

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

FŐSZERKESZTŐ

ORTUTAY GYULA

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

DÉGH LINDA, GUNDA BÉLA, TÁLASI ISTVÁN,
VAJDA LÁSZLÓ

SZERKESZTŐ

BALASSA IVÁN

LXI. ÉVFOLYAM

1949

EGYETEMI
NÉPRAJZI
INTÉZET
BUDAPEST

KIADJA A TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATKIADÓ N. V.

T A R T A L O M

Elvi tanulmányok

<i>Ortutay Gyula</i> : A magyar néprajztudomány elvi kérdései (Основные вопросы этнографии)	1—24
<i>Sz. P. Tolszov</i> : A szovjet etnográfiai iskola (Советская школа в этнографии)	24—45
<i>Vajda László</i> : A néprajztudomány kultúrtörténeti iránya és a „bécsi iskola“ (Die kulturhistorische Richtung der Ethnologie und die „Wiener Schule.“)	45—71

Tanulmányok

<i>Balassa Iván</i> : A Néprajzi Múzeum favillagyűjteménye (Коллекция деревянных вид в Венгерском Этнографическом Музее)	99—139
<i>Csatkai Endre</i> : Népies üvegfestmény (Рисунки на стекле в народном стиле) ..	88—99
<i>Szabolcsi Bence</i> : Két zenetörténeti előadás (Two lectures on the relation of folk music and art music)	71—87

Adatközlések

<i>Balassa Iván</i> : A vontatószekér keletkezésének és elterjedésének kérdése (Вопрос происхождения гужевых повозок и их распространения)	286—292
<i>Barabás Jenő</i> : Nyársalás Göcsejben	271—276
<i>N. Bartha Károly</i> : Gyermekekjátékváltozatok a biharmegyei Sáránдрól. (Variantes de quelques jeux d'enfants à Sáránd)	154—157
<i>Csalog József</i> : A húzóháló helyettesítése Bátán (A substitute for a fishing drag-net)	281
<i>Csermák Géza</i> : Istensegítsiek állatorvoslása (La pratique vétérinaire des habitants d'Istensegits)	236—266
<i>Dömötör Sándor</i> : Vasmegyei Markalf-történetek (Variantes de l'histoire de Markalf dans le comitat de Vas)	277—278
<i>Dömötör Sándor</i> : Vasmegyei adatok a szentgyörgynapi tüskerakásokhoz (La „mise d'épines“ à la St. Georges dans le comitat de Vas)	278—280
<i>Faragó József</i> : Betlehemezés Csíksobotfalván 1946-ban (The Bethlehem-play in Ciobotani)	222—236
<i>Iványi Béla</i> : Adatok a népi gyógyászat történetéhez (Contributions à l'histoire de la médecine populaire)	284—285
<i>Ij. Kós Károly</i> : Méhészkedés a Mezőségen (Bee-keeping in Mezőség)	158—164
<i>Katona Imre</i> : A csongrádi baromfitartás szokásai és hiedelmői. (Superstitions regarding poultry in Csongrád)	164—182
<i>Kovács Géza</i> : Adatok a szilágysági népi ürmértékek kérdéséhez (Contributions à l'étude des mesures populaires de capacité en Salaj)	267—271
<i>Némethy Endre</i> : Két régi kemenesaljai nagybőjti tészta: a málé és a szalados (Two traditional dishes connected with Lent, at Kemenesalja)	281—282
<i>Némethy Endre</i> : Adatok a népi orvosláshoz (Contributions à la médecine populaire)	283—284
† <i>Pável Agoston</i> : Töktermelés és olajütés Szalafőn (Выращивание тыквенных культур и забивка масла в Салафё)	139—154
<i>Szolnoky Lajos</i> : A kender és feldolgozója Kemencén (Le travail du chanvre à Kemence)	182—221
<i>Tárkány-Szűcs Ernő</i> : A hódmezővásárhelyi széldaráló (Un concasseur à vent à Hódmezővásárhely)	276—277

Irodalmi szemle

<i>Bálint Sándor</i> : A magyar népballada (<i>Halmos István</i>)	306—307
<i>Bieber Ottó</i> : Geheimnisvolles Kaffa (<i>Vajda László</i>)	327
<i>B(ü)hler A.</i> : Neuirland und Nachbarinseln (<i>Bodrogi Tibor</i>)	336
<i>Csau Fun</i> : Si-King ti-jin-jo ki k'i t'o (<i>Szabolcsi Bence</i>)	303
<i>Casal U. A.</i> : Inari-sama (<i>Horváth Tibor</i>)	322—324
<i>Celis E. Silva</i> : Investigaciones arqueologicas en Sogamoso (<i>Boglár Lajos</i>)	328
<i>Csalog József</i> : Busójárás (poklada) a mohácsi sokacok tavaszi ünnepe (<i>Szolnok-Lajos</i>)	341—342
<i>Curti P., Notker</i> : Volksbrauch und Volksfrömmigkeit im katholischen Kirchenjahr (<i>Sándor István</i>)	329—330
<i>Dyk, Walter</i> : A Navaho Autobiography (<i>Boglár Lajos</i>)	332—333
<i>Gönci Ferenc</i> : Göcsej népköltészete (<i>Dégh Linda</i>)	305
<i>Gómez, Luis Duque</i> : Problemas sociales de algunas parcialidades indigenas del occidente de Columbia (<i>Boglár Lajos</i>)	329
<i>D'Harcourt, Raoul</i> : Arts de l'Amérique (<i>G. Nagy Piroška</i>)	330—332
<i>Hsien Chin Hu</i> : The Common Descent Group in China and its Functions (<i>Csongor Barnabás</i>)	324—326
<i>Ivanov Sz. V.</i> : A mandzsu-tunguzok művészetének reális alapjai (<i>Diószegi Vilmos</i>)	310—314
<i>Koppers, Wilhelm</i> : Zentralindische Fruchtbarkeitsriten und ihre Beziehungen zur Induskultur (<i>Hófer T.</i>)	326—327
<i>Kunin K.</i> : Afanisziy Nikitin utazása (<i>Hófer T.</i>)	321—322
<i>László Gyula</i> : A népvándorlás lovas népeinek ősvallása (<i>Diószegi Vilmos</i>)	339—341
<i>Leenhardt, Maurice</i> : Arts de l'Océanie (<i>Bodrogi Tibor</i>)	335—336
<i>Lieszjanskij Ju. F.</i> : Utazás a föld körül (<i>Balassa Iván</i>)	319—321
<i>Mikluhó-Makláj N. N.</i> : Pápuák világában (<i>Bodrogi Tibor</i>)	303—305
<i>Papp László</i> : Vezérfonal a népi jogélet kutatásához (<i>Tárkány-Szűcs Ernő</i>)	344—346
<i>Pineda G., Roberto & Guhl, Ernesto</i> : Las tribus entre los rios Branco, Orinoco, Negro y Yapurá, segun Th. Koch-Grünberg	328
<i>Ritter, Hans</i> : Die Schlange in der Religion der Melanesier	333—335
<i>Sokolov Iouri</i> : Le Folklore Russe (<i>Dégh Linda</i>)	292—298
<i>Szerebrennyikov G. N.</i> : A múzeumi tudományos munka szervezése és tartalma (<i>Sulán Béla</i>)	298—303
<i>Sismarevij E. Sz.</i> : Népi táncok (<i>S. B.</i>)	321
<i>Szilágyi János</i> : Beszéljenek a köemlékek (<i>Vajda László</i>)	327
<i>Scheiber Sándor</i> : Mikszáth Kálmán és a keleti folklore (<i>Gunda Béla</i>)	338—339
<i>Znamierowska-Prüfferowa, Maria</i> : Ochrana zabytków kultury ludowej (<i>Décsi Gyula</i>)	337
<i>Vasziljev B. A.</i> : A medveünnep (<i>Diószegi Vilmos</i>)	307—310
<i>Vasziljevics G. M.</i> : Evenki (tunguz) expedíció (<i>Diószegi Vilmos</i>)	314—315
<i>Vasziljevics G. M.</i> : A kitajok és tunguzok kérdéséhez (<i>L. Bese Lajos</i>)	318—319
<i>Waldapfel József</i> : Forradalom előtt (<i>Dégh Linda</i>)	337—338
—: Indian Art. Victoria and Albert Museum (<i>Hófer Tamás</i>)	329
—: Mikluho Makláj N. N.-ről elnevezett néprajzi intézet, kisebb közlemények (<i>Diószegi Vilmos</i>)	316—317
—: Tiszatáj (<i>Sándor István</i>)	342—344

Muzeológia

<i>Annafiov D. D.</i> : A Mordva Autonom Köztársaság múzeumának gyűjtőtevé- fkenysége	385—386
<i>Balassa Iván</i> : A krakkói magyar kiállítás	348—351
<i>Balassa Iván</i> : A Néprajzi Múzeum kiállítása a Világifjúsági Találkozó alkal- mával	352—353
<i>Balassa Iván</i> : A „Szovjet Tudományos Akadémia Anthropologiai és Néprajzi Múzeumáról“	373—378
<i>Balogh István</i> : A Déri Múzeum új gyűjteményei	361—362
<i>Balogh István</i> : A Déri György néprajzi gyűjtemény sorsa	362
<i>Barabás Jenő</i> : A Néprajzi Múzeum Magyar Osztályának földrajzi katalógusa	353—357
<i>Bálint Alajos</i> : Néprajzi tevékenység a kecskeméti Múzeumban	367—368
<i>Belicer V.</i> : „A fehér-orosz népviselet és népművészet kiállítása“ a Szovjet Népek Múzeumban	380

<i>Belicer V.</i> : A Komi (zürjén) Autonóm Köztársaság helytudományi múzeumának néprajzi kiállítása	384—385
<i>Csalog József</i> : Néhány szó a keszthelyi Balatoni Múzeumról	357—361
<i>Dömötör Sándor</i> : Szombathelyi adatok a néprajzi múzeológiánk fejlődésének történetéhez	362—367
<i>Kresz Mária</i> : „Szabadságharc a nép életében“	346—348
<i>Ilj. Kodolányi János</i> : Pécs város múzeuma	372—373
<i>Manga János</i> : A nógrádvármegyei Nagy Iván Múzeum, Balassagyarmat ..	369—371
<i>M. Sz. T.</i> közlése nyomán: A moszkvai Állami Keleti Múzeum	381—382
<i>M. Sz. T.</i> közlése nyomán: Diszító és alkalmazott népi művészetek kiállítása Moszkvában	382—383
<i>Nagy Gyula</i> : Beszámoló az orosházi múzeumról	371—372
<i>Potapov</i> : Szláv kiállítás a leningrádi Állami Néprajzi Múzeumban	378—379
<i>Vakarelszki Hr.</i> : A néprajzi múzeumok ügye a Bolgár Népköztársaságban	386—387

Néprajzi hírek

<i>Csatkai Endre</i> : A Soproni Múzeum néprajzi szemináriumának tevékenysége 1947—49-ben	394—395
<i>Diószegi Vilmos</i> : A „Világ népei“ c. szovjet kiadvány tervezete	408—409
<i>Freieslebenová K.</i> : A prágai Károly egyetem Néprajzi Intézetéből	411—412
<i>F. J.</i> : Cercul de Studii Etnografice și Folklorice ülései 1948—49-ben	415—416
<i>Ljevin M.</i> : A Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének terepkutatásai 1948-ban	402—405
<i>Lisztova N.</i> : A moszkvai Néprajzi Intézet bibliográfiai csoportja	408
<i>Morvay Péter</i> : A népi tánc kutatás két esztendeje	387—393
<i>M. Sz. T.</i> közlése nyomán: Szovjet néprajzi kutatók expedíciója	405—406
<i>M. Sz. T.</i> közlése nyomán: Az ukrán mondavilág gyűjteménye	406—407
<i>Melichercik A.</i> : Az ellenállási mozgalom motívumai a szlovák nép szájhagyományában	409—411
<i>Rajt M.</i> : A Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének ülése a gyarmati és elnyomott országok népei mai helyzetének tanulmányozására	398—402
<i>Rajeczky Benjámín</i> : Olaszországi néprajzi hírek	416
<i>Szjukikajnen I.</i> : A Kalevala százéves évfordulójára	396—398
<i>Sztarikov N. N.</i> : A moszkvai Állami Egyetem könyvtárának néprajzi bibliográfiai munkássága	407—408
<i>Skatnik Milan</i> : A néprajz és a bányászok	412—414
<i>Ujszász Kálmán</i> : A sárospataki főiskola faluszemináriumának 1948/49. évi működéséből	395—396
<i>Vakarelszki Hr.</i> : A bolgár partizánfolklore összegyűjtése	414
<i>Vakarelszki Hr.</i> : Dokumentfilmek a bolgár népeletről	415
— — : Néprajzi előadások a budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi karán	393—394
— — : Néprajzi előadások a szegedi egyetemen	394
— — : Néprajzi előadások a debreceni egyetemen	394
— — : Néprajzi Intézet a debreceni egyetemen	394

A Magyar Néprajzi Társaság hírei

Társasági ügyek	417—422
-----------------------	---------

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

BUDAPEST 1949

LX. ÉVFOLYAM

1-4. SZÁM

KIADJA A TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATKIADÓ N. V.

ETHNOGRAPHIA

ЖУРНАЛ ВЕНГРЕСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА
REVUE DE LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE HONGROISE
REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY

Главный редактор: — Rédacteur en chef:

ORTUTAY GYULA

Редакционная комиссия: — Membres de la rédaction:

DÉGH LINDA, GUNDA BÉLA, TÁLASI ISTVÁN, VAJDA LÁSZLÓ

Редактор: — Rédacteur:

BALASSA IVÁN

A folyóirat célja a néprajztudomány elvi kérdéseinek tárgyalása; a magyar, a szomszédos és a magyarral rokon népek néprajzára vonatkozó kutatások és eredmények közlése. Az Ethnographiában megjelenő cikkekhez orosz, francia, angol, német nyelvű tartalmi kivonatot csatolunk.

Kéziratok, ismertetési példányok és minden a szerkesztőséggel kapcsolatos levelezés a szerkesztőség címére (Bp., X., Könyves Kálmán-krt. 40. Néprajzi Múzeum) küldendők. Minden egyéb, a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés a Társaság titkári hivatalához (ugyanott) címzendő.

A folyóirat megrendelhető a Tudományos Folyóiratkiadó N. V.-nál (Bp., V., Szalay-u. 4.) Előfizetési díj az 1949. évre 20 forint.

Цель журнала — обсуждение принципиальных вопросов этнографии; и сообщение о результатах и исследованиях относящихся к этнографии венгерцев, соседних и родственных с венгерцами народов. К появившимся статьям в этнографии приключены касающиеся содержания выписки на русском, французском, английском и немецком языках.

Рукописи, осведомляющие экземпляры, переписка связанная с редакцией, могут быть посылаемы на адрес редакции (Будапешт, X., Кеньвеш Кальман керут, 40. Этнографический Музей (Непрайзи Музеум), Все другое, а также интересующая Этнографическое Общество переписка, могут быть адресованы в секретарское учреждение Общества (там же).

На журнал можно подписаться в Издательстве Научного журнала Н.В. (национальное предприятие, Будапешт, V., Салаи ул. 4.) Плата за подписку на 1949 год — 20 форинтов.

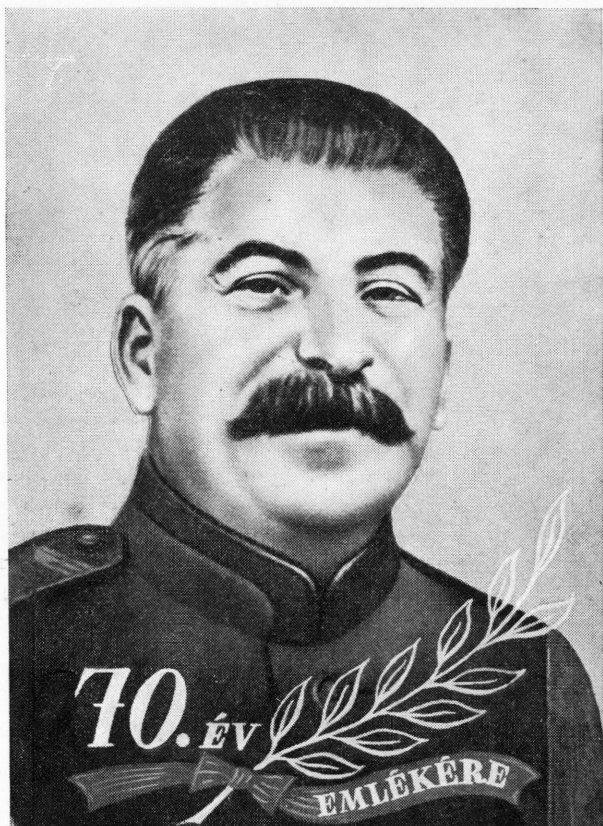
Le programme de notre périodique est la discussion des questions principales de l'ethnographie; la communication des recherches ethnographiques concernant le peuple hongrois et les peuples voisins ou apparentés. Les articles édités dans notre Revue apparaissent avec un extrait en langue russe, française, anglaise ou allemande.

On est prié d'adresser tous les manuscrits, ouvrages pour comptes-rendus et tout le courrier concernant la rédaction directement au rédacteur: Könyves Kálmán körút 40. Budapest X., Musée Ethnographique. Le courrier de la Société Ethnographique Hongroise, réclamations et ouvrages d'échange sont à adresser au secrétariat de la Société (même adresse).

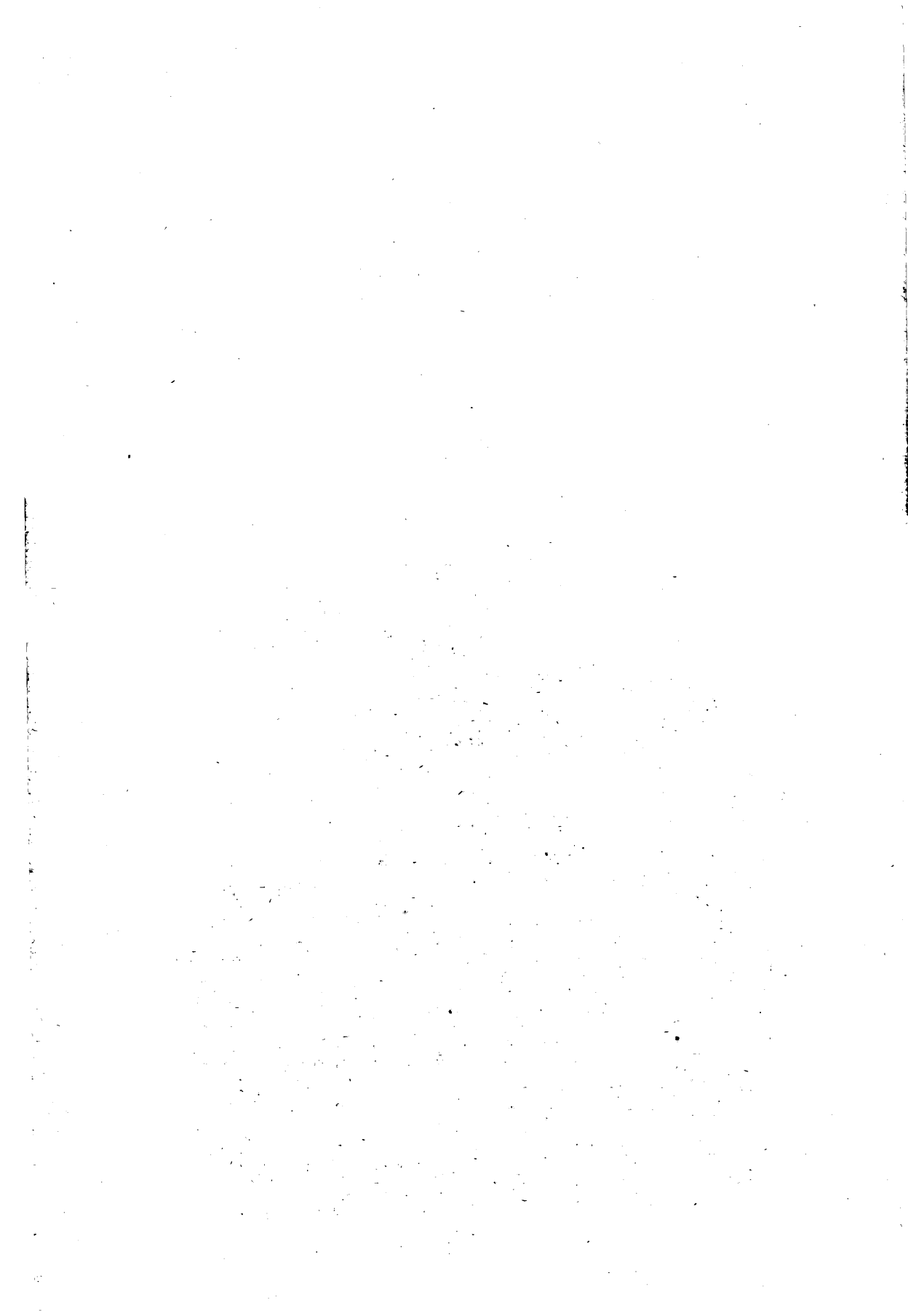
Le périodique doit être commandé au Tudományos Folyóiratkiadó N. V. (Szalay-u. 4. Budapest V.) L'abonnement pour l'année 1949: 20 Ft.

The aim of the review is to deal with the chief problems of ethnology, to publish researches on the folk-civilization of the Hungarian and kindred people, including the neighbouring peoples. The published articles contain extracts in Russian, French, English or German.

Manuscripts, reviewer's copies and letters concerning the edition are to be sent to the address of the editor: Könyves Kálmán körút 40. Budapest X. Ethnographical Museum. Letters concerning the Hungarian Ethnographical Society, reclamations, exchange-copies are to be sent to the secretary of the Society (same address). The review can be ordered from Tudományos Folyóiratkiadó N. V. Szalay u. 4. Budapest V. Price for the year 1949: 20 Ft.

A magyar
néprajzludomány munkásai
hűséggel, szeretettel és hálával köszöntik
70 ÉVES SZÜLETÉSNA PJÁN
a felszabadító, baráti Szovjetunió
és a nemzetközi béketábor nagy vezérét,
a magyar nép nagy barátját

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LX. ÉVFOLYAM * BUDAPEST 1949 * 1 — 4. SZÁM

EGYETEMI
NÉPRAJZI
INTÉZET
BUDAPEST

A magyar néprajztudomány elvi kérdései.¹⁾

Tisztelt Társaság! Kedves Barátaim!

A Magyar Néprajzi Társaság LXI. közgyűlését ezennel megnyitom. Megállapítom, hogy közgyűlésünk határozatképes.

Elnöki bevezetőmben, helyesebben szólva előadásomban, a mai magyar néprajztudomány néhány elvi kérdését szeretném vizsgálóra venni. Legyen szabad mindjárt előljáróban, az előadó részéről talán kissé szokatlanul, a t. Társaság szíves türelmét kérem, ha esetleg az elnöki megnyitó szokásos tónusától eltérek, továbbá, ha elnöki megnyitóm és előadásom méreteit tekintve, kissé meg fogja haladni a Társaságunkban szokásos előadások és közgyűlési megnyitók terjedelmét.

Szeretném azt hinni, hogy ez a mai közgyűlésünk és a közgyűlés határozatai nyomán meginduló új munkánk jelentős fordulatot ad majd Társaságunk eljövendő történetének. Meg kell ugyanakkor mondanom, hogy erre a fordulatra nagyon is szükségünk van. Minden bizonnyal érdemes lenne éppen a mai közgyűlésünkön az elmúlt 60 esztendőre visszatekintenünk és megvizsgálunk ennek az eltelt 60 esztendőnek kiemelkedő dátumait, mert hiszen idén, október 27-én lesz 60. évfordulója a mi »alakító« közgyűlésünknek, — ahogy akkor nevezték. S ehhez a dátumhoz kapcsolódik közelről, ugyancsak idén ősszel, egyik legnagyobb magyar néprajzkutató tudósunk, *Györffy István* halálának 10. évfordulója is. Kínálkoznék tehát most számunkra alkalom, legalább e két nagyjelentőségű dátummal kapcsolatban, hogy a magyar néprajz történetét újból s immár nem először vizsgálóra vegyük.²⁾ Kínálkoznék tehát alkalom arra, hogy elveinknek és céljainknak új megformulázása idején, világosabban és élesebben tekintsünk a régi társasági elvekre és célokra. Nem is volna ez tanulságok nélkül való. Gondoljunk csak az első »alakító« közgyűlésünkön³⁾ *Hunfalvy* elhangzott szavaira, akinek alapvető tézisében és példaként felhozott megoldási kísérletében, amelyet ma már természetesen csak meghaladott megoldási kísérletnek nevezhetünk, már feltűnik a néprajznak egy olyan fajta történeti szemlélete, amely, mutatis mutandis, érintkezést mutat a legmodernebb szovjet néprajzi kutatás egyik munkamódszerével, egyik irányával, az etnogenezis irányával, amelynek eredményei nem utolsósorban érdekelnek bennünket, magyar néprajzi kutatókat. *Herrmann Antal* már ekkor felveti elégedetlen és keserű lélekkel a Néprajzi Múzeum rendezetlen kérdését. Nem állíthatjuk azt, mintha ma a Néprajzi

¹⁾ Elnöki megnyitó a Néprajzi Társaság 1949. évi LXI. közgyűlésén, 1949. jun. 22-én.

²⁾ *Ortutay Gyula*: Magyar népismeret, Bpest, 1937., passim, *Ortutay Gyula*: A magyar népköltési gyűjtemények története, Ethn. 50: 221, *Karl Maróti*: Zur Entwicklungsgeschichte der Volkskunde in Ungarn, UJB. 18 (1938.): 124; *Tálas István*: Néprajzi életünk kibontakozása, Magyar Népkutatás Kézikönyve, II., 3., Budapest, 1948., stb.

³⁾ Ethn. 1: 2. s kkl.

Múzeum elhelyezése végleges és jó formában megoldottnak tekinthető lenne. *Jókai Mór* igen-igen aulikus és hódoló felszólalásában a többi közt a néprajzi kutatás és a világbéke összefüggésének gondolatát is fejtegeti. A világbéke kérdése, tudjuk, a mai világpolitika legaktuálisabb kérdései közül való s tán nincs is problémánk, amit a béke megvédésének gondolatával összefüggésbe hozni ne tudnánk. A néprajz és a világ békéjének kapcsolata is számos gondolat-sort indíthatna el ma is, természetesen már éppen nem *Jókai* módján. De ma nem erről a kérdéstről lesz szó, bármennyire is csábítana a téma.

Ez a három kiragadott példa is megmutatja, hogy a 60 évvel ezelőtti »alakító« gyűlés problematikája nem is egy ponton érintkezést mutat a mi mai feladatainkkal és csírájában mai feladataink egy része meg volt már Társaságunk megalakulásának idejében is. Persze nem kell okvetlenül azt hinnünk, hogy a Néprajzi Társaságnak dicsőségére és dícséretére szolgál az, hogy 60 év múlva is vissza kell hoznunk a megoldatlan alapkérdéseket. Mindenestre tanulságos lenne ezzel is foglalkozni, mintahogy tanulságos lenne általában a nagy évfordulók, a tíz-húsz-huszonöt-negyven-ötvenéves évfordulók tanulságait is elemezni és az akkor elhangzott közgyűlési elnöki megnyitókat, főttkári jelentéseket megvizsgálni. Talán nem minden tanulság nélkül volna rámutatni arra, hogy éppen az ötvenedik évforduló alkalmával, 1939-ben tartott közgyűlésünkön, azon a közgyűlésen, amely az európai-, a világhelyzetnek tragikus pillanatában legjelentőségtebb közgyűlésünk lehetett volna, Társaságunk akkori elnöke, néhány szürke mondaton kívül, semmi mondanivalót, útbaigazító szót nem talált a Néprajzi Társaság és ezen keresztül az egész magyar tudományosság számára.⁴⁾

De tanulságos lenne visszatekinteni azokra a belső konfliktusokra és viszályokra is, amelyek Társaságunk életében, pl 1908-ban, 1909-ben, illetőleg a tízes években éppen úgy dúltak, mint ahogyan évtizedek múltán is dúltak a személyi intrikákon, kicsinyes vitákon, hatalmi kérdéseken keresztül. Erre a Néprajzi Társaság jegyzőkönyveiből nem deríthetünk világosságot, ha csak elő nem keressük, pl. 1912-ből, a Huszadik Század egyik számát, amelyben egy névtelen cikkíró, valószínűleg *Kóris Kálmán*, ez a méltatlanul elfelejtett néprajzi kutató, rántja le a leplet a Néprajzi Társaság akkori erkölcsstelen belső ellentmondásairól, vitáiról és személyi harcairól.⁵⁾ Tanulságos lenne, természetesen, az elmúlt hat évtized tudományos periódusaiban fogalmaink, módszertani elveink alakulásának, fejlődésének és visszahanyatlásának különböző szakaszait megvilágítani és az ú. n. tárgyi és szellemi néprajz elveinek vitái és ellentétei között megkeresni az alacsony és nem mindig becsületes személyi intrikákat és indítóokokat. Ezekre tett célzást, pl. 1929-ben, elnöki megnyitójában *Solymossy Sándor*, végigkísérve a Néprajzi Társaság egész történetét.⁶⁾ Hiszen gondoljunk csak *Herrmann Antal* elkeseredett félreállítására és *Herman Ottó* valósággal módszeres kiüldözésére a néprajz területéről, akinek aztán évtizedek multával hódoló szavakkal ajánlották néprajzunk első négykötetes összefoglalását.⁷⁾ Emlékezzünk csak a tárgyi és szellemi néprajz vitáján keresztül, a 40-es években, a politikai üldözésnek egészen a felszabadulásunkig ható különböző jelenségeire.

Tanulságos lenne megvizsgálni ezt az időszakot, a 40-es éveket, amikor nagy tudósaink közül nem is egyet »faji« okok, származása miatt a Néprajzi

⁴⁾ Ethn. 50 : 177. l.

⁵⁾ Huszadik Század, 1912., II : 788.

⁶⁾ *Solymossy Sándor* : Negyven év után, Ethn. 40 : 65 skkl.

⁷⁾ A Magyarországi Néprajza, I. ajánlása : »a magyar tárgyi néprajz alapvető mestere«.

Társaság kizárt tagjai sorából — elsőnek tudós társaságaink közül, — mások pedig, jobb híján, inkább kiléptek a társaságból, semhogy ilyen kizárásokban részesek legyenek. Tanulságos lenne megvizsgálnunk azt az időszakot is, amelyről *Madarassy László* szól,⁸⁾ társaságunk 25 éves történetét összefoglalva, amikor leírja, hogy a Magyar Néprajzi Társaság »előkelő« tagjai hogyan mentek el az úri kártyaklubokba, hogy könyöradományként filléreket, krajcárokat szerezzenek a Néprajzi Társaság és a magyar néprajzi kutatás céljaira. Érdemes lenne megvizsgálnunk, hogy vajjon a magát »kereszténynek«, »nemzetinek« nevezett évtizedekben az illetékesek mit tettek, akár költségvetésükben, akár egyéb intézményes úton a Néprajzi Társaságért és a magyar néprajztudományért: a magyar parasztság helyzetének jobb megismeréséért. Érdemes lenne megvizsgálni azt a helyzetet, amely a Néprajzi Múzeumban odáig fajult, hogy a végén már napilapok hasábjain folytatott intrikákban és feljelentésekben vetették fel a felelősség kérdését a Néprajzi Múzeum nagynevű vezetőivel szemben, mondván, hogy a Néprajzi Múzeum kincseit, értékeit kallódni hagyják, a leltári anyagot felfűrészelik, elpusztítják, egyes darabokat tönkretesznek.

Érdemes lenne ezeket a kérdéseket is vizsgálóra venni a hat évtizedes évforduló alkalmából és nem volna tanulság nélkül való annak a megvizsgálása sem, hogy a parasztsággal foglalkozó tudományunk a harmincas-negyvenes években hogyan foglalta magában a szakmai gőgöt, elfogultságot és vakságot, amely nem látott a maga folklorisztikai, filológiai és tárgymorfológiai problémáin kívül semmi egyebet a parasztság és a nép nagy kérdéseiből. És érdemes lenne megvizsgálni azt, hogy milyen viszonyban volt a fasizmus ellen küzdő és a marxizmus-leninizmus szempontjait, amennyire akkor lehetett, burkoltan, leplezetten érvényesíteni igyekvő politikus kutatók kis csoportja azokkal, akik a fasizmusmal szövetkezve és a fasizmus mellé állva, nemcsak a társadalomtudomány és a néprajz, hanem, ami annál sokkal súlyosabb, a magyar nép ügyét is elárulták. Érdemes lenne megvizsgálni azt, hogy a szakmai elfogultság, a politikai és a szakmai tudatosulás és a politikai árulás hármas iránya hogyan tudott egy csoportban meghúzódni, egymást túrva, vagy egymást gyűlölve, együtt élni. Ennek a tanulságait is le kellene vonnunk. Valljuk be, hogy ezek a szempontok eddig egyetlen egy néprajztörténész előtt sem merültek fel, aki tudományunk történetét vizsgálni igyekezett.

Nem lenne utolsó szempont annak vizsgálata sem, hogy akik a parasztkérdést a harmincas-negyvenes években Magyarországon valóban szellemi és politikai középponti kérdéssé tudták és akarták tenni, — mert hiszen a parasztság kérdése, illetőleg a falu problémája a harmincas-negyvenes években egyik szellemi és politikai középponti kérdésünké vált, — azok hogyan dobták el azt a nagy lehetőséget, ami korunk nemzeti és politikai szellemi erejévé válhatott volna. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy e csoport tagjai miért nem fogtak össze az illegálisban levő, de illegálisukból a szociáldemokrata párton keresztül a maguk nyílt és becsületes ajánlatát megtévő kommunistákkal. Ez is lehetővé tette volna, hogy a munkás-paraszt együttműködés ideológiai alapján politikai áttörést hajtsunk végre. Ez az összefogás politikai értelemben szervezetter elmaradt, tudományunknak éppúgy kárára, mint akkori politikai tudatosulásunknak kárára is. Ehelyett javarészt inkább szövetkeztek fasiszta politikusokkal vagy a népi romantikusokkal, vagy szövetkeztek azzal a gróf *Teleki Pállal*, aki mihelyt kiderült, hogy a táj- és népkutató-kiállítás nagyobb politikai érdeklő-

⁸⁾ *Madarassy László*: Az »Összehasonlító Irodalmi Társulat«-tól a »Magyar Néprajzi Társaság«-ig. Ethn. 40 : 15.

dést váltott ki, mint amilyenre ő gondolt, akkor jónak látta a parlamentben a legélesebb szavakkal megbélyegezni a falukutatást, a nép felé való fordulást.⁹⁾ (Egyes egyéni kivételekről nincs szándékom szólni.)

A parasztromantikusok, a parasztrajongók tanulhattak volna ettől a gróftól »osztály-öntudatot« és »osztályhűséget« aki akkor nyíltan hitet tett amellett, hogy arisztokrata osztályát nem árulja el és nem hajlandó odaállni a nép mellé, nyomban bezáratta a kiállítást, fegyelmekkel fenyegetődött és az egész népi blokk felrobbantására törekedett. Ez a gróf hű maradt valóban a maga osztályához és ilyen osztályhűséggel tekintette a tudomány kérdéseit is. Nem szégyelte megvallani, hogy a grófi nagybirtok érdekében, vallás- és közoktatásügyi miniszter létere az egész parlament, közvetve az egész nemzet színe előtt megbélyegzi a néptudományi, szociológiai kutatásokat. A néprajztudomány, a parasztkérdés és a paraszti szociológia kutatóinak nagy többsége ezzel a gróffal és a fasizmus ideológiájának különböző árnyalataival szövetkezett ahelyett, hogy az egyetlen tudatos politikai erővel, a munkásság politikai erejével szövetkezett volna. Ismétlem, az egyes egyéni kivételeket nem kívánom fel se említeni, éppen azért, mert e kivételek száma nagyon is csekély s különben sem egyes egyéni »érdemek« kiemelése a célom.

Bár nem valami szakszerű álláspont utólag és visszamenőleg jósolni, mégis meg kell kockáztatnom, hogy talán sok minden másképp történik, nemcsak szellemi életünkben, hanem politikai helyzetünkben is, ha a Népszava két karácsonyi felhívásának — amely tudott integrálni bizonyos jelentős szellemi erőket, de nem tudta ezt a népi blokkot odaállítani a munkás-paraszt egységfront mellé — mégis sikerül ezeket az erőket integrálnia és sikerül a tervezett politikai, szellemi és tudományos egységet is megvalósítania. Egész értelmiségünknek, tudományos életünknek kára volt politikai fejlődésében, hogy ez az integráció nem sikerülhetett úgy, ahogy dolgozó népünk érdekei megkövetelték volna.

De minthogy most csak vázlatos jegyzeteim és emlékeim alapján vetek fel egy-egy kérdést és tolnak elem egyre-másra az újabb és újabb megoldatlan problémák és keserű tények, amikor Társaságunk történetéről beszámolok, nem ezt az alkalmat kívánom felhasználni arra, hogy a Magyar Néprajzi Társaság történetét és az egész magyar néprajztudomány történetét kezdeteitől fogva vizsgálat alá vegyem. Különböznem sem akarom, hogy az eddigiek alapján azt higgyék: Társaságunk és tudományunk történetét csak »botránykrónika«-ként akarnók tekinteni. Ez merőben igazságtalanság is lenne. Nagy érdemei és értékei vannak a mi Társaságunk multjának, amire soha el nem múló büszkeséggel tekinthetünk. Bizonyára inkább alkalmasabb lesz egy teljes áttekintésre, ha majd összel, megalakulásunk 60. évfordulóján a Társaság elhatározza, hogy emlékülésen áldoz a magyar néprajz és a Magyar Néprajzi Társaság történetének és becsületos kritikával kíséri ennek a történetnek egyes állomásait. Azt hiszem, indokolt, ha ebben az elnöki megnyitómiban a választmány határozatának megfelelően javasolom és leszögezem, hogy a Társaság helyesli egy ilyen természetű emlékülés megvalósítását.

A mi mai feladatunk, igen tisztelt Közgyűlés, kedves Barátaim, más. Nemcsak a népi demokrácia országaiban, — Magyarországon éppúgy, mint Lengyelországban, Romániában, Bulgáriában vagy Csehszlovákiában — hanem a Szovjetunióban is a szellemi élet egyik középponti kérdése az ideológiai problémák tisztázása minden téren, a művészet, az irodalom, színház minden területén éppen úgy, mint a tudomány elméleti és gyakorlati kérdéseinek sorozatos vitáin keresztül.

⁹⁾ Parlamenti Napló XXI. kötet 100—108.

A Szovjetunióban a nagy Honvédő Háború befejezése utáni években és Zsdánovnak a filozófiáról szóló tanulmánya után¹⁰⁾ ismét megindult egy igen komoly harc a legkülönbözőbb részterületeken, megindult az ideológiai problémák tisztázása, az ideológiai harc. A néprajztudomány területén is megkezdődött ez a kemény ideológiai, kritikai vizsgálódás, harc. Emlékeztetek itt csak arra a vitaértekezletre, amely a funkcionális etnológia elleni harc kérdéseivel foglalkozott¹¹⁾ és emlékeztetek azokra a vitákra, amelyek a szovjet folklorisztika problémáival, Bogatyrev munkásságának hibáival és általában a szovjet folklorisztika hibáival foglalkoztak a legutóbbi egy-két esztendő során.¹²⁾ Ezek a viták még egyáltalán nem értek véget.

Azt hiszem, nekünk is egyaránt meg kell szívlelnünk ezeknek a vitáknak szovjetunióbeli és keleteurópai tanulságait. Meg kell fogadnunk azt a figyelmeztetést, amelyet a magyar politikai élet vezetői joggal hangoztatnak, hiszen csak legutóbb hallhattuk népünk nagy vezérének, Rákosi Mátyásnak politikai referátumában, hogy éppen a kultúra, az ideológia terén maradtunk hátra a politikai fejlődéstől.¹³⁾ Éppen itt van az ideje, hogy a mi területünkön is minél keményebb, minél tisztább kritikával és önbírálattal becsületos, új helyzetet teremtsünk és a kívánatos fejlődés itt is meginduljon.

Az ideológiai fordulat eseményeire egy-egy területen már hazánkban is rámutathatunk, így az Irodalomtörténeti Társaság közgyűlésére, ahol Lukács György,¹⁴⁾ a Történettudományi Társulat közgyűlésére, ahol Andics Erzsébet és Mód Aladár vették vizsgálóra tudományukat¹⁵⁾ és kellő komolysággal, a tudományos étosz teljes becsületességgel szálltak szembe saját tudományuk elvi, módszertani, gyakorlati hibáival és kísérelték megmutatni a helyes utat. A Tudományos Tanács megszervezésével pedig egész tudománypolitikánknak új korszaka, a tudányszervezésnek új minősége kezdődött meg.

Bizonyára helyesli a tisztelt Társaság, hogy ezelől a feladat elől mi néprajzosok se térjünk ki s ezen a közgyűlésen arra törekszem, hogy egy tőlem telhető szerény lépéssel hozzájáruljak ahhoz, hogy a magyar néprajztudomány terén is megtörténjék az áttörés, meginduljon a fejlődés. Az tehát közgyűlésünk feladata, hogy bíráló elemzéseink nyomán végrehajtsuk a fordulatot.

Igyekszem elkerülni kritikámban és tudományunkra vonatkozó vizsgálómban azt a hibát, amelyet a szovjet kutatók ironikusan »citatológiának« neveznek, ami nem egyéb, mint a marxizmus-leninizmus néhány klasszikusának állandó idézgetése, nem egyéb, mint a konkrét hibák, a konkrét helyzetek megvizsgálása helyett a problémákat egy-egy citátummal elintézhetőnek vélni.¹⁶⁾ Nem kívánok magam is ebbe a gyakori hibába esni, amelyre — úgylátszik —

¹⁰⁾ A. A. Zsdánov felszólalása a Szovjetunióban tartott filozófiai vitán, Társadalmi Szemle, 2 : 634.

¹¹⁾ I. I. Potyehin: *A funkcionális etnográfiai iskola a brit imperializmus szolgálatában*. И. И. Потехин: *Функциональная школа этнографии на службе британского империализма*. Советская этнография 1948., 3., 33—49.

¹²⁾ V. K. Szokolova: *Vita a folklorisztika kérdéseiről a Néprajzi Intézet Folklor-osztályának ülésein*. В. К. Соколова: *Дискуссия по вопросам фольклористики на заседаниях сектора фольклора института*. Советская этнография 1948., 3., 139—46. V. I. Csicszerov: *A szovjet folkloristák munkája alapvető hiányosságainak és feladatainak megvitatása a Néprajzi Intézet Tudományos Tanácsának ülésein*. В. И. Чичеров: *Обсуждение на заседаниях ученого совета Института Этнографии основных недостатков и задач работы советских фольклористов*, Советская Этнография 1948., 3., 146—63.

¹³⁾ Rákosi Mátyás: *Építjük a nép országát*, Bpest, Szikra, 1949 : 368.

¹⁴⁾ Lukács György: »Elnöki székfoglaló beszéd«. Irodalomtörténet 1949. 1—28.

¹⁵⁾ Andics Erzsébet székfoglalója a Történelmi Társaság 1949. márc. 27. ülésén.

¹⁶⁾ Fogarasi Béla: *Az ellentétek egysége*. Bpest, 1949. Egy. Nyomda, 57.

nem egyszer nálunk is hajlamosak azok, akiknek a kényelmes gondolkodás inkább a kenyerük, mint a problémának önmagában való megvizsgálása, konkrét elemzése és a feladatok részletes kimunkálása. Ez a gúnyos meghatározás éppúgy figyelmeztet bennünket, mint *Sztálinnak* és *Kalininnak* azok az ironikus megjegyzései,¹⁷⁾ melyeket azokra szoktak tenni, akik idézgetésben merülnek ki a kérdések új megvizsgálása helyett, akik nem tudják, hogy a marxizmus és a leninizmus nem néhány tétel sablonszerű ismételtetéséből áll, hanem egy módszernek állandó, eleven: alkotó alkalmazásából és megújulásából. Az idézgetés ellen idézetekkel harcolva, — hogy magyar vonatkozásokra is utaljak — megfontolhatjuk *Révai József* figyelmeztetését is, ki a marxizmusról és népiességről szólva, húzza alá azoknak a hibáját, akik a konkrét magyar helyzetnek, a paraszti kérdésnek, a népiesség kérdésének konkrét megvizsgálása helyett csupán schémákat adnak, schémákat ismételtetnek.¹⁸⁾ Jó, ha minderre figyelünk, mert ezeket a hibákat mi is igen szívesen el szoktuk követni.

Ne kívánjunk tehát általánosságokkal megelégedni. S ha most ebből következően vizsgálóra veszem a magyar néprajztudományak felszabadulás utáni helyzetét — mert erről kívánok néhány szót szólni, — akkor bevallom, van itt alkalom elegendő a konkrét hibák felsorolására: egészen tekintélyes mennyiségű hibát tudunk felhalmozni a felszabadulásunk óta eltelt alig néhány esztendő alatt.

De hadd vegyem fontolóra és hadd soroljam el előbb néhányát azoknak a tényleges vagy látszólagos pozitívumoknak és érdemeknek, amelyek a magyar néprajztudomány munkásságát a felszabadulás után jellemezték. Társaságunk, a Magyar Néprajzi Társaság a tudományos társaságok közül majdnem elsőnek tért magához, majdnem elsőnek igyekezett rendezni sorait, kisöpörve onnan a szemetet, megtisztítva tagságát. Ismétlem, szinte az elsők között igyekezett új tisztikart választani, amelynek élén most itt a magam kritikai beszámolóját tartom, és ez a tisztikar működésében hamarosan hozzálátott a gyakorlati tudományos társasági munkához, előadások tartásához, viták rendezéséhez, megindultak a választmányi ülések. Igen értékes volt a Hódmezővásárhelyen tartott vidéki naggyűlésünk is.

Ugyanúgy elmondhatjuk azt is, hogy a Néprajzi Múzeum a hitleri háború aljas pusztításából és szörnyű rombolásaiból súlyosan megsebzetten, de mégis kilábolt és a régi helyén — ha a régi alapvető szerkezeti hibák alig változott megisméltetésével is, amiről nem a Néprajzi Múzeum vezetősége és munkásai tehetnek, — helyrehozta épületét, rendezte gyűjteményeit és azt mondhatjuk, hogy funkcióképes állapotban van, ami nem jelentéktelen munka s nem jelentéktelen eredmény, ha egyik-másik kulturális intézményünk fejlődésének rossz tempóját tekintjük. Azt is elmondhatjuk, hogy a Néprajzi Múzeum munkásai — akikről a feltétlen elismerés hangján kell az itt következőkkel kapcsolatban szólnom, — néhány külföldi kiállítás rendezésével nemzetközi megbecsülést szereztek a magyar néprajztudomány színvonalának. Értékesek voltak ezek a munkák, akár a bolgár, akár a lengyel kiállításra gondolok s ezért őszinte elismerésemet fejezem ki.

Azt is elmondhatjuk, hogy megindult a publikációk sorozata. A publikálásban elsősorban a Néptudományi Intézet vezetett a maga füzetsorozatával és kiadványaival. Megszerveztünk egy komoly vállalkozást is 1848 néprajzi hagyományainak összegyűjtésére s ez a gyűjtőmunka több tízezer

¹⁷⁾ *Kalinin*: A kommunista nevelésről, Szikra, 1948: 26, 40, 43,

¹⁸⁾ vö.: *Révai József*: Marxizmus, népiesség, magyarság, Szikra, 1948, passim.

értékes adatot (kevésbé értékes vagy vitatható adat mellett) gyűjtött össze a magyar néprajz és a történettudomány számára.

A budapesti Egyetemi Néprajzi Intézet is megkezdte munkásságát és a felszabadítás előttinél jobban megvalósulni látszott egyetemünkön a néprajz tanítása, sőt az általános iskolai tankönyvekben is odakerült a földrajz mellé, — ha egyelőre nem is teljes organikusságában és nem is teljes végiggondoltságában — a néprajz is mint tantárgy, jelentkezése annak az igénynek, hogy iskoláinkban a néprajzot is, az általános iskolától kezdődően egy valóságos tantárgynak az igényével kell tanítani.

Ezek mind pozitívumok vagy legalább is pozitívumoknak látszanak, helyesebb azonban, ha mi nem elégszünk meg a látszatokkal. Ahogy eddig a Társaság történetét is őszinte szóval vettük vizsgálorra, elkél jelenünkkel kapcsolatban is a kemény őszinteség. Ezt a kritikai hangot talán azért is megengedhetem, hiszen a kritika mellett igyekeztem az önkritika elvét magammal szemben is megvalósítani, már 1935-től kezdődően. S tán nem felesleges ez a kis kitérés. Egyik első tanulmányomban mindjárt megjelentettem azt a kemény önkritikát is, amelyet végzett munkámról ugyanabban a különnyomatban megírtam.¹⁹⁾ Bemutattam egy leíró tanulmányon keresztül a leíró néprajz csődjét s ahogy akkor láttam, szinte teljes lehetetlenülését. Majd legutóbb is, a Székely Népballadák egyik új kiadásában²⁰⁾ saját munkámnak sovíniszta elcsúszásait, hibáit, fogalmazásbeli pontatlanságait magam lepleztem le. Ez a következetes önkritika készlet tehát arra, hogy itt ezt a kritikát elmondjam s ezért nem lehetek tekintettel a kritika során személyi érzékenységre sem, ha a példán keresztül szimptomatikus jelentőségű hibákra, ideológiai tévedésekre kell rámutatnom.

Ha mi a Néprajzi Társaságnak, egyetemi intézeteinknek s a Táj- és Népkutató Intézetnek a munkásságát vizsgáljuk, akkor az első, ami e munkásságot figyelve megüt bennünket, az a jellemző tény, hogy ezek a munkák a néprajz kérdéseivel úgy foglalkoznak, mintha 1945 hatalmas politikai és ideológiai kezurája nem is lett volna. Úgy foglalkozik tudományunk kérdéseivel — és ezt alá szeretném húzni, — szinte kivétel nélkül minden egyes néprajzi tanulmányunk, mintha 1945-nek hatalmas, felszabadító, forradalmi politikai és ugyanolyan felszabadító forradalmi tudományos eredményei nem váltak volna nyilvánvalókká valamennyiünk számára. Meg kell mondanom, hogy a néprajztudomány történetében, — úgylátszik, — az 1945-ös év nem jelentett semmiféle változást. Ez az első ítélet, amelyet el kell mondanunk tudományunk 1945 után felmutatott működéséről. S ez már önmagában is igen kemény ítélet.

Nincs folyóiratunkban egyetlen komoly ideológiai passzus sem, mert elnöki megnyitóknak néhány mondatát nem tekinthetjük ilyennek, vagy az egyik legutóbbi ülésünkön a Szovjetunió néprajzáról szóló derék ismertetést,²¹⁾ — mert nem volt az más, csak ismertetés, — nem tekinthetjük döntő ideológiai fordulathoz, ha hasznos is, hogy legalább ez a beszámoló elhangzott. A magyar néprajztudomány mind a mai napig nem vetett fel a maga számára egyetlen egy ideológiai problémát sem. Egyetlen egyszer meg nem vizsgálta, vajjon a felszabadulás utáni helyzetben adódik-e számunkra a mi tudományunkban bármi olyan tétel, amelyet meg kell vizsgálnunk, bármi olyan módszer, amelyen

¹⁹⁾ *Ortutay Gyula*: A magyar parasztság szerelmi élete, Népünk és Nyelvünk, Szeged, 1935., könyvnyomtatás: A szegedi Alf. kut. Biz. Ktára, IV., 24.

²¹⁾ Székely népballadák, Egyetemi Nyomda, Bpest, 1948³: 186—187.

²¹⁾ *Sulán Béla*: Az etnográfia a Szovjetunióban. Előadás a M. Népr. Társ. 1949 márc. 16.-i ülésén.

javítanunk kellene, és végül a néprajztudomány általános tudományelméleti és — ne húzódozzunk ettől a szótól — tudománypolitikai problémái között van-e olyan, amelyet vizsgálóra kell vennünk, van-e olyan új elméleti irányzat, amelynek fényénél meg kell vizsgálnunk eddig volt munkánkat és új szempontokat kell magunk előtt tudatosná tennünk.

Van tanulmány, amelyben mintha bujtatva előfordulna ez a szempont; van tanulmány, amely új módszertani megfontolásokkal közeledik pl. a viselet, az öltözködés problémáihoz,²²⁾ a témák, a problémák azonban becsületes kiélezettségükben, becsületes elvi felvetésükben nem jelentek meg, legfeljebb a budapesti egyetem néhány előadásán és szemináriumán vált ez gyakorlattá, de ez a változás kifelé is dokumentáltan, tudatosult gyakorlattá ott sem lett. Ez az első, amit le kell szögeznünk.

Ha kiadványainkat, folyóiratunkat szemléljük, ha kezünkbe vesszük a Néptudományi Intézet kiadványait, azt kell látnunk, mintha a mi tudományunkban semmi változás nem történt volna s aligha nyilatkozhatnék kedvezőbben a budapesti Egyetemi Néprajzi Intézetnek szerkesztőségemet jelző egyetlen füzetéről (*Néprajzi Tanulmányok*, Bpest, 1949). Arra ugyanúgy illik ez a kritika, mint a többire. A Szegedi Egyetem Néprajzi Intézetének munkatársai pedig a régi leíró módszert keverik romantikus túlzásokkal és jobboldali, narodnyik tévedésekkel.

Ezen a téren azonban nemcsak ilyen általánosságban megfogalmazható hibákkal találkozunk, ami már önmagában is megdöbbentő, de találkozhatunk olyan súlyosan elítélendő hibasorral is, amit *személyi* kiélezettségében kell felvetnünk, mert a hibák *elvileg* szimptomatikusak, *elvi* jelentőségük van. 1949-ben jelent meg 1948-as datálással egy tanulmány a Néptudományi Intézet kiadásában, amelynek címe »A magyar népi társadalom életének kutatása«.²³⁾ Tehát valójában a néprajztudomány szociológiai kérdéseinek történeti áttekintése volt a cím pretenciója. Ez a tanulmány a többi között a következőket állítja: »A társadalomtudomány művelői munkájukkal nem gyarapították érdemlegesen tárgykörünket. Nem vitatták annak elméleti vonatkozásait és nem hoztak jelentőset tárgyi közlésekben sem. Munkájuk a néprajzosokéra nem hatott indítólag, buzdítólag.«²⁴⁾ Egy helyen említ a szerző egy magyar társadalomtudóst, *Erdei Ferencet*, de csak a Népünk és Nyelvünk-ben közzétett fiataalkori dolgozataira hivatkozik, nem tér ki azonban elemzésükre, mert »újat számunkra nem hoz, de hasznosan viszi tovább a *Györffyől* felszínre hozott gondolatokat.«²⁵⁾ Csak két kiragadott példa ez, de sorolhatnám a többit is. Meg kell mondanom, hogy ez a tanulmány állításaival, szövegezésével, anyagával teljes egészében megdöbbentő számunkra és kedvem ellenére meg kell mondanom, szégyen, hogy egy ilyen munka a magyar néprajztudomány mai állása idején megjelenhetett, szégyen, hogy ilyen tanulmányt vállalta ennek a munkának a kiadásáért. Olyan munka ez, amelynek számára — úgy látszik — *Tessedik Sámuel*, *Berzeviczy Gergely* hiába élt és dolgozott, olyan munka, amelynek számára a magyar társadalomkutatók sora hiába hozta a szociológiai tények anyagát itt Magyarországon, hangsúlyozom, olyan munka, amely nem látja a különbséget

²²⁾ *Palotay Gertrud*: A viselés mód ruhaformáló szerepe, *Ethn.* 59: 77.

²³⁾ *Fél Edit*: A magyar népi társadalom életének kutatása, a Magyar Népkutatás kézikönyve, II. 13., Bpest, 1948. Kritikánk élet nem csökkenti a szerzőnek probléma-leszűkítése, minthogy ez a leszűkítés eleve téves.

²⁴⁾ i. m. 17.

²⁵⁾ i. m. 18.

Cyörffy Istvánnak településnéprajzi, településmorfológiai tanulmányai és *Erdeinek* szociológiai tanulmányai között. Olyan tanulmány ez, amelynek számára egyetlen magyar szociológiai tekintély *Dékány István*. E dolgozat hibáinak számát hadd gazdagítsam azzal is, hogy igen jellemzően a népi társadalom életéről szólva *Kiss Lajos* nevét csak egy-két egészen rövid cikkének megemlégtésével kapcsolatban hozza elő és meg sem említi *Kiss Lajosnak* a szegény ember és a szegényasszony életéről szóló, kitűnő, az egész magyar néprajzi tudományban akkor merőben újat jelentő könyveit.²⁶⁾ Ezek után nem is kell azon csodálkoznunk, hogy azokról a néprajzi munkákról és társadalomleíró művekről meg sem emlékszik, melyek a legutóbbi évtizedekben az adott lehetőségek közepette megkísérelték a haladó társadalomtudományi szempontokat érvényesíteni, a népi élet legkülönbözőbb jelenségeinek vizsgálatára. Az is jellemző persze, hogy e tanulmány mintha egy-két nyugati szociológusnak teljesen ötletszerű megemlégtésén kívül, még a nyugati etnoszociológia művelőit, *Lévy-Bruhl*, *Durkheimet* éppúgy nem kívánná ismertetni vagy bírálni, mint az amerikai rural-szociológia kutatásait. Ez még nem tartoznék a felróható súlyosabb hibák közé, de a tanulmány olvastán látjuk, hogy a szerző számára *Marxnak* és *Engelsnek* a jobbgáyságra vonatkozó történeti vizsgálódásai, a mezőgazdasági munkásságra vonatkozó általános tételei, *Leninnek* és *Sztálinnak* a parasztkérdésre vonatkozó általános elvi tételei és konkrét vizsgálatai mintha meg sem születtek volna. És ezt azért kell megemlítenem, mert szerzőnk befejezésül a néprajztudomány feladatairól beszél a társadalomvizsgálat terén és e feladatok említésénél is teljesen szükségtelennek és alkalmatlannak látja, hogy ezekkel a problémákkal foglalkozzék vagy ezekkel a szerzőkkel egyáltalán vitatkozzék, vagy nevüket és problémafelvetésüket megemlítsse. A közömbösségnek, érdektelenségnek mindenesetre szembeötlő jele ez. Így hát a mi szerzőnk számára 1949-ben a parasztkérdésnek modern tudományos elméletei, régi magyar gyakorlata és problematikája egyáltalán nem létezik és munkáját úgy adja elének mégis, mint a népi társadalomkutatásnak történeti vizsgálatát, jelen helyzetrajzát és jövő feladatainak meghatározását. Meg kell mondanunk, nemcsak az elképesztő, hogy ez a tanulmány ebben a formában megjelenhetett, hanem elképesztő az is, hogy minderre a mai napig kritikailag semmiféle formában vélemény el nem hangzott. A többi közt ezt a mulasztást is pótolnunk kellett ez alkalommal.

És meg kell mondanom, hogy ez a hiba nem szórványos s ha nem is ilyen kiötlően — hiszen itt egy etnoszociológiai célkitűzésű munkáról van szó, — de megmutatkozik a Néptudományi Intézet egyéb kiadványaiban is, amelyek pl. a népi gazdálkodásról, a népi jogélet kérdéseiről s egyéb olyan témákról szólnak, melyek akarva-akaratlanul köteleznék kidolgozóikat és előadóikat, hogy a marxizmus — leninizmusnak alapvető ideológiai problémáit is felvessék s a megoldást is ezeknek az ideológiai elveknek alapján keressék. Mert ezeknek a problémáknak a felvetése és megvizsgálása nem valami prakticista szempont, nem valami »napik« politikai szempont által indokolt, hanem igenis heurisztikailag, tudomány elméletileg indokolt. Saját tudományát, tudománya alapproblémáit nem ismeri jól, saját kérdéseit nem tudja önmaga elé állítani az, aki nem ilyen alapokon vizsgálja a néprajznak bármilyen döntő, bármilyen alapvető kérdését.

Éppen ezért nem lehet elegendő a mi számunkra az, hogy az említettem tanulmánynak kiáltó és elkésztő példáját itt a Néprajzi Társaság közgyűlésén

²⁶⁾ *Kiss Lajos*: A szegény ember élete, Bpest, Athenaeum, é. n., U. ő.: A szegény asszony élete, Bpest, Athenaeum, é. n.

ily nyomatékkal kiemeljük, de le kell szögeznünk, mint első pozitív követelményünket, mint jövőendő néprajztudományunk első elvi követelményét azt, hogy a magyar néprajz nem válhatik alkotó népismeretté, a magyar néprajz nem válhatik a szó igaz értelmében vett tudománnyá, ha nem mélyül el ideológiai alapjaiban a dialektikus materializmus, a marxizmus-leninizmus filozófiájában és szociológiájában egyaránt.

Aki a magyar néprajz kérdéséhez, vagy az egyetemes néprajz bármilyen problémájához úgy közeledik, hogy nem ismeri *Marxnak*, *Engelsnek*, *Leninnek* és *Sztálinnak* általános elemzéseit, és emellett, különösen a parasztkérdésről, a parasztság strukturájáról, a paraszttársadalom osztálytagozódásáról és belső feszültségeiről, a gyarmati társadalmak problémáiról, az valójában semmit sem ért a mi tudományunk alapkérdéseiből és soha nem tudja odaállítani maga elé egyetlen problémánkat sem. Csak megkönnyíti számunkra munkánkat, megkönnyíti feladatainkat, hogy ennek a látásmódnak, ennek a tudományos elvi felfogásnak rokon magyar történeti előzményei is vannak, olyan magyar előzményei, amelyek bizonyos értelemben hagyományossá tehetnék volna számunkra a parasztkérdésnek ilyen megfogalmazását.²⁷⁾ Elég ha utalok *Tessedik Sámuelre*, aki a paraszttársadalom szerkezetét tagoltságában már úgy látja, hogy a vámpír és despota parasztlak jellemzésén keresztül a zsíros és kulákparasztra ismerhetünk, mint ahogy a szegény jobbágyosság jellemzésén keresztül a felszabadulás előtti mezőgazdasági munkásság történeti előzményeit ismerhetjük fel.²⁸⁾ Vagy csak megkönnyíti számunkra néprajzi szemléletünk kialakítását az, ha 1804-ben *Berzeviczy Gergely* a jobbágykarakter és a jobbágyi élet legfőbb meghatározóiként a jobbágyosság osztályhelyzetét, a jobbágyi munka jellegét és a jobbágyi szolgáltatások súlyos terheit emeli ki, tehát alapvetően politikai, gazdasági és társadalmias-materialista szempontokat.²⁹⁾ És még sorolhatnám fel azokat az előzményeket, amelyek a magyar néprajztudomány szociológiai látásmódjának állandó korrekcióira hívták fel a figyelmet már a felszabadulás előtt is. Az bizonyos számunkra, hogy aki a termelőviszonyok változásaiból adódó: társadalomnak és a kultúrának egymással összefüggő, állandó feszült összefüggésben, állandó feszült egymásrahatásban megmutatkozó viszonylatát nem látja, aki a paraszti társadalom tagoltságának és a tagoltság belső szerkezeti összefüggéseinek és feszültségeinek problémáit nem látja, az voltaképpen — mint mondtam — a magyar néprajznak és az egyetemes néprajznak egy kérdéséhez sem tud hozzájárulni.

Nincs tehát olyan területe a néprajztudománynak, — vonatkozzék az akár a viseletre, akár a népi építkezésekre, mesekutatásra, akár olyan általános etnológiai kérdésekre, mint a hagyományozódás, változás, — ahol a materialista összefüggés, a kapcsolat rendszere (a lét megelőzi a tudatot!) két elem közt világosan meg ne mutatkoznék. És le kell szögeznem itt a Társaság színe előtt és szerintem az első feladatunk éppen az, hogy ezen a téren megmutatkozó hibáinkat, hiányosságainkat megszüntessük: a szociológiai ismeretek, a marxizmus-leninizmus terén való ismeretszerzés az a feladat, amelyet a magyar néprajztudomány minden művelőjének maga elé kell tűznie, ha helyes és jó munkát akar végezni. Azt hiszem, itt nemcsak a Társa-

²⁷⁾ V. ö. tőlem: Magyar népismeret, 14. s kkl.

²⁸⁾ Csak a jelképes találkozás kedvéért idézem *Tessedik és Engels* egy-egy munkájának a címét; *Tessedik Sámuel*: A paraszt ember Magyar Országban, mitsoda és mi lehetne...; Pécs, 1786. és *Engels*: A német paraszt. Mi volt? Mi most? Mi lehetne? V. ö. *Engels*: A német parasztháború, Szikra, 1949. Természetesen nemcsak ilyen véletlenszerű analógiákra gondolunk fejtegetéseink során.

²⁹⁾ V. ö. *Ortutay*: Magyar népismeret, i. h.

ságnak, hanem elsősorban a mi központi, nevelő, káderképző néprajzi intézményünknek, a budapesti Néprajzi Intézetnek lesznek majd alapvető feladatai, hogy a munkamódszerek, fogalmak tisztázásához elérhessünk.

Ha hibáink további elemzésébe fognék, akkor meg kellene állapítanunk, hogy nemcsak kiadványaink és üléseink nem változtak lényegesen, hanem nem változott lényegében kutatóink viszonya sem a parasztság-hoz, sem a nép államához. Kutatóink zöme gyűjtőútjaira a parasztszemléletnek ugyanazzal a hol lekicsinylő, hol romantikusan mitizáló formáival kerül, mint a felszabadulás előtt. Bár ezen a téren különösen a budapesti egyetem intézeti munkája nagy javulást mutat, mégis vannak jelenségek, amelyekből kitűnik, hogy nem is egy gyűjtőnk a falut még mindig a felszabadulás előtti állapotában levőnek hiszi, a parasztság politikai tudatváltozását nem érti, vagy úgy szemléli, mint kártékony jelenséget, mely kivetkőzteti régi hagyományából. A népi szervek létét, funkcióját szintén a régi paraszti hagyománnyal ellenséges formának tartja s a parasztság felemelkedésében, a falu és város közötti szakadék fokozatos eltűnésében ezek szerint egyenesen kártékony folyamatot lát s ráadásul ezt a véleményét nem is rejti véka alá, ezzel nem egyszer megzavarva a falu politikai fejlődését. Rá kell mutatnom, politikailag is, tudományosan is reakciós álláspont ez. De gyűjtőink egyrésznének viszonya, mint mondtam, nemcsak a parasztság-hoz, de a nép államához sem változott kellőképpen. És itt is kell néhány kellemetlen szót mondanom, akarva-akaratlan. Azt hiszem, itt, Társaságunk ünnepi ülésén is lesznek többen, kik ezzel a kérdéssel kapcsolatban magukra ismerhetnek. Állítom, hogy a magyar néprajztudomány céljaira az elmúlt évtizedekben nem áldoztak annyit, mint amennyit népi demokráciánk a legutóbbi két évben áldozott, amikor is többszáz ezer forintot biztosított kutatásaink céljaira. Az 1848-as kutatással kapcsolatban mégis le kell szögezmem, hogy sem a határidőt nem tartották meg, sem a gyűjtési munka pontosságát, lelkiismeretességét nem minden gyűjtőnk tartotta kötelességének. Akkor, amikor a néprajz számára százezer forintos összegek és olyan kutatóeszközök álltak rendelkezésére gyűjtőinknek, amelyeket soha azelőtt nem használhattak, meg kell mondanom, hogy a mi gyűjtőink mindezzel a lehetőséggel nem gazdálkodtak úgy, nem éltek úgy, ahogy élniök kellett volna, ahogy az kötelességük lett volna. (Ez persze nem jelenti azt, mintha a munka igaz értékeit is el akarnók hallgatni, de a hibáinkat ebben a vonatkozásban is helyes, ha kíméletlenül feltárjuk.)

Ne csodálkozzék tehát senki, hogy a jövőben, öt éves tudományos tervünk során a néprajznak csak az lehet komolyan számbavehető munkása, aki a terv célkitűzéseit, ütemterveit betartja, aki a maga részéről munkájában ragaszkodik azokhoz az időhatárokhoz, a tervnek azokhoz a meghatározásaihoz, amelyeket munkájukban eléjük fogunk szabni.

Az eddigiek után nyilvánvaló, hogy egyetemeinken a néprajzi intézetek sem dolgoztak azzal a céltudatossággal és összefogottsággal, ahogyan ez szükség lett volna. Azt is meg kell mondanom, hogy őszinte sajnálatunkra mindezideig Társaságunk maga sem bizonyult annak az összefogó erőnek, aminek bizonyulnia kellett volna s amivé az adott lehetőségek közepette válhatott volna. Remélem, ezen a téren is a Társaság munkájában jelentős fordulat fog beállani. Egyik nagy pozitívumunk azonban az az út, amelyet hódmezővásárhelyi vidéki nagygyűlésünkön éppen Társaságunk mutatott, hódmezővásárhelyi vidéki nagygyűlésünk megtartásával³⁰⁾ s amelynek példáját a jövőben évről-évre módszeresen szélesíteni fogjuk és többé a vidékkel való kapcsolatnak ezt a formáját

³⁰⁾ L. Ethn. 59 : 258.

el nem hagyjuk. Amint meg kívánjuk szüntetni a Néprajzi Társaságnak azt a jellegét is, hogy voltaképp kizárólag a budapesti néprajzosok gyülekezési alkalma legyen. Mai közgyűlésünkön is arra igyekeztünk példát teremteni, hogy a vidék minden néprajz iránt komolyabban érdeklődő kutatóját meghívjuk de gyűlésünkre. Ezt a gyakorlatot a jövőben is folytatni kívánjuk. Arra is törekszünk majd, hogy a Néprajzi Társaság külön gyűlésein a nagyüzemek munkásságával is megtalálja kapcsolatát. Kell, hogy a magyar népről szóló, narodnyik tévedésektől megtisztított, de népi kultúránk hagyományait felmutató előadások, műsorok kerüljenek az iparban dolgozók elé.

Tisztelt Közgyűlés! Kedves Barátaim! Szándékkal mondtam itt kemény bírálatot és szándékkal csökkentettem a dicséret szavait akkor is, ha annak lehetősége kínálkozott, mert tapasztalásból tudom, hogy minden bírálat elkenésének, mint mondani szoktuk, elhallgatásának csak az illető testületre van romboló, pusztító hatása. Az a testület, amely nem mer szembenézni a maga hibáival, hogy ezeken keresztül javítsa meg munkáját, saját magát ítélte pusztulásra. Mi pedig nem akarunk elpusztulni, fejlődni akarunk. Szeretném hinni, hogy ez a mi kritikánk is teremtő és termékeny kritika volt és személyes jellegű utalásaiban sem kívánt végérvényes ítéletet mondani senkiről, hiszen hibát mindenki követhet el, de a hibák kijavítására módja is van mindenkinek. S ezért sem a megbírált tanulmány szerzője, sem más, itt felsorolt hibának elkövetői előtt ez a kritika nem kívánja elzárni a további együttműködés jó útját, ellenkezőleg, egy becsületes, önvizsgáló folyamatot kíván elindítani a félreértések tisztázására, a hibák felismerésére és kigyomlálására. Arra is figyelmeztetnem kell azonban, hogy ez az álláspontunk nem jelent valami egyszerű »tisztító vihart«, a kritikai folyamat lezárását: az ideológiai hibák leleplezését a jövőben is folytatni kívánjuk. Magunk és mások munkájában egyaránt. Tudományunk fejlődése és az eleven kritika gyakorlata elválaszthatatlanok. Aki ezt be nem látja, saját magát zárja ki tudományunk közösségéből.

Kedves Barátaim! Meg kell mondanom, nagy szükségünk van nekünk az efféle kritikára, éppen a néprajz tudományának sajátos kettős jellege, kettős természete következtében. Éppen a mi tudományunknak ez a kettős jellege figyelmeztet bennünket az állandó önvizsgálat szükségességére, magunk és kartársaink állandó kritikai megvizsgálásának szükségére, mert a néprajznak ez a kettős jellege állandóan megújuló, új és új csapdákat jelenthet és jelent is mindnyájunk számára. Mi ez a kettős jelleg? Jó, ha ezt a mindnyájunk előtt ismert néprajztudományi jellegzetességet röviden vizsgálóra veszem. Nagy értékeket és nagy veszélyeket rejt magában számunkra ez a kettősség. A néprajz tudománya — ebbe a hibába tudjuk, *Kriza* is beleesett, mindjárt az elvi viták első szakaszán — termőtalaja lehet a teljesen elvakult sovinizmusnak, az elzárkózó nemzeti gögnék és elfogultságnak, a más népek iránti gyűlöletnek. Emlékezzünk csak a szelíd *Kriza* gyűlölködő haragjára, ahogy a román népballadaköltészet alkotásaival kapcsolatban a »dühödt oláhról« — amint ő írta — beszél, ahogy eleve kizártnak tartott bárminemű érintkezést a magyar és a román nép, a magyar és román folklorisztika között akkor, amikor ezek a kölcsönhatások közvetlenül a szeme előtt játszódtak le. De felhozhatnánk még példákat *Krizán* kezdve szinte napjainkig. S éppen ezért kezdtem tudományunknak egyik legemlékezetesebb s egyik legtisztább személyiségével, *Krizával*. Ismétlem, a régi nagyoktól kezdve ilyen hibákra napjainkig hozhatnák fel példákat, E példatárban sajnos magam se nagyon hallgathatnék, hiszen ebbe a hibába magam is nem egyszer beleestem, a népművészetről szóló munkám

egynéhány bevezető passzusában éppen úgy, mint a székely népballadákrol szóló tanulmányom néhány helyén. Ez a hiba állandóan kísért bennünket a néprajz területén. De ugyanakkor meg van az a nagy ellentétes lehetőségünk is, hogy a néprajz tudománya a patriotizmusnak, az igazi magyar hazafiasságnak, a helyes magyar önismeretnek és szocialista hazafiasságnak minden népi hagyományunk, művelődési értékünk tudatosításának eszköze lehet s ezzel feladatunk felelőssége és nagysága mindnyájunk előtt nyilvánvalóvá válhatik.

Alkalmas arra is a néprajz tudománya, hogy a parasztkérdésben elfogult, romantikus, primitíven idealizáló, a falusi idillt megrajzoló vagy elvakult narodnyik irányzatot képviseljünk, ami viszont mind csak arra szolgáltatott alkalmat, hogy a parasztságot elméleti érveken keresztül is kiszolgáltatassa földbirtokok urainak, kiszolgáltatassa egy maradi, feudál-kapitalista rend változhatatlannak hitt uralmának, hirdesse, hogy ez a változhatatlan politikai rendszer a kívánatos népünk számára. 1945 előtt a magyar néprajz egy nem jelentéktelen szektora abban az irányban dolgozott, hogy változhatatlan rendnek tekintse azt a politikai és társadalmi formát, amelyben a parasztság számára csak a művelődésbeli magárahagyottság, a társadalmi kiszolgáltatottság és a gazdasági kizsákmányoltság jutott. A parasztság számára ezt úgy tételezték és a közvélemény elé úgy állították, hogy népünk csak ezen a változatlan társadalmi, politikai formán keresztül őrzi meg ezeréves hagyományait s ez az »ezeréves hagyomány« a parasztság létének legkívánatosabb állapota, »őserejének« egyik legszebb bizonyítéka. Olyan néprajzi ideológia tehát ez, amely a maga romantikus, idilli, narodnyik mivoltában a kizsákmányoló, népellenes politikának valóságos alapelveit, erkölcsi igazolását adta.

Ugyanakkor lehetőség van arra is, hogy a parasztság osztályhelyzetét, a parasztság társadalmi feszültségeit becsületesen és teljesen feltárja néprajztudományunk, megvilágítsa, a többi osztályok elé állítsa osztályjellegéből következő kulturális helyzetét és fejlődésének szükséges állomásait. Mód van arra a néprajzban, hogy egy filológiai, katalogizáló néprajz legyen a maga kezdetlegesen leíró és kezdetlegesen összehasonlító módján, amely még úgynevezett tökéletes formáiban sem tud lényegében egy számunkra primitív technikai és adatgyűjtő, bibliografizáló, katalogizáló tudományon túljutni és a népismeret kérdésében voltaképp egyetlen szemponttal sem viszi előre tudományunkat. Ugyanígy lehet a néprajz a valóság megismerésének egyik leggazdagabb kifejező tudománya, a valóság dialektikus összeütközéseit a legtanulságosabban elénk táró tudomány, amelyben a társadalom végső elvi kérdései, a kultúra-teremtés és a kultúramegőrzés végső elvi kérdései a maguk materialista alapjukban és dialektikus gazdagságában megmutatkozhatnak.

Lehet a néprajz, ahogy a szovjet kritika nyomán ma már egészen világosan látjuk, a gyarmati kizsákmányolás igazolása és a gyarmati kizsákmányolás számára valósággal adminisztrációs utasításokat, tanácsokat adó tudomány, ahogy például *Malinowski* nyíltan megírta egyik nagy összefoglaló művében, hogyan is kell a gyarmati vezető tisztviselőknek és kolonizátoroknak a néprajz tanításaihoz alkalmazkodniok, hogy kellő biztonsággal stabilizálják a gyarmati uralmat.³¹⁾ Ugyanígy lehet a néprajz viszont kifejezője a népek jogos egyenlőségi igényének és felszabadításának, egy igazi nemzetköziségnek, a népek közötti kapcsolatteremtés helyes formáinak tudománya is.

Ezek a veszélyek és ezek a lehetőségek szinte napról-napra, újra és újra megmutatkoznak mindnyájunk előtt a néprajz tudományában. Minthogy

³¹⁾ L. Potyehin i. tanulmányát.

ilyen elcsúszási és eltévedési lehetőségek (a nagy perspektívák mellett) szinte naponta adódnak számunkra és sajnos ezekkel a tévedési lehetőségekkel rendre élni is szoktunk, okvetlenül fontos, hogy elveink tisztázására, módszertanunk állandó kritikai felülvizsgálatára, gyakorlatunk állandó ellenőrzésére a néprajz tudománya elvi, ideológiai tanulmányokkal és bírálatokkal siessen minden néprajzi kutató segítségére. Ez is fontos, ez is döntő feladatunk lesz a most következő években. Minden tévedésünk ideológiai gyökeréig kell hatolnunk.

Hogy ez megvalósulhasson, hogy a néprajz kísértéseinek — hogy úgy mondjam — ne essünk áldozataivá, erre egyik biztosíték számunkra minden-esetre az, ha munkánk a marxizmus-leninizmus ideológiai alapjáról nem téved le. Itt *Tolszov*nak van igaza, amikor a szovjet néprajzi kutatók számára 1948-ban — tehát nem is olyan régen — megmondja: ne szégyeljenek leülni valósággal az iskolapadba és megtanulni a marxizmus-leninizmus ideológiáját.³²⁾ Ez a figyelmeztetés helyes, ez a figyelmeztetés nekünk is szól.

Van azonban az efféle figyelmeztetéseken túl egy másik s nem jelentéktelen biztosíték, ami magában a néprajztudomány belső szerkezetében, fogalmi jellegében rejlik. A néprajz fogalmai alapvetően dialektikus fogalmak, alapvetően a dialektikus logika fogalomkörébe esnek és csakis a dialektikus logikán keresztül érthetők meg helyesen. A néprajz jelenségeit, mint ahogy semmi mást sem, nem érthetünk meg helyesen, ha nem dialektikusan szemléljük. A változást, a hagyományátadást, a hagyományátvételt, tehát minden néprajzi alapproblémát lényegében csak a dialektikus fogalomalkotáson keresztül, az ellentétek összefüggésében és egységében való meglátáson keresztül tudjuk megragadni, igazán csak így tudjuk helyesen interpretálni. Bár néhányunk módszertanában már közel két évtizedes gyakorlat és alapelv a fogalmak dialektikus használata, hadd soroljak fel néhány ilyen dialektikus antimóniát, néhány ilyen dialektikus fogalmat, amellyel a néprajz általános jelenségeit és nemcsak a folklorisztika egy-egy jelenségét, például a balladaalakítást, alkotást, vagy a népmesehagyományozódás, a népköltészeti alkotás egyéni vagy közösségi szerzőségének kérdését véltük megoldani már régebben is, nemcsak 1945 óta. Ilyen dialektikus egység- és ellentétpárok: a *konvenció* és az *egyéni változatok*, a *hagyományos* és a *rögtönzésszerű előadás*, — és itt ismétlem: ez nemcsak a folklorisztikára vonatkozik, hanem mutatis mutandis a néprajz minden jelentőségére, — az *ismétlődő forma* és az *újjáteremtés* változó formái, a *közösség* és *egyéniesség egymáshoz való viszonya*, amelyek mind-mind ezt a feszült ellentétet és dialektikus egységet mutatják. Nem tanulság nélkül való számunkra *Csicserov*nak a Szovjetszkaja Etnográfija 1946-ban írt egyik tanulmánya,³³⁾ amelyben a hagyományok és a szerzőség kérdését vizsgálja a folklorisztikában és arra a következtetésre jut, hogy sem a pusztá egyéniség feltételezésén, sem a pusztá közösség feltételezésén keresztül a népi alkotásokat megérteni nem lehet, hanem csak ezek dialektikus, állandóan egymásra ható, állandóan egymást feltételező összefüggésein keresztül. Ez a dialektikus szemlélet a *materializmus történelmi, filozófiai módszereivel* oldja meg kérdéseinket.

Nekünk a néprajz anyagának ilyen dialektikus és történelmi materialista értelmezése nem új feladat és nem új szükségszerűség. Fogalmainkat így alkottuk meg és így éreztük helyesnek a néprajz jelenségeinek megragadását,

³²⁾ Erre az álláspontra *Tolszov* is, több társa is rámutatott a már idézett folklorisztikai vita kapcsán.

³³⁾ *V. I. Csicserov: Hagyomány és szerzőség a folklorban. В. И. Чичеров: Традиция и авторское начало в фольклоре. Советская Этнография 1946., 2., 29—40. lap.*

de az bizonyos, hogy álláspontunkban megerősít bennünket a szovjet néprajznak ez a határozott felfogása is. Mi úgy érezzük, hogy ez az iskola, — és talán nem pretenciózus ez a megjelölés, — a 40-es évek elején hazánkban éppen a szovjet folklorisztika egyéniségvizsgáló módszerein alapulva és e módszer tanításait továbbfejlesztve, a magyar anyagon ugyancsak ezt az álláspontot igazolhatta.³⁴⁾ Meg vagyok győződve arról, ha munkánkat tovább folytatjuk és kiterjesztjük a folklorisztika egy-egy területéről az általános néprajzra és ha az általános néprajz a maga problémáit ezekben a dialektikus összefüggésekben vizsgálja, meglepően új eredményekre, a problémák új és helyes látására jutunk.

Ha itt leszögezem ezt a módszertani elvünket és mellette fel akarom vázolni a néprajztudomány európai helyzetét, amely a legutóbbi brüsszeli kongresszus eredményein keresztül mindnyájunk előtt megmutatkozhatott, és amelyet *Marót Károly* részletes összefoglalásából mindenki megismerhetett,³⁵⁾ aki a kongresszus anyagát nem kapta kézhez és nem tanulmányozhatta, akkor láthatjuk, hogy a nyugati néprajz mind Amerikában, mind Nyugateurópában szinte változatlanul egyhelyben topog és változatlanul ugyanazokat a problémákat veti fel, ugyanazokat a módszereket alkalmazza, nem haladva lényegesen tovább, mert filozófiai és ideológiai alapjai nem is engedik továbbhaladni. Most csak egy-két példát hadd említsek, hiszen nem céloim, hogy ezen a közgyűlésünkön az egész nyugati néprajz helyzetképét összefoglaljam. Ha kezünkbe vesszük például az Indiana University kiadásában megjelent összehasonlító folklorisztikai kiadványokat,³⁶⁾ amelyek igen hasznos, de a kérdéseket a legkevésbé sem előbbrevivó adalékokat tartalmaznak a finn földrajztörténeti módszer metodikája szerint, hogyha kezünkbe vesszük *Max Lüthinek* az európai népmeséről szóló nagy összefoglaló munkáját,³⁷⁾ akkor láthatjuk, hogy az semmi más, mint a *Jolles*-féle idealista meseelmélet továbbidealizálása, legfeljebb *Jung* anyagával való elpszichologizálása, a fejlődésnek azonban semminemű perspektívája nem mutatkozik e műben sem.

Az idő előrehaladottsága miatt részletekbe menő kitekintésre nincs időm a nyugateurópai néprajzzal kapcsolatban, de tanulságos volna a gyarmati néprajznak és az általános etnológia nem egy problémájának vizsgálat alá vétele. (Különösen érdemes lenne megvizsgálnunk a hajdan oly nagy termésű német néprajz munkálatait, a nyugati iskola változatlan továbbélését és azokat a kísérleteket, amelyek már a néprajz kérdéseit a marxi-lenini ismeretelmélet, tudományfelfogás alapján kívánják kidolgozni.³⁸⁾ Csak annyit szögezek le, hogy mindenképp szükséges lenne végre tudományunk elvi alapjait, módszerei gyakorlatát újra megszabni, fogalmaink dialektikus jellegét teljesen feltárni, hiszen a szovjet vitákból látjuk, hogy ott sem érzik még a kutatók, hogy ezen a téren minden munka befejeződött volna már, pedig kutatásaik, elvi tisztázá-

³⁴⁾ V. ö. az Új Magyar Népénekesi Gyűjtemény eddigi köteteit.

³⁵⁾ *Marót Károly*: Beszámoló a III. nemzetközi anthropológiai és etnológiai kongresszusról, az Ethn. Füzetek, 15., Bpest, 1948. V. ö. még: IIIme Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques, Résumé des Communications, Bruxelles, 1948.

³⁶⁾ Pl. *P. G. Brewster*: Ballads and Songs of Indiana. Indiana University Publ., 1940.; *J. Wesley Childers*: Motif-Index of the Cuentos of Juan Timoneda, u. ott, 1948., etc.

³⁷⁾ *Max Lüthi*: Das europäische Volksmärchen, Bern, 1947.

³⁸⁾ Csak megemlítjük, hogy pl. *W. E. Mühlmann*: Geschichte der Anthropologie, Universitäts-Verlag, Bonn, 1948. c. munkája címének »angolosra« (anthropology) való alkalmazása sem távolította el szerzőnk Methodik der Völkerkunde, Stuttgart, 1938-as művétől, a marxizmus-leninizmus néprajzban való tudatos alkalmazására pedig l. *Walter Mannzen*: Die Eingeborenen Australiens, Gebrüder Weiss, Berlin, 1949.

saik során mennyire előttünk vannak már! A magyar néprajztudományak nem kis becsületére szolgálna, ha ehhez a vitához új és termékenyítő szempontokat tudna hozzáadni, ha az elméleti megalapozás nemzetközi munkájához mi is tudnánk valami újat, érdemeset hozzáadni.

Ezekben csak rá kívántam világítani néhány olyan alapszempontunkra, amelyek a mi gyakorlatunkban már eddig is több-kevesebb tudatossággal megnyilatkoztak. Most még csak azt szögezem le, hogy azt az irányt, amely a 40-es években idehaza már tudatosan és nyíltan a szovjet folklorisztika elveire és módszertanára építette a maga új gyakorlatát, komoly bírálat csak az úgynevezett közösségi teremtő elmélet hívei részéről érte, (ha ugyan ezt a mitizálást elméletnek nevezhetjük), de a gyakorlat kiszélesítésére való törekvés más oldalról alig volt tapasztalható.³⁹⁾ Ennek a munkának a dandára is elsősorban a Néprajzi Intézet új feladatai közé tartozik majd.

Természetesen itt rá lehetne mutatni még arra is, hogy csak ebben a dialektikus fogalomalkotásban oldódhatik fel a néprajzi leírás oly régi alapproblémája, a szinkronikus és diakrónikus leírás egységének és összekapcsolásának problémája, amelyről a szovjet etnográfusok annyit vitatkoznak, valamint a survival és a revival egymáshoz való viszonyának a kérdése, amely nálunk, Magyarországon szinte egyedül *Marót Károly* tanulmányaiban kereste megoldását,⁴⁰⁾ továbbá a szublogikum fogalma dialektikus tartalmának felderítése. Erről később még szeretnék néhány szót szólni. Ha a mi tudományunk a leíró, katalogizáló néprajzból az egyre halmozódó, de újabb értelmezést nem adó, tehát alapjaiban céltalan gyűjtésből igazi tudománnyá, heurisztikus principiumokkal rendelkező tudománnyá akar válni, akkor csak ilyen módon, csak ilyen vizsgálatokon, vitákon keresztül érheti ezt el.

Ha már most, tudományunk elvi kérdéseinek és ezeknek a végső problémáknak vizsgálata során tovább akarunk haladni, akkor le kell szögezmem, — és ez az eddigiekből is kiderülhetett, — hogy a magyar néprajztudomány fejlődése, valódi tudománnyá válása szoros összefüggésben van a szovjet néprajztudományhoz való kapcsolatunkkal. Leszögezhetjük, hogy a magyar néprajztudomány jövője fejlődése egyenes függvénye e kapcsolat őszinteségének és termékenységének. Szinte jelképes előzménynek is vehetjük, hogy a nagy orosz gyarmati kutató, *Mikluho-Maklaj*, aki Új-Guineában dolgozott, mennyi szellemi kapcsolatot mutat a mi nagy Új-Guinea kutatónkkal, *Bíró Lajossal*. Mind a ketten természettudományi kutató céllal indultak el, természettudományi munkát is végeztek. Mind a ketten: a nagy előd, *Mikluho-Maklaj* és a mi *Bíró Lajosunk*, aki szintén megérdemli a nagy jelzőt, mélységes felháborodással szemlélték a nyugati gyarmatosító módszereket és mind a ketten rámutattak arra, hogy igazságtalan, elvetendő az a fajelméleti megkülönböztetés, amely népek és népek, nemzetek és nemzetek között szokásos. Mindkettőjük munkásságán átsugárzik ugyanannak a humánus megértésnek alapprincipiuma, amely az elnyomott törzsek értékeit felismeri és a civilizatorikus külsőségek mögött is meglátja a brutális elnyomót.⁴¹⁾ Mondom, akár jelképesnek is vehetnők a nagy

³⁹⁾ A vita akkor egyoldalúan, szinte valósággal jobboldali politikai támadásokon keresztül félbemaradt, érdemes, szükséges lenne újra felvenni fonalát.

⁴⁰⁾ Csak mint egyik legkiemelkedőbb megfogalmazását említem. *Marót*: Fejezetek a magyar néprajz módszertanához. Bpest, 1940., Kinyomat az Ethn. évfolyamaiból.

⁴¹⁾ V. ö. Mikluho Maklajról szóló megemlékezés a Szovjetszákja Etnográfija 1946. 2. sz. *Ja. Ja. Roginszkij: N. N. Mikluho-Maklaj. Я. Я. Роинский: Н. Н. Миклухо-Маклај. Советская Этнография 1946., 2., 5—16. lap. Bíró Lajos: Új-Guineai utazásom emlékei, Budapest, 1932., passim.*

oroszlód és a magyar Új-Guinea-kutató mentalitásának és tudománypolitikai állásfoglalásának bensőséges rokonságát.

De nem kell megállnunk a jelképesnél és a multnál. Amikor ugyanis a szovjet kutatók *Mikluho-Makláj* alakját példaképpen állítják oda a világ néprajzi kutatói elé a gyarmati néprajzkutatás erkölcstelen tételei ellen, akkor ebben határozott céltudatosság is vezet őköt: a fajelmélet elleni küzdelem s az etnológia olyan módszerei elleni küzdelem, amelyek a gyarmati néprajzban valósággal irányító szempontokká váltak. Nem véletlen az ő nevének felemlítése, mint ahogyan nem véletlen az utóbbi években a szovjet néprajzban az a kemény kritikai hang, amellyel *Malinowski*, *Radcliffe-Brown* és társainak egész funkcionális etnológiai iskoláját bíráló alá veszi s bebizonyítja ennek a funkcionális etnológiának teljességgel elhibázott tudományelméleti, elvi s egyben alantas politikai gyarmati célokat szolgáló gyakorlati tendenciáit.⁴²⁾ Nagyon tanulságosak a mi számunkra azok a fejtegetések, amelyeket a szovjet kutatók ezen a téren adtak, hiszen a funkcionális etnológia egynéhány módszertani elve (nem a gyarmati néprajzra vonatkozóan természetesen) ránk is hatott. De, hogy félreértés ne essék, amire a mi tudományunkban elég sokszor van törekvés: a funkcionális etnológia kritikájáról van itt szó és nem a funkciós vizsgálatok kritikájáról, ahogy nagyon sokan hajlandók a téma igazi ismerete nélkül magyarázni. Sokan szeretnék most a funkcionális etnológia bírálatának ürügyén magát a funkció fogalmát is kidobni módszertanunkból, a mosdóvízzel együtt a gyereket is, ami pedig kártékony tévedés lenne. Hiszen a funkció és a szerkezet fogalma, összefüggésük vizsgálata például nemcsak a néprajzban, hanem *Marr* nyelvészeti elméletében is középponti helyet foglal el. Hadd idézzem itt *Avanjeszovnak* éppen a szovjet nyelvészetet ismertető tanulmányából a következőket: »A szovjet fonológusok igyekeznek megtisztítani a foném fogalmát a pszichológizmustól (még *Baudouin de Courtenay*-ben is volt valami hajlam a pszichológizmusra, amely néhány tanítványánál még megerősödött) és igyekeznek következetesen megmaradni azon a funkcionális alapon, amely egyedül felel meg a nyelv, mint felépítményi jelenség szociális jellegének. A marxista-leninista filozófia a természetet nem egyes tárgyak, jelenségek egymástól elszakított, egymástól elszigetelt, vaktában összedobált halmazának tartja, hanem összefüggő egységes egésznek, amelyen belül a dolgok, a jelenségek szerves kapcsolatban vannak egymással, függenek egymástól és meghatározzák egymást. Ezért a különálló fonetikai jelenséget a szovjet fonológusok mindig valamennyi más koexistáló jelenséggel kapcsolatban vizsgálják, t. i. az egész nyelvi rendszeren belül.«⁴³⁾ Tehát sem a struktúra, sem a funkció fogalmát, mint fogalmat a néprajzból kiiktatni nem lehet és nem is kell. (Szükségtelen itt utalnom arra, hogy a funkció és a szerkezet fogalma *Leninnél* is, *Sztalinnál* is a dialektikus materializmus elméleti kidolgozásában éppen állandó összefüggésük vizsgálatában milyen jelentős szerepet kap.) A szovjet néprajz vitája nem erre irányul, mint nálunk többen gondolták, hanem a vita a funkcionális etnológia téves tudományelméleti következtetései és kártékony politikai funkciója ellen irányul. Ezt azért jó néprajzosaink körében nyomatékkal leszögezni, mert a tévedések és félreértések nálunk sokkal hamarabb terjednek el, mint egy-egy teóriának igaz lényege szerint való megismerése.

Ismétlem: az a vita, amely *Malinowskival* és társaival szemben a Szovjet-

⁴²⁾ *Potyehin*: i. m.

⁴³⁾ *R. Avanjeszov*: A szovjet nyelvészek elsajátították a marxista-leninista elméletet Magyar Nyelvőr, 73: 4.

unióban folyik, a mi szempontunkból minden részletében tanulságos és azt a mi néprajzosaink körében is tudatosítani kell. Jó ismerni a bírálókat a pszichoanalitikus irányzat és a kultúr-morfológia idealista kísérletei ellen vagy az ellen a *Benedict-féle* metaetnográfia ellen, amelyről már *Lowie* is írt,⁴⁴⁾ illetőleg az ellen az atomizáló néprajzi irányzat ellen, amely szerint ahány individuum, annyi kultúra,⁴⁵⁾ tehát elleplezni, elködösíteni és eleve megsemmisíteni akarja a néprajzi folyamatok társadalmi és termelési viszonyokkal való összetartozásának, azokból való következésének jellegét — jó volna, ismétlem, ismerni ezek ellen a teóriák ellen kialakult szovjet álláspontot.

De mi nemcsak ennyit köszönhetünk a Szovjetunió néprajzának,⁴⁶⁾ bár ennyi is elegendő lenne. Sokkal többet is köszönhetünk ennél, és mindenképpen kívánatos, ha a mi tudományunk munkálatainál szem előtt tartanók azokat a szempontokat, azokat az alapelveket, amelyek a Szovjetunió néprajzosait foglalkoztatják, amelyek a szovjet néprajzosok alapfogalmai közé tartoznak, mint amilyen például a *Bjelinszkij* által már futólag felvetett, azután az amerikai *Morgan*, majd *Marx és Engels* által kidolgozott és a modern szovjet néprajzosok körében továbbfejlesztett *stadialitás* fogalma.⁴⁷⁾ Mindezeknek tanulmányozása és megismerése szükséges lenne a mi néprajzosaink számára is. Meg kell vizsgálnunk kritikailag, hogy a *stadialitás* fogalmát a magyar néprajz anyagára miként alkalmazhatnók. Annál inkább kívánatos lenne ez, mert ezzel a fogalommal éppen úgy, mint a *Marr-féle* nyelvelmélettel, alig foglalkozott Magyarországon valaki. Úgy látom, *Molnár Erik* is elég hasztalanul kéri történéseinket, hogy kritikai módon szóljanak hozzá a magyar őstörténetről megírott munkájához, mert ezen az őstörténeti, bennünket magyar néprajzosokat is közelről érintő területen, *Molnár Erik* munkásságával kapcsolatban a komoly kritikai vizsgálódás, további problémafelvetés nem mutatkozik.⁴⁸⁾ Szinte egyáltalán nincs nyoma annak, hogy a magyar néprajzi kutatásban a legutóbbi időkig tudatosultak volna olyan munkák, mint *Tolszovnak* és társainak kutatásai, akik a magyar őstörténet nem egy problémájával, a mi etnikai rokonaink néprajzi, etnogenetikai problémáival foglalkoznak.⁴⁹⁾ Ezek egyáltalán nem tudatosultak a mi munkánkban, pedig e kutatások alapján egészen más megvilágítást nyer a magyar nép előtörténete, ha mindezzel, ha e nyelvészeti, régészeti, őstörténeti és néprajzi anyaggal a mi néprajzosaink is behatóbban foglalkoznának. Önmagunkat, a magyar történet kezdeteit ismernők meg jobban, ha a szovjet néprajzosok vonatkozó munkáival foglalkoznánk. Biztos vagyok benne, hogy ezen a téren mulasztásainkat hamarosan eleven tevékenység váltja fel a budapesti Néprajzi Intézet megalakítandó szovjet szekciója révén.

⁴⁴⁾ R. H. Lowie: *The History of Ethnological Theory*, London, 1937: 274. pp.

⁴⁵⁾ B. J. Meggers: *Recent Trends in American Ethnology*, AmAntr., 1946: 176. pp.

⁴⁶⁾ V. ö. Ethn. 59: 167. ismertetést C. A. Tokarevnek egy hasonló jellegű tanulmányáról.

⁴⁷⁾ *Morgan, Engels* ismert klasszikus munkái mellett l. még *Sz. P. Tolszov: A szovjet etnográfiai iskola. С. П. Толстов: Советская школа в этнографии. Советская Этнография 1947., 4., 8—28.*

⁴⁸⁾ *Molnár Erik: A magyar társadalom története az őrkortól az Árpádokig*, Szikra, Bpest, 1948: 6.

⁴⁹⁾ *N. N. Csebokszarov: A komi nép genezise az antropológia tanulsága szerint. Н. Н. Чебоксаров: Этногенез коми по данным антропологии. Советская Этнография 1946., 2., 51—80. lap. Sz. P. Tolszov. Aба Sámuel horezmi családfája. С. П. Толстов: Хорезмийская генеалогия Самуила Абы. Советская Этнография 1947., 1., 104—7. és különösen: Sz. P. Tolszov: A régi khorezmi civilizáció nyomában. С. П. Толстов: до Древне-Хорезмийской цивилизации. Москва-Ленинград 1948., ezzel a nagy művel a magyar kutatóknak, több tudomány területéről is, behatóan kell foglalkozniok.*

De rámutathatunk arra is, hogy éppen a szovjet néprajzi kutatások tanulságai alapján a magyar néprajztudománynak a néprajz és a történet-tudomány kérdéseit az eddiginél sokkal szélesebb alapokon kellene megvizsgálnia. Csak utalhatunk arra, hogy *Potyehinnek* egy kritikai tanulmánya⁵⁰⁾ mint elemzi a történetiség, a dialektikusan vett történetiség fogalmát a néprajz számára, milyen jelentőssé teszi a történetiség ilyen dialektikus fogalmát minden további kutatás részére. Erre a szempontra a magyar néprajznak is ügyelnie kell, hiszen igen sokan hajlottunk a történetiség szempontjának a néprajzban való elhanyagolására, holott nincs tudományterület, amelyet a történetiség bevezetése nélkül helyesen lehetne megismerni. Az igazság pedig az, hogy a magyar néprajz tudománya egy-két kivételtől eltekintve, szinte alig is volt tekintettel a történeti-ség szempontjaira. Úgy alkalmaztak a mi néprajzi kutatóink egy-egy tanulmányukban a különböző korú, különböző helyzetű társadalmakból vett néprajzi adatokat, mintha azok mind a történet egy szintjén, egy időben, egy helyzetben, ugyanegy történeti, gazdasági, társadalmi szituációban jelentek volna meg és a legkülönbözőbb helyzetekből adódó, legkülönbözőbb változatok különbségeit nem akarták vagy nem tudták semmiképpen sem értékelni. Az állítólagos magyar matriarchátus maradványainak tárgyalásától kezdve rendre felsorolhatnám azokat a módszertani tévedéseket, amelyek során a mi néprajzosaink a történelem különböző adatait egységben látták. Holott, hogy a történetiség a néprajzban is döntő erővel jelentkezik, e tekintetben elég lesz csak egyetlen egy témát megpendíteni, amelyből pedig nem is egy doktori értekezés telnek ki, a magyar etnikum jellegének, a magyar jobbágytársadalom alakulásának nem is egy problémája. Itt csak vázlatosan említtem ezt a példát: nemzetiségi jobbágyaink és a magyar jobbágyság egymáshoz való viszonyára, a német telepes falvak történetének alakulására, módosságára, a magyar jobbágyfaluk alakulására és jellegére. Itt a különbség döntő módon abból a gazdaságtörténetileg ismert, de kellően előtérbe nem helyezett tényből következik, hogy a kötött szolgáltatásaik nyúgében élő magyar jobbágyságtól eltérően, a később telepedett nemzetiségi falvaink szinte kizárólagosan cenzualista és kontraktualista jobbágyfalvak voltak, tehát olyan falvak, amelyek egy összegben, mégpedig rendszerint egy meghatározott összegben, pénzben adóztak és itt is igen jelentős engedményekről beszélhetünk.⁵¹⁾ Ugyanakkor az itt volt magyar jobbágyfalvaknak nem volt módjukban efféle kedvezmények megszerzése — hacsak egységes migrációs csoportokban az ország másik részébe nem vándoroltak át — és a robottól kezdve, a különböző egyéni szolgáltatások rendszerén keresztül, minden teher családonként külön-külön nehezedett rájuk. Ez a döntő különbség mindezideig sem történéseink, sem néprajzosaink előtt nem mutatkozott meg, legfőnnebb egy-egy futó megjegyzésben s e megjegyzések élesen mindig a kérdés lényegére találtak, mint amikor *Takáts Sándor* a német telepesekről szólva, megjegyzi, hogy a bevándorló némettség daráznak sok volt, méhnek kevés.⁵²⁾ Természetesen nem kívánhatjuk történéseinktől, hogy a történelemadta néprajzi kérdéseket ők vezessék végig. Ezért különösebben nem is csodálkozhatunk, hogy *Szabó István* gondos történeti leírásaiban a nemzetiségi cenzualista és kontraktualista, valamint a magyar jobbágyfalvak egymáshoz való viszonya,

⁵⁰⁾ *Potyehin* i. m.

⁵¹⁾ V. ö. *Szabó István*: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből, Bpest, 1948; passim, *Mérei Gyula*: Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon, Bpest, 1948: 126, s kkl, *Szabó Dezső*: A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában, I., Bpest, 1933., stb.

⁵²⁾ *Takáts Sándor*: Emlékezzünk eleinkről, Bpest, é. n.: 352.

egymástól való különbözőségei és az ebből adódó számtalan etnopszociológiai probléma egyáltalán fel se vetődik. De nem vizsgálta meg a magyar néprajz, pedig véleményünk szerint néprajztudományunknak egyik döntő kérdése ez,⁵³⁾ a belső vándorlás, a belső migráció jelenségeit sem. Pedig a kötött magyar jobbágyfalvak helyzete a nemzetiségi falvak mellett és a belső migráció a két legjelentősebb történeti tényező, ami a termelési viszonyok alakítóereje szerint, annak hatására parasztságunk történetét meghatározta. A magyar néprajznak végre történeti materialista tanulmányá kell válnia.

Nem akarok itt rámutatni olyan összefoglalásokra, amelyeken keresztül éppen a szovjet néprajz és történettudomány kapcsolatából tanulhatnánk meg a kelet európai és a nyugati parasztság fejlődésének alapvető különbségeit olyan tudóstól, mint *Греков*, aki a maga nagy munkájában éppen a kelet európai és a nyugati parasztság fejlődés közti alapvető különbségeket vizsgálja.⁵⁴⁾ E mű magyar nyelven való megjelenése minden történészünk, minden néprajzunk számára jelentős lehetne. Nem kívánok belefogni most annak a vizsgálatába sem, amiről valamikor évekkkel ezelőtt írtam,⁵⁵⁾ hogy a magyar etnikum itt, Kelet Európában elsősorban a szláv hatásokra reagált, a döntő hatást a szláv hatás jelenti mindenféle vonatkozásban, a nyelvi kategóriától a gazdálkodás, a település, a szellemi világ kategóriáin keresztül. Voltaképp ez is egy jól kimunkálható, eddig kellőképp ki nem aknázott területe a magyar néprajz tudományának.

De szeretnék rámutatni a történeti szempontnak egy másik oldalára, a jelen funkciójára, a jelen szerepére a néprajzban. Itt is sokat tanulhatunk a szovjet néprajztól és a magyar néprajztudomány megújulása nem kis mértékben attól is függ, hogy mennyit tanulunk ezen a téren az u.-n. eleven folklore, eleven néprajz terén. A Szovjetunióban pl már egy hatalmas bizottság vizsgálja és dolgozza ki, készíti elő a Nagy Honvédő Háború folklorisztikai anyagát.⁵⁶⁾ A Szovjetunióban ma is eleven és élő gyakorlata van a népi előadók, a népénekesek állandó szerepeltetésének, a velük való állandó kapcsolatnak. Nemcsak a tudományos vizsgálat mai lehetősége, de az alakuló kultúrával való eleven, állandó kapcsolat is megmutatkozik ebben a módszerben, az eleven folklore gyakorlatában, amely azt is jelenti, hogy a folklore maga elevenen benne él az életben, a művelődés színét és formáját határozza meg. Emlékeztet ez a klasszikus sztálini meghatározásra, a kultúrának formájában nemzeti, tartalmában szocialista jellegére. Megemlíthetem, hogy ez a vizsgálati módszer másutt is lehetséges. Amint azt *Holenak* az angol folklorisztikáról szóló összefoglalásából, *Botkinnak* amerikai folklorisztikai közléseiből vagy akár az amerikai várospszociológia különböző műveiből is kiderülhet.⁵⁷⁾ Ami azonban a nyugati folkloreban csak kuriózumok lejegyzése, »survival-jelenségek« megfigyelése, az egészen más értelmet nyer, sokkal magasabb formát, döntőbb funkciót kap a szovjet néprajzban s ezen keresztül az egész szovjet művelődéspolitikában. A nyugati és a szovjet módszer között nemcsak módszertani, de elvi, minőségi különbség is van. Az eleven néprajz vizsgálata döntő mértékben segít megvalósítani a kultúra

⁵³⁾ B. D. L. erről bővebben tölem: Két előadás, Bpest, 1947: 43.

⁵⁴⁾ *Греков*: A parasztság Oroszországban a legrégebb időktől a XVII. sz.-ig. Б. Д. Греков: Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века. Москва — Ленинград 1946.

⁵⁵⁾ *Ortutay*: Magyarok, Nyugat, 1939., 5—6., természetesen csak vázlatos megjegyzések, részletes kidolgozása több munkaközösség komoly feladata lenne, megvalósítandó feladat.

⁵⁶⁾ *Sz. P. Tolszov*: A néprajz és a jelenkor. С. П. Толстов. Этнография и современность. Советская Этнография 1946., 1., 3—11. Sz. I. Мінс: A Nagy Honvédő Háború folklorja a moszkvai gyűjteményekben. С. И. Минц: Фольклор Великой Отечественной Войны в московских архивах. Советская Этнография 1946., 2., 188—92.

⁵⁷⁾ *Ch. Hole*: English Folklore, London, 1944—452.; *B. A. Botkin*: A Treasury of American Folklore, New-York, 1944.; *Schreiber*: Die Volkskunde der Grosstadt, Düsseldorf, 1930.

hagyománymegőrző és megújuló jellegét. És a már idéztem meghatározás szellemében a nemzeti forma meghatározásában, felderítésében jelentős szerepet vállal. Így lesz a néprajz a hagyomány és haladás dialektikus kapcsolatában, a munkás-paraszt szövetség politikai koncepciójában jelentős elvi útmutatást és gyakorlati anyagot szolgáltató tudománnyá. Mi magyarok ezen a téren messze elmaradtunk. Nemcsak attól, ami a Szovjetunióban már évtizedes gyakorlattal megvalósult, hanem attól is, ami Lengyelországban és Romániában *Harry Brauner* intézetén keresztül megvalósult, vagy ami a bolgár néprajz és társadalmi művelődési munka kapcsolata között elevenen megmutatkozik. A magyar tömegmozgalmak, művelődési munka, felnőttoktatás különböző szektorai számára néprajztudományunknak kell szolgáltatnia a helyesen megvizsgált anyagot, hogy a kultúra szocialista tartalma mellett nemzeti jellegünk teljessége is áthassa e tömegmozgalmakat. Társaságunkra ezen a téren nagy feladatok várnak még és éppen ezt a funkciót betölteni elsősorban a Magyar Néprajzi Társaság hivatott. (Nem kell különösebben hangsúlyoznom, hogy ezen a téren a mi munkánk ellentéte lesz mindannak, amit a Gyöngyösbokréta a maga formájában nemzetieskedő és tartalmában, tendenciáiban antiszociális, retrográd irányzatával követett.) E célok megvalósítására a Magyar Néprajzi Társaság az ötéves terv során külön szekciót szervez.

Amikor így tehát a szovjet néprajzzal való kapcsolatunk tanulságait ismertettem és vizsgálóra vettem néhányat azokból az indításokból, amit a szovjet néprajz számunkra jelenthet, valójában szinte elsoroltam a magyar néprajz most megvalósítandó feladatainak jelentékeny részét is. E felsorolás végeztével nem véletlenül ismét azokhoz a gyarmati kérdésekhez érünk el, melyekről már szövegeztem. A szovjet néprajz — említettem ezt többször is — egyik középponti kérdése a fajelmélet és annak végső konzekvenciái elleni kemény és állhatatos harc. Jól tudjuk, hogy a fajelmélet, a fajok közti degradációs különbségtétel elmélete eleinte látszatra iróasztaltudomány, később azonban a hitleri politika, a fasiszta háború legszörnyűbb jogfosztásaihoz, embermilliókat lemészárló gyakorlatához vezetett. Megérdemli tehát, hogy az efféle gyilkos elmélettel mi is a legkomolyabban bfelelősséggel foglalkozunk és elvi bírálatától mi sem maradjunk távol. A hitlerizmus politikája látszatrámá még elméleti művekben is aligha lenne népszerű. Sokan azt hiszik, hogy a fajelméleti különbség most már csupán egy-egy gyarmati műben húzódik meg, *Malinowski* iskolájának egynémelyik tanulmányában, vagy a német gyarmatpolitika régi szempontjait és új aspirációit összefogó olyan munkákban mutatkozhatik meg, mint pl *R. Thurnwald* »Black and White«-jében⁵⁸) tűnik elő. S ily módon alapjában nem lenne kártékony. Szó sincs róla. A gyarmatosító néprajztudomány elvei, gyakorlati tanításai a gyarmati politika faji elnyomásában csapódnak le s a gyarmati néprajzot, a fajok közti megkülönböztetés tudományát újra és újra a politikai gyakorlat kegyetlen rangjára emelik. Így van ez ma is. 1949 júniusában pl egy távirati irodai jelentés Camberrából (A. P. jún. 9.) arról szól, hogy az ausztráliai parlament törvényileg fogad el a bevándorlási megítélésben faji különbségtételeket és e gyakorlatában hivatkozik az Egyesült Államoknak, a Maláj-földnek, Burmának, Indonéziának és a Fülöp-szigeteknek gyakorlatára. Ugyanígy egyre nyilvánvalóbb a faji üldözésnek valósággal hitleri formája, amit az új délafrikai kormány a benszülöttekkel és a bevándorolt »szinesekkel« szemben folytat. (Amerika »négerbarát« elveiről és gyakorlatáról felesleges itt

⁵⁸) *Richard C. Thurnwald*: *Black and White in East Africa, The Fabric of a New Civilization*, London, 1935.

külön is szólanom.) Mindezt a brutális elnyomást, kizsákmányolót, embertelen, valósággal internálótábori politikai gyakorlatot a gyarmati hatalmak a népfajok közötti értelmi, erkölcsi, etc., etc. faji különbségeket hangoztató különböző néprajzi elméletekre alapozzák végső fokon, ahogy a hitlerizmus is meg akarta keresni a maga tudományos igazolását az antropológia, néprajz, történelem tudományain keresztül.

Számunkra, magyarok számára sem közömbös, hogy a faji gőgnek, a faj-megkülönböztetésnek az az elméletsora, amely nemzetközi viszonylatban az imperialista kizsákmányolást, nemzeti viszonylatban a faji gőgöt, a nemzetben való elkülönülést jelenti, mennyire küzdhető le. Ez az elmélet nálunk is hatszázezer ártatlan ember életébe került. Ne felejtjük el, barátaim, politikailag is, tudományosan is tudatosan szembe kell szállnunk a fajelmélet bárminő jelentkezésével. Csak büszkék lehetünk arra, ha a gyarmati néprajz egy régibb állomásán e kérdéssel kapcsolatban *Mikluhó-Makláj* tudományos álláspontját követte a mi *Bíró Lajosunk*. S csak büszkék lehetünk arra, hogy a mai szovjet néprajznak *Lévy-Bruhl*-t kritizáló, a logikus és prelogikus gondolkozás elméletét bíráló harcunkban mi is társaik lehetünk, hogy nekünk is van olyan tudósunk, *Marót Károly*, aki a szublogikum fogalmával éppen ezt a *Lévy-Bruhl*-féle teóriát tudja semlegesíteni, ki tudja emelni a néprajztudomány fogalmai közül. *Marót Károly* elméletében még a szublogikum fogalma beleágyazódik az idealista filozófia szemléletébe és mindenképp fontos lenne ezért, hogy ezt az értékes fogalmat, hálával *Marót* munkássága iránt, dialektikusan dolgozzuk ki.

Azt hiszem, tisztelt Közgyűlés, kedves Barátaim, hogy e részben már eleget is mondtam és mind az elvi ideológiai kérdések, mind a gyakorlati kérdések végére jutottam, amelyeket nemcsak a néprajz napi feladatainak, mindennapi apró munkájának szempontjából igyekeztem vizsgálóra venni, hanem a nagyobb elvi összefüggések távlatából is. Bizonyára helyesli a t. Társaság, ha befejezésül — és most már valóban a befejezésnél tartunk — röviden néhány mondatban ismertetem azt a munkát, amelyben mi egy kis aktívával a magyar néprajztudomány öt éves tervét elkészítettük. Itt valóban szabad volt a »mi« kifejezést használnom, mert ezt a munkát, hogy abc sorrendben mondjam: *Dégh Linda*, *Tálas István* és *Vajda László*, irányításom szerint végezték el, megalkotva a magyar néprajztudomány öt éves tervét. Engedje meg a t. Társaság, hogy itt megköszönjem nekik ezt a nagy munkát és röviden ismertessem a mi tudományos öt éves tervünk alapszempontjait.

A mi öt éves tervünk, mint súlypontra, három intézményre kívánja építeni a magyar néprajztudomány munkáját. Ezek közül az első a budapesti Egyetemi Néprajzi Intézet, amelyet egy kiemelkedő elméleti, tudományos káderképző-intézetként kívánunk tenni, hasonlóan a moszkvai néprajzi intézethez, amely vezető intézete a Szovjetunióban minden néprajzi munkának. A második a magyar Néprajzi Társaság, amely a társadalmi közösségi funkcióit látja el tudományunknak s a harmadik a Néprajzi Múzeum, amely nevében is adottan a maga kettős funkcióját — tudományos gyűjtő, megőrző és kiállításokon nevelő funkcióját — látja el. A magyar néprajznak ez a három intézménye váltakozó módszerrel, meghatározott terv szerint gondoskodni fog a magyar és külföldi néprajz klasszikusainak kiadásáról, illetőleg újra való kiadásáról. Gondoskodni fog kéziratban levő értékes gyűjteményeink, dolgozataink kiadásáról is, mint amilyen pl *Erdélyi János*, *Gaál György* és *Kálmány Lajos* kéziratot anyagának publikálása. Hadd jelentsem itt be, hogy újra megindítjuk az Új Magyar Népköltési Gyűjteményt és ki fogunk adni összefoglaló munkákat a magyar nép-

rajzról, valamint az általános néprajz területéről. Ki fogjuk adni elsősorban a Szovjetunió klasszikus néprajzi művei közül azokat a jelentős műveket, amelyekre a magyar további kutatásnak elengedhetetlenül szüksége van, azonkívül elkészítjük a magyarság néprajzának új összefoglalását. A Néprajzi Társaság egy-egy íves népszerű füzetekben ismerteti majd a néprajz legfontosabb kérdéseit. A néprajzi doktori értekezéseket, szakdolgozatokat meghatározott terv szerint, kidolgozott témacsoportok alapján készítettjük el. Eddig több, mint száz egymással összefüggő doktori disszertáció-, szakdolgozott témát jelöltünk ki. A magyar tájakat kutatóintézmények szerint osztottuk fel. S ebben a munkában az Egyetemi Néprajzi Intézetek, tájintézményeink s a Néprajzi Múzeum egyaránt részt vesznek. Meghatároztuk természetesen ennek az öt éves tervnek időszakaszait, ütemtervét is. És ismételen le szeretném szögezni, hogy bárki tudományos, szakmai megítélésénél az a szempont is döntő lesz, hogy öt éves tervünkben mennyire vett részt pozitív módon és hogy segített terv-előirányzatunk megtartásában. Szeretném, ha senki sem hinné Társaságunk tagjai közül, hogy ez üres szó.

Feladatunk — és elsősorban a Néprajzi Társaság feladata, — annak a népművészeti szekciónak a megvalósítása az eleven néprajz területén, amelynek jelentős funkciójáról előbb már szóltam. Feladatunk lesz az évről-évre másutt ismétlődő vidéki nagygyűléseinken keresztül az egész országgal való állandó, termékeny kapcsolat fenntartása, valamint a munkássággal való kapcsolat megteremtése is. A Néprajzi Társaság tervében szerepel üzemi ülések, üzemplátogatások megszervezése, hogy a munkásság és parasztság szövetségét a haladó értelmiséggel a mi területünkön is munkáljuk. Azt hiszem, a mi öt éves tervünkről, egy közel százoldalas összefoglalás szempontjairól elég ennyit mondanom itt. Annyit már most is megállapíthatunk talán, hogy az a munka, amelyet ezeknek az alapelveknek szellemében akarunk megindítani, jó és termékeny munka lesz mindnyájunk számára. Ha így dolgozunk, *Vörösmartyval* szólva »jó multság, férfimunka« lesz, amit elvégezzünk és betöltjük majd a tudomány meghatározásának azt a marxi funkcióját, hogy nemcsak megismerjük, hanem átalakítani is tudjuk a környező világot. De hiszen nem is formálhat jogot ma már a tudomány rangjára az a tudomány, amely csak megismerni, de alakítani nem akar, nem tud. Így előrehaladva ezen az úton, tevékenyen vehetünk részt a magyar parasztság életének és így az egész magyar jövődő alakításának nagy munkájában.

Hadd idézzem *Eötvös József* szavait a tudomány nemzeti hivatásáról: »Azon kérdés fölött: mi akadémiánk közvetlen feladata, nézeteink eltérhetnek egymástól: de azon kérdés iránt, mi mindenikünknek, minden egyes akadémikusnak kötelessége: csak egy meggyőződésünk lehet; s a lelkesedés, melylyel a tudomány s az, melylyel hazánk jövője iránt viseltetünk, egyiránt intenek: hogy lankadatlanul haladjunk a pályán s hazai tudományunkat s vele intézetünk fényét minél magasabbra emeljük, nem feledkezve meg soha arról,« — és ezt jó ha éppen a felszabadulás után mi is megjegyezzük — »hogy miután az akadályok, melyek tevékenységünknek előbb útjában álltak,« — amelyeket a Vörös Hadsereg eltakarított az utunkból, mondhatjuk mi ma — »eltávolítottak, a nemzet most méltán nagyobb eredményeket követel munkásságunktól s hogy reánk, mint e hon minden polgáira nézve, a szabadsággal, melynek birtokába jutottunk, egyszersmind kötelességeink is növekedtek.«⁵⁹⁾

Igen tisztelt Közgyűlés, kedves Barátaim! Valóban növekedtek kötelességeink és ezeket a kötelességeket nekünk teljesítenünk kell, elsősorban nem

⁵⁹⁾ *Eötvös József* összes munkái, VIII: 301, A tudomány nemzeti hivatásáról. (1869.) c. 1. előadásából.

a magunk tudományos ambíciói, hanem Társaságunk jövőendő fejlődése, az egész magyar művelődés felemelkedése, elsősorban egész népünk érdekében. Mert Társaságunk előtt ezek a feladatok is állanak és azt hiszem, nem túlzás, ha leszögezem: ha mi tudományunkat ezen az alapon műveljük, ha a mi tudományunk így dolgozik, így alakítja szempontjait, így gyűjti össze anyagát, akkor a dolgozó magyar nép felemelkedésének egyik jelentős részesévé válik.

Ezeknek a gondolatoknak jegyében, ezt a jövőendő munkát remélve fejezem be elnöki bevezetőmet és előadásomat. Társaságunk minden tagjának jó munkát kívánok.

Ortutay Gyula.

Основные вопросы этнографии.

Доклад был прочитан председателем по поводу открытия 61-ой конференции Этнографического Общества. Этот доклад познакомил нас с 60-тилетним историческим прошлым этого общества, он вскрыл все ошибки научного и политического свойства, которые были допущены Обществом в течении того времени, но вместе с тем указал на заслуги и успехи его.

Этот председательский доклад указывает нам на те идеологические ошибки, которые имели место в этнографических работах со времени нашего освобождения и на конкретных примерах характеризует все недостатки этнографических работ, все идеологическое заблуждение замеченное в университетском преподавании, в работах Этнографического Музея и в различных этнографических изданиях. Затем, научный очерк схематизирует нам те задачи, которые этнографической науке придется разрешить прежде чем приступят к планированию научной пятилетки. Знакомит нас с великими результатами этнографических работ Советского Союза из которых многие, что можем перенять и которые с особенной подробностью знакомят нас со значением понятия стадиялизации в вопросах фольклора и в проведенных диспутах насчет функциональной этнографии и знакомит нас с современными опытами фольклористических исследований и этногенетических анализов Толстова и его сотрудников.

Этот научный очерк охватывает все те задачи, которые означают собою пятилетний план этнографической науки.

A szovjet etnográfiai iskola.*

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, mely megvalósította a lenin-sztalini nemzetiségi politika alapelveit és a volt cári birodalom sok, a fejlődés legkülönbözőbb fokán álló népe előtt megnyitotta a gazdasági, politikai és kulturális fejlődés széles útját, széleskörű és felelősségteljes feladatokat tűzött a szovjet etnográfia elé.

Ezek a feladatok igen különbözők voltak és semmiképpen sem könnyűek. Ahhoz, hogy az új, szocialista kultúra felépítésének teljesjogú részesévé lehessen tenni, számos, a legkülönbözőbb történelmi multtal — különböző etnikai és kulturális örökséggel, más és más gazdasági berendezkedéssel és életmóddal rendelkező népet —, amely közül több a multban nem ismerte az önálló államiságot és a forradalomig önálló írásbelisége sem volt — szükséges volt mindezen

* Sz. P. Tolszov professzor alapvető tanulmánya a Szovjetszkaja Etnográfija 1947. 4. számában jelent meg.

népek gazdaságának, társadalmi berendezkedésének, kulturájának és életmódjának különlegességeit minden vonatkozásban, egész történeti valóságában és sajátosságában áttanulmányozni.

Sztálin elvtárs, amikor 1921-ben meghatározta a párt feladatait a nemzeti-ségi kérdésben, ezeket írta: »Ha nem számítjuk a 65 milliónyi nem nagyorosz lakosságba Ukrajnát, Fehéroroszországot, Azerbajdzsán és Örményország kis részét, amelyek keresztülmentek az ipari kapitalizmus korának valamelyik fokán, marad körülbelül 30 millió, nagy többségben török-tatár lakosság (Turkesztán, Azerbajdzsán nagyobbik része, Dagesztán, a hegyi népek, a tatárok, baskirok, kirgizek és mások), amely még nem ment át a kapitalista fejlődésen, nincs, vagy alig van ipari proletáriátusa, többnyire megőrizte *pásztorokodó gazdálkodását és patriarchális-nemzeti társadalmi berendezkedését* (Kirgizia, Baskiria, Észak-Kaukázus), *vagy még nem lépte túl a félig patriarchális, félig feudális életmód elsődleges formáit* (Azerbajdzsán, Krim stb.), de már bekapcsolódott a szovjet fejlődés általános medrébe.

A párt feladata ezeknek a nemzeteknek a dolgozó tömegeivel szemben (az első pontban megnevezett feladatokon kívül) az, hogy *segítsen nekik felszámolni a patriarchális-feudális viszonyok csökevényeit és a dolgozó parasztok szovjetjei alapján hozzásegítse őket a szovjet gazdasági építésbe való beilleszkedéshez*. Ezt úgy érheti el, hogy e népek körében erős kommunista szervezeteket épít ki, amelyek fel tudják használni az orosz munkások és parasztok tapasztalatait a szovjet gazdasági építés területén és egyúttal képesek építőmunkájuk közben minden népnél hiánytalanul figyelembe venni konkrét gazdasági helyzetet, osztálytagozódását, műveltségét és életmódját sajátosságait, anélkül, hogy mechanikusan átültetnék a központi Oroszországban bevált gazdasági berendezkedéseket, amelyek a gazdasági fejlődésnek csak egy másik, magasabb fokán alkalmazhatók.«¹⁾

Sztálin elvtárs idézett szavai elég világosan mutatják, milyen széles munkaterülete nyílt a szovjet néprajztudománynak a párt nemzetiségi politikájának megvalósítása folyamán és hogy milyen nagy felelősség hárult az etnográfusokra ezeknek a feladatoknak a megvalósításakor. A továbbiakban ezek a feladatok nem egyszerűsödtek, hanem bonyolultabbá váltak. A Szovjetunió népei formájában nemzeti, tartalmában szocialista kulturájának építése szükségessé tette minden nép művelődési örökségének minden oldalról való tanulmányozását. Az új nemzetek és nemzetiségek konszolidálódása, amelyek a nemrég még különálló etnikai csoportokból és törzsekből a szocializmus építése közben alakultak ki, a nemzeti öntudat növekedését eredményezte és a kialakuló nemzetek és nemzetiségek műveltségben gyarapodó népi tömegeiben szükségképpen felébresztette az érdeklődést népük történelmi múltja iránt.

A Szovjetunió új életre kelt népei már nem elégedtek meg homályos eredetmondákkal, legendákkal és hagyományokkal és teljes joggal a tudósoktól kértek választ az eredetükre és történelmi fejlődésükre vonatkozó kérdésekre. Mivel sok nemzetnek nem volt saját írott történeti hagyománya, főként az etnográfusokra hárult az a feladat, hogy felelevenítsék történetüknek elfelejtett korszakait.

Ezek a feladatok kezdettől fogva meghatározták a kutatómunka gazdag fejlődését és a munka irányát az etnográfia területén.

¹⁾ I. Sztálin, *Marxizmus i nacionalno-kolonialnij voprosz*. (Marxizmus, nemzeti és gyarmati kérdés.) Moszkva, 1934. Partizdat kiad. 70. — A kiemelés mindenütt Tolsztovtól származik.

Az orosz etnográfianak jeles hagyományai voltak már az Októberi Forradalom előtt.²⁾ Az orosz néprajz, amely a XIX. századi demokratikus orosz közvélemény felvilágosult, humanista eszméinek (Belinszkij, Csernysevskij, Herzen) hatása alatt fejlődött s bizonyos fokig marxista eszmék hatása alá is került, ebben a korban több, nagy tudományos eredményekkel dicsekedő iskolával rendelkezett, amelyek közül elsősorban Anucsin és Kovaljevskij moszkvai, Sternberg és Bogoraz pétervári iskoláját kell megemlítenünk.

A szovjet korszak által tudományunk elé állított feladatok azonban nagyobbak voltak azoknál a lehetőségeknél, amelyekkel a forradalom előttről származó orosz etnográfus-káderek rendelkeztek. Ezzel magyarázható az a figyelem, amelyet a szovjet állam az etnográfus káderek problémájának kezdettől fogva szentelt.

A polgárháború befejezése után azonnal megalakultak országunkban a néprajzi oktatás első központjai. Leningrádban Sternberg és Bogoraz kezdeményezésére és vezetésével létrejött az újjászervezett Földrajzi Intézet néprajzi fakultása. Nem sokkal ezután Moszkvában felállították a társadalmi tudományok fakultásán a néprajzi osztályt, majd az egyetem etnológiai fakultását. Széleskörű munkát fejt ki a moszkvai egyetem fizikai és matematikai fakultásán Anucsin által alapított antropológiai tanszék, ahol nemcsak fizikai antropológus, hanem etnográfus és archeológus káderek is nevelkednek.

Az egyetemi központokkal karöltve, széleskörű munkásságot fejtett ki a néprajz területén a Szovjet Tudományos Akadémia, ahol a munkakörét egyre bővítő Antropológiai és Néprajzi Múzeum mellett a néprajzi kutatás olyan hatalmas központja alakult ki, mint az Oroszország Népeségi Összetételét Vizsgáló Bizottság (Komisszija po izucseniju plemennovo szosztava Rosszii, KIPSZ), amelyet később a Szovjetnépek Kutatóintézetévé (Insztitut po izucseniju narodov SzSzSzR) szerveztek át. 1933-ban egyesült az Antropológiai és Néprajzi Múzeummal (Muzej antropológii i etnografii), így jött létre a Szovjet Tudományos Akadémia egységes, hatalmas Néprajzi Intézete (Insztitut Etnografii Akagyemii Nauk).

Igen fontos helyet foglaltak el a néprajzi munkák az expedíciós kutatások megszervezésére alakult legfontosabb közös akadémiai központok témakörében, amelyek új alapokon támasztják fel a XVIII. századi nagy akadémiai expedíciók hagyományait. Ilyenek a Természeti Termelőerők Tanulmányozására Alakult Bizottság (Komisszija po izucseniju jesztyesztvenno-proizvogyityeljnych szil) és az Expedíciós Kutatások Bizottsága (Komisszija expegyicionnychisszljedovanyij.)

A néprajzi munkák megszervezésének egészen új formája fejlődik ki az Északi Bizottságban (Komitet Szjevera). A szovjet kormánynek ez a szerve, amelynek az a nagyon nehéz feladat jutott, hogy a Szovjetunió északi peremvidékeinek esekélyszámú és elmaradott, a szó teljes értelmében primitív, a forradalom előtt kihalás szélén álló népeit öntudatra ébressze, bekapcsolja a szovjet államba és a szocialista építésbe, természetesen különösképpen rászorult az etnográfusok aktív segítségére. Így a bizottság távoli északi támaszpontjaira, amelyek észak szocialista átalakításának központjaivá lettek, a fiatal néprajzosok egész serege kerül, többnyire Sternberg és Bogoraz tanítványai. Mint a szovjet államapparátus dolgozói, mint tanítók és táj kutatók hosszú éveket töltenek Északon, és felbecsülhetetlen értékű anyagot gyűjtenek össze a szovjet rendszerben új életre kelt, azelőtt alig ismert népek monografikus leírása számára.

²⁾ Lásd a szerző Etnografija i szovremennoszty (A néprajz és korunk) című cikkét. »Szov. Etnografija,« 1946. 1.

A Leningrádban megalakított új, speciális főiskola, az Északi Népek Intézete (Insztitut narodov Szjevera) a történelemben elsőnek tette magáévá azt a nagyszerű feladatot, hogy a Szovjetunió északi részeinek nemrég még primitív népeiből állami és kulturális tényezőket, magasképesítésű szakembereket neveljen. Az Intézet egy másik nagy néprajzi kutatóközpontnak, a mellette felállított Tudományos Kutató Munkaközösségnek (Naučno-isszledovatyelszkaja Asszociacija) lett alapjává.

A néprajzi tárgykör eléggé fontos helyet kapott egy másik, még a forradalom első éveiben felállított főiskola mellett működő Tudományos Kutató Munkaközösség terveiben is. E főiskola Kelet Dolgozóinak Kommunista Egyeteme (Kommunisztitsjeszkij unyiverszityet trugyascsicsza Vosztoka) volt, amely a Párt Sztálin által megfogalmazott nemzetiségi politikája feladatainak megvalósítása során arra volt hivatva, hogy kiválóan képzett bolsevista kádereket neveljen a cári birodalom volt gyarmati, elmaradott népeinek sorából.

Nagy néprajzi munkásságot fejtett ki a Keleti Népek Etnikai és Nemzeti Kulturájának Tanulmányozására alakult Intézet (Insztitut izucsenyija etnyicseszkih i nacionalnyh kuljtur narodov Vosztoka) is Moszkvában, amit N. Ja. Marr vezetett s amelynek szervezetét a Párt nemzetiségi politikájának előbb említett feladatai határozták meg. Ennek az intézetnek az aszpiranturájába nagy számban vették fel a Szovjetunió különböző nemzetiségeinek fiatal képviselőit, azokat, akik már az önálló kutatómunka útjára léptek.

Szokatlanul nagy mértékben indul fejlődésnek a néprajzi munka a központi és járási (körzet) szovjet múzeumok gyorsan növekedő és erősödő hálózatában. A nagyrészt a forradalom után létrejött körzeti múzeumok mellett a régi központi múzeumok is egészen új perspektívákat és munkalendületet kapnak a forradalom utáni években. Elég megemlítenünk, hogy míg a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Antropológiai és Néprajzi Múzeumának, az ország legrégebb néprajzi múzeumának személyzete a forradalomig csak néhány munkatársból állott, 1925-ben már 42 ember, a 30-as években több, mint 100 dolgozik benne.

Széleskörű munkát fejtett ki a leningrádi Állami Orosz Múzeum (Goszudarsztvennyj russzkij muzej) — most Állami Néprajzi Múzeum (Goszudarsztvennyj muzej etnografii) és a moszkvai Központi Néprajzi Múzeum (Centralnyj muzej narodovegyenyija) — most Szovjetnépek Múzeuma (Muzej narodov SzSzsR) néprajzi osztálya. E múzeumok olyan kutató és gyűjtő expedíciós munkát végeznek, amely lendületében nem marad el az Akadémia intézeteinek tevékenysége mögött. 1925-ben például csupán a Néprajzi Múzeum (Muzej narodovegyenyija) 14 expedíciót valósít meg: a mari-udmurt, csuvas, brjanszk-orlov-kalugai, poltavai, dagesztáni, cserkesz, abchaz, azerbajdzsáni, üzbég, krimi, gomelj-rezsici, vetlugai, kaszimovi (Rjazanyi kormányzóság) és a dmitrovi (Moszkvai kormányzóság) expedíciót. Ugyanebben az évben az Orosz Múzeum néprajzi osztálya 8 expedíciót (a szaján-altáji, minuszinszki, lappföldi, leningrádi, nagyorosz, ukrán, krimi, északkaukázusi expedíciókat) és öt kisebb méretű néprajzi kiszállást szervez meg.

A néprajzi kutatómunka hatalmas központjaivá lettek a kievi, charkovi, minszki, tibliszii, taskendi és más szövetséges köztársasági fővárosokban létesített egyetemes és szakmúzeumok. A szovjet autonóm köztársaságok múzeumai nem maradnak el ezektől, sőt kutatói tevékenységükben gyakran túlszárnyalják a régebbi múzeumokat, mint például a Tatár Autonóm Köztársaság kazáni múzeuma.

A komoly néprajzi munka fontos gócpontjaivá alakulnak a területi és sok helyen a járási (később körzeti) múzeumok, így például a moszkvai területi múzeum, a rjazanyi, penzai, kalugai, kozsztromai, nyizsegorodi, szaratovi, tomszki, krasznojarszki, dmitrovi (Moszkvai kormányzóság), kaszimovi (Rjazanyi kormányzóság), perejaszlav-zalieszki (Vlagyimiri kormányzóság), múzeumok és sokan mások.

Ugyanekkor a néprajzi munka fontos alapjává válik a helyi múzeumokkal szorosán együttműködő tudományos társaságok és regionális szervezetek széles kialakuló hálózata. A régi társaságok, mint a Földrajzi Társaság (Geograficeszkoe obszcesztvo), amelynek szibériai osztályai tűnnek ki rendkívüli aktivitásukkal, a moszkvai egyetem mellett működő Természettrajz-, Antropológia- és Néprajzbarátok Társasága (Obszcesztvo ljubitye lej jesztyesztozvoznanyija, antropológii i etnografii) stb., mellett létrejönnek a tagok tízezreit tömörítő új helyi társaságok és sejtek, amelyek az ország több szempontból való tanulmányozásában — tehát a benne lakó népek néprajzi tanulmányozásában is — együttműködve óriási tömegszervezeteket alkotnak.

A szovjet autonóm köztársaságok többségében is keletkeznek komplex kutatóintézetek, majdnem mindegyiknek van néprajzi osztálya is. A néprajzi munka jelentős központjai alakulnak ki a szakintézményekben és a szövetséges köztársaságok Tudományos Akadémiáinak tanszékei körül (a 20-as években Ukrajnában és Fehéroroszországban).

A huszas években hatalmas fellendülés tapasztalható a néprajzi anyag publikálásában. 1926-ban Moszkvában megindul a szovjet etnográfusok vezetőszerve, az Etnografija című folyóirat, mely 1931-től kezdve Szovjetszkaja Etnografija címen jelenik meg. Az Akadémia múzeuma »Szbornyiki Muzeja Antropológii i Etnografii« címen adja ki közleményeit, amelyet 1933-ban a »Trudy Insztyituta Etnografii« váltanak fel. (1947-ben a »Trudy Insztyituta«-val párhuzamosan újból megkezdik a múzeum Szbornyikjainak kiadását.) Az Orosz Múzeum a tartalmas és szép kiállítású »Matyerialy po Etnografii«-t, a Természettrajz-, Antropológia- és Néprajzbarátok Társaságának Néprajzi Osztálya pedig a »Memuary«-t adja ki.

Gazdagon szerepel néprajzi téma az Anyagi Művelődés Történetét Vizsgáló Állami Akadémia (Goszudarsztvennaja Akagyemija isztorii matyerialnoj kultury) kiadványaiban is (»Szoobscsenyija«, »Izvesztyija« és egyes sorozatok, pl »Trudy Verchnevolszskoj Etnologicseszkoj Expegyicii). Az orosz Szocialista Szovjetköztársaságok szövetségének szövetséges és autonóm köztársaságaiban, valamint területein is számos néprajzi szakfolyóirat és kiadványsorozat jelenik meg.

II.

A szovjet etnográfia történetében a 20-as éveket mint az erő- és anyaggyűjtés, és a Szovjetunió népeinek gazdasági és kulturális építésével összefüggő elsődleges feladatok megoldásának korszakát jellemezhetjük. E korszak, bár munkalendület tekintetében (még gyakorlati célkitűzéseitől eltekintve is) messze túlszárnyalja a forradalom előtti néprajzot, nem mondhatjuk, hogy elméleti téren alapjában véve bármiben különbözött volna a századeleji orosz néprajztól. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a szovjet néprajz ezekben az években a kiélesedett osztályharc s a kizsákmányoló osztályoknak a kibontakozó szocialista mozgalommal szemben tanúsított elkeseredett ellenállása közepette fejlődik.

Szólnunk kell továbbá arról, hogy ezekben az években a burzsoá nacionalista csoportok képviselői behatolnak mind a központi, mind a vidéki néprajzi intézményekbe és a néprajzi, valamint a tájkatató központokat megpróbálják a nacionalista propaganda bázisává átalakítani. Az osztályharcnak az országon belül bekövetkezett kiélesedése magyarázza azt meg, hogy a régi burzsoá-professzorok egy része a néprajzi kutatás körébe vágó jelenségek marxista értelmezésével a legújabb külföldi burzsoá iskolák tanításait állítja szembe. Jellemző, hogy míg a forradalom előtti orosz etnográfia néhány jelentéktelen kivételtől eltekintve ellenállott e »legújabb áramlatoknak«, haladt a maga útján és megmaradt a XIX. századi haladó orosz etnográfia progresszív hagyományainak talaján, a huszas évek végén meglehetősen erős az az irányzat, amely Graebner, Schmidt, Frobenius és az úgynevezett »kultúrkörök iskolája« más képviselőinek nézetei mellett fejt ki propagandát. Különösképpen láthatjuk ezt P. F. Preobrazsenszkij 1929-ben megjelent »Kursz Etnologii« (Az etnológia tankönyve) című könyvében. Ez az irányzat hatalmába ejtette az orosz néprajz olyan haladószellemű képviselőjét is, mint V. G. Bogoraz, aki ezekben az években adta ki »Raszprosztranyenije kultury po zemlje. Osznovy etnogeografii« (A kultúra elterjedése a földön. Az etnogeográfia alapjai) című igen zavaros könyvét, amelyben a »kultúrkörök« elméletének teljesen egyéni átalakításával és Frobenius »kultúrmorfológiai« fejtegetéseinek kétségtelen visszhangjával találkozunk. Az ilyen és hasonló munkák megjelenését csak a szovjet etnográfusok akkori elméleti felkészültsége tette lehetővé, akik nem tudták alkalmazni a néprajzi kutatás gyakorlatában a marxista metodológiát.

A huszas évek vége felé azonban mégis feltűnnek az elméleti fordulat első jelei. E fordulat jelzi a szovjet néprajzi iskola, mint külön elméleti irány kezdetét. Az 1929-től a harmincas évek közepéig tartó időszakot a néprajz tárgyköre és feladatai körül forgó viharos elméleti viták jellemzik a Kommunista Akadémián (Kommuniszticseskaja Akagyemija) a Marxista Történészek Társaságában (Obscsesztvo isztorikov-markszisztov), az 1929-ben tartott leningrádi Néprajzi Kongresszuson, az 1932-ben rendezett Régészeti és Néprajzi Kongresszuson, az »Isztorik-marksziszt« »Etnografija« »Szovjetszkaja Etnografija« és a »Szoobszenyija GAIMK« című szakfolyóiratok hasábjain egyaránt. Az a korszak ez, midőn megindul az éles bírálat a külföldi burzsoá etnográfia és antropológia legújabb iskolái, elsősorban a különféle rasszista áramlatok és az úgynevezett »kultúrkörök iskolája«, valamint a hazai talajon felburjánzott burzsoá nacionalista irányzatok ellen, midőn a szovjet etnográfusok saját nézeteinek kritikai felülvizsgálatával egyidejűleg megindul a harc a dialektikus materializmus marxi-lenini módszertanának érvényesítéséért. Meg kell említenünk, hogy e viták folyamán szélsőségesen negatív szerepet játszott Pokrovszkij tudománytalan, álmarxista iskolájának és a trockiista-zinovjevista divergenszek nyílt kártevő csoportjának befolyása, akik ártalmas és tudománytalan »elméleteiket« a marxizmus utolsó szavaként tüntették fel. Ez a csoport, amely tagadta a néprajz és régészet, mint önálló történelmi tudományok létjogosultságát és a konkrét kutatást apriori szociológiai sematizálással próbálta felcserélni, amihez csak illusztrációként használt néhány kiragadott régészeti és néprajzi példát, nagy kárt okozott a szovjet archeológia és etnográfia fejlődésének.

A Pártnak és a kormánynak a történettudomány kérdésében hozott döntése (1934) felszámolta a szociologizátorok és a sematizálók tevékenységét és a szovjet történettudomány felvirágzásának új korszakát nyitotta meg. A néprajz terén is ez indította meg az újabb fellendülést. A szovjet etnográfia-

fusok a viták korszakából elméletileg felfegyverkezve, a hazai és a külföldi burzsoá-néprajz és az ál-marxista szociológizáló sematizmus reakciós irányai elleni harcokban kifejlődve kerültek ki.

A marxizmus-leninizmus klasszikus műveinek komoly tanulmányozása és a dialektikus materializmus módszerének a néprajzi kutatásban való alkalmazása csakhamar érezte hatását azon újabb tanulmányokon, amelyek a harmincas évek közepétől kezdve jelentek meg.

E munkák már tematikájukban is lényegesen eltérnek a huszas évek munkáinak túlnyomó többségétől. Jellemző rájuk, hogy érdeklődésük a társadalmi berendezkedés, szociális műveltség problémájára összpontosul. A huszas évek végén meglehetősen világosan bontakozik ki a szovjet etnográfia egyik központi problémája: tanulmányozás alá kell venni az összefonódott patriarchális és feudális, vagy félf feudális viszonyok azon konkrét formáit, amelyek e korszakban Szovjet-Kelet és Észak népeinek jelentős részére jellemzők. Ez a kutatómunka, mint látjuk, az elsőrendű politikai feladatok közé tartozott s célja az volt, hogy a Szovjetunió peremi helyzetű nemzetiségei számára kidolgozza a szocialista építés konkrét útjait.

A huszas évek végén és a harmincas évek folyamán, különösen pedig a harmincas évek közepétől kezdve egész sor munka jelenik meg, amely a különböző szovjet népek társadalmi szervezetének történeti-néprajzi kutatásával foglalkozik. Vizsgálják és jellemzik a nemzeti szervezeti formáit és hagyományait, azokat a hatásokat, amelyek a feudális és kapitalista viszonyok részéről érték, történelmi jelentőségüket az osztályharc és a szovjet korszakbeli szocialista építés folyamán. E munkák legnagyobb része komoly helyszíni kutatásokra támaszkodik és a tudományt új anyaggal gazdagítja. Egyik részük inkább a múlt felé fordul és igyekszik feltárni azon társadalmi formák és intézmények ősi gyökereit, amelyekkel a kutatók találkoznak. Másrészük elsősorban azokat a momentumokat rögzíti, amelyek ma sem veszítették el aktualitásukat. Az előbbieket a társadalmi vonatkozások egész komplexusát igyekeznek felölelni, míg az utóbbiak a kérdést csak egy adott szempontból vizsgálják. Valamennyit jellemzi azonban egy közös beállítottság, közös törekvés: egy konkrét nép konkrét anyaga alapján akarják felfedni az őstársadalmi szervezet történetének általános nagy problémáit, szerepét és sorsát a feudális és kapitalista multban, valamint a szocialista jelenben fellelhető csökevényeit; a konkrét új anyagot igyekeznek a társadalomról és a társadalmi fejlődés törvényszerűségeiről szóló marxista-leninista tanítás fényénél megérteni és feldolgozni, s saját anyagukat is felhasználni e tan továbbfejlesztése érdekében.³⁾

Amellett, hogy az egyes szovjetnépek anyaga alapján kidolgozzák a fenti problémakört, gazdag külföldi, ausztráliai, melanéziai, amerikai és más anyag felhasználásával számos tanulmány jelenik meg az őstársadalomtörténet általános problémáiról. Ezek közül különösen kitűnnek M. O. Koszven alapvető kutatásai, különösen a matriárchatus történeti helyének problémájáról írt munkái, az elhunyt Je. Ju. Kriesevskij ragyogó és elmés tanulmánysorozatai, A. M. Zolotarjev és mások munkái. E művek, mint a legtöbbnek már a címéből is látszik, nem korlátozódnak csupán a szó szoros értelmében vett társadalmi berendezkedések tanulmányozására. Potapov, Kandaurov, Bernstam és mások munkáiban az anyagi műveltség, gazdasági életforma, termelési technika, lakás stb. jelenségeinek is új kutatómódjával találkozunk. Abramzon, Zolotarjev, Tolszov és mások munkáikban a vallási hiedelmeket vizsgálják. Ezeket a jelenségeket azonban minden esetben oszthatatlan, kölcsönös összefüggésükben

tanulmányozzák, abból a szemszögből, hogyan nyilatkoznak meg a konkrét tények egész sokrétűségében a társadalmi fejlődés alapvető törvényszerűségei — a társadalom struktúráját kialakító termelőerők és termelési viszonyok fejlődése³.

A fentebb említett és nem említett munkák azonban nincsenek azonos elméleti színvonalon. Nemegeben sok téves és elavult tétel található. Valamennyiben tükröződik azonban a szovjet néprajz fejlődésének általános irányvonala — a következetes historizmus, a jelenségeknek változásaikban, fejlődésükben, harcukban és minőségi átalakulásukban való történeti materialista magyarázata.

III.

A szovjet néprajzi iskola jellegzetes sajátása következetes historizmusa. Több külföldi néprajzi irány azon tipikus törekvése, hogy szembeállítja a néprajzot a történelemmel és a földrajzi, lélektani, sőt biológiai tudományok körébe utalja, szorosan összefügg egy régi reakciós elmélettel, amely a fajelmélet egyik forrása lett. E szerint az emberiséget »történeti«, »kultúr« (Kulturvölker) és »nem történeti«, »természeti« (Naturvölker) népekre osztják, közülük a néprajzi kutatás tárgyát az utóbbiak képezik. E felosztás idegen a szovjet tudománytól, amely a világ valamennyi népét az emberiség létének egész folyamán a történelem alkotó alanyának tekinti. Természetesen az írásbeliség nélküli népek történetét más módszerekkel rekonstruálják, mint azokét, amelyeknek írott történeti hagyományuk van és multjukról írott emlékeket hagytak hátra. A régészeti emlékek mellett itt a néprajz játszik legnagyobb szerepet. Különbőség azonban csak a források jellegében és a kutatás módszertani eljárásában, nem pedig tárgyában és általános módszertanában van.

A szovjet etnográfus bármelyik (nemcsak írással nem rendelkező, őstársadalmi fokon élő) nép kulturájának nemzeti és etnikai jellegzetességében történő tanulmányozása közben e művelődést történetileg elemzi, felfedezi benne a nép különböző történeti fejlődési korszakainak egymásrétégződését, kiolvassa

³ Ilyenek a következő munkák : P. I. Kusnyer : Gornaja Kirgizija. (A hegyes Kirgizia). M. 1928. ; Sz. Viljesevszkij : Materialy po isztorii obszsesztvennyh form v Kurdisztánye. (Adatok a társadalmi formák kurdisztáni történetéhez.) Szov. Etnografija, 1932. 5—6. ; N. Bilibin : Klasszovoe rasszlojenyje u kocsevych korjakov. (A nomád korjakok osztálytagozódása.) Vlagyivosztko, 1933. ; U. ő : Obmjen u korjakov. (A csere a korjakoknál.) Leningrád, 1934. ; Sz. P. Tolszov : Genezisz feodalizma v kocsevych szkotovodcseszkih obszsesztvach. (A feudalizmus kialakulása a nomád állattenyésztő társadalmakban.) »Izvesztyija GAIMK« 103. 1934. ; A. N. Bernstam : Problema rasspada rodovych otnosenij u kocsevnyikov Azii. (A nemzeti-ségi kötelékek felbomlásának problémája Ázsia nomádjainál.) »Szov. Etnografija«, 1934. 6. ; M. O. Koszven : Atalycsesztvo. (Az atalykság.) »Szov. Etnografija«, 1935. 2. ; L. P. Potapov : Razlozsenyje rodovovo sztroja u plemjon Szevernovo Altaja. (A nemzeti-ségi rendszer bomlása az észak-altájai törzseknel.) Leningrád, 1935. ; Sz. P. Tolszov : Perezsitki totemizma i dualnoj organizacii u turkmen.) (A totemizmus és duális szervezet csökevényei a türkméneknél.) »Problemy isztorii dokapitaliszticeszkih obszsesztv«, 1935. 9—10. ; Sz. A. Tokarjev : Dokapitaliszticeszkiye perezsitki v Ojrotii. (Kapitalizmus előtti csökevények Ojrotiában.) Leningrád, 1936. ; N. A. Kiszljakov : Szljedy pjervobytnovo kommunyizma u gornych tadzsikov Bachio-Bolo. (Az őskommunizmus nyomai a bachio-boloi hegyi tadzsikoknál.) Leningrád, 1936. ; F. Anyiszimov : Rodovoje obszsesztvo evenkov. (tunguszov). (Az evenkik [tunguzok] nemzeti-ségi társadalm.) Leningrád, 1936. ; M. O. Koszven : Iz isztorii rodovo sztroja v Jugo-Osztyii. (A nemzeti-ségi rendszer dél-oszétiai történetéből.) »Szov. Etnografija«, 1936. 2. ; A. M. Zolotarjev : Rodovoj sztroj i religija ulcej. (Az ulcsok nemzeti-ségi szervezete és vallása). Chabarovszk, 1939. ; N. P. Nyikuljsin : Pjervobytnyje proizvodsztvennyje objegyinyenija i szocialiszticeszkoje sztroityeljsztvo u evenkov. (Ősi termelői közösségek és a szocializmus építése az evenkiknél.) Leningrád, 1939. ; A. M. Kandaurov : Patriarchaljnaja domasnyaja obscsina i obscsinnye doma u jagnobeev. (A patriarchális házközösség és a közösségi házak a jagnoboknál.) Leningrád, 1940. ; stb.

belőle hajdani történelmi sorsának egész sokrétűségét. A szovjet etnográfia már régen elhagyta a néprajzi anyag már korábban is nyilvánvalóan elavult, evolucionista vizsgálatát, amely a maga idején oly fontos szerepet játszott a burzsoá néprajz történetében.

Ez az irány teljesen figyelmen kívül hagyja a vizsgált nép konkrét történetét, kulturájából csupán egyes elemeket használ fel arra, hogy a primitív emberiség általános fejlődési skémáját megszerkessze. Az egyes népek kulturájának egyes elemei csupán az illető népek történetének fényében mutatják meg történeti jelentőségüket. Jól tudjuk, gyakran milyen tévedésekbe sodorta az evolucionistákat (még az olyan kutatót is, amilyen Morgan volt, aki módszerével magasan az evolucionisták fölött állott) az, hogy az egyes kultúrjelenségeket (például a maláji rokonságrendszert) kiszakították történeti összefüggésükből. Fontos megemlítenünk, hogy az utóbbi időben a külföldi, különösen az amerikai néprajzi irodalomban vannak olyan tendenciák, amelyek az evoluzionizmust »rehabilitálni« akarják s csupán »szélsőségeit« vetik el, ami alatt Morgan nézeteit értik (Lown). Morgan védelmezői (L. White) viszont Morgant az evolucionista hagyományok felújításáért vívott harc szimbólumává akarják tenni.⁴⁾ A valóságban Morgan *ereje* abban áll, hogy *nem evolucionista*, hanem *materialista történész*. Az evolucionista módszertan egyes elemei, amelyek kétségtől megtagadhatók nála, *gyengéjét* képezik, ebből erednek egyes tételeinek hibái. Ez azonban semmiképpen sem érinti egész koncepciójának helyes voltát, amit érdeme szerint Marx és Engels is igen nagyra becsült és mind a mai napig nem döntöttek meg. Míg Engels teljes joggal mondhatta, hogy Morgan önállóan fedezte fel a *történelem materialista értelmezését*, Marx az evoluzionizmus módszertani alapelveit élesen elítéli és Bastian könyvére adott, ismert bírálataiban ezeket mondja: »A. Bastian »Der Mensch in der Geschichte« című műve (három vaskos kötet, szerzője fiatal brémai orvos, aki többévig tartó világkörüli utazást tett) a lélektanok »természettudományi« és a történelemnek lélektani magyarázatára irányuló kísérletével együtt rossz, zavaros, széteső.«⁵⁾

A szovjet néprajz historizmusának semmi köze sincs a jelenkori külföldi etnográfia némely irányának — amilyenek a »kulturtörténeti iskola« különböző változatai — álhistorizmusához. Ezen iskola elméleti tételeit először F. Graebner szövegezte meg, aki, mint tudjuk, rikkertiánusnézetekből kiindulva tagadja a történelem törvényszerűségét s a történelmet individuális, nem ismétlődő események és jelenségek összességévé változtatja. A történész feladata abból áll, hogy térben és időben mintegy rendszerezze a jelenségeket.

A szovjet etnográfusok a történelmi folyamat marxista-leninista értelmezéséből indulnak ki. Nem hűnyak szemet e folyamat legkülönbözőbb történeti tényezők által meghatározott formabeli sokfélesége előtt (e kérdésben utólérhetetlen példa számunkra Lenin felfedezése a kapitalizmus fejlődésének két útjáról, a poroszról és az amerikairol). E sokféleségben a társadalom progresszív történeti fejlődésének egységes törvényeit látják megnyilvánulni, amelyek bonyolultabbak ugyan, de éppen olyan megdönthetetlenek, mint a természet fejlődésének törvényei. E törvényszerűségek eddig ismeretlen oldalainak feltárása képezi a néprajzi kutatás célját éppen úgy, mint általában minden történeti, sőt minden tudományos bűváradását is. A marxi-lenini tanítás által már felfedezett törvényszerűségek ismerete *előfeltétele* a kutatás sikerének. Ez a

⁴⁾ M. Ljevin: Isztorija, evolucija, difuzija. (Történelem, evolúció és difúzió.) (Egy vita alkalmából.) »Szov. Etnografija«, 1947. 2., 235.

⁵⁾ Marx levele Engelshez, 1866. XII. 19-én. Munkái XXII. 552.

kulcsa annak a színes és első pillanatra kaotikus kép megértésének, amit önmagában minden konkrét kultúra képvisel.

A szovjet etnográfia, amely minden konkrét nép etnikai kultúrája keletkezésének és fejlődésének konkrét történeti vizsgálatánál a történelmi materializmus módszertanára támaszkodik, e tulajdonságával élesen különbözik a külföldi etnográfia jelenkori uralkodó irányaitól. A burzsoá néprajz fejlődését a XX. század első negyedében az álhistorizmus, a rikkerti értelemben vett »historizmus« irányja jellemezte. E »historizmus« ellenségesen állt szemben minden olyan kísérlettel, amely a társadalmi fejlődés általános törvényszerűségeit igyekezett feltárni. Századunk második negyedének néprajzában egy első pillantásra is éppen ellenkező irányzat, a határozott antihistorizmus uralkodik. Ennek bélyegét hordja magán a jelenkori burzsoá etnográfia két legtekintélyesebb iskolája, az angol »funkcionalista iskola«, amely mostanában Amerikában is nagyon elterjedt, és az Egyesült-Államok úgynevezett »pszichológiai iskolá«-ja. Mindkét iskola félreérthetetlenül az imperializmus szolgálatába szegődött. Az angol funkcionista iskola amerikai hívei és továbbvivői, Chapple és Coon, Malinowski Bronislawnak, a funkcionizmus atyjának és híveinek »érdemeit« így határozzák meg: »A változás (az etnográfia helyzetében — Sz. T.) körülbelül 20 évvel ezelőtt következett be, midőn sok befolyásos személyiség kezdett rájönni arra, hogy az antropológiát⁶⁾ *fel lehet használni a gyarmati közigazgatásban*, a fehérék és az ú.n. »primitív« népek közötti viszony szabályozásának e specifikus területén. A brit kormány az elsők között fedezte ezt fel és használta ki a gyakorlatban. Szabállyá tette, hogy a bennszülöttekkel dolgozó gyarmati adminisztrátoroknak képezett antropológusoknak kell lenniök. Igen szerencsés körülményt jelentett mind a kormány, mind a bennszülöttek (! — Sz. T.) szempontjából az, hogy sokan, akikre ez a szabály vonatkozott, Malinowski Bronislaw professzor neveltjei voltak.«⁷⁾

Az »igen szerencsés körülmény« abban állott, hogy Malinowski (ez a brit szolgálatban álló ausztriai származású lengyel, aki 1914-ben a Trobriand-szigetekre internált »polgári fogoly«-ból vált az angol gyarmati tisztviselők és etnográfusok tanítójává) az etnografiát a gyarmati közigazgatás szükségleteihez tudta idomítani lényegében négy, nem túlságosan elmés, nem is igen új, de a gyarmatok urai számára igen hasznos »elméleti« tételével: 1. a gyarmati népek *történetével* nem fontos foglalkozni, mert ilyen nincs, ha pedig volna, akkor sem lehetne megismerni. 2. A néprajzi kutatás tárgya, a »kultúra« társadalmi intézmények és szokások funkcióinak összessége, amelyet (lélektani úton) a társadalmat alkotó egyedek fiziológiájával lehet meghatározni. 3. Ennek megfelelőleg minden gyarmati nép társadalmi berendezkedése és kultúrája bizonyos egyensúlyrendszeret alkot. E rendszert nem lehet, sőt nem is kell megbolygatni, mert a helyi főnökök és a hagyományos társadalmi intézmények és szokások segítségével sokkal könnyebb igazgatni a »bennszülötteket«. Ezen szokásoknak és intézményeknek csupán a funkcióját kell felderíteni, aztán szolgálatunkba állíthatjuk őket. 4. Minthogy az európai civilizáció elemeinek a behatolása (pl a »fehérek« számára a »feketé« munkaerő kihasználását megkönnyítő minimális oktatáson felüli iskolázás) megbontja ezt az egyensúlyt, ezt kerülnünk kell, úgy, hogy az elmaradott népeket meghagyjuk elmaradottságukban — ez olcsóbb és kényelmesebb módszer!

⁶⁾ Az angol-amerikai országokban ezt a kifejezést használják az *etnográfia* megjelölésére; a mi szóhasználatunkban az antropológia *fizikai antropológiát* jelent.

⁷⁾ Chapple and Coon, The principles of Anthropologie IV. o.

Malinowski fentebb említett követői a második világháború kitörésekor azt javasolták, hogy még szélesebb körben alkalmazzák angol mestereik »alkalmazott antropológiájának« »pozitív« tapasztalatait, azaz a funkcionalizmus »elméletét« és gyakorlatát ne csak a gyarmati népeknél, hanem maguknál az európaiaknál és amerikaiaknál is vezessék be. »A munkaterület kiterjesztéséhez a következő lépést annak a ténynek a megállapítása jelentette, hogy ami a vadaknál (the primitives) bevált, azt ugyanolyan jól fel lehet használni saját társadalmunkban is.«⁸⁾ Különös érdemeket szerzett e téren W. L. Warner, aki az észak ausztráliaiak közt szerzett tapasztalatait ugyanolyan sikerrel és sokkal nagyobb haszonnal« használta fel az amerikai és európai társadalom tanulmányozásánál. »Leginkább az ő hatására alkalmazták az antropológiai módszereket a Nyugati Villamos Társaság kutatásaiban, amit B. J. Reslisberg, az üzemi adminisztráció harvardi iskolájának professzora, a Nyugati Villamos Társaság részéről pedig W. J. Dickson írnak meg »Az igazgatás és a munkás« című könyvükben.

Így viszik át a gyarmati közigazgatás »tudományos módszertanát« »még nagyobb haszonnal« a kapitalista üzem munkásainak igazgatásába.

Itt nem foglalkozhatunk Chapple és Coon könyvének részletes elemzésével és ihletőik munkáival sem. Bár valamiképpen igyekeznek összeegyeztetni a »funkcionalizmust« Boas követőinek »történeti iskolájával« s kimondják azt a nem egészen érthető tételt, hogy »az emberi viszonyok felméréseinek alapvető módszere az időskála alkalmazása«, itt is felfedezhetjük azt a jellemző lépcsőzetet, hogy a pszichológiát a fiziológiával, az emberi viselkedést pedig a pszichológiával magyarázzák s az emberi viszonyokat pszichológiai impulzusok és reakciók sajátosságos sorozatának tekintik. Ugyanazt a silány »egyensúly-elméletet« látjuk itt, amely a történelmet ezen »egyensúly« felbomlásának és »helyreállításának« fogja fel s mindezt csak azért, hogy végeredményben megállapíthassa: Amerikában semmi más nincs, mint osztály nélküli társadalom. »Angliában például, noha ott is parlamentáris kormányrendszer van, ezen osztályok további megléte gátolja a teljesen demokratikus rendszer kifejlődését. Így volt ez másfél századdal ezelőtt az Egyesült Államokban is. . . Noha némely szerzők az ellenkezőjét állítják, ettől az időtől kezdve az osztálykülönbségek fokozatosan eltűntek.«⁹⁾ A szerzők azzal a fogással élnek, hogy az *osztály* fogalmába tudatosan beleviszik a *rend* és *kaszt* jegyeit. Minthogy ezeket a jellemző vonásokat nem találják meg például a Nyugati Villamos Társaság életében sem, megteszik érdekes felfedezésüket: »Nehezen lehetne bebizonyítani azt, hogy az Egyesült Államokban társadalmi osztályok vannak.«¹⁰⁾ Utána megjelenik a színen mindig ugyanaz a hagyományos »ujságárusból lett milliomos« és a magas állású fiatalember, aki mint közkatona a munkásból lett tiszt parancsnoksága alá tartozik.

Mint látjuk, az »időskála«, »impulzusok és reakciók« egész nagy tudományára, valamint a társadalmi és politikai élet tudományos szabályozásáról szóló fejtegetésekre azért volt szükség, hogy alátámasszanak egy egyáltalán nem új propagandafogást, amely ma már nyilván nem győzi meg eléggé az egyszerű amerikaiakat. Az amerikai pszichológista etnográfusok és főképp »vezérük«, Ruth Benedict agyában megszületett »Patterns of culture«-k (kultúramodellek) nem mások, mint a Rassenseelee rasszista »koncepciójának« sajátos változa-

⁸⁾ I. m. V. o.

⁹⁾ I. m. 435. o.

¹⁰⁾ U. o. 439.

tai. A német fajelmélet tételeitől csupán annyiban különböznek, hogy nem kapcsolják közvetlenül össze a »lelket« a faj fizikai jegyeivel. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy magában a német fajelméletben is meglehetősen erős volt az álmaterialista, biológizáló irány mellett a misztikus, spiritualista hajlam, amely a fajt mindenekelőtt pszichológiai kategóriának fogta fel. Spengler, a náci ideológia egyik ősatyja egyidejűleg a mai amerikai »etnopszichológizmus« egyik szellemi atyja is. Nem hiába hasonlítja Benedict az általa elhatárolt »kultúramodelleket« össze a spengleriánus etnopszichológizmus »apollói« és »dionysosi lélek« és hasonló kategóriáival.

Ezek a »kultúramodellek«, illetőleg az egyes népek pszichikai típusai ahistorikus, antihistorikus kategóriák, ténylegesen változatlan szubsztanciák az etnopszichológusok számára éppen úgy, mint a fajelmélet hívei szemében. Nem őket határozza meg a történelem, hanem ők határozzák meg a történelmet.

Hogy az amerikai »etnopszichológizmus« nem valami ártatlan szobatudomány, látszik abból is, hogy a »pszichológisták« munkái igen komoly és határozott jellegű intézményekben készülnek és ugyanilyen kiadványokban látnak napvilágot. Ruth Benedict például a költői »The Chrysanthemum and the Sword« (Krizantém és kard) címen jelenteti meg könyvét, amelyben az Office of Strategic Services megbízásából a japánok gondolkozására és »viselkedésére« vonatkozólag végzett kutatásait teszi közzé. G. Bateson a néprajztól látszólag oly távolálló folyóiratban, mint a Bulletin of Atomic Scientists (1946. 2. kötet, 5—6, 7—8. szám) »Pattern of an Armaments Race (A fegyverkezési hajsza [pszichológiai] modellje) címen közöl tanulmányt, amelyben egyrészt a fokozódó fegyverkezés etnopszichológiai előfeltételeit igyekszik meghatározni (három etnopszichológiai típusú »modellt« állapít meg, ezek határozzák meg a különböző népeknél a fegyverkezés jellegét: az angolszász, német és orosz típust), másrészt az újguineai pápuák és az amerikai indiánok igazgatási formájának etnopszichológiai analízise alapján azt indítványozza, hogy egy erős világgormányzati szerv létrehozásával »korlátozni kell a nacionalizmust«. A recept, mint tudjuk, nem is annyira új, és eredetisége csak annyiban áll, hogy a néprajzból és lélektanból vett érvekkel támasztja alá tételét.

A funkcionalisták antihistorizmusa szorosan összefügg azzal a törekvéssel, amely konzerválni akarja a gyarmati népek elmaradt társadalmi formáit s reakciós szokásaikat és intézményeiket az imperialista monopóliumok szolgálatába akarja állítani. A »pszichológiai« antihistorizmus feladatai ennél szélesebbkörűek. Az etnopszichológusok a funkcionalistákkal közös céljaik mellett lerakják elméleti alapjait annak az angolszász országok reakciós köreiben ma igen elterjedt irányzatnak, amely korunk legfontosabb jelenségeit — a fasizmust, támadó militarizmust stb. — faji és lélektani síkon tárgyalja. Ezen írók szerint nem a monopolkapitalizmus, hanem a németek jellegzetes faji és lélektani komplexusa volt a nácizmus és a hitleri agresszió előfeltétele. Különös éleselméjűség nélkül is észrevehetjük, hogy ezen elmélet szemszögéből (amely módszertanilag semmit sem különbözik a »klasszikus fajelmélettől«) az egységes, demokratikus Németország felépítésére irányuló minden kísérlet terméketlen és értelmetlen, mert a németek már természetüknél fogva »totalitáristák« és támadók; Németország újabb támadását csak egyetlen módon lehet elkerülni, ha Németországot felszabtják és a »nyugati demokráciák« gyarmatává változtatják, amelyeket »pszichikai modelljük« az általános héke és jólét egyedül hordozóivá tesz.

Kell-e mondanunk, hogy a szovjet néprajz elméleti álláspontja szöges ellentétben áll a mai burzsoá néprajzban uralkodó törekvésekkel? Az érdekes

csupán az, hogy mint látjuk, a szovjet néprajz ugyancsak a gyakorlati feladatok jegyében fejlődött. E feladatok célja azonban nem az elmaradt népek gyarmati kizsákmányolása és elavult, csupán imperialista érdekeket szolgáló ősközösségi és feudális intézményeik konzerválása. Tulajdon országukban sem akarják megőrizni azokat a reakciós társadalmi intézményeket, amelyek az imperialista ragadozók egy kis csoportjának uralmát biztosítják a nép széles rétegei, »az egyszerű emberek«, a mai civilizáció valódi megteremtői felett. A szovjet etnográfia elméleti fejlődésének irányát »gyakorlati« feladatainak haladó, következetesen demokratikus jellege határozta meg. E feladatoknak az volt a céljuk, hogy segítsék a szovjet államot és a Pártot azt új, szocialista társadalom felépítésében s a fejlődés új, magasabb fokára emeljenek minden szovjet népet, köztük a nemrég még legelmaradottabbnak számítókat is s őket az ország egész társadalmi és kulturális életének tevékeny és egyenjogú részeseivé tegyék. Az »etnopszichológusok« minden nép kultúráját »pszichikai modellje« által egyszersmindenkorra meghatározott valaminek tekintik. A funkcionalisták a kultúrában az alkotó elemek egyensúlyának mozdulatlan rendszerét látják, az elemeket végeredményben ugyancsak a pszichikai modell, illetőleg a faj határozza meg. Velük szemben a szovjet etnográfus minden nép társadalmi berendezésében és kultúrájában az egymással küzdő régi, elavult és elavulóban levő valamint az új, haladó elemek bonyolult, egymásnak ellentmondó összefonódását látja és a kultúrát alakulásában, fejlődésében vizsgálja. Ez a lényege a szovjet néprajz historizmusának, ebben különbözik nemcsak a jelenkori reakciós külföldi néprajz antihistorikus koncepcióitól, hanem a klasszikus evolúcionizmusnak a fejlődésről alkotott elképzeléseitől is.

A szovjet néprajz álláspontjának megfelelőleg kutatásaiban nem szorítkozott és nem szorítkozik a tulajdonképpeni néprajzi források szűk körére. Valóban, ha az életforma és kultúra bármely területére vonatkozó néprajzi tények megértéséhez, ha az etnográfus által vizsgált valamely probléma megfejtéséhez (legyen e probléma a nép eredete, néprajzi területének meghatározása, valamely reá jellemző társadalmi intézmény, szokás, hiedelem keletkezésének és fejlődésének problémája, az anyagi vagy szellemi kultúra bármely ténye) feltétlenül szükséges a többi történeti tudomány — oklevelek és elbeszélő források, régészeti emlékek stb. — felhasználása, az ügyre nézve csak káros lehet, ha az etnográfus mesterségesen elzárkózik s lemond ezen adatok kiaknázásáról. Helytelen lenne például az orosz viselet- vagy háztörténet rekonstruálásánál csupán az összehasonlító történeti módszerre szorítkoznunk s elvszerűen lemondanunk a freskóknak, miniatúráknak, régi metszeteknek, leírásoknak, végül a történeti múzeumok gyűjteményeinek és az archeológiai adatok felhasználásáról. Ugyanakkor azonban nagyon jól tudjuk, hogy az orosz népi építkezés és ruházat történetéhez a XVIII—XX. századi gyűjtések néprajzi anyaga összehasonlíthatatlanul gazdagabb és színesebb anyagot szolgáltat, mint a régi okleveles és régészeti emlékek. Ezért történetünk egyes szakaszainak retrospektív, összehasonlító néprajzi módszerrel való megvilágítása nagyon sok olyasmit hoz napvilágra, amit ellenkező esetben visszavonhatatlanul elveszettek kellene tekintenünk. A multban is változatlanul ezen az úton haladtak a haladó orosz etnográfusok és archeológusok. D. N. Anucsin munkái, főként »Luk i sztrelyk« (Íj és nyilak), »K isztorii iszkusstva i vjerovanyij priuralszkoj csugyik« (Az uralalji csudok művészetének és hiedelmeinek történetéhez), »Drevnyeje russzkoje szkazanyije« »O cselovjecech nyeznojemych v vosztocnoj sztranye« (A keleten nem ismert emberekről szóló régi orosz elbeszélés) című monográfiái ennek az

útnak a helyességét mutatják. Kiváló kísérlet az orosz népi díszítéstörténet egy problémájának néprajzi és régészeti anyag bevonásával történő komplex történeti megoldására V. A. Gorodcov »Szarmato- dakszkie elementy v russzkom narodnom tvorcsesztvje« (Szarmata és dák elemek az orosz népművészetben) című közismert munkája.

A szovjet kutatók munkájában új az, hogy nem szorítkoznak csupán a tények történeti egymásutánjának megállapítására, hanem felfedezik mögöttük a történeti fejlődés meghatározott *törvényszerűségeinek* megnyilvánulásait. A szovjet néprajzi kutatásoknak ez a komplex történeti iránya erősen rányomja bélyegét a legtöbb vezető szovjet tudós munkájára. E tudósok rendszerint etnográfusok és történészek egy személyben, egyformán fel vannak készülve a szó szoros értelmében vett néprajzi munkára, az irodalmi és levéltári emlékek, valamint a régészeti anyag tanulmányozására. Sok esetben nehéz lenne eldönteni, melyik szakhoz soroljuk ezt vagy azt a kutatót. A megírt munkában ugyanis anyagával és kutató módszereivel mindkét szak egyformán képviselve van. Annakidején az etnográfusok egy részénél ez bizonyos zavart is okozott s arról kezdtek beszélni, hogy a néprajz *elvesztette* specifikumát. A valóságban ez a szovjet néprajz elméleti *gyarapodásának* bizonyítéka. A szovjet néprajz szemünk előtt fejlődik igazi történeti tudománnyá és díszhelyet vív ki magának a történeti tudományok különböző ágazatai között. Ugyanakkor meg kell emlékeznünk az ellentétes folyamatról is. A tulajdonképpeni történészek és régészek, akik közül sokan gyakran valóságos etnográfusokká lesznek, mind nagyobb figyelemmel fordulnak a néprajzi anyag felé.

A szovjet etnográfusok, akiknek tudományos érdeklődése szorosan összefügg egy nép, vagy népcsoport kulturájának tanulmányozásával, évtizedeket szentelnek e munkának, forrásanyagukat állandóan bővítik s így lesznek az illető nép egész történelmének elsőrendű szakembereivé. Ilyen előzmények után látott napvilágot a néprajzos L. P. Potapov »Ocserk isztorii Ojrotii« (Ojrotia történetének vázlata) című könyve. A szintén néprajzos Sz. A. Tokarjev »Ocserk isztorii jakutszkovo naroda« (A jakut nép történetének vázlata) című munkát ír. N. A. Kisztyakov etnográfus műve »Ocserk isztorii Karatyegina« (Karatyegin történetének vázlata). A néprajzos A. M. Bernstam egyben mint a középázsiai és a szemirjecsijei török népek régészeti emlékeinek és írott történeti forrásainak kiváló kutatója is szerepel. V. N. Csernyecov néprajztudós Északnyugat-Szibéria régészeti emlékeinek kitűnő ismerőjévé válik s a történeti források valamennyi fajtájának felhasználásával az obi-ugor etnogenézissel foglalkozó hatalmas munkáján dolgozik. A néprajzos B. A. Dolgich az általa kutatott középsibériai népek történetének feltárásához alapos levéltári kutatásokat végez. L. A. Dincesz etnográfus az orosz népművészet terén folytatott kutatásaiban bőséges régészeti és írásos forrásanyagot használ fel. A. P. Okladnyikov archeológus igen érdekes munkákat ír a jakut néprajz köréből és régészeti kutatásai közben bőven használja fel a néprajzi anyagot. B. A. Rybakov, aki régész, sok néprajzi anyagot használ fel a szláv törzsek egyes ősi kulturális és művészeti jelenségeinek magyarázatához. A tudományszakoknak ez a közeledése, a tudományos intézmények és szaktudósok kapcsolatán, vagy a tudományszakok tömörítésén keresztül megvalósult kölcsönös és szoros együttműködés a multban és jelenben egyaránt gazdagnál-gazdagabb eredményeket szül. Ez teszi lehetővé, hogy új formában vessék fel és oldják meg a néprajz és történelem általános és részletkérdéseit.

Az általános jellegű néprajzi munkák alapformájává fokozatosan a *történeti néprajzi monográfia* válik. Az új típusu történeti néprajzi monográfia kiváló

példái L. P. Potapovnak, az altáji és délszibériai népek közismert kutatójának munkái. Ilyen elsősorban »Ocserki po isztorii Sorii« (Vázlatok Soria történetéből, Leningrad, 1936.) című munkája és »Altajcy« (Az altájiak) című, eddig még ki nem adott alapvető monográfiája (doktori értekezés).¹¹⁾ Szerényebb problémafelvetésű, de a kis történeti néprajzi monográfiák ugyancsak jellemző példája Sz. M. Abramzon »Ocserk kultury kirgizszkovo naroda« (A kirgiz nép kulturájának vázlatja) címen nemrég megjelent munkája (Frunze, 1946).

Ugyanilyen jellegű Sz. A. Tokarjev nagy visszhangot keltő munkája »Obscesztvennyj sztroj jakutov v XVII. v.« (A jakutok társadalmi szervezete a XVII. században). Ezt a könyvet a szerző egyes tételeinek vitás volta mellett is a történeti néprajzi monográfia példaképének kell tekintenünk. A szerző munkája hatalmas levéltári anyag aprólékos tanulmányozásán alapszik. A szerző néprajzi expedíciói és a néprajzi irodalom adatai világítják meg a levéltári anyagot, ez pedig új formában mutatja be a néprajzosok által megfigyelt jelenségeket.

Az utóbbi években a történeti néprajzi munkák egész sorát alkották meg a fiatal szovjet néprajzosok nagyrészt még meg nem jelent kandidátusi disszertációi. Például szolgálhat D. V. Najdics »Byt ukrainszkovo krjeposztavno kresztyánsztva nakanunye reformy 1861. g.« (Az ukrán jobbágyág élete az 1861-es reform előestéjén), Je. R. Binkevics »Isztorija cserkesszkovo zsilicsa« (A cserkesz ház története), G. G. Sztratanovics »Dunganye kirgizszkoy SzSzR« (A Kirgiz Szövetséges Köztársaság dungánjai), M. V. Szazanova »Agrarnye otnosenyija v Chivinszkom chansztvje v XIX. — nacsalje XX. vjeka«¹²⁾ (A chivai kánság agrárviszonyai a XIX. században és a XX. század elején), T. A. Zsdanko »Rodoplemesznoj szosztav i rasszelényije karakalpakov v XIX. — nacsalje XX. vjeka« (A karakalpakok nemzetségi — törzsi összetétele és széttelepülésük a XIX. században és a XX. század elején), A. Sz Morozov »Rabsztvo u turkmen i chivinszkich uzbekov v XIX. vjekje« (Rabszolgaság a turkméneknél és a chivai üzbegeknél a XIX. században) című munkája.

Ezekben a munkákban a szerzők szépen összeegyeztetik saját helyszíni néprajzi kutatásaik és ugyancsak személyesen folytatott levéltári, történetirodalmi kutatásaik eredményeit. A történeti néprajzi kutatások sajátos formáját jelenti Sz. R. Szmírnov »Vossztanyije machdisztov v Szudanyek« (A machdisták fölkelése Szudánban) és A. I. Blinov »Maorijszkije vojny«¹³⁾ (Maori háborúk) című disszertációja. Az etnográfus szerzők ezekben a disszertációkban új módszerrel fognak hozzá tisztán történeti problémák, a politikai történet kérdéseinek megfejtéséhez és a gazdag néprajzi anyag segítségével új fényben mutatják be a mindaddig homályos politikai események sok mozzanatát.

Fontos új elemet jelentett a szovjet etnográfusok munkájában az, hogy a néprajzkutatásba pontos kronológiát vittek be. Így tudták aztán tárgyilagosan értékelni azokat a történelmi körülményeket, amelyek között valamely társadalmi, kulturális, vagy életformabeli jelenség jelentkezése, változása vagy megszűnése bekövetkezett. Így tudták elkerülni elődeik és kortársaik sok tévedését abban a tekintetben, hogy »ősinek«, vagy »újdomságoknak« nyilvánítsanak valamely néprajzi ténytet.

¹¹⁾ A disszertáció védelméről lásd: »Szov. Etnografija«, 1946. 4. 214.

¹²⁾ A beszámolókat lásd: »Szov. Etnografija«, 1946. 4. 212.; 1947. 1. 196.; u. o. 215.; 1947. 3. 169.

¹³⁾ Lásd: »Szov. Etnografija«, 1947. 1. 196.; 2. 212.

IV.

A harmincas évektől kezdve a szovjet néprajztudomány egyik központi kérdésévé a tágabban értelmezett etnogenézis problémája válik. Nem véletlen ez a szovjet néprajzban, amely kutatásai alapjául a *konkrét népet* (törzset, etnikai csoportot, nemzetiséget) választotta s ezt történetileg kialakult kultúrája megalkotójának és képviselőjének tekinti. Ez a szemlélet szükségessé teszi annak felderítését, milyen történeti úton alakult ki a kutatás tárgyát képező nép és kultúrája.

Fontos szerepet tölt be a szovjet történeti néprajzi iskola fejlődésében a nemzet sztálini megfogalmazása. Sztálin szerint a nemzet olyan emberi közösség, amely különböző fajokból és törzsekből meghatározott történeti korban, a kezdeti kapitalizmus korszakában történeti úton alakult ki. Ez a tanítás, amely széleskörű és változatos történeti anyag ragyogó analizésén alapul, bebizonyította, mennyire alaptalanok a mai nemzetek eredetére vonatkozó fajelméleti és nacionalista elméletek, mennyire nem lehet olyan »tisztá« faji és etnikai elemeket keresni, amelyek mintegy alapját képeznék a mai nemzeteknek. Emellett ez a tan példát nyújtott a nemzetet megelőző etnikai közösségek — az őstársadalom törzsei és népei — valamint a kapitalizmust megelőző osztályformációk genézisproblémájának történelmi megoldásához.

Hogy milyen szerepe volt a történeti fejlődés folyamán az ősi faji és etnikai¹⁴ elemek kibontakozó közeledésének és kereszteződésének, ami a régi etnikai közösségek minőségi átalakulásához és új, szélesebb etnikai egyesülések létrejöttéhez vezetett, azt N. Ja. Marr, a kiváló szovjet nyelvész és akadémikus mutatta ki fényesen munkáiban. Felfedezése óriási hatással volt a nyelvészet, néprajz és régészet fejlődésére mind a Szovjetunióban, mind pedig külföldön. Az etnogenézis-folyamat általános elméletének fejlesztésében Marr mellett előkelő helyen áll A. D. Udalcov professzornak, a Szovjet Tudományos Akadémia levelezőtagjának munkássága, aki több munkát szentelt az indo-európai népek, elsősorban a szlávok és germánok etnogenézisének. A. D. Udalcov vezetésével működött a Szovjet Tudományos Akadémia Etnogenézis-Bizottsága (Komisszija po etnogenezu Akagyemii Nauk SzSzSzR.), amelynek az volt a feladata, hogy egyesítse és összhangba hozza az e területen működő különböző tudomány-szakok képviselőinek kutatásait. Az etnogenézis kérdéseinek kidolgozásában fontos szerepe volt az etnogenézisbizottság utóbbi években lezajlott négy nagy ülésének. Az 1940. évi ülés tárgya az északi népek¹⁴, az 1942. évi ülésé

¹⁴ Az ülés anyaga megjelent a »Kratkije szoobsesenyija IIMK«-ban, IX. 1941.; A. P. Okladnyikov: Nyeolityiceszkije pamjatnyiki kak isztocsnyiki po etnogonii Szibiri i Daljnjevo Vosztoka. (Neolitikus emlékek, mint Szibéria és Távol-Kelet etnogóniájának forrásai.); G. F. Gyebec: Probljema zaszeljenija Sz.—Z. Szibiri po dannym paleoantropologii. (Északnyugat-Szibéria benépesülésének problémája a paleoantropológia adatai alapján.); V. N. Csernyecov: Ocserk etnogeneza obszkih jugrov. (Az obi-ugorok etnogenézisének vázlata.); N. M. Csebok-szarov és P. A. Trofimova: Antropologiceszkije izucsenyije manszi. (A manszik antropológiai tanulmányozása.); A. V. Zbrujeva: Proischozsgyenyije ananjinszkoy kultury. (Az ananjinói kultúra eredete.); T. A. Trofimova: Antropologiceszkij tyip naszeljenija ananjinszkoy kultury v Priuralje. (Az ananjinói kultúra népességének antropológiai típusa az Ural környékén.); M. V. Talickij: K etnogenezu komi. (A komi etnogenézishez.); N. N. Csebokszarov: Etnogenez komi v sztvjetye antropologiceszkich dannjch. (A komi etnogenézis az antropológiai adatok tükrében.); Sz. A. Tokarjev: Proischozsgyenyije jakutszkoy narodnosztyi. (A jakut nép eredete.) E gyűjteményben nem szerepel G. N. Prokofjeva: Etnogonija narodnosztyej Ob-Jeniszejszkovo baszejna. (Az Ob-Jeniszej-medence népeinek etnogóniája.) Nyomatásban megjelent a »Szov. Etnografija« III. cikkgyűjteményében, 1940.; A. M. Zolotarjev: Iz isztorii etnyiceszkich vzajmootnosenyij na szevero — vosztokje Azii. (Északkelet-Ázsia etnikai kölcsönhatásainak történetéből.) című előadásának alaptételei már az ülés előtt megjelentek az »Izvesztyija Voro-nyezsszkovo gosz. ped. Insztyituta« IV.-ben, 1938.

Középázsia népei¹⁵⁾, az 1943. évi ülésé a szlávok¹⁶⁾, az 1944. évi ülésé pedig az indo-európai népek etnogenézise volt.¹⁷⁾

Ha ezekhez most hozzávesszük a kaukázusi népek etnogenézisével foglalkozó kiváló kutatók munkáit (a grúzok etnogenézisével Dzsanasia akadémikus, Kuftin professzor és mások, az örményekével Piotrovskij professzor foglalkozott), joggal elmondhatjuk, hogy a szovjet tudósok óriási munkát végeztek ezen a területen. A történeti néprajz kérdéseiben nemcsak külön iskola alapját vetették meg, hanem a gyakorlatban meg is oldották a legtöbb szovjet nép eredetének és történeti alakulásának több problémáját. A forradalom előtt sok népnél vagy egyáltalán nem foglalkoztak ezzel a problémával, vagy ha igen, nem mentek túl a legprimitívebb elgondolásokon.

Óriási érdemeket szereztek a szovjet etnográfusok (és hozzátehetjük, az archeológusok) az őstársadalomtörténet általános kérdéseinek kidolgozásában. Már fenntebb volt alkalmunk megemlíteni több olyan munkát, amelyek vagy konkrét történeti kérdéseket tárgyaltak, vagy leszűrték az általános eredményeket a tudomány által felgyűjtött anyagból. I. I. Mescsanyinov akadémikus, V. I. Radvonyikasz levelezőtag, P. P. Jefinmenko, az Ukrán Tudományos

¹⁵⁾ Az ülés anyagát tételekben, vagy teljes egészében (csillaggal jelölve) közölte a »Szov. Etnografijak VI—VII. cikkgyűjteménye, 1947.; A. D. Udalcov: Tyeoreticeszkije osnovy etnogeneticeszkich isszljedovanyij. (Az etnogenetikai kutatások elméleti alapjai.); Sz. P. Tolszov: Osznovnye probljemy etnogeneza Szrednyej Azii. (Közép-Ázsia etnogenézisének alapproblémái.); L. V. Osanyin: Etnogenez narodov Szrednyej Azii v szvjetye dannych antropologii. (Közép-Ázsia népeinek etnogenézise az antropológia adatainak tükrében.); K. V. Trever: Etniceszkij szosztav naszelenija Szrednyej Azii VI—V. vv. do n. e. (Közép-Ázsia népességének etnikai összetétele az i. e. VI—V. században.); Sz. P.: Tolszov: Aralszkij uzal etnogeneticeszkovo processza. (Az etnogenetikai folyamat arali csomópontja.); I. I. Umnyakov: Tocharszkaja probljema. (A tochar probléma.); L. A. Maculjevics: Alanszkaja probljema i etnogeneza Szrednyej Azii. (Az alán probléma és Közép-Ázsia etnogenézise.); A. N. Bernstam: Drevnejsije tyjurkszkije elementy v etnogeneze Szrednyej Azii. (A legrégebb-töröklemek Közép-Ázsia etnogenézisében.); M. M. Geraszimov: Vossztanovljenyije tipa iszkopajemovo cselovjeka i jevo znacsenyije dlja resenyija voprosza etnogeneza uzbekov. (A fosszilis ember típusának rekonstruálása és jelentősége az üzbég etnogenézis szempontjából C. B. Nominchanov: Szljedy mongolszkich plemjon i rodov XIII. vjeka, v sztrjecsajuscsjesza na tyerritorii Uzbezksoj SzSzR (A XIII. századi mongol törzsek és nemzetségek nyomai az üzbég népköztársaság területén.); N. A. Kiszljakov: K voproszu ob etnogeneze tadzsikov. (A tadzsik etnogenézis kérdéséhez.); V. V. Ginzburg: Etnogenez tadzsikov v szvjetye dan nych antropologii. (A tadzsik etnogenézis az antropológia adatainak tükrében.); A. Ju. Jakobovszkij: Iz isztorii etnogeneza turkmenskovo naroda v VIII—X. vv. (A turkmén nép etnogenézisének VIII—X. századi történetéből.); G. I. Karpov: Etniceszkij szosztav turkmen. (A turkmének etnikai összetétele.); G. F. Gyebec: Danye antropologii o proiszchozsgyenyii turkmen. (Az antropológia adatai a turkmének eredetére vonatkozólag.)

¹⁶⁾ Az ülésen elhangzott előadások csak részben kerültek kiadásra: N. Sz. Gyerzsavin: Proiszchozsgyenyije bolgarszkovo naroda. (A bolgár nép eredete.); A. V. Arcichovszkij: Kuljturnoje jegyinsztvo szlavjan v szrednyije vjeka. (A szlávok kulturális egysége a középkorban.); T. A. Trofimova: Krivicsi, vjaticsi i szlavjanszkije pljmena Podnyeprovja po dannym antropologii. (Krivicsiek, vjaticsek és a Dnyepermenti szláv törzsek az antropológia adatai alapján.) »Szov. Etnografijak, 1946. 1.; T. Sz. Passzek: K voproszu o drevnejsem naszelenijii Dnyeprovsko-Dnyesztrovsko basszejna. (A Dnyeper-Dnyesztromedence legrégebb népességének kérdése.); Sz. P. Tolszov: Iz pregyisztorii Ruszi. (Rusz őstörténetéből.); M. N. Tyichomirov: Proiszchozsgyenyije nazvanyij »Rusz« i »Russzkaja zemlja.« (Az »Oroszország« és »Oroszföld« elnevezések eredete.); B. A. Rybakov: Poljanye i szeverjanye. (Poljánok és szeverjánok); A. D. Udalcov: Osznovnye voproszy etnogeneza szlavjan. (A szláv etnogenézis alapkérdései.); a »Szov. Etnografijak VI—VII. cikkgyűjteménye, 1947.

¹⁷⁾ A szerzők beszámolóit az előadásokról: Sz. P. Tolszov: Probljema proiszchozsgyenyija indoevropejcev i szovremennaja etnografija i etnograficeszkaja lingviztika. (Az indoeurópaiak eredetproblémája, a mai néprajz és a néprajzi nyelvészet.); A. D. Udalcov: K voproszu proiszchozsgyenyii indoevropejcev. (Az indoeurópaiak eredetének kérdéséhez.) Megjelentek: »Kratkije szoobcsenyijae Insztituta etnografii, I. 1946.

Akadémia rendes tagja, Je. Ju. Kricsevszkij, B. L. Bogajevszkij, A. M. Zolotarjev és sok más tudós¹⁸⁾ munkája élénk tudományos vitákat váltva ki, mind hozzájárult az őstársadalomtörténet egységes felfogásának kialakításához. Elgondolásukban a Morgan és Engels óta felgyűlt gazdag és változatos néprajzi, főleg pedig régészeti anyagra támaszkodtak (mint tudjuk, Morgan és Engels kutatásaikban ezt úgyszólván egyáltalán nem érintették), amit Lenin és Sztálin történelmi jelentőségű útmutatásának fényénél tanulmányoztak. Az e problémakörben folyt tudományos viták folyamán a szovjet néprajzosoknak sikerült megdönteniök az újabb külföldi iskoláknak már-már a Szovjetunióban is elterjedt egyes nézeteit. Ilyen például az az irány, amely általában a nemzetségi szervezet és különösképpen a matriarchatust nem az ősközösségi társadalmi szervezet alapvető formájaként, hanem az őstörténet jelentéktelen epizódjaként magyarázza s különféle »totemisztikus« társadalmakkal, »nemzetséglétti közösségekkel« és hasonlókkal akarja helyettesíteni. P. P. Jefimenko kimutatta a felső paleolitikumban a matriarchális nemzetségi szervezet meglétét. A. M. Zolotarjev a »totemisztikus társadalom« akkoriban divatos »elméletét« megsemmisítő kritikának vetette alá és bebizonyította, hogy a totemizmus semmi egyéb, mint a nemzetségi társadalom vallásos ideológiája. Kettőjük, valamint Je. Ju. Kricsevszkij és M. O. Koszven érdeme, hogy sikerült gyökeresen helyesbítenie az említett téves nézeteket s az újabban feldolgozott anyag alapján vissza lehetett térni Morgan és Engels felfogásához. ők ugyanis, mint tudjuk, az őstársadalom történetére általuk felállított hat fejlődési fokból négyet a matriarchális nemzetségi szervezetbe utaltak, csupán a »vadság alsó fokát« rekesztették ki belőle, midőn a kialakulóban levő ember társadalmi kötelekeinek még primitívebb formái éltek (Lenin meghatározása szerint »őshorda«) és a »barbárság felső fokát«, amely átmenetet képez az ősközösségből az osztálytársadalomba.

A szovjet néprajztudósok konkrét felfedezései új, gazdag anyagot mozgósítottak annak bizonyítására, hogy a történelem folyamata egységes, hogy az emberiség őstörténeti korszaka, mint ősközösségi szocialis gazdasági formáció, történetének hajnalán minden népnél megtalálható s megelőzte a társadalmi osztálytagozódást. A külföldi néprajztudomány reakciós irányainak mai képviselői az ősközösségi rendszer olyan törvényszerű megnyilatkozásait, mint a matriarchátus, duális nemzetségi szervezet, totemizmus stb., egyedülálló, csupán némely »kultúrkörökre« jellemző jelenségnek szeretnék feltüntetni. A szovjet etnográfusok e kísérletekkel új elméleti kutatásaikat s az újonnan felfedezett néprajzi tények bámulatos sokaságát szegezték szembe, így mutatva ki e reakciós elméletek tarthatatlanságát.

Különösen fontos volt, hogy matriarchális intézményeket és hagyományokat fedeztek fel Észak- és Északkelet-Ázsia népeinél, akik W. Schmidt szerint az »apajog«, az »északi őskultúra« és a »nomád pásztorkultúra« klasszikus képviselői. Ez a terület a Schmidt-féle »etnológiai kultúrkörök« térképén az egyedüli »boldog sziget«, ahova nem jutott anyajogi »folt«. Ennek az egy területnek alapján állapították meg Schmidt és követői, hogy történetileg lehetnek olyan népek, amelyek a multban nem ismerték a matriarchátust. Ezzel szemben a szovjet tudósok az utolsó 15 év alatt a legkülönözőbb helyeken színes foltokkal tarkázták be e »szigetet«, jelezve a különböző matriarchális intézmények és csökevények elterjedését. 1936-ban A. F. Aniszimov az evenkiknél mindenfelé megtalálta a matriarchális nemzetség csökevényeit: a matrilocális házasság

¹⁸⁾ Lásd Tolszov: K voproszu o perioyizácii pjervobytnovo obcesztva. (Az őstársadalom periodizációjának kérdéséhez.) c. cikkét «Szov. Etnográfija», 1946., 1.

maradványát, az avunkulátust, a nő kiemelkedő társadalmi helyzetét, a tűzhelyet védelmező nőszellem (Togo musunin) és a nemzetség női védőszelleme (Bugadi musunin) kultuszát.¹⁹⁾ Az evenki hagyományok alapján rekonstruálja az ősi evenki matriarchális nagy család nagyházközösségi gazdálkodását (mənəjen)²⁰⁾ amelynek társadalmi funkciója és szervezete élénken emlékeztet a Morgan által vizsgált irokézek hasonló gazdálkodására. Az ulcsoknál az avunkulátust, a »Poza mama« (a tűz úrnője) nevű háziszellem kultuszát és a temetési szertartás matriarchális hagyományait 1939-ben A. M. Zolotarjev jegyezte fel.²¹⁾ K. V. Vjatkina 1946-ban a burját mongolok társadalmi berendezkedésében és hiedelmeiben fedezte fel a matriarchális hagyományok gazdag rétegeit (az őszanya kultusza, az amazonokról szóló monda, női sámánkodás, a nő szerepe a nemzetségi tűzhely kultuszában, az avunkulátus, az anyajogi normák visszatükröződése a rokonsági elnevezésekben, a matrilokalitás csökkenései stb.)²²⁾ A szovjet etnográfusok az ország más vidékeiről, Közép-Ázsia, a Kaukázus és Kelet-Európa népei köréből is hasonló anyagot gyűjtöttek. Különösen ki kell emelnünk ezen a helyen N. Ja. Marr, M. O. Koszven, Je. G. Kagarov és mások tanulmányait, akik bebizonyították, hogy teljesen tarthatatlan az »árja« (az indo-európai nyelvrendszerbe tartozó) népek állítólagos ősi patriarchatusának »elmélete«, amely, mint ismeretes az »árja« fajelmélet egyik fontos alkotó eleme lett.

A nemzetségi rendszer tanulmányozása terén a szovjet etnográfusok jelentős felfedezése volt az, hogy előbb hazai, majd külföldi anyag alapján kimutatták az ú. n. duális szervezet univerzális és ősi jellegét, amely a nemzetségi rendszer egyik legfontosabb elemét képezi. Mint ismeretes, a törzsnek két exogám frátriára oszlását már Engels az exogám nemzetségi berendezés elsődleges formájának minősítette. A jelenkori burzsoá néprajz egy-két kivételtől eltekintve a duális, vagy »kétosztályú« szervezetet csupán a primitív társadalmi rendszer nem különösen régi intézményei egyikének tekinti. Az osztrák katolikus iskola Graebner nyomán benne a »kétosztályú kultúrkör« jellemző intézményét látja, amelyet az iskola követői a földműveléssel hoznak kapcsolatba. Riwers, aki sokat foglalkozott a duális szervezet tanulmányozásával ezt különböző eredetű törzsek bizonyos területen végbement mechanikus egyesülése eredményének tekinti. E törzsek szerinte akkor is megőrzik hagyományos különállásukat, midőn már eltűnnek köztük az etnikai különbségek. Szerinte ezt az intézményt tehát lényegében véletlen és minden őstársadalmi progresszív fejlődésen kívül álló, önmagukban való körülmények hozták létre. A szovjet etnográfusok munkássága nyomán kiderült, hogy a duális szervezet (illetőleg ennek a hiedelmekben és a folklórban fellelhető hagyománya) a legkülönbözőbb etnikai hovatartozású, fejlettségi fokú és gazdasági berendezésű népeknél megtalálható. Megvan a turkméneknél (Tolszov, 1935.), eveniknél (Aniszimov, 1939.), kirgizeknél (Abramzon, 1946.), a különböző kaukázusi népeknél (Koszven, 1947.), a karakalpakoknál (Zsdanko, 1947.) stb., tehát a mandzsú-tunguz és finn-ugor nyelvcsoporthoz nomád vadászainál, megtelepült halászáinál, valamint Közép-Ázsia és a Kaukázus nomád, félig megtelepült és megtelepült, nyelvükre nézve

¹⁹⁾ A. F. Anyiszimov: Rodovoje obszesztio evenkov (turguszov). (Az evenkik [turguzok] nemzetségi társadalmi.) Leningrád 1936., 45–46. o.

²⁰⁾ U. o. 47–50.

²¹⁾ A. M. Zolotarjev: Rodovoj sztroj i religija ulcsaj (Az ulcsok nemzetségi szervezete és vallása) 37–42.

²²⁾ K. U. Vjatkina: Perezsitki matyerinszkovo roda u burját-mongolov. (Az anyai nemzetség csökkenései a burját-mongoloknál) »Szov. Etnografija« 1946, 137–147.

török, iráni, jafetita népeinél, egyszerűen a legelterjedtebb gazdasági berendezkedéssel bíró, különböző törzsi eredetű népeknél.

Igen gazdag és sokrétű új anyagot gyűjtöttek és tanulmányoztak át a szovjet néprajztudósok a nemzeti rendszer késői formáira, a nemzeti szervezetenek a feudalizmus, kapitalizmus és a szocialista építés korszakában megmaradt csökevényeire vonatkozólag. Fentebb már megemlékeztünk az ebbe a tárgykörbe tartozó legjelesebb munkákról, amelyek már természetükön fogva szorosan összefüggenek a Szovjetunió nemrég még elmaradott vidékein folyó szocialista építés gyakorlatával. E vidékek éppen ezért vonták magukra a szovjet kutatók különös figyelmét. Ezekben a munkákban különösképpen megnyilvánulnak a marxi-lenini szovjet néprajztudomány fentebb említett sajátos vonásai. Éppen a szovjet néprajzosokra jellemző következetes materialista historizmusnak a kutatásban való alkalmazása és a vizsgált jelenségek dialektikus materialista szemzőből való tanulmányozása tette lehetővé, hogy megértsék a bonyolult és kezdetben látszólag ellentmondó anyagot. A szovjet etnográfusoknak sikerült leleplezni az egyes szovjetnépek nemzeti csökevényeinek magyarázatában az antimarxista törekvéseket. Ezek részint mint nacionalista »elméletek« a nemzetséget a szocialista rendszer kész sejtjeként próbálták feltüntetni, közben elkendőzték azt, hogy a közelmúltban a Szovjet-Kelet több népénél a nemzetséggel zavartalanul együttéltek a feudális-kapitalista viszonyok elemei. A nemzetségen belül szokásos kölcsönös segítség hagyományát használta fel a félfudális nemzeti vezetőréteg arra, hogy általa a »nemzetségtársak«-at kizsákmányolja, másrészt pedig, hogy a kizsákmányoló elemek politikai befolyását a *kislak* és *aul* dolgozó tömegei felett érvényesítse. Másrészt ezek az áramlatok nem kevésbé ártalmas, a gyakorlati munkát megtevesztő, tudományellenes, lényegében trockiista »elméletek« voltak, tagadták a nemzeti csökevények mindennemű szerepét s a keleti állattenyésztő, sőt az északi vadásznépek kolhoz-előtti társadalmi berendezését teljesen érett »feudalizmusnak«, sőt »kapitalizmusnak« rajzolták.

A szovjet etnográfusok számára Leninnek a társadalmi rendszerekről szóló tanítása és a Szovjetunió keleti vidékein élő, nemrég még elmaradott népek társadalmi, gazdasági berendezkedésének cikkünk elején idézett sztálini meghatározása nyújt példát e kérdéscsoport tanulmányozásához. A szovjet kutatók ezekből a kitűnő alapelvekből kiindulva tudták megérteni a tanulmányozott népek társadalmi berendezkedésének különlegességeit, azokat egész bonyolultságukban és ellentmondásaikban, változásaik történelmi dinamikájában szemlélve. Így sikerült felfedni, hogy miért és milyen formában maradtak fenn azok a nemzeti csökevények, amelyek a közelmúltban még a legkülönbözőbb viszonyok között, a Szovjetunió legkülönbözőbb népeinél megvoltak. A kutatás történelmi materialista módszere tette lehetővé, hogy megmagyarázzák azokat a változásokat, amelyek egyes archaikus társadalmi intézmények szociális funkcióinak történelmi fejlődése folyamán bekövetkeztek, hogy megmagyarázzák hagyományos formájuk és megváltozott tartalmuk ellentmondásait és harcát. Az említett kutatások nemcsak a jelenkorban végbemenő folyamatokat világították meg, hanem visszamenőleg is fényt vetnek a jelenségek korábbi fejlődési szakaszaira. Megértettek sok olyan dolgot, ami részint az egyes szovjet népek konkrét történetének, másrészt a késői nemzeti és a korai osztálytársadalom történetének, különösen a túlnyomólag nem földművelő gazdasági rendben élő népeknél egész a legutóbbi időkig megoldatlan kérdése volt. A szovjet kutatók nagy érdeme, hogy az állattenyésztő népeknél kidolgozták a rabszolgatartó

korai osztálytársadalom és a feudális viszonyok fejlődési formáit s tisztázták e folyamatban a nemzeti közösség csökevényeinek szerepét. E kutatók között vezető szerepet a néprajzosok (Bernstam, Potapov, Abramzon, Tokarjev) vittek.

A szovjet etnográfusok munkásságát az anyagi és szellemi műveltség tanulmányozása terén ugyanazok a sajátosságok jellemzik, mint az etnogenézis problémaköréből és a társadalomtörténet területéről vett műveiket. Különös figyelmet érdemelnek a népi építkezés történetével foglalkozó művek, amelyekben az új kutatási módszerek különösen gazdag eredményre vezettek. A háznak a társadalmi és gazdasági berendezkedéssel szoros kapcsolatban való tanulmányozása az az út, amelyen annakidején Morgan is haladt »Az amerikai indiánok háza és házi élete« című klasszikus művében. Így nemcsak, hogy az egyes népek házszerkezetének és házalaprajzának a történelmi fejlődés folyamán mutatkozó sajátosságait lehetett megérteni, hanem sok esetben a társadalmi berendezés új, korábban ismeretlen vonásai is megmutakoztak. Például szolgálhatnak Kiszljakov és Kandaurov vizsgálatai a tadzsikok, Nyikolszkaja kutatásai az avarok lakóházára vonatkozólag stb. Ugyanezt mondhatjuk a szellemi műveltség több jelenségének tanulmányozásáról is. A vallásos hiedelmek és szertartások pl. egészen új értelmet és történelmi jelentőséget nyertek akkor, midőn a társadalmi és gazdasági berendezés konkrét sajátosságaival szoros összefüggésben kezdték vizsgálni őket s figyelembe vették a kutatás tárgyát képező nép történelmi multját, eredetét és etnikai kapcsolatait.

Nem foglalkozhatunk ezen a helyen a néprajztudomány egy másik hatalmas részével, a folklór és népi ábrázolóművészet tanulmányozásával. E kérdéseket külön áttekintések tárgyalják. Az olvasó meggyőződhet arról, hogy a nagy kutatói sikerek alapja itt is a szocialista építés gyakorlatával való szoros kapcsolat, az anyag vizsgálatában pedig a történelmi materialista módszer következetes alkalmazása volt. E területen is okkal büszkélkedhet a szovjet néprajztudomány, mert van miről számot adni hazájának a Nagy Októberi Forradalom 30 éves ünnepélyes évfordulóján.

V.

Természetesen nincs módunk arra, hogy a szovjet néprajztudósok által munkába vett elméleti problémák és a konkrét felfedezések egész széles körét felöleljük. Feladatunk csak annyi volt, hogy konkrét példákon mutassuk be a szovjet néprajznak, mint a marxi-lenini szovjet történettudomány integráns részének általános fejlődési irányát. Mint az egész szovjet tudomány, a szovjet néprajz is a nép szolgálatának szenteli magát s fejlődését a szovjet humanizmus magasztos ideáljainak rendeli alá. Ez a forrása a szovjet néprajz hamisítatlan historizmusának, amely minden konkrét etnikus kultúrát mint a nép történeti művének termékét, haladó mozgásában és változásaiban, konkrét társadalmi és történeti sajátágaiban tanulmányoz s a kulturában a Marx, Engels, Lenin és Sztálin lángelméje által felfedezett egységes törvényszerűségek megnyilvánulását látja.

Nagy hiba volna, ha megnyugodnánk elért sikereinkben s nem látnánk a tudományunk előtt álló nehézségeket, gyengeségeinket és kudarcainkat. Nem hallgathatjuk el, hogy bármekkora eredmények is mutatkoznak néprajzi kérdéseink képzése terén, ezek még mindig aránytalanul kicsik az előttünk álló feladatokhoz képest. Nem nyugodhatunk bele abba, hogy több köztársaságunknak még mindig nincsenek saját, képzett etnográfusai, hogy még távolról sem minden egyetemen vezették be a néprajzi előadásokat, hogy sok helyi múzeumunknak,

beleértve a gazdag néprajzi gyűjteményeket őrző legnagyobbakat is, nincs néprajzos szakembere. Nem térhetünk napirendre afölött, hogy a szovjet néprajznak nincs egyetemi tankönyve; ennek megírása egyik legsürgősebb feladatunk. Rá kell mutatnunk a néprajz egyes fontos ágainak nagyfokú elmaradottságára, különösen a primitív vallástörténet elméleti problémáinak kidolgozása terén. Elméletileg például nem dolgozták még fel azt a hatalmas anyagot, amit a szovjet etnográfusok a szibériai sámánkodásra vonatkozóan gyűjtöttek. Tisztában kell lennünk azzal, mit jelent az ősvallás különböző népeknél való konkrét megjelenéseinek, csökevényeinek tanulmányozása az általános marxista valláselmélet továbbfejlesztése szempontjából. Nem kell magyaráznunk, mekkora szerepe van e tannak a marxista világnézetre való nevelésben.

Szólnunk kell arról is, hogy el vagyunk maradva azon hatalmas változások rögzítése és néprajzi tanulmányozása terén, amik nagy szocialista hazánk népeinek kultúrájában és életformájában szemünk láttára következtek be. Az, amit néprajzosaink e területen végeztek, még csak szerénynek sem nevezhető a tanulmányozandó folyamatok óriási méretei mellett. Pedig alig lehetne vonzóbb feladatot találni a szovjet etnográfus számára, mint annak bemutatását, hogy a Lenin által megjelölt úton, a Bolsevik Párt és a Nagy Sztálin vezetése alatt mint váltak hihetetlenül rövid idő alatt a nagy szovjetcsalád teljesjogú tagjaivá, a szocialista civilizáció építésének teljesjogú résztvevőivé a nemrég még elnyomott, elmaradott, részben pusztulás szélén álló népek; annak bemutatását, mint formálódik és virágozik fel nemzeti formáinak minden gazdagságában és sokrétűségében, minden nép ezeréves munkájának legnemesebb eredményeiből egy új szocialista kultúra. E feladat óriási méretű és szokatlanul új. Ahhoz, hogy megoldhassuk, valóban újtóknak kell lennünk a tudományban. Szüntelenül gyűjtenünk kell az anyagot és törekednünk kell e gazdag anyag lankadatlan tudomására.

E feladat vállalásához megvannak az objektív előfeltételek. Az ügy sikere csupán önmagunktól függ.

Sz. P. Tolsztovsz

A néprajztudomány kultúrtörténeti iránya és a »bécsi iskola«.

I.

1904 november 19-én a berlini Anthropologische Gesellschaft nagy jelentőségűvé vált ülésén két rokontárgyú és szempontjaiban is azonos előadás hangzott el. Fritz Graebner és Bernhard Ankermann, a Bastian-alapította berlini néprajzi múzeum óceániai és afrikai gyűjteményeinek asszisztensei kultúrkörök és kultúrretek Óceániára, illetőleg Afrikára kidolgozott vázlatos rendszerét tárták az ethnológiai közvélemény elé s kimutatták, hogy a tudományosan megragadható vagy rekonstruálható kultúrkörök és kultúrretek a két világrészen lényeges vonásaikban azonosak.¹⁾ Bár érvelésük felépítése és a végeredmény egyaránt igen frappáns volt, az előadások túlnyomórészt visszautasító bírálatban részesültek. De sajátos tudománytörténeti okok hatására az összehasonlító néprajztudomány német művelőinek egy jelentős része rövidesen mégis magáévá tette az általuk alkalmazott módszert és felzárkózott annak szorgalmazói mögé.

¹⁾ Graebner, F.: Kulturkreise und Kulturschichten in Ozeanien. Zeitschr. f. Ethnol. XXXVII. 1905. 28 kk.; Ankermann, B.: Kulturkreise und Kulturschichten in Afrika. Ibid. 54. kk.

A két nagyérdemű kutató kultúrkör-szemlélete és a kultúrák szisztematizálásában követett, kultúrtörténetinek nevezett módszere tulajdonképpen nem volt új. A XIX. század néprajzi kutatásának egyik alapproblémája volt az ú. n. »néprajzi párhuzamok« magyarázata²⁾; különösen Adolf *Bastian* és tanítványai hívták fel a figyelmet számos »párhuzamos« jelenségre,³⁾ amelyek megítélésében azután igen különböző vélemények alakultak ki. A »párhuzamok« keletkezését kölcsönzésekkel magyarázó, a »migrációs teóriának« utat törő Friedrich *Ratzel*⁴⁾ nyomdokán Leo *Frobenius* volt az, aki már 1898-ban⁵⁾ felhívta a figyelmet arra, hogy számos kultúrjelenség egymással többé-kevésbé egyező elterjedést mutat, feltehető tehát, hogy a népek vándorlásai nemcsak elszigetelt kultúrelemeket, de egész műveltségi struktúrákat is magukkal sodorhatnak. E feltevés alapján *Frobenius* nagy területeken elterjedt kultúrkomplexusokat mutatott ki, melyek szétszórta, foltszerű előfordulásai egymáshoz hasonlóak s a teória szerint egymással genetikusan összefüggenek (»kultúrkörök«).

Ezen a nyomon haladt tovább az új irányzat legnagyobb koncepciójú kutatója, Fr. *Graebner*,⁶⁾ megnyervén módszerének a német ethnológia olyan horderejű művelőit, mint a kölni W. *Foy*⁷⁾ vagy a berlini B. *Ankermann*.⁸⁾ Irányuk kezdettől fogva tudatosan harcos, polemikus jellegű volt: úgy jött létre, mint a — Németországban főleg *Bastian* által hirdetett — biológiai-pszichológiai-evolúciós szemlélet (W. *Schmidt* szavával: »progressistischer Evolutionismus«) ellentéte.⁹⁾ A magát kultúrtörténetinek nevező új irányzat azonban akkor mélyült és szélesedett el valójában, amikor vezetését olyan

²⁾ *Andree, R.*: Ethnographische Parallelen und Vergleiche. I. Stuttgart, 1878; II. Leipzig, 1889.

³⁾ *Bastian, A.*: Der Völkergedanke im Aufbau einer Wissenschaft vom Menschen. Berlin, 1881; *uő*: Die Vorgeschichte der Ethnologie. Berlin, 1881; *uő*: Zur Lehre von den geographischen Provinzen. Berlin, 1886; *Ehrenreich, P.*: Zur Frage der Beurteilung und Bewertung ethnographischer Analogien. Korr.-Bl. d. Deutsch. Ges. f. Anthr., Ethnol. u. Urgesch. XXXIV. 1903. 176 kk.; *uő*: Mythen und Legenden der südamerikanischen Urvölker. Zeitschr. f. Ethn. XXXVII. 1905. Suppl.; *Heger, F.*: Aderlassgerät bei Indianern und Papuas. Mitt. Anthr. Ges. Wien XXIII. 1893. 83 kk.; *Schurtz, H.*: Das Augenornament und verwandte Probleme. Abh. d. phil.-hist. Kl. d. K. Sächs. Ges. d. Wiss. Leipzig, 1895.

⁴⁾ *Ratzel, F.*: Anthropogeographie. I—II. Stuttgart, 1882—1891; *uő*: Die afrikanischen Bögen, ihre Verbreitung und Verwandtschaften. Abh. d. phil.-hist. Kl. d. K. Sächs. Ges. d. Wiss. Leipzig, 1891; *uő*: Geschichte, Völkerkunde und historische Perspektive. Histor. Zeitschr. XCIII. 1893. I kk.; *uő*: Die geographische Methode in der Ethnographie. Geogr. Zeitschr. III. 1897. 268 kk.

⁵⁾ *Frobenius, L.*: Der Ursprung der afrikanischen Kulturen. Berlin, 1898; *uő*: Die Schilde der Ozeanier. Klny.: Naturw. Wochenschr. Heft 24. Berlin, 1900; *uő*: Die Mathematik der Ozeanier. Ibid. Heft 23. Berlin, 1900; *uő*: Die Kulturformen Ozeaniens. Pet. Geogr. Mitt. XLVI. 1900. 204 kk., 234 kk.; *uő*: Die Bogen der Ozeanier. Klny.: Naturw. Wochenschr. Heft 28. Berlin, 1901.

⁶⁾ *Graebner, i. m.*; *uő*: Die melanesische Bogenkultur und ihre Verwandten. Anthr. IV. 1909. 726 kk., 998 kk.; *uő*: Die Methode der Ethnologie. Heidelberg, 1911; *uő*: Das Weltbild der Primitiven. München, 1924.

⁷⁾ *Foy, W.*: Schemelartige Kokosnussschaber. Mitt. Anthr. Ges. Wien XXXIV. 1904. 112 kk.; *uő*: Zur Geschichte der Eisentechnik, insbesondere des Gebläses. Ethnologica I. Leipzig, 1909. 185 kk.; *uő*: Zur Geschichte der Muschelgeldschnüre in der Südsee. Ethnologica II. Leipzig, 1913. 134 kk.

⁸⁾ *Ankermann, B.*: Die afrikanischen Musikinstrumente. Klny.: Ethnol. Notizblatt II. Berlin, 1902; *uő*, i. m.; *uő*: Zusammenhang und Konvergenz. Pet. Geogr. Mitt. LXVI. 1920. 187 kk.

⁹⁾ *Graebner, Methode* 78 kk.; *Schmidt, W.*: Handbuch der Methode der kulturhistorischen Ethnologie. Münster i. W. 1937. 9 kk.; *Mühlmann, W.*: Methodik der Völkerkunde. Stuttgart, 1938. 6 k.; *Schmidt, W.*: Untersuchungen zur Methode der Ethnologie I. Anthr. XXXV—XXXVI. 1940—41. 921. 1.

látóköri ethnológus vette át, mint P. Wilhelm Schmidt, aki éles szemmel vette észre azokat a lehetőségeket, amiket a kultúrtörténeti módszer az ő vallásos-metafizikus történet szemlélete számára ígért. Habozás nélkül felhasználta az egyház hatalmas szervezetét¹⁰⁾ s a misszionáriusképzésen keresztül rövidesen jelentős kutatógárdát nevelt, mely eredményesen működött közre Schmidt nagy ethnológiai konstrukciójának kiépítésében. Schmidt hatására a kultúrtörténeti irányzat szellemi és szervezeti centruma is eltolódott; Graebner, Ankermann és Foy berlini és kölni főhadiszállásától átvette a vezetést Bécs. Schmidt és kongeniális munkatársa, P. Wilhelm Koppers vezetése és irányítása alatt kialakult a »Wiener Schule«, mely kiváló folyóiratán, a jelenleg negyvenötödik évfolyamába lépő »Anthropos«-on át és főleg 1924 (az irányzat első monumentális szintézisének¹¹⁾ megjelenése) óta olyan, az egész világra kiterjedő ethnológiai konstrukcióval rendelkezik, amelyet figyelmen kívül hagyni lehetetlen s amely az egyetemes néprajztudományban mindmáig hegemóniát gyakorol.

E tényen kívül más körülmények is fontossá és időszerűvé teszik a kultúrtörténeti irány módszerével és eredményeivel kapcsolatos kérdések felvetését. Az ethnológia ma harci tudomány, — sokkal határozottabban és nyilvánvalóbban, mint akár csak néhány évvel ezelőtt is. A tudományos harc a magyar tudományosságban is folyik és itt a történelmi materializmus alapjain építő néprajztudománynak olyan ellenfelei vannak, mint a népies romantika, a pozitívizmus, a funkcionalizmus stb. — és a kultúrtörténeti irány. Ezek közül éppen a kultúrtörténeti iskola az, amely aránylag legegységesebb, amelynek a bomlása a legkevésbé szembeűnő. Érthető ez, hiszen e mögött az irányzat mögött hatalmas, és dogmai egységét féltve őrző szervezeti alap áll: az egyház. Éppen ez a szervezeti egység biztosítja mindmáig a Wiener Schule el nem hanyagolható befolyását. A világ egyetemeinek néprajzi tanszékei túlnyomó részben Schmidt és Koppers közvetlen, személyes tanítványaival vannak betöltve. A kultúrtörténeti irány e tervszerűen elosztott nagykövetei (mint pl a francia P. H. Pinard de la Boullaye) továbbadják szemléletüket s azon igyekeznek, hogy csökkentsék az »iskola« mesterséges szervezettségének kirívó voltát, hogy így az irányzat gyökeret eressen és áthassa az egyes országok honi tudományait.¹²⁾ Észlelhető a bécsi iskola hatása a magyar néprajztudományban is, mely különben a multban alig törekedett módszerének tudatos tisztázására. Míg a funkcionalizmus csaknem kizárólag folkloristáink szemléletét befolyásolta, addig a kultúrtörténeti irány sokkal szélesebb fronton hatott; félreismerhetetlen pl. a Wiener Schule szellemi befolyása Bátky Zsigmond, Solymossy Sándor, Gunda Béla, Joó Tibor és mások — helyi tudományos viszonyaink között nagyhatású — munkásságában. De nem szabad megfélekednünk arról sem, hogy tudományunk nem kizárólag szorosán vett nemzeti feladatokat szolgál, hanem a nemzetközi ethnológiai kutatás, az ösztudományosság előtt

¹⁰⁾ A kultúrtörténeti iskola tételei szempontjából alapvetően fontos pigmeus-kutatást s a P. W. Schmidt tanítványai által vezetett több más nagy expedíciót a Vatikán anyagi támogatása tette lehetővé.

¹¹⁾ Schmidt P. W. und Koppers. P. W.: Völker und Kulturen. I. Gesellschaft und Wirtschaft der Völker. (Der Mensch aller Zeiten, Bd III.) Regensburg (1924). — Ezt követték Schmidt nagy elméleti munkái: Der Ursprung der Gottesidee. Münster i. W. 1912 óta (jelenleg a VIII. kötet van megjelenőben); Handbuch der vergleichenden Religionsgeschichte. Münster i. W. 1930; Handbuch der kulturhistorischen Ethnologie. Münster i. W. 1937.

¹²⁾ Mindazonáltal a »Wiener Schule« név máig helytálló. A jelen dolgozat nem is foglalkozik a kultúrtörténeti irány bizonyos elemeit eklektikusan átvevő, de végeredményben mégsem az iskola szorosabb keretébe tartozó egyes angolszász (W. H. Rivers, C. Wissler, A. L. Kroeber, R. H. Lowie stb.) és skandináv (K. Björk-Sjöberg, S. Hall) kutatók munkásságával.

is felelősségteljes hivatása van. Érdeemes és fontos tehát bíráló tárgyává tenni a kultúrtörténeti irányzat szemléletét, ebből következő módszerét s gigantikus munkahipotézisét, a kultúrkör-teóriát. Érdeemes és fontos annál inkább, mert egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy tudományunk, a hosszú időn át tisztázatlan s ezért periferikus helyzetű néprajz — lényegében történettudomány; így elsőül azt a polgári irányzatot kell felülvizsgálnunk, mely önmagát kultúrtörténetinek nevezi s mely más polgári irányokkal, elsősorban a funkcionalizmussal szembeni vitáiban legfőbb vádként éppen a történetietlenség vádját hangoztatja.¹³⁾ A »Wiener Schule« már kiindulásában határozottan és kifejezetten a *Bachofen* és *Morgan* által megalapozott s *Engels* által a történelmi materializmus rendszerébe beépített és továbbfejlesztett, a társadalom fejlődését szem előtt tartó néprajztudomány ellen irányul. Tudományos ismereteink és az emberiségtörténet napjainkban lezajló eseményei egyaránt egyre inkább nyilvánvalóvá teszik, hogy az ethnológia számára sincs más fejlődési lehetőség, mint az *Engels* által megnyitott út továbbjárása, az ő módszerének a hatalmasan megnövekedett ismeretanyaghoz való alkalmazása. Nekünk is fel kell tehát vennünk a harcot azzal a néprajzi irányzattal, amelyik elsősorban a materialista történetiszemléletnek üzent hadat.¹⁴⁾

A *Graebner*, *Schmidt* és *Koppers* nevéhez fűződő kultúrkör-építmény világtörténeti folyamatok rekonstrukciója kíván lenni. A rekonstruálás munkájában az adatok összehasonlításából indulnak ki s »objektív kritériumok« birtokában konstatált kapcsolatokról építik ki a kultúrköröket, melyeket egymással történeti összefüggésbe hoznak. Vegyük vizsgálóra előbb a bécsi iskola által alkalmazott objektív összehasonlítási kritériumokat, majd az e kritériumok alapján konstruált kultúrköröket.

II.

»A feladat tehát az, hogy egy szilárd pontot találjunk: egy olyan kultúrjelenséget, melynek fajtája és elterjedése lecsökkenti a polyphyletikus eredet lehetőségét. Ha azután e jelenség (elterjedési) területének egészében vagy nagy részén másokkal társul s ezek és kísérőik legalább itt-ott élesen elhatárolódnak elterjedé-

¹³⁾ *Graebner*, Methode 104. I.: »Az ethnológia feladata a kultúra általános fejlődését... kutatni«. Ugyanígy *Bornemann*, F.: Zum Form- und Quantitätskriterium. Anth. XXXIII. 1938. 614. I.: »A kultúrtörténeti ethnológia végső célja az emberi kultúra fejlődéstörténetek«.

¹⁴⁾ A polgári társadalom belső ellentétéinek s a polgári világnézet következetlenségének megfelelően a polgári tudományosság (jelen esetben az ethnológia) sem vall egységes nézeteket, hanem köztudomás szerint rengeteg egymás ellen hadakozó »irányra« és »iskolára« szakad. A kultúrtörténeti »irány«, a bécsi »iskola« csak egyike ezeknek a belső ellentétek szülte vitázó feleknek. Természetes, hogy a különböző irányok között lényegükben (a valósághoz való viszonyukat illetően) annyi a különbség, mint — *Lenin* szavával — a sárga ördög és a kék ördög között. A polgári »objektívitásnak« az a törekvése tehát, hogy a különböző »irányzatok« kiszemelt alkatrészeinek eklektikus egybeszedegése után »elfogulatlanul« vizsgálódják tovább, valójában egy-egy új »irányzat« születését jelenti csak, de a történeti valóság megismeréséhez semmivel sem juttat közelebb. — E hamis »objektívítás« hazug voltának ismeretében, a történelmi materializmus követője az elméleti harcban gyakran hasznát veheti a polgári »iskolák« ellentétéinek, hiszen ezek — bár következtelenül — egymásnak nem egy tényleges hibájára rámutatnak. Így a polgári ethnológia különböző irányainak marxista bírálata során megfelelő dialektikával felhasználhatjuk ezeket a belső ellentéteket. A polgári ethnológia nagy »iskolái« közül pl. a funkcionalisták gyakran rámutatnak a kultúrtörténeti irány mechanikus szemléletéből következő hibákra, míg a Wiener Schule is elkeseredetten támadja a funkcionalisták történetietlenségét. Természetes, hogy ezeknek az irányoknak egymáson gyakorolt kritikája csak egyes hibákat képes meglátni s az egész konstrukció alapvető tarthatatlanságát nem mutatja meg, hiszen a tudomány alapvető kérdésében, a lét és tudat viszonyának kérdésében, valamennyien (kifejezetten vagy elkendőzve) idealista álláspontot foglalnak el.

sükben másfajta jelenségektől, akkor aligha kerülhető el az a következtetés, hogy e területen *kulturális egység* van vagy legalább is volt valaha.¹⁵⁾ Graebner e sorai lényegében meghatározzák az összehasonlításnak a kultúrtörténeti irányzat követői által alkalmazott két fő kritériumát, a formai és a mennyiségi kritériumot.

1. Az első főkritérium a *formai* vagy *minőségi* (qualitatív) *kritérium*. Ez két (vagy több) kultúrjelenség tulajdonságainak olyan fajta megegyezésén alapul, mely megegyezés »nem magyarázható szükségszerűen a tárgyalt kultúrelemek lényegéből vagy (tárgyi javaknál) anyagából«.¹⁶⁾

Példaképpen idézhetjük a Föld számos részén elterjedt bűgófát. Ez sokfelé — legalább is manapság már — csak játékszer, de Ausztráliában, Melanéziában s egyes afrikai és délamerikai törzseknél hangját a szellemek hangjának tartják s kultusza oly mélységesen komoly, hogy nők csak életük kockáztatásával nézhetnek rá. Ez a határozott jelenség nem áll kapcsolatban a bűgófa anyagával vagy funkciójával s így igen valószínűvé teszi azt a gondolatot, hogy a bűgófa különböző előfordulásai talán nem egymástól függetlenül jöttek létre, hanem történetileg összefüggnek.¹⁷⁾

A formai kritérium tehát két jelenség között egyezést követel egy olyan tulajdonságban, mely¹⁸⁾

a) pontosan meg van határozva, azaz nem túlságosan általános (példánkban: mit sem jelent az, hogy két távoli helyen bűgófa van, — lényeges az, hogy mindkét helyen nemcsak használják, de hangját szellemekkel hozzák kapcsolatba);

b) nem a tárgyalt kultúrjelenség funkciójából következik (pl. a bűgófa használatából nem következik szükségszerűen a manisztikus asszozziáció és a nőkre kötelező tabu-jelleg);

c) változó, azaz más formai lehetőségek is fennállnak (a bűgást lehetne pl. rovarokkal, vízeses zajával stb. is kapcsolatba hozni).

A formai kritériumot Schmidt még kibővítette a *negatív formai kritérium*¹⁹⁾ és az *összetett formai kritérium*²⁰⁾ bevezetésével. Az előbbire még visszatérünk; az összetett formai kritérium példajaképpen Schmidt²¹⁾ a Ratzel-féle íj kutatásokat említi meg. Ratzel ugyanis kimutatta,²²⁾ hogy bizonyos melanéziai és afrikai íjknál megegyezik (α) az íj keresztmetszetének alakja, (β) a húr anyaga és (γ) a húr felerősítési módja. Schmidt szerint az íj rendeltetése megengedne más alakú keresztmetszetet vagy a húr más módon való felerősítést is, az íj anyaga pedig nem teszi szükségszerűvé egy bizonyos húranyag használatát; a hasonlóságok tehát nem az íj céljából s nem is az anyag sajátjaiból következnek. Ezek után Schmidt kizártnak tartja, hogy ilyen *több szempontból* is

¹⁵⁾ Graebner, Zeitschr. f. Ethnol. XXXVII. 1905. 30. l. (A dőlt szedés tölem ered.)

¹⁶⁾ Graebner, Methode 98 kk., 116 k.; Schmidt, Völker u. Kulturen 68. l.; uő, Handbuch 136 kk.; uő, Anthr. XXXV—XXXVI. 1940—41. 922 k.

¹⁷⁾ Birket-Smith, K.: Geschichte der Kultur. Zürich, 1946. 19. l.; a bűgófára vö. Zerries, O.: Das Schwirrholtz. Untersuchungen über die Verbreitung und Bedeutung der Schwirren im Kult. Studien zur Kulturkunde VII. Frankfurt a. M. — A formai kritérium alkalmazásának más »klasszikus« példái: Hornbostel, E.: Über ein akustisches Kriterium für Kulturzusammenhänge. Zeitschr. f. Ethnol. XLIII. 1911. 601. kk.; Graebner, F.: Krückenruder. Baessl. Arch. III. 1913. 191 kk.

¹⁸⁾ Bornemann, Anthr. XXXIII. 1938. 647. l.

¹⁹⁾ Schmidt, Handbuch, 137 k.

²⁰⁾ Schmidt, i. m. 140 k.

²¹⁾ Schmidt, Völker u. Kulturen 68. l.

²²⁾ Ratzel, Die afrikanischen Bögen etc.

4 Ethnographia

hasonló (összetett formai kritérium) íjfajták Afrikában és Melanéziában egymástól függetlenül jöttek volna létre; véleménye szerint ezek a hasonlóságok még olyan időből származnak, amikor a két terület népei egymással közvetlen érintkezésben álltak.²³⁾

Ez az »összetett formai kritérium« azonban nem olyan súlyos bizonyosság, mint amilyenek első pillanatban látszik. Az összetett kritérium *Ratzel*-féle példájának elemeiként felhozott vonások közül ugyanis (α) az íj végének sajátos keresztmetszete a húr felerősítési módjából következik, — (γ) ezt a felerősítési módot pedig a technikai fejlettség adott fokán szinte diktálja a húr anyaga, a kevéssé hajlékony rotang; ami pedig azt illeti (β), hogy az íj húrját miért éppen rotangból (és nem más anyagból) készítik, azt könnyen megokolja a trópusi környezet, mely ezt az anyagot bőven nyújtja, ezért egy — a növényi anyagokat technikai okokból előnyben részesítő — kultúrfok embere minden további nélkül fel is fogja használni.²⁴⁾ Végeredményben tehát az »összetett formai kritérium« egyetlen elemét sem lehet a történeti összefüggés valószínűsítése szempontjából értékesíteni!

Ám az »egyszerű« formai kritérium alkalmazása sem vezet tudományosan helytálló eredményekhez. Ha a formai kritérium fenti három követelményét (a), b), c) áttekintjük, nyilvánvalóvá válik, hogy ez az »objektív kritérium« egyáltalán nem objektív, hanem nagyon is szubjektív jellegű.

a) Mi az objektív mértéke annak, hogy egy kultúrjelenség valamely tulajdonsága eléggé »pontosan« van-e meghatározva? Erre vonatkozólag a kultúrtörténeti iskola semmi irányítást nem ad, sőt a bizonytalan határu formális egyezések elharmarkodott összekapcsolása után a formáknak összefüggéseikben való alaposabb analizisét teljesen elhanyagolja. — Így pl. *Graebner* az általa felállított »totemisztikus kultúrkör« egyik »eleme« gyanánt tárgyalja Óceániában »az« állványos temetkezést (Plattformbestattung). Az alaposabb analizis azonban azt mutatja, hogy az állványos temetkezés rendszerint nem is tulajdonképpeni temetkezés, hanem a hullának az igazi temetést megelőző kihelyezése; technikai formái is rengeteg változatot és kombinációt mutatnak s alap gondolata is igen különböző: érvényesülhet benne a megőrzés ideája éppúgy, mint az elkülönítés vagy a felajánlás eszméje.²⁵⁾ — Ugyancsak a totemisztikus kultúra elemeként szerepelteti *Graebner* — közös címszó alatt — »a« penistokot, egyesítve az Új-Guinea délnyugati partvidékén használatos, kobakból vagy kagylóból készült formákat az Ulawa-i levélfonatokkal és az Új-Hebridákon divó, lágy hánacsanyagból készült hüvelyekkel.²⁶⁾

E részletesebb formai analizis után már korántsem olyan magátólértéktelődő az állványos temetkezés vagy a penistok különböző előfordulásainak közös eredete, mint azt a csak formális metafizikai szemlélet feltünteti.

Schmidt szerint viszont²⁷⁾ vannak olyan tárgyak és folyamatok, amelyek funkcióikban is annyira egyértelműek, hogy semmi további alakulásra nem számíthatunk; ez magyarárn annyit jelent, hogy a »tárgyak és folyamatok« egy része metafizikai, más része pedig dialektikus tulajdonságokkal rendelkezik. E képtelenségre még bizonyítékot is talál: megemlíti, hogy a középafrikai pigmeusoknál az íjat és a nyilat csak a férfi készíti és használja, mégpedig

²³⁾ *Schmidt*, i. h.

²⁴⁾ *Karutz R.*: Der Stand der Bogen- und Pfeilforschung. Globus LXXVI. 1899. 388. l.

²⁵⁾ *Mühlmann*, Methodik 181. l.

²⁶⁾ *Haberlandt M.*: Zur Kritik der Lehre von den Kulturschichten und Kulturkreisen. Pet. Geogr. Mitt. LVII. 1911. 115. l.

²⁷⁾ *Schmidt*, Anthr. XXXV—XXXVI. 1940—41. 923. l.

csak a saját használatára készíti és csak vadászatra (és harcra) használja. De ezzel a »bizonyítékkak Schmidt nem juthat messzire: maga a »p i g m e u s íj« meghatározás már azt jelenti, hogy az objektum bonyolult dialektikus összefüggésben áll azokkal a körülményekkel, melyek a pigmeusok sorsát alakítják. Schmidtnek »az íj« vagy »a nyíl« fogalmát kellett volna előragadnia, — erről viszont egyrészt maga is elismeri, hogy nincs »pontosan meghatározva« (formai kritérium *a*) pont), másrészt ez minden, csak nem egyértelmű. Sőt — hogy teljesebb legyen a kép — valójában még a pigmeus íj és nyíl sem mutatja azt az »egyértelműséget«, ami feljogosítana a formális vonások megragadása után a dialektikus vizsgálat elhanyagolására; eltekintve a vashegy csere útján való beszerzésének rengeteg alakulási lehetőségétől, eltekintve az íj mithológiai szerepétől (szívárvány = 'arc en Ciel')²⁸⁾, éppen Schmidt tanítványa, Schebesta figyelte meg, hogy az Ituri-őserdő bambuti-pigmeusai a vasnyílhegyet fejbortválásra is használják.²⁹⁾

Ugyancsak idealista-metafizikai szemlélet nyilatkozik meg a már említett »negatív formai kritérium« fogalmában. Ennek megvilágítására maga Schmidt a zsákmányoló életmódot folytató népek fegyvereit említi meg; itt a — történetileg összefüggő — »őskultúra« létét a fedőfegyverek (pajzs, páncél) hiánya (negatív formai kritérium) is bizonyítaná.³⁰⁾ De a társadalmi fejlődés materialista szemléletének tükrében nyilvánvalóvá válik, hogy az ősközösségi társadalom zsákmányoló életmódot folytató népeinél a társadalmi osztályok hiánya és a természettel folytatott állandó, igen kemény harc teljesen jelentéktelenné teszi az emberek között folytatott fegyveres küzdelmet, mely így integráns életelemmé nem válván, tervszerű védőszerszám alkalmazását nem teszi szükségessé; a »fedőfegyver« ezen a fokon lehet egy fatörzs vagy egy földhányás, amely mögé a megtámadott ember bemenekülhet. E »negatív formai kritérium« nem hozza közelebb a zsákmányoló népek történeti kapcsolatának valószínűségét.

b) A formai kritérium második pontja (= a formai egyezés nem a funkciók egyezéséből következik) magában véve helytálló; de helyes alkalmazása nyilván szükségessé teszi a »funkciók« (mindenfajta összefüggés) igen alapos analízisét. Ezt azonban — mint az *a*) pontban láttuk — a kultúrtörténeti iskola éppenséggel nem szorgalmazza.

c) Ami a harmadik pont által megkövetelt formális »változóságot« illeti, ennek elbírálására ismét hiányzik az objektív mérték. Némely kultúrjelenségnél ez a formálódási lehetőség sokszerűbb, másoknál csekélyebb s ennek megfelelően a formai kritérium összefüggést valószínűsítő ereje is igen különböző. A nyilvánzó formai gazdagsága kétségtelenül felülmúlja pl. a parittyalövedék »változóságát«, — de milyen objektív határ választja el az »legendő« változóságot az olyantól, amelyik már nem engedi meg a történeti kapcsolatok feltételezését?

Végül tegyük még szóvá futólagosan — alább visszatérünk rá — azt a szemléletet, mely a kultúrjelenségek formális egyezései alapján igyekszik a történeti kapcsolatok, vándorlások, érintkezések stb. szövevényes képét rekonstruálni. Hogy a jövő kutatásnak ez az eljárás is ígér bizonyos tanulságokat, ahhoz nem fér kétség; de a történelmi materializmus alapján álló kutató itt esetről-esetre ki kell majd értékelje: a tényleges formai egyezések valóban

²⁸⁾ Trilles, H. : Les Pygmées de la Forêt Équatoriale. Anthropos-Bibliothek III. 4. Paris-Münster i. W. 1932. 74. l.

²⁹⁾ Lindblom, G. : African Razors. Stockholm, 1943. 15. l.

³⁰⁾ Schmidt, Handbuch 190. l.

történeti kapcsolat emlékét őrzik-e? Világosabbá válik a feladat, ha megfordítjuk a kérdést: érintkezés esetén az átvett formák megmaradnak-e eredeti alakukban? — A nyugatafrikai yaunde és pangwe népek »átvették« a XVI. századi európai számszeríjat, de az rövid idő alatt teljesen megváltozott náluk s csak egészen apró, mérgezett pálcikák kilövésére alkalmas.³¹⁾ Számtalan más példából is jól tudjuk, hogy az átvevő társadalom az átvett elemek nagyrészt többé-kevésbé (formailag is) áthasonítja, — kétséssé válik tehát a formai egyezés történeti jelentősége s a csak formai összehasonlítás megbízhatósága. Sőt, még ha fel is tesszük, hogy a *meglevő* formai hasonlóságok valóban történeti kapcsolat emlékét őrzik, akkor sem indulhatunk ki abból az előfeltevésből, hogy a történeti kapcsolatok egytől-egyik ténylegesen hagytak hátra formai egyezéseket. Annyit jelent ez, hogy a formai kritérium legoptimistább alkalmazásával is a vizsgált történeti kapcsolatok, vándorlások stb. legfeljebb egy töredéke ismerhető fel, — a formális összehasonlítás kizárólagos alkalmazása tehát nem vezet el a mult hű és teljes ismeretéhez. A kultúrtörténeti módszer követői bizonyos fokon túl »ignorabimus«-szal állnak szemben saját problémáikkal.

2. A bécsi iskola második főkritériuma a *mennyiségi (quantitatív) kritérium*. Ez »több formai kritérium gyűjtéséből áll, melyek révén az illető tárgyak vagy folyamatok történeti összefüggésére vonatkozó következtetésnek nagyobb az ereje, mint egyetlen formai kritérium esetében«,³²⁾ hiszen e g y e t l e n formális egyezést még a véletlen is lehet magyarázni. »Itt azonban tekintetbe kell venni, hogy az egyes formai kritériumok nem állhatnak egymással benső, logikus összefüggésben, hogy az egyik meglétéből szükségszerűen következzen valamennyinek a megléte, mert így valójában nem szaporítottuk a formai kritériumok számát.«

Például: A keletafrikai masaiknál és a délnyugatafrikai hereroknál egyaránt tehéntrágyával tapasztott falú házakat találunk. Mivel a tehéntrágya nem a természettől nyújtott anyag (?), a két nép között történeti kapcsolatra gyanakodhatunk. E gyanú bizonyossággá válik, ha tekintetbe vesszük, hogy a két népnél nemcsak az állattartás egyezik meg számos pontban, hanem ezenfelül a tárgyi kultúrában, a társadalmi rendben és a vallásban is számos közös vonást találunk.³³⁾

Schmidt még »erősíti« a mennyiségi kritériumot egy »formai-quantitatív kritérium« bevezetésével; példánk is ebbe a fajtába tartozik. E formai-quantitatív kritérium akkor áll meg, ha a hasonlóságok a kultúrának nem egy területéről (pl. ergológia) származnak, hanem több területre (pl. mitológia, szociológia) is kiterjednek.

A mennyiségi kritérium fogalma és alkalmazása ismét a bécsi iskola tipikusan metafizikai történeteszemléletét tükrözi. Mint mondtuk, már *Frobenius* feltűnt bizonyos különböző kultúrjelenségek gyakori együttes előfordulása; ám a kultúra elemeinek »korrelációs« vizsgálata — mutatis mutandis — még régebbre, E. B. *Tylor*-ig vezethető vissza.³⁴⁾ *Tylor* statisztikailag vizsgálta

³¹⁾ *Tessmann, G.*: Die Pangwe. Berlin, 1913. 139. k.; *Luschan, F.*: Zusammenhänge und Konvergenz. Mitt. Anthr. Ges. Wien XLVIII. 1918. 40 k.; *Lindblom, G.*: An ethnographical proof of the honey buzzard's migrations to Cameroon. Ethnos III. 1938. 4 kk.; *Tessmann* i. h. tagadja a pangwe számszerij európai eredetét: »wie sollte denn wohl ein Neger darauf kommen, das Vorbild so umzumodeln«.

³²⁾ *Graebner*, Methode 99 k., 108 kk., 116 kk.; *Schmidt*, Handbuch 141 kk.; *uő*, Anthr XXXV—XXXVI. 1940—41. 924. l.

³³⁾ *Birket-Smith*, i. m. 19. l.

³⁴⁾ *Tylor, E. B.*: On a Methode of Investigation the Development of Institutions. Journ. Roy. Anthr. Inst. XVIII. 1888, 245. l.

meg azokat az eseteket, amikor két kultúrjelenség feltűnően sokszor lép fel együtt s az így nyert adatok alapján genetikus kapcsolatot (»adhéziót«) feltételez köztük. E kvantitatív-statisztikai módszert vitte tovább *Graebner* és a bécsi iskola.³⁵⁾ E módszer alaphibája, hogy a kultúrát az »elemek« egyszerű számtani summájának tekinti s mint ilyet, az »elemek« bizonyos mennyisége által óhajtja jellemezni. A kvantitatív kritérium számérték csupán, mely nem fejezheti ki az egyes kultúrjelenségek összefüggéseit, történeti súlyát és jelentőségét. A számértékében legmagasabb kvantitatív kritérium, tehát az összefüggéseiből kiragadott »elemek« bármely nagy száma sem képes egy kultúrát reprezentálni, hiszen a kultúra nem az »elemek« aritmetikai összege csupán, hanem bonyolult és csak a materialista kutatás számára megvilágosodó összefüggések rendszere.

Ez az atomizált kultúrkép híven fejezi ki a polgárság széthulló világát. Maga a módszer pedig ismét elárulja tudománytalanságát, amikor végül is számára teljességgel megoldhatatlan kérdések előtt tehetetlenül kell megtorpannia. E szemlélet nem ad választ a kultúra felépítésének, belső összefüggéseinek kérdésére. A bécsi iskola kultúrkörei — végső elemzésben — nem mások, mint egymással össze nem függő, csupán az — indokolatlanul maradó — keletkezés időbeliségében egybeeső »elemek« véletlen halmazai.

Pedig ez az atomisztikus szemlélet magától a módszertől teljesen elválaszthatatlan, hiszen a kvantitatív kritérium bizonyító erejét csökkenti, ha az elemek között »organikus összefüggés« van, azaz a kvantitatív kritériumnak egymástól függetlennek képzelt, egymáshoz belsőleg nem kapcsolódó »elemeket« kell tartalmaznia. Mihelyt az egyik kultúrjelenség a másikkól következik, a mennyiségi kritérium elveszti mennyiségi jellegét s így valószínűsítő erejét is.³⁶⁾ A mennyiségi kritérium eme alkalmazását tehát csak a dialektikátlan, mechanikus-additív kultúrsemlélet tarthatja megengedhetőnek.

E szemlélet következetes végigvitele olyan képtelenségeket eredményez s a látható valósággal oly éles ellentétben áll, hogy utóbb a bécsi iskola is igyekezett bizonyos módosításokat eszközölni. *Bornemann* szerint³⁷⁾ már a mennyiségi kritérium nem a formai kritériumok egyszerű halmaza csupán, hanem »jellegzetes csoportosulása több olyan kultúrjelenségnek, amelyek maguk vagy rendelkeznek formai kritériumokkal, vagy nem«.³⁸⁾ Ilyen okoskodással azután ki tudja mutatni, hogy »nem minden organikus összefüggés csökkenti a bizonyító erőt«. *Bornemann* gondolatmenete a következő: ha bizonyos »elemek« többször együtt fordulnak elő, lehetséges, hogy szerves (értsd: kauzális) kapcsolat van köztük (pl. kemencében való főzés és kuruglya), de az is lehetséges, hogy éppen a — klasszikusan értelmezett — mennyiségi kritériumot kielégítő koincidenzával állunk szemben. Belátja, hogy »egy összefüggés 'organikus' voltának lemerésében tág tere nyílik a szubjektivitásnak«, ezért — hogy a mennyiségi kritériumot mentse — megengedi az organikus összefüggő elemek bevonását is. Annyit jelent ez, hogy itt a módszer ismét ellentmondásba jut sajátmagával:

³⁵⁾ *Mühlmann*, i. m. 197. l.

³⁶⁾ *Graebner*, Methode 117. l.; *Bulck*, P. G. van: Beiträge zur Methodik der Völkerkunde. Wiener Beitr. z. Kulturgesch. u. Linguistik II. 1931. 182 k.

³⁷⁾ *Bornemann*, Anthr. XXXIII. 1938. 648. l.

³⁸⁾ Vö. már *Graebner*nél (Prof. Haberlandts Kritik der Lehre von den Kulturschichten und Kulturkreisen. Pet. Geogr. Mitt. LVII. 1911. 229. l. 4. jz.): »Ha egyszer formailag jól meghatározott anyaggal ki van dolgozva egy komplexus, akkor ebbe természetesen olyan elemet is beutalhatunk, mely önmagában ugyan híjával van a formai meghatározásnak, de a többi elemmel azonos elterjedést mutat.«

a statisztikai úton nyert »adhéziós« jelenségek fontossága megnő, viszont szinte teljesen elesik a formai kritérium, amely eszerint a mennyiségi kritérium megállapításához nem feltétlenül szükséges. Ám ha a formai kritérium kiesik, akkor hogyan állapítja meg a bécsi iskola követője, hogy az összehasonlított két adhéziós csoport valóban azonos elemekből áll-e?

Innen már csak egy lépés az az átlátszó statisztikai cselfogás, amelyet főleg a kaliforniai egyetem kutatói tettek kurrens módszerré s melyet maga *Schmidt* is élesen bírál.³⁹⁾ Ezek az amerikai etnologusok lényegében a *Schmidt*-féle, fentebb tárgyalt »összetett formai kritériumot« alkalmazzák, de elemeire boncolják szét s így a »nagy számok törvényét« kijátszva, rengeteg »egyezést« mutatnak ki.

De nem korrigálja-e a mennyiségi kritérium atomisztikus kultúrképének hibáit *Schmidt* — már említett — »formai-quantitatív kritériuma«? A »közön-séges« quantitatív kritériumok egyoldalú felhalmozása — *Schmidt* is elismeri⁴⁰⁾ — valóban nem bizonyíthatja két vagy több kultúra egészének történeti összefüggését. De a formai-quantitatív kritérium »a kultúra valamennyi életfontosságú területéről áll össze«;⁴¹⁾ ezek az »életfontosságú területek« organikus kapcsolatban is állnak egymással és »meghatározott szerkezetű és meghatározott funkciókkal rendelkező kialakult egészet« alkotnak. Ám e tetszetős új kritérium működésbe lépése sem juttat közelebb a valósághoz; világos ugyanis, hogy még e »különböző területekről« előrangotott *tetszés szerinti* elemek sem képviselhetik egy kultúra szerves egészét. Képzeljük csak el, hogy a XIX. századvégi magyar népi műveltséget a maga bonyolult rétegzettségében — mondjuk — a jaba-típusú villa, a kaláka, a tanyás település, a boszorkány-hit és a spanyolozásos pásztorfaragás »több életfontosságú területről« *szemponttalanul* kiszemelt »elemeivel« próbálnók »jellemezni«! Nyilvánvaló tehát, hogy a formai-quantitatív kritérium bevezetése nem korrigálja az alapvető hibáját annak az idealista szemléletnek, mely a kultúrát egymástól történeti súlyukat és helyzetüket tekintve miben sem különböző »elemek« egyszerű halmazának tünteti fel.

(Nem érdektelen itt ismét felfigyelnünk a kultúrtörténeti módszer belső ellentmondására: *Schmidt* a Wiener Schule kultúrköreinek létét akarván bizonyítani, kénytelen a bizonyításhoz felhasználni saját kritériumának, a mennyiségi kritériumnak valószerűsítő értékét tudatosan csökkenteni, hiszen olyan »elemeket« használ fel, amelyek »természetesen organikus kapcsolatban is állnak egymással«; ez pedig saját quantitatív kritériumának lényegével ellenkezik, hiszen az ilyen kapcsolatok által összefűzött elemek az összehasonlítás szempontjából csak egy elemet jelentenek.)⁴²⁾

Lássuk végül, valóban *objektív* kritérium-e a mennyiségi kritérium? *Bornemann* szerint (l. fent) az összefüggések »organikus« voltának lemerésében a szubjektivitásnak tág tere nyílik.⁴³⁾ Ez a megfogalmazás azonban ügyesen megkerüli a valódi helyzetet. A mennyiségi kritérium alkalmazóit a szubjektivitás veszélye elsősorban nem az organikus kapcsolatok keresése felől fenyegeti, hiszen e kapcsolatok kimutatásáért a kultúrtörténeti iskola ugyan keveset tör

³⁹⁾ *Schmidt*, Handbuch 42 kk. (irodalommal); *uő*, Anthr. XXXV—XXXVI. 1940—41. 928. l.

⁴⁰⁾ *Schmidt*, Anthr. XXXV—XXXVI. 1940—41. 928 k.

⁴¹⁾ *Schmidt*, i. m. 924. l.; *uő*, Handbuch 142 kk. De már *Graebner* (Pet. Geogr. Mitt. LVII. 1911. 229. l.) így ír: »A quantitatív kritériumnál nem annyira a párhuzamok abszolút száma a döntő, hanem az, hogy lehetőleg a kultúrélet minden területét felöleljék.«

⁴²⁾ L. a 19. jegyzetet.

⁴³⁾ *Bornemann*, Anthr. XXXIII. 1938. 648. l.

magát. Ellenkezőleg : a szubjektivitás éppen ott érvényesül, ahol a bécsi iskola »megállapítja« az organikus kapcsolat »hiányát«, — mint pl az idézett masai-herero példában, ahol — többek között — a nagyállattartó nomád életmód és a társadalmi szervezet bensőséges kapcsolatait hagyja figyelmen kívül.

Ám a mennyiségi kritérium már megfogalmazásában is kizárja az objektivitást, hiszen nem szabja meg a mértékét a kultúrák történeti kapcsolatait valószínűsítő egyezések »elegendő« számának. Így történhet meg, hogy pl. *Ankermann* kimutatja Afrikában *Graebner* ú.-n. nyugati-pápua kultúrkörének néhány — szám szerint négy ! — elemét s ebből arra következtet, hogy Afrikában ennek a kultúrkörnek a hatása megállapítható ; szerint e »egy olyan réteg, mely talán összefügg a nyugati-pápua kultúrkörrel — s alkalmasint Indonéziából származik«. ⁴⁴⁾

3. A kultúrtörténeti módszer két főkritériuma után az ezeket támogató két segédkritériumot kell még megemlítenünk.

Azokban az esetekben, amikor a hasonlósági kapcsolatok nem egymással térbeli folytonosságban álló (vagy egymástól csak kevéssé elválasztott) területek között állnak fenn, hanem a területek nagyobb távolságra vannak egymástól s a köztes terület más kultúrákat mutat, — ilyenkor a köztes területen legalább sporadikus előfordulások révén kimutathatónak kell lennie a hajdani folytonos elterjedésnek. Ez a *folytonosság (kontinuitás) kritériuma*, ⁴⁵⁾ mely tulajdonképpen nem is új kritérium, hanem a formai és mennyiségi kritérium elemeiből van összeállítva s mindkettő »erősítésére« szolgál. Ha pedig a kontinuitás kritériuma a formai és mennyiségi kritérium derivátuma, akkor nyilván nem lehet mentes azok hibáitól. *Birket-Smith* ⁴⁶⁾ még különösebb történeti erőszak nélkül állapítja meg, hogy egy Skandináviából, az Alpokból, Japánból és Észak-Amerika némely vidékéről ismert primitív hótálpforma korábban nyilván az egész északi erdőöv területén elterjedt volt, hiszen valószínűsíthető, hogy a fejlettebb hótálpformák és a sí térhódítása következtében szorult e peremterületekre. E feltevés mai tudásunk alapján helytállónak tűnik, hiszen *Birket-Smith* körülzárt területre, a fejlődésnek nagyjából azonos fokán állt társadalmakra (vagy rétegekre) stb. vonatkoztatta. De a legtöbb esetben a kontinuitás kritériuma minden súlyát elveszti, mivel azon a történetileg képtelen *a priori* feltevésen épül, hogy a kultúrjelenségek terjedésük során nem mennek át változáson.

Az is természetes, hogy a két főkritériumból kovácsolt folytonossági kritérium éppúgy nem »objektív« jellegű, mint maguk a főkritériumok. Egy példa : *Menghin* megkísérli az ó-eszkimó kultúrát az őstörténeti csontkultúrával (Waldkirchli-kultúra, Veldeni-kultúra) hozni kapcsolatba ⁴⁷⁾ s a kapcsolat valószínűsítésére olyan formai egyezéseket hoz fel, mint pl. a csonttechnika bizonyos vonásai és a koponyaáldozat, amelyek tehát már a formai kritérium meghatározatlanságát és szubjektivitását is jól példázzák. De mellőzve most ezt s a »csontkultúrával« kapcsolatos régészeti ellenvetéseket, említsük meg, hogy ebben a »kultúrkörben« azután a földrajzi kontinuitásnak nyoma sem mutatható ki. A kultúrtörténeti iskola számára azonban ez semmi nehézséget sem jelent : a földrajzi folytonosság »hiánya nyilvánvalóan későbbi kulturális beütésekből

⁴⁴⁾ *Ankermann*, Zeitschr. f. Ethnol. XXXVII. 1905. 82. l.

⁴⁵⁾ *Graebner*, Methode 119 k. ; *Schmidt*, Handbuch 146 kk. ; *uő*, Anthr. XXXV—XXXVI. 1940—41. 924. l.

⁴⁶⁾ *Birket-Smith*, i. m. 20. l.

⁴⁷⁾ *Menghin*, O. : Weltgeschichte der Steinzeit. Wien, 1931. 493. l.

magyarázható« s különben is »a kontinuitás kritériuma csak segédkritérium értékére formálhat jogot.«⁴⁸⁾

A második segédkritérium, a *rokonsági fok kritériuma*, a kontinuitás-kritérium erősítését szolgálja: az összehasonlított és hajdan összefüggőnek feltételezett két kultúra között fekvő s eltérő kultúrát mutató köztes területnek a két főterület közelében fekvő részein a formai kritériumoknak élesebben és a kvantitatív kritériumnak nagyobb számértékkel kell érvényesülniük, mint a köztes területnek távolabbi részein.⁴⁹⁾ Ez a mesterkélt kritérium a gyakorlatban teljesen semmitmondó s a folytonossági kritériumot egyáltalán nem támogatja; »objektívitását« pedig az »élesebben«, »nagyobb számban« kifejezések mutatják. Jól tudjuk, hogy az egyes kultúrák és kultúrjelenségek elterjedése rendszerint nem mutat éles és határozott határokat; de éppen ezt az elmosódó, egymásbefolyó jelenséget meg sem tudja közelíteni a dialektikátlan kutatás a maga metafizikai kritériumaival, melyek kizárólag a térbeli távolság növekedését veszik tekintetbe s elhanyagolják, sőt tagadják a terjedő kultúrjelenséget átalakító társadalmi tényezőket. A rokonsági fok kritériuma tehát az összehasonlítás munkáját éppen olyan kevésbé mozdítja elő s a történeti összefüggés valószínűsítésére éppen olyan alkalmatlan, mint a kultúrtörténeti módszer előbbi »objektív kritériumai«.

III.

Az ismertett kritériumok segítségével, azok alapvető fogyatékoságait elkenődözve, a bécsi iskola bizonyos kultúrköröket állapít meg s azokat egymással kapcsolatba hozza. Nagyvonalú konstrukciójuk (s egész történetiszemléletük) alapja az a feltevés, hogy »ahol csak hasonló kultúrelemekre bukkanunk, ezek — amennyire megállapítható⁵⁰⁾ — nem véletlenül vagy *belső törvényszerűségek következtében* alakultak hasonlóvá, hanem *közös forrásra vezethetők vissza* s figyelmes kutatással nyomon követhetjük, mint indult ki különösen Ázsiából egyik műveltségi hullám a másik után s árasztotta el a világ nagy részeit.«⁵¹⁾ Ezzel az előfeltevéssel s az általa diktált hamis kritériumokkal akarja a kultúrtörténeti módszer elérni célját: »Ha egyszer a különböző Európán-külső népcsoportokat kultúrtörténetileg megvizsgáltuk és a felépítésükben részes kultúráramlatokat kidolgoztuk, akkor ki tudjuk mutatni, mely kultúráramlatok felelnek meg egymásnak a különböző világrészekben, hol van kiindulópontjuk s milyen az egymáshoz való viszonyuk. A továbbiakban a különböző népcsoportok kultúrtörténeti felépítéséből kiolvashatjuk az egyes kultúrelemek és azok különböző formáinak időbeli egymásutánját mindenfajta kulturális alkotás legkezdetétől fogva.«⁵²⁾

1.

Ezt látván a világtörténelemben s így módon kívánván azt rekonstruálni, a Wiener Schule a történelem elején egy *őskultúrát (Urkultur)* tételez fel, mely — és ez döntő jelentőségű — *nem a társadalmi fejlődés egy általános primitív stádiumát jelenti*, hanem egy történetileg egységes, lokálisan eredetileg egy-

⁴⁸⁾ Trimborn, H.: Zur Lehre von den Kulturkreisen. Zeitschr. f. Ethnol. LXV. 1933. 114. l.

⁴⁹⁾ Graebner, Methode 120. l.; Schmidt, Handbuch 149 k.; uő, Anthr. XXXV—XXXVI. 1940—1941. 924. l.

⁵⁰⁾ T. i. a Graebner-féle »objektív kritériumok« segítségével!

⁵¹⁾ Foy, W.: Führer durch das Rautenstrauch-Joest-Museum. 3. Aufl. Köln, 1910. 27. l. (A dőlt szedés tőlem származik.)

⁵²⁾ Foy, i. m. 17. l. (A dőlt szedés tőlem származik.)

centrumú s másodlagosan szétterjedő műveltségi strukturát.⁵³⁾ A hipotézis szerint tehát az egységes eredetű emberiség csoportokban vándorolt el eredőhelyéről s egyes csoportok (= az Urkultur népei) »igen erős konzervatívizmussal« máig megőrizték a legősibb kultúrállományt.⁵⁴⁾ Nyilvánvaló azonban, hogy 1. valamelyes fejlődést az »őskultúrát« hordozó mai népeknek is kell tulajdonítani, 2. már maga a »megmerevedés« is nyilván megváltoztatja a műveltséget, 3. azok a népek, amelyek a Wiener Schule szerint az »őskultúra« hordozói lennének, igen eltérő műveltségi vonásokat mutatnak. Világos tehát, hogy a Schmidt-féle őskultúrát is meg kellett előznie valami fejlődésnek; a bécsi iskola éppen ezért az őskultúrának több, egymástól eltérő és egymás mellé rendelt kultúrkörét állítja fel. Az egyik az *amerikai őskultúra* köre (tűzföldiek, gész-tapuyacsoport, középkaliforniai indiánok, algonkinok), akik a feltevés szerint valamikor az *arktikus őskultúra* népeivel (szamojédek, korjások, ainuk, őseszкимók) együtt egységes ősi kultúrát alkottak, melynek őshazája valahol Északkelet-vagy Kelet-Ázsiában volt. Ehhez csatlakozott volna délnyugat felé a *pigmeus őskultúra*, mely legkorábban vált el a többtől s egy afrikai és egy (dél-)ázsiai csoportra szakadt szét. Délkelet felé pedig a későbbi *délkelet-ausztráliai őskultúra* előfokát képviselő embercsoportok álltak, akik innen a mai Indonézián és Új-Guineán át Ausztráliába vándoroltak.⁵⁵⁾

Schmidt munkahipotézise itt az, hogy ha az őskultúra különböző köreinek közös elemeit kiemeljük, ezek szintézisével »a« kezdeti formák rekonstruálhatók lesznek.⁵⁶⁾

Mi bizonyítja, hogy a Schmidt-féle őskultúrákörök valóban rászolgálnak erre a minősítésre? Erre vonatkozólag — az »ősnépek« vallásairól értekezvén — maga Schmidt ad összefoglalást. Szerinte az őskultúrajelleg bizonyítékai a következők:

a) A földrajzi elhelyezkedés; az Urkultur népei a legelzártabb, legkietlenebb területeket lakják.⁵⁷⁾ E területek egyáltalán nem vonzzák a fejlettebb műveltségű népeket s így az őskultúrkörök mindegyike a vizsgált kontinens legrégebb kultúrkörének bizonyul; ezt az időbeli elsőséget tehát ezeknek az őskultúráknak *összességével* kapcsolatosan is feltételezhetjük.⁵⁸⁾ De eltekintve e szillogizmus logikai fogyatékoságától s figyelmen kívül hagyva egyelőre, hogy a feltételezett »legrégebb« kultúrák genetikai összetartozását a felhozott érv egyáltalán nem valószínűsíti, rá kell mutatnunk e »bizonyíték« érvényének előfeltételére. Az előfeltétel ugyanis — mint maga a bécsi iskola is elismeri⁵⁹⁾ — az, hogy az illető kultúra ugyanolyan formában került a vizsgált kontinensre, mint amilyenben ma találjuk, — tehát nem változó, hanem konstans képződmény. De csak nem akarja elhítenni a Wiener Schule azt, hogy pl.

⁵³⁾ Schmidt, Völker u. Kulturen 70. l.; *uő*, Ursprung der Gottesidee I. (1926.) 752. l.; Koppers, Völker u. Kulturen 590, 631. ll.

⁵⁴⁾ Bornemann, F.: Die Urkultur in der kulturhistorischen Ethnologie. Mödling b. Wien, 1938. 146. l.

⁵⁵⁾ Schmidt, Handbuch 204. l. — Még ezen a konstrukción is túlsz *Menghin* (i. m. 533. l.) amikor nemcsak egymás szomszédságából eredezteti az »őskultúra« valamennyi körét, hanem (a protolithikumot az »őskultúrák« azonosítva) egyenesen a pigmeus »Holzkultur«-ból származtat minden más őskultúrkört. Ezt a konstrukciót azonban, mely szerint a tasmaniai vagy óausztráliai kultúra szükségszerűen a pigmeus kultúrából származik, még a Wiener Schule sem képes methodikailag megalapozni (vö. Koppers, Anthr. XXVI. 1931. 241. l.).

⁵⁶⁾ Schmidt, Ursprung der Gottesidee II. (1929.) 4 k.

⁵⁷⁾ Schmidt, i. m. 8. l.

⁵⁸⁾ Schmidt, i. m. 10. l.

⁵⁹⁾ Bornemann, Die Urkultur 69. l.

a tűzföldi törzsek kelet-északkeletázsiai hazájukból Amerikába vándorolva, majd az őket szorongató (tehát nyilván velük kapcsolatba jutó) fejlettebb műveltségű népek nyomására űzött nyulakként az egész amerikai kontinenst észak-déli irányban átszelve, a szubarktikus zónától a trópusi övön át ismét szubarktikus környezetbe vándorolva — műveltségállományukban mindmáig változatlanok maradtak?

b) Az őskultúra-jelleg további bizonyítéka, hogy a *Schmidt*-féle őskultúrák népei egytől-egyik a gyűjtögető (zsákmányoló) gazdálkodás fokán állnak.⁶⁰⁾ De jól tudjuk, hogy a zsákmányoló életmód szükségszerűen a gazdasági fejlődés kezdeti foka, ez az érv tehát ismét nem teszi valószínűbbé a feltételezett őskultúrák ősi történeti kapcsolatait; amellett ez a primitivitás csak tipológiai érvényű s nem biztos, hogy kronológiailag is fennáll, hiszen »az egyszerűség másodlagos jelenség is lehet.«⁶¹⁾

c) A harmadik bizonyíték a tárgyalt népek egész életmódjának (hajlék, ruházat, fegyverek stb.) általános primitivitása és a szociális szerkezet egyszerűsége;⁶²⁾ mindez tulajdonképpen a b) pont kitágítása s az ott mondottak itt is érvényesek. Mi bizonyítja, hogy mindez a primitivitás elsődleges jelenség? Ismerünk olyan eseteket, amikor a másodlagos primitivitás egészen világosan felismerhető, sőt ez a jelenség éppen az olyan »visszahúzóási területeken« (Rückzugsgebiet) gyakori, mint amilyen vidékekre a *Schmidt*-féle őskultúrák népei szorultak.⁶³⁾ Ez ellene szól az őskultúrák magas korának. Hiszen maga a *Schmidt*-féle a) érv, a visszahúzóási területeken való elhelyezkedés, kézenfekvővé teszi a gondolatot, hogy esetleg éppen a kedvezőtlen körülmények közé (sivatag, szubarktikus tájak, őserdő) jutás előidézhette a műveltségállomány másodlagos elszegényedését.

Látható tehát, hogy mind a primitivitás, mind a visszahúzóási területeken való elhelyezkedés a legjobb esetben (t. i. ellenkező bizonyítékok hiányában) is az »őskultúrák« magas korának csupán lehetőségét tudja alátámasztani. Sőt éppen az *Anthropos*-kör egyik tagja, *M. Gusinde*⁶⁴⁾ — ha következetlenül is — ezt túl is haladja. A bécsi iskola kutatói közül ő hangsúlyozza leginkább a földrajzi környezethez való alkalmazkodás, az *optimum adaptationis* jelentőségét s a maga mechanikus szemléletével a földrajzi tényezőknek tulajdonít döntő szerepet: »a természet maga csaknem elháríthatatlanul megszabja a Föld valamennyi pontján a mindenkori odaillő gazdasági formát, mellyel többé-kevésbé kényszerűen össze van kötve egy megfelelő társadalmi rend.«⁶⁵⁾ Ez a felfogás természetesen alapjában helytelen; de tanulságos annyiból, hogy megmutatja a kultúrtörténeti módszer őskultúra-elméletének teljes csődjét. Ha ugyanis a bécsi iskola legszűkebb köréhez tartozó *Gusinde* maga is látja, hogy kultúrák nem vándorolhatnak világrészeken át úgy, hogy szerkezetük évezredek alatt mit se változzék, akkor mi bizonyítja még az »őskultúrák« magas korát? Primitivitása semmiesetre sem, hiszen az — *Gusinde* szemével nézve — az új földrajzi környezet hatására, a bevándorlás után, endogén módon is kialakulhatott. Az őskultúra magas korára vonatkozó feltevés tehát teljesen

⁶⁰⁾ *Schmidt*, i. h.

⁶¹⁾ *Graebner*, Methode 153. l.

⁶²⁾ *Schmidt*, i. m. 11. l.

⁶³⁾ *Krause*, F.: Über primäre und sekundäre Primitivität. Tagungsber. d. D. Anthr. Ges. XLV—XLVII. Tagung, Augsburg, 1926. 54 kk.

⁶⁴⁾ *Gusinde*, M.: Die Feuerland-Indianer. I—III. Mödling b. Wien, 1931—1939. (A számomra hozzáférhetetlen munka ismertetését *Bornemann*-tól veszem.)

⁶⁵⁾ *Bornemann*, Urkultur 143. l.

apriorisztikus *s Gusinde* maga már el is ejti az »Urvolk« és »Urkultur« fogalmát.⁶⁶⁾ A materialista szemléletű néprajztudomány nem az absztrahált »őskultúra«, hanem a konkrétan vizsgált egyes kultúrák korának vizsgálatát tartja egyedül eredményes módszernek.

Az őskultúra magas kronológiai datálása a Wiener Schule szempontjából azért lényeges, mert így a történelem kezdetén olyan állapotokat posztulálhat, mint amilyenek — szerinte — az őskultúrák mai népeit jellemzik: ősmonogámiát, ősmonoteizmust, a mágia hiányát és általában az észszerűségnek és ártatlanságnak egy olyan primitív teljességét, amelyet lehetetlen asszociációba nem hozni a bibliai bűnbeesést megelőző paradicsomi állapotokkal. E téren (tehát a materialista társadalmi elmélet »cáfolása« terén) azután az előzetes véleményformálásnak, a tények önkényes kezelésének gazdag példatára állítható össze, amelynek elemzésére más alkalommal, a zsákmányoló népek társadalmainak ismertetése során óhajtunk kitérni. Ehelyett fordítsuk most figyelmünket az »őskultúra« monogenezisének kérdése felé. Feltehető-e, hogy az Urkultur-nak a világ különböző részein kimutatott előfordulásai összefüggnek egymással?

Az őskultúra-előfordulások genetikus egységbe vonását olyan »azonosságok« támogatják, amelyek vagy nincsenek elég részletesen meghatározva s összefüggéseikben tisztázva (pl. ősmonogámia, ősmonoteizmus, mágia hiánya stb.); mindezeknél a megfigyelések alaposága és a kiértékelés objektivitása is vitatható), vagy pedig a primitívségből következnek. Az »objektív« kritériumok alkalmazása éppen e területen igen jellemző a bécsi iskolára. *Trimborn* — aki maga is híve a kultúrtörténeti módszernek — a tasmaniaiak műveltségét egyik állítólagos testvér-műveltségükkel, a tűzföldi yamanák kultúrájával hasonlítja össze⁶⁷⁾ s számos fontos eltérést talál (a hajlékforma Tasmaniában enyhélszerű szelfógó, a yamanáknál méhkas-alakú kunyhó; Tasmaniában hiányzott a yamanák ija és tűzszerszáma; a nappal és éjszaka szellemének dualizmusa is ellentétben áll a yamanák istenatyá-hitével; a temetkezés módjai eltérők stb.). Ezzel szemben vannak bizonyos egyezések is: a zsákmányoló életmód, a Spirälwulst-technika egy fajtája, az arcfestés, a testdíszek egyszerűsége, az elhatárolt hordaterületek s ezeken belül közös vadászati jog. Ha azonban a formai kritériumot alkalmazzuk ezekre az »egyezésekre«, azt látjuk, hogy a formális megegyezés követelményeinek egyedül a Spirälwulst-technika felel meg. A többi esetben már nem ez a helyzet. Ezek az egyezések részben »szükség-szerűen« következnek az objektum lényegéből (tehát a formai kritériumot nem elégítik ki)⁶⁸⁾, mint pl. a zsákmányoló életmód, mely a földművelés és állattartás fokozatának elérése előtt szükségszerű; részben ennek — ismét szükségszerű — következményei (pl. a zsákmányolás fokán a saját gazdasági térrel rendelkező hordákba való tagolódás); végül az »egyezéseknek« egy további hányada több kultúrkörre is érvényes (pl. arcfestés, szegényes testdíszítés) s ezért nem lehet bizonyítéka a tasmaniai és yamana kultúra összetartozásának. Ha viszont csak egyetlen »egyezés« elégíti ki a formai kritériumot, akkor ezzel a mennyiségi kritérium már el is esett,⁶⁹⁾ nem is említve a kontinuitás krité-

⁶⁶⁾ *Bornemann*, i. m. 145. l.

⁶⁷⁾ *Trimborn*, i. m. 111 k.

⁶⁸⁾ L. 16. jegyzet.

⁶⁹⁾ *Schmidt* (Handbuch 303. l.) azzal védekezik, hogy éppen az őskultúrák leltára oly szegényes, hogy a »mennyiségi kritérium sem képes olyan gazdag tartalmat felmutatni, mint a későbbi kultúrákban«. Ez a bécsi iskola csődjének bevallása, hiszen ezzel hallgatólagosan maga is elismeri, hogy a Spirälwulst-technika egyetlen egyezése alapján nyugszik az a feltevés, hogy két népecske évezredekkel ezelőtt, sokezer kilométernyire mai lakóhelyétől, valahol Ázsiában egymás közelében élt s azóta is híven őrzi ősi állapotait.

riumát, mely szintén csődöt mond a tengerek, világrészek, idegen műveltségek által elválasztott két terület között.

(*Trimborn* e megjegyzéseit *Schmidt*⁷⁰⁾ azzal utasítja el, hogy azok két különböző őskultúrkör összehasonlítására vonatkoznak. De ennek az ellenvetésnek a súlyát elveszi *Koppers* nagyon is hasonló kísérlete,⁷¹⁾ mely a tűzföldiek és a délkelet-ausztráliai kurnai-k között vél kapcsolatot kimutatni olyan »egyezések« alapján, mint pl. hogy az ifjak avatása mindkét helyen a fiúk és leányok számára szolgáló »nevelési intézmény« (Erziehungseinrichtung). »A mindkét helyen fennálló egyezések kiindulópontját a geográfiai viszonyok figyelembevételével valahol Kelet-Ázsiában kell keresnünk.«⁷²⁾ — A népeknek és kultúráknak kontinenseken és tengereken át való merész vándoroltatása különben is jellemző vonása a kultúrtörténeti iskolának. Példaképpen utaltunk még a — *Ratzel* említett ij-vizsgálatai által megalapozott — »malajonigritikus« kultúrkörre, mely *Frobenius* szerint »csak« Nyugat-Afrikára és Melanéziára terjed ki, de amit *Schmidt*⁷³⁾ Dél-Amerikára is kiterjeszt, bizonygatván, hogy e kultúra részes az Andok magaskultúráinak kialakításában. Egészen más színben tünteti fel a kérdést — a vándorlások jelentőségét nagyon is szem előtt tartva — *Heine-Geldern*⁷⁴⁾, aki szerint a nyugatafrikai és melanéziái egyezések csupán kollaterálisoknak tekinthetők, mert valószínűleg mindkettő egy kora-neolitikus délázsiai kultúrcentrum kisugárzása által ösztönzött, de a maga egyéni útján továbbfejlődött forma.)

A mechanikus őskultúra-elmélet azonban nemcsak a több ezer kilométeres vándorlások állandó feltételezését teszi szükségessé; az egy gócból kisugárzott őskultúra feltevése a dialektikátlan kutatást arra kényszeríti, hogy az Urkultur hordozóit ethnikailag is egységesnek, tehát — a polgári tudományosság logikája ez — rasszbelileg is összetartozónak tüntesse fel. Erdemes itt megemlékeznünk a híressé vált *pigmeus-kérdésről*, amely számos tudományos vitára adott alapot. *Schmidt* szerint ugyanis — szemben némely anthropológus véleményével — a pigmeusok nem degenerált rasszképződményként értékelendők; ez helyes is, de *Schmidt* ennél tovább megy: szerinte a pigmeusok külön, egységes rasszt alkotnak, amelybe beletartozik az összes kiszívósú, göndörhajjú, brachykefál negrid csoport⁷⁵⁾: a középafrikai pigmeusok, a délafrikai busmanok, az Andaman-szigeti bennszülöttek, a Malakka-félsziget semangjai és a Fülöp-szigeti negritók. Ennek az egységes, ősi pigmeus rassznak egy egységes, ősi pigmeus kultúra felelt volna meg, mint az Urkultur legrégebbi ága.⁷⁶⁾ E beállítás már régóta szenvedélyes vita tárgya, de az utolsó évek eredményei — úgy látszik —

⁷⁰⁾ *Schmidt*, i. m. 204. l.

⁷¹⁾ *Koppers*, *W.*: Die Frage eventueller alter Kulturbeziehungen zwischen dem südlichen Südamerika und Südaustralien. Verh. 23. Internat. Amer.-Kongr. 1928. 678 kk.

⁷²⁾ *Koppers*, *W.*: Die Erstbesiedlung Amerikas im Lichte der Feuerland-Forschungen. Bull. d. Schweiz. Ges. f. Anthr. u. Ethnol. XXI. 1944—1945. klny. 4. l.

⁷³⁾ *Schmidt*, *W.*: Kulturkreise und Kulturschichten in Südamerika. Zeitsch. f. Ethnol. XLV. 1913. 1059 kk.

⁷⁴⁾ *Heine-Geldern*, *R.*: Urheimat und früheste Wanderungen der Austronesier, Anthr. XXVII. 1932. 607. l.

⁷⁵⁾ *Schmidt*, *W.*: Die Stellung der Pygmäenvölker in der Entwicklungsgeschichte des Menschen. Stuttgart, 1910. 280 kk.

⁷⁶⁾ *Schmidt*, Handbuch 204. l. — *Koppers* szerint a kutatás jelen állása mellett a »legrégibb« és »legeredetibb« jelző a pigmeusokat illeti. »Hogy ezáltal a pigmeusok a szó abszolút értelmében ősembereknek tekinthetők-e, még nincs maradéktalanul tisztázva. Az mindenesetre biztos, hogy elsősorban a pigmeusokhoz kell fordulnunk, ha a ma élő emberiség között eredeti és ősi kezdeti vonások után kutatunk« (Düsseldorfer Missionskurs 1920. 260, 271. ll.; idézi *Bornemann*, Die Urkultur 127. l.).

eldöntötték a kérdést. Hogy a pigmeusok és busmanok között — az általános primitív vonásoktól eltekintve — sem rasszbeli, sem kulturális rokonságról nem beszélhetünk, az egészen nyilvánvaló⁷⁷⁾ s maguknak a középafrikai pigmeusoknak a helyzete is revizióra szorul. E pigmeusok ugyanis (az *Eickstedt*-féle bambutid rassz képviselői) *Schebesta* és *Gusinde* kutatásainak tanúsága szerint nem válnak el élesen a környező őserdei négerségtől (*Eickstedt*-féle palenegrid rassz). *Schebesta* ezért egy, az érintkezés során létrejött keverékrassz (Kontaktrasse) felállítását látta szükségesnek⁷⁸⁾, szemben *Gusindével*, aki egyrészt a negro-bambutid keveredési processzust tagadja,⁷⁹⁾ másrészt a negrid rassz afrikai ágának kialakulása után, minus-mutáció következtében létrejött minus-varietást lát a bambutid rasszban, mely tehát eszerint anthropológiailag újabb magánál az afronegrid ágánál.⁸⁰⁾ Ugyanilyen módon származtatja *Gusinde* az indonéziai és melanéziai kistermetű csoportokat is ; így az afrikai, indonéziai és melanéziai »pigmeus« csoportok külön-külön közelebb állnak a közelükben élő magastermetű törzsekhez, mint egymáshoz. Ugyanilyen eredményre vezetett különben az a vita is, amelyet F. *Speiser*⁸¹⁾ és *Schebesta*⁸²⁾ folytattak egymás között ; a vita során a pigmeus-kutatás *Altmeister*-e, W. *Schmidt* is hallatta szavát,⁸³⁾ de csupán *Speiser* néhány tárgyi tévedésére hívta fel a figyelmet s az általa — csaknem 30 évvel ezelőtt — elindított vitában éppen »a pigmeusok kérdésével kapcsolatos mai álláspontját nem fogalmazta meg világosan. Mindenesetre tanulságos megfigyelnünk, hogy az »objektív kritériumok« iskolája mint kiáltott ki történetileg alapvetően fontosnak tűnő »egységes« és »szétvándorolt«, konkrét kategóriává egy olyan konglomerátumot, ahol a közös vonás egyedül egy genetikailag teljesen semmitmondó negatívum (a kis termet, — pontosabban : a normális testmagasság hiánya) és némely, *Schmidt* által posztulált egyezések, mint pl. az ősmonogámia és az ősmonoteizmus.

Az őskultúra hipotézise tehát tarthatatlan s a szorosabban vett bécsi iskola tagjain kívül már a polgári ethnológusok is meghaladottnak tartják. *Baumann* szerint »az, amit Urkultur-nak nevezünk, alapjában véve a legkülönbözőbb elemi gondolatok mentsvára.⁸⁴⁾ A polgári tudomány azonban legfeljebb csak misztifikálva tudja megfogalmazni (mint *Montandon*⁸⁵⁾ a materialista történetkutatás számára világos tételt : a gazdasági fejlődés igen primitív fokát képviselik az ú. n. őskultúrák népei s a gazdasági élet általános primitívitása szabta meg a formáját annak a társadalmi szerkezetnek és ideológiának, amely valóban sok hasonlóságot mutat az egyes csoportoknál. Mindez pedig nem a véletlen történeti egyszerűsége (tehát irracionálitáson) alapul, hanem a termelőerők adott, igen primitív fejlettségéből következő belső szükségszerűség.

⁷⁷⁾ *Immenroth, W.*: Kultur und Umwelt der Kleinwüchsigen in Afrika. Leipzig, 1933. 351 kk. és passim ; *Hirschberg, W.*: The Problem of Relationship between Pygmies and Bushmen. Africa VII. 1934. 446. kk.

⁷⁸⁾ *Schebesta, P. P.*: Die Waldneger : Palänegrider und Negro-Bambutide am Ituri. Anthr. XLI—XLIV. 1946—1949. 161 kk.

⁷⁹⁾ *Gusinde, M.*: Die Kongo-Pigmäen in Geschichte und Gegenwart. Nova Acta Leopoldina N. F. XI. No. 76. Halle, 1942. 381 kk. ; *uő*: Pygmäen-Neger-Bastarde im östlichen Kongogebiet. Zeitschr. f. Morphol. u. Anthr. XV. 1942. 102 kk.

⁸⁰⁾ *Gusinde, M.*: Urwaldmenschen am Ituri. Wien, 1948. 363 kk.

⁸¹⁾ *Speiser, F.*: Die Pygmäenfrage. Klny. : Experimentia II. 1946. No 8.

⁸²⁾ *Schebesta, P. P.*: Die Pygmäenfrage. Anthr. XXXVII—XL. 1942—1945. 877. kk.

⁸³⁾ *Schmidt, W.*: Die Sprachen der Pygmäen. Anthr. XXXVII—XL. 1942—1945. 902 k.

⁸⁴⁾ *Baumann, H.*: Die afrikanischen Kulturkreise. Africa VII. 1934. 130. l.

⁸⁵⁾ *Montandon, G.*: L'Ologenèse Culturelle. Paris, 1934.

2.

Az Urkultur fikciója szolgál alapul a további »kultúrtörténeti« folyamatok konstruálásához. Az egységes őskultúrából szakadt ki *Schmidt* szerint valahol Közép-Szibéria déli részén az — ismét monogenetikus — nagyjószágtartó *nomád pásztor-kultúrkör*, amelynek feltételezése az állatok domesztikációjának monogenetikus elképzelésével jár együtt. A *Schmidt*⁸⁶⁾ és *Flor*⁸⁷⁾ kidolgozta monogenetikus pásztor-teóriával szemben azonban egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a domesztikáció és a pásztor-kultúrák kialakulása a társadalmi fejlődés egy bizonyos fokán jelentkező *sok-centrumú* lokális kezdeményezések történeti összegeződése formájában rekonstruálható csupán s az egyetlen közös centrum előfeltevésével dolgozó mechanikus szemlélet teljességgel tarthatatlan.⁸⁸⁾

Ugyancsak az őskultúrából szakadt ki a Wiener Schule felfogása szerint a (monogenetikus) *exogám-apajogi (totemisztikus) kultúrkör* egyrészt, a *növénytermelő anyajogi kultúrkör* másrészt.

A totemisztikus kultúrkör őshazáját a kultúrtörténeti irányzat a középzásiai magashegységek vidékére helyezi.⁸⁹⁾ Igaz, hogy e vidéken ma a clantotemizmusnak nyoma sincs, de a feltevés szerint a totemisztikus kultúrkör más kultúrköröknél szorosabb kapcsolatban áll a nagyjószágtartó pásztor-kultúrával, amelynek feltételezett őshazája Közép-Szibéria déli része. A bécsi iskola szerint a vadász- és pásztor-kultúra bizonyos hasonlóságainak csakis a közös őshaza lehet a létrehozója, ezért kell a totemisztikus kultúrkört utóbb szétszűrő ősi centrumot ennek szomszédságában, a teljesen totemizmusmentes középzásiai hegységekben elhelyezni, a régészekre bízva, hogy a »másodlagosan eltűnt« totemizmus hajdani jelenvalóságát beh bizonyítsák. Valóban szép példája az előítéletmentes, elfogulatlan kutatásnak!

Maga a totemizmus a kultúrtörténeti módszer szerint ismét egyszeri és egy helyen keletkezett kultúrális képződmény, mely vándorlások, kultúrkapcsolatok stb. révén terjedt el távoli földrészekben. Ézzel szemben maga a kultúrtörténeti iránytól alapjában kevésbé eltérő módszerű *H. Baumann*⁹⁰⁾ dolgozta ki az úgynevezett *proto-totemizmus* kategóriáját, mely az ember és állat között fűződő szoros, szimbiotikus viszonyon (de nem clan-szervezetten) alapuló (inkább vallásos-mágikus, mint társulási) képzeteket foglal magában. *Baumann* kimutatja a proto-totemizmus egy fontos vonását, az erdei démonok hitét egy sor afrikai vadász-kultúrában s felhívja a figyelmet a szibíriai vadász- népekkel való feltűnő egyezésekre; de nem jutott el odáig, hogy határozottan tagadja a proto-totemizmus monogenezisét s felismerje, hogy ez az ember és állat között kialakuló, indulatilag és érzelmileg is telített szoros kapcsolat a vadász-társadalmak fejlődésének bizonyos fokán szinte magától értetődik, — hibás tehát, ha a pigmeusok elefánt-szertartásait a szibíriai medve-ritusokkal összekapcsolva »eurafrikai vadász-kultúrát« konstruál. Mindenesetre *Baumann* meglátása — bármily következtelen is — az a termékeny alap, amelyen a totemisztikusnak nevezett jelenségek kutatásának tovább kell haladnia. Ha a proto-totemizmus materiális alapjai pontosan ki lesznek dolgozva, a következő

⁸⁶⁾ *Schmidt, W.*: Totemismus, viehzüchterischer Nomadismus und Mutterrecht. Anthr. X—XI. 1915—1916. 307 kk.; *uő*: Völker u. Kulturen 124 kk.; *Koppers*, *ibid.* 502 kk.

⁸⁷⁾ *Flor, F.*: Haustiere und Hirtenkulturen. Wiener Beitr. z. Kulturgesch. u. Linguistik I. 1930.

⁸⁸⁾ A kérdéssel folyóiratunk egy következő számában bővebben foglalkozunk.

⁸⁹⁾ *Schmidt*, Handbuch 203. l.

⁹⁰⁾ *Baumann, H.*: Afrikanische Wild- und Buschgeister. Zeitschr. f. Ethnol. LXX. 1938. 209 kk.

lépés az lesz, hogy megrajzoljuk azt a folyamatot, amelynek során egymástól függetlenül is kialakultak a (clan-szervezettel kapcsolatos) képzettypusok. E képzeteket foglalja össze a mechanikus szemlélet »a« totemizmus fiktív kategóriájába. Teszi ezt pedig úgy, hogy csak a clan-totemizmust ismeri el valódi totemizmusnak; a proto-totemizmushoz sorolandó, természetesen kevéssé specializált képzeteket pedig mereven külön választja mint fogalmilag ide nem kapcsolható jelenségsoportot,⁹¹⁾ vagy pedig másodlagos képződménynek minősíti.⁹²⁾ (Ugyanakkor *Koppers* is kénytelen elismerni, hogy pl. az egyéni védőszellemek hite s más ú. n. individuál-totemisztikus jelenségek mindenképpen primitív színezetűek.)⁹³⁾ A proto-totemizmus jelenségeitől így élesen elválasztott clan-totemizmus egységes eredetét a kultúrtörténeti iskola kétségbe sem vonja, bizonyítására pedig a jól bevált kritériumokat alkalmazza⁹⁴⁾; mit sem törődik azzal, hogy a mennyiségi kritérium itt ismét olyan elemeket tartalmaz, amelyek egymás folyományai (pl. a totemmel való rokonság tudata és a totem alapján való elnevezés). Így persze könnyű felállítani olyan teóriát, amely szerint pl. Új-Guineában és az északamerikai törzseknel »egy közös clan-totemisztikus réteg látszik szerepelni... mely távoli időben jutott az Óvilágból Amerikába.«⁹⁵⁾

Természetesen akármilyen mértékben gyűlnek a megfigyelések (még a kétes értékűek is), olyan mértékben válik ez a felfogás tarthatatlanná. *Haeckel* fel is állítja a *pseudo-totemizmus* fogalmát: itt bizonyos csoportok *utólag* kerülnek ideológiai kapcsolatba bizonyos állatokkal s a létrejött formák megegyeznek a totemizmussal, de »alapjukban« különböznek attól.⁹⁶⁾ Az »utólagos« kapcsolatbajutás itt azért fontos, mert ezek a népek, melyek még a Wiener Schule számára is letagadhatatlanul *endogén* fejlődés útján jutottak el a totemisztikus rendszerig, nyilván nem »a« totemizmust vették át vagy hozták magukkal. Ezeknél tehát valami olyan képződményt találunk, mely mindenben olyan, mint »a« totemizmus, csak éppen — nem az. Nem fenyegeti itt veszély a bécsi iskola tudományos komolyságát?

Miért ennyire fontos a bécsi iskola számára a totemizmus (clan-totemizmus) *egyszeri* keletkezése és monogenetikus származtatása? Mint láttuk, a clan-totemizmus a *Schmidt*-féle totemisztikus kultúrkör egyik vezérmotívuma; ugyanennek a kultúrkörnek más »jellemző« elemeit is szokás emlegetni, de ezekről (kúpostetejű ház, legényház, metszés, bizonyos baltaforma, dárdavető eszköz, mágia, Nap-kultusz stb.) a formai és mennyiségi kritérium legönkényesebb alkalmazásával is sorra bebizonyult, hogy nem tartoznak ebbe az állítólagos kultúrkörbe. »A« totemizmuson kívül tehát jóformán nem maradt olyan elem, amely sajátságosan a szupponált totemisztikus kultúrkörhöz lenne sorolható, — fenn kell tehát tartani még a pseudo-totemizmushoz hasonló fából-vaskarika-okoskodások árán is a clan-totemizmus egységes eredetének téziséét.⁹⁷⁾

Ami az Urkulturból kifejlődött másik »primér« kultúrkört, a *növénytermelő-anyajogi kultúrát* illeti, ennek ősi centrumát *Schmidt* Észak-Indiába

⁹¹⁾ *Haeckel, J.*: Totemismus und Zweiklassensystem bei den Sioux-Indianern. Anthr. XXXII. 1937. 213. l.

⁹²⁾ *Koppers, W.*: Der Totemismus als menscheitsgeschichliches Problem. Anthr. XXXI. 1936. 175. l.

⁹³⁾ *Koppers, i. h.*

⁹⁴⁾ *Koppers, i. m.* 165. l.

⁹⁵⁾ *Haeckel, J.*: Über Wesen und Ursprung des Totemismus. Mitt. Anthr. Ges. Wien LXIX. 1939. 252. l.

⁹⁶⁾ *Haeckel, J.*: Pseudo-Totemismus. Mitt. Bl. d. Ges. f. Völkerk., Leipzig Nr. 8. 1938. 31 kk.

⁹⁷⁾ *Haeckel, J.*: Über Wesen und Ursprung 258. l.

és a Himalaya keleti vidékeire helyezi.⁹⁸⁾ E kultúrkör részletesebb taglalására nem áll módunkban kitérni;⁹⁹⁾ ezúttal csak egyik sajátos csoportját, az ú.-n. *duális rendszert* (Zweiklassensystem) ragadjuk ki, mellyel kapcsolatban ismét megfigyelhető az az erőszakos és elfogult adatkezelés, amelyre a totemizmus ismertetése során rámutattunk. Ezt a bonyolult rendszert a kultúrtörténeti módszer hívei régebben egy sajátos kultúrkör (*Zweiklassenkultur, exogám-anyajogi kultúrkör*) jellemzőjének tartották. Maga Schmidt is elismeri ma már,¹⁰⁰⁾ hogy e »kultúrkör« nem más, mint egy, a peremterületen való elhelyezkedés szélsőséges hatásait mutató speciális óceániai kultúra. A duális rendszer bécsi specialistája, Haeckel már tulajdonképpen nem is a régi Zweiklassen-kultúrával (mint kultúrkörrel) foglalkozik, csupán magával a duális rendszerrel. Szándéka azonban érezhetően az, hogy a — természetesen monogenetikusként vallott — duális rendszer minél nagyobb térbeli elterjedtségét bizonyítsa. E törekvésében az a módszere, hogy ahol a duális rendszert tényleges szociológiai forma gyanánt nem tudja kimutatni (már pedig a tényleges duális rendszer kevés helyen fordul elő), ott ideológiai dualizmusokat ragad ki s hoz fel, mint a duális rendszer korábbi meglétének nyomait, emlékeit.

A dialektikus kutatás természetesen nem követhet el ilyen hibát. Igaz, hogy az ideológia a társadalmi valóságot tükrözi s igaz az is, hogy csökevényekben elmúlt társadalmi állapotok emlékét is megőrizheti; de amint ugyanolyan hatásra különböző módon reagálnak a különböző fejlettségű társadalmak, úgy elképzelhető az is, hogy különböző hatásra különböző fejlettségű társadalmak olyan jelenségeket produkálnak, amelyeket környezetükből és összefüggéseikből kiszakítva, egyformáknak mondanánk. Ha a különböző népek világképében mutatkozó rengeteg dualizmus mind a hajdani (egységes) duális rendszer csökevénye lenne, akkor a duális rendszernek nagyobb történelmi jelentőséget kellene tulajdonítanunk, mint a legtöbb más szociológiai strukturának.

Haeckel e módszerét az ugor népekkel kapcsolatban már ismertettük.¹⁰¹⁾ Más területen, Afrikában¹⁰²⁾ úgy mutatja ki a duális rendszert, hogy a (totemisztikus) clanok egymáshoz való viszonyából (pl. egymás csúfolása) következtet a duális csoportokra. De ez nem minden: kijelenti, hogy pl. a szerencsejátékoknál szembenálló ellenfelek, a maszkos szertartásokban szereplő kettős-funkciójú (»kedvelt és mégis rettegett, tréfás és mégis komoly«) rituális bohóc stb. — mindezek ugyanolyan szellemiség talaján keletkeztek, mint a (szociológiai) duális rendszer ellentétei.¹⁰³⁾ — Eszerint tehát a parlamenti jobb- és baloldal, Catullus »Odi et amo«-ja, valamely labdarúgó-mérkőzés »dualizmusa« egyformán elérnek ebben a dialektikátlanságával már groteszk elméletben, amely — mondanunk sem kell — az »objektív kritériumokon« alapul.

A kultúrtörténeti irányzat felfogása szerint e három kultúrkör primér módon vált ki az őskultúrákból. A további, még kimutatható kultúrköröket az iskola hitvallói a primér kultúrkörök egymással való keveredéséből származtatják. Ezek tehát fiktív alapkategóriák származékai lévén, nyilván maguk is fikciók csupán.

⁹⁸⁾ Schmidt, Handbuch 203. l.

⁹⁹⁾ Az anyajogi társadalomra vonatkozó újabb szakirodalom nagyrészehez eddig nem sikerült hozzájutnom.

¹⁰⁰⁾ Schmidt, Handbuch 243. l.

¹⁰¹⁾ Haeckel, J.: Idolkult und Dualsystem bei den Ugriern. Arch. f. Völkerk. I. 1946. 95 kk., passim; vö. Vajda, Ethnogr. LIX. 1948. 219 kk.

¹⁰²⁾ Haeckel, J.: Clan-Reziprozität und Clan-Antagonismus in Rhodesia. Anthr. XXXIII. 1938. 654 k.

¹⁰³⁾ Haeckel, i. m. 656. l.

IV.

Feltéve azonban, hogy e — fiktív voltukban felismert — kultúrköröket a bécsi iskola valóban helyesen különböztette volna meg, magától felvetődik a kérdés: milyen elv alapján épül ki a történeti egymásutánnak most ismeretett konstrukciója? Ha figyelmen kívül is hagyjuk a formai kritérium helytelenségéből következő konkrét összehasonlítási hibákat, nyilvánvaló, hogy a fejlődés materialista alapjait elhanyagoló ethnológiai irányzatnak az anyag időbeli elhelyezéséhez még annyi objektív támpontja sincsen, mint a rétegtani adatok birtokában dolgozó régészetnek. Mi tehát az időbeliség azon kritériuma, amely megmutatja, hogy a Wiener Schule — feltételezetten helytálló — kultúrkörei közül melyik a »régibb« és az »újabb«?

Az itt alkalmazott elv végtelenül egyszerű, — Schmidt szerint¹⁰⁴⁾ »csaknem Kolumbusz tojása«. A különböző kultúrkörök jellemző formáit »tisztán« mutató kultúrfelületek ugyanis érintkezésbe juthatnak egymással közös peremterületeiken (így e határsávban a két »tisztá« kultúrkör keveredni fog: *marginális akkulturáció*), vagy pedig az elterjedési területek többé-kevésbé kiterjedt részei fedhetik egymást s így az egyes kultúrkörök elemei nagy területen keverednek, a két kultúrkör szinte áthatja egymást (*planiciális akkulturáció*).¹⁰⁵⁾ Az időbeliség kritériuma azt mondja ki, hogy az *akkulturációból létrejövő új formának fiatalabbnak kell lennie maguknál az akkulturációban résztvevő »tisztá« kultúráknál.*¹⁰⁶⁾

Ismételjük: figyelmen kívül hagyjuk most azt a tényt, hogy az »újabb« és »régibb« kultúrköröknek a kultúrtörténeti módszer által kiépített rendszere már csak azért is összedől, mert hiszen e kultúrkörök tarthatatlan konstrukcióknak bizonyultak. Nézzük azonban: megállja-e helyét az időbeliség ezen — fantáziátlanóságában megbízhatónak látszó — kritériuma?

Mindjárt feltűnik itt, hogy az »egymást metsző« és »egymással keveredő« kultúrák szétválasztására a kultúrtörténeti iskolának nem lehet objektív lehetősége, főleg azokban az esetekben, amikor interkontinentális érvénnyel állítja be konstrukcióit. Döntően befolyásolja ugyanis a vizsgálati képet a kutatás *kiindulási pontja*, — az idealista tudomány megbízható ismereti alap híján előbb-utóbb mindig terméketlen relativizmusba fullad.

A többször idézett példához kapcsolódva, a nyugatafrikai-melanéziai kulturális egyezések vizsgálói egy nyugati-pápua kultúrkört állapítottak meg, amely szerintük Afrikában — kevert állapotban — szintén kimutatható. Ám, ha a kiindulást nem Graebner jelentette volna a maga óceániai dolgozatával (azaz, ha az afrikai kultúrtörténetet nem az óceániai kultúrkör-építmény eredményeinek szemszögéből vizsgálták volna), hanem megfordítva, az afrikai csoportosítás indította volna meg az óceániai kultúrrétegek vizsgálatát, — akkor nyilván az eredmény is fordított lenne. Ez esetben a kutatók egy afrikai kultúrkör »másodlagosan kevert« előfordulását állapították volna meg Óceániában (amint Óceánia feltehetőleg kései benépesülése kézenfekvővé is teszi a gondolatot, hogy oda »elsődlegesen tisztá« kultúrák nem igen jutottak el).¹⁰⁷⁾

Hadd idézzük erre vonatkozólag Heine-Geldern szellemes példáját,¹⁰⁸⁾ mely az efféle »kultúrtörténeti« műveletek labilitását illusztrálhatja. Tegyük

¹⁰⁴⁾ Schmidt. Handbuch 157. l.

¹⁰⁵⁾ Schmidt, i. m. 155 k.

¹⁰⁶⁾ Graebner, Methode 127. l.; Schmidt, Völker u. Kulturen 71. l.; uő, Handbuch 157. l.

¹⁰⁷⁾ Jensen, Ad. E.: Kulturkreislehre als Grundlage der Kulturgeschichte. In: Leo Frobenius — Ein Lebenswerk aus der Zeit der Kulturwende. Leipzig, 1933. 82. l.

¹⁰⁸⁾ Heine-Geldern, R.: Mutterrecht und Kopfjagd im westlichen Hinterindien. Mitt. Anthr. Ges. Wien LI. 1921. 138 k.

fel — mondja *Heine-Geldern* — hogy egy Európán kívüli világrészről származó ethnológus Délkelet-Ázsia tanulmányozásába fog s hamarosan megállapítja, hogy ott egy buddhista kultúrkör mutatható ki, amelyet számos »elem« igen jól jellemez (kolostorok, szüzesség, szerzetesrendek, könyvtárak, iskolák, mennyország és pokol hite, alamizsnaosztás és hasonló jótékonykodás vallási kötelezettsége, szentek és relikviák tisztelete, színházi előadások ének- és zenekísérettel, bábjáték stb. — s a buddhizmussal együtt kocsi, eke és napernyő). Ha ugyanez az ethnológus most Európába jön s annak multjáról nem tud többet, mint amennyit mi tudunk a természeti népek által lakott legtöbb kontinens történetéről, akkor nyilván megállapítja itt valamennyi felsorolt elem előfordulását s könnyen következtethet arra, hogy a buddhista kultúrkör Európában is megvan — bár itt csak »másodlagosan kevert« állapotban, újabb hatások által elhalványítva mutatható ki. Valójában a buddhista kultúrkör Európában és Hátsó-Indiában előforduló elemei nagyrészt kétségtelenül kapcsolatban állnak egymással — ám maga a buddhista kultúrkör csak Hátsó-India történetében jelent valóságot, nem minősíthető tehát emberiség-történeti korszaknak, világrészekre kiterjedő érvénnyel. Ami pedig »ethnológiai korát« (a Wiener Schule kedvelt kifejezése!) illeti, az nem állapítható meg e kultúrkör elemeinek kora alapján, hiszen pl. a kocsi és az eke Hátsó-Indiában valóban a buddhizmussal együtt terjedt el, Indiában viszont sokkal régebbi kultúr-rétegbe tartozik. De ha erre nem lennének kétségbevonhatatlan történeti adataink, könnyen eshetnének abba a hibába, hogy nem a hátsóindiai buddhista kultúrkört, hanem az indiai kultúrkör megfelelő rétegét minősítjük »keveréknek«.

Ez a hiba is híven mutatja azokat a groteszk hibaforrásokat, amelyeket a nem materialista alapon felépülő, tehát a fejlődés menetét misztikusan elködösítő, az adatokkal kirakójátékot játszó elvtelen irányzat el nem kerülhet. E hibaforrások lehetetlenné teszik, hogy a »kultúrtörténeti« iskola a kultúra valódi történetét világitssa meg.

Az időbeliség *Schmidt*-féle kritériuma azon az idealista történetiszemléleten alapul, amelynek folyománya az egész kultúrtörténeti konstrukció. E szemlélet (mint már a kultúrkörök »óshazája« kapcsán is kitént) feltételezi, hogy a társadalmi és kulturális fejlődés a nagy egységekből halad a kicsiny formák felé, vagyis a sorozatos széthasadás (differenciálódás) útját követi. Annyit jelent ez, hogy pl. a további kultúrkörök fejlődési alapjául szolgáló *Schmidt*-féle Urkultur primitív, zsákmányoló embereinek egyrészt tekintélyes tömegekben, másrészt rendszeres és szoros kötelékekben kellett együtt élniük. Ha ugyanis kapcsolataik nem lettek volna tartósak és igen szorosak, elképzelhetetlen, hogy kialakíthatták, illetőleg konzerválhatták volna a bécsi iskola által megkövetelt műveltségi uniformist. Ez a szoros kötelékben élés azonban — mint *Marr* és *Mescsanyinov* nyelvészeti téren bebizonyították¹⁰⁹⁾ — a termelőerők adott fejlettsége mellett nemcsak valószínűtlen, hanem elképzelhetetlen is. A zsákmányoló életmód lehetetlenné teszi, hogy kis területen sűrű lakosság éljen; sőt a kis csoportok is rövid idő alatt kiaknázzák területük azon lehetőségeit, amelyeket primitív termelőeszközeikkel fel tudnak használni, ezért szinte állandóan változtatni kénytelenek lakóhelyüket; a közlekedés, hírszolgálat stb. fejletlensége is megakadályozza a hordák közötti rendszeres műveltség-cserét. Világos tehát, hogy a kultúrák fejlődése a történeti összegeződés (integrálódás) útján halad s az egységes szerkezetű, »szervezett« kultúrák elsődleges voltát és másodlagos széthullását józan észszel fel nem tételezhetjük.

¹⁰⁹⁾ *Mescschaninow, I.* : Das Neue in der Sprachwissenschaft. Sowjetliteratur 1946. 126 kk.

V.

Meggyőződhattünk arról, hogy a kultúrtörténeti iskola összehasonlítási kritériumai nem juttatnak objektív ismeretek birtokába s ennek megfelelően az általa kiépített kultúrkörök, azok történelmi kapcsolatai és időbeli egymásutánja megannyi fikció csupán. Mindennek alapvető oka a kultúrtörténeti irány idealista és metafizikai történet szemlélete. E szemlélet az egyes társadalmak endogén műveltségi fejlődésének semmi jelentőséget sem tulajdonít, a kultúrákat zárt metafizikai kategóriáknak tekinti s a kultúra változása, a fejlődés egyetlen lehető magyarázataként a — főleg vándorlások által létrejövő — »történeti hatásokat« tünteti fel. Igen jellemzően nyilatkozik meg e kérdést illetően maga *Schmidt*, a funkcionalista *Mühlmannal* folytatott vitájában:¹¹⁰⁾ »... minden egyes nép és minden egyes zárt (?) terület számára a kultúrelemek egy bizonyos időponttól fogva *megmerevedtek* (haben fixiert worden) és ettől kezdve történetileg továbbadónak a következő generációknak«. Ennél világosabban nem is lehet kifejezni a fejlődésellenességet, a stagnálás világnézetét. *Schmidt* tehát feltételez egy korszakot, amikor az emberiség termékeny ötletekkel telítve élt és »a generációk egy sora számára egy kultúrelemnek mindig önálló keletkezése folyt le« (azaz: ebben a korszakban a társadalmakban még volt belső fejlődési lehetőség); de »egy bizonyos időponttól fogva« ez megszűnt s a társadalmak tehetetlenül öröki felhalmozott kulturális készleteiket, ha csak ki nem zökkenti őket egy külső hatás; belülről való fejlődésükre nincsen lehetőség. Ez a »megállás« nyilván a természeti népekre (vulgo: a gyarmati népekre) vonatkozik s vonatkozik — polgári vágyálomként — a kapitalizmusra is; s nyilván sorsszerűen elrendelt és helyénvaló dolog, ha a »korábban megállott« népeket a »továbbfejlődött« (értsd: kapitalista) országok népei leigázzák. Ez rendjén is van így, hiszen — mint *Schmidt* ritka tapintattal kifejezi — »egy erős kultúra történeti vándorlásai során minden, vagy csaknem minden másnemű formát abszorbeál vagy átalakít«. A brutálisan leemészárolt aztékok pl. alkalmasint »abszorbeálódás« tárgyai lettek — a vérbajjal és alkoholizmussal fertőzött, proletarizált délafrikai népek pedig minden bizonnyal »átalakultak« annak a bizonyos »erős kultúrának« a hatására! Erre a burzsoá okoskodásra Kína, Indonézia és a ma még gyarmati népek szabadságharcosai adják meg a választ — ha ugyan a kultúrtörténeti iskola számára nem volt eléggé beszédes példa az 1917-es orosz proletárforradalom, amely örök időkre kigyógyíthatta volna a polgárság ideológusait a »megállás« illuziójából.¹¹¹⁾

E szemlélet szerint tehát a *monogenetikusan* támadt kulturális vívmányok egy *pontból, változatlan formában* sugároznak szét, s a bécsi iskola kísérletet

¹¹⁰⁾ *Schmidt*, Anthr. XXXV—XXXVI. 1940—1941. 926. l. (A dőlt szedés tölem ered.)

¹¹¹⁾ Ezt az ellentmondó és tudománytalan történet szemléletet a világosabb látású polgári *ethnológusok* is visszautasították. *M. Haberlandt* pl. már 1911-ben így ír: »ez a nagystílű átültetési tan s az interkontinentális kultúráramlatok mindezen teóriája... közvetlenül az *aktív* és *passzív* rasszok és népek bizonyítatlan és bizonyíthatatlan *Ratzel*-féle megkülönböztetéséből származik, mintha a Föld legtöbb népességi köre az első kulturális alkotás után lényegileg megszűnt volna produktívnak lenni s minden további stádiumában idegen kultúrák befolyására lett volna utalva. Ilyesmit mondtak már sorjában Amerika, Európa, Afrika népeiről... Csak Ázsia maradt, akárcsak a régi teológiai időkben, a kultúrtörténeti kutatás ölbéli gyermekke s ez a világrész valóban... igen gazdagító és termékenyítő hatással volt a tőle délre fekvő szigetvilágra, valamint Délkelet-Európára és bizonyos afrikai területekre. De a tények kolosszális túlbecsülése éppoly kevéssé lehet tárgyilagos tudomány, mint az a teológus okoskodás, amely Izrael népét és műveltségét fedezte fel a legtávolibb területeken is«. (*Haberlandt*, i. m. 118.) — A *Ratzel*-féle *passzív* és *aktív* rasszok felújítását *Foy* (*Ethnologie und Kulturgeschichte*. Pet. Geogr. Mitt. 1911. 223. l.) légből kapott vádnak minősíti ugyan, de egyetlen érvet sem tud felhozni annak bizonyítására, hogy a kultúrtörténeti irány nem e szemlélet jegyében dolgozik.

sem tesz az irányban, hogy e »vívmányok« gazdasági és társadalmi előfeltételeit megrajzolja. Számukra megmagyarázhatatlan (vagy éppen tagadott) jelenség az oikume különböző pontjain keletkező újítások, tökéletesítések, változtatások végtelensége s az így keletkező konvergenciák. A szemléletük alapjául szolgáló »terjedést« pedig meg sem kísérik történeti feltételeinek megfelelően (közlekedés fejlődése, nagyobb embercsoportok együttélésének lehetősége stb.) kutatni, hanem annak valami örök ritmusát feltételezik, mely »a legkezdetből fogva« (*Foy*) egyforma, unalmas mechanizmussal tereli az »elemeket« körben a világon.

Hogy ez a konvergenciákat tagadó, a társadalom általános és a népek belső fejlődését negáló, mindent az egyes történeti gócból kiinduló vándorlásokkal magyarázó szemlélet a *fejlődés végső kulcsát* tulajdonképpen miben látja — mivel magyarázza azt, hogy ha csak egyszer is, de legalább egy ősi gócban, legalább egy nép ténylegesen eljutott valamely új kultúrállapothoz — erre a Wiener Schule a »tényezők« gerinctelen és kényelmes elméletével válaszol csupán. *Bulck* szerint¹¹²⁾ a következő »kultur-faktorok« jönnek számításba, mint a műveltségi kép alakítói:

a) »Az emberi szellem hasonlósága«. Ez a tényező azonban éppen a sokféleség, a változás magyarázata szempontjából nem jöhet számításba; *Bulck* nem is tulajdonít neki különösebb jelentőséget.

b) »A földrajzi milió«. Mint láttuk, ez főleg *Gusinde* szemléletében szerepel alapvető tényező gyanánt. De a földtörténeti, klimatikus stb. változások javarészének üteme a társadalmi változásokhoz mérten igen lassú, a műveltségek fejlődését tehát a földrajzi tényezők nem magyarázhatják. Az arab sivatag még nem is régen csupán a tevés nomádok »élettere« volt; ma a fűrótoronyok és petróleumvezetékek jellemzik ugyanezt a földrajzi környezetet, mely pedig — nyilvánvalóan — mit sem változott, hiszen korábban is ugyanolyan kincset rejtett méhében, mint ma, amikor azonban már a fejlettebb termelőerők egészen más módon használják fel »élettér« gyanánt. A földrajzi környezet tehát nem indokolhatja a társadalom és a műveltség fejlődését.

c) »A kulturális milió«. Ide tartoznak a vándorlások, kulturális kölcsönzések stb. — de magyarázatlanul marad, hogy az az első műveltség, amelyből a többiek kölcsönöztek, maga honnan kölcsönözte állományát.

d) »Az egyén individualitása«. Végeredményben tehát az egyéniség az a teljesen irracionális történeti hatóerő, amely a világtörténelem minden mozzanatáért felelőssé tehető. *Bulck* még hangsúlyozza is,¹¹³⁾ hogy az egyéniség domináns történeti szerepének feltételezése annyi, mint »alapvető és gyakorlati elismerése az emberi szabad akaratnak«. A mindentől független »szabad akarat« babonáját a történelmi materializmus már régen túlhaladta s e fogalommal csak az dolgozhat, aki megalkuszik az irracionális, megismerhetetlen végső tényezők vallásos világnézetével. A bécsi iskola szerint »a történelemben nincs szigorú (?) törvényszerűség«¹¹⁴⁾ az értelem e tagadásának megsemmisítése a materialista tudomány feladata.

Míg azonban *Schmidt* és a legszorosabb Wiener Schule megállott az egyéniség alapvető történeti szerepének (s végző elemzésben a mindent irányító isteni akaratnak) feltételezésénél, addig ugyanennek az idealista történet-szemléletnek kevésbé fenkölt hívei ugyanezt a szemléletet minden különösebb

¹¹²⁾ *Bulck*, i. m. 33 kk.

¹¹³⁾ *Bulck*, i. m. 42. l.

¹¹⁴⁾ *Bornemann*, *Die Urkultur* 21. l.

nehézség nélkül »fejlesztették tovább« — a *fajelmélet* irányában. Elegendő példa erre *O. Menghin*, *Fr. Flor* vagy *H. Baumann* munkássága. *Baumann* például — a bécsi iskolával egyetértve — a keletafrikai pásztorkultúrákat és államalakulatokat *kizárólag* az általa keleti-hamitának nevezett népek bevándorlásából eredezteti, semmi szerepet sem tulajdonítván az autochton, belső fejlődésnek.¹¹⁵⁾ De míg *Schmidt* szorosabb tábora megáll azon a ponton, hogy Kelet-Afrika sajátos kultúrtörténeti alakulását egyedül a hamita bevándorlásnak tulajdonítja s magyarázni sem igyekszik, hogy a hamiták mely módon jutottak el a pásztorkultúrához és katonai szervezetükhöz — addig *Baumann* és iskolája nem habozik levonni azt a következtetést, amelyet e szemlélet szinte diktál: a hamiták rasszbelileg megalapozott felsőbbrendű képességei, államszervező zsenije, arisztokratikus hajlamai — röviden: *Herrenvolk*-mivolta — jelentik a kulcsát Kelet-Afrika történetének. *Thausing* szerint¹¹⁶⁾ a hamiták »férfias teremtő szelleme« (männlich-schöpferischer Geist) »lobbantotta lángra a kultúrát« az antik Egyiptom földjén s hogy a keletafrikai hódítások során ez a »feltétlenül államalakító« fajta meg nem ismételte ezt a bravúrt, annak »megmagyarázhatatlan, talán kozmikus okai« vannak.

Ez a felfogás egyúttal mindenfajta elnyomás tudományos igazolásával szolgál, — ez a népek eltipróinak, a tömegek kizsákmányolóinak felfogása. Itt válik mindenki számára nyilvánvalóvá a polgári tudományosság kényszerű következtetlensége, elkerülhetetlen belső ellentmondása: a faszizmus által emigrációba kényszerített, a katolikus egyházzal teljesen egybenőtt és személy szerint náci-ellenes érzelmű *Schmidt* és *Koppers* teóriája itt bizonyul világosan a *Herrenvolk*-elmélet előkészítőjének, közeli rokonának!

VI.

A kultúrtörténeti módszer e bírálata során meg kell jegyeznem, hogy bécsi tartózkodásom során *Prof. W. Koppers*, *Prof. D. J. Wölfel*, *Doz. J. Haekel* és a bécsi iskola más kutatói a legmesszebbmenő kollegialitással mozdították elő munkámat. Kötelességem ezért nekik itt is köszönetet mondani s kifejezését adni annak a reménynek, hogy e rövid bírálat megjegyzései bármily szerény mértékben is, de talán előmozdítják az összehasonlító néprajztudomány művelőinek nemzetközi együttműködését.

Vajda László

Die kulturhistorische Richtung der Ethnologie und die »Wiener Schule«.

I. Die Ethnologie ist heute ein Kampfgebiet — viel entschiedener als auch nur vor einigen Jahren. Die im Interesse des wissenschaftlichen Fortschrittes geführten Debatten spiegeln immer mehr die Verschiedenheit der Weltanschauung, welche die bürgerlichen Gelehrten von den auf materieller Geschichtsanschauung stehenden Forschern unterscheidet. Die daraus stammenden, neuen und geklärten Gesichtspunkte der wissenschaftlichen Kritik erfordern, dass auch die Fragen betreffs der sog. kulturhistorischen Richtung der Ethnologie wieder hervorgebracht werden; diese Richtung erfreut sich ja noch heute grossen Ansehens und spielt eine wichtige Rolle in der internationalen Wissenschaft.

II. Im Vergleich der Kulturerscheinungen und im Rekonstruieren der Zusammenhänge versucht die kulturhistorische Methode mit Hilfe »objektiver Kriterien« die Wahrscheinlichkeit des polyphyletischen Ursprungs zu vermindern.

Das Formkriterium kann nicht objektiv genannt werden, da doch nichts den Masstab bestimmt, ob eine Kulturerscheinung pünktlich genug definiert ist und wie gross das Mass der

¹¹⁵⁾ *Baumann, H.*—*Thurnwald, R.*—*Westermann, D.* : Völkerkunde von Afrika. Essern, 1940. passim.

¹¹⁶⁾ *Thausing, G.* : Altägyptisches religiöses Gedankengut im heutigen Afrika. Wiener Beitr. z. Kulturgesch. u. Linguistik V. 1943. 88. 1.

Variabilität sei. Die entscheidende Mangelhaftigkeit besteht aber darin, dass die Wiener Schule die Erscheinungen der Kultur aus den historischen und gesellschaftlichen Zusammenhängen herausgerissen betrachtet und so nicht einmal bei tatsächlichen Wanderungen, Übernahmen, usw. den wahren historischen Ablauf zu rekonstruieren vermag; seine Voraussetzung ist ja, dass im Verkehr verschiedener Völker die übernommenen Formen ihre ursprüngliche Gestalt bewahren. Es wirft sich sogar die Frage auf: haben die tatsächlichen historischen Verbindungen, eine jede von ihnen, formelle Übereinstimmungen hinterlassen? Aus diesem Postulat können wir wahrlich nicht ausgehen, es ist daher zweifellos, dass sogar die optimistischste Anwendung des mechanischen Formkriteriums nur auf einen Bruchteil der geschichtlichen Vergangenheit Licht wirft. Die kulturhistorische Methode steht also schliesslich unlösbaren Fragen gegenüber — wird agnostisch.

Das Quantitätskriterium ist auch von subjektivem Gepräge, da die Anhänger der Methode es nicht sagen könnten, welche Quantität der — das Formkriterium befriedigenden — Übereinstimmungen zur Verwahrscheinlichung des historischen Zusammenhanges genügt. Doch noch weitergehend: die Anwendung des Quantitätskriteriums bedeutet die gänzlich atomisierte Anschauung der Kultur. Unserer Ansicht nach kann keine noch so grosse Zahl der aus ihren Zusammenhängen herausgerissenen Elementen eine Kultur repräsentieren, da die Kultur nicht nur die arithmetische Summe der Elemente, sondern ein kompliziertes und nur bei materialistischer Forschung klarwerdendes System der Zusammenhänge ist. Die Anschauung der Wiener Schule gibt daher keine Klärung über den Aufbau und die inneren Zusammenhänge der Kultur. Ihre Kulturkreise sind eigentlich nichts weiter, als Haufen von unzusammenhängenden, sich nur in der Zeit des (sonst unbegründeten) Entstehens zufällig treffenden Elementen. Dieser Grundfehler wird durch die Anwendung des von W. Schmidt empfohlenen »formellen Quantitätskriterium« nicht korrigiert; jenes arbeitet mit von verschiedenen Kulturgebieten, aber ohne jeden festen Gesichtspunkt ausgesuchten Elementen; daher beruht es auf jener idealistischen Anschauung, welche die Kulturen als einfache Gruppen solcher Elemente darstellt, welche sich voneinander, historisches Gewicht und Lage betreffend, durch nichts unterscheiden.

Das Kontinuitätskriterium und das Kriterium des Verwandtschaftsgrades, Derivat der erwähnten Hauptkriterien, spiegeln dieselben Anschauungsfehler, und bei ihrer praktischen Anwendung denselben Grad der Subjektivität, wie die Hauptkriterien selbst. Sie nehmen ebenso nur die Vergrößerung der räumlichen Entfernung in Betracht und vernachlässigen gänzlich jene gesellschaftlichen Faktoren, welche die sich verbreitenden Kulturerscheinungen umgestalten.

III. Mit Hilfe dieser Kriterien konstruiert die kulturhistorische Richtung gewisse Kulturkreise, welche sich — ihrer Ansicht nach — nicht auf Grund innerer Gesetze entwickelt haben, sondern auf gemeinsamen Ursprung zurückzuführen sind.

Das urtümliche Wesen der auf Anfang der gesellschaftlichen Entwicklung gesetzter, geschichtlich zusammenhängender Urkultur kann weder durch die Ansiedelung der hierhergereihten Völker auf Rückzugsgebieten, noch durch die allgemeine Primitivität des Wirtschaftslebens (u. im allgemeinen der ganzen Kultur) bewiesen werden. Es ist unvorstellbar, dass z. B. die Kultursubstanz der, nach Annahme von Ost- (Nordost-) Asien auswandernden und ganz Amerika durchziehenden Feuerländer im Wesen unverändert geblieben ist; die Primitivität wieder kann auch sekundär sein. Wenn wir aber auch von den hier angeführten Völkern annehmen, dass ihre Kultur Urzustände widerspiegelt, sind zum Beweis des monogenetischen Zusammenhanges verschiedener Vorkommnisse die mechanischen Beziehungskriterien der Wiener Schule keineswegs geeignet. Ebenso erfolglos blieb diejenige Richtung, welche bei einigen Trägern der vorausgesetzten Urkultur rassische Einheit voraussetzte (Pygmäentheorie), da nach Gusinde's Forschungen z. B. die afrikanischen Bambutiden erst nach dem Entstehen des afrikanischen Zweiges der Negriden entstanden.

Von dieser fiktiven Urkultur leitet die kulturhistorische Richtung mit Hilfe falscher Beziehungskriterien die sogenannten primären Kulturkreise ab, welche so ebenfalls nicht standhalten können, selbst auch nur Fiktionen sind.

IV. Das Zeitverhältnis der einzelnen Kulturkreise leitet die Wiener Schule aus den Erscheinungen der Akkulturation ab. Sie hat aber keine objektive Möglichkeit, die »reinen« Kulturen festzustellen; hier erstickt die Forschung im unfruchtbaren Relativismus, da zur Beurteilung der »Reinheit« einer Kultur es gar nicht gleichgültig sein kann, von welchem Ausgangspunkt die Kultur betrachtet wird (z. B. Afrika vom Gesichtspunkt Ozeaniens oder umgekehrt).

Dieses Kriterium der chronologischen Reihenfolge beruht auf der idealistischen Anschauung, welche bei der gesellschaftlichen und kulturellen Entwicklung den Fortschritt von grossen Einheiten zu kleinen Formen voraussetzt (Differentiation); aber die materialistische Wissenschaft (Marr) bewies, dass die Entwicklung der Kulturen auf dem Wege historischer Integration fortschreitet und dass wir das primäre Dasein der Kulturen mit einheitlicher Struktur und das sekundäre Zerfallen nicht voraussetzen können.

V. Die ständige Voraussetzung des monogenetischen Ursprungs und die in Vordergrund gestellte Bedeutung der Wanderungen bedeutet die Verneinung der inneren Entwicklungsmöglichkeit der Gesellschaft. Auch so bleibt aber das Problem ungelöst, wie irgendwelche neue kulturelle Zustände doch erreicht wurden, wenn auch nur ein einzigesmal, von einem einzigen Volk. Auf diese Frage gibt die Wiener Schule eine offen idealistische Antwort: laut ihrer Anschauung ist letzten Endes das Individuum jene völlig irrationelle geschichtliche Wirkungskraft, welche für alle Ereignisse der Weltgeschichte verantwortlich zu machen ist; die Anhänger der Methode betonen es sogar, dass die Voraussetzung der entscheidenden Rolle des Individuums das Anerkennen des freien Menschenwillens bedeutet. Den Aberglauben des von allem unabhängigen »freien Willens« hat der geschichtliche Materialismus schon längst überschritten; die Anwendung dieses Begriffes bedeutet ein Kompromiss mit der religiösen Weltanschauung über irrationale, unerkennbare End-Faktoren, ein Leugnen des Verstandes.

Während aber der engere Kreis der Wiener Schule stehen blieb bei der Voraussetzung einer entscheidenden geschichtlichen Rolle des Individuums (und schliesslich des alles leitenden göttlichen Willens), haben die weniger erhabenen Mitläufer derselben idealistischen Geschichtsanschauung diese Richtung ohne jede Schwierigkeit weiter, zur Rassenlehre entwickelt. Es ist bloss eine logische Weiterführung dieser Richtung, welche die innere Entwicklungsmöglichkeit der Gesellschaft leugnet und die Geschichte auf einen spirituellen Urgrund zurückführt, wenn die Theorie der höher und niedriger stehenden Rassen eine wissenschaftliche Bestätigung zum Unterdrücken der Völker geben will.

Bei dieser Kritik der kulturhistorischen Methode möchte der Verfasser erwähnen, dass während seines Wiener Aufenthaltes die führenden Forscher der Wiener Schule seine Arbeit mit der weitgehendsten Kollegialität förderten. Der Verfasser hält es für seine Pflicht, ihnen dafür auch hier Dank zu sprechen und seiner Hoffnung Ausdruck zu geben, dass die Bemerkungen dieser kurzgefassten Kritik vielleicht — wenn auch in einem sehr bescheidenen Masse — die internationale Zusammenarbeit der ethnologischen Forscher zu fördern vermögen.

T A N U L M Á N Y O K

Két zenetörténeti előadás

I.

Írott hagyomány — élő hagyomány.

(Adatok az írás és előszó viszonyához a magyar zene történetében.)

Mióta Kodály Zoltán több nagyjelentőségű tanulmányában¹⁾ évszázados párhuzamokon és találkozásokon mutatta ki a magyar néphagyomány és történeti feljegyzés-anyag szoros kapcsolatát, egymásrautaltságát: a magyar zenetörténeti kutatás egyik legfőbb feladatát ismerte fel a történeti és népi anyag módszeres egybevetésében. A gondolatlan nem állunk magunkban, hiszen ez a módszer nyugateurópai kutatók között is mindjobban teret hódít; Chappel és Fuller-Maitland, Böhme és Lilencron, Sharp és Pedrell épp eléggé előkészítették angol, német és spanyol területen.^{1a)} Idehaza csak Haraszti Emil helyezkedett vele szemben az elvi tagadás álláspontjára,²⁾ anélkül azonban, hogy ezt az álláspontot megfelelő érvekkel igazolta volna.

De nehéz is volna az ő negatív álláspontját igazolni; mert ott, ahol évezredes rokon kapcsolatokra visszamutató dallamtípusok élnek tovább, a közös jegyeknek szinte változatlan megőrzésével,³⁾ — ahol a XVI—XIX. század folyamán (1530—1830) megrögzített melódia-anyagnak számottevő része még pontosan, alig változottan felismerhető a népzeneben; ott bajos kétségbevonni, hogy a népi hagyomány valóban a legjobb emlékezet s a legmegbízhatóbb konzerváló erő.⁴⁾ Történetileg megrögzített és népi élőhagyomány édestestvérek,⁵⁾

csak épphogy előbbi szegényesebb és fogyatékosabban merített ugyanabból az éltető forrásból. A magyar zenetörténetnek így éppen az a magábanálló érdekessége, hogy rácafól a latin közmondásra: itt nem »verba volant, scripta manent« — hanem ellenkezőleg. A »falusi jelent« bizonyára nem azonosíthatjuk teljes egészében az »országos mult«-tal; de, hogy az országos mult jelentékeny része ott él még a falusi jelenben, ahhoz kétség sem férhet.

Hogy így van, úgy hisszük, mind szélesebbkörű zenei anyagban fog beigazolódni és bizonyossága maholnap annyira nyilvánvaló lesz, hogy talán még tudományos alaptétellé is válik. Kérdés azonban, milyenfajta dallamok maradtak fenn a történelmi, írott — azaz egykor írásban is megrögzített — hagyományból a nép között, s vajjon miért épp ezek? melyek maradtak változatlanul, melyek tüntetnek fel elváltozásokat az írott dokumentummal szemben? Melyik forma megbízhatóbb ilyen esetben a *multra* nézve? Végül: milyen fokúak, milyen fajtájúak és mire mutatnak az eltérések, elváltozások? Talán mondanunk sem kell, hogy ezek a kérdések egyáltalán nem közömbösek, sem a hangjegyírás multját illetően (mit érzett valamely korszak fontosnak, megrögzíthetőnek és megrögzítendőnek), sem a magyar ritmikára és dallamtörténetre vonatkozólag (módosítások, átalakítás, szelekció törvényszerűsége).

A felvetett kérdésekre ma még nehéz egyértelmű választ adni. Szűkre szabott terünkre való tekintettel, itt csak röviden számolhatunk be azokról az eredményekről, melyeket történelmi és népi anyag összehasonlítása a legutóbbi időben megérlelt számunkra. Mintegy hatvan dallamnak vetettük egybe a maga élő népi és történelmileg megrögzített formáit s ez az összevetés eddig a következő — egyelőre természetesen csak vázlatosan megfogalmazható — felismerésekre vezetett:

1. Van egy 16—17. századi (helyesebben: legelőször e korban megrögzített) dallamesoport, mely az »eredetihez« képest alig változottan, inkább leegyszerűsítve, mérsékelten kolorált alakban él tovább a nép között. Túlnyomórészt orkesztikus jellegű dallamok; a táncszerű ritmika éppúgy jellemzi Tinódi »Egervár«-át, mint a »Kánai menyegző«-t. Hangrendszerük egyházas vagy modern, ritkán régiesebb.

2. Van egy 17—18. századi, aprólékosan tagolt dallamokból alakuló csoport, mely gazdagon díszített (architektonikusan és architektonikussá ékesített) formában él tovább. Ezek parlando-rubato dallamok, de túlnyomórészt nem ötfokúak.

3. Ami a 18. század vége óta került a nép közé, kisebb-nagyobb változtatásokkal ugyan, de díszítetlenül, kolorátlanul él tovább.

*

Kérdés mármost: valóban következtethetünk-e a dallam eredeti alakjára, eredeti életére a mostanában felfedezett — esetleg ékesített vagy másképp »módosított« — népi előadásmájából? Erre a kérdésre nyilván nem adhatunk egyöntetű választ, mert anyagunk maga sem egyöntetű. Az ornamentikának a régi magyar népzeneben szerves, architektonikus szerepe van; és mert a 17—18. századi dallamok »csokros« ornamentikája voltaképpen e dallamok eredeti, aprólékos tagolását ellensúlyozza, igen valószínű, hogy ezek a dallamok már eredetileg ilyen előadásra számítottak, illetve e pazar ornamentika révén öltötték fel azt az architektonikus formát, melynek révén a népi hagyomány felvette, sodrára kapta, magával vitte őket. Láthatjuk, hogy nem minden régi dallamhoz szegődött ornamentum;⁶⁾ ezért épp ennek a dallamesoportnak ornamentikája igen feltűnő. A népdalornamentum egyenletesen hullámozó, kötőszövszerű, illeszkedő (s

1

Egervár viadaláról való ének (1553), a nép között fennmaradt dallamváltozatával.

Ti ma-gyarok már is-tent i -mád-já -tok És ő -né -ki nagy há-lá -kat ad -ja -tok,
Kodály erdélyi gyűjt.

Ki-fe-küd-tem én a ma-gas te-tő -re, El-lop-ták a kis pej-lo-vam mel-lő -lem;

Je-lős-ben Tiszán in-net kik la -koz-tok. Eg-ri vi -té-zek-nek sok jót mond-ja -tok.

Ha el-lop-ták, nem vallottam nagy ká-rát, Száz dinnyéből kinyerem én az á -rát.

2

1) Verseghy: Rikóthy Máttyás 1804.

Sír-hatsz te is Kormos

2) P. Horváth 1813. 300.

A-mott ke-re- kedik egy fe-ke-te felhő

3) Istensegíts (Kodály: Erdélyi népdalok 42.)

Ka-to-na va-gyok én

1)

2)

3)

külön figuratív képleteknek épp ezért nem igen kedvező) elvével szemben itt dús, egyes csomópontokon kivirágzó, arabeszkyszerű, figurális díszítőmódot figyelhetünk meg. És ennek a figurációs díszítőmódnak legközelebbi rokonságával

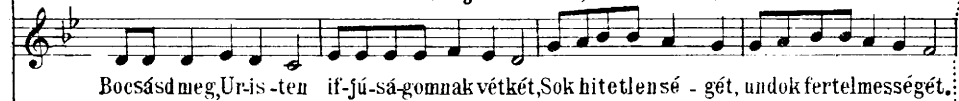
3

Ismeretlen szerző: Az istenfélő Eleázár papról és az kegyetlen Antiochus királyról való história (1546), dallamváltozataival

Régenótörvény - ben va - la Je - ruzsálemben Egyhatalmaski - rály ő nagy kevélységében,

Balassi Bálint istenes éneke (Kájoni kódex, 1650 körül)

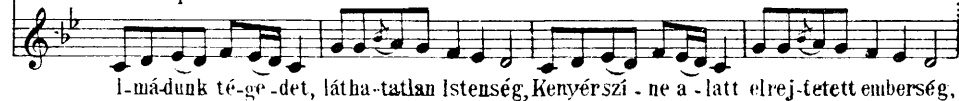
Bocsásd meg, Uris - ten if - jú - sá - gonnak vétékét, Sok hitetlensé - gét, undok fertelmességét,

Cantus Catholici (1651 stb.)

I mádlakté - det, láthatatlan Istenség, Kenyérszíne a - latt elrejtett emberség,

Mai népi forma (Dunántúl)

I - má - dunk té - ge - det, látha - tatlan Istenség, Kenyér - szí - ne a - latt elrejtett emberség,

Hogy ki az zsi - dó - kat mind ő - le - ti va - la ő nagy ke - mény - sé - gé - ben.

Töröld el rút - sá - gát, min - den ál - nok - sá - gát, Könnyebítsd lelkem ter - hét.

No - ha itt - lé - te - det meg nem tapasztal - ja em - be - ri ér - zé - kenyesség.

No - ha itt - lé - te - det meg nem tapasztal - ja em - be - ri ér - zé - kenyesség.

nem is itt, a régi magyar népzeneben, hanem a 17. s főként 18. századi kéziratos emlékek (sárospataki melodiáriumok) lapjain megörökített ornamentikában találkozzunk. Tegyük még hozzá, hogy a kérdéses (második) csoport dallamai legelőször — történeti feljegyzésük időpontja szerint — bizonyos szűkebbre határolt időszakban jelentkeznek (1650—1770) s hogy szövegeik irodalmi, diákos, mondjuk »műköltészeti« eredete többnyire vitán felül áll. Mindebből az következnek,

hogy e csoportban a magyar barokk »alászállott« hagyományával van dolgunk s így a magyar népi ornamentika, mint maga a magyar műzene is, 7) kétféle ornamentalszert őrözt meg: a szigorúbban architektonikus, egyenletes díszítésmód mellett ott él benne egy újabbkeletű, virágos-dekorációs ornamentika, tehát a régi keleti elv mellett feloldódott benne a barokk-eredetű díszítésmód is. Ami egyúttal, az ősi népi anyag mellett, egy ifjabb »nemesi anyag« jelenlétét igazolná a magyar népzében. Nyugatiasabb-e ez az anyag? Egyelőre nem tudjuk eldönteni. Bizonyos fokig valószínűleg ez is a régi elvhez idomult; de máseredetűségének halvány nyomai még ma is felismerhetők. A régi magyar dallamérzék eszerint a szervesen felépített, koncentrált melódiavonalban, a 17 — 18. század

4

Menüett - dal Amadé László szövegére (a Zemplényi - féle daloskönyvből, 1780-90 kör.)

El - me - hetsz már, Nem kel - lesz már, Mert ál - nok te szí - ved,
Népi változat (Kodály nagyszalontai gyűjt.)

Á bé cé dé. Raj - tam kez - dé A nagy e - szes - sé - get,
Mely megcsalt en - ge - met, Elj vi - gan már, Ál - nok ma - dár.
A nagyból - ese - sé - get, Á bé cé dé, Raj - tam kez - dé.

magyar dallamérzéke inkább az aprólékosan tagolt dallamból kivirágzó motívikus figurációban valóítja meg a szerkezeti egységet.

*

Mindez azonban csak egyik csoportunkra vonatkozik. Vannak más dallamok, melyek elenyészően csekély eltérést mutatnak az írott »eredeti«-től, vagy azzal szemben bizonyos redukcióval, leegyszerűsítéssel élnek. Ha egyáltalán elváltozásról beszélünk, tulajdonképp ezek a híven rögzített formák az igazi elváltoztató típusok; mert az előbbieknél inkább azt kell hinnünk, hogy a feljegyzés téveteleg bizonytalanságával szemben a népi forma mutatja az eredeti előadást s vele a dallam eredeti életét. (Gondoljunk a 16—18. század nyugaton is általános, szabad, improvizáló előadasmódjára. Ez az a korszak a kultúra, melyben »a jó muzsikás« — mint Lázár János »Florindák«-jában olvassuk, 1766-ból — »nem nézi csupán a leírt kótákat, megcifrázza, közbeejt kedves trillákat.«) Itt viszont nemcsak kimutathatók, hanem reális változatokként jelentkeznek az »eredetivel«, az írott formával szemben mutatkozó eltérések, épp a leegyszerűsítés irányában. Az ilyen dallamgyalulásban persze éppúgy érvényesülhetett a gyülekezeti ének-mód, mint a táncszerű formálás szimplifikáló igénye; a dallamdíszítésben viszont a gyakorlati szemponttól független, személyesebb és szertelenebb képzelet hagyományá nyilvánult meg minden időben.

5

„Dávidné Soltári“ (1791) -

{ Nincs be - csú - le - ti a ka - to - ná - nak
 { Mint volt ré - g - gen - ten u ku - ruc - ság - nak,

Vaj - jön va - gyon - e hí - ré - vel az méltó - ság - nak, Hogy az if - jak, magyar fi - ak rossz becsben vagy - nak?

Pálóczi Horváth Ádám gyűjteménye (1813)

{ Nosza gyertek le - gé - nyek, menjünk ka - to - ná - nak,
 { El - jük ví - ganapja - lt e lit - vány vi - lág - nak!

Szép é - let, gyöngy é - let, en - né! szebb nem le - het, Az - ért jő - jön ka - to - ná - nak, a - ki mún - tet sze - ret.

Tóth István gyűjteményei (1828-32)

{ No - mes Huszt vá - ra Má - ra - ma - ros - ba!
 { Mi - ko - ron e - sék hl - ro - dalunk - ba.

Akkor volt ám a magya - nak szórnyú hatal - ma { Ma - gam láé tam: Fu - tott plundrá - ba.
 { Né - met u ram

Almási, Szini és Bartalus gyűjteményei (1840, 1865, 1873)

{ Jaj már mi - né - künk, ma - gyar - nemzet - nek,
 { Kik fel - tá - mad - tunk re - del - li - sek - nek,

Zakány István, Szulay Máttyás kopasz fo - jek - nek Nagy pi - pá - jú, Ke - ves do - hányú ma - gyar - nemzet - nek

Népi változat (Bartók gyűjt.)

{ Hé - sco - mé - tis ki - ál - lit - ja nyál - ka ver - buk - já - t
 { Csárda e - lött ki is tü - zi ve - res zászló - já - t

Gyertek i - de fi - a - ta - lok, tessék be - áll - ni Nyo - le - esz - tendő nem a vi - lág, le - het próbál - ni.

Népi változat. (Kodály gyűjt.)

{ A jó lo - vas ka - to - ná - nak de jó va - gyon dol - ga,
 { I - szik, e - szik a sá - tor - ba, sém - mi - re - sinus gon - dja.

Hej, é - let, be - gyöngy - é - let, em - né! szebb - sen: le - het, Csak az gyű - jő - jön ka - to - ná - nak, a - ki en - gem sze - ret.

Még megvizsgálatlan kérdés: nem azért váltak-e többarcú tüneményekké az előbbi dallamok, mert a nép — vagy mondjuk így: a szélesebbkörű közönség — sohasem látta őket rögzített formában s nem azért rögződtek-e meg hívebben az utóbbiak, mert ellenőrzésül s a fantázia zabolájául ott állottak mindenki szeme előtt, a közkézen forgó nyomtatványok, nevezetesen az egyházi énekeskönyvek lapjain. Ellentmondana ennek a feltevésnek, hogy sok egyházi népének, annak ellenére, hogy ott szerepelt a könyvekben, sőt talán könyvekből is terjedt el, mégis dúsz elváltozásokkal s ornamentikával él a nép ajkán s hogy a nyomtatott betűnek meg az írott kótának sohasem lehetett igazán hagyományszabályozó

6

Dobai István: Siralmas volt nékem... (Vikár és Kodály erdélyi gyűjtéséből; alatta a Kovács András-melodiárium más szöveggel feljegyzett dallama, 1770 körül)

Si - ral-mas volt né - kēm — Vi - lá - ga-ra szü - letnēm,

Hogy — e - zē - ket kell szenved - nēm,

Me - lye - ket a nem a re - mény - lēt tem.

és megkötő ereje — hiszen Szenczi Molnár Albert francia zoltárdallamaival is mi történt néhány emberöltő leforgása alatt! Viszont mellette szólna a feltevésnek, hogy a magyarság szájhagyományszerű kultúráját a 16. század óta mégis mind láthatóbban befolyásolja az írás és nyomtatás.

Kótáinkban néhány példát mutatunk be a fellelített típusokra, partitúra-szerű összehasonlításban közölve az eredeti feljegyzést, illetve feljegyzéseket, az élő népi formával vagy formákkal. 1. példánk (Tinódi-dallam) a minimális elv al toztatást szemlélteti; 2. példánk (Árgirus-dallam, Kodály kutatásai nyomán) arról világosít fel, hogy az eredeti ritmusról sokszor csak a népi forma ad képet, mert az előadásmód bonyolultabb, hogysen a régi feljegyzők megrögzíthették volna. 3. példánk (Hofgreff-dallam) a redukciót mutatja be érdekesen (szekvencia helyett sorismétlés, mint az a Balassi-forma élő típusaira általában jellemző⁸⁾; 4. példánk (Amadé László menüett-dala) a dallamvonál s vele a forma népi leegyszerűsítéséről számol be. Az 5. (kuructípusú és verbunkos-dalok) azt bizonyítja, hogy egy-egy »alászállott« dallamcsalád, amilyen a verbunkos-

daloké, még elágazó népi típusaiban is tisztábban világít vissza egy-egy dallam »hangzásbeli«, reális alakjára, mint akárhány közel egykorú, félszeg feljegyzés.⁹⁾ Végül 6. és 7. példánk (Dobai István éneke: »Siralmas volt nékem« Kodály

7

Az 1741-i kolozsvári kéziratból (Jesu Salvator)

Szent vagy ö - rök - ké, A - tya Ur Is - ten
Népének (Kodály erdélyi gyűjtéséből)
Szép e - vi - o - lás - ka Ked - ve - s a ró - zsás - ka,
A ma - gos menny - ég - ben,
Sze - rel - me - s a Jé - zu - som,
Ki te - rem - tet - tél és se - gi - tet - tél
Vi - lá - g a ra jöt - tél, Vá - ló - sá - gunk o - l t - tél,
E nyo - mó - rult test - ben.
Én a le - l - ki o - r a - vo - som.

egybevetésében és egy 18. századi népének, mai leszármazottjával) a barokk ornamentika típusait¹⁰⁾ idézi elénk. A dallamokat közös végzõhangra hoztuk, hogy az összehasonlítást megkönnyítsük; eredeti írásformájukat azonban legalább 2., 6. és 7. példánkban megtartottuk. Összehasonlításaink így kiragadott voltukban is beszédesen példázhatják, amit Kodály Zoltán egy ízben a régi magyar dalköltésről mondott: »Ismeretlen dalszerzõinknek nem lehetett szebb jutalma, mint ha melódiáik *felszállottak* a néphez.«

(1942)

¹⁾ Árgirus nótája 1921; A magyar népzene, Zeneközlöny, 1925; Zenei Lexikon II., Bp., 1931. 67—68; Néprajz és zenetörténet, 1933. A magyar népzene, 1937. 52—58.

²⁾ A legutóbbi érdekes idevágó példák H. J. Moser könyve: Tönende Volksaltertümer 1935, és W. Danckert: Das europäische Volkslied, 1939. Az újabb francia vers- és dallam-történet terén elég P. Verrier művére hivatkoznunk (Le vers français I—III. Páris, 1931—32), melynek visszatérő alapelve, hogy »la chanson populaire est restée plus fidèle aux formes anciennes« (II. 59.).

³⁾ A magyar zene történeti emlékeinek kiadása, Magyar Könyvszemle, 1926.; Barokk zene és kuruc nóta, Századok, 1933. pótfüzet. Különbösen Haraszti egy legutóbbi értékes dolgozatában (Zene és ünnep Mátyás és Beatrix idejében, Mátyás király Emlékkönyv, II. 1940.) önmagával is ellentmondásba kerül ezen a téren. »Az élő szájhagyomány visszavetítése történeti szempontból komolytalan és megbízhatatlan, egyetlen országban sem próbálkoznak vele« — hangoztatja a egyhelyütt (386); kevéssel előbb pedig (380—81): »A XV. század olasz improvizátor költőinek éneke homofon jellegű melopoeia, aminőt egyszerű, néhány futamra és akkordra szorítóköz lantkíséret mellett ma is hallhatunk Itáliában«. (!) Mi ez, ha nem »komolytalan és megbízhatatlan visszavetése az élő szájhagyománynak«?

⁴⁾ L. Népvándorláskori elemek a magyar népzeneben c. dolgozatomat, Ethn. 1934.

⁵⁾ Az ilyenfajta fennmaradásban, az »alászállásban« vagy »elsüllyedésben«, mint Naumann nevezi, voltaképp semmi meglepő nincs, ha meggondoljuk, hogy a régi magyar nemesi osztálynak is igen jó zenei emlékezete volt. Idézzünk itt néhány példát: Uzoni Fosztó István XVIII. századi unitárius egyháztörténetéből tudjuk, hogy Bogáti Fazekas Miklós zsolnárait, Tinódi-féle melódiáikkal együtt, az 1660-as évekig énekelték az unitárius hívek Erdélyben; Hermányi Dienes Péter 1695 táján Küküllővárot »a Balassa s Benitzki énekeinek sok nótáit tudja« még (Kelemen Lajos: Hermányi Dienes József emlékirata, Kolozsvár, 1925. 33.); erdélyi református lelkészek és iskolamesterek 1760 körül még jól ismerik a »Thököly Imre tánca nótájá«-t, melyet kétségtelenül a szájhagyomány tartott életben (Zenei Szemle, 1927., 241.); a XVIII. század végének magyar radikálisai megrovólag, a XIX. század gyűjtői örömmel jegyzik fel, hogy sokhelyütt élnek még a kuruc idők emlékei, hogy a nemesember »Bercsényi, Rákóczi, Bezerédi nótáit fújja, danolja« (I. Budapest Szemle, 1928., 604. sz. 416.); a háromszéki főkirálybíró az 1791-iki megyegyűlés bálján »Rákóczi kedves táncát« huzatja (Heidendorf M. önéletrajza Theil R. közlésében, Archiv des Vereines f. siebenbürgische Landeskunde N. F. XIII., 1883., II.); és így tovább. Holott a régi diákok közül bizonyára nem egy követte Fodor János, példáját, aki sárospataki szállásán, egyik preceptora hatása alatt, mind megégette a »szereleménekeket«, »minéműeket a kurucvilágban sokat szoktunk tartani és danolgatni kárhozatunkra« (I. Figyelő, 1877., 228.).

⁶⁾ Említsünk itt csak egyetlen analógiát a nyugati zene történetéből: a XIII—XIV. század oxfordi, londoni és párisi kézírataiban feljegyzett táncdallamok jórésze máig él, vagy legalább is közeli rokonságára hivatkozhatik a skandináv, illetve délfraancia, katalán és közép-olaszországi hangszeres népzeneben. Középkori francia táncdallamok vándorútjáról l. Verrier i. m. I. 43—46., 164—65. és III. passim.

⁷⁾ Még eldöntetlen, mennyire szabja meg a hagyomány a kolorálás aprólékos formáit s mennyire függenek azok az előadó egyéni invenciójától. Valószínű, hogy az ékesítés módja valaha magyar területen is éppúgy közös hagyományt képviselt, hogy tehát több előadó egyidejűleg is ugyanolyan egyöntetűen cifrázta a dallamokat, mint azt ma Bartók a románokról, Veress Sándor a moldvai csángókról s legutóbb (Kalangya 1941., 1—2. sz. 10. l.), Kiss Lajos a szlavóniai szigetmagyarság köréből feljegyzte. Viszont az ékesítésmódozatok ebben a »kollektív« hagyományhoz kötött formában is sűrűn változhattak, aminthogy változnak ma is. Ilyen kolorált dallamváltozatok egybevetésénél sokszor az a benyomásunk, hogy a puszta hangfok az állandó tényező, alterált vagy tiszta előfordulása másodrendű kérdés; másutt a figura elve látszik fontosabbnak. A Kodály-közölte teljes Kómvés Kelemen-változatban például (Zenei Szemle, 1926) 36 strofa közül csak ötből hiányzik a 3. dallamsor sorvégző »kettősékesítés«-e, tizennégyből a sor legmagasabb (mordent-) hangja. Két-három végigmenő hangfigura állandóságáról tanuskodik az újabb dunántúli felvételek (a M. Tört. Múz. Népzenei Gramofonfelvételei, 1937) 8—9. száma s egy Veress-közölte moldvai Molnár Anna-dallam (Népr. Múz. Értesítője, 1941. 167—68) is. A népzene hangszeres parafrázisaiban természetesen még erősebben érvényesülnek az állandó figurációs képletek s még jobban kidomborítják az előadás díszítő hagyományát, az előadó sajátos hajlamait, a hangszer természetét. L. pl. Kodály, A magyar népzene (1937) 67—68. lapján közölt dallamokat, a román anyagban Bartók levonatan maradt nagy gyűjteménye II. kötetének 689 ab, 698 ab, 699 a, 717, 723 a, 724 b, 727 e, 742., 743 c, 746 a—c, 750 b számait.

⁸⁾ L. Über Kulturkreise der musikalischen Ornamentik in Europa c. dolgozatomat, Zeitschr. f. Musikwiss., 1935. 2—3. füzet.

⁸⁾ Ugyanennek a dallamnak újabb olyan népi formája is előkerült, mely az írásban megrögzített alakhoz közelebb áll, amennyiben a szekvenciát pontosan megtartja s nem egyszerűsíti ismétléssé. (Volly István népénekgyűjteményében: »Meggzabadultam már én a testi haláltól«.) Az olyan dallamegyezés viszont, mint a Pálóczi Horváth-feljegyezte »Rákóczi László balladája«-é és a Kodály-gyűjtés »Azhol én elmegyek« melódiájáé, azt bizonyítja, hogy a szájhagyomány régibb formáit őrizhet az egykori, de amúgy is megkésétt feljegyzésnél.

⁹⁾ A dallam élő népi változatairól l. újabban Lajtha László, Kuruc eredetű dallam a magyar népdalgyűjtésben (Ethn. 1936. 111.), továbbá Énekszó, 1937. márc. 5-i sz. 5. l.

¹⁰⁾ A róla elmondottak természetesen nem jelentik azt, hogy minden dúsabb ornamentikájú régi melódiában »alászallott múdalt« gyanítunk. Nem; nagyon is elképzelhető, hogy a nép az átvett »úri ornamentikát« a maga régibb melódiáinak előadásában is alkalmazta. Tény azonban, hogy legjobb példáit templomi, istenes-siralmas énekek és régi múdalogok szolgáltatják. Az itt következő három népdalrészlet (Bartók és Kodály gyűjtéséből) és két régi kézirat-citátum minden elméleti meghatározásánál világosabban mutatja, mit értünk barokk vagy nemesi ornamentikán, a tulajdonképpeni népi díszítésmóddal szemben. Az első Jánóczi András énekéből való (»Ideje bujdosásimnak«, Bartók, A magyar népdal, 1924., 188. sz., szöveg. először XVIII. századi kéziratban és ponyvanyomtatványokban), a második Dobai István idézett énekéből (Kodály, Magyar népzene, 38. sz., szöveg. először XVII. századi kéziratban), a harmadik a Virágvetelkedésből (Kodály id. gyűjt. 43. sz., a dallam — az ugyancsak XVIII. századi »Ah hol vagy magyarok tündöklő csillag« szövegű Szent István-ének változata — először egy XVIII. századi ponyvanyomtatványban). A két kézirat-citátum a Kájoni-kódexből (XVII. század), illetve egy sárospataki melódiáriumából (1780—90 tájáról) idéz néhány cifrázott ütemet.

a) Sok o-ka-i vad-nak an-nak

b) Bá-nat-ját ru-ház-tu-re-ám

c) A bú-za-me-ző-ben há-rom-fé-le vi-rug

d)

e) A jó keresztény mindég bí-zik

II.

Makám-elv a népi és művészi zenében.

Amit e vázlat meg szeretne világítani, alapjában nem jelenthet újdonságot sem a népzene-kutató, sem a zenetörténész számára; a jelenséggel, amelyről szó van, mindketten találkoztak már, mint a zene életének alapvető elvével, állandó megnyilatkozási formájával. A változatképződésre gondolunk, arra a tünetnyre, amelyre az utóbbi évtizedek zenetudománya mindenfelől, mindenfajta részletkutatás oldaláról s egyre sűrűbben hívta fel a figyelmet. Számtalan apró mozzanatra derült fény e kutatások folyamán s a sok részlet, mely így előtérbe került, végeredményben két álláspontot értelt meg a kutatók táborában. Az egyik álláspont épp a változatképződésben látja a döntő különbséget, mely a népi és művészi zene életét elválasztja egymástól. A másik álláspont ezt a különbségtevést eltűzöttnek tartja, mert felfogása szerint a nép és a művész alkotási folyamata között nincs éles elválasztó határ. Ezt a két álláspontot szeretnők néhány adattal megvilágítani és bizonyos értelemben összekötni. A makám-elv megjelölést azért választottuk, mert a mai zenetudomány egyelőre vegyesen alkalmazza a primitív és a fejlett, az öntudatos és az öntudatlan változatképződésre.

Mi hát a *makám*? Idelsohn, a keleti zene kutatója szerint a szó eredetileg azt az emelvényt vagy dobogót jelentette, melyen az arab énekes az udvarnál, a kalifa előtt előadta dalait. Más értelmezés szerint a szó egyszerűen szabályt jelent, törvényt, mint a görög *nomos* (melyet ugyancsak alkalmaztak a zenére), s ismét más értelmezés szerint azt jelenti, hogy hang, tágabb zenei értelemben dallamforma, modell, képlet, tipikus alakzat, minta. A szó eredete bennünket kevésbé érdekel, itt inkább használatát és gyakorlati értelmét próbáljuk megmagyarázni. Idelsohn és Lachmann a makámgyakorlatot onnan eredeztetik, hogy az Iszlám-előtti korszak különböző törzsi, lokális dallamait a centralizált, városi arab műveltség később is bizonyos megkülönböztető megjelöléssel tartotta nyilván. Voltak perzsa, beduin, városi, falusi stb. dallamok, melyeket az arab műzenei gyakorlat úgy vett át, hogy nevükben tovább is lokalizálta őket. Valóban, ha végigfutunk a számontartott fő- és származékos arab dallam-típusok névsorán, szembeötlik ez a földrajzi és etnikai származtatás: Hidzsász-makám, Irák-makám, Iszpahán-makám, Adzsám-makám, Nahavand-makám stb., mind egy-egy vidéket jelölnek meg, ahonnan a dallamok valaha származhattak. (Adzsám: Perzsia arab népies megjelölése, a többi ismert földrajzi helynév.) Gondoljunk arra, hogyan jelöltek a görögök is évszázadokon át határozott dallamtípusokat, sőt hangsorokat dór, frig, lyd, aeol stb. névvel, tehát etnikai megjelöléssel. Az már azután bővebb magyarázatra szorul, hogyan alakul ki e magasrafejlett régi kultúrákban a határozott dallammodellek gyakorlata. Pedig ez a gyakorlat ma is rendkívül erős és uralkodó a teljes keleti zenében. Vannak kötelező hagyományok, melyek előírják, hogy bizonyos alkalomra ilyen vagy olyan makámot szólaltasson meg az arab zenész, *ragá-t* a hindu, *patet-et* a jávai muzikus. És itt azután persze hozzájuk sorolhatnók a görög *nomos-t*, a bizánci *epichémá-t*. Miből áll a megkötés és kik kötik meg így a dallamot? Ami elő van írva, többnyire a dallam általános alakja, néha csak szélső hangok, amelyekben belül mozoghat, néha a teljes hangkészlet, néha a hangsorral együtt a ritmus is, máskor csak a kezdő- és végzőhangok. Ez így

elég lazának és ötletszerűnek látszik ; a keleti muzsikus mégis messziről, csalhatatlanul megkülönbözteti egyiket a másiktól, a jó és hagyományhű előadást a hibás és hagyományellenestől. De a hiba és hagyományellenesség nem az egyéni kezdeményezés beavatkozásából áll, épp ellenkezőleg : az előadónak bizonyos kereteken belül teljes szabadságában áll a dallamot rögtönözni, sőt kötelessége, hogy rögtönözze, csak a modell, a makám előírt körvonalaihoz kell alkalmazkodnia. Most már világosan látjuk : makám a *közösség* hagyományát jelenti, a szabályt, a stílust, melyen belül a muzsikus él ; a rögtönzés, a dallam aktuális megvalósítása az ő *egyéniségét* képviseli a közösség, a stílus szabályain belül. Most már értjük azt is, miért nem hangozhatik el soha és sehol ugyanaz a dallam kétszer egyformán. Mert épp az *egyensúly* teszi ezt a művészetet, az egyensúly kötöttség és szabadság, állandó modell és rögtönzött előadás, közösség és egyéniség, megtartó állandóság és teremtő pillanat között.

Ha most általánosságban a népzenehez fordulunk, rögtön nyilvánvalóvá lesz, hogy a népzene, *mindenfajta* népzene élete alapjában nem egyéb, mint a makám-elv folytonos alkalmazása. A népi énekes vagy muzsikus, mikor énekel vagy zenél, tudatában van bizonyos dallamképletnek, melyet meg akar valósítani. A megvalósítás már az ő egyéni hajlamaitól, előadókészségétől, műveltségétől, fiziológiai adottságaitól, kedvétől és ízlésétől függ ; pillanatonként, helyesebben esetről-esetre, megszólalásról-megszólalásra változik, akárcsak — Lajtha László szellemes hasonlata szerint — egy emberi arc kifejezése különböző benyomások hatása alatt. Pontosabban kellene persze megmagyaráznunk azt az imént használt kifejezésünket, hogy a népi előadó *tudatában van* a dallamtípusnak, melyet előadni óhajt. Ebből a szempontból épp az utóbbi évek kutatói néhány figyelemreméltó adattal szolgáltak. Marius Schneider pl. arra figyelmeztet, hogy az egyiptomi néger, vagy indián népének maga is *keresi* még a dallamot, mikor előadásába fog ; önmaga előtt is fokról-fokra tisztazza a melódiát, mely így, előadás közben születik meg. Épp ezért Schneider arra hajlik, hogy a variálásban két típust különböztessen meg : az általános vagy öntudatlan makámot, mely határozatlanságból, nyelvi kényszerűségből, kész formulák változó felhasználásából fakad, és a szerkezeti változatképzést, a tisztuló fogalmazás folyamatát, az öntudatos makámot. Az utóbbi évek magyar gyűjtői, úgy látszik, hasonló eredményre jutottak : Vargyas Lajos Ájban, Járdányi Pál Kiden győződött meg róla, hogy a falusi köztudat bizonyos variánsokat még elfogad a maga kifejezőjéül, másokat már kirekeszt ; s így annak ellenére, hogy a variálás sehol sem tudatos erőfeszítés eredménye, nyilván az énekesek maguk is tudják, amit Járdányinak mondott egy kidei parasztasszony : »az ilyen falusi nóták többféle képen fordulnak elő«, vagy ahogy magam hallottam egy gyergyóalfalusi cigánytól, tömörebb fogalmazásban, egy-egy dallamra vonatkozólag : »így is lehet«.

Így is lehet — bár, mondtuk, ennek az azonossági tudatnak egyben megvannak a maga határai. Különös például, hogy paraszténekesünk sokszor nem ismernek rá a maguk dallamára, ha más szöveggel hallják. *Meddig* érzik önmagával azonosnak, még megvizsgálatlan kérdés.

Mi is történik hát e dallamokkal, amikor »többféle képen fordulnak elő« és mit jelent, hogy így fordulnak elő? Vessünk egy pillantást bármelyik arab, vagy török makámra s hasonlítsuk össze egy-egy népballadánk dallamváltozataival (például a Kómvéves Kelemenével, amelyet Kodály Zoltán több mint harminc strófaváltozatban rögzített meg). Ezek a dallamok nyilván több-

féle alakban élnek; *egyetlen* alakjuk nincs, egyetlen alakjuk elképzelhetetlen. A népi zenész nem törekszik rá, hogy végleges, tiszta, legjobb formát találjon: az ő szemében ez abszurdum; az ő számára és közönsége, egész kultúrája számára a dallam úgy él, hogy sokféleképpen él; ha egyetlen alakja lenne, már nem is nagyon élne, már útban volna a kihalás felé. A népi makám élete tehát állandó hullámozás: közeledés és távolodás valamitől, határozott cél nélkül. Lehet, hogy a biztosabb ösztönű népi énekes felfigyel a művészileg jobb formára és talán igyekszik is megragadni, rögzíteni; de egészen soha sem lesz erre képes, mert az ő készsége és fogékonysága is állandóan fluktuál. Legyen szabad itt egyik legnagyobb előadóművészünkre, Rácz Aladárra hivatkozunk, aki csodálatos módon megőrizte magában ezt a népi ösztönt s aki ismételtelen kijelentette, hogy képtelen valamely zeneművet kétszer ugyanúgy előadni. Rácz ösztönösen kezett nyujt itt az európai zenetörténet régi nagy előadóművészeinek, akik estéről-estére másként rögtönöztek meg a maguk áriáit és szonátáit... De erről később szeretnénk beszélni.

A népi zenében azonban épp ezzel jutottunk a lényeghez. A dallam folytonosan újjászületik, tehát születik: a makám-elv nemcsak a népi előadás, hanem a népi *teremtés* módja. Népi dallamvilágunk nagy felfedezői: Bartók és Kodály sohasem gondoltak rá, hogy a parasztságban a népi dallamkincs eredeti kitalálóját lássák; az alkotás, a kitalálás, a teremtés a népi dallamvilágban a makám-elvű teremtést jelenti, a változatképzést, a rögtönzött kivített hagyományos formán belül. A dallamvegtáció skálája, tudjuk, így is óriási s akármelyik pontján ragadjuk meg a változatok láncát, az szemünk láttára kigyózik az azonostól a távolrólhasonlóig, a legközelebbi közelségből nyílegyenest a végtelenségbe.

Pillantsunk bele ebbe az évezredes műhelybe, lessük meg egy pillanatra munka közben. Van két, szorosan összefüggő kérdéscsoport, mely a magyar népzene-kutatást és a magyar zenetörténetet mindig közletről érdekelte: egyik az élő és írott hagyomány viszonya, másik a műzenéből átvett dallamformák átváltozása a népi gyakorlatban. Egyik vonatkozásban sem láthatunk tisztán, ha nem keressük bennük a makám-elv évezredes törvényeit. Kodály Zoltán kutatásai nyilvánvalóvá tették, hogy a magyar dallamtörténet egyik legszebb s legizgalmasabb fejezete a régi írásos feljegyzéseknek az élő népi formákkal való egybevetéséből bontakozik ki. A viszony, mely a hagyomány e két formája között fennáll, nem határozható meg egységesen és elvi általánosságban. Itt is a metamorfózisnak különböző árnyalataival találkozunk: vannak dallamok, melyeknek mai élő alakja pontosan hitelesíti az egykor írásba foglalt formát, vannak, amelyeknek ritmusa vagy dallamvonala lényeges eltérést, talán újabbkeletű elhajlást mutat az egykor feljegyzett formától — az összevetések nagyrészt pedig az jellemző, hogy bennük a régiesebb és hitelesebb életforma áll szemben a fogyatékosan rögzített írásos formával. Elsősorban áll ez a 17—18. század dús, ékesített formában megtalált dallamaira, melyeknek a kézíratos vagy nyomtatott emlékekben majd mindenütt suta, vázlatos, sokszor hibás feljegyzések felelnek meg. (Lásd az előző előadást.)

De épp itt ismerhetünk rá az örök makám-elvre, ahogy a keleti muzsikusz értelmelte minden időben: a rögzítés csak a fővonalakra, az alaprajzra terjed ki, a többi, az értelmezés, az előadás, az életrekeltés, dolga. Egyik a hagyomány feladata, a másik a művészé, egyik személytelen és »örökkévaló«, a másik személyes és pillanatnyi. Tehát itt is az a két alapvető erő, mely a népi hagyomány egész életét megszabja: a megmaradás és a változás, a gyökér és a lomb, a maguk

állandó ellentétében és állandó harmóniájában. Egészítsük ki ezt a képet a műzenéből átvett elemek metamorfózisának képével. Egyik legszebb példájával Balla Péter szolgált, mikor vagy tizenöt esztendeje megleszte Moldvában egy fővárosi operettkeringő átalakulását falusi népdallá, négy vagy öt változaton keresztül. Az anyag itt is áttekinthetetlenül nagy, főleg ha vizsgálódásunkat a magyar népzene körén túl, az európai népzenekekre próbáljuk kiterjeszteni. De ragadjunk ki belőle csak egyetlen problémakört, azt, amely a magyar népzene egyik rétegét is érinti: az ókori mértékes formák népi továbbélésének kérdését. Tudvalevő, hogy az ókor végétől kezdve több görög-latin versforma népszerű, sőt népi képletté alakult át Nyugateurópában s ebben a formában élt tovább. Így jutott el több közülök hozzánk is, valószínűleg a középkor végén. Köztük van a saphói vers, mely egész Európában gazdag népi termést fakasztott, köztük az alkaiosi vers, mely a középkor folyamán jellegzetes himnuszritmussá változott át a nyugaton s hozzánk is ebben az alakban került el, hogy Vásárhelyi András, Timódi Sebestyén és mások énekein keresztül a népi dallamkincsbe is belejusson. Melléjük állíthatnánk jóegynéhány hasonlóan kalandos sorsú nyugati képletet: az anakreoni verset például, mely a kései renaissance, Monteverdi és kortársai révén az olasz népzeneben támadt új életre, a trochaikus tetramétert, melynek az útja Sophokleستől Beethovenig követhető, vagy a nyugateurópai vagánsverset, mely nálunk, talán már a középkor végén, a keleteurópai kolomejka-formával találkozott. Ezeknek a ritmusképleteknek továbbélésében és főleg népköltészeti szerepében nyilván ugyanaz az elv érvényesül, melyet az imént a melódiák életében megfigyeltünk: a körvonal, a keret, a modell fennmaradása s a részlet, az aktuális forma alakváltása és alkalmazkodása az aktuális igényekhez.

Eddig majdnem kizárólagosan a népi hagyomány életével foglalkoztunk; vajjon milyen lesz a kép, ha most a művészi zene problémáira fordítjuk figyelmünket? Vajjon teljesen más világot találunk-e itt? Vajjon igazuk van-e azoknak, akik úgy vélik, hogy a kettőt áthághatatlan szakadék választja el egymástól?

Népi zene és művészi zene, népi hagyomány és művészi alkotás: valóban úgy látszik első pillanatra, mintha az emberi szellem két merőben különböző, sőt ellentétes birodalmát képviselnék. Gondoljuk meg, amit az imént mondtunk: a népi előadónak, tehát a népi alkotónak tudatában a vers vagy dallam nem egyetlen, követelő, legjobb alakban él, hanem mindig különböző lehetőségeket hordva magában, mindig Janus- vagy Hekaté-fejjel, mindig abban az értelemben, hogy »így is lehet«; sokarcú teremtés ez, az *egyetlen* formától mindig és mindenben idegen. S gondoljuk meg, hogy az öntudatos művész egész munkája, erőfeszítése, kibontakozása ezzel homlokegyenest ellenkezik: hiszen ő az egyetlen, legjobb, végső, visszavonhatatlan, egyszer s mindenkorra szóló formát keresi gondolatai számára. Az *Appassionátára* Beethoven nem engedné rámondani, hogy »így is lehet« — egy Mozart- vagy Verdi-opera nem rögtönözhető újra, mikor alkotója megtalálta számára a végleges formát. Azt kell tehát mondanunk, hogy a művészi munka, az öntudatos munka egész irányában, egész szellemében eltér a népi alkotástól.

De azután mégis kétség fog el és felvetjük a kérdést: vajjon valóban annyira ellentétben áll-e a művésszel, annyira kívülreked-e a művész alkotásán a *makám* elve és szelleme — a modell, mely keresteti magát és többféleképp valósulhat meg, az átváltozás parancsa, mely esetről-esetre lerombolja és újjáteremti a művészi alkotás formáját?

Három körülményre szeretnők itt felhívni a figyelmet, hogy végül a negyedik, az elvi általánosság, annál világosabban rajzolódjék ki előttünk. Egyik,

hogy a nagy dallamkultúrák mindig és mindenütt *típusok* virágzásának kedveznek. Az ilyen virágkorokban mindig sokféle van az egyből, mindig csoportos a termés; és minthogy minden formából többféle kínálkozik, a közízlés egyik helyett elfogadja a másikat is. Gondoljunk csak a belcautó évszázadaira, mikor iskolák egész sora tanította a rögtönzés művészetét s a valamirevaló művész estéről-estére másként szólaltatta meg a maga bravúros számait, másként és mégis hasonlóan, az általános ízlés, a stílus keretében és mégis szabadon: mi ez, ha nem a népi alkotás világa, a változatképzés, a makám? Ismerjük a kor ünnepelt énekeseinek, Farinellének és Marchesinek nyaktörő áriaváltozatait, hat, nyolc, tíz, tizennégy cifrázott variánst ugyanegy melódiára: mi ez, ha nem az »így is lehet« szelleme? Holott Farinelli és Marchesi nyilván sohasem tanultak a mi kidei és gyergyóalfalusi énekeseinktől. A második körülmény, amelyre utalni szeretnénk: hogy az európai muzsikustól sohasem állott távol a *variáció* gondolata. Ellenkezőleg: voltak időszakok, amikor java energiáját igénybevette ez a gondolat, mikor a nyugati zeneszerzőnek legfőbb becsvágya volt, hogy adott témák variációjából építsen új formát, nyisson új lehetőséget. A jelenség lélektani háttere alapján egyszerű és közismert: az elrejtés és újramegtalálás, a keresés és ráismerés ősemeri, vagy ha úgy tetszik, gyermeki öröme ez, mely egyformán érvényesül egy mondóka visszatérő refrénjében és a Wagner-zenedrámák burkolt motívumváltozataiban. Évszázadok multak el anélkül, hogy a középkori zenész más lehetőségekre gondolt volna, mint a gregorián korális különféle kiszínezéseire és körülírásaira; a korai hangszeres muzsikának döntő lökést adott a táncdallamok változatainak sorozata, az ú. n. variációs szvitforma; a protestáns egyházi zene tetőpontját az evangélikus korál variációjából kifejlő monumentális formák, a korálkantáta, korálfantázia, korálpassió virágzása jelentette; és talán mindennél többet mond, hogy az európai klasszicizmus legnagyobb zenész-építőmesterei, Bach és Beethoven, egyben a variáció legnagyobb és legsokoldalúbb művészei voltak. Van ugyanis egy zeneszerzőtípus, mely épp a változatteremtésben, az alakításban és értelmezésben, az anyag metamorfózisában emelkedik legmagasabbra s ez sokkal inkább természetes otthona, mint maga a dallamkitalálás; Bach is, Beethoven is, de Liszt is, Bartók is ehhez a típushoz tartoztak. A variációs hajlam szinte törvényszerűleg vezet a monotematikához, az »omnia ex uno« elvéhez; és bizonyára nem véletlen, hogy Liszt és Bartók első helyen állnak azok között, akiknek a 19. és 20. század zenéje az egytémájú szimfónikus költeményt, az egytémájú kamarazenét, az egytémájú versenyművet köszönheti.

Végül a harmadik körülmény, amelyre utalni szeretnénk: hogy az öntudatos európai művész is állandó vagy visszatérő dallammodellekkel dolgozik, akár tudja, akár nem, akár akarja, akár nem. Mert körülötte a korszak ízlésében, a mindenkori stílusban, a nyelvben folytonosan határozott gondolati és kifejezésbeli típusok, fordulatok, képletek és lehetőségek érvényesülnek: korát tagadja meg, nyelvi érthetőségéről mond le, ha elkerüli őket. De nem is kerülheti; ha elkerülhetné, nem lenne századának fia, munkása, vagy akár megújítója — hiszen a megújítás is, akár óvatosabb, akár forradalmi, e nyelvi fordulatok, a modellek, a makámok fokozatos kicseréléséből áll, a legjobbnak és legfrissebbnek megragadásából, a gyengébbnek és kopottnak mellőzéséből; keresésből és válogatásból. Így alakulnak még a kor *vándortémái* is más és más értelművé egy-egy kimagasló művészegyéniség kezében; de ki tagadhatná, hogy e vándortémákat, a közkinccset ők is magukévá tették? Shakespeare és Molière éppoly kevésbé tagadhatnák, mint Händel vagy Mozart — és teljes joggal csodálkoznának, ha

m iatt kétségbevonók szellemük eredetiségét. A régi zenésztől nem eredeti gondolatot, hanem szép kivittelt kívánt a közvélemény; Palestrina és Lasso, Bach és Händel számtalan idegen témát használtak fel, a Mozart-dallamok nyolcvan százaléka előfordul Mozart kortársainál is, némelyik ifjúkori műve valósággal megkülönböztethetetlen Christian Bach vagy Paisiello műveitől.

Íme például néhány szemelvény a híres Don Juan-menüett dallamának történetéből, amint korabeli zeneszerzők kezén, 50 év lefolyása alatt kialakul.

a) (Rinaldo da Capua: *La zingara*, 1740 kör.)

b) (Piccinni: *La buona figliola*, 1760.)

c) (F. de Majo: *Ifigenia in Tauride* 1762.)

d) (Chr. Bach: *Alessandro nell'Indie*, 1762.)

e) (Paisiello: *Gli Zingari in fiera*, 1789 s már előbb is)

f) (Guglielmi: *Finti amori*, 1780 kör.)

g) (Mozart: *vonós-divertimento*, 1772.)

h) (Mozart: *Don Giovanni*, 1787.)

De talán mind ennél vonzóbb látvány, mikor egy-egy nagy művész valamely magaválasztotta témán, illetve dallammodellen fúr-farag egész életén át. Különböző oldalakról közeledik feléje, más és más értelmét fedezi fel, annyira összenő

vele, hogy az immár személyessé bűvölt dallamgondolat egész művészetének jelképévé alakulhat. Így kíséri végig Mozart, Beethoven, sőt Bartók életét egy-egy párhangos motívum, egy-egy zenei névjegy, hogy újra meg újra, új meg új értelemben villanjon elő életük nagy fordulópontjain. Gondoljunk itt csak Mozart négyhangú »névjegyére«, amely gyermekkorától utolsó művéig elkísérte. Nemcsak a korszak, a nemzedék művészetének lehet ilyenmódon tematikus egysége, hanem a művész egyéni fejlődésének is. Az előbbivel kapcsolatban Dincsér Oszkár egyhelyütt, igen helyesen, a sienai festőkre utal; az utóbbira nézve talán Rafaelt, Watteaut vagy Cézannet idézhetné, de mélyebb értelemben bizonyára végigkövethetnők a központi gondolat uralmát s egyre tisztulobb megvalósulását minden nagy művész életén és alkotásán.

Hadd jussunk innen a végső konklúzióhoz. A népzeneész, akinek számára a zene egyenrangú változatokban él és a zeneszerző, aki öntudatosan egyetlen, legjobb formát keres gondolatai számára, szorosabban rokonok, mint első látszatra gondoljuk. A művész szabad teremtése ugyanis alapjában szintén: *választás*. Éppúgy változatokból válogat, mint a népénekes; mögötte ugyanúgy ott áll egy nemzedék, egy korszak, egy közösség stílushagyománya, nyelvi konvenciója, szabadsága és kötöttsége, mint a népénekes mögött. A közösségi forma kötöttsége az ő műhelye számára köznyelvet és nyersanyagot jelent, a közösségi forma lazasága az ő személyes invenciójában ölt testet. Annnyiban szabad, amennyiben öntudatos; de öntudata és erőfeszítése sem emeli ki teljesen a korból és kötöttségből, csak azt teszi lehetővé, hogy céltudatosan haladjon, hogy egyre jobban rátaláljon önmagára, hogy összefoglaljon, hogy fejlődjék. A két, látszatra oly ellentétes életformát azonos erők egyensúlyjátéka szabja meg: a változás és a megmaradásé. Viszonyuk a makám viszonya a maga pillanatnyi alakjához, az alapgondolaté a változathoz. Az alapgondolatok száma azonban lényegében kevés — amiből sok van, az mindig a változat, tehát a hamar múló, pillanatnyi forma. És itt, mintha a természeti vegetáció egyik alaptörvényére nyitnánk rá, melyet eddig csak kerülgettünk: a gyökér kevés, a lomb ezernyi — a gyökér maradandó, bár többnyire láthatatlan; a lombzat, melyet megcsodálunk, elhull és megújodik.

(1948)

Szabolcsi Bence

Two lectures on the relation of folk-music and art music (I. Oral tradition and ancient musical records. II. The principle of the maqām in folk melodies and art music.)

One of the most important resources of the research of folk-melodies is the comparison of old musical notations with melodies conserved by oral tradition. The researches relating to this matter have already a considerable literature; in Hungary it began with the studies of Zoltán Kodály. The present lecture establishes, on the ground of the comparison of about 60 melodies in their noted (16—19. century) and oral-traditional form that a certain system may be observed in the persistence of melodies and that the tunes are from that point of view divided into several groups of style: a type conserved exactly and without ornaments detaches sharply from a melody type preserved in a richly ornamented form, in whose ornamental manner we can see the popularized remains of Hungarian baroque music. — The second lecture deals with the manner of popular varying. Starting from the statement that the eastern maqām-principle (fixed basic scheme and varying performance) is the vital form of every folk-music, it compares that principle with that of art-music. On first sight we may ascertain a sharp contrast, the conscious creative artist aiming at a unique, final form, whereas the main peculiarity of folk-music is its surviving in the form of a great many, equally »valid« variations. Upon a closer examination however it becomes evident that even the creation of the individual artist is bound organically to the maqām-like mode of thinking; he also selects from the stock of types, from the variations of his age; even by his own work he presents a variation of already existing types. Thus he also illustrates the same coherence between community and individuality, between tradition and original thought, like the popular performer who gives an occasional form to traditional schemes.

A népies üvegfestmény.

A falusi parasztházakban régebben olcsó vásári metszetek kerültek a falra, manapság családi fényképek, csoportképek, néha meglepő izléses elrendezésben¹⁾, vagy folyóiratok mellékletei, tehát színes vagy színtelen nyomatok. Ilyenfajta díszítménye volt a régi népi lakásnak a hátlapján megfestett üveg.²⁾

A művészettörténeti kézikönyvek általában elég kurtán végeznek vele, mint kisjelentőségű műfajjal. Eredete az antik világba megy vissza és őse a két üveglap közé szorított aranylemez, amelybe rajzokat karcoltak. Útja Bizáncból Oroszországba vezetett, ott a 14. században virágzott. Az üveglapot később színes festékekkel díszítették, majd elvált az aranytól, önálló életre kapott és a gótika végén Németországban is elterjedt és még később megtalálta útját a nép körében is. Olcsósága volt az erénye, hátránya pedig anyagának szerfeletti törekenysége. A mintát az üveg alá tették és a szabad felületen utána festették mégpedig a körvonalat olajjal vagy vízfestékekkel vonták meg és temperával kitöltötték.³⁾ Ez az eljárás nem kívánt nagy mesterségbeli készséget, innen a gyakori gyenge és érdektelen példány is. Így hát házilag is készülhettek ezek az üvegfestmények, de a kutatás már talált egyes központokat is, ahol készítették és terjesztették őket.

Ilyen középpont, a feuchtwangeni múzeumkatalógus szerint Bajorországban Murnau és Oberammergau. Valaha — olvashatjuk — nagyon kedvelt, sőt egyetlen dísze volt a feszületes szobasároknak a 19. sz. folyamán. Házalók is kereskedtek vele.⁴⁾

A virágzó cseh üvegyipar mellett az üvegfestmény is szerepre jut, természetesen nem szükségszerűen, mert hiszen az üveglap másutt sem ritka. Az idősebb magyar üvegesek szerint Nyugatmagyarországra az ilyenfajta népi áru Csehországból érkezett. Valóban, az olmützi üvegesek 1733-as céhszabályzata szerint az inas harmadik, utolsó évében saját költségén vett anyagból három vízfestékes vázlatot köteles készíteni, egy-egy vallásos, világi tárgyút és virágost (Blumenstück). II. József ugyan megingatta ezt az iparágat, mégis, szép számmal fennmaradt ilyen képek bizonyítják, hogy Olmützben virágzott az üvegfestés.⁵⁾

Ausztriában, közvetlen szomszédságunkban a néprajzi kutatás a felső-ausztriai Sandl és Aussergefeld falvakat jelöli meg központként a cseh területhez közeli Mühlviertelben.⁶⁾ Haberlandt Artur a nyugatmagyarországi múzeumok anyagában idevaló munkákat ismert fel, vagy legalábbis ezek hatását állapítja meg.

De Tirolnak sok mindennel kereskedő fiai sem vetették meg a nép körében kedvelt üvegfestményeket. Sopronban az 1810-es év folyamán polgárnak vesznek fel bizonyos Prix Jánost, aki tirol olasznak vallja magát, mestersége képarús (Bildhändler). Vajjon metszetekkel vagy üvegfestményekkel kereskedett-e, nyílt kérdés: de 1812-ben a soproni üvegesek összeakasztják a tengelyt vele, valamint a cseh vándorárosokkal, akik formált üvegpoharakat árultak. A városi

¹⁾ Ethn. LIX. 57. Vajkai Aurél, Élet a cserszegtomaji házban.

²⁾ Üvegfestmény. Hinterglasmalerei. Verre engloimisé. Magyarul egész szabatosan legföljebb körülírással lehetne kifejezni.

³⁾ Spiess, Bauernkunst, ihre Art und ihr Sinn. 1925. 141—2. Az iparművészet könyve. III. 535. »Kevésbé fontos csoportba tartozik az üveghátlapfestés.« Divald, Az üveg. Éber, Művészeti lexikon. 1935. II. 561. »Sohasem volt elterjedve, inkább kuriózum gyanánt készítették.« Az iparművészet könyve. II. 257. »Az üvegfestészet egy szerényebb fajtája.« Lyka: Az üvegfestés.

⁴⁾ Güthlein és Ritz, Das Feuchtwangler Heimatmuseum. 1929., 29.

⁵⁾ Rödé, Die Olmützer Künstler und Kunsthandwerker des Barock. 1934. 32.

⁶⁾ Spiess, i. m. 141—43.; Haberlandt, Volkskunde des Burgenlandes. 1935., 29.

tanács a csehekkel szemben fegyvertelen, mert azoknak császári szabadalmuk van a kereskedésre, de Prixet kényszerítik, hogy maradjon a képek árusítása mellett.⁷⁾ Rendkívül fontos számunkra Kazinczy egyik levele Dessewffy Józsefhez 1824 február 9-ről: »Nem régiben egy Tyroliszi fiatal ember jöve fel hozzám, üvegre mázolt Szent Képeket árult s egy emberem megveve tőle egyet, s midőn fizetni kellett, egymásba kaptak. Mig a bevádlottat felhivatám, tudakoztam tőle, ismeri-e Tyrolnak azon helyeit, ahol én jártam.«⁸⁾ Kazinczy tudvalevően Sátoraljaujhely közelében lakott, a tiroli képárosok tehát odáig elvetődtek. Figyelmeztető adat ez arra nézve, hogy az efféle népies műtárgyak vándorútja néha kiszámíthatatlanul messzire visz; az eredet kérdését nagyon is összekuszálhatja.

Ezzel tehát valamennyire hazánkra nézve is megállapítható, hogy ezek a tiroli vándorok ellepték. Ha a közelebb fekvő Csehország és Ausztria közeli tartományairól inkább tételeznék föl, hogy népünket ellátták üvegfestménnyel, akkor a Kazinczy-adat figyelmeztessen rá, hogy a tiroliak előtt sem volt akadály, még távolabbról elindulni s bekalandozni országunkat.

Erdély, úgylátszik, maga is központ volt és saját nyugati határvidékét el is látta. Erre nézve Seemayer Villibald tájékoztat és pár sora a kolozsvári EKE-múzeum katalógusában az egyetlen magyarnyelvű forrás, amely egy kissé bővebben szól az üvegfestményről.⁹⁾ Szétválasztja a román- és székely típust. »A román üvegfestményeknek mai készítési helye a szolnokdobokamegyei Mikola, a görög-katolikusok híres búcsújáráhelye. Ebben a faluban télen alig akad ház, amelynek lakói, férfiak és nők, egyaránt ne képek festésével avagy lobogókeresztek és feszületek faragásával ne foglalkoznának. Anyaguk különböző nagyságú üveglapok és bolti olajfesték. Az üvegtábla alá a megfestendő kép körvonalas rajzát teszik, imígyen mindössze az üresen maradt terek festékekkel való kitöltése maradván hátra. Mikor aztán beköszönt a tavasz, a férfiak megrakodnak a képek nagysága szerint több-kevesebb darabból álló képcsomagokkal (sukk), és különösen az asszonyoknál rendkívül kapós portékájukkal bejárják Erdélyt, a szomszédos vármegyéket, sőt Bukovinát és Romániát. A román üvegfestmények alatti sorban amazoknál régebbi keletű analóg, de gondosabb kivitelű üvegfestmények láthatók.«

Ugyanez a szerző a múzeumból írva — az Ethnographiában — úgy vélekedik, hogy a székely üvegfestések a mikolaiaknak elődei.¹⁰⁾ Nem volt módomban az erdélyi múzeumokat végigjárni, de 1944-ben Szolnok-Doboka megye több községét bejártam. Mikola ugyan Szamosujvár közelében van, oda pedig nem vetődtem el, viszont Dés mellett Rettegen, Bacán, Csicsókereszturon számos parasztházban jártam, mind magyarban, mind románban, hanem üvegfestményt nem találtam. Valószínűleg 1902 óta Mikola divatja is elmúlt.

Gh. Pavelescu viszont, az erdélyi román üvegfestészetről írt tanulmányában több délerdélyi központot ismertet s gazdag, helyenként ma is fejlett üvegfestőmesterségről számol be. Ilyen központok Maeri (Gyulafehérvár mellett), a Sebes völgyében Lancram és Laz; Sibiu (Szeben) megyében Saliste (Szelistye) és Poliana (Polyáh) Sibiului. Pavelescu szerint a legrégebb ismert erdélyi üvegon készítője a lanرامي Nicula mester, 1787-ből szignált ikonjával. Az ikonok

⁷⁾ Polgári lajstrom 1810. I., 10. és 1813., X., 13. Prix megállapíthatatlan okból kétszer került felvételre. Tanácsjegyzőkönyv 1812-ről, 1742. sz. végzés.

⁸⁾ Kazinczy Ferenc levelezése (kiadta Váczy János). XIX., 29.

⁹⁾ Seemayer-Radnóti, Képes kalauz az E. K. E. múzeumban. 1902., 13—4.

¹⁰⁾ Ethn. XIII, 145.; Spiess i. m. 143.; nem igen hisz az erdélyi terjesztő központban Romániát és Bukovinát illetően.

kultusza — családi vonatkozásokon túl — összefüggésbe állítható bizonyos szenteknek a román nép körében tulajdonított jelentőségével, következtetni lehet az ikonok mágikus szerepére is. Néprajzi jelentőségük jóval túlhaladja helyenként megnyilvánuló művészi értéküket is.¹¹⁾

Úgy tetszik, a színmagyar vidékeken egyáltalában nem volt általános az üvegfestmény, a múzeumi leltárak szerint is igen ritka a magyar helyről származó darab; nagyrészüket német- és horvátlakta, vagy magyarral vegyes lakosságú vidékek szolgáltatták. Gyermekkoromból emlékszem, hogy 1900 körül még horvát szülőfalumban, a sopronmegyei Darufalván egy-két efféle képet láttam falon függeni, de már 1925 körül alig.

Mikor Zichy Domonkos veszprémi püspök egyházmegyéjét látogatja 1845—46-ban, a vizitációs jegyzőkönyv a fenyőfői (Bakonszentlászló közelében, magyar-német lakosságú község) fióktemplomban megjegyzi, hogy ott két üvegre festett Mária-kép van; ez azért is említésre méltó, mert másutt nem akadt párja.¹²⁾ 1840 körül tehát, legalább is templomban, Veszprém környékén ritkaságszámba ment az efféle festés. Ezzel szemben, a sopronmegyei Homok községben, mely ma is magyar-horvát lakosságú, 1827 április 27-én Németh Imre hagyatékának listájában hét drb. tükrökép és négy drb. »öveges«-kép szerepel (5'30, 1'38 forint értékben), az utóbbiak alatt valószínűen üvegfestményt érthettek.¹³⁾ Egy lakásban elég szép szám a négy.

A nyugati határszél múzeumi szépszámmal szolgálnak anyaggal, de nemcsak ez tételezi fel valamely közeli központ létezését, hanem adatok erősítik meg. Haberlandt Artur a Burgenland néprajzáról írt könyvében említi, hogy két helyütt is előfordult üvegfestmény aranszínekkel, mintegy agraftotechnikával az idősebb olasz darabokra emlékeztetve. Jelzésük: »Ferdinand Osswald scripsit 1835(vagy 1836)«. Haberlandt e kétszeres előfordulásból és hogy az országrészen az Osswald név ismeretes, arra következtet, hogy a munkák burgenlandi eredetűek.¹⁴⁾

Kár, hogy a tulajdonképpeni ábrázolás tárgyával adós maradt a szerző, ingadozása az évszám körül pedig azt a hitet kelti, hogy az nem volt tiszta, mert valóban a munkák egy évszázaddal korábbiak. A soproni múzeum 1869-ben négy arcképet kapott egy soproni családtól és úgy könyvelték el, hogy Osswald pozsonyi néma festő munkái. Krug soproni kalmárt, nejét és évszámmal két leánykáját ábrázolják a képek (1745, 1746). Osswald pozsonyi festőről tud a magyar művészetirolalom. Schmidely Istvántól tanult és 1740. körül arcképeket festett.¹⁵⁾ Mikor 1944-ben a soproni múzeum közvetlen közelében bomba hullott le, a légnyomás lesodorta a falról az üvegfestményeket, egyikük, amely az úrvacsorát ábrázolta, széttört és roncsai közül papirosok kerültek elő, amelyek a kép és a fedőlemez közt töltötték ki a rést. Írások voltak és többnyire Osswald Ferdinándtól származnak. Így egy számla (fogalmazás) Komáromba szállított címerekről, ugyanitt elmosódott fogalmazás; 1740-ről jegyzék valamely borbélyműhely kifestéséről, aláírva: »Ferdinand Osswald, der stumme Mahler«. Egy mázolószámla töredéke. 1743-ból Olay Mártonné síremlékének felirata. Nyilván fogalmazások, amelyekkel a festő lomként hánt. Lehet persze, hogy az arcképfestő és az üvegfestő nem azonos személy, de valószínűtlen; az 1740. körül

¹¹⁾ Apulum, bulletin muz. regional Alba Julia. 1939., 42.

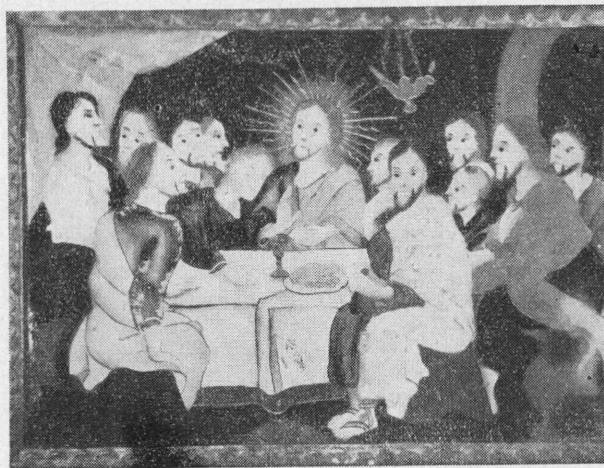
¹²⁾ Meszlényi, Zichy Domonkos veszprémi püspök egyházlátogatásai 1845/46-ban. 1941., 54.

¹³⁾ Az eredeti összeírás a soproni múzeum néprajzi adattárában.

¹⁴⁾ Haberlandt i. m. 29.

¹⁵⁾ Művészet, 1904., 198.

végzett feladatok ugyanis olyanfajta munkák, amelyeknek sorába az üvegfestés is beleillik, bár tagadhatatlan, hogy az arcképek magasabb szintet képviselnek. Viszont az említett úrvacsora is jobb minőséget képvisel, mint általában az üvegfestmények. A lényeges az, hogy Osswalddal új központot nyerünk, mert hiszen a Haberlandt említette két üvegfestmény Ruszton és Németjářfaluban, azaz Pozsonytól éppen nem távol, került elő.

1. Az úrvacsora. Osswald pozsonyi néma festő üvegfestménye.
1740. körül. Soproni Múzeum.

1. Тайная вечеря. Работа немого мастера рисунков по стеклу, Освальда, из Братиславы.

Kevés hasonlóságot mutat vele a magyaróvári múzeum két üvegfestménye, amelyek valószínűleg Szigetközből származnak. Az egyik feszületet ábrázol mértéktartó színezzel (vörös, fehér, zöld), oldalt függöny és egy-egy tulipános váza. A másik képen szent Peregrinus, amint egy angyal kötözi be sebes lábát; mellettük feszület, oldalt fehérabroszos asztal rossz távlatban, rajta két gyertyatartó. Kékesszürke, fehér és testszín. A szigetközi származást alátámasztja, hogy Hédervárott e ritka szentnek kápolnája van, ahol nevenapján, április végén, misét szolgáltatnak.¹⁶⁾ Kultusza egyébként valamikor Sopron megyében elég erős volt, ma mind ott, mint Moson megyében elhalványodott.

A többi, Magyarországon felgyűjtött anyagból bajos hazai eredetre következtetni. A zöldes és sárga háttér sandli származásra vagy hatásra vall, a tejfehéret egy öreg üveges cseh származásúnak mondja. Általában mind síkszerű hatásra törekszenek és a színekben nincs tónus. A horvát nemzetiségű vidéken a rikító színek kelendők, egy pár hitelesnek vehető németvidékin a vörös kisebb szerepet játszik és hiányzik szinte a külön életet élő hatalmas virágdísz, amely nélkül a horvát vidék üvegfestménye el sem képzelhető. A tárgykör egyébként elég szegényes és sokban emlékeztet az osztrák múzeumokban található darabokra. Tárgy szerint lehetetlen is elhatárolni a két területet, az osztrákot

¹⁶⁾ A hédervári plébánia közlése 1948. VII. 20. Peregrinus tiszteletét a szervita kolostorok élesztették, ilyen pedig kettő is volt Sopron megyében: Lajtaszék és Lorettó. Szobra van a fertőszéplaki templomban, freskó róla Lorettóban és Rábasebesen. Képe a soproni domonkosoknál.

és csehet, egyazon ábrázolások gyakoriak.¹⁷⁾ Világi tárgyú azonban eddig csak egy akadt szemem elé. Az anyag felsorolása mégsem lesz meddő munka ; a tárgyválasztáson kívül is vannak kiemelhető adatok.

Kismarton (Eisenstadt), Burgenland fővárosa, két jól kiépített helyi múzeummal dicsekedhetik. A régebbi Wolf Sándor magánmúzeuma, minden irányban fejlesztett gyűjtemény. Üvegfestései közül Haberlandt a kismartoni kegykép mását tartja legfigyelemreméltóbbnak (18. század), mint helyi kapcsolatokkal teljes munkát. Azután egy erősen zöldtónusú Szt. Annát a gyermek Máriával, az úrvacsorát, szt. Györgyöt és szt. Mártont, a gyermek Jezust báránnyal, Jánossal, valamint Genovéva történetét emeli ki. Általában bécsi vásárlásokként fogja föl ezeket¹⁸⁾, de többet, így éppen Jezust szt. Jánossal, magam vettem Ischl-ben, amikor még a múzeum kötelékében dolgoztam ; továbbá éppen ezt a báránnyal szt. Jánost láttam a hallstatti múzeumban, mint helyi terméket. Genovévát Haberlandt sziléziainak hiszi, holott mását az egyik kisebb bajor múzeumban láttam (Dinkelsbühl v. Rothenburg, jegyzeteim abból az időből elvesztek). Mint törött darab a raktárban porosodott, amikor Halm Fülöp, a müncheni Nationalmuseum igazgatója fölhívta figyelmemet az ábrázolás ritkaságára és akkor állították helyre. Sajátos, hogy Somogy megyében négy példányban is fölmerült.

A kismartoni tartományi múzeum (Landesmuseum) kizárólag burgenlandi anyagát Haberlandt sandli származásnak véli. Tárgy szerint : keresztvitel, szt. Katalin, a máriacelli kegykép, az ítélet napja és kettőn a keresztfán fekvő Jezuska. Volt ott egy kisebb népművészeti gyűjtemény, de gazdája, Ilkov mérnök, a város Ausztriához csatolása után került oda ; egyetlen üvegfestménye idegen származású. A sopronszentmártoni, lékai, és pinkafői kis helyi gyűjteményekben Haberlandt nem említi üvegfestményt.

Sopron múzeuma a maga 16 ép darabjával tehát aránylag elég tekintélyes gyűjteménynek mondható ; vegyük hozzá a háborús veszteséget, amely három darabból áll s az idők folyamán elpusztultakat is. Leltára, sajnos, csak 1916-ban indult meg, az üvegfestmények azonban régebbi gyűjtések. Ilyenformán csak kevésnél nincs nyitva az eredet kérdése. Így p. o. egy korábbi jelentés szerint a színmagyar Agyagoson (ma Agyagosszergény) vásároltak egy üvegfestményt, tárgyát azonban nem jelölték meg. A soproni műkereskedelemben vett darabok távolabbi eredete sincs föltüntetve. — Öt esetben biztos mégis a gyűjtés helye : 1902-ben Búdöskút (Stinkennbrun) tiszta horvát faluból beszolgáltattak kettőt (N. 651/2). Érdekességük, hogy tükörrre festették, a két csillag között elhelyezett írás egyazon kéz munkájára enged következtetni. Az egyik Jezus születése (vörös, kék, rózsaszín, testszín), a gyermek felnőtt arccal, a szülőkön kívül egy szamar és egy ökör látható, a színtér egészen keskeny. A másik : szt. Márton, mint fiatal vitéz (vörös, zöld, sárga, arany). Mindkét kép felső részét stilizált indák töltik ki (18 sz).

1926-ban egy baranyamegyei diák Sopronban tanulván, Megyefáról (szt.-lőrinci járás, német-magyar lakosság) három üvegfestményt adott el a múzeumnak. Ketteje igen kezdetleges, feltehetően népi másolat. N. 658. : szentcsalád, a tipikus Murilló-elrendezésben, mögöttük fa, ebben a szentlélek galambja (sötét- és világoskék, zöld, vörös), N. 642. : valamely kegykép mása ; Mária ölében a halott Krisztus (vörös, kék, világos- és sötétzöld). Ez a kegykép módjára

¹⁷⁾ Spiessnek is feltűnt a tárgykör szegénysége : »Bei Werken, die aus guter bäurischer Umwelt geflossen sind, sehen wir eine Beschränkung in der Auswahl des Stoffes«. I. m. 142.

¹⁸⁾ Haberlandt, i. m. 45., 76.

2. Szt. Márton. Büdöskút somogy megyei faluban gyűjtött üvegfestmény. Soproni Múzeum.

2. Св. Мартон. Рисунок на стекле из коллекции, собранной в с. Бёдешкút, района Шомодь. Музей в Шопроне.

3. Ítélet napja. 1925. körül gyűjtötték Baranya megyében. Soproni Múzeum.

3. Судный день. Рисунок попал в коллекцию, собранную в районе Бараня, приблизительно в 1925 году.

való ábrázolás elég gyakori, de mind a sümegi, mind a sasvári a földön foglalnak helyet, fán való elhelyezéssel viszont csak Maria-Taferl kegyképe ismeretes Melk közelében. A harmadik baranyai származású kép (N. 853.) tárgya az ítélet napja : vörösruhás Krisztus mint bíró karddal, két aranytrombitás angyal közt, felhőkben. Oldalt szt. Péter a mennyek ajtaját nyitja. Lent szt. Mihály fekete, vörös és zöld ruhában ; egyik oldalt zöld mezőből három alak támad fel (két feketeruhás, egy zöld), másik oldalon dunyhaszerű, csíkos lángokban négy félmeztelen emberi alak. Fent a 18. század végére valló német írás. »Kömt herüber /Frommenin/ den Himel. Gehethin ihr Sün /derin das ewi/ ge Feuer«. Az ismert példányok közt ez a legélénkebb, a müncheni múzeum adattára számára le is fényképeztettem 1930-ban.

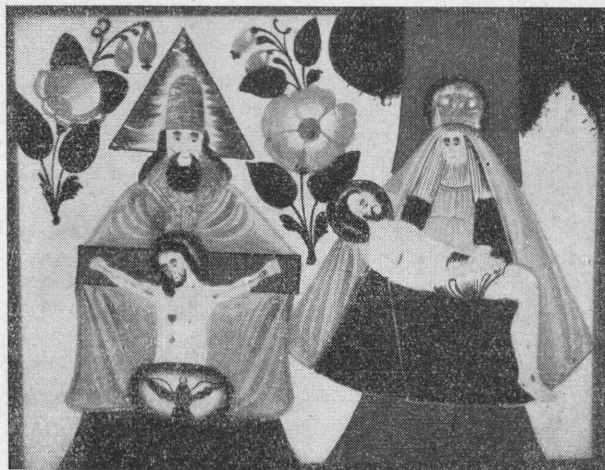
Helyhez köthető az említett úrvacsora, mely tehát pozsonyi (N. 705.). Rajta kívül ugyan még három ilyen tárgyú képe van múzeumunknak, mégis felettük áll ; tónusos színei : kék, vörös, zöld, sárga. Egyébként társaival együtt nem Lionardo képét veszi alapul, hanem Rubensét, tehát alakjai nem síkban helyezkednek el, hanem a főcsoportot elől szabadon hagyva, a két szélen hajlik be az apostolok sora az asztal elé. Osswald még a szimmetriát sem kívánja megtartani, a lámpát nem Jézus feje fölé festi, hanem oldalvást. Péter apostol nem Jánost ragadja meg kezével, hanem az elől ülő Júdást, aki Rubensnél tanult mozdulattal és arkifezejéssel fordul kifelé, lábát egymásra rakva.

Az N. 857 és N. 865. számú úrvacsora-képek színezésben hasonlóak, elrendezésben pedig szinte azt mondhatnók, hogy az egyik a másiknak a tükörképe, tehát az egyik festő valószínűleg kész képet tett üvegre alá, úgy alakította aztán a maga képét némi eltéréssel. Az első Hauser soproni protestáns festő hagyatékából került a múzeumba 1911-ben. A felírás barokkbetűs. Állítólag a szomszédos német, protestáns Ágfalván kedvelték az ilyen úrvacsorai ábrázolást (a protestáns oltárképek sorában is gyakran szerepel : régebben Sopronban, Nemeskérén ma is). A negyedik úrvacsora (N. 864.), mozdulataiban van a legtöbb erő, így Júdás összeroskadása és Jánosnak odaomlása Krisztus ölbe megkapó. Viszont az arcok itt a legkezdetelegesebbek. A három kép származása körül azért nehéz eligazodni, mert nem számítva a Hauser-képet, csak egy támasztópont van : hogy t. i. 1908-ban kettőt soproni régiségboltban vettek, de melyiket?

1926-ban Gruber soproni üveges a raktárából öt régi üvegfestményt ajándékozott, szerinte cseh készítmények. Három kiállta az 1944/45-ös bombázásokat. Ügylátszik, egy kéz munkái. Mindre jellemző a tejfehér háttér, tónus nélkül. N. 640. : Feszület. A keresztfa minden szára háromlevelű löherében végződik, a szárok találkozásánál fénykéve, alsó végéből aránytalanul nagy virágos ágak nyúlnak ki. Az egész nagy alapzaton emelkedik, ebben Krisztus kezdőbetűi. Élénk színek : zöld, vörös, arany, lila. N. 641. : Két ábrázolás (rendkívül élénk-vörös, világos- és sötétkék, barna, zöld, arany). Nagy virágok, többnyire rózsza, de erősen stilizálva, gyakran kék színben. Egyoldalt a szentháromság a Dürer óta gyakori egymás alatt való elrendezésben, a szentlélek ovális keretben, a másik oldalon a már említett kegykép mása : piéta, fának törzsében. Az N. 645. egy lapon a gyermek Krisztust és szt. Jánost mutatja, idéetlen báránnyal. Magához öleli, míg a mintakép, Murillo alakja, mindig csak símogatja az állatkát. Felirata német, 18. sz. típusú betűkkel. A két félalak közt nagy virágosokor. Vörös, fekete, kékszín. Gyakori változat, főleg a bodros haj és sűrű szemöldök marad meg mindegyikben. Az N. 666. (szt. Flórián) képet Grünbaum Gyula németkeresztúri ószeres adta el 1916-ban a múzeumnak. Akár német falujában, akár a környéken, horvát helyen gyűjtötte, elég kezdet-

leges. Tónusos, kékesfehér háttér, vörös, világos- és sötétkék, zöld, szürke. Tipikus ábrázolás : a szent az égő házra vödörből vizet önt.

A rikító színhatású képeket, mint említettük, főképp a horvátok kedvelték. Így tán ezeknek felelt meg az ismeretlen eredetű N. 655. és 654. Az első szt. Márton ; a büdöskúti képnek mintegy tükörképe ; a koldus alakja, a tüköralap, a drapéria egyező, de a szent itt nem szakállas. A másik szt. Lénártot mutatja

4. Cseh (?) üvegfestmény. (A sonntagsbergi szentháromság és maria-iaferli kegykép.) Soproni Múzeum.

4. Чешский рисунок на стекле. Икона, изображающая св. Троицу. Музей в Шопроне.

püspöki ruhában láncsal, lábánál ökör fekszik. Háttére sárga ; színei : vörös, arany, fehér, kék, fekete. Az állatok és rabok védőszentjét ugyan tisztelték környékünkön is, (Kismartonban oltára van a 18. sz. közepétől a plébánia-templomban) de inkább szt. Vendel felé fordultak bajukban a hívek. A sárga háttér sandli hatásra vall. Állítólag ágfalvi gyűjtés a N. 860. Gyakori tárgy : a gyermek Jézus a kereszten fekszik, körülötte kínzószeretek és barokk-módra meggörbült szegek. Kétsoros német fölírás. Ez nem a Guido Reni óta divatos beállítás, ott a gyermek a hátán fekszik, ez pedig hasal a kereszten.

A múzeumi hagyomány szerint egy kép magyar vidékről került a gyűjteménybe. Lehet, hogy ez az agyagosi kép: N. 729. Szt. Thekla félalakban, gloriólája — különös módon — kék ; magasra tartott jobbjaiban feszület, dereka körül lángok és egy elkényszeredett állatfej nyúlik föl hozzája, bizonyára oroszlán. Felírása : S. Thecla. 18. század. A szent kultuszának van nyoma a megye területén: a közeli színmagyar Nagycenken kőszobra áll, oroszlánal az oldalán. De a soproni orsolyita zárdában is van egy barokk kép, amely a szentet a múzeumi képhez nagyon hasonlatosan ábrázolja.

A soproni múzeum töredékes darabjai közül megemlítendő a Gruber-ajándékból való negyedik darab, a bécsi fegyvertár Mária-szobrának kegy-szobra, fehér alapon, német felirattal. Mikor 1848-ban a forradalom idején, a golyózápor sem ártott a szobornak, mint csodatevő kegyképet kis ájtatossági képként is sokszorosították. Ha az üvegfestmény ebből az időből lenne, a felirat

bizonytal kitért volna erre a körülményre is. Így ez is — társaival együtt — a 18. századba tehető. Az ötödik e sorozatból Krisztus siratása: fehér háttér, két fekete angyal siratja a koporsóban fekvő Krisztust. Tipológiai érdekességű darab lehetett: Salome átadja szt. János fejét Heródiásnak. Amennyire a néhány szilánkból megállapíthatni, az úrvacsorák csoportjába tartozik, egy fokkal a népies fölé emelkedve. Végül egy szentháromság üde színezetű töredéke is megemlítendő. Nincs nyoma egy feszületnek, melyet 1908-ban vett a múzeum két úrvacsorával; Németkeresztúrt vásároltak egy Ecce homo-t.

5. Cseh (?) üvegfestmény.
Szombathelyi Múzeum.

5. Чешский рисунок на стекле.
Музей в Сомбатхель.

A szombathelyi múzeumnak 11 üvegfestése között egy világi van.¹⁹⁾ 1925-ben került a gyűjteménybe. A 18. század végén divatozó Rosa-képek nyomán, legelésző állatokat mutat tájban elhelyezve. Meglehetősen gyöngö. Színei: különböző barnák és fehér. Szobafestő vagy címfestő munkája lehet.

Sajnos, a többinél sem tájékozottat a leltár a származási hely felől. Horvát érdekkörre vallanak az ezüsttükros háttérű darabok: egy szentháromság a sopronihoz hasonlatos, de a nagy felső, stilizált lezárás a bűdöskúti példányokat követi (vörös, testszínű, fehér), aztán egy Salvator mundi félalak, vörös, kék, arany, testszín, hasonló nagy felső lezárással.

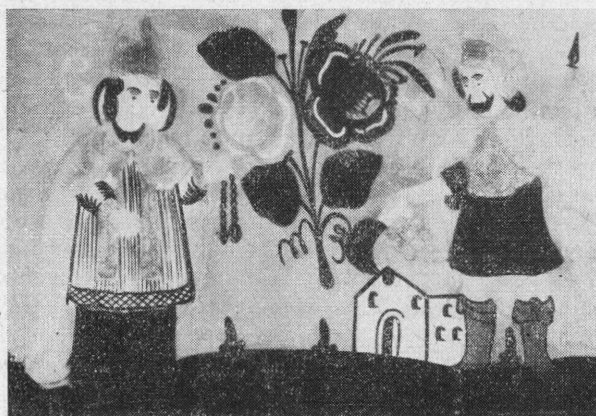
Fehér háttérű, tehát a Gruber-féle állítólagos cseh-csoporthoz számít egy szt. Anna Máriával (1933-as vétel; vörös, testszín, kék, arany; érdekes, hogy a haj és ruha összefolyó vörös szín). Kékesfehér háttérű egy szt. Mihály, vörösrózsa mandorlában, a sarkakban is virág. A szent maga félalakban. Színei: vörös, zöld, kék, arany, testszín.

A legüdébb darabja e gyűjteménynek.

Ugyancsak kékesfehér alapú egy töredék: szt. József. Koszorús fő, kezében liliomos pálca. 1933-as szerzemény. Vörös, kék, arany, testszín. Sárga háttérű, osztrák hatásra vall, vagy tán osztrák is, egy fekvő Jézuska, naivabb, mint a soproni, két kezén nyugtatja fejét, mely fölött és a dereka táján virág nő ki (ez hiányzik a soproni képen). Színei: zöld, bágyadt vörös, barna, világos- és sötétkék. Sárgászöld az alapja egy lovas szt. Vencelnek két nagy virág közt. 1925-ös szerzemény. A szent kultusza nálunk nem terjedt el. Felírásának betűtípusai azonosak a megelőző gyermek Jézuséival. E csoport harmadik tagja egy sárga alapú kettős kép, bizonyára csak ismétlése valamelyik sandli mintaképnek. Két ábrázolás egy lapon. Szt. Lénárt a sopronival azonos felfogásban, szösz szerint másolja a láncot és a különleges aureólát. Eltérés és érdekes másolási hiba, hogy

¹⁹⁾ A szombathelyi múzeum darabjait Dömötör Sándor igazgató előzékenységéből a múzeum rendezése közben tüzetesen tanulmányozhattam.

a püspökbot nem folytatódik a szent válla alatt, azt a másoló ugyan felvázolta, de aztán megfélekedzett róla és így a bot görbülete a szent vállából nő ki. A másik alak szt. Flórián, az ismert sablon szerint ugyan, de ebben is másolási hiba: a sajtából kiömlő vizet a házból kivágódó füstnek festette meg. Most olyan, mintha fekete víz ömlenék a házra. Az így érdekessé vált darabot Bozsókon gyűjtötték 1903-ban. A lakosság horvát és németnyelvű. Sötétkék háttérű egy nagyobb szt. Márton (színei: vörös, kék, fehér, zöld, testszínek). Csonka karddal vágja ketté köpenyét, szárát magasra tartja félkezével. Az egyik soproni

6. Osztrák származású üvegfestmény. Szt. Lénárt és Flórián. Szombathelyi Múzeum.
6. Св. Ленарт и Флориан. Рисунок на стекле, австрийского происхождения.
Музей в Сомбатхель.

képen ezt félreértették, a kezét nem festették meg, csak a magasra tartott és így értelmetlen csomót. A gyűjteménynek az eddigiektől eltérő darabja egy Veronika fekete alapon. Igen tarka. Rokokó hatásra valló nagy stilizált virágok és architektonikus keret, barokk mozgású térdalak. Arany, sárga, kék, fehér, zöldes-szürke színek, kevés vörös. Egy Bozsókon gyűjtött szt. Sebestyén kép elpusztult.

A pécsi múzeumban a német Ellend nevű faluból gyűjtöttek hat darabot 1936-ban.²⁰⁾ Egyforma nagyok (20×30 cm); színeik: világosvörös, kék, fekete, zöld, fehér. Tárgyak szerint: Madonna, két egyforma Jézus születése istállóban, szentháromság a Dürer-típusban. Kettő töredék csak: Madonna és úrvacsora. Egy hetedik valószínűleg ezekkel egyidőben és szintén Ellendről kerülhetett elő: Szűz Mária szíve, német felirat, világoskék háttér.

A váci múzeumban a katalógus szerint van (vagy volt) egy szt. Vendelt ábrázoló üvegfestmény a 17. sz. végéről.²¹⁾ Ennek a szentnek a tisztelete Nyugatmagyarországon csak a 19. században lett általános és szorította ki szt. Lénártét. (Tán a váci kép is szt. Lénárt).

A győri múzeumban nincs üvegfestmény.²²⁾ Nagy gyűjteménye van a budapesti Néprajzi Múzeumnak,²³⁾ de itt éppenúgy, mint a vidéki múzeumokban még nem dolgozták fel az anyagot.

²⁰⁾ A pécsi múzeumban magam 1948-ban csak egy darabot jegyeztem fel. Török Gyula igazgató szíveségéből, leírásból ismerem a raktári anyagot is.

²¹⁾ 1912. évi katalógus, 160.

²²⁾ Szőke Béla igazgató közlése.

²³⁾ Fél Edit közlése.

Érdekes Arató Máttyás gyűjtése, mert neki 1940. körül sikerült Somogy-megye egész sor falujában, még parasztházakban is üvegfestményekre bukkanni²⁴⁾ Sőt, mivel mind Somogy megyében, mind Baranyában működött üveggyár, arra következtet, hogy ezek az üvegfestmények, tekintve sűrű előfordulásukat — 10 helységben 36 — valószínűleg a huták munkásainak készítményei, akik egyébként a Szudéta-vidékről vándoroltak be. Ennek ellentmond az a körülmény, amelyre már céloztunk, hogy az üveggyártás nem tételezi fel a festést és minthogy az üveg nem ritka jószág, festése sem tételezi föl a gyártás közelségét. A másik dolog, hogy Arató anyaga sokféle hatásra mutat és nem egy darabja általánosan ismert, vagy legalább is nem ismeretlen.

Találunk persze nála a tipológiában eddig nem szereplő ábrázolásra is. Ilyen a feszület a kínzószerszámokkal, Mária és Erzsébet találkozása valamiféle torz háttéri tájban, szt. Izidor, szt. Katalin, páduai szt. Antal és szt. Teréz. A szentcsalád úgy, hogy három alakja külön kartusban jelenik meg. Az ismert típustól elütő változatban szerepelnek nep. szt. János, a szt. család, a feszület. Két példányban jelentkezik az utolsó vacsora. Az egyik a soproniak rokona, azokhoz csatolja Júdás jellegzetes póza, a lámpás alakja, de hosszanti alakja folytán a csoport összeszorul. A másikban a csoportozat körben alakul ki és Jézus alakja föléjük emelkedik. Van négy Genovéva, közöttük három a kismartoninak (amelyet Haberlandt sziléziainak hisz) leszármazottja, egy példány elütő. A soproni, együttes Jézus és János itt külön szerepel, de van még két szent János eléggé ismert, egymással összefüggő változatban. Van Flórián külön és — akár a szombathelyi — Lénárttal egy lapon; fölöttük még a szentháromság is megjelenik. De van ez utóbbi ábrázolás kétszer külön is, egyik a szombathelyi, a másik a soproni nyomán halad. Van két szentsír, az egyik mása a soproni töredéknek, a másik pedig kissé eltérő. Nem hiányzik az ismert piétás kegykép, sem szent Márton, szt. György és Lénárt külön alakja sem. Búcsújáró emlék a celli kegykép és egy »S. Maria R.« jelzésű, amely azonban nem a radnai, ahogy a közlő gondolja, mert az félalakos, míg a képen teljes, díszes öltözékű alak látszik. Ha az »R« betű nem »Regina« rövidítése, hanem valóban búcsújáró helyé, ez talán Remete Horvátországban, vagy Mária-Remete Buda közelében. De nincs kizárva, hogy Rőt, Kőszeg közelében. A búcsújáró emlék mégis a jelzett hely közelségét teszi valószínűvé és ez a kérdéses festmény megadná a kulcsát a hozzá hasonló, tükörré festett, rendkívül erősen díszített képek származásának kérdéséhez is, melyet a Dunántúl délnyugati határán túl sejtünk. A soproni két példányhoz néhány szombathelyi és számos somogyi is csatlakozik, ezeken is megvan az írás két szélén a csillag.

Arató falvai, Szigetvár kivételével, német nemzetiségűek voltak. Az említett városka magyar, Mozsógó pedig magyar és német. Talált üvegfestést Buda környékén is, Zsámbékon, Torbágyon és Budajenőn. A nép — a közlő megfigyelése szerint — nem nagyon becsüli ezeket a szobadíszeket, sokszor már a lomtárba számúzte.

Úgy gondolom, hogy a még elkövetkezendő tűzetes kutatás sem bővíti már szerfelett a magyar néprajz üvegfestéséről szóló fejezetét. Ha ma egyáltalában nem szerepel a népi lakásdíszek sorában, a magyarság korábban sem kapott rajta. A magyar lakosságú vidéket az üvegfestményt használó terület oldalt két karéjban fogja körül, a nyugati Ausztria, a cseh vidék és Pozsony, esetleg valamely déldunántúli központ látta el, a keleti résznek Erdély a szállítója. Ennek az összefoglalásnak sem célja más, minthogy figyelmet keltsen néprajzunknak e fejezete iránt.

Csatka Endre

²⁴⁾ Arató Máttyás, Hinterglas-Bilder in der Schomodei.

РИСУНКИ НА СТЕКЛЕ В НАРОДНОМ СТИЛЕ.

Рисунки, исполненные на оборотной стороне стекла, как украшения внутренности крестьянских домов в районах Венгрии, встречаются весьма редко; чаще всего их можно встретить в селах, населенных немцами и хорватами. Мы знакомы с работой по стеклу чехословацких, австрийских и тирольских странствующих мастеров. Настоящая статья охватывает материалы, находящиеся в музеях западной и южной части Венгрии и по большей части происходящие из XVIII века. В окрестностях Братиславы были найдены подобные же рисунки на стекле.

Остальной материал относится частью к работам по стеклу из Австрии и Баварии, частью же характеризует хорватские рисунки на стекле. В Румынии (в Трансильвании), среди венгерского населения велись исследования в этом направлении, но и здесь выяснилось, что подобным родом искусства занимается лишь румынское население. Среди венгерского населения не только что не занимаются рисованием по стеклу, но оно даже и не особенно популярно здесь.

A Néprajzi Múzeum favillagyűjteménye.

A termelőeszközök változásának, fejlődésének a társadalomra gyakorolt hatását csak úgy tudjuk pontosan felmérni, ha tényszerűen ismerjük az egyes munkaeszközök fejlődésének a menetét. Ilyennemű pontos ismeretek nélkül alkotott megállapítások semmiképpen sem lehetnek helytállóak. A magyar néprajz a termelőeszközök fejlődésének vizsgálata terén még nagyon kevés rendszeres kutatást végzett. Éppen ezért úgy gondoljuk, hogy ezzel a dolgozatunkkal olyan kérdést boncolunk, amivel a néprajznak már sokkal korábban kellett volna foglalkoznia, de kívánatos megtennünk azért, hogy a termelőeszközök fejlődésének és a társadalmi változások kérdésének vizsgálatához legalább ezen a kis területen biztos alapot nyújthassunk.

*

A favilla egyike volt leggyakrabban használt gazdasági eszközeinknek. Nélkülözhetetlen a szénaforgatásban és a rend összegyűjtésében; ezzel tölték egykor kévébe a rendevágott életet s kétágú formájával adogatták fel a szekerre. A szérűn ezzel forgatták az ágyást, rázták a gabonaszálakat. A törek hányására egy különleges fajtája szolgál, míg egy vaskos formájú villával egykor az istállóból a trágyát hordták ki. Már ebből a néhány adatból is kitetszik, hogy népi gazdálkodásunk nem egy olyan munkamenetében alkalmazták, amely ma már a múlté. Éppen ezért a favilla használata manapság mind kisebb és kisebb területre zsugorodik össze. Legtovább él a szénamunkákban, de már itt is, különösen az alföldi fátlan vidékeken, vetélytársa a vasvilla, egyre nagyobb területet hódít el tőle. Ma még a villakészítéssel foglalkozó falvak ősztől tavaszig ezerszámra gyártják készítményeiket, de azokat jórészt már csak az öregebbek vásárolják, mert a fiatalok jobban kedvelik a tartósabb vasvillát.¹⁾

¹⁾ Tanulmányomban elsősorban a Néprajzi Múzeum anyagát dolgoztam fel. Ez az anyag három, egymástól elkülönített részből tevődik össze: 1. a tárgyi anyag; 2. fényképanyag (továbbiakban F.); 3. és az Ethnológiai Adattár (továbbiakban EA.). Írott anyaga. Felhasználtam a Néprajzi Múzeum egész Kárpát-medencére, sőt a távolabbi területekre vonatkozó anyagát, hogy ezek az adatok is a további kutatás rendelkezésére álljanak. Néhány vidéki múzeum, továbbá az eddig publikált magyar irodalom adatait is beledolgoztam tanulmányomba. Itt-ott, amennyire a könyvmegszerzés nehézségei engedték, a külföldi irodalmat is átnéztem, hogy a magyar anyagot közép- és délkelet-európai megvilágításban láthassuk.

Villa szavunk nyugati szláv jövevénye nyelvünknek, mely a régiségben *vidla* alakban volt általános.²⁾ A népnyelv ma is ilyen alakban ismeri Gömör, Abauj, Zemplén és Bereg megye egyes vidékein.³⁾ Nyelvészeink *villa* szavunkat a cseh *vidle* nőnemű többesszámmal, valamint lengyel, szlovák és szlovén megfelelőkkel vetik össze.

M. Murko a szláv villákról szóló alapvető munkájában a tárgyi és nyelvészeti anyag összevetéséből megállapítja, hogy a *vi(d)ly* szót a szlávban *vi-jo*, *vi-ti-ből* kell levezetnünk, mely általában »meghajlított, meggörbített, íves tárgy«-at jelent. Ezzel a szó eredetét az eszköz egyik lényeges alaptulajdonságára: a hajlítottságra vezeti vissza.⁴⁾

A magyar *villa* szóban ez az alapjelentés már nem érződik. De annál inkább kitetszik a szónak egy másik alapjelentése, mely egykor a magyar villákat általánosságban jellemezte: ez a kétágúság. A *villa*, mint jelző, mindig kétágút jelent; így emlegeti már *Calepinus* is.⁵⁾ Ezért jelent a *vella* »kétágú vascsáklya«-t, a *villa-fa* »kettős alapjában villás szerszám«-ot a magyar halászat műnyelvében.⁶⁾ Ezért beszélünk villás farkú fecskéről, vagy villás szarvú ökörről.⁷⁾ *Villa-szarvas*-nak nevezik a vadászok műnyelvében azt, melynek sarjatlan kétágú szarvai villagyanánt nyúlnak fel⁸⁾ stb. A *villa* szóban tehát ma is erősen él a kétágúság jelentése s noha ma már három-, négy-, sőt ötágú villáink is vannak, mégis minden esetben csak a kétfelé ágazást szokták a szóval jelölni. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy a magyarság eredetileg a szó átvételekor csak a kétágú villát ismerte s ezt jelölte az új szóval, később a többágú, hasonló célra alkalmazott eszközt is így nevezte, de a szó alapjelentését másirányú alkalmazásban továbbra is megőrizte.

Ma nyelvünk a gazdasági és az evésre szolgáló villát egy szóval jelöli meg. A kettő közül az első a régibb, mert az evővilla a XV. században még nem volt használatos. *Galeotti* szerint Mátyás udvarában a hús kivételére nem használták. Még II. Lajos udvarában sem ismerték és csak a XVI. század második felében kezdett elterjedni a főurak között.⁹⁾ Népi használatban a XVIII. század vége, XIX. század eleje előtt nemigen fordul elő.

Tárgyalásaink során a formai és alkalmazási tényezőket összevetve, magyar villák között az alábbi csoportokat különítettük el:

1. Bukóvilla, mereglye, nyárs.
2. Természetes villák.
3. Mesterséges villák:
 - a) kétágú hasított villák,
 - b) három- és többágú hasított villák,
 - c) háromágú toldott villák,
 - d) trágyahányó villák,
 - e) törekhányó villák.

²⁾ Bárczi, Szófejtő Szótár.

³⁾ Rimaszombat Nyr. X., 89.; Rozsnyó Nyr., VIII., 566.; Jászó, Abauj m. Nyr., IX., 478.; Torna vidéke Nyr., XVII., 323.; Tornaújfalu Nyr., XVII., 232.; Szürnyeg, Zemplén m. Nyr., X., 325.; Beregszász MNY., VIII., 466.

⁴⁾ Matthias Murko, Zur Geschichte der Heugabel (slav. *vidly*) Wörter und Sachen, XII., (1929.), 338. kk.

⁵⁾ Nyelvtörténeti Szótár.

⁶⁾ Herman Ottó, A magyar halászat kézikönyve, Bp., 1889. Műszótár.

⁷⁾ Czuczor—Fogarasi, Nagyszótár; Magyar Tájszótár és Herman Ottó, Magyar pásztorok nyelvkincese, Bp., 1914., 461. stb.

⁸⁾ Czuczor—Fogarasi i. m.

⁹⁾ Radvánszky Béla, Magyar családi élet és háztartás. 342—4.

Calepinus szerint

alkalmazás

1. Bukóvilla, mereglye, nyárs.

E csoportba foglalom össze mindazokat az eszközöket, melyeknek legfontosabb alkotórésze egy kb. 2—4 m hosszú egyenes rúd, ezen vagy természetes lecsonkolt ág, vagy átalütött pálcika tartja meg a rászúrt széna- vagy szalmamennyiséget. A magyarság, mint az a nagyon is szórványos adatokból kiviláglik, elhelyezkedésének szélső területein ismeri ezt a kezdetleges formát és azt *bukóvilla*, *mereglye*, illetve *nyárs* elnevezéssel különbözteti meg az egyéb-fajta villáktól.

1. A bukó-villa használata. Szatmárcsécse F. 57.887 (1927). Gönyey S. felvétele.

1. Употребление вертела Сатмарчече. Ф. 57.887 (1927). Фото Генеи Шандор.

A *bukó* és a *bukó-villa* elnevezés általában a felsőtiszamenti magyarság körében használatos. A *bukó* »petrence, boglyaalakú kis csomó széna, szalma, repce«¹⁰⁾ Ugocsa megyében és Szatmár megyében a Szamosháton¹¹⁾, a hordásra részben *bukóú hördőú* rudat használják¹²⁾, részben az úgynevezett *bukóvillát*. A szónak az Etimológiai Szótár nem ismeri az eredetét és csak kérdőjellel jegyzi meg, hogy esetleg a *bukik* ige származéka. *Bátky Zsigmond* feltételezi, hogy a szó a *boglya* (buglya), török *bogul* kicsinyített, vagy talán eredetibb (*bukol* < *bukó*) alakja. »Ha a szénaboglya jelentésű *boglya* török eredetű, feltehető, hogy ehhez őseinknek villájuk is volt.«¹³⁾ Nem tudjuk megállapítani, adatok hiányában, hogy a két feltevés közül melyik az elfogadhatóbb. Mindenesetre idézzük *Kresznerics* egy adatát, mely azt mutatja, hogy a *bukik* ige

¹⁰⁾ Nyr., XIII., 577.; Nyr., XV., 574.

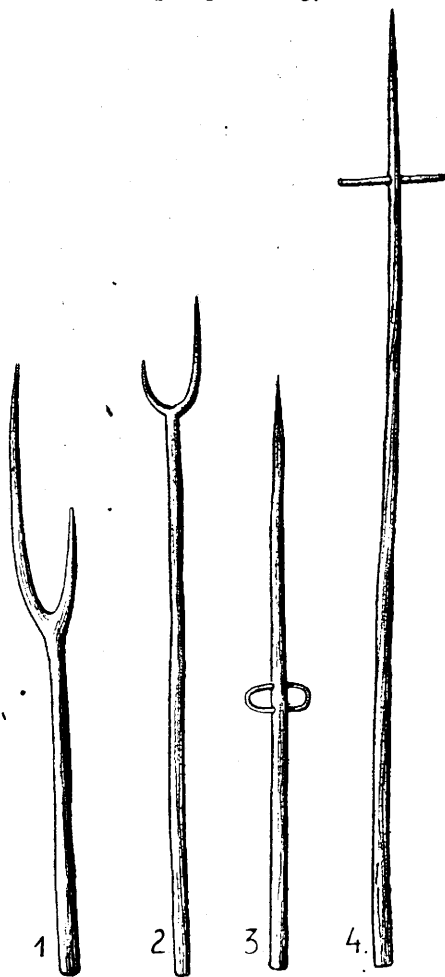
¹¹⁾ Csúry Bálint, Szamosháti Szótár.

¹²⁾ U. o. és Beregújfalu F. 85.826. (1940.).

¹³⁾ NÉ., XXIII. (1931.), 86.

a szalmarakásban más jelentése is van : »... midőn a' Pajtám' födelit raknák és a' homlokát némellyek igen alá ereszteni akarnák, egy ellenkező azt mondá : De így igen Bukra lessz«. ¹⁴⁾

A bukóvilla mindig természetes fából, házilag készül, a nyárs része a szerint hosszabb vagy rövidebb, hogy milyen mennyiséget akarnak vele szállítani. (I. tábla 1. és 2. ábra.) Használata a következő : jobbkézszel megfogják az elágazó bütyök alatt, balkézszel pedig a hegye közelében s nagy lendülettel

I. tábla.

1. Bukóvilla. Szatmárcsésé (Szatmár m.), F. 57.886 (1927) nyomán. — 2. Villa. Zánka (Zala m.) ltsz. 140.494 (1947), hossza : 193 cm. — 3. Mereklje. Ördögkeresztúr (Kolozs m.) (1946) Gunda Béla rajza nyomán, kb. 200 cm. — 4. Nyárs. Kisalföld. Magy. Népr. II. 181.

Таблица I.

Дреколье. — Сатмарче (область Сатмар), Фот. 57.886 (1927). — 2. Вилы. Занка (область Зала), инвентарный номер : 140.494 (1947), длина : 193 см. — „Мэрэкле“. Кристорел (область Клуж, Румыния) (1946), по рисунку Бела ГУНДА, приблизительно 200 см. — 4. Вертел, Малая Низменность. Венгерская этнография II. 181.

¹⁴⁾ I., 58.

vágják bele a szalma- vagy szénacsomóba. (1. kép.) A felszúrt mennyiséget a fejük fölé emelik s úgy viszik fel létrán a boglya vagy a ház tetetéje.¹⁵⁾

E villaforma elterjedésére nagyon kevés adatunk van. A tárgyi, feljegyzésbeli és ábrázolt adatokat összevetve, azt állapíthatjuk meg, hogy ismerik Szatmár, Bereg és Ugocsa megyében. Egyetlen tárgyi adatunk a zalamegyei Zankáról való, de innen sem népi elnevezését, sem további elterjedését nem ismerjük.¹⁶⁾

Mereglye szavunknak többféle jelentése is van: 1. meritő, ivóedény¹⁷⁾; 2. hegyes karó, közelebből szőlőkaró: Meregle »Így neveztetnek Baranában a' szőlőkarók«¹⁸⁾; 3. »kisebb, széna- vagy szalmacsomó, petrence«¹⁹⁾; 4. hosszú rúd, melyen egy kis csap van átalútva, hogy a széna vagy szalma lecsúszását megakadályozza. (I. tábla 3. ábra.) A szó eredetével kapcsolatban megoszlanak a vélemények s részben a *mer* (mereget) részben a *mered* ige származékának tartják.²⁰⁾ Maga a szó elég korán jelentkezik nyelvtörténeti adatainkban s *Comenius*nál már egy minden kétséget kizárólag rávonatkozó adatot is találunk: (a gabonát) . . . »osztán szekerekkel a tsűrőkben (pajtákban) össze hordják, avagy villával (*mereklyével*) asztagokba vagy rakásokba öszve rakják«.²¹⁾ *Czuczor-Fogarasi* Nagyszótára egész pontosan leírja ezt az eszközt: »Villaforma faeszköz, mellyel a petrenczékbe rakott szénát, szalmát felszúrják és viszik«. Székelyföldről közölhetjük a következő, a mult század 70-es éveiből származó feljegyzést: »A mereklye egy egyenes, ölnyi hosszú, karnyi vastagságú egyik végén jól kihegyezett karó, középen alól derékszög alatt átütött csappal; oly gazdasági eszköz, mellyel a szalmás csűrők, magas szalma vagyis szénakazalok tetejére a földön rakott szalma vagy széna rakásokat hordanak fel.«²²⁾ A mereglyét jól ismerik a Szilágyságban²³⁾, Szolnokdoboka, Kolozs és Marostorda megyékben is,²⁴⁾ ezeken a területeken használata ma is eléggé általános.

Elkészítése házilag történik; jellemzője a bukóvillával szemben, hogy nem egy, hanem két kiálló csap akadályozza meg a felszúrt széna vagy szalmacsomó lecsúszását. Elterjedési területe a bukóvilla vidékétől délre és délkeletre, pontosan el nem határolható területen van.

A *nyárssal* kapcsolatban még az előbbieknél is sokkal kevesebb adattal rendelkezünk. A szó eredetéről azt tudjuk, hogy hegyes karó jelentése a finn-ugor nyelvek egyrészében is kimutatható.²⁵⁾ *Györffy István* közöl egy példányt a Kisalföldről, amint szavaiból kitetszik, itt ez a forma eléggé általános. A nyárs keresztalakú, »vagyis csak a középső ága nyúlik felfelé, a két másik vízszintes irányú.«²⁶⁾ (I. tábla 4. ábra.) *Beke Ödön*, *Kemeneshőgyész* és *Kemenesszentmártonban* jegyzi fel a nyársat: »hosszú rúd, a mivel a szalmát a vállon felhordják a kazalra.«²⁷⁾ Használatáról egy fényképpel is rendelkezünk a vas-

¹⁵⁾ Gönyey Sándor F. 57.877.; 57.880.; 57.886—7. (1927.); Cséce, Szatmár m.

¹⁶⁾ Ltsz. 140.494. (1947.)

¹⁷⁾ Nyelvtörténeti Szótár, II., 784.

¹⁸⁾ Magyar Gazda, 1843., I., 402.; a Hegyalján is v. ö. Kassai, III., 252.

¹⁹⁾ I. MTsz.: Csúry—Kannisto, Wb. d. Csángódialectes, 96.

²⁰⁾ CzF. IV., 485—6.; Halász I., Nyr., VI., 151.

²¹⁾ Comenius, *Janua lingvae latinae*. I. kiad. 1643. (1735.), 71.

²²⁾ Nyr., V., 568.

²³⁾ Herman O., *A magyar pásztorok nyelvkinése*, Bp., 1914., 216.; Nyr., IX., 564. és MTsz.

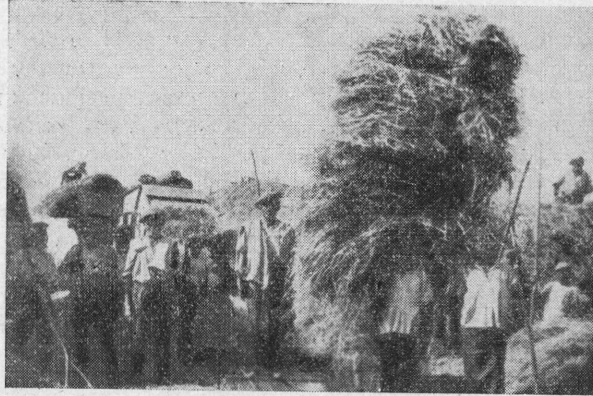
²⁴⁾ Az idevonatkozó adatokat dr. Gunda Béla egyetemi tanár úrnak ezúton is megköszönöm.

²⁵⁾ Bárcki, Szófejtő Szótár.

²⁶⁾ Magy. Népr., II., 156.

²⁷⁾ Beke Ödön, *Kemenesalja nyelve*. NyF., 1906., 22.

megyei Alsómesteriből, ahol a »járás« a cséplőgépből kijövő szalmának a kazalra való felszállítására szolgál.²⁸⁾ (2. kép.) Használata tehát az előbbi eszközökkel teljesen megegyezik. Földrajzi elterjedésével kapcsolatban a fentiekén kívül megemlíthetjük, hogy ilyen formájú eszközt Bereg és Abauj megyében is ismernek.²⁹⁾

2. A nyárs használata. Alsómesteri, Vas m. F. 90.885 (1943) Némethy E. felvétele.
2. Употребление вертела. Алиомештери, района Ваш. Ф. 90.885 (1943). Фото Немети Е.

E három különböző elnevezésű, de alakjában és rendeltetésében közeli rokon villatípus szorosan összetartozik. Ezt a tényt *Bátky Zsigmond* is hangsúlyozta, midőn a bukóvilláról szólva megállapítja, hogy »... társa az egyágú kurtakeresztfás kazalrakó-villa.«³⁰⁾

E villaformának elégtelen adatainkra támaszkodva nem tudjuk földrajzi elterjedését pontosan megállapítani, így egyelőre minden távolabbi következtetés nélkül állapítjuk meg, hogy általában az ú. n. »domb- és hegyvidéki« földművelés területén jelentkezik.

Meglepő, hogy e villacsoportot sem *Murko*,³¹⁾ sem pedig *Vakarelszki*³²⁾ nem ismerteti munkájában, nem dönthető, hogy azért-e, mert az általuk tárgyalt területen nem fordul elő, vagy pedig mert alakja miatt nem tartják őket villának. A letteknek van, a miénkhez hasonló nyársuk, mely elsősorban a kéve szekérre való feladogatására szolgál.³³⁾ Ezenkívül Felsőolaszországból van még adatunk előfordulására, itt szénát hordanak vele s használata mindenben megegyezik a magyar megfelelők használatával.³⁴⁾ A külföldi és magyar adatok csekély volta nem engedi, hogy kapcsolatokat tételezhessünk fel mindaddig, míg e formákra a gyűjtők érdeklődése jobban rá nem irányul.³⁵⁾

²⁸⁾ Némethy Endre felvétele. F. 90.855. (1943.)

²⁹⁾ F. 85.527. (1942.) és F. 82.838. (1939.)

³⁰⁾ NÉ., XXIII., (1931.), 86.

³¹⁾ Murko i. m.

³²⁾ Chr. Vakarelszki, Iz vicesztvenata kultura na bulgarity; 6. Vili. Izvesztija na narodnija etnografszki Muzei v Szofija, XIV., (1943.), 94—111.

³³⁾ Bielenstein, Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Petrograd, 1918., II., 503.

³⁴⁾ Scheuermeier, Wolkswerk Basel, 1943., 66.

2. Természetes villák.

A természetesen szétágazó fák önként kínálkoznak az ember számára, hogy levágva, minden változtatás nélkül, vagy csekély alakítással villául használja. A természetes villák jelentősége régebben sokkal nagyobb volt, mint manapság, amikor már csak itt-ott találunk mutatónak egyet-egyét. A természetes villa egykor általános szerszám volt, éppen ezért ábrázolja ezt egyik tankönyvében *Comenius*, ahol a megrakott szekér után ballagó ember kétágú természetes villát visz a vállán.³⁶⁾

A Néprajzi Múzeum gyűjteményében szépszámmal van különösen a kétágú formákból. Lényeges és formában jelentkező különbséget nem igen találunk köztük; de használat szempontjából két csoportra bonthatjuk őket. Azok a formák, melyek szénamunkára használatosak inkább rövidnyelűek, águk szétálló és gyakran erősen hajlítottak. A másik formát ezzel szemben jellemzi: a rendkívül hosszú nyél és a rövid, sohasem hajlított villaág. Ezt kizárólag kévének, széna- vagy szalmacsomónak szekérre, asztagra, kazalra való feladogatására használják, illetve használták, mert a legtöbb helyen kiszorította a kétágú adogató vasvilla.

Korláthelmeccen (Ung m.) rakottya-fából készítik. Hajlítása úgy történik, hogy létrára beakasztják s ott tartják mindaddig, míg meg nem merevedik. A hajlítást egy közbeiktatott bot segítségével lehet fokozni (II. tábla 1.).³⁷⁾ Általában a kétágú természetes villa elkészítése házilag történik s csak ritkán esik meg, hogy nagyobb mennyiségben vásárra is vigyék. Hetésen (Zala m.) vasárnaponként járogattak ki az erdőirtásra s összeszedeggették azokat a fákat, melyek ostornyélnék, villának vagy cséphadarónyélnék alkalmasak látszottak. A villának való fát különválogatták, meghántották és szoktatóba tették

³⁵⁾ Az elterjedési térkép adatai: 1. *Bukóvilla* (vö. I. tábla, 1. ábra), I. Zánka (Zala m.) Ltsz. 140.494. (1947.); 2. Szatmárcsése (Szatmár m.) F. 57.886—7. (1927.); 3. Beregújfalu (Bereg m.) F. 85.826., (1940.).

II. *Mereglye* (vö. I. tábla 3.): 1. Percsén (Szilágymén, MTsz.); 2. Szilágyság, Herman O. i. m.; 3. Ördögkeresztúr (Kolozs m.), Gunda Béla közlése; 4. Szék (Szolnokdöboka m.), Gunda Béla közlése (1946.); 5. Aranyosrákos (Torda-aranyos m.), Gunda Béla közlése (1946.); 6. Mész-kő (Torda-aranyos m.) Gunda Béla közlése (1946.); 7. Udvarhely m., MTsz.; 8. Székelyföld, Kassai, III., 353.; Nyr. V., 568.; 9. Csík m., MTsz.; 10. Háromszék m., Nyr., IX., 32.

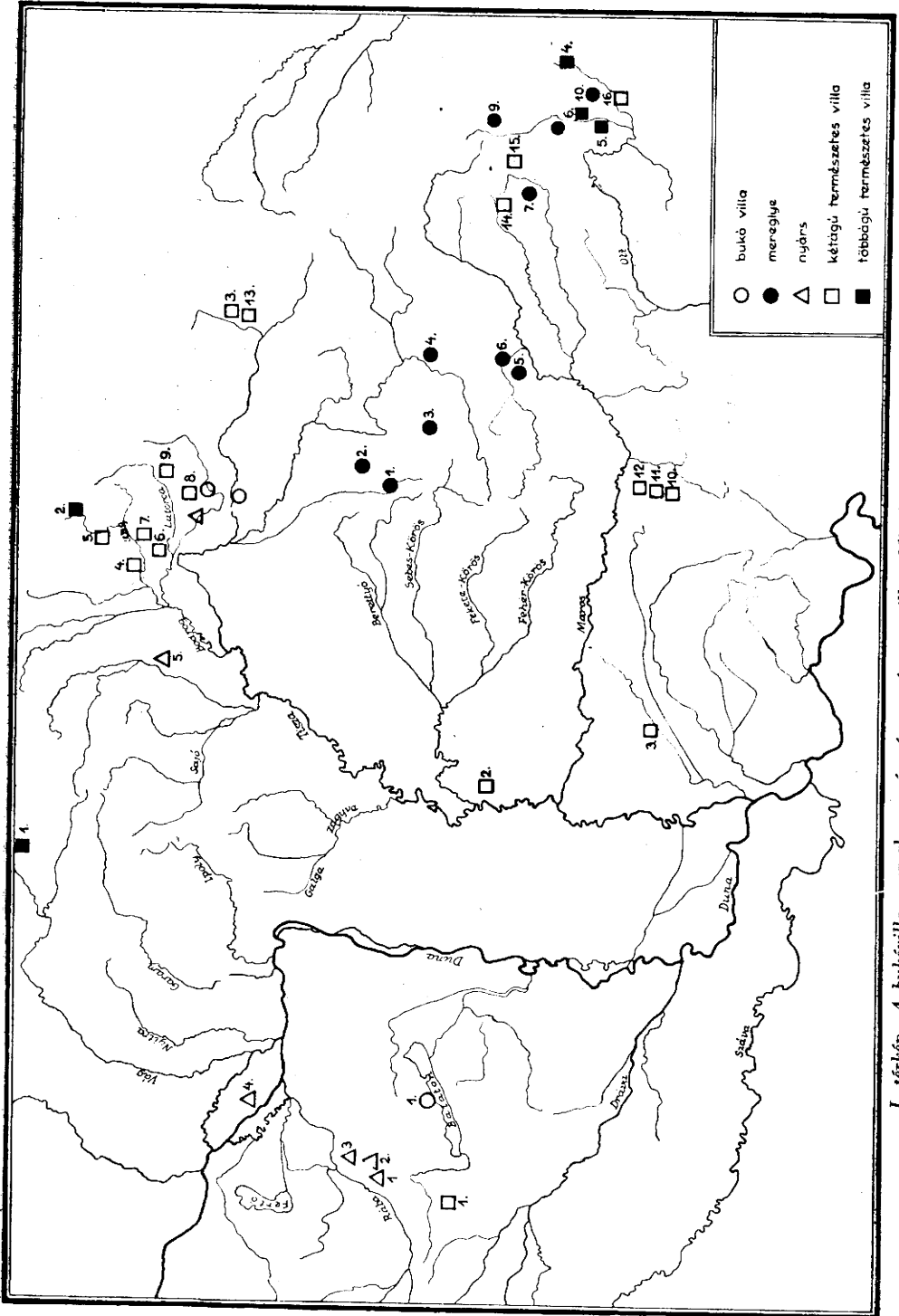
III. *Nyárs* (vö. I. tábla 4.): 1. Kemeneshőgyész (Vas m.), Beke Ödön, Kemenesalja nyelve, (1906.), 22. 2. Kemenesszentmárton (Vas m.), u. o.; 3. Alsómesteri (Vas m.), F. 90.855, (1943.); 4. Kisalföld, Magy. Népr., II., 156.; 5. Pusztafalu (Abaúj m.), F. 82.838. (1939.); 6. Gát (Bereg m.), F. 85.527. (1942.).

IV. *Természetes kétágú villa* (vö. III. tábla 1. és 2. ábra): 1. Hetés (Zala m.), NÉ., XII., (1911.), 262.; 2. Szentcs (Csongrád m.), ltsz., 46.323. (1903.); 3. Bánát, Mérei Gy., Mezőgazdaság és agrártársadalm Magyarországon 1790—1848. Bp., 1948., 156.; 4. Jenke (Ung m.), F. 86.283., (1940.); 5. Turjamező (Ung m.), F. 83.170., (1939.) és EA. 000.070.; 6. Korláthelmeccen (Ung m.), F. 86.336., (1940.); 7. Antalóc (Ung m.), F. 86.301., (1940.); 8. Beregújfalu (Bereg m.), F. 85.825. (1940.); 9. Bukóc (Bereg m.), F. 86.350., (1940.); 10. Rekettyefalva (Hunyad m.), ltsz., 87.757., (1911.); 11. Feresd (Hunyad m.), F. 10.936., (1900.); 12. Aranyos (Hunyad m.), F. 10.914., (1910.); 13. Tiszabogdány (Máramaros m.), ltsz., 88.757., (1911.); 14. Székelyvarság (Udvarhely m.), F. 88.908., 88.767., (1941.); 15. Zetelaka (Udvarhely m.), Székely Nemzeti Múzeum (Sz. N. M.), ltsz. N. 2559., (1913.); 16. Martonos (Háromszék m.), Sz. N. M. ltsz. N. 1489.

V. *Természetes többágú villák* (vö. III. tábla 3. és 4.): 1. Pekelnik (Árva m.), Bednarik, Slowakische Volkskultur, Pozsony, 1943., 181.; 2. Határszög (Ung m.), ltsz. 86.644., (1913.); 3. Tiszabogdány (Máramaros m.), ltsz. 88.354., (1911.); 4. Karatnavolál (Háromszék m.), ltsz. 80.225., (1909.); 5. Sepsiköröspatak (Háromszék m.), F. 3082., (1900.); 6. Oltszem (Háromszék m.), ltsz. 11.021., (1896.).

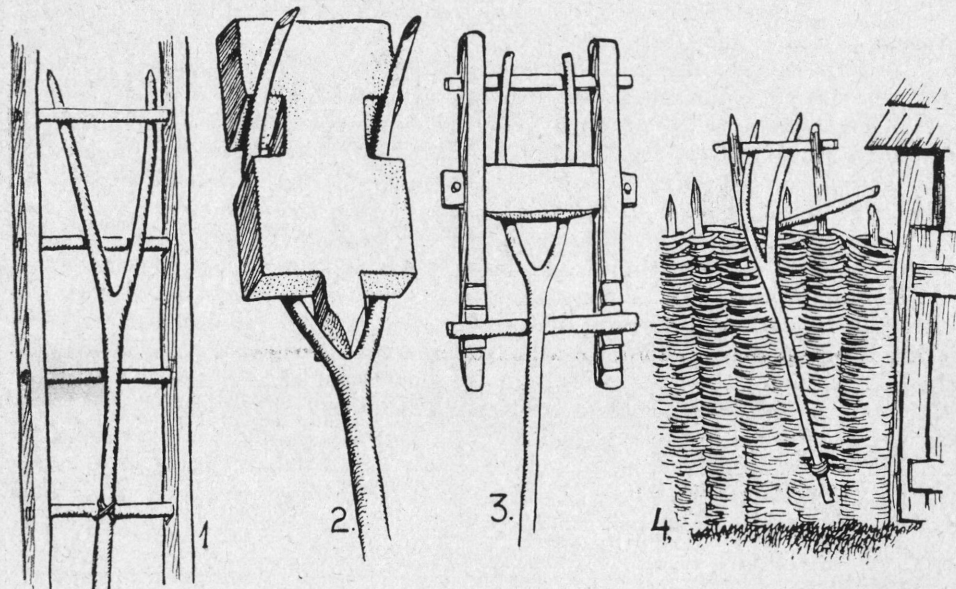
³⁶⁾ Comenius, Orbis Pictus. Lócse, 1685.

³⁷⁾ Márkus Mihály gyűjtése. Korláthelmeccen (Ung. m.) EA. 000.403.

I. térkép. A bukóvilla, meréglige, nyárs és természetes villa eddig ismert lelőhelyei. Vö. 35. jegyzet.

(II. tábla 2.). »A szoktató keményfadeszka, melynek hosszabb oldalain két rézsutos, vályúszerű bevágás van, az egyik keskenyebb végén kis, két élétől megosztott nyele van. A nyers fát a képen ábrázolt módon beleigazították s abban a helyzetben maradt, míg »meg nem szokta«. A két hegyét megfaragták s elkészült a villa«. ³⁸⁾

II. tábla.

1. Természetes villa hajlítása létrán. Korláthelmec (Ung m.) EA. 000.403 nyomán. — 2. Villahajlítás szoktatóban. Hetés (Zala m.) NÉ. XII (1911), 262. — 3. Villahajtó. Martos (Háromszék m.) Székely Nemzeti Múzeum Itsz. N. 1489. — 4. Villahajlítás. Szántóhalma (Hunyad m.) F. 7526 (1906) nyomán.

Таблица II.

Сибание природных бил на лестнице. Хлумец. По EA.000 403. — 2. Сибание вил в специальном приспособлении. Хтеш (область Зала) НЭ. XIII (1911), 262. — 3. Сибатель для вил. Фотош Мартонош (Румыния) (Народный Музей Секель, инвентарный номер: Н. 1489. — 4. Сибание вил. Кристур (область Хунедоара, Румыния) по фот. 7526 (1906).

Martonoson (Háromszék m.) rendes villahajtót használnak a természetes villák meggömböztetésére is. A különbség csak annyi, hogy a hajtó középső foka nem egyszerű rúd, hanem széles, az egyik oldalán gömbölyűre faragott fadarab s ennek segítségével a villát szebben, egyenletesebben lehet meghajlítani, gömböztetés közben repedés is ritkábban fordulhat elő (II. tábla 3. ábra).

A meghajlításnak rendkívül sok módja ismeretes még a fentiekén kívül is. Görbítik eresz alá szúrva, vagy a kerítéshez erősítve; ez utóbbi módot mutatjuk be a hunyadmegyei Szántóhalmáról (II. tábla 4. ábra).

A többágú természetes villák sokkal ritkábbak, mint a kétágúak. Ennek egyszerű magyarázata az, többágú alkalmas fák ritkán fordulnak elő, akkor is csak erdőben gazdag vidéken. Ezeket a villákat is szénagyűjtésre és feladogatásra használják. III. tábla 3. ábra villájának két ága egysíkban van, e fölé hajlik a harmadik ág, mely így a szénacsomót nem engedi leesni. Különös figyelmet érdemel a III. tábla 4. ábrája, melynek ujszerűen szétágazó ágairól

³⁸⁾ Belosics Bálint, Tárgyi-néprajzi adalékok. NÉ., XII., (1911.), 262—3. Azonos forma van a Néprajzi Múzeum gyűjteményében is. Itsz. 38.885 (1903) Somkerék (Szolnokdoboka m.

Bátky Zs. megjegyzi, hogy »illusztrálja a faragott villa eredetét.«³⁹⁾ Erről azt is megállapítja, hogy trágyahányásra használták. Ez annál inkább meglepő, mert, mint alább látni fogjuk, a trágyavillák egyik alapvető tulajdonsága éppen az, hogy rendkívül rövid nyelük van, mert a rájuk nehezedő súlyt csak így tudják megtartani. A két villa közül az egyik 192, a másik pedig 204 cm hosszú. Így a többi adatokkal összevetve inkább valószínűnek tartjuk azt, hogy ezek a villák is szénamunkára szolgáltak.

A természetes többágú villák elkészítése és hajlítása ugyanúgy történik, mint azt fentebb a kétágúak esetében már ismertettük.

A természetes villák sorában külön kell megemlékeznünk a Szombathelyi Múzeum Farkasfáról (Vas m.) származó villájáról (III. tábla 5.). Ennek alap-tulajdonsága az, hogy két egyforma ágán kívül egy harmadik kisebb ága is van, mely arra szolgál, hogy a felszúrt széna- vagy szalmacsomót megtartsa. Ezzel az alaptulajdonságával ez a villaforma közeli rokonságban van a bukóvillával s részben ennek egyik többágú változatának tekinthető. E típus Dél-Dunántúl való előfordulása egyáltalában nem meglepő, mert a közeli délszláv területeknek egyik leggyakrabban előforduló és legjellegzetesebb villaformája.⁴⁰⁾ Maga Farkasfa ugyan magyar falu, de a közvetlen közelében lévő Büdinc és Istvánfalu lakossága vend s ezt a típust minden bizonnyal ők terjesztették.⁴¹⁾

A természetes villák valamikor kétségtelenül az egész Kárpátmedencében megvoltak, bizonyítéka ennek az, hogy kétágú formájukat az Alföldön és Bánságban nemrégiben még használták.⁴²⁾ A vasvilla elől azonban lassan visszaszorult s elsősorban a hegyes, erdős vidéken rögződött meg, ahol a megfelelő anyag nagyobb mennyiségben fordul elő. »Hihetetlennek látszó, de mégis úgy van, hogy éppen a hegyközi (Abauj m.) helységek lakosai, kiknek e tekintetben kitéhető módjuk volna, a földművelés két legszükségesebb faeszközét, a *favillát* és *gereblyét* oly kezdetleges és időtlen alakban készíti magának, hogy az minden képzetet felülmúl, s hogy az uradalom tekintetben némi reformot idézhessen elő, kénytelenítettett egy csapat ilyenforma faeszközt Pestről hozatni, de mind a mellett a tökéletesen jónak éltmert *magyar alakú villa* és tömör készítésű *gereblye* nem gerjesztette utánzásra a lakosságot.«⁴³⁾ Ez az adat és egy pillantás térkép-vázlatunkra, azonnal meggyőz bennünket arról, hogy a természetes villáknak a Kárpátmedence peremén való megrögződése elsősorban anyag-jellegű okokra vezethető vissza.

Már bevezetőben megállapítottuk, hogy a *villa* szó magyar alapjelentéséből az derül ki, hogy legősibb villaformánk kétágú lehetett. Ez más nyelvekben is hasonlóképpen van. Így némely észak-ukrán nyelvjárásban *sohor* alakot találunk, mely az elágazást jelentő *socha* szóból származik. Ugyane töből származik a lett *sake* is.⁴⁴⁾ Ugyanez a helyzet a német *gabel* ó-felnémet *gabala*, angolszász *geaful* esetében is, éppenúgy, mint a latin *gabatus* kizárólag »kétfele elágazó«-t jelent.⁴⁵⁾ Azt pedig, hogy a szláv nyelvekben a *villa* szó a nyelv-

³⁹⁾ Bátky Zsigmond, Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Bp., 1906., 6. tábla 4. ábra.

⁴⁰⁾ Murko i. m. 328—9.; Vakarelszki i. m., 96.

⁴¹⁾ Villa képét l. F. 71.815.; Vas vármegye monográfiája, Bp., 1898., 33.

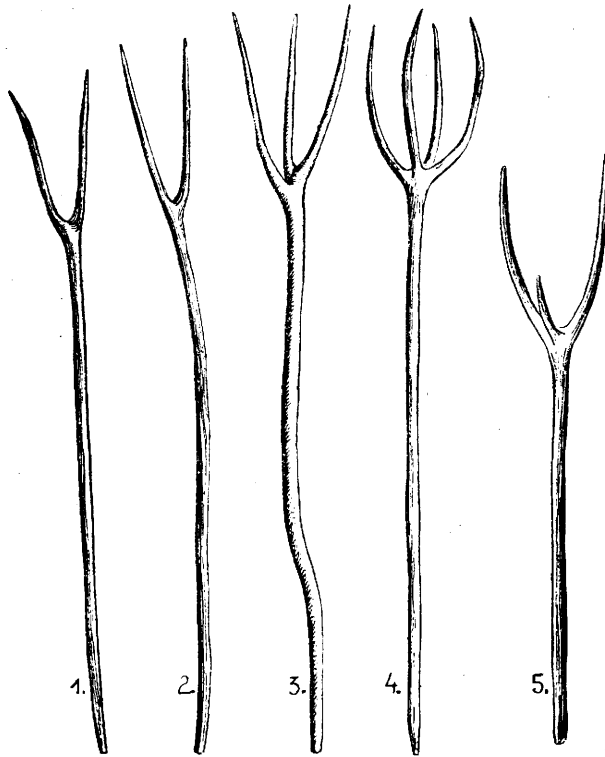
⁴²⁾ Szentés Itsz. 46.323, (1903).; Gyórfy, Takarás és nyomtatás a Nagyalföldön, NÉ., XX., (1928.), 6.; Vakarelszki i. m. 108.; Magy. Népr., II., 155.; Bánát, Mérei Gy., Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790—1848. Bp., 1948., 156.

⁴³⁾ Korponay János, Abaujvármegye monográfiája. Kassa, 1866—70., 374—5.

⁴⁴⁾ Szrv. Szt. Mladenov, Etimolog izeszki, . . . Sofija, 1941., 600. Idézi Vakarelszki i. m. 109. L. még Moszyński, Kultura ludowa Słowian I., 144.

⁴⁵⁾ O. Schrader, Reallexikon der indogerm. Altert.² 339.

járásokban élő egyéb villa elnevezéseket akkor kezdte kiszorítani, amikor a hajlítás először jelentkezik a villákon; — sok adattal bizonyítja Vakarelszki.⁴⁶⁾ Az a tény, hogy a magyar nyelv egységesen a villa szót vette át, azt bizonyítja, hogy a villa, melyet a magyarság megismert, kétágú volt ugyan, de már hajlított. ✓

III. tábla.

1. Kétágú természetes villa. (Bereg m.) ltsz. 23.528 (1898), hossza : 185 cm. — 2. Kétágú természetes villa. (Bereg m.) ltsz. 23.530 (1898), hossza : 196 cm. — 3. Háromágú természetes villa. Tiszabogdány (Máramaros m.) ltsz. 88.354 (1911), hossza : 217 cm. — 4. Négyágú természetes villa. Tiszabogdány (Máramaros m.) ltsz. 88.364 (1911), hossza : 255 cm. — 5. Kétágú gyám-fogas villa. Farkasfa (Vas m.), Szombathelyi Múzeum.

Таблица III.

1. Природные вилы с двумя зубьями. (область Берег, Закарпатска Украина инвентарный номер : 23.528 (1898), длина : 185 см. — 2. Природные вилы с двумя зубьями. (область Берег инвентарный номер 23.530 (1898), длина : 196 см. — 3. Природные вилы с тремя зубьями. Богдан (область Муреш), инвентарный номер : 88.354 (1911), длина : 217 см. — 4. Природные вилы с четверта зубом. Богдан (область Муреш), инвентарный номер : 88.364 (1911), длина : 255 см. — 5. Вилы с двумя приделанными зубьями. Фаркашфа (область Вас), Музей в Сомбатхель.

Vakarelszki megállapítja, hogy a kétágú hajlított természetes villa a szláv-ság ősi eszközkészletéhez tartozik. Bulgárián kívül megtaláljuk az összes délszlávoknál még manapság is.⁴⁷⁾ Az északi szlávoknál is megvolt vagy megvan

⁴⁶⁾ Vakarelszki i. m. 110.

⁴⁷⁾ Vakarelszki i. m. 128. Ugyanő mondja, hogy a természetes villákat a Székelyföldön trágyahányásra használják, ezzel a kérdéssel fentebb Bátky Zs. megállapításával kapcsolatban már foglalkoztunk.

a természetes villa némelyik változata.⁴⁸⁾ A magyarokon kívül ismerik a románok,⁴⁹⁾ az észtek,⁵⁰⁾ a finnek⁵¹⁾, egykor megvolt Nyugateurópában is,⁵²⁾ így pl. Franciaországban,⁵³⁾ Svájcban.⁵⁴⁾ A mediterrán vidékeken a legtöbb helyen még ma is használják: így Spanyolországban,⁵⁵⁾ Szárdiniában,⁵⁶⁾ Itáliában,⁵⁷⁾ Kis-Ázsiában⁵⁸⁾ s távolabbról a Kaukázusban.⁵⁹⁾ Ismerték a baskiroknál⁶⁰⁾ is stb., stb. Ebből a néhány elterjedési adatból is kitetszik, hogy a természetes villa használata magától értetődő szükségszerűség. Ez a villaforma sokszor teljesen megegyező formában egymástól távolosó pontokon bukkan fel, azonban az egyszerű formai hasonlóság, vagy megegyezés alapján köztük közvetlen kapcsolatot feltételeznünk nem szabad.

3. Mesterséges villák.

A széna feltakarítására ma már ritkán használnak természetes villát. A mesterséges favillákat ezzel szemben a legtöbb helyen ma is alkalmazzák. Alakjukat és elkészítési módjukat figyelembevéve a mesterséges szénavillákat három csoportba oszthatjuk: a) kétágú villa (hasított); b) három- és többágú hasított (magyarvilla); c) háromágú (toldottágú vagy tótvilla).

a) Kétágú hasított villa.

Ezek a villák két egymástól elkülönülő csoportot képeznek. Az elsőt (IV. tábla 2.) nagyobbára szénamunkára vagy csépléskor szalmarázásra használják, jellemzője, hogy ágai erősen, sokszor törésszerűen (IV. tábla 3.) hajlítottak. A másik csoport kéveadogatásra szolgál (IV. tábla 1.), többnyire nem hajlított ágú, vagy ha igen, ágai befelé hajolnak.⁶¹⁾

Ezt a formát több helyen készítik vagy készítették házilag is (pl. Sata, Borsod m., Hajduböszörmény⁶²⁾ stb.), legtöbbször gyertyán-, szil- vagy kőris-

⁴⁸⁾ Murko i. m. 324. kk.; Pietkiewicz, Polesie Rzeczyckie. Krakow, 1928., 49.; R. Bednarik, Slowakische Volkskultur, Pozsony, 1943., 181.; Moszyński i. m. I., 207.; A. Bielenstein, Holzbauten und Holzgeräte der Letten Petrograd, 1918., II., 503.; Wl. Szuchiewicz, Huculszyzna Lwów, 1901., I., 199.; Metyerial po etnografij Russij I., 56.; D. Zelenin, Russische (ostslavische) Volkskunde, 50.; a lettenknél Ziedonis Ligers, Die Heuernte in Lettland, Archives suisses des traditions populaires XLIV., (1947.), 216. stb.

⁴⁹⁾ T. Pamfile, Agricultura la Români, Bucuresti, 1913., 136. U. ő. Industria casnica la Români u. o. 1910., 143.

⁵⁰⁾ Manninen, Die Sachkultur Estlands Tartu, 1933., II., 99.; II., 128.

⁵¹⁾ U. T. Sirelius, Suomen Kansanomaista kulttuuria. Helsinki, 1919., I., 298.

⁵²⁾ Murko i. m. 323. kk.

⁵³⁾ Museum für Völkerkunde Basel Itz. VI., 5462. A Baseli Néprajzi Múzeum villagyűjteményének fényképben való megküldéséért hálás köszönetemet fejezem ki *dr Robert Wildhabernek*, az Európai Osztály vezetőjének, I. még Eug. Paravicini, Die Formen der Heugabel. Separatabdruck aus dem Landwirtschaftlichen Jahrbuch der Schweiz, 1941., 4.

⁵⁴⁾ Kt. Wallis, Museum für Völkerkunde Basel Itz. VI., 6182.

⁵⁵⁾ F. Krüger, Die nordwestiberische Volkskultur WS. X, 81.; U. ő. Die Hochpyrenäen. C. Ländliche Arbeit, Hamburg 1939. II, 283, 307, 405.; Museum für Völkerkunde, Basel Itz. VI. 12.243.

⁵⁶⁾ Museum für Völkerkunde Basel Itz. VI. 11.209

⁵⁷⁾ Scheuermaier i. m. 59.

⁵⁸⁾ Néprajzi Múzeum Itz. 96.671.

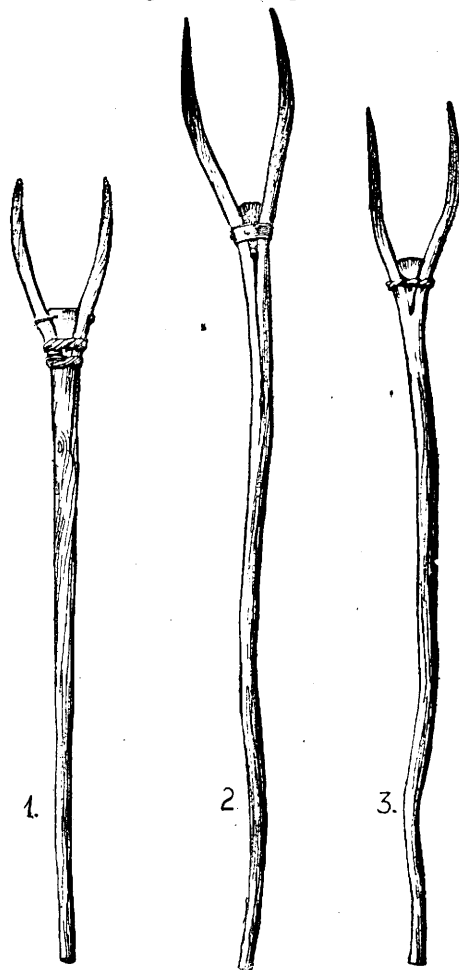
⁵⁹⁾ Russkij antropologicseskij žurnál XXVII—XXVIII., 145.

⁶⁰⁾ Tagán Galimdsan, A baskir szénakészítés. NÉ., XXIX., (1937.), 417.

⁶¹⁾ Használatára vonatkozóan I. Bátky, Útmutató. 46.; Osgyán Gömör m., EA. 000.426.; Korláthelmecc, Ung m., EA. 000.403. és F. 86.337-8.; Gunda Béla, NÉ., XXIX. (1937.), 62.; Sándor Gábor, A hóstátiak szénavontatása. Kolozsvár, 1944., 15. és 16. kép.

⁶²⁾ F. 83.893. és saját gyűjtésem.

fából, mert ezek hasadnak a legjobban. A kiválasztott fára a hasítás előtt guzst húznak, ezt régebben nyirfából fonták,⁶³⁾ ma pedig vaskarikával helyettesítik. A szétvált résbe háromszögletűre kivágott fadarabkát vernek : ez a villa

IV. tábla.

1. Kétágú hasított villa. Kömörő (Szatmár m.) ltsz. 131.809 (1932), hossza : 154 cm. — 2. Kétágú hasított villa. Szentes (Csongrád m.) ltsz. 46.324 (1903), hossza : 207 cm. — 3. Kétágú hasított villa. Szalonna (Borsod m.), ltsz. 131.247 (1932), hossza : 183.5 cm.

Таблица IV.

1. Ращепленные вилы с двумя зубьями. Көмөрэ (область Сатмар) инвентарный номер : 131.809 (1932), длина 154 см. — 2. Ращепленные вилы с двумя зубьями. Сентеш, (область Чонград), инвентарный номер : 46.324 (1903), длина : 207 см. — 3. Ращепленные вилы с двумя зубьями. Салонна (область Боршод), инвентарный номер : 131.247 (1932), длина : 183.5 см.

töke s erről nevezik ezt a formát sok helyen *tökös-villának*.⁶⁴⁾ Az ágak felső részét egy kisdarab fával feszítik szét s ezután az egészét villahajtóba teszik. *Herkely Károly* arról értesít bennünket, hogy Rimaszombat vidékére általában szlovák

⁶³⁾ L. Néprajzi Múzeum gyűjteményében Kömörő, Szatmár m., ltsz. 131.809. ; Szalonna rsod m., ltsz. 131.247.

⁶⁴⁾ Matolcs, Szatmár m. Saját gyűjtésem.

vidékről, közelebről Varbócról szállítják a hasított villát.⁶⁵⁾ Márkus Mihály szerint az ungmegyei Korláthelmecc környékét a felvidéki szlovákok látják el hasított villával. Meglepő azt, hogy itt tölgyfából (?) készítik, amit máshol sehol sem tapasztaltunk.⁶⁶⁾

A hasított villák földrajzi elterjedését vizsgálva azonnal szemünkbe ötlük, hogy a Dunától nyugatra eső területekről egyetlen adatunk sincs. Jankó János külön is megjegyzi, hogy a Balaton környékén a kétágú hasított villát egyáltalában nem ismerik.⁶⁷⁾ Ezek alapján nyugodtan feltehetjük, hogy ez a villatípus a Kárpátmedence keleti felében használatos. Különösen gócpontjának látszik Borsod és Gömör megye, de Erdélyben is gyakran felbukkan; az Alföldről csak szórványos adataink vannak, valószínűleg azért, mert a vasvilla itt már ezt a favillafaját korábban kiszorította.⁶⁸⁾

A hasított kétágú villa megfelelőt az északi szlávok körében hiáb a keressük. Hogy a hasítás gondolata mennyire idegen ezen a területen, annak bizonyítására azt a kétágú fehéroroszló példát hozhatjuk fel, amikor egy rúd mellé kötik oda a villa másik ágát.⁶⁹⁾ Analógiát dél felé találunk a Balkán-félsziget különböző tájain, elsősorban Bulgáriában.⁷⁰⁾ De itt sem általános és kizárólagos forma, mert az erre a területre annyira jellemző gyámfog ehhez a típushoz csak a legritkább esetben járul, így nem messze járunk az igazságtól, ha ezt a formát itt északról való leszivárgásnak tartjuk. Egy adatunk van Svájcban is, ahol egy négyágú villa középső rúdja hasítva van, de ez is csak szórványos jelenség.⁷¹⁾ A fentiek alapján a kétágú hasított villát jellegzetes Kelet-Kárpát-medencéhez tartozó gazdasági eszköznek kell tartanunk.

b) Három- és többágú hasított (magyar) villa.

Ennek a villacsoportnak már az elnevezése is különös figyelmet érdemel: magyar villának nevezik Danesházán (Bihar megye), Hajduböszörményben és Hajduszoboszlón;⁷²⁾ ugyanezen a néven ismerik a Kiskúnságban;⁷³⁾ de régebben általánosságban is ez lehetett a neve, amint azt az Abauj megyéből már fentebb idézett hely is bizonyítja: »... a tökéletesen jónak elismert magyar alakú villa...«. ⁷⁴⁾ Bihartordán és Hódmezővásárhelyt *oláh villa* a neve,

⁶⁵⁾ Rimavölgyi néprajzi gyűjtés. EA. 000.426.

⁶⁶⁾ EA. 000.403., 9.

⁶⁷⁾ Jankó János, A balatonmelléki lakosság néprajza. 247.

⁶⁸⁾ *A kétágú hasított villák elterjedési adatai* (vö. IV. tábla 1—3. ábra): 1. Piliny (Nógrád m.) NÉ., X., (1909.), 147.; 2. Óbást (Nógrád m.), Kovács István szíves közlését ezúton is megköszönöm.; 3. Osgyán (Gömör m.), EA. 000.426.; 4. Varbóc (Gömör m.), EA. 000.426.; 5. Jánosi (Gömör m.), ltsz. 10.350., (1896.); 6. Barka (Gömör m.), F. 87.708. (1941.) 7. Sánta (Borsod m.), F. 83.893., (1939.); 8. Kissikátor (Borsod m.), ltsz. 135.716. (1937.); 9. Szalonna (Borsod m.), ltsz. 131.247. (1932.) 10. Meszes (Borsod m.), ltsz. 132.776. (1933.); 11. Szentés, (Csongrád m.), ltsz. 46.324 (1903.); 12. Hajduböszörmény, Városi Múzeum. 13. Korlát, helmecc (Ung m.), F. 86.337—8. (1940.); 14. Kömörő (Szatmár m.), ltsz. 131.809. (1932.); 15. Nagykapus (Kolozs m.) F. 3516. (1901); 16. Kolozsvári Hóstát, Sándor G. i. m. 15. és 16. kép (1944.); 17. Torda (Tordaaranyos m.); Jankó, Torda, Aranyosszék, Torockó magyar népe, Bp., 1893., 138.; 18. Egerbegy (Tordaaranyos m.) F. 9519. (1908.); 19. Pojána (Hunyad m.) ltsz. 10.846. (1896.); 20. Alsófehér m. F. 15.703. (1911.); 21. Zsombor (Udvarhely m.), F. 7281. (1905.); 22. Gyimes (Csík m.), F. 13.400., (1911.).

⁶⁹⁾ Szerzspymoszkij, Matyerialy po etnografij Russij, I., 57.

⁷⁰⁾ Vakarelszki i. m. I. tábla 12., 13., II. tábla 1., 2.

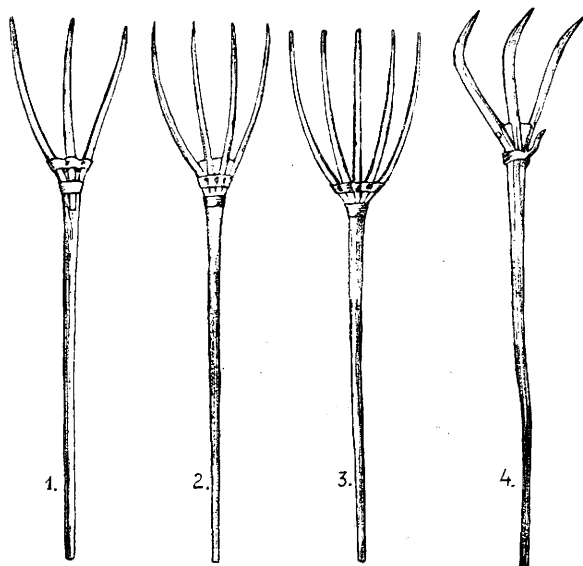
⁷¹⁾ Museum für Völkerkunde. Basel, ltsz. VI. 102. Svájc. Berner Jura.

⁷²⁾ Saját gyűjtés. 1947.

⁷³⁾ Tálasi István, A Kiskúnság népi állattartása, Bp., 1936., 179.

⁷⁴⁾ Korponay János i. m. 274—5.

mert Erdélyből legtöbbször románok szállították eladásra.⁷⁵⁾ Ramocsaházán (Szabolcs m.) régimódi villának mevezik bizonyosságául annak, hogy a toldottágú (tót) villa ezen a vidéken újabbkeletű.⁷⁶⁾ De széltére ismerik *tökös villa* néven is, ami viszont a hasítással és ékeléssel történő elkészítésére utal.⁷⁷⁾

V. tábla.

1. Háromágú hasított villa. Szegvár (Csongrád m.) ltsz. 10.116 (1896), hossza: 185 cm. — 2. Négyágú hasított villa. Kémer (Szilágy m.) F. 89.205 (1942) nyomán. — 3. Ötágú hasított villa. Doboz (Békés m.) F. 69.615 (1934) — 4. Háromágú hasított gyámfogas villa. Néprajzi Múzeum gyűjteményében lh. és ltsz. nélkül.

Таблица V.

1. Расколотые вилы с тремя зубьями. Сегвар (область Чонград), инвентарный номер: 10.116 (1896), длина: 185 см. — 2. Расколотые вилы с четырьмя зубьями. Кемэр (область Силади) фот. 89.205 (1942). — 3. Расколотые вилы с пятью зубьями. Добоз (область Бекеш) Фото. 69.615 (1934). — 4. Расколотые вилы с приданными тремя зубьями. Из коллекции Этнографического Музея, без данных места обнаружения и инвентарного номера.

A háromágú hasított villákat általában szénamunkára használják, ezekkel gyűjtik a rendet, rakják össze kisebb csomókba (V. tábla 1.). A sokkal ritkább négyágú hasított villák nyomtatáskor az ágyás forgatására, a szalma rázására szolgáltak (V. tábla 2.), míg az ötágú villára csak egyetlen adatunk van Békésdobozról (V. tábla 3.). Ez utóbbi jellegzetesen polyvahányó-villa s alakjában közeli rokonságot mutat az 5—6 ágú polyvahányó-villákkal. Egyetlen példány van a Néprajzi Múzeum birtokában, melyen egy kis vas gyámfogat találunk, mely a széna vagy szalma lecsúszását megakadályozza (V. tábla 4.). *Cyórfy István* erdélyinek jelzi ezt, tekintettel azonban arra, hogy lelőhelye ismeretlen, ezt ilyen általánosságban nem fogadhatjuk el.⁷⁸⁾ Van azonban egy Krassószőrény vármegyére vonatkozó adalékunk, mely ennek a villának az eredetét

⁷⁵⁾ Saját gyűjtés. 1947.

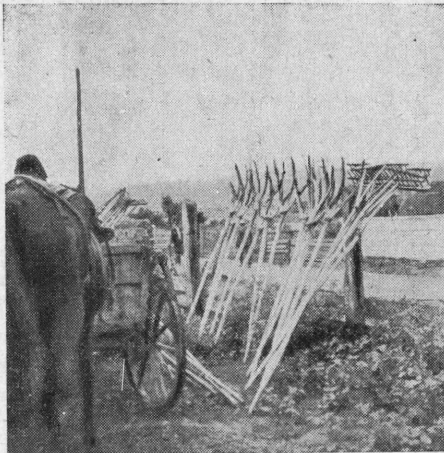
⁷⁶⁾ Nyárády Mihály, Az őszi rozstermelés Ramocsaházán. NÉ., XXII., (1930.), 89.

⁷⁷⁾ Pl. Beregújfalu, F. 86.091. (1940.).

⁷⁸⁾ Magy. Népr. II, 127

megvilágítja: »... favilla elejére a szétágazás közé illesztett 3 ujj hosszúságú fa- vagy vashorgocska, mely a szálas takarmány felhányása alkalmával annak visszahullását gátolja's 'a t... «⁷⁹⁾ Ez az adat valószínűség szerint a krassóvánokra vonatkozik s ez megmagyarázza, hogyan került ide a délszlávságra annyira jellegzetes villa-gyámfog.

E villatípus elkészítése, különösen fában bővelkedő vidékeken háziipar-szerűen üzött munka.⁸⁰⁾ Anyaga a helyi adottságokhoz alkalmazkodva változik: a Kiskúnságban akác- és kőrisfa, a székelyföldi Telekfalván fiatal egyenes nyírfát használnak készítésére. Az egyenes rudat először kézvonóval letisztogatják, a vékonyabb végét kihegyezik, a vastagabb végét a csűr gerezdjébe akasztják s addig hagyják ott, míg meg nem szárad. Ezután következik a villafa befűrés-

3. Villavásár. Kolozsborsa Kolozs m. Kovács L. felvétele

3. Мастер по изготовлению вил, с повозкой торгующий в разнос. Коложборша, района Клуж. Фото Ковач Л.

szelése; ha háromágút akarnak, akkor két helyen s mindig a vastagabb vége felől vágnak be. De már a befűrészelés előtt Nagyberegben mogyorófagúzt kötnek arra a helyre, ameddig be akarnak vágni. Hasonló adataink vannak Ramocsaházáról és Telekfalváról is. Újabban már a legtöbb helyen vasabroncs kerül a gúzs helyére. A bevágott résekbe először ideiglenes *cókot* (Telekfalva) szorítanak be, addig is, míg a végleges háromszögletű éket teszik a helyére. Fenyéden (Udvarhely m.) a nyers fát először parázs fölött megpörkölnek vagy forróvízben kifőzik s csak azután teszik hajtóba.⁸¹⁾ Békésdobozon pedig a szabadkéményben füstölik meg hajlítás előtt. A románoknak Bihar megyében külön villafüstölő vermeik is vannak, sajnos, ezeket közelebbről nem ismerjük.⁸²⁾

Mindezek után kerül a villa a hajtóba, mely a legtöbb esetben megegyezik

⁷⁹⁾ Bartók János, Gazdasági szemle a Bánságban. Magyar Gazda, 1845., II., 1472.

⁸⁰⁾ E villaforma elkészítésének leírásakor a saját gyűjtésemnél kívül felhasználtam: Haáz Ferenc, Udvarhelyszéki fámesterségek. Kvár, 1942., 25—31.; Márkus Mihály, Kémer (Szilágy m.), EA. 000.598. (1942.); K. Kovács László, Nagyberég, F. 85.175—8. (1940.); Tálasi I., A Kiskúnság népi állattartása, Bp., 1936., 179.; Kántor Mihály i. m. Ramocsaháza.

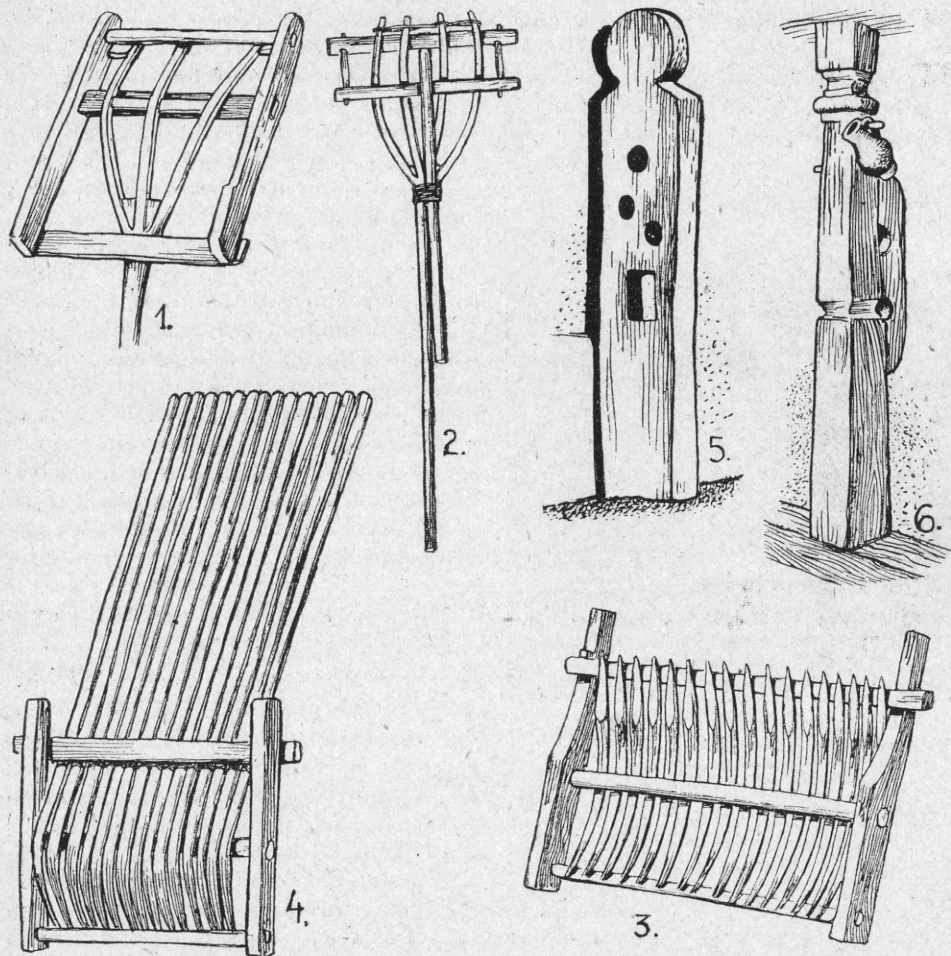
⁸¹⁾ Haáz F. i. m. 27.

⁸²⁾ Gunda Béla, Népünk és Nyelvünk, VII., 25.

⁸³⁾ Csúry Bálint, Szamosháti Szótár.

⁸⁴⁾ Bihartorda. Sajtó gyűjtés, 1947.

hegyeit szorosan összekötik, hogy szét ne álljon s a polyva jobban megakadjon rajta. Míg az előző villahajtó az egész Kárpát-medencében általános, addig ez utóbbira csak nagyon szorványos adataink vannak. Ezt a hajtó-típust ismerik a bolgárok,⁸⁵⁾ megvan Jugoszláviában Valjevo körzetben⁸⁶⁾ és Boszniában,⁸⁷⁾ továbbá Románia egyes részein.⁸⁸⁾

VI. tábla.

1. Közönséges villahajtó. Nagybereg (Bereg m.) F. 85.178 (1940) nyomán. — 2. Villahajtó. Doboz (Békés m.) F. 69.615 (1934) nyomán. — 3. Kiskaloda. Bakonybél (Veszprém m.) Malonyay D. A magyar nép művészete IV. (1912), 14—16 nyomán. — 4. Nagykaloda. Bakonybél (Veszprém m.) Malonyay D. i. h. — 5. Lukasfa. Vámosmikola (Hont m.) F. 67.085 (1932) nyomán. — 6. Lukasfa. Gige (Somogy m.) F. 66.646 (1932) nyomán.

Таблица VI.

1. Обыкновенное приспособление для мутья вил. Береги, (область Берег) по фото 85.178 (1940). — 2. Фиспо-Бобление для мутья вил. Добоз, (область Бекеш) по фото 69.615 (1934). — 3. Малые колодки. Баконьбел (область Веспрем), по книге Малонья Д. „Искусство венгерского народа“ IУ (1912), 14-16. — 4. Большие Колодки. саконьбел (область Веспрем), по книге Малонья Д., указанной выше. — 5. „Лукашфа“ вামошмикола (область Хонт), по фото 67.085 (1932). — 6. „Лукашфа“, Гиге (область Шомодь) по фото 66.646 (1932).

A teljesen kiszáradt villát kivesszik a hajtóból, majd a villaágakat a vonószékben letisztítják s csak mindezek elvégzésével kerülhet a kész villa vásárra (3. kép).

A villakészítés egyes falvak külön foglalkozási ága. Tavaszra százsámra kerülnek ki a mesterek kezéből a villák s szekerezve távoli vidékre eljutnak. De az eszközökkel együtt a hozzájuk kapcsolódó munkamód is messzire elvándorolhat. A gazdasági eszközök, közelebbről a favilla elterjedésében az időszaki munkásvándorlásoknak is komoly szerepük van. Így például a telekfalvi

4. A villa szállítása. Lövete, Udvarhely m. 69.312 (1934)

4. Оборхэй вил на плечах. Левете, район Одорхэй. Ф. 69.312 (1934).

székelyek aratni a szász vidékekre jártak el és sajátkészítésű villáikat és gereblyéiket a munka bevégezésekor otthagyták, hogy valamivel több gabonához jussanak. »Annyira hozzászoktak a szászok is ezekhez a szerszámokhoz, hogy már ilyenkor (aratáskor) előre megrendelték a következő tavaszra az új villákat és gereblyéket.«⁸⁹⁾ A szénamunka idején a komárommegyei Gutára lehúzó szlovák munkások mindig magukkal hozták szerszámaikat is.⁹⁰⁾ Sajnos, adatok hiányában nem vállalkozhatunk arra, hogy speciálisan a villának a munkásvándorlással kapcsolatos továbbterjedését vázolhassuk. Ezzel szemben, hézagosszerű ismereteink birtokában is meg tudjuk jelölni azokat a fontosabb útvonalakat, melyeken a villa készítése helyéről eljut a vásárlóhoz, hogy az vállravéve, a kaszával és gereblyével együtt kivigyék a szénafüvekre (4. kép).

Székelyföldön csaknem mindenütt házimunkaképpen is elkészítik a villát, de elsősorban Udvarhelyszéken háziiparszerűen is nagymennyiségben állítják elő. Alsósófalván, Felsősofalván, Lövétén Kőrispatakán, Pálfalván és Siklódon⁹¹⁾ kívül Telekfalva a fő központja a villakészítésnek. Szekereik eljutnak Segesvár

Medgyes irányába Nagyekemezőig, Marosszéken a mezőségi falvakig,⁹²⁾ de nem egyszer látni székely villát áruló szekereket Kolozs megyében is.⁹³⁾ Brassó megyéből Szénmagyarost jegyzik fel, mint villakészítő helyet.⁹⁴⁾ Kolozs

⁸⁵⁾ Vakarelszki i. m. II. tábla, 4. és 8. ábra.

⁸⁶⁾ Murko i. m. 331.

⁸⁷⁾ U. o.

⁸⁸⁾ T. Pamfile, Agricultura la Români, 136.

⁸⁹⁾ Haáz i. m. 27.

⁹⁰⁾ Fél Edit szíves közlése, melyet ezúton is megköszönök.

⁹¹⁾ Barabás Endre, Udvarhely vármegye közgazdasági leírása. Bpest, 1904., 39.

⁹²⁾ Haáz i. m. 31.

⁹³⁾ K. Kovács László szíves szóbeli közlése.

⁹⁴⁾ Ráth Károly, A magyar háziipar, Bpest, 1898., 32.

megyében Felsőfüled és Viszolya készített villát⁹⁵⁾ s a fa általános szállítási útján részben Nagyvárad, részben Szilágysomlyó és Zilah felé juttatták el a vásárokra.⁹⁶⁾

Szilágy megyében is sok falu foglalkozik villafaragással. A krasznai vásárra egész karavánok járnak villát eladni. Többnyire vállravetve viszik árujukat, van azonban olyan román is, aki lova hátára köti fel a villákat.⁹⁷⁾ A mosóbányaiak készítményeiket többnyire a szilágycsehi vásáron értékesítik.⁹⁸⁾ A sok, kisebb jelentőségű szilágymegyei villakészítő falu elsősorban közvetlen környezetét látja el; ezek közül megemlítjük: Felsőszéket, Bikácát, Somfalut, Ördögkutat, Hegyörteleket stb.⁹⁹⁾

Szolnokdoboka megyében Konkolyfalva, Ködmönös, Csömény, Kisdebrek és Dögmező lakosai foglalkoznak villafaragással, de közelebbi adataink hiányoznak mind a készítésről, mind aállítás útírányáról.¹⁰⁰⁾ Hasonlóképpen vagyunk a tordaaranyosmegyei Lupsával is.¹⁰¹⁾

A hunyadmegyei román a maga számára minden gazdasági eszközt elkészít, de csinál nagyobb mennyiségben vásárok számára is.¹⁰²⁾ A »gainai leányvásár«-on mindig nagy villa- és gereblyevásár is volt.¹⁰³⁾ Krassószörény megyének egyik fő kiviteli cikke a szerszámfa, így a favilla is, amit részben tengelyen, részben a Béga-csatornán szállítanak Temesvárig, majd onnan tovább, de szállítják Arad megye felé is.¹⁰⁴⁾ Krassószörény megyéből, mint favillakészítő helyet megemlíthetjük Perult, Torontál megyéből pedig Iktárt.¹⁰⁵⁾ Általában e vidék szállítási irányáról a következőket tudjuk: »... Krassó és Temes vm.-ből hordatik Temesvárig s itt hajóra rakatik: mindenféle kerékgyártói, molnári faeszköz, villa, lapát, targonca stb., a csatornán fel Beszterceig.«¹⁰⁶⁾

Bihar megyén át a Körösök szállították a villákat az Alföld síksága felé. Az erdőhátiak a kikötés után Békés, Csanád és Csongrád megyébe is eljutottak.¹⁰⁷⁾ A hasított magyar villa készítői közül külön is meg kell emlékeznünk Árpád és Tenke magyar lakosairól. A mult század első felében már virágzott ez a háziipar, melyről Fényes a következőket írja: »... legjobb favillákat készítenek az árpádiak és a tenkeiek a görbedi és az árpádi erdőkon. Szinte favillák készítése végett eljárnak a Csermő (Arad vgyben) helységbeliek a beélvidéki erdőkre, s ezeket Mezőhegyesre szállítják.«¹⁰⁸⁾ A villafaragás elsősorban téli mellékfoglalkozása az egyébként földművelő lakosságnak.¹⁰⁹⁾ A villakészítési módról egy munkamenetsorozatot ábrázoló kép áll rendelkezésünkre a századfordulóból, melyből megállapíthatjuk, hogy hasítással dolgoztak és négyágú formákat is készítettek.¹¹⁰⁾ Ekkortájt több mint 30.000 villa készült ebben a két

⁹⁵⁾ U. o. 34.

⁹⁶⁾ Téglás Ercsi József, Kalotaszeg vázolata. Hon és Külföld, 1842., I., 87.

⁹⁷⁾ Márkus Mihály gyűjtése. EA. 000.598. (1942.).

⁹⁸⁾ Gönyey Sándor szíves szövegi közlése.

⁹⁹⁾ Ráth K. i. m. 36.

¹⁰⁰⁾ U. o. 40.

¹⁰¹⁾ U. o.

¹⁰²⁾ Téglás Gábor, Hunyad megye közgazdasági leírása. Bp., 1903., 15.

¹⁰³⁾ Szabó Imre. A gainai leányvásár, NÉ., VIII., (1907.), 283.

¹⁰⁴⁾ Fényes, Magyarország statisztikája, IV., (1839.), 428.

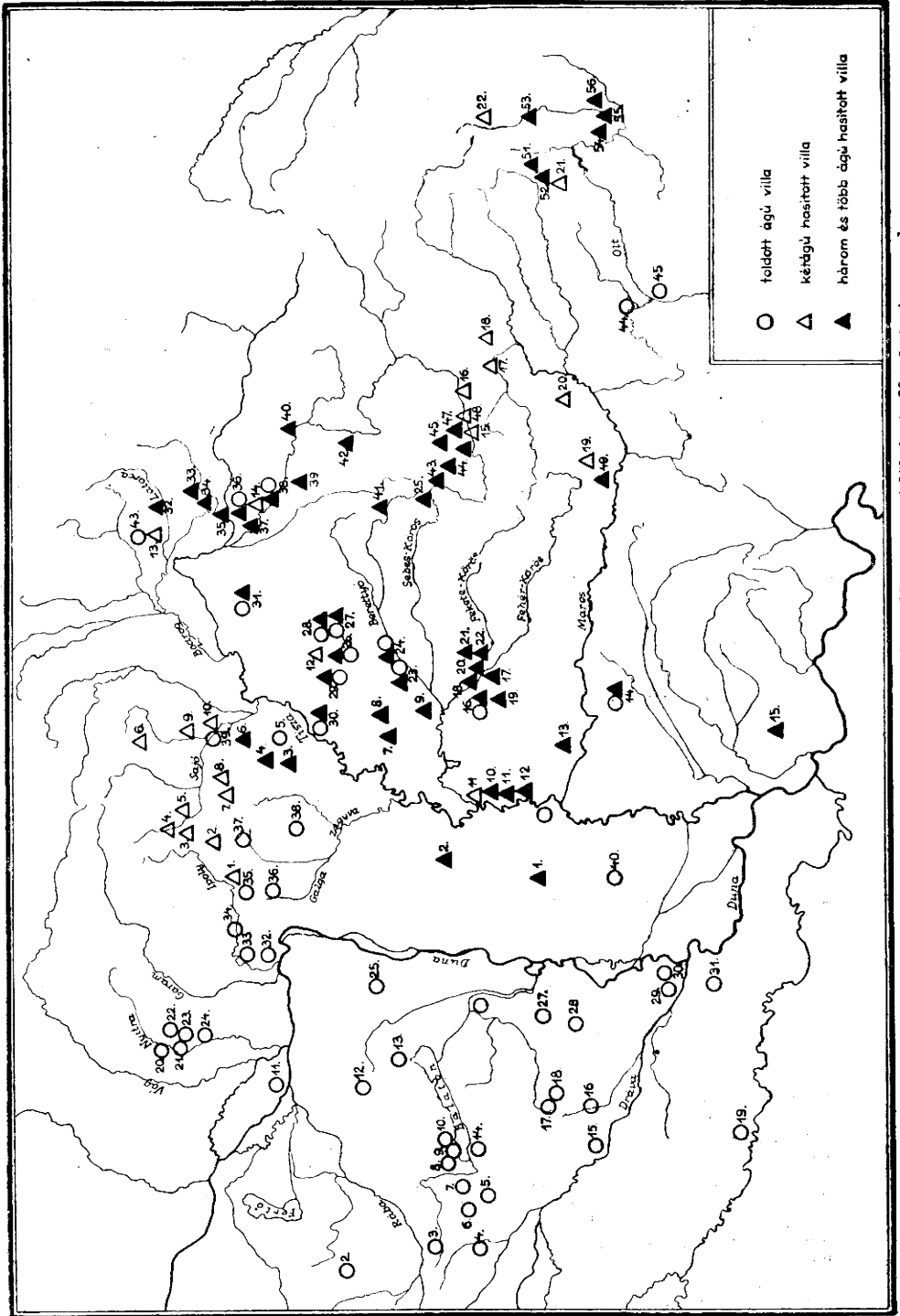
¹⁰⁵⁾ Ráth K. i. m. 35., 41.

¹⁰⁶⁾ Fényes i. m. IV., (1839.), 382.

¹⁰⁷⁾ U. o. 11.

¹⁰⁸⁾ U. o. 55.

¹⁰⁹⁾ K. Nagy Sándor, Biharország Nagyvárad, 1888., I., 127.

II. térkép. A toldottágú és hasított villák eddig ismert leltékelyei. Vö. 199. jegyzettel.

faluban, ha csak a hivatalos statisztika adatait vesszük is figyelembe.¹¹¹⁾ Az árpádkörnyéki villák csaknem az egész Tiszántúlra eljutottak. Békés, Csanád, Bihar, Csongrád, Hajdu és Szabolcs megyében éppenúgy megtaláljuk nyomukat, mint a Nagykunságban.¹¹²⁾

Bereg vármegyében a már említett Nagyberegen kívül több faluban foglalkoztak villafaragással : így készül Csomonyán, Dercenben, Dobronyban, Darócon, Márokon és Tarpán.¹¹³⁾ A szállítási útvonaluk pedig, mint a felsőtiszai magyaroknak általában : a Tiszán lefelé, így nem egyszer az Alsó-Tiszáig is eljutottak. Útközben a villákat kirakták a partra és ott árulták azt.¹¹⁴⁾ Szatmárból, Panyoláról van adatunk a hasított villa készítésére.¹¹⁵⁾

5. Villakészítő udvara. Cserépfalu, Borsod m. F. 8.648 (1907).

5. Двор резчика вил. Черепфалу, района Боршод. Ф. 8.648 (1907).

A hasított villa készítésének a biharmegyeihez hasonló fontos központja Borsod megye; elsősorban az Alföld felé lejtősödő hegyoldalak falvai. Nádasd, Cserépfalu (5. kép) és Nyárad lakosai mintegy 35.000 favillát és gereblyét adtak el a miskolci fakereskedők útján.¹¹⁶⁾ Radostyán régebben, míg a bányák nem voltak, télen át faragással foglalkoztak s az árukat Miskolcon értékesítették.¹¹⁷⁾ Általában a borsodiak Miskolcra hordták villáikat, de sokszor átszekereztek a Tiszántúlra is és egész Debrecen környékéig eljutottak.¹¹⁸⁾

¹¹⁰⁾ Borovszky, Bihar vármegye monográfiája, Bp., 1901., 230., 235.

¹¹¹⁾ Gaul Károly, Hazánk házi faipara, Bp., 1902., 26—7. Ráth i. m. 31.

¹¹²⁾ Gyórfy István, Takarás és nyomtatás a Nagyalföldön, NÉ., XX., (1928.), 10. — Kovács István levélbeli közlése Békés megyére vonatkozóan; és saját gyűjtésem.

¹¹³⁾ Fényes i. m. III., (1837.), 69—86.; és saját gyűjtésem.

¹¹⁴⁾ U. o. 54.; Kovács László szíves szóbeli közlése.

¹¹⁵⁾ Saját gyűjtésem.

¹¹⁶⁾ Ráth i. m. 23.; Gaul i. m. 26—7.

¹¹⁷⁾ Manga János, EA. 000.519.

¹¹⁸⁾ Saját gyűjtésem.

Régebben az Alföldön házilag is el tudták készíteni a hasított vagy magyar villát. Erről biztos tudomásunk van a Kiskúnságból és Ramocsaházáról.¹¹⁹⁾

murko hely A magyar villa készítési helyeinek ez a felsorolása a megfelelő előmunkálatok hiányában hézagossnak tekinthető. Annyi azonban már a felsorolt adatokból is kiderül, hogy Erdélyben a magyarság és a románság egyaránt ezt a formát készíti. A szállítási útvonalak pedig a fában bővelkedő vidékekről, a fátlan vidékek felé irányulnak. Így pl. a székelyek elsősorban a kopár Mezőség felé hordják villáikat. Hasonló okokból, szerencsés földrajzi fekvés miatt alakult ki Bihar, Bereg és Borsod megyékben több villakészítő központ is. Ezek még a fában bővelkedő vidékek közel érték a fátlan, gazdag Alföldet, ahol áruikat akár pénzért, akár élelmiszerért könnyen eladhatták.

A fentiekben ismertettük a magyar villa elterjedésének útvonalait. Természetes, hogy ezek mellett mindenütt meg kell találnunk a villákat is. Ha megnezzük II. számú térképünket, azonnal kiviláglik, hogy Erdélyben, hol e villatípus készítésének hazája van, kizárólag hasított villát találunk.¹²⁰⁾ Az Alföldön is mindenütt ez a forma volt általános a Tiszaháttól elkezdve, a Maros alatti területekig; újabban azonban a »tótvilla« ezen a területen erősen hódít. A Duna-Tisza közéneke néhány magyar villa adata azt sejteti, hogy itt is ez volt az általánosabb. A készítési helyeket, az útvonalakat és a lelőhelyeket összevetve, megállapíthatjuk, hogy a *hasított vagy »magyar villa« jellegzetesen erdélyi és alföldi szerszám s ezeken a területeken még a közelmúltban is egyeduralgó volt.*

Ezekután lássuk, hogy a hasított három- és többágú villának vannak-e keleteurópai vagy távolabbi megfelelői? Észak felé, amennyire a rendelkezésünkre álló irodalom mutatja, semerre sincs még nyoma se ennek a villának, hasonló a helyzet a nyugati alpi területeken is. A délszláv területeket vizsgálva, sem *Murko*¹²¹⁾, sem *Obrebski*¹²²⁾ nem tesz említést a hasított villákról, ugyanakkor, amikor a sokkal fejlettebb technikájú toldottágú villáról megemlékeznek. Egyedül csak *Vakarelszki* ír ezekről s megállapítja, hogy háromágú formája Bulgária különböző vidékein előfordul.¹²³⁾ Lényeges különbség köztük és a magyarországi háromágú hasított villák között az, hogy ezeknél a harmadik ág külön az ék helyett van beleerősítve. Ezeknek a bolgár hasított villáknak jellemzőjük az, hogy általában nincs gyámfoguk. Mivel pedig a Balkán villakészletére éppen a gyámfog a jellemző, így ez a forma elüt a balkáni formáktól. Így feltételezhető — akárcsak a kétágú villák esetében —, hogy a hasítás elve északról húzódott le; sőt szórványos adatok alapján azt sem tartjuk lehetetlennek, hogy szállítással maguk a kész villák is eljutottak a Kárpátmedence déli feléből a Balkánra.¹²⁴⁾

Mindezek alapján általában a hasított villákat a Kárpátmedencében kialakult szerszámnak tartjuk, mely szórványos esetben innen terjed el a közeli területekre is.

¹¹⁹⁾ Tálasi i. m. 179.; Kántor M. i. h.

¹²⁰⁾ Nagytalmácsról és Kistoronyból származó két ellenkező szász adatra a továbbiak során még visszatérünk.

¹²¹⁾ Murko i. m.

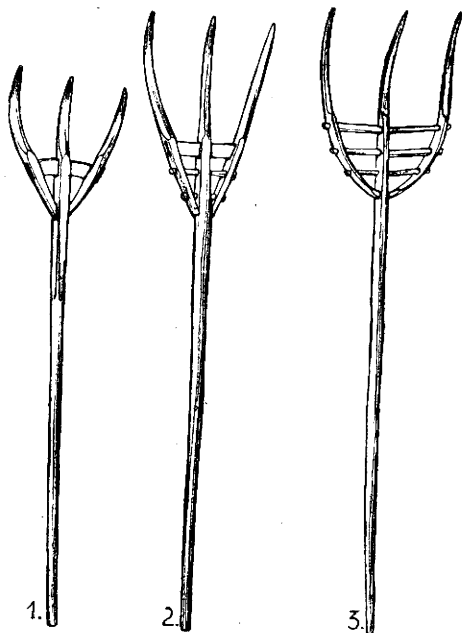
¹²²⁾ J. Obrebski, Rolnictwo ludowe na Balkanach. Lud Słowiański II. B.

¹²³⁾ Vakarelszki i. m. Egyetlen egy példányt ismerek Algierből (Kabylen), mely hasítottnak látszik. V. ö. Eug. Paravicini i. m. 5.

¹²⁴⁾ Vö. Fényes i. m. IV., (1839.), 18., 428.

C) Toldottágú villa

E villaformának többféle elnevezése van. *Tót villának* hívják Hajdúböszörményben, Bihartordán, Kenderesen, továbbá a szatmármegyei Matolcson¹²⁵⁾ és a szabolesmegyei Ramocsaházán, ez utóbbi helyen *oltott villának* is nevezik.¹²⁶⁾ Dancsházán (Bihar m.) *német villa* néven ismerik, mert az ilyen

VII. tábla.

1. Egy zápú villa. 1. Magyarszerdahely (Zala m.) ltsz. 133.616 (1934), hossza: 148 cm. —
2. Két zápú villa. — (Sáros m.) ltsz. 21.969 (1898), hossza: 163 cm. — 3. Szász toldottágú villa.
Nagyalmács (Szeben m.) ltsz. 10.824 (1896) hossza kb. 170 cm.

Таблица VII.

1. Вилы с одним коренным зубом. Малярсердахель, (область Зала) инвентарный номер: 133.616 (1934) длина: 148 см. — 2. Вилы с двумя коренными зубьями. (область Шарош), инвентарный номер: 21.969 (1898), длина: 163 см. — 3. Саксонские с доточенными зубьями вилы. Талмачну (область Сибиу Румыния) инвентарный номер: 10.824 (1896), длина приблизительно 170 см.

egykor a karcagi vásárokon német kereskedőktől vásárolták.¹²⁷⁾ Már maga az elnevezés is arról tanuskodik, hogy a Tiszától keletre levő területekre nyugatról, illetve északnyugatról került be ez a forma.

A toldottágú villa felépítésében komplikáltabb s ezért az egyes részeknek külön elnevezéseik is vannak. A középső ágat általánosságban *nyél*(nyel)-nek hívják (v. ö. VII. tábla 1. ábra, de Bakonybélen »hosszi ág« a neve.¹²⁸⁾ Az oldalt hozzátoldott fának a neve *ág*. A két oldalsó ágat, amíg meg nem

¹²⁵⁾ Saját gyűjtésem. 1947.

¹²⁶⁾ Nyárády M., NÉ., XXII., (1930.), 89.

¹²⁷⁾ Saját gyűjtésem. 1947.

¹²⁸⁾ Malonyay Dezső, A magyar nép művészete, IV., (1912.), 13—15.

görbül, Bakonybélien *patká*-nak nevezik, ezen van a *patkalik*, amelyiken átülítik a *záp*-ot (Bakonybél és Zalabaksa¹²⁹) az *összekötőfá*-t, *béfa*-t, *hámfá*-t, *igá*-t, *átolfá*-t (Zalabaksa) vagy *levélké*-t (Ramocsaháza)¹³⁰

A közölt villák egy- és két-zápuák (VII. tábla I. és 2.), míg a harmadik egészen kifinomult forma Nagytalmácsról (Szeben m.) való (VII. tábla 3.); szászok használták, éppenúgy, mint azt a kistoronyi példányt, melyet fényképről ismerünk.¹³¹) Ezt a szász villaformát, melynek pontos megfelelőit az Alpok területén találjuk meg¹³²) (magyar területen sehol), joggal olyan gazdasági szerszámnak tartható, melyet a szászok beköltözködésükkor hoztak magukkal és a legutóbbi időkig megőrizték azt. A fentiek ismeretében nem tartjuk indokoltnak, hogy a Magyarság Néprajza¹³³) ezt a formát »Erdély« megjelöléssel közli, mert így azt a látszatot kelti, mintha az az egész Erdélyben általános lenne.

Anyagát tekintve, a toldottágú villa egységesebb, mint a hasított.¹³⁴) Legtöbb esetben ugyanis bükkfából készül,¹³⁵) de arról is van tudomásunk, hogy akác-, szil- vagy kőrisfát is felhasználnak erre célra.¹³⁶) Elkészítése néhol még házilag is elvégezhető munka, többnyire azonban külön mesterek készítik. Ott, ahol nagyobb tömegben készült ez a villaforma, mint például a Bakonyban, társaságban végzett munkák közé számíthatjuk. »Az erdőben többnyire egymáshoz közel vesznek néhány alkalmas fát, ott készítik rendes munkájukra kevésbé alkalmas hasábokból gunyhójukat, melyben, vasárnapot kivéve, egész telüket, nyarukat töltik. Minap, minthogy ezen üzlet mindinkább csökken, már nagyobb része hazahozza a kiválasztott fát és udvarában vagy fészer alatt dolgozza fel, mi által az erdő változékonyságából és élettéből sokat veszített.«¹³⁷)

Az ágakat először négy vagy nyolcszögletűre nyagolják, ezután következik a simítás, majd az üstben való főzés és végül a villarészeket külön teszik *kalodába* (VI. tábla 3. és 4.), mely elnevezés főleg a Dunántúl, a villahajtóra elég általánosnak látszik. (A munkamenet egyes részeit bővebben lásd a felsorolt irodalomban.)

A munkamenettel kapcsolatban ki kell emelnünk azt, hogy a hasított villával ellen tétben, a fűrésznek jóformán semmi szerepe sincs,¹³⁸) másrészt jellemző, hogy y a készítési terület legtöbb pontján megtaláljuk az ú. n. *lukasáfát* (VI. tábla 5. és 6.). Ez utóbbi eszköz a kerékgyártók régi szerszáma, a maival teljesen megegyező alakban már 1689-ben megtaláljuk egy német metszeten.¹³⁹) A rendelkezésemre álló adatok szerint hazánkban elsősorban Dunántúl¹⁴⁰) és

¹²⁹) U. o. és Bödei János Zalabaksa népi gazdálkodása, EA.

¹³⁰) Nyárády M., NÉ., XXII., (1930.), 89.

¹³¹) F. 2066. (1900.).

¹³²) Ptuj (Pettau) Murko i. m. 333.; Svájc Kt. Freiburg. Museum für Völkerkunde, Basel, Itsz. VI., 15.999. és VI. 16.000.; Svájc, Berner Jura u. o. Itsz. VI., 384.

¹³³) Magy. Népr. II, 127

¹³⁴) Pontos és minden részletre kiterjedő munkamenetleírásunk, sajnos, e villa készítéséről sincs. Az elkészítésre az alábbi munkák adnak tájékoztatót: Römer Flóris, A Bakony, Győr, 1860., 16.; Malonyay Dezső, A magyar nép művészete, IV., (1912.), 13—17. Bakonybél; Jankó János, A balatonmelléki lakosság néprajza, 247.; Bödei János, Zalabaksa népi gazdálkodása, EA.; Gönyey Sándor, Fafaragás a Börzsöny-hegységben, Ethn. LI., 230.; Márkus Mihály, Favillakészítés (Antalóc, Ung. m.), EA. 000.402.; Nyárády M., NÉ., XXII., (1930.) 89.; Györfly István, Magy. Népr., II., 156. stb.

¹³⁵) A fentiekön kívül l. még Fényes i. m. I., (1836.), 428.

¹³⁶) Jankó. A balatonvidéki lakosság néprajza, 247., Bödei János i. m. 4.

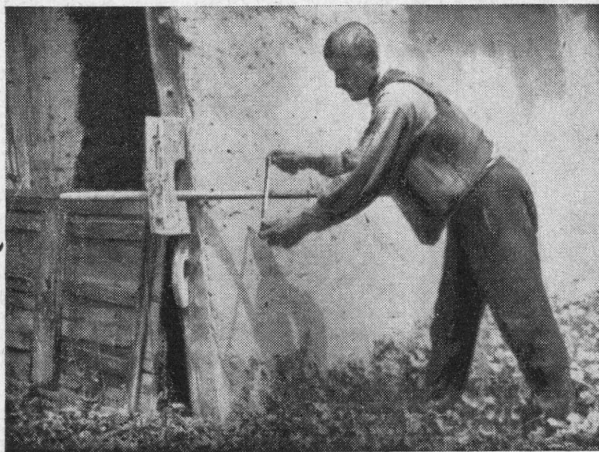
¹³⁷) Römer Flóris i. m. 16.

¹³⁸) Malonyay D. i. m. IV., (1912.), 15.

¹³⁹) E. Mummenhof, Der Handwerker in der deutschen Vergangenheit, Jena, 1924., 69.

¹⁴⁰) Különösen Somogy megyéből vannak adataink: Szenna (F. 66.559.; F. 66.564); Szentlászlópuszta (F. 66.636); Gige (F. 66.646.) stb.

a Felvidéken¹⁴¹⁾ fordul elő, tehát éppen azon a vidéken, ahol a toldottágú villa általános. (6. kép). Csak egy és meglehetősen kezdetleges alakjáról van tudomásom a biharmegyei Árpádról,¹⁴²⁾ mely talán az előbbiekkal nincs is összefüggésben. A lukasfa használatát Kemencén (Hont m.) Gönyey Sándor a következőképpen írja le: »... alul nagyobb kerek lyukat látunk, melybe a kocsiodalfának való rudat illesztik durva faragás céljából. Ez alatt van egy kisebb kerek lyuk. Ebben a gereblye nyelét faragják, a legelső négyszögletes nyílásban a villaágot maratják, nyomdossák. A villahajtás fő helye az oszlop, felső részén facsappal megerősített félköralakú villahajtó, az úgynevezett marató...«¹⁴³⁾ (7. kép). A lukasfáról földrajzi elterjedése alapján sejthetjük, hogy nyugatról, esetleg

6. A villa faragása, Somogy m.

6. Резьба деревянных вил, района Шомодь.

északnyugatról került be hozzánk, valószínűleg az e vidékről betelepülő nemzetiségekkel.

A kész villákat vagy a helyszínen adják el a kereskedőnek, vagy maguk járnak vele vásárra, falukra. Így járnak el a bakonybéliek, akik tavasszal útrakelve, cserélik a villát kukoricáért, búzáért s általában minden olyan terményért, ami náluk szűkiben van.¹⁴⁴⁾

A toldottágú villa elsősorban szénamunkára használatos. Ezzel forgatják, sok esetben tolják össze a szénarendeket. Fontos alkalmazási módja volt ennek a formának a cséplésben és nyomtatásban, ahol az ágyást forgatták vele. A toldottágú villát nemcsak nálunk, hanem tőlünk nyugatra is hasonló munkákra használják.¹⁴⁵⁾

E villatípus készítési helyeit és szállítási útvonalait vizsgálva, az alábbi adatok állanak rendelkezésünkre:

¹⁴¹⁾ Vámosmikola (Hont m. F. 67.085.); Kemence (Hont m., Ethn. LI., 231.); Borsod m. (F. 55.417.) stb.

¹⁴²⁾ Borovszky, Bihar vármegye monografiája, Bp., 1901., 230.; 235.

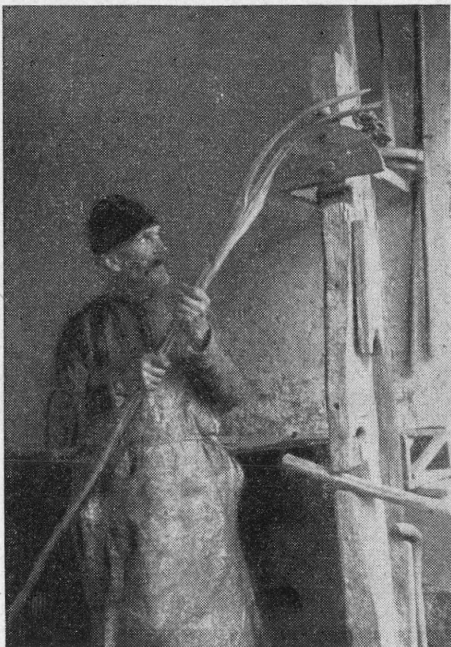
¹⁴³⁾ Ethn. LI., 230.

¹⁴⁴⁾ Malonyay i. m. 15—17.

¹⁴⁵⁾ Vö. Braungart, Die Südgermanen ... 272—3.

Legkeletibb készítési helye tudomásunk szerint az ungmegyei Antalóc.¹⁴⁶⁾ E készítési helynek külön érdekessége az, hogy ide a mult században telepedtek le bakonybéli famunkások, amikor az itt létesült vasgyár ügyes fúró-faragó embereket keresett, aki gyártmányaikhoz a fanyelet elkészítik. A vasgyár megszűnése után ezek régi foglalkozásukat folytatták és ma is nagyobb mennyiségben készítik a toldottágú villát.¹⁴⁷⁾

Az abaujmegyei favillakészítőhelyek közül csak Göncöt ismerjük,¹⁴⁸⁾ míg a gömörmegyeiekből feljegyezzük Kőrös¹⁴⁹⁾ és Baradna¹⁵⁰⁾ lakóit

7. A villa maratása. Kemençe, Hont m.

7. Презерование вил. Кеменце, района Хонт.

(ez utóbbiak szlovákok). Minden évben tavasszal száz meg száz szekér indult el Gömörből faeszközökkel megrakva, a debreceni országos vásárra, ahol portékájukat gabonáért, szalonnáért cserélték el.¹⁵¹⁾ Arról is tudomásunk van, hogy a gömöri favilla és faáru az ország majdnem minden jelentős piacára eljutott.¹⁵²⁾

Hont megyében Bozók, Csábrág, Varbók stb. a famunka központja.¹⁵³⁾ Nógrád megyében Hradistya, Korna, Turicska¹⁵⁴⁾, továbbá Mátranóvák.¹⁵⁵⁾ A lakosok szorgalmát Fényes a következőképpen jellemzi: »Fa eszközöket, ú. m. sajtárokat, hordókat, abroncsokat, kerekeket, taligákat, villákat csinálnak még éjjel is, kevés nyugodalmat engedvén maguknak«. Szállítják Pest, Heves, Borsod megyékbe, a Jászságba és a Kúnságba.¹⁵⁶⁾

Nyitra megyében a mult század közepén a tavarnoki és temetvényi uradalmak foglalkoztak faeszközök készítésével s azt részben a Kisalföldre, de sokszor a Nagyalföldre is elfuvarozták.¹⁵⁷⁾

A faeszközök készítésében a felföldi szlovákok voltak mindig nagy mesterek. Így Liptó megyének keleti felében a mult század közepén sok ember kereste kenyerét a fa megmunkálásával. A kész árut a Vág vize segedelmével Szeredre, Komáromba, Pestre, vagy néha Törökországba is elszállították.¹⁵⁸⁾

¹⁴⁶⁾ Ráth K. i. m. 42.

¹⁴⁷⁾ Márkus Mihály gyűjtése, EA. 000.402.

¹⁴⁸⁾ Ráth K. i. m. 30.

¹⁴⁹⁾ U. o. 32.

¹⁵⁰⁾ Gömör-Kishont vm. monografiája, 265.

¹⁵¹⁾ Fényes i. m. III., (1837.), 137.

¹⁵²⁾ Gömör-Kishont vm. monografiája, 269.

¹⁵³⁾ Fényes i. m., II., (1837.), 139—140.

¹⁵⁴⁾ U. o. 221—227.

¹⁵⁵⁾ Kovács István közlése.

¹⁵⁶⁾ Fényes i. m. II., (1837.), 207—8.

¹⁵⁷⁾ Fényes i. m. II., (1837.), 268.; Regélő, 1837., II., 707.; Fél Edit kézirat gyűjtése.

¹⁵⁸⁾ Fényes i. m. 177—8.

Ez a magyarázata annak, hogyan jutottak el eszközök Bulgáriába, sőt nem egyszer még annál is tovább. Turóc, Trencsén, Zólyom és Árva megye általunk eléggé nem ismert favillakészítő központjai nagyobbára az előző útvonalon szállítanak, illetve szállítottak.¹⁵⁹⁾

A dunántúli megyék közül meg kell említenünk Baranya megyét; Császa, Szászvár és Hosszúhetényen¹⁶⁰⁾ kívül Asszonyfa, Büdösfá, Gilvánfa, Gyűrűfű, Hernádfa és Kákics voltak a faeszközök készítésének fő központjai.¹⁶¹⁾ A szentlőrinci és siklósi járásban »csaknem minden parasztgazda kádár, kerékgyártó, vagy másféle mívész¹⁶²⁾, akik többek közt villákat is készítettek és ezeket Bács, Pest, sőt Csongrád megyébe is szállították.¹⁶³⁾ Baranya megyéből még Újbányáról tudjuk, hogy fontos villakészítő hely s itt szintén zápos villákat készítettek.¹⁶⁴⁾

Somogyban hasonló fontos központról nincs tudomásunk, csak annyit tudunk, hogy a kálmáncsaiak faeszközeit Bácsba és Tolnába szállították,¹⁶⁵⁾ egyébként itt a favillakészítés még házilag elvégezhető munka, éppenúgy, mint Zalában is.¹⁶⁶⁾ Erre a területre különben régebben a közeli stájer vidékekről is hoztak be villákat.¹⁶⁷⁾ Vas megye német községei szintén készítenek faszerszámokat, többek közt villákat is.¹⁶⁸⁾

A toldottágú villa igaz központja a Bakony. Fényes a város- és kislődiek-ről, valamint a lókutiakról emlékezik meg.¹⁶⁹⁾ Ráth ezekhez még Bakonybél, Herendet és Szentgált fűzi hozzá,¹⁷⁰⁾ de arról is tudnak, hogy egykor Csupakon is készítettek villát.¹⁷¹⁾ A villaszállításról Rómer Flóris a következőket mondja: »A tehetősebb gazdák összevevők tudniillik a kész szerszámokat és a győri, pozsonyi, pesti vásárokat fuvarozzák... Kereskednek vagy inkább cserélnek itt a kevésbé vagyonosok is; többen egyesülve, megraknak egy szekeret mindenféle készítményekkel és a Balaton, vagy Pápa és Győr áldottabb vidékein búzaneműért becerélik; mások ismét munkabérül nyert apróbb szerszámokkal megrakodván, az érték nyert ételneműt fejükön zsákban vagy vékában hozzák haza. Ezt többnyire a szegény napzámós asszonyok teszik.«¹⁷²⁾ De szállítottak Somogyba és Tolnába is az úgynevezett Alvidékre.¹⁷³⁾ Továbbá Vas és Sopron megyében is találkozunk a bakonybéliek készítményeivel.¹⁷⁴⁾

Az útvonalak azonnal elárulják, hogy a toldottágú villának sokkal nagyobb az expansiója, mint a hasított villának s így eljutott olyan területre is, melyen eredetileg a hasított villa volt az általános. Így megtaláljuk az Alföldön már sok helyen, mert a régi magyar villát nagyon nehezen lehet kapni. Hasonlóképpen a Duna—Tisza közén is fel-felbukkan. A Felföldön és a Dunántúl pedig egész egyeduralgó. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a toldottágú

¹⁵⁹⁾ Vö. Fényes i. m. megfelelő részeit.

¹⁶⁰⁾ Ráth K. i. m., 31.

¹⁶¹⁾ Fényes i. m. I., (1836.), 30—32.

¹⁶²⁾ Haas Mihály, Baranya, Pécsét, 1845., 71.

¹⁶³⁾ Fényes i. m. 15. és Haas i. m. 71.

¹⁶⁴⁾ Várady F., Baranya megye multja és jelene, 642.

¹⁶⁵⁾ Fényes i. m. 209.

¹⁶⁶⁾ Bödei János i. m. 4.

¹⁶⁷⁾ NÉ., II., (1901.), 262—3.

¹⁶⁸⁾ Fényes i. m. 351.

¹⁶⁹⁾ Fényes i. m. 428.

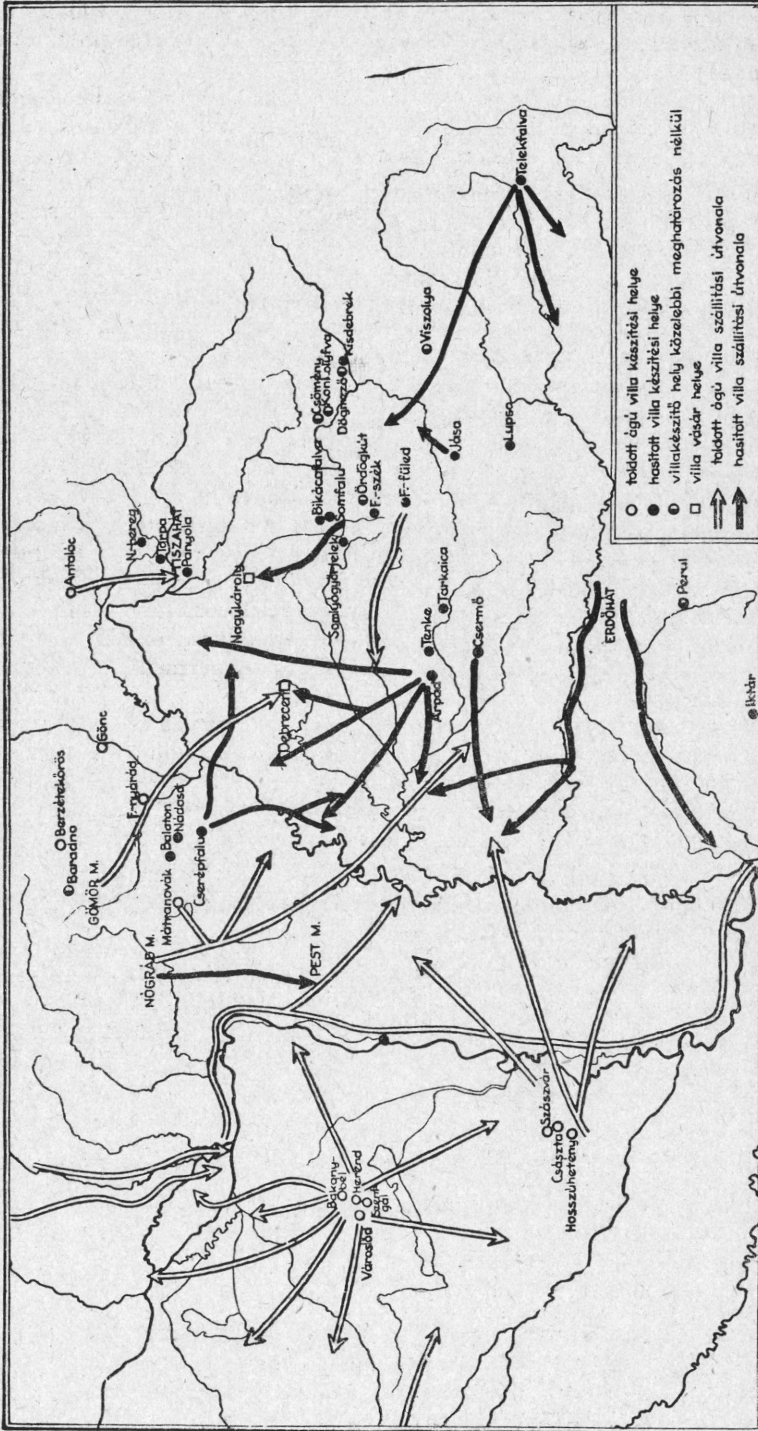
¹⁷⁰⁾ Ráth i. m. 42. és NÉ., XXXIV., (1942.), 167.

¹⁷¹⁾ Jankó J., A balatonvidéki lakosság néprajza, 247.

¹⁷²⁾ Rómer Flóris i. m. 18.

¹⁷³⁾ NÉ., XXXIV., (1942.), 167.

¹⁷⁴⁾ Fényes i. m. I., (1836.), 429.

III. térkép. A toldottágú és hasított villa szállításának útvonalai a XIX. században.

(zápos, tót) villa elsősorban a Felvidék és Dunántúl jellegzetes gazdasági eszköze, de a szállító útvonalakon az Alföldre is eljutott s ott sok helyen megtaláljuk egész a hegyek vonaláig.

Ezekután lássuk, hogy ez a villatípus ilyen vagy hasonló alakban hol található meg Európában? Elsősorban is néhol előfordul a horvátok és szerbek körében is.¹⁷⁵⁾ Vakarelszki idézett munkájában bőven foglalkozik e forma balkáni elterjedésével. Megállapítja, hogy elsősorban Nyugat- és Észak-Bulgáriában található meg, de felbukkan Dobrudzsában is. Előállítására nem annyira házi, mint inkább ipari és heti vásárokon árulják. Éppen ezért egyre nagyobb területen jelentkezik.¹⁷⁶⁾ Elterjedése újabb keletű, ezt bizonyítja, hogy Marinov a századforduló táján megjelent munkájában még egyáltalában nem emlékezik meg róla.¹⁷⁷⁾ Dél-Bulgáriában és Macedóniában még manapság sem ismerik. A toldottágú villának Bulgáriában többféle elnevezése van: emlegetik *vásári*, *gyári* vagy *magyar villának*, de néhol pontusi villa néven is előfordul. Felhozza Vakarelszki, hogy a krétai Hagia Triada gyönyörű álló vázáján látható e villatípus első ábrázolása.¹⁷⁸⁾ Arra gondol, hogy ez a váza valahol a Fekete-tenger északi részén keletkezett, éppen azon a vidéken, melynek környékén e villaforma legkezdetlegesebb egyedei fordulnak elő. Megemlíti egy egész kezdetleges toldottvilla formát Minszk környékéről,¹⁷⁹⁾ de ilyet ismerünk a kirgizeknél¹⁸⁰⁾ és az ukránoknál is. Feltételezi, hogy e villa kiindulási pontja a Fekete-tenger melléke és itt ismerkedhetett meg vele a vándorló magyarság is. E gondolat sor végén a következő történeti-földrajzi magyarázatot veti fel: »Ennek a villatípusnak kiindulópontja, minden középeurópai és balkáni ország felé Magyarország; és a magyarok déloroszországi, feketetengermelléki, steppevidéki őshazájának egy hagyományát képviseli.«¹⁸¹⁾

Vakarelszki gondolat sorával szemben a magyar anyag fennvázolt ismeretében bizonyos ellenvetéseink vannak. Láttuk ugyanis, hogy ezt a villatípust *tót*, ritkábban *német villának* nevezik. Az alföldi területek csak újabban, Erdély pedig egyáltalában nem ismeri. Készítői elsősorban felföldi szlovákok, illetve dunántúli svábok és szlovákok mellett lakó magyarok is. A fentiek máris elegendő bizonyítékot nyújtanak arra, hogy ezt a villatípust ne tartsuk magyar eredetűnek, különösképpen pedig olyan tárgynak, melyet a magyarok déloroszországi tartózkodásuk alatt ismertek meg.

Ezekután magyarázatát kell adnunk annak, hogyan kerülhetett *magyar villa* elnevezéssel a toldottágú (tót) villa bolgár területre? Mivel magyar viszonylatban *tót villáról* van szó, így elsősorban a sokat vándorló és e villa készítésében gyakorlott szlovákok jöhetnek számításba. A szlovák tutajosok leginkább csak Komáromig jártak ugyan, de sokszor eljutottak Pestig, vagy azon messze túl is.¹⁸²⁾ A faeszközök szállításáról Fényes megjegyzi: »... szállítják a Vágh vize segédelmével Szeredre, Komáromba, Pestre vagy Törökországba is.«¹⁸³⁾

¹⁷⁵⁾ Murko i. m. 332.; Moszyński, Kultura Łudowa Słowian, II., 145., Vakarelszki i. m.

¹⁷⁶⁾ Vakarelszki i. m.

¹⁷⁷⁾ D. Marinov: Gradivo za vesesztvenata na zapadna Bulgarija, Szófia, 1901.

¹⁷⁸⁾ G. Wilke, Kulturbeziehungen zwischen Indien, Orient und Europa, Würzburg. 1913., 72. A vázán látható zápszerű rovás lehet tükrözés is.

¹⁷⁹⁾ Szerzspotoszkij, Matyerialy po Etnografij Russij, I., 57. és D. Zelenin, Russische (ostslavische) Volkskunde, 50.

¹⁸⁰⁾ Princz Gyula, Második belsőázsiai utazásom néprajzi eredményei. NÉ., XIV., (1913.), 166.

¹⁸¹⁾ Vakarelszki i. m.

¹⁸²⁾ Nagy József, A tótok otthonáról Árvamegyében. Alsókubin, 1891.

¹⁸³⁾ Fényes i. m. II., (1837.), 178.

Más forrásból is tudjuk azt, hogy a szlovák kereskedők gyakran eljutottak Törökországba, még annak kisázsiai részébe is.¹⁸⁴⁾ Mindehhez vegyük még azt is hozzá, hogy ez a villaforma Észak- és Nyugat-Bulgáriában, tehát a Dunához közelebb kezdett meghonosodni s csak innen terjed tovább dél felé is.

Tehát a mult század folyamán megvolt annak a lehetősége, hogy ez a villaforma eljuthasson Bulgáriába, de ez még nem magyarázza meg az ottani elnevezését. Itt arra a köztudomású tényre kell utalnunk, hogy a mult században a vándorló szlovák kereskedőket a legtöbbször *magyar*-nak nevezték,¹⁸⁵⁾ sőt maguk is magyarnak nevezték magukat és a feljegyzéseink azt is bizonyítják, hogy magyar ruhában jártak.¹⁸⁶⁾ Az oroszok *vengeri* vagy *huszari* névvel illették a vándorló szlovákokat.¹⁸⁷⁾ Ez a néhány kiragadott adat is elegendő annak bizonyítására, hogy a mult században a vándorló szlovákokat az ország-határon túl *magyar*-nak nevezték, mi sem természetesebb tehát, hogy az általuk szállított, illetve eladásra kínált árut is magyar jelzővel illették.

Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy a Balkánra, közelebbről Bulgáriába, a toldottágú villa a szlovákok közvetítésével került, éppenny, ahogy Magyarország színmagyar vidékein is ők voltak annak elterjesztői.

E villaforma elterjedését vizsgálva, azt nyugat felé nagyjából körvonalazni tudjuk. Horvátország területén gyakran találkozunk vele,¹⁸⁸⁾ hasonlóképpen elterjedt Tirolban is.¹⁸⁹⁾ Stájerországban a szénaforgatás nélkülözhetetlen eszköze;¹⁹⁰⁾ sokat készítettek valamikor belőle, mert még a szomszédos Zala megyébe is szállították. Bajorországban és az aleman-svábok települési vidékén, mindenütt megtaláljuk.¹⁹¹⁾ Svájnak egyik legáltalánosabb szénamunkára szolgáló szerszáma, mely több változatban megvan a berni Jurában, Zürichi, Freiburgi és Baseli Kantonban.¹⁹²⁾ Olaszországban elterjedése már korlátozott és csak az északi peremvidéken jelentkezik, mint északról leszüremkedett hatás: így előfordul Graubündenben, Középaladiniában és a külső nyugatpiemonti határvidéken.¹⁹³⁾ A toldottágú villa tehát az Alpok jellegzetes szénagyűjtő eszköze, melynek legkeletibb területéhez csatlakozik a Kárpát-medence nyugati fele is.

Tőlünk keletre is megtaláljuk ezt a villaformát, de ennek területét, adatok hiányában, még annyira sem tudjuk körvonalazni, mint azt az Alpok vidékével kapcsolatban tettük. A Balkánon kívül Romániában is használják ezt a villaformát, ahol ennek készítése helyenként iparszerűen űzött foglalkozás.¹⁹⁴⁾ Érdekes ezzel szemben megjegyeznünk, hogy az erdélyi románság hasított villát készít és használ. Van egy adatunk Odessa környékéről,¹⁹⁵⁾ és azt is tudjuk, hogy a huculoknál sem ismeretlen ez a típus.¹⁹⁶⁾

¹⁸⁴⁾ Csaplovics J., Gemälde aus Ungern Pest, 1829., II., 90.; Csippék János, Adatok a felvidéki olajkárók történetéhez. NÉ., VIII., (1907.), 266.

¹⁸⁵⁾ U. o.

¹⁸⁶⁾ Kapitány Sándor, Úti közlemények (Svájcból), Magyar Gazda, 1845., II., 1207.

¹⁸⁷⁾ Csippék J., i. m.

¹⁸⁸⁾ Murko i. m.

¹⁸⁹⁾ Braungart, Die Südgermenen, 372.

¹⁹⁰⁾ Leopold Ben, Beitrag zur Kenntnis der obersteirischen Haus- und Ackergeräts. MAGW., XLIV., 183.

¹⁹¹⁾ Braungart i. m. 372—3.

¹⁹²⁾ Museum für Völkerkunde, Basel, anyaga alapján. — V.ö. még Eug. Paravicini i. m. 6.

¹⁹³⁾ Scheuermeier i. m. 59., vö. 170. ábrával.

¹⁹⁴⁾ T. Pamfile, Agricultura la Români. Bucuresti, 1913., 136.

¹⁹⁵⁾ Moszyński i. m. 145.

¹⁹⁶⁾ Vakarelszki i. m.

A fentiekből megállapíthatjuk, hogy a toldottágú villa elterjedésében két központi területet vehetünk fel — amennyire ezt gyér adataink megengedik —, az egyik az Alpok vidéke, a másik a Szovjetunió déli része, a kettő közé ékelődik be a magyar hasított villa területe.¹⁹⁷⁾

*

Összevetve a hasított és a toldottágú villákat, az alábbiakat állapíthatjuk meg: lényeges különbség köztük először is anyagban van. A hasított villák kőris- vagy nyírfából készülnek, többnyire egyetlen hajtásból, ezzel szemben a zápos villa anyaga csaknem kizárólag bükk és egy-egy hatalmas fából 2—300 darabot is kivágnak. Az előbbi rendkívül pusztítja a fiatal erdőhajtásokat (ezzel a tulajdonságával is közel áll a természetes villákhoz), nagyon nehéz elegendő anyagot összegyűjteni, hajlítása egyenként külön-külön hajtókban történik. A toldottágú villa készítéséhez néhány nagy fa elegendő évenként egy mester számára, készítése közös nagy hajlítókban, részenként történik. Egyszóval a hasított villa tipikus háziipari termék, szemben a »tót« villával, mely nagy mennyiségben, szinte gyárilag állítható elő. Ez a különbség már a századfordulóban is meglátszott, mert pl. a székelyföldi favilla 30%-kal drágább volt, mint a felföldi vagy bakonyi.¹⁹⁸⁾

Ez az egyik oka a hasított villa egyre inkább háttérbe való szorulásának, de ennél is fontosabb az, hogy a legjelentősebb magyar villakészítő helyek 1920 óta Romániához tartoznak, a borsodiak pedig nem tudják ellátni az egész Alföld szükségletét. Így a zápos villát ott is kénytelenek vásárolni, ahol azelőtt egyáltalában nem használták.

Lássuk ezekután a két villaforma használatát. A hasított villa differenciálódott: kétágú formájával kevésbé adogatnak, a háromágú szénagyűjtésre szolgál, a négy- és többágúval pedig nyomtatáskor az ágyást forgatták, rázták. Természetes ez utóbbi forma a nyomtatással együtt eltűnt. A toldottágú villát szénamunkához, csépléshez, nyomtatáshoz egyaránt lehet használni, tehát egy villával többféle munkát is lehet végezni, ez is elősegítette elterjedését.

A hasított villa tehát, mint kezdetlegesebb, a természeteshez közelebb álló forma lassan eltűnik s egészen átadja helyét a fejlettebb technikával készülő, gyárilag könnyebben előállítható toldottágú villának.¹⁹⁹⁾

¹⁹⁷⁾ Itt kell megjegyeznünk, hogy Murko i. m. 334. lapján Moszyński téves értelmezése miatt egy trágyahányó villát szénavillának nevez s ezt a toldottágú villákkal hozza kapcsolatba (31. ábra).

¹⁹⁸⁾ Gaul K. i. m. 51.

¹⁹⁹⁾ *A toldottágú (tót)villa elterjedési adatai* (vö. VII. tábla 1-3.): 1. Ptuj (Pettau) WS., XII., (1929.), 333.; 2. Felsőőr (Vas m.), Imre S., A felsőőri földművelés, 1941.; 3. Domonkosfalva (Vas m.), F. 6403. (1904.); 4. Zalabaksa (Zala m.), EA. 4.; 5. Magyarszerdahely (Zala m.), Itsz. 133.616. (1934.); 6. Bak (Zala m.), F. 6334. (1904.); 7. Zalaapáti (Zala m.), F. 10.013. (1909.); 8. Cserszegtomaj (Zala m.), F. 6530. (1904.); 9. Gyenesdiás (Zala m.), F. 10.029. (1909.); 10. Örvényes (Zala m.), F. 3838. (1901.); 11. Csicsó (Komárom m.), F. 4369. (1903.); 12. Bakonybél (Veszprém m.), Malonyay i. m. IV., (1912.), 13-17.; 13. Királyszent-istván (Veszprém m.), F. 62.816. (1930.); 14. Vörs (Somogy m.), F. 3803. (1901.); 15. Kastélyosdombó (Somogy m.), F. 9652. (1908.); 16. Szigetvár (Somogy m.), F. 54.824. (1924.); 17. Zelickisfalud (Somogy m.), F. 64.946. (1931.); 18. Szentbenedek (Somogy m.), F. 64.945.; 19. Varoš (Pozsega m.), WS. XII., (1929.), 332.; 20. Egerszeg (Nyitra m.), F. 12.446-9., (1911.); 21. Menyhe (Nyitra m.), F. 12.544. (1911.); 22. Zsérc (Nyitra m.), F. 12.518. (1911.); 23. Pográny (Nyitra m.), F. 12.468. (1911.); 24. Nagycétény (Nyitra m.), F. 12.536. (1911.); 25. Velence (Féjér m.), F. 51.089.; 26. Pálfa (Tolna m.), F. 11.131. (1910.); 27. Váralja (Tolna m.), F. 61.566. (1929.); 28. Újbánya (Baranya m.), Várady F., Baranya m. multja és jelene, 642.; 29. Várdaróc (Baranya m.), F. 88.567. (1941.); 30. Kopács (Baranya m.), F. 88.612. (1941.); 31. Kórógy (Szerém m.), F. 11.621. (1910.); 32. Szokolya (Hont m.), F. 80.246.; 33. Kemence (Hont m.), Ethn. LI., 230. és Itsz. 135.996. (1938.); 34. Ipolyfödemes (Hont m.).

D) Trágyahányó (saraglyás) villák.

E villatípus a vizsgált területen két, egymástól jól elkülöníthető formában jelentkezik, ez a kettőség már az elnevezésben is megnyilvánul. A tárggyal kapcsolatos első adataink, mint lapátot jegyzik fel. Így Háromszék megyéből 1716-ban a következő feljegyzést találjuk: *egy gané hányo lapát*, az Istálló hijához támasztva egy lajtra.²⁰⁰ Ugyanannan 1758-ból: *Egy Gané hányo falapát*.²⁰¹ De ugyanerről a területről már 1841-ben a másik elnevezést is megtaláljuk: *ganéj hányo villa* megvette gyalog katona Beke János 41xr.²⁰² Erdélynek ezen a részén a trágyahányásra szelgető kétágú falapát és a háromágú villa egész a legutóbbi időkig, egymás mellett élt. Dunántúl, közelebről Balatonfőkajáron Jankó János feljegyzése szerint *saraglyás favilla* a neve.²⁰³

Technikai megoldás szempontjából egész kezdetlegesekek a lapáthoz közelebb álló formák. Ezek között olyanokat is találunk, melyek természetes kétvagy többágú fából készülnek, úgy hogy a vastag ágakat laposra lefaragják (VIII. tábla 1—2.). Mások kemény bükkfalapátot vágnak ki kétágúra, *Bátky*

EA. 000.001.; 35. Rimóc (Nógrád m.), Magy. Népr. II., XXVIII. tábla; 36. Nógrád m., F. 55.188. és 55.176.; 37. Óbást (Nógrád m.), Kovács István közlése; 38. Markaz (Heves m.), F. 18.476. (1914.); 39. Apátfalva (Borsod m.), 1972. (1901.); 40. Roglatica (Bácsbodrog m.), F. 8.476. (1906.); 41. Felsőpusztaszter (Csongrád m.), F. 7593. (1906.); 42. Sáros m. Itsz. 21.969 (1896.); 43. Antalóc (Ung m.), F. 88.301. (1941.); 44. Kistorony (Szeben m.), F. 2066. (1900.); 45. Nagytalmács (Szeben m.), Itsz. 10.824. (1896.).

A hasított (magyar) három- és többágú villa elterjedési adatai vö. V. tábla 1—4. ábra: 1. Kiskúnhalas (Pest m.), Tálasi I. A Kiskúntság népi állattartása, 179. (1936.); 2. Kecskemét (Pest m.), F. 38.816. (1922.); 3. Mezőkövesd (Borsod m.), F. 32.241. (1922.); 4. Cserépfalu (Borsod m.), F. 8648. (1907.); 5. Szomolya (Borsod m.) F. 8659. (1907.); 6. Kisgyőr (Borsod m.), F. 60.251. (1929.); 7. Kisújszállás (Jásznagykúnszolnok m.), F. 7829. (1906.); 8. Karcag (Jásznagykúnszolnok m.), F. 7791. (1906.); 9. Dévaványa (Jásznagykúnszolnok m.), Kovács I. közlése; 10. Szentés (Csongrád m.), Itsz. 46.325. (1903.); 11. Szegvár (Csongrád m.) Itsz. 10.116. és 11.117. (1896.); 12. Hódmezővásárhely (Csongrád m.), F. 8203.; 8199. (1907.); 13. Pitvaros (Csanád m.), Szegedi Városi Múzeum Itsz. 2385. (1908.); 14. Vinga (Temes m.), F. 56. (1894.); 15. Crepája (Torontál m.); 16. Békés (Békés m.), Kovács I. közlése; 17. Gyula (Békés m.), Kovács I. közlése; 18. Békésdoboz (Békés m.), F. 69.615. (1934.); 19. Gerendás (Békés m.), Kovács I. közlése; 20. Sarkad (Bihar m.), Kovács I. közlése; 21. Méhkerék (Bihar m.), Kovács I. közlése; 22. Kötégyán (Bihar m.), Kovács I. közlése; 23. Dancsháza (Bihar m.), saját gyűjtés (1947.); 24. Bihartorda (Bihar m.), saját gyűjtés, (1947.); 25. Körösfeketető (Bihar m.), saját gyűjtés (1947.); 26. Hajduszoboszló (Hajdu m.), saját gyűjtés (1947.); 27. Debrecen (Hajdu m.), saját gyűjtés (1939.); 28. Hajduböszörmény (Hajdu m.), saját gyűjtés (1947.); 29. Balmazújváros (Hajdu m.), saját gyűjtés (1947.); 30. Tiszacsege (Hajdu m.), Kovács László közlése (1947.); 31. Ramocsaháza (Szabolcs m.), NÉ., XXII., (1930.), 89.; 32. Beregrákos (Bereg m.), F. 6480. 6470. (1904.); 33. Beregújfalu (Bereg m.), F. 86.091. (1940.); 34. Nagyberég (Bereg m.), F. 85.856. (1940.); 35. Tarpa (Bereg m.), saját gyűjtés (1947.); 36. Nagyar (Szatmár m.), F. 57.938. (1927.); 37. Panyola (Szatmár m.), saját gyűjtés (1947.); 38. Matoles (Szatmár m.), saját gyűjtés (1947.); 39. Tyukod (Szatmár m.), EA. 000.182. Herman O. gyűjtése (1880 k.); 40. Szinyérváralja (Szatmár m.), F. 8825. (1908.); 41. Kémer (Szilágy m.), F. 89.205. (1942.); 42. Szilágycseh (Szilágy m.), F. 90.312. (1942.); 43. Csucs (Kolozs m.), saját gyűjtés (1947.); 44. Sárvasár (Kolozs m.), F. 853. (1895.); 45. Farnos (Kolozs m.), F. 3537. (1901.); 46. Kiskapus (Kolozs m.), F. 3459. (1901.); 47. Mákó (Kolozs m.), F. 5373. (1903.); 48. Inaktelke (Kolozs m.), F. 90.470. (1942.); 49. Gaina (Hunyad m.), F. 8096. (1896.); 50. Lövete (Udvarhely m.), F. 69.312.; 51. Telekfalva (Udvarhely m.), Haáz F., Udvarhelyszéki famesterségek, (1942.); 52. Csíkszőgöd (Csík m.), F. 91.000. (1943.); 53. Sepsikőröspatak (Háromszék m.), F. 3082. (1900.); 54. Sepsizentgyörgy (Háromszék m.), saját gyűjtés (1943.); 55. Sepsibesenyő (Háromszék m.), Itsz. 11.130. (1896.).

²⁰⁰ Cs. Bogáts Dénes, Háromszéki Oklevél-Szójegyzék. Erdélyi Tudományos Füzetek, 163. sz. Kvár, 1943., 48.

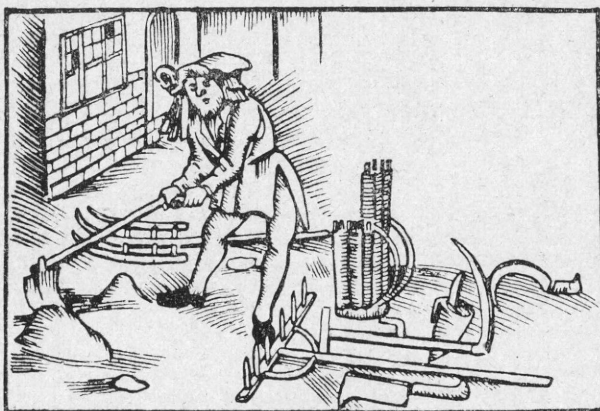
²⁰¹ U. o.

²⁰² U. o.

²⁰³ Vö. Néprajzi Múzeum 5830. Itsz.-ú tárgy leltárcédulájával.

Zsigmond szerint, »... hogy munkájok könnyebb legyen, azért van a lapja kétfele metszve.«²⁰⁴⁾

A sokkal komplikáltabb saroglyás típus nagy multra tekint vissza. Első ábrázolását 1502-ből ismerjük egy német metszeten, ahol már teljesen megegyezik a mai alakkal.²⁰⁵⁾ (8. kép.) A Kárpátmedencében csaknem mindenütt megtaláljuk ezt az eszközt. Vidékenként alak és forma tekintetében nem igen van eltérés, Árvából, Bács-Bodrogból vagy Székelyföldről származó példányok teljesen megegyeznek. Valamennyi példány jellemzője a rövid nyél, mert nagy súly emelésre szolgálnak (v. ö. VIII. tábla 1—6. ábra).

8. Trágyahányó villa 1502-ből

8. Изображение навозных вил 1502 года.

Egyik legjobb leírását Árva megyéből ismerjük, a mult század végéről: »Trágyahányásra sincsen vasvilla használatban, hanem az e célra készített villát is bükkfából készítik... Ez is háromágú, de az egyes ágak csak kissé görbültek. A középső ág és a nyél egy darabból készül, amelynek körülbelül harmadrészen átfúrt lyukon deciméter hosszúságú pálcikát húznak, melynek két végére illesztik a villa másik két ágát, de hogy a három ág jól összetartson, még más helyen két ujjnyi széles léccel is megerősítik.«²⁰⁶⁾

A trágyahányó villák elkészítése házimunka volt. Eddigi adataink és gyűjtésünk alapján nincs tudomásunk arról, hogy valahol nagyobb mennyiségben háziiparszerűen készítették volna, pedig így kellett lennie, mert 1911-ben 100 darab »háromágú trágyahányó favilla 55—66 koronába került.«²⁰⁷⁾

Mind a ganéhányó lapát, mind a villa használata kizárólagos: mindegyik csak trágyamunkára szolgál. Éppen ezért helyre kell igazítanunk Murko egy képaláírását²⁰⁸⁾ és a hozzáfűzött szövegbeli magyarázatot, ahol a saroglyás villát Moszyński²⁰⁹⁾ munkájának téves értelmezése miatt szénahányó villának nevezi és ezt a toldottágú villa egyik fejlődményének tekinti. Murko feltevésével szemben sokkal valószínűbbnek tartjuk azt, hogy a természetes forma volt a

²⁰⁴⁾ Bátky Zs., Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére, 35.

²⁰⁵⁾ Bartels, Der Bauer, 22.

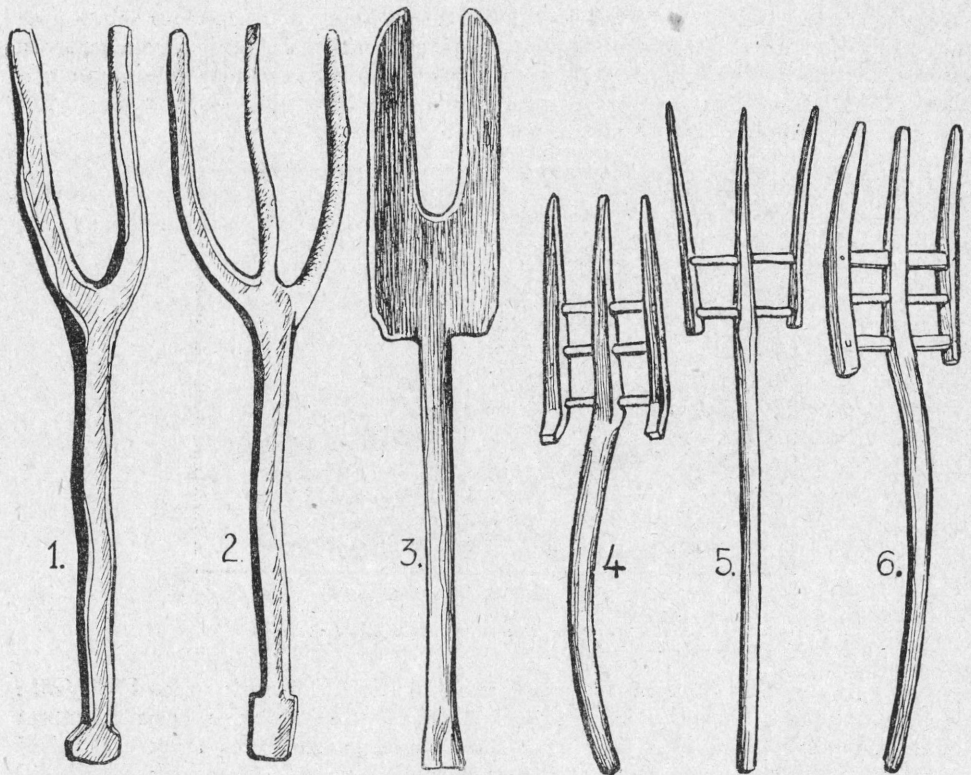
²⁰⁶⁾ Nagy József, A tótok otthonáról Árva megyében. Alsókubin, 1891., 57—8.

²⁰⁷⁾ Mezőgazdasági Lexikon, II., 1196., Bp., 1911.

²⁰⁸⁾ I. m. 334.; 31. ábra.

²⁰⁹⁾ Moszyński i. m. I., 144—6.

kiindulás az összetettebb megoldás felé és csak a technikai kivitelben adhatott némi irányítást a toldottágú villa. Ez a fejlődés azonban semmiképpen sem zajlott le a Kárpátmedencében, mert feltevésem szerint a saroglyás villa csak

VIII. tábla.

1. Kétágú trágyahányó villa. 1. Határszög (Ung m.) ltsz. 86.642 (1911), hossza : 125 cm. — 2. Háromágú trágyahányó villa. Határszög (Ung m.) ltsz. 86.640 (1911), hossza : 125,5 cm. — 3. Lapátalakú trágyahányó villa. Telgárt (Gömör m.), ltsz. 10.372 (1896), hossza : 110 cm. — 4. Saraglyás villa. ltsz. 12.240 (1898). — 5. Saraglyás villa. Bács-Bodrog m. ltsz. 23.601 (1898), hossza : 140 cm. — 6. Saraglyás villa. Endrőd (Békés m.) ltsz. 132.337 (1933), hossza : 146 cm.

Таблица VIII.

1. Навозные вилы с двумя зубьями. Быстрый, (область Ужгород) инвентарный номер : 86.642 (1911), длина : 125 см. — 2. Навозные вилы с тремя зубьями. Быстрый, (область Ужгород) инвентарный номер : 86.640 (1911), длина : 125 см. — 3. Лопатообразные навозные вилы. Телгарт (Чехословакия), инвентарный номер : 10.372 (1896), длина : 110 см. — 4. Вилы с грабками. инвентарный номер : 12.240 (1896), длина : см. — 5. Вилы с грабками. (область Бач-Бодрог), инвентарный номер : 23.601 (1898), длина : 140 см. 6. Вилы с грабками. Эндред (область Бекеш), инвентарный номер : 132.337 (1933), длина : 146 см.

akkor honosodott meg, főleg az alföldi tájakon, amikor az istálló állattartás és a trágya földjavító voltának jelentősége megnövekedett.

Ha a trágyahányó favillák földrajzi elterjedését vizsgáljuk, szembetűnő, hogy a természetes fát igénylő, kétágú lapátszerű forma erdős vidékeken, első sorban Erdélyben és a Felvidéken van meg. Az újabbnak tetsző saroglyás formát megtaláljuk ugyan ezen a vidéken is, de a fában szegényebb alföldi tájakon csak ez fordul elő, mert kisebb darab fából könnyebben el lehetett készíteni. Éppen ezért a kettő között hasonló kapcsolatot tételvezhetünk fel, mint a természetes

és mesterséges szénavillák esetében láttuk : a különleges fát igénylő természetes forma az erdőben gazdag vidékeken sokáig megmarad a mesterséges formákkal szemben.

A Kárpátmedencén túl a kétágú természetes formát északra találjuk meg, így közelebből Lengyelország nyugati, északnyugati és északi részében, a fehér-oroszoknál,²¹⁰⁾ Észtországban,²¹¹⁾ Lettországban,²¹²⁾ Finnországban²¹³⁾ stb. Ezzel szemben dél felé a nyomát a rendelkezésemre álló irodalomban nem sikerült megtalálnom.

A komplikáltabb saroglyás forma a Kárpátmedencében eléggé délre hatolt, de a magyar területeken túl nincsenek adataink előfordulására. Tőlünk északra a szlovákok körében elég gyakori,²¹⁴⁾ de megtaláljuk a Fekete-Dunajec mellékén²¹⁵⁾, Lengyelországban,²¹⁶⁾ Csehszlovákiában,²¹⁷⁾ továbbá sok helyen Németországban²¹⁸⁾ és Norvégiában is.²¹⁹⁾ Ennyiből is kitetszik, hogy ennek a formának elsősorban a tőlünk északra és északnyugatra lévő területek felé van kapcsolata. Elterjedésének útját és idejét még a további kutatásnak kell tisztáznia.

A trágyahányó favilla ma már éppen úgy kiszorult vagy kiszorulóban van, akárcsak a többi favillaforma, felváltja a nem egyszer teljesen azonos alakra készített vasvilla. Az aránylag kevés rendelkezésünkre álló adatból azt is megállapíthatjuk, hogy a trágyahányó villák e két típusának legdélibb elterjedési területe a Kárpátmedence s minden valószínűség szerint a forma észak-, illetve északnyugatról jutott el hozzánk, az istállózás jelentőségének megnövekedésével.²²⁰⁾

E) T ö r e k h á n y ó f a v i l l á k .

E villatípusnak különleges magyar elnevezése nincs, általában, ahol ismerik és használják : *törekhányó-villa* néven emlegetik. A Kárpátmedencében előfordulása rendkívül ritka, szörványos. Ennek ellenére *Vakarélszkinél*²²¹⁾ a következőket olvashatjuk róla : »Gyakran használatos Magyarország némely vidékeink. *Krüger*²²²⁾ szintén megemlíti magyar előfordulását. Ezekből az utalásokból könnyen azt a következtetést vonhatnánk le, hogy ennek a villaformának a magyar

²¹⁰⁾ U. o.

²¹¹⁾ Manninen, Die Sachkultur Estlands. Tartu, 1933., II., 45.

²¹²⁾ Bielenstein, Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Petrograd, 1918., 504.

²¹³⁾ Néprajzi Múzeum Itsz. 130.965(1932) Kylmäkoski Häme.

²¹⁴⁾ Nagy József i. m. 57—8. — R. Bednarik, Slovakische Volkskultur, Pozsony, 1943.,

181.

²¹⁵⁾ Moszyński i. m. I., 144—6.

²¹⁶⁾ Josef Gayek, Zarys etnograficzny zachodniej czesci Podola, Lublin, 1947., 32.

²¹⁷⁾ Murko i. m. 334.

²¹⁸⁾ Bartels, Der Bauer, 22.

²¹⁹⁾ Norsk Folkemuseum XLI., (1935—36.), 7. Oslo. — By och Bygd. Oslo, V., (1947.),

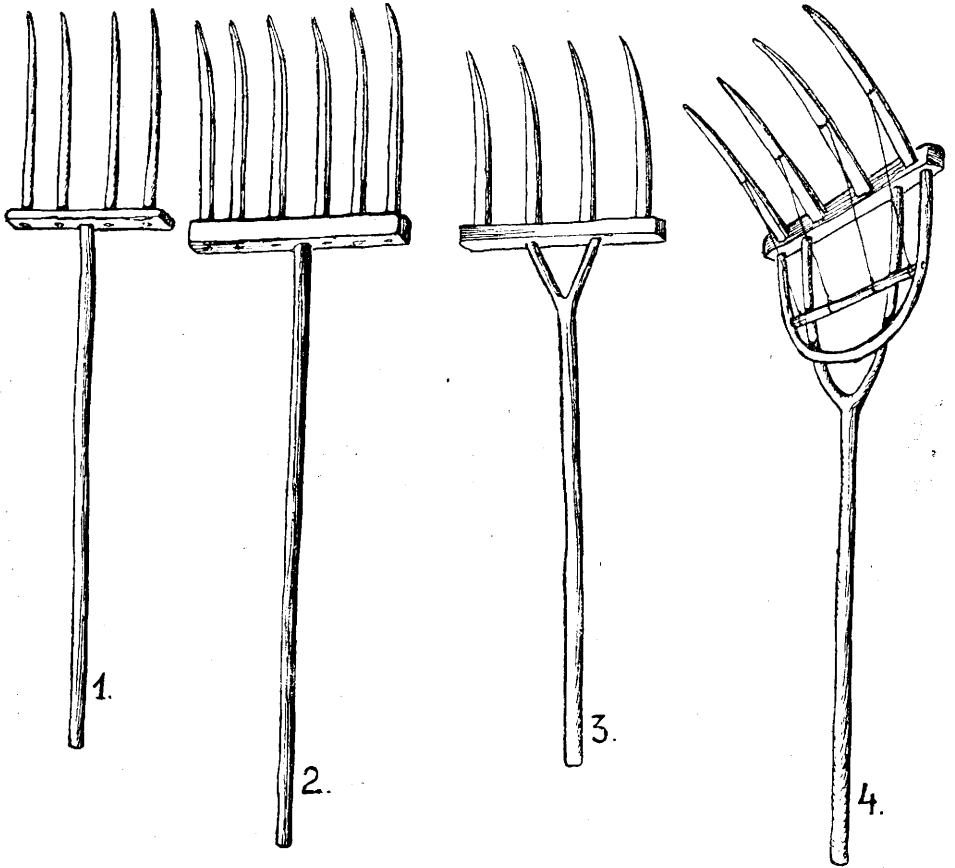
65. (Ez utóbbi adatot Gunda Bélának köszönöm.)

²²⁰⁾ *A trágyahányó favilla elterjedési adatai*: 1. Megyeres (Komárom m.), Itsz. 37.196. (1902.); 2. Balatonfőkajár (Veszprém m.), Itsz. 5830. (1894.); 3. Pekelnik (Árva m.), Bednarik, Slovakische Volkskultur, Pozsony, 1943., 181.; 4. Árva m., Nagy J. i. m. (1891), 57—8.; 5. Zuberecz (Árva m.), Itsz. 10.247. (1896.); 6. Telgárt (Gömör m.), Itsz. 10.372. (1896.); 7. Jánosi (Gömör m.), Itsz. 10.349. (1896.); 8. Karancsság (Nógrád m.), Itsz. 10.643.; 9. Kecskemét (Pest m.), Itsz. 132.553. (1933.); 10. Bács-Bodrog m., Itsz. 23.601. (1896.); 11. Endrőd (Békés m.), Itsz. 132.337. (1933.); 12. Határszög (Ung m.), Itsz. 86.640—3. (1911.); 13. Szilágy m., Itsz. 10.433. (1896.); 14. Gyergyóditró (Csík m.), SzNM. Itsz. 2241. (1913.) és F. 90.278. (1943.); 15. Zetelaka (Udvarhely m.), SzNM. Itsz. 2525. (1913.); 16. Kisbacon (Udvarhely m.) SzNM. Itsz. 4574. (1943.); 17. Osdola (Háromszék m.), SzNM. Itsz. 813. (1900.); 18. Martonos (Háromszék m.), SzNM. Itsz. 1486. (1900.).

²²¹⁾ I. m. 109.

²²²⁾ F. Krüger, Die Hochpyrenäen. C. Ländliche Arbeit. Hamburg, 1939. 409.

népi földművelésben fontos szerepe van. Hogy az e formához kapcsolódó sok kérdés közül legalább néhányra rávilágítsunk, érdemes lesz sorra vennünk azt a néhány adatot, mely a törekhányó-villával kapcsolatban eddig a Kárpát-medencéből előkerült.

IX. tábla.

1. Törekhányó villa. Nagyjécsa (Torontál m.) ltsz. 10.223 (1896), hossza : 143 cm. — 2. Törekhányó villa. Sárpilis (Tolna m.), NÉ. XXIX (1937), 25. — 3. Törekhányó villa. Csenger (Szatmár m.). — 4. Törekhányó villa. Matolcs (Szatmár m.)

Таблица IX.

1. Вилы для половы. Ециа-Маре Румыния, инвентарный номер : 10.223 (1896) длина : 143 см. — 2. Вилы для половы. Шарпильш (област толна). НЭ. XXIX (1937), 25. — 3. Вилы для половы. Ченгер (область Сатмар). 4. Вилы для половы. Матолч (область Сатмар).

Első adatunk Nagyjécsáról (Torontál m.) származik (ltsz. 10.223/1896.) és Jankó János gyűjtéséből került a Néprajzi Múzeum birtokába. Tudjuk azt, hogy a középkori Jécsa község teljesen elpusztult és a faluról 1721-ben még mint pusztá helyről emlékeznek meg.²²³ 1750-től kezdve kincstári pusztává lesz, melyet a délmagyarországi kincstári bérlők társasága műveltetett meg.²²⁴

²²³) Baróti L., Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. Temesvár, 1893., 386.

²²⁴) Torontál vármegye monografiája. Bp., 1911. 85.

1766—7-ben jelentek meg az első német telepesek, akik 204 házzal új falut alapítottak.²²⁵⁾ Ettől kezdve Nagyjécsa állandóan, mint német község szerepel.²²⁶⁾ Mindezekből kétségtelenül következik, hogy a nagyjécsai törekhánó-villát német telepesek használták olyan újratelepített községben, ahol évszázadokon keresztül nem élt lakosság.²²⁷⁾

További adatokat Vajszlóról (Baranya m.) ismertet *Gunda Béla*, ahol a cséplőgépnél használják polyvahányásra.²²⁸⁾ Hasonlóképpen a tolnamegyei Sárpilisén is ismerik és használják, de használatukról, készítésükről és eredetükről semmi közelebbit nem tudunk.²²⁹⁾ Mindenesetre ez a két utóbbi adat is sváb telepek közeléből került elő. Ezt a három adatot használta fel *Gunda Béla* idézett tanulmányában.

Következő adatunk Hartáról (Pest m.) származik, (9. kép) ahol a svábok kezén a mai napig él, maguk készítik elnevezésére pedig külön szót használnak: *slavak kavl*, ezt a nagy négyágú villát törekhánóvilla használták.²³⁰⁾ Mindenesetre a villaformának elnevezése arra utal, hogy szlávoktól tanulták el.

Csengerben (Szatmár m.) szintén ismerik ezt a formát s erre vonatkozóan a következő adataink vannak: »Ilyen polyvahányó villát legelőször Juhos Gábor (1851—1917.) használt a faluban 1905—6 körül. Azóta általánossá vált. A gazdák maguk készítik ezeket a villákat, tiszta fából, szeg nem kell hozzá. Nagy-Károlyban az első világháború előtt lehetett ilyen ötágú villát venni, de azt főleg a svábok használták.«²³¹⁾ Tehát a polyvahányó villa ezen a vidéken nem régi és ismét csak a svábok kezén, illetve a svábtelepek közelében bukkan fel.

9. Törekhánó villa. Harta, Pest m. F. 78.937 (1938)

9. Вилы для половы. Харта, района Пешт. Ф. 78.937 (1938).

²²⁵⁾ Buchmann Károly, A délmagyarországi telepítések története, Bp., 1936. 123.

²²⁶⁾ Torontál vármegye monografiája, Bp., 1911. 85.

²²⁷⁾ E villánál még további bonyodalmak is adódtak. *Jankó János* leltárkönyvünkbe ezt jegyezte be: »Négyágú favilla«. *Bátky Zsigmond* (Útmutató, 1906., 285., 99. tábla 7. ábra:) kötelcsavaróhoz tartozó szerszámnak mondja, mely »gyékény, sás és kenderkötél fonására használatos volt«. E megállapítás ellen szól az a tény, hogy az erősen használt villán a használat nyomai nem a kötelveréstől származnak s irodalmunkban szövegre alkalmazva ilyen eszközt nem ismerek. Ellentmond továbbá az a tény is, hogy ez a villa a Néprajzi Múzeum kiállításában, mint földművelési szerszám szerepelt, éppen *Bátky Zsigmond* igazgatósága idejében, ami kétségtelen bizonyítéka annak, hogy később ezt a szerszámot maga is gazdasági eszköznek tartotta. Így annak vesszük mi is, de semmiesetre sem olyanak, mely a magyar földművelésre jellemző.

²²⁸⁾ *Gunda Béla*, Délkeleturópai kultúrréteg a magyar mezőgazdálkodás szerszám-anyagában. NÉ., XXIX., (1937.), 256—8.

²²⁹⁾ U. o.

²³⁰⁾ Fél Edit, Harta, néprajza, II. kiadás 35. és F. 78.936. (1938.)

²³¹⁾ *Molnár József* szíves közlését ezúton is megköszönöm.

Egész különleges forma az, amit 1947 januárjában Matolcson (Szatmár m.) találtam, melyhez hasonlót készítője, Balogh Antal Nagykároly környékén látott. Egyébként hozzám írott levelében erről a villáról a következőket mondja: »Nagyon örülök neki, hogy a törekhányóvilláról tetszik érdeklődni, már cséplésre megullítottam, tetszik emlékezni, hogy hanyatlásnak indult, most már jó karban van, ha a sorra engedném, akkor bejárná az egész falut, a másikat is a sor nyöte el, tetszet látni hogy kiverte az ág a szemit, sokszor azt sem tudtam hol van . . . ilyen a faluban alig volt 2—3 darab. A szomszéd faluban még nem is láttam. A melyik hejett más lett azt készítetem 19—20 éves koromban. Születtem pedig 1886-ban Jan. 17. Antal napján«. ²³²⁾ A szatmármegyei adatokból általánosságban az derül ki, hogy ez a formájú villa csak a XX. század elején jelentkezik s a kiindulási pontjukat itt a svábok között kell keresnünk.

A fentebb ismertetett törekhányóvillákhoz hasonló szerszámot a régebbi mezőgazdasági irodalomban pillanatnyilag csak egyet ismerek, ez nem törek, hanem kévébe nem kötött repce feladogatására szolgált. »Maga a villa feje sajátos szerkezetű; három- vagy négyágú; fenyő vagy más könnyű fából vagy vasból van készítve. A villa fogai 2 láb hosszúak, hegyben egymástól $1\frac{3}{4}$ lábnyira állanak; hogy a feladásnál a repce a nyelen le ne csússzék, a villa fog tövének horog gyanánt felfelé van görbítve, vagy pedig egy csapon vízirányos vagy háromszöges ellenző van készítve«. ²³³⁾ Mivel az idézett munkát angolból alakították a magyar viszonyokra, feltételezhető, hogy ezt a formát a repcemunkára a nyugati mezőgazdaság ismerte. Nálunk pedig a nagyobb birtokok honosították meg akkor, amikor a nagyobbarányú repcetermelés elkezdődött.

Gunda Béla ²³⁴⁾ ezt a típusú villát törökeredetűnek tartja s szerinte beletartozik abba a kultúrkomplexumba, mely Kelet-Balkán népi földművelését jellemzi. ²³⁵⁾ Ezzel az elmélettel szemben a következő gondolatokat vethetjük fel:

1. Hogyan lehetséges az, hogy a »jaba« csak Kelet-Bulgáriában jelentkezik, ²³⁶⁾ de már Nyugat-Bulgáriában híret sem ismerik, hasonlóképpen nem ismeretes ez a forma Szerbiában és Horvátországban sem ²³⁷⁾ s újra csak Magyarország területén bukkan fel. A török eredeztetésnek ellenmond az is, hogy a jaba elsősorban ott fordul elő, ahol a *dikánya* kovakövekkel kivert alakja ismeretes, ²³⁸⁾ erre pedig Magyarországról csak nagyon vitatott hitelességű adataink vannak. ²³⁹⁾

2. Nincs kellő magyarázatunk arra, hogy ez a forma miért csak svábelepeken vagy azok közvetlen közelében jelentkezik?

3. A törekhányó-, illetve repcehányóvillára pillanatnyilag legkorábbi adatunk 1856-ból származik, a többi adatunk ennél mind későbbi. Ez a legkorábbi adat arra utal, hogy ezt a villaformát nyugaton (Angliában) is ismerték, így az is

²³²⁾ Részlet Balogh Antal 63 éves matolcsi földműves hozzám intézett leveléből, becses adatait itt is megköszönöm.

²³³⁾ Korozmics László, Benkő Dániel, Morócz István, Mezei gazdaság könyve. Stephens Henry »The book of the farm« című munka nyomán a hazai körülményekre alkalmazva. IV., 274. Pesten, 1856.

²³⁴⁾ Gunda Béla i. m.

²³⁵⁾ Bővebben lásd ezt a kérdést Obrebski i. m.

²³⁶⁾ L. ehhez Obrebski XII. térképét, Lud Słowianski II. B. 15.

²³⁷⁾ Az irodalomban sincs semmi nyoma a törekhányóvilla e területen való előfordulásának és ezt megerősítette M. Gavazzi professzor úr is hozzám intézett levelében, amit ezúton is hálással köszönök.

²³⁸⁾ V. ö. Obrebski i. m. II. B. 14. és Vakarelszki i. m. 105.

²³⁹⁾ Gunda Béla i. m. 257.

feltehető, hogy az nálunk a repcetermeléssel kapcsolatban honosodott meg a nagybirtokokon és csak később vált törekhányóvillává.

Egyelőre a törekhányóvilla eredetét nem tudjuk megnyugtató módon és véglegesen tisztázni, mert nem áll megfelelő mennyiségű adat a rendelkezésünkre, mindenesetre a multszázadi nyugati gazdasági irodalom ilyen szempontból való átvizsgálása esetleg eldöntheti a kérdést.

Ezekután próbáljuk meg a törekhányóvilla földrajzi elterjedését legalább nagyjából körvonalazni. Itt is két formát kell megkülönböztetnünk, amint azt a trágyahányóvilla esetében tettük. Az egyik alak, mely tudomásunk szerint a Kárpátmedencében nem fordul elő, tulajdonképpen egy lapát, melyen ujjszerű bevágások vannak. Ilyet ismerünk Bulgáriából és Macedóniából,²⁴⁰⁾ továbbá Anatóliából,²⁴¹⁾ a kisázsiai törökségnél más helyen is előfordul,²⁴²⁾ de ismerik a kaukázusi örmények is.²⁴³⁾

A másik fentebb bőven ismertetett forma sokkal nagyobb területen használatos és ismeretes. Így van Kínából is egy adatunk,²⁴⁴⁾ de nem ismeretlen Európa északi felében sem a letteknél,²⁴⁵⁾ sem az észteknél²⁴⁶⁾. E villaforma mégis elsősorban mediterrán területen gyakori. Bulgáriának, mint már említettük, csak a keleti felében van meg, a nyugati részeken már egyáltalában nem ismerik.²⁴⁷⁾ Előfordul Macedóniában és Kisásziában,²⁴⁸⁾ de megtalálható Itália déli felében,²⁴⁹⁾ mintahogy elég gyakori Spanyolország egyes vidékein is.²⁵⁰⁾

Összefoglalóan a törekhányóvilláról megállapíthatjuk, hogy addigi adataink szerint komoly gazdasági szerepe a Kárpátmedencében nincs és nem is volt. Előfordulásáról adataink csak a mult század második felétől kezdve vannak. Eddigi adataink nem elégségesek ugyan arra, hogy e villaforma eredetét minden vonatkozásban tisztázzák, de azt hisszük, hogy felvetik az oszmán-török eredeztetés újabb megvizsgálásának szükségességét.

* * *

A fenti fejtegetésekből kiderül az, hogy a különböző favilláknak a mult században még komoly gazdasági szerepük volt az egész Kárpátmedencében. Ez a jelentőség azonban a mult század végére már egyre inkább csökken és első sorban az erdőben, fában gazdag vidékekre korlátozódik. Először azok a villák tűnnek el, melyek minden átalakítás nélkül a természetesen nőtt fa felhasználásával készültek, majd azok, melyeket nem lehetett nagyobb mennyiségben manufakturaszerűen készíteni. A régebbi faeszközök helyét, a tartósabb és nem egy esetben könnyebben kezelhető vaseszközök foglalják el. Az új eszközök pedig a munkamódokat is megváltoztatják.

Balassa Iván

²⁴⁰⁾ Vakarelszki, Byt 79. Szófia 1935.

²⁴¹⁾ Tagán Galimdsán, Néprajzi megfigyelések a kisázsiai Taurusz-hegység déli részén. 45. ábra. Budapest, 1942.

²⁴²⁾ Néprajzi Múzeum ltisz. nélkül.

²⁴³⁾ Parsadan Ter-Mowsesjan, Das armenische Bauernhaus, MAGW., XXII., 157.

²⁴⁴⁾ Eug. Paravicini i. m. 7. A szerző a trágyahányó- és törekhányóvillákat sajnálatosan összekeveri.

²⁴⁵⁾ Bielenstein i. m. 506—7., 480—1. ábra.

²⁴⁶⁾ Manninen, Die Sachkultur Estlands II., 11—113. Tartu, 1933.; J. Mark, Über das Roggendreschen bei den Esten. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. 366. Tartu, 1931. — A törekhányóvilla és a cséplőhenger északi előfordulása még tisztázásra vár.

²⁴⁷⁾ Obrebski i. m. II., B. 14.; Vakarelszki i. m. 105.

²⁴⁸⁾ Vakarelszki, Byt. 79. Szófia, 1935.

²⁴⁹⁾ Scheuermaier i. m. 134.; 305. a—b ábra.

²⁵⁰⁾ F. Krüger i. m. 409. és 410., tábla 1. és m. ábra. L. még Estudo lingüístico-etnográfico. Lisboa, 1938. Kny. 323. (Ez utóbbi adatot Gunda Bélának köszönöm.)

КОЛЛЕКЦИЯ ДЕРЕВЯННЫХ ВИЛ В ВЕНГЕРСКОМ ЭТНОГРАФИЧЕСКОМ МУЗЕЕ.

Обработка материала в первую очередь опирается на материалы, находящиеся в Венгерском Этнографическом Музее, которые состоят не только из предметов, но охватывают и представляющую почти 100 шт. коллекцию фотоснимков Музея (Ф), а также рукописный архивный материал. (ЕА.) Кроме этого были употреблены также материалы из нескольких провинциальных музеев и опубликованная до сих пор литература. Насколько это было возможно, настоящая обработка материала отражает в себе соединение обработанного с материалами Средней и Южной Европы.

Венгерское слово „villa“ имеет славское происхождение и может быть приведено к основному слову, означающему „сгибание“. Это основное значение в венгерском слове „villa“ уже не чувствуется, но тем более чувствуется другое основное значение этого слова: понятие о двух зубьях. Из этого, можно сделать вывод, что самые старые вилы имели два зуба.

Учитывая использование материалов и точку зрения в отношении форм, нужно разбить все на нижеследующие группы:

1. *Древолие.* Собственно говоря эти предметы не являются вилами, но поскольку ими выполняется та же работа — их нужно разобрать здесь. Самой главной составной частью их является палка, приблизительно 2—4 мт. длины; нанизанную на них охалку сена, или соломы поддерживает или природная обрубленная ветка (отросток на конце), или специально приделанная для этого палочка. Такую форму можно найти скорее всего в Карпатском бассейне. Довольно часто употребляется и в северной части Задунайской стороны.

2. *Природные вилы.* Срезав естественно разветвленное на две части деревцо, без всякого изменения, или с незначительными переделками, можно употреблять его в качестве вил. Такие природные вилы когда то были по всему Карпатскому бассейну, в наше время, как не достигнувшие цели, встречаются только в горных, богатых лесами местностях.

3. *Изготовленные деревянные вилы.* В настоящее время очень редко употребляются природные вилы, в противоположность этому, во многих местах употребляются и сейчас выделанные, деревянные вилы.

а) *Расщепленные, имеющие два отростка, вилы.* Собственно говоря изготавливаются из граба, вяза, или ясеневое дерева, при чем жердочку из такого дерева расщепливают клином надвое. Употребляются при работах с сеном и для подачи снопов. Вилы такой формы употребляются в восточной части Карпатского бассейна. Особенным центром являются области Боршод и Гёмёр, но очень часто попадают и на территории Трансильвании. Относительно низменности Венгрии, мы сейчас имеем уже только самые спорадические данные, поскольку здесь такие деревянные вилы вытеснены железными.

б) *Расщепленные вилы с тремя, или более этого, разветвлениями.* Изготавливаются из дерева, при чем, расщепливают клином деревянный кол на столько частей, сколько ответвлений хотят сделать для вил. Трехзубые вилы употреблялись для работ с сеном, четырех и пятизубые вилы, когда то давно, употреблялись при обмолотке. Деревянные вилы такой формы изготавливаются кустарным способом и в наше время в районах, богатых лесами; весной этими инструментами нагружается телега и хозяин отправляется с ними в далекие провинциальные районы, где обыкновенно обменивает свой товар на зерно. Такие расщепленные вилы во многих местах называют венгерскими, или румынскими вилами, что большей частью переходит и в районы распространения этого товара. Расщепленные вилы также являются типичными инструментами Трансильвании и Венгерской Низменности, и в недавнем прошлом, в вышеупомянутых районах употребляли только такие вилы.

в) *Вилы с приделанными зубьями.* К находящейся посередине рукоятке, с двух сторон, приделываются два зуба. Для этого в качестве материала, в большинстве случаев употребляют буковое дерево и только в более редких случаях — акацию, вяз, или ясень. Такие вилы изготавливаются в первую очередь в северной и западной частях Карпатского бассейна и не только кустарным способом, но в настоящее время уже и на фабриках. Их употребляют не только при работах с сеном, но и при молотбе и обмолачивании. Во многих местах вилы такой формы называют словацкими, или немецкими вилами, чем хотят обозначить их происхождение. Вилы с приделанными зубьями являются типичными сельскохозяйственными инструментами в первую очередь Верховины и Задунайской стороны, но путем доставки они сейчас проникли уже и в Венгерскую низменность и во многих местах вытеснили расщепленные вилы. Одной из причин распространения вил

с приделанными зубьями является то обстоятельство, что из одного большого дерева можно изготовить несколько сот таких вил, в то время, когда для изготовления каждой штуки расщепленных вил, необходимо вырубить одно молодое деревцо.

д) *Навозные вилы.* Известны две формы, первая в виде лопаты, вторая с тремя зубьями; у последней два крайних зуба прикреплены палочками к ручке. Второй тип довольно распространен на юге в Карпатском бассейне, но нет данных о том, что когда либо такие вилы употреблялись и югославянами. В настоящее время такие навозные вилы или исчезли совершенно, или находятся в стадии исчезновения и заменяют их железные вилы, часто изготовленные по совершенно подобной форме.

е) *Вилы с частыми зубьями.* Имеют четыре или больше зуба, прикрепленных к поперечной планке. По имеющимся до сих пор у нас сведениям, этот род вил в Карпатском бассейне не имеет и не имел серьезного хозяйственного значения. Относительно употребления таких вил у нас имеются сведения, относящиеся ко второй половине прошлого столетия. Можно предположить, что вилы этого рода попали в Карпатский бассейн вместе с культурой выращивания маслянистого растения рапса, повидимому с Запада.

В наше время деревянные вилы во всех отраслях сельского хозяйства заменены железными, потому что железные вилы не только дешевле, но и срок их службы значительно продолжительнее; серьезную роль деревянные вилы играют лишь только при работах с сеном.

A D A T K Ö Z L É S E K

Töktermelés és olajütés Szalafőn.¹⁾

I. Töktermelés.²⁾

A töktermelésnek az egész Örségben nagy divatja van, így természetesen Szalafőn is. Gondos termelése révén egy-egy krumpli- vagy kukorica-parcelláról valósággal két, sőt barázdák szélére vetett babbal három különböző termést is takarítanak le idényenként.

Sohasem vetik tisztán, hogy minél többet csikarjanak ki a földből. De ősszel, krumpliszedés és kukoricatörés után, a sok sárguló-piruló tök úgy elborítja a csupaszon maradt mezőt, hogy szinte a főterménynek látszik.

Krumpli- és kukoricaföldbe vetik, éspedig a szélesebb (hat-nyolcfogatású) közöknél általában minden második, a szűkebbeknél (négyfogatásúaknál) minden harmadik köz hátába, de nem szabályosan: a »bakhátak« hosszában az egyes fészkeknek egymástól való távolsága körülbelül 6—8 lépés.

Ültetésével (vetésével) többnyire nők foglalkoznak, mert a férfiak ilyenkor rendszeren más munkával vannak elfoglalva. Néha már márciusban, áprilisban elvetik olyanformán, hogy az alászántásra elterített trágya fölé ritkásan és szabálytalanul szétdobják a tökmagot is és azután így szántják az egészet krumpli alá. Ez azonban elég kockázatos eljárás — és éppen ezért ritkább is, — mert a koránkelő tökhajtás a tavaszi fagyok esetében könnyen elpusztulhat.

Rendes körülmények között csak május elején ültetik bakhátak közepére. Külön nem trágyáznak alája, mert hiszen úgyis trágyás földbe kerül (a krumplinak tavasszal trágyáznak nagyobbbrészt »zabtorubak« vagy lóherföldbe, kukoricának pedig már ősszel, többnyire lóherföldbe). Boronálás után »külikálják (külikdálják)« — körülbelül méternyi távolságra — a kukoricának szánt fészke-

¹⁾ Pável Ágoston posthumus cikkének közlésével a korán elhunyt néprajzkutató emlékének kívánunk áldozni.

²⁾ Az adatok mindenütt az 1940. évi állapotra vonatkoznak.

ket (oldaltávolság kb. 40—50 cm.). A tökmagnak szánt fészkeket — a közök hosszában kb. minden 6—7-et — kukoricaültetéskor üresen hagyják, illetőleg kukorica helyett tökmagot vetnek beléjük, rendszerint 2—3 szemet a padláson őröztöt vetőmagból.

Megesik, hogy a fagytól való félelem miatt, nem egyidejűleg vetik a kukoricával, hanem az üresen hagyott fészkekbe valamivel később, amikor már nem kell a fagytól tartaniok s amikor már többnyire ki is kelt a kukorica. Ha egyszerre ültették mind a kettőt, akkor két-három hét múlva ellenőrzik az eredményt: ahol nem kelt ki, újból ültetik, a kukorica tövében kibujt hajtásokat pedig kihúzgálják. A tök 1—2 hét alatt szokott kikelni; meleg időben valamivel hamarabb. A túlságos nedvességet egyik fajtája sem szereti.

A krumpli- és kukoricakapálás alkalmával természetesen a tököt is megkapálják s ilyenkor a fölösszámú hajtásokat eltávolítják; rendszerint csak kettőt hagynak meg egy-egy fészekben.

A töltés után — amely szintén egyidejűleg történik a főtermény töltötésével — sorsára hagyják a tököt, amíg csak be nem érik. A sarlózó fűszedés alkalmával csak azt az indát vágják ki, amelyiken nem »vetemedett tök«.

A tökre — különösen a gyerekek, de sokszor a felnőttek is — szeretnek kés hegyével nevetet, betűket, évszámokat, tréfás mondásokat, figurákat, néha (különösen a mások tökeire) pajzán, sőt illetlen szavakat vagy rajzokat is karcolni, amelyek aztán a tök növekedésével — egyre láthatóbban és vastagabban forradnak bele a tök héjába. Egy határos vendvidéki faluban egyszer a következő versikét olvastam egy tök képén:

*Ka me gledaš?
Če me vkradneš,
V pekel spadneš.*

Ami magyarul ezt jelenti: Mit bámulsz rám? Ha ellopsz, a pokolba zuhansz.

Tökfajták.

Szalfőn a következő tökfajták termelése szokásos:

1. **Póci tök.** Kicsi, legfeljebb jókora almanagyságú, de szép gömbölyű, többnyire feketesárga és »pántlikás« (csíkos) tökfajta. Kivételesen és inkább csak kertekben termelik, hogy a szekrények tetejét és a »póccó«-kat (polcokat) díszítsék vele. A gyermeknépség labdának, játékszernek használja.

2. **Úri tök.** Rendes időben vetik és pedig többnyire a kukorica- vagy krumpliföld »végébe«. Kívül szürkészöld, belül szép sárga a színe. Nem mindenki veti ezt a kényesebb ízlést fitogtató tökfajtát s aki veti is, rendszerint csak keveset vet belőle. Télen a padláson tartogatják s onnan hordogatják le »sütnyik«.

3. **Disznutök.** Ez a legáltalánosabban termelt fajta, mert takarmányozásra s emberi táplálkozásra is egyaránt egyszerűen beválík. Rövid, köpcös teste néha vastagabb a hosszánál. Sárga vagy feketés »pántlikák« tarkítják. Az összes fajták között ennek van a leghosszabb »ina« (indája). Minden levél tövében gyökeret ver a földbe, hogy minél több táplálékhoz jusson. Gyenge állapotban savanyítják is.

4. A **takarmánytök** nagyobb az előbbinél. Ha jól beérik, kívülről »fehéres«. Elsősorban takarmányozás céljából termelik.

5. **Guggu tök** (guggon ülő tök). Szára jóval rövidebb a két előbbinél. »Nem fut el messze, de jól megágasodik«. Egy-egy tövön 5—6 szár is vetemedik s mindegyiken legalább 1—1 jókora tök ül. Néha 70 cm hosszúra s 30 cm vastagra

is megnő, úgyhogy alig lehet megemelni. Húsa az összes tökfajták között a legvastagabb: jó három ujjnyi. Hosszúkás testét zöldszínű hosszanti csíkok tarkálják. Ha beérik, szép sárga, de a zöldes csíkok nem tűnnek el a testéről. Nem vetnek belőle annyit, mint a disznótökből.

6. **Lopu tök.** Rendes időben, de többnyire kertekbe, jól trágyázott, védett helyre vetik közel a házhoz, nehogy ellophassák; és fákra vagy egyéb alkalmas-ságra futtatják. Ez az egyéb alkalmatosság többnyire 1—2, 2—3 m magas »egerfa«, melynek kisebb ágait lecsonkolják, magát a fát pedig nagyobb ágaival a tök mellé a földbe verik. Persze a törzs alsó végét, hogy könnyebben és mélyebben legyen a földbe verhető — előzetesen kihegyezik. Hosszú, vékony szárú és nagyfejű, jellegzetes termését, — amely hatalmas gyümölesként lóg fejével a felfutó indákról — »lopunak«, »hébér«-nek használják.

Egyéb közkeletű elnevezések: *tökszár* vagy *tök »ina«* (indája), *levélszár*, *tökvirág*, *hajtás*, *csutka* vagy *szár*, *bél* vagy *tökbél* s benne a *tökmagok*, *virághelye* (a töknek a csutkával ellentétes oldalán), *tökhéj*, a *tök húsa*, *kacs*. A kacsok összetöppörödő, a szőlőkacsokhoz hasonló vékony hajtások, amelyek a szomszédos növényekre tekerődnek; még a kukorica szárára is »felkapaszkodik« vele a tök.

Szedés. Raktározás.

Krumpliföldön a tököt többnyire a krumplival egyidőben szedik, kukoricásban azonban csak a kukoricaszár levágása után, körülbelül szeptember utóján vagy inkább októberben.

Késsel vágják le az »ináról« s utána egy barázdában mindjárt halmazokba hordják. Ha végeztek a szedéssel, kocsikásos vagy oldaldeszakkal magasztott szekérral végigmennek a mezőn s a tököket egyenként felrakják a szekérbe. A felrakást gondosan, kézzel kell végezni, mert ha dobálják, könnyen megreped vagy behorpad s ilyenkor egy-kettőre megromlik. Otthon is hasonló óvatossággal kell a lerakást végezni.

Ha sok a munka, néha napokig is kint marad a szedett tök a mezőn. A hóharmat ugyan nem árt az érett töknek; de ha csak lehet, nem várják meg a hóharmatot, mert a gyengébb tök »nem bírja kü«.

Szedés alkalmával az »inából« a »gyengébbet« — ha ráérnek — a krumpliföldről összeszedik és hazaviszik takarmánynak, a vastagabb és szívósabb részét pedig beszántják. A kukoricaföldekre — az ehető indarészek fellegettetése céljából — még szántás előtt ráhajtják a marhát, a krumpliföldekre azonban nem, mert ezek a krumpliszedés következtében fel vannak túrva.

A hazafuvarozott tököt otthon az udvar vagy a kert gypén kupacokba rakják s itt is hagyják mindaddig, amíg komolyabb hidegre nincs kilátás. Ekkor áthordják a pajtába vagy a színbe, de csak az épet és keményet, vagyis a tökéletesen érettet. Itt — ha valóban beáll a hideg — a kupac tetejére 25—30 cm vastagon szalmát terítenek a fagy ellen. Vastagabb szalmaréteg már ártalmas lehetne, mert alatta a tök könnyen »megfűllik«.

Takarmányozás.

Az éretlen, zöld és puhahéjú tököt kint hagyják a kertben, udvaron s először ezt etetik fel — éspedig magostul — a marhával, disznóval. Az ilyen tök magja ugyanis nem alkalmas olajütésre s ezért nem is szedik ki belőle. Azt szokták róla mondani, hogy »apadt a magja, nincs bele«.

Ha az éretlen tök elfogyott, áttérnek a pajtába, színbe halmozott érett tök takarmányozására. De karácsonyig, újévig ezt is el kell fogyasztani, mert tovább már nem igen szokott elállni.

Naponként — a szükséghez képest — 10—12 darabot hoznak be a konyhába. Itt a konyhakéssel kettévágják s mindenekelőtt kiszedik a magját, magát a tököt pedig kisebb baltával vagy fejszével 5—6 cm-es darabokra szel-
delik. A magtalanítás úgy történik, hogy bal kézzel magukhoz szorítják az asz-
talon heverő fél tököt, jobb kezükkel pedig belenyúlnak a tök hasába s hézagosan
tartott ujjakkal valósággal végigfésülik a tök húsát és belét, lehetőleg úgy,
hogy a belét ki ne szakítsák, mert az is jó táplálék a disznóknak. A felaprított
tököt aztán nyersen vagy főve adagolják. Ha nyersen etetik, akkor a moslék
felhabzsolása után szokták a »vállukba« dobni. Még a hízók is nagyon szeretik.
Azt mondják, hogy a nyers tök jobban »kitágítja a disznó bélit«. Ha főtt
adagolják, akkor felaprítva fazékban vízzel felfőzik s így keverik bele a moslékba.
Azt tartják, hogy a töknek »jó leve van és jó ízt ad a mosléknek«.

A marha rendszerint nem kap tököt. De ha jó termés van, akkor a marhá-
nak is jut belőle, különösen »a gyengéjéből«. Ilyenkor a gyenge tököt *tök- vagy*
répaváguval — egy körülbelül méteres nyélre erősített S-alakú, élesre fent vas-
késsel — nyers állapotban jó apróra vágják, majd polyva vagy szecska közé
keverik s így adják a marhának. Disznók számára mindig baltával vagy fejszé-
vel szelgetelik fel a tököt éspedig mindig jóval nagyobb darabokra, mint a
marhának.

Ha azt veszik észre, hogy rothadozik a tök, akkor először a rothadókat
válogatják ki a tökkupachból s mindenekelőtt azokat etetik fel, de a rothadt részt
mindig gondosan kivágják, mert azt nem eszi meg az állat.

Tökmag.

Az érett tökből ősszel a már említett módon kiszedett tökmagot mindenek-
előtt meg kell szárítani. A szárítás a kemence felett, esetleg — ha még jó meleg
napsütések vannak — a szabadban is történik. Jól fűtött kemence esetében
2—3 nap is elengedő, gyengébb tűz mellett egy hétig is eltarthat a szárítás.
Mint hogy a napi tökfogyasztás mellett naponként jut új mag a szárítóhelyre,
az újat nem keverik össze a régivel, hanem szép sorban melléje töltögetik, lehe-
tőleg vékony rétegben. Így is tanácsos — különösen a még nedves, síkos új ada-
golást — közben megkeverni. Amint egy rész teljesen megszárad, összesöprik
és elteszik, helyébe pedig újat — nyersét — öntenek. A száradás legbiztosabb
jele, hogy kis nyomásra is már könnyen, ropogósan feltörik a mag héja.

A száraz magot zsákba öntik s a padláson száraz, szellős helyen teszik el.
A patkányokra azonban nagyon kell vigyázni, mert a patkány igen szereti
(a patkánycspadákba is héjas tökmagot tesznek csaléteknek) s még a zsákot is
kirágja a magért.

A magszárítás után jön a »köpesztés«, vagyis a magnak a héjból való
kibontása. Ez rendszerint esténként történik, vacsora után, amikor már az egész
család ráér. Nappal csak a gyermekek és az öregek foglalkoznak vele. Néha
köpesztői összejöveteleket is tartanak a téli napok estéin. Az élével két ujj —
ritkábban a fogak — közé szorított maghéj könnyen felreped s ilyenkor a másik
kéz két ujjával a kikandikáló kékes vagy zöldesszürke mag minden nehézség
nélkül kiemelhető. A köpesztés a téli esték rendszeres munkája, amely néha
húshagyókeddig is eltart.

A mag héját vagy a trágyadombra öntik, vagy eltüzelik. Etetni nem tanácsos (bár a marha megenné), mert »elfujja tőle magát a marha« (felpuffad). Az Alsószeren például egy ilyen etetés következményeképpen egy ízben meg kellett szűrni a felfuvódott tehének horpaszát, hogy el ne pusztuljanak.

A kiköpesztett magot a tűzhely sütőjében lábasokban, tepsikben jól meg kell szárítani. E célból vagy már reggel, tüzelés után teszik a magot a sütőbe s ez esetben estére már rendszerint jó is (de persze a déli és esti tüzelés alatt ki kell a sütőből emelni, hogy el ne pörkölődjék); vagy este helyezik a tökmagos tepsiket a sütőbe s benne hagyják reggelig, néha több éjjelen át is.

A sütőben jól megszáritott magot azután zsákba öntik s a kályha mellett vagy a kemence tetjén — tehát meleg helyen — tartják, hogy »meg ne szívódjék, mert mennél szárazabb a mag, annál zsírosabb«.

Van olyan család is, amely nem köpeszti ki a magot. Az ilyen háztartásban olaj nélkül, »zsírré« eszik a salátát. De ilyen család csak elvétve akad a faluban.

A szegényebbeknek rossz termés esetében 2—3 kiló köpesztett magjuk szokott lenni; ha jó a termés: 8—10 kiló. A gazdagabbak 15—40 kilónyit is köpesztenek. Minthogy pedig 2 »kila« jó száraz mag után 1 liter olajat számítanak, ez vagyoni állapot szerint 1—20 liter hozamot jelent családonként. Néha, ha kevés a mag, ki sem sajtolják, hanem a következő évre hagyják. Ilyenkor azonban ki sem köpesztik a héjából, mert »megkeserül az állásban«.

Eszegetni is szokták a magot, különösen köpesztéskor. Leginkább a gyermekek inyenkednek vele.

II. Olajütés.

Az étkezési célokra szolgáló tökmagolaj készítésének és használatának szokását — a helyi hagyomány szerint — a 65 éves Zsoldos Józsefné Könye Ágnes terjesztette el Szalafón, amikor 44 évvel ezelőtt idejött férjhez Örihódosról. Akkor Szalafón még senki sem ismerte a tökmagolajat.

Az olajkészítés (olajütés) a malmokban szokott történni, amelyek rendszerint fel vannak szerelve erre szolgáló külön berendezéssel. Szalafó lakossága azonban két év óta nem malomba, hanem *Jakosa Antal olajsajtolu*-jába hordja a tökmagot olajütés céljából. Ennek a sajtolónak és gazdájának olyan hírneve van, hogy már más, távoli falvakból is ide tolong tökmagos zsákjaival az egész környék.

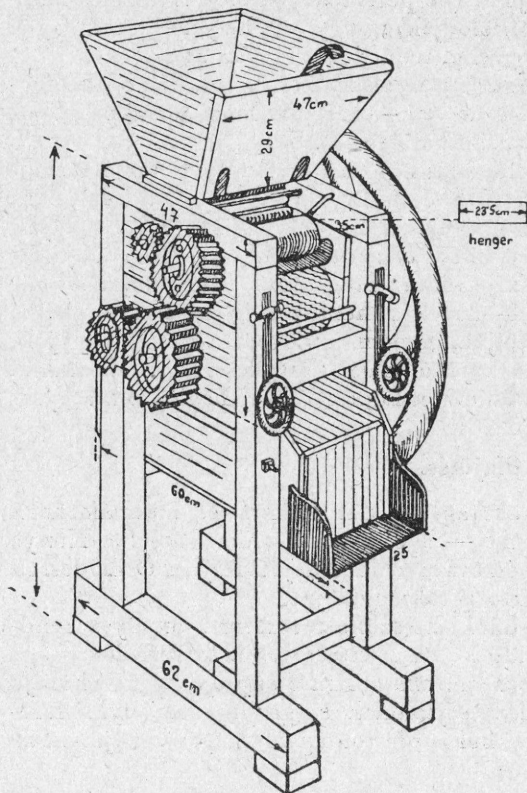
Jakosa Antal valóságos ezermester, akit csakugyan megérdemelten vett szárnyára a hír. A Zala patak jobboldalán, a »török hányásokon« túl, jó magasra emelkedő Csergőszeren lakik a 167. számú házban. Kérdésemre, hogy ki volt a mestere, a legtermészetesebb hangon felelte, hogy senki: »önfejtőleg« tanult meg mindent, magától jött rá mindenre. Ha valahol valami használható dolgot látott, jól megnézte, aztán odahaza egykettőre meg is csinálta. Jól berendezett kis asztalos- és esztergályos műhelye van. De persze, mesterlevél hiányában csak magának dolgozgat.

Jakosa Antal berendezése mindennemű (tökmag-, len-, napraforgó-) olaj sajtolására alkalmas. 1940-ig azonban — amikor kétéves volt — még csak tökmagból ütöttek rajta olajat.

Az egész berendezés négy lényeges részből áll. Ezek:

1. az *örlü* vagy *derálu*, *darálu* (örlő vagy daráló);
2. a *gyuru* (gyűrő);
3. a *piritu* (pirító) és
4. a *sajtolu* (sajtoló).

A tökmagot — a családonként rendelkezésre álló egész mennyiség kiköpesztése után — egyszerre viszik a »malom«-ba, illetőleg most már a »sajtolu«-ba, és pedig többnyire vállravezett zsákban. Ugyanekkor az olaj számára — a várható mennyiség szerint — egy vagy több olajos kannát, esetleg üveget is visznek magukkal s némi élelmiszert is, hogy az őrlés ideje alatt, különösen nagyobb mennyiség esetében — meg ne éhezzenek.

1. Tökmagőrlő.

(Jakosa Antal csergőszegi ezermester készítménye.)

1. Az »őrlü« vagy »derálu«.

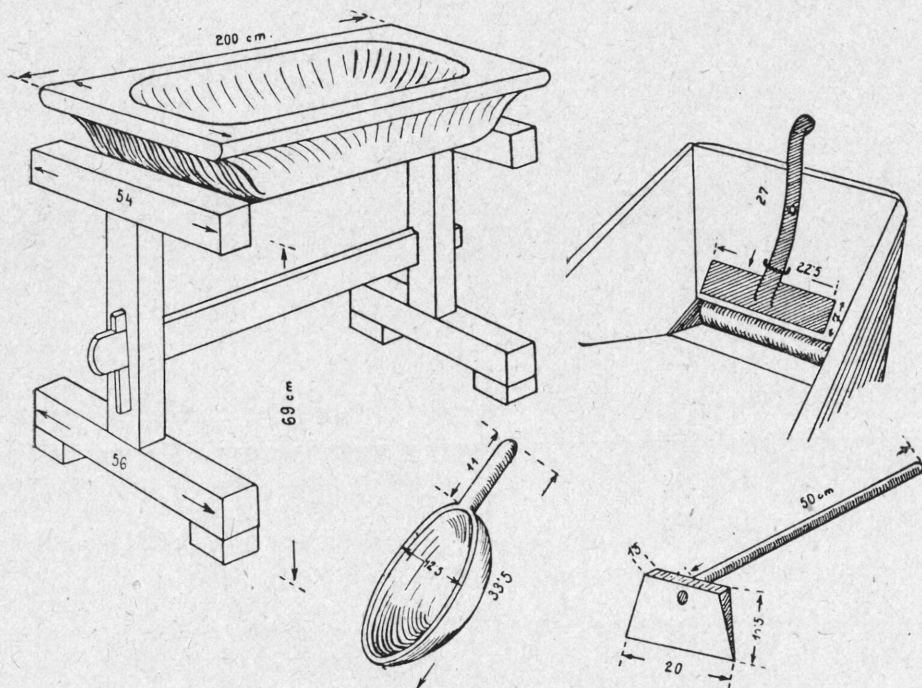
Az otthon a már leírt módon jól megszáritott tökmag Jakosánál mindenekelőtt az »őrlü«-be vagy »derálu«-ba kerül. Ez egy négy gerendaláb közé épített őrlőszerkezet s a vasrészek kivételével teljes egészében Jakosa alkotása. Méretei: a garat nélkül $100 \times 62 \times 35$ cm, garat oldalmagassága pedig 29, felső szélhossza 47 cm. A gerendalábak alul a hossz méret irányában két párhuzamos gerendába vannak eresztve, amelyek az egyik oldalon — a szélesség irányában — vékonyabb keresztmetszettel vannak összefogva, hogy a gép állása minél biztosabb legyen.

Az »őrlü« leglényegesebb részei: A garat, 2 fa- és 2 vashenger, az őrléményes faláda, a hengerszabályozók s a lendítőkerekek. Benzines Bosch-motor hajtja a gépet, de — ha a súlykerékre forgató karokat csavarnak — kézi hajtásra is alkalmas. Gépi erővel egy óra alatt 25—30 kilogramm magot őröl le. A kézi darálás természetesen jóval szaporátlanabb s amellet ugyancsak fárasztó is.

A köpesztett száraz tökmagot felöntik az őrlü garatjába (2d), amelynek lefelé összeszűkülő hosszúkás torka egy, a garatból kiálló, 27 cm hosszú lapos pléhfogantyú aljára erősített $7 \times 22,5$ cm-es vaslemezzel szabályozható. A felöntött mag a garat torkán át apránként lefolyik az alatta vízszintesen elhelyezett két — egymásfelé forgó — $23,5$ cm hosszú fahenger közé, amelyek durván — mintegy felénagyságúra — megzúzzák, megtörik a magot. A megtört mag a forgó hengerek közül az alattuk körülbelül $2\frac{1}{2}$ cm-rel lejjebb, a fahengerekkel párhuzamos helyzetben forgó két jóval nagyobb, tömör és ferdén rovátkás vashenger közé potyog. Ezek a vashengerek majdnem egészen összeérnek és már szép finomra őrlik a magot, úgy hogy a liszt a rovátkák ferde mélyedéseiben könnyű szerrel lefolyik a vashengerek alatt elhelyezett hosszúkás, $60 \times 25 \times 23$ cm méretű faládjába, amelynek egyik vége, — hogy a liszt ki ne szóródjék — egy fa és

felette egy kisebb ferdén fekvő bádoglemezzel van lezárva, a másik vége pedig egy háromoldalt kívülről hozzáilleszkedő bádoglappal van megtöltve a kiemelkedő záródeszkán túl, hogy a megőrölt magliszt az alája helyezett sajtárba egy *szamalu*-hoz hasonló kis faszerszámmal [méreteit l. a mellékelt rajzon 2.c)] könnyebben kikotorható legyen.

A hengerek szabályozása — közelítése (megszorítása) és távolítása — céljából két egymásmelletti gerendalap külső oldalára 4 szabályozó csavar van szerelve: a két felső fafogantyús és a felső, fahengerekhez szolgál; a két alsó kerékalakú, küllős vascsavar pedig az alsó vashengerpárhoz.

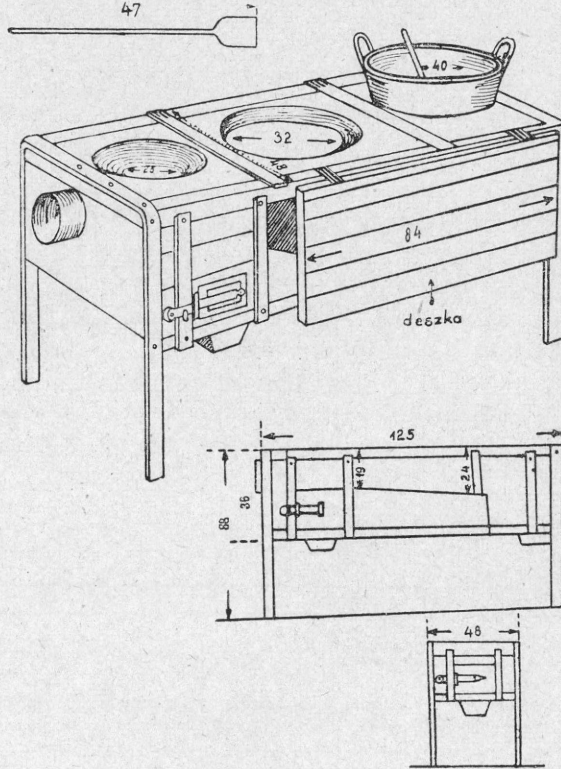
2. a) Fateknő, b) sajtár, c) lisztkotró, d) az őrlő garatja.

A lisztnek fínomnak, de mégsem túlságosan aprószeműnek, darás tapintatúnak kell lennie, mert a túlfínomra őrlött liszt az olajtartalom miatt »kizsírosodik«. A kész örlemény szürkésszínű, mint a hajdinaliszt.

A hengerek fogaskerekeire, a hengerekre s lisztesláda végére üzemen kívül deszkából készült védőfódelet borítanak.

2. A »gyuru«. A tökmagliszt az *örlüből* — mindjárt az őrlés befejezése után — a *gyuruba* kerül. A gyúráshoz azonban forró víz is szükséges s ezért a *piritu* tűzhely leghátsó és legnagyobb »lik«-ján már az őrlés ideje alatt elhelyezik a 40 cm átmérőjű *vízmelegítű* vasfazekat vagy füles vaslábast s benne már jóelőre vizet forralnak. E célból a »piritu« tűzhelynek a kürtőnyílással ellentétes hátsó oldalán egy külön *tüzelő* ajtaja van s így a vízmelegítés kedvéért nem kell idő előtt betüzelné az egész piritót, ami nyilvánvaló anyagmegtakarítást jelent.

A gyúrás a 2 m hosszú és 42 cm széles *fatekenyü*-ben végzik, amely egy alul 56, fent 54 cm széles és 69 cm magas asztallábszerű faállványon fekszik. A »tekenyü«-ben körülbelül 8 liter tökmaglisztet mérnek, aztán kb. 1 liter 70–80%-os vagy még forróbb vizet öntenek rá a »piritu« vízmelegítő lábasából. Akkor aztán két férfi vagy két nő — a »tekenyü« két végébe állva — hozzáfog a gyúráshoz és »markos kézzel« a teknő hosszában fel és alá addig »huzgálja, gyúrja« a lisztet, amíg az zöldszínű kásaszerű tömeggé nem változik, ami körülbelül 10–15 percig tart 1–1 teknő liszt esetében. Persze, ha kevesebb a liszt, hamarább végeznek a gyúrással. Arra azonban vigyázni kell, hogy a »kása« ne álljon össze. A kész kását aztán kiszedik a teknőből és egy sajtárba rakják.

3. Pirító.

3. A »piritu«. A sajtárból a kása pirítás céljából a »piritu«-ba kerül. A »piritu« egy 125 cm hosszú, 45 cm széles és 88 cm magas, négy vaslábon álló vastűzhely, amelynek felső végéből egy csőnyílás szolgál kifelé a kéménybe való bekötés számára. Két tüzelő ajtaja és rácsos, hamuladás, fatüzeléses tűzfészke van: az egyik a kürtös végénél a két *piritulábas*, a másik az alsó, a kürtővel ellentétes oldalon a *vízmelegítő* részére. A pirítótűzhely hasa a két tűzfészkek között a kürtös oldal felé fokozatosan laposodik (24-től 19 cm-ig). Az egyik hosszanti oldalon a két hátsó lábos hosszában a tűzhelytől $1\frac{1}{2}$ cm-nyi távolságban egy 84 cm hosszú és 40 cm széles deszkatábla van a »piritu«-ra erősítve az oldalfallal párhuzamosan, hogy a pirítást végző munkások ne szenvedjenek a vastűzhely sugárzó melegétől. A »piritu« felső vaslapja 3 mezőre

oszlik : az első mezőn közvetlenül a főtűzfészek fölött egy 25, a középsőn egy 32 cm-es átmérőjű »piritu lábas« áll, a harmadikon pedig a már említett vízmelegítő fazék vagy lábas.

A pirítás maga úgy történik, hogy a »gyuru«-ból kikerült *tökmagkását* egy erre a célra szolgáló kis falapáttal (4. á.) (méretei a 11 cm-es fogantyúval együtt : $33\frac{1}{2} \times 12\frac{1}{2}$ cm) belemerik a »piritu lábas«-ba és pedig egyszerre két lapáttal, ami kb. 1 kilogrammnak felel meg. Többet nem is szabad egy-egy pirításnál beletenni, mert könnyen ráég s akkor kellemetlen pörkölt szaga lesz az olajnak. Így is folytonosan keverni kell a kását egy 47 cm-es fakanállal. Közben persze állandóan tüzelünk, de lassú tűzzel kell dolgoznunk. A kásának addig kell így pirulnia, pörköldnie, amíg a korábban hozzáöntött víz teljesen ki nem gőzölög belőle, mert különben vízizű lesz az olaj. A lábasokat egymásután töltögetik s így természetesen nem egyszerre pirul meg bennük a tökmagkása. Egy-egy töltés kb. 10—15 perc alatt pörköldik készre, úgyhogy télen reggeli 7 órától esti 9 óráig 70—80 kg, sőt 1 métermázsa tökmagot is fel tudnak dolgozni, ha kissé ráhúzzák az időt és szorgalmasan dolgoznak.

A pirítás az egész eljárásnak legfontosabb mozzanata, mert az olaj minőségét erősen befolyásolja. A kifogástalanul pörköldött kása szép sárgásbarnaszínű és éles, a homokéhoz hasonló tapintatú.

4. A »sajtolu«. Az olajütés utolsó művelete a sajtolás, amely a »sajtolu« segítségével megy végbe. Ezen »ütik«, nyomják ki az olajat a kellően megpirított kásából. Rézsei :

a) két hatalmas, $183 \times 28 \times 16$ cm méretű keményfagerenda ;
 b) egy $66 \times 35 \times 35$ cm nagyságú, földön nyugvó kisebb keményfagerenda, amelybe a két előbbi gerenda forgatható módon bele van eresztve ;

c) két 168 cm hosszú jó erős vaskötél, amelyek alul a két nagy gerenda másik végébe csavart vaskarikába vannak akasztva, felül pedig a mestergerendához erősítve ;

d) összefogószerkezet a felfekvő gerendavégek összetartására ;

e) deszkából összerótt nagyobb manipulációs asztallap az összefogószerkezet mellett és a nagy gerenda felett ; csak az egyik oldalon van leeresztve, hogy a gerendák mozgását ne akadályozza ;

f) egy fent 21 cm átmérőjű és 12, illetőleg 7 cm mélységű sajtoló vastál, amely egy 26×39 cm méretű csúsztatható és felső — a gerenda fölé kiálló, 18 cm-re elkeskenyedő — végénél fogantyút helyettesítő hosszúkas, ovális bevágással van ellátva a deszkalap teljes vastagságában ;

g) az egyik nagy gerendára szerelt, függőleges állású bevágott deszkalapok, amelyek közé a vastálás sajtoló becsúsztatható ; a sajtoló kiesését alul egy, a gerendába erősített gömbölyű pöcök akadályozza meg ;

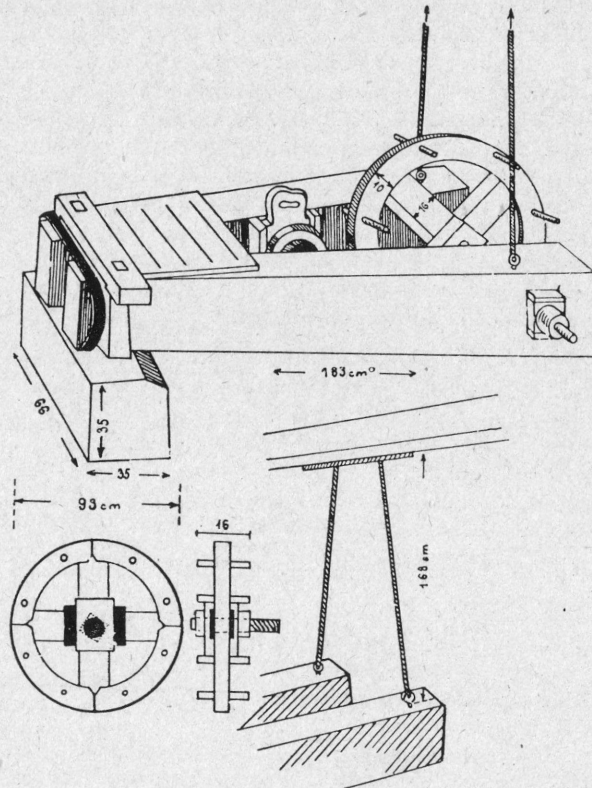
h) egy — a sajtoló vastállal szemben a másik nagy gerendába szerelt — domborúra esztergályozott jókora fagomb (faköldök), amely a két nagy gerenda összehajtása alkalmával pontosan belemélyed a vastálba ;

i) egy 93 cm átmérőjű, négyküllös, négyrészes és jól megpántolt erős hajtókerék ; a kerék 10, a küllők 16 cm szélességű kemény fából készültek. A kerék körlapjába 8 helyen arányos távolságban 16 cm hosszú s $16 \frac{m}{m}$ átmérőjű gőmbvas rudacsok vannak eresztve kétoldalt kiálló egyenlő darabkákkal, hogy a beléjük való kapaszkodással a kerék meghajtása minél könnyebb legyen ;

j) a kerék agyán és a két nagy gerendán keresztül szaladó csavarmentes tengely, amely a kerék forgatása következtében közelíti vagy távolítja a nagy gerendákat.

A teljes felszereléshez tartozik még : egy kisebb szakasztóvéka, egy vászonruha és egy, a kicsurgó olaj felfogása céljából a sajtoló vastál alá helyezett edény.

A sajtolás maga úgy történik, hogy a sajtolókerékkal ellentétes oldalon a gerendákon fekvő manipulációs asztallapon egy kis szakasztóvékába szép símán belehelyezünk egy kb. 65×65 cm nagyságú házilag szőtt vászondarabot s ebbe kb. egy kilónyi pirított kását öntünk a már említett falapáttal. Aztán a ruha négy sarkát összefogva, kiemeljük a pörköléket a szakasztóból s ruhástól

4. Olajsajtó.

beletesszük a kihúzott s az ugyancsak az asztallapra fektetett sajtoló vastálba, gondosan ráhajtogatva a vászonruha kilógó sarkait, majd az egészet gondosan visszacsúsztatjuk a nyomógerenda oldalába, de úgy, hogy egyik kezünket rászorítjuk a pörkölékre hajtogatott ruhára s rajta is tartjuk addig, amíg a másik nyomógerenda faköldöke — amely pontosan beleillik a sajtoló vastálba — a kezünkig nem ér ; akkor már baj nélkül elereszthetjük : a pörkölék nem fog kihullani a vastálból.

Közben természetesen egy másik munkás lassan megrendíti a hajtókeréket, két kézzel belekapaszkodva a kétoldalt kiálló vasrudacsákba. Ha már erősen szorul a két gerenda, akkor alul még lábbal is ránehezedik a legelső vasrudakra, hogy a nyomás teljes legyen. A gerendákat azonban csak addig lehet egymáshoz közelíteni, amíg a hajtókerék agyához nem szorulnak (egymástól való távolságuk ekkor 16 cm), mert ha tovább erőltetjük, »összeszakad az egész minden-ség« a nagy nyomástól.

A sajtoló vastál alá a padlóra egy nagyobb tálat vagy egyéb alkalmas edényt helyeznek a lecsorgó olaj felfogására. Egy szorításnál, helyesebben : egy töltésből körülbelül 4 deciliter csurranik. A friss olaj még kissé meleg, de egyébként már teljesen kész és máris élvezhető.

Néhány perc múlva megszűnik a csorgás. Akkor a hajtókeréknek ellenkező irányban való forgatásával a nyomógerendákat újból szétfeszítjük, majd kihúzzuk a sajtólóvastalat a beléje lapított — 4—4½ cm vastag — *tökmagpogácsával*, amely éppen olyan sárgásbarnaszínű, aminő a pirított tökmagkása volt ; de már nem olajos, hanem egészen száraz tapintású. A nagy nyomás annyira összetömörítette, hogy csak jókora kalapáccsal zúzható szét. A tökmagpogácsát a disznókkal, marhával etetik fel, mert köztapasztalat szerint igen hízlaló. Éspedig vagy úgy, hogy néhány napon át belefőzik a moslékosedénybe, amíg »kicsinyenként elväsik«, vagy összetörik, majd közönséges darálón leőrlik s így adogatják a disznóknak (1—1 állatnak kb. ¼—½ kilót esténként). A marhák ledarálva s a szecska vagy szemes abrak közé keverve kapják. 1940-ben a tökmagpogácsa kilójaért 40—50 fillért fizettek.

* * *

Minden gazdának a tökmagja külön kezelődik, akármilyen keveset hozott is. A munkát általában a magtulajdonos, illetőleg hozzátartozói végzik s a pirításhoz szükséges fát is ők hozzák magukkal. Jakosa vagy a fia csak az irányítást, ellenőrzést, felügyeletet s a gépek kezelését végzik. Az őrlés az egyik nagy pajtában történik, a gyúrás, pirítás és sajtolás pedig egy közeli s aránylag elég kicsiny kamrában, amely ottjártamkor ugyan tele volt hordókkal, vékákkal, gabonás zsákokkal, teknőkkel, különböző terményekkel stb., úgyhogy alig fértünk a keresett tárgyakhoz.

Az ütött olaj minden 7. literje Jakosáé. Egy liter tökmagolaj 1940-ben 4·50 pengőt ért. Általában egyértékű a zsírral. Eladni azonban senki sem adja el. Sőt vannak, akik veszik : Szalafón Jakosától (akinek az olajütés évadjában mindig szépecskén van fölös olaja), Óriszentpéteren pedig özv. Zsohár Istvánétól.

A kész olajat a magukkal hozott kannában vagy üvegekben viszik haza a »sajtoló«-ból, a tökmagpogácsát pedig a megürült tökmagos zsákokban. Ott-hon rendesen pintes üvegekbe öntik át az olajat, jól ledugaszolják és a pincében vagy a kamrában raktározzák el egymás mellett. Használat céljából egyszerre csak egy üveggel hoznak fel s csak ha kifogyott belőle az olaj, hoznak fel másikat.

III. A tök és termékei a háztartásban.

A tököt és különböző töktermékeket (indát, levelet, magot, olajat, tökmagpogácsát) sok mindenféle használatra használják a falusi háztartásokban, mindenekelött azonban az állatok etetésére és emberi fogyasztásra. Az előbbiről az egyes fajták ismertetésénél s a takarmányozásnál már írtunk. A következőkben egyéb alkalmazásairól lesz szó.

Tökös ételek.

1. **Sült tök.** A jó keményre érett tököt sütni is szokták, különösen az ú. n. úri tököt. Sütés előtt kb. 8 darabra vágják ; először a szárára merőleges középvonal irányában metszik konyhakéssel két félgömbre, aztán a félgömböket 4—4 negyedkörös gömbcikkre. Szétvágás után kiszedik a magját, a húsról levágják a mag ágát, a *tökbelet*, aztán a szeleteket a kemencébe rakják éspedig

köröskörül a kemence fala mellé, majd a kemence közepén elgyújtják a tüzet. »Jó erős sütés kell a töknek ; egy óra is kell neki«. A sütés ideje alatt a kemence ajtaját becsukják. Ha már azt hiszik, hogy megsült, »megpróbálják« egy konyhakéssel : ha puhán beleszalad a kés, akkor jó. Némelyek a *redliben*, a tűzhely sütőjében sűtik, de itt nem sül meg olyan jól, mert kifolyik, kiizzad a leve.

A sült tök nem rendes étel, csak amolyan »ráadásféle«. »Ókor csak eszünkbe jut ; ollankor szoktunk csinányi«. Melegen eszik, de hidegen is nagyon jó. Rendszerint nem is eszik meg az egészet egyszerre, hanem egy részét elteszik délutánra, estére, amikor aztán hidegen fogyasztják. A pásztorgyerekek is szeretnek tököket sütni az őszi őrzések idején.

A héját és a kimagozott tökbelet a disznók kapják.

2. A **tejfölös tökfőzeléket** így készítik : szép »gyengek« (még be nem érett) tököket hoznak a mezőről. A szár végétől a tulsó végén (a virág helyén) át konyhakéssel kettévágják, a belét kitisztítják, a héját lehámozzák, aztán 6—7 centiméteres — mindkét végükön csúcsos — hosszúkás szeletekre metélik az egészet. Ezeket a szeleteket azután »*répassiun* egy tálba megszítják« (meggyalulják). Most két fazekat tesznek a tűzhelyre. Az egyikbe »jómódin« (jócskán) — legalább jó két kanállal zsírt csapnak s amikor »megizzul a zsír«, vagyis amikor már »süstörög«, akkor kis sóval és áttört paprikával vöröshagymát sűtnek meg benne, majd beleborítják a »meszitt« tököket, kis ecetet is öntenek rá, azután »fulladni hagyják a fődü alatt, amíg jól meg nem főlk«. Akkor »fulladt jól«, ha sok leve támadt. Persze időnként meg is kóstolják. Közben a másik fazékban is vizet forralnak s ha felforrt, annyit öntenek át belőle az előző fazékban már jól megfőtt tökhöz, hogy be lehessen habarni. A tejjel való behabarást után az egészet — az első fazékban — még egyszer felforralják. Van, aki étkezés alkalmával egy egész fej vöröshagymát szeletel fel üres tányérjában s úgy meri föléje a tálból a párolgó főzeléket.

Özv. Tóth Antalné Zsohár Kati nagyjában ugyanígy csinálja a tökfőzeléket, de 3 evőkanálnyi zsír és $1\frac{1}{2}$ fej vöröshagymát szokott venni, amelyet egész apróra vagdal, mielőtt a zsírba tenné. Ha a hagyma már halványpirosra sült, akkor egy kávéskanálnyi, nem csípős piros paprikát is önt hozzá. A tököket magát már előző este gyalulja meg és ilyenkor kissé meg is sózza. Másnap aztán kissé kifacsarja s így kerül az a hagymás, paprikás, izzó-süstörgő zsírba. Ha a tök — lassú kavarás mellett — kissé már megpuhult, akkor annyit tejfölt önt rá, hogy sűrű legyen tőle a főzelék. 4—5 tagú családra egy liter tejfölt szokott számítani. Végül még egy evőkanálnyi ecetet is önt bele s az egészet lassan felforralja. Két darab kétkilós tök már 8—10 tagú családnak is elegendő.

3. A savanyított tökfőzelék számára az előző este »megszitt« tököket savanyítani kell. E célból egy fazékban félkanálnyi kovással vízbe rakják s reggel meleg helyen — rendszerint a »redliben« — tartják. Másnap a tűzhelyre teszik és megsózva, esetleg meg is paprikázva, tejjel behabarják.

4. A tökös rétesnek való megszitt tököket este egy tálban kissé besózzák, másnap reggel jó erősen kifacsarják, aztán megcukrozza, megszírozva, tejjel meglocsolva s tört fahéjjal meghintve — esetleg vaníliával is ízesítve — belecsavarják a rétestésztaába s a tetejét kívülről is végigkenik tejjel. A tapasztalat szerint »hirtelen sűtve« jobb.

5. A tökös-mákos rétest ugyanúgy készítik, mint a tököset, azzal a különbséggel, hogy amikor a tököket már elterítették a rétestésztaán, cukrozott őrlött mákkal is jó vastagon meghintik.

6. **A tökös-mákos béles.** Búzalisztből vastagabb rétestésztát gyúrnak, kinyújtják, majd összekevert mákkal és tökkel — amelyet egyébként éppen úgy kezelnek, mint a rétesnél szokták — kiadósan bekenik, aztán a tészta kenetlen széleit ráhúzzák a töltelékre. Akkora négyzetes darabokat csinálnak, hogy kettő férjen belőlük egy tepsibe. Ha a zsírozott tepsiben megsült, kisebb darabokra szeletelik, majd forralt tejben kissé megáztatva, másodszor is zsírozott tepsikbe rakják s a tetejét tejföllel és zsírral megkenve, a sütőben megsütik. A tepsit rendszerint egy másik tepsivel szokták leborítani, s úgy tolják a »redlibek«.

Tökmagos ételek.

1. **Tökmagos kalács.** A »böstörü«-ben (borstörő) vagy rézmozsárban egészen apróra (zsírosra) megtört száraz tökmagot porcukorral, fahéjjal megizesítjük, majd egy kis vizet csepegtetünk rá, hogy ne legyen lisztes és olyan sűrűre főzzük, hogy ne folyjék a tésztán. Azután jó vastagon belekenjük a rendes kalács-tésztába és megsütjük. A megkelt tészta tetejét tojássárgájával szokták megkenni, a készre sültet pedig a kiszedés alkalmával — még melegen — cukros vízzel, hogy puha és piros maradjon, mint a rózsa.

2. **Tökmagos patkó.** »Köttesen, meg gyúrtan is lehet csinányi, de gyúrtan jobb«. A tésztája olyan, mint a gyúrott pogácsé. Az ujjnyi vastagra »elnyomott« tésztát kis — 5—6 centiméteres — kockákra vágjuk, aztán mindegyikre egy-egy kiskanálnyit — a tökmagos kalácséhoz hasonló módon előkészített — tökmagot csapunk, majd a kockákat összegöngyölítjük, patkósan meghajlítjuk és megsütjük. Akkor jó, ha a teteje és alja szép piros.

A köttes patkót ugyanúgy szokták megkenni, mint a kalácsot.

3. **Tökös vagy tökmagos metélt.** Olyan, mint a rendes metélttészta, de a tetejére megtört és megcukrozott nyers tökmagot hintenek és »jó sűrűn« megszírozzák. Igen ízletes.

4. **A tökmagos hajdinagánica** megtört tökmaggal és tejföllel meghintett rendes hajdinagánica.

A szárított tökmagot sok háztartásban »dió vagy más helyen« (helyett) használják. Alkalmazása tehát mindennemű diós vagy mákos tésztánál lehetséges. *Kukoricamáliba* is szokták tenni egészben vagy megtörve; állítólag igen jó ízt ad a málénak. Tökmagos tortáról is hallottam beszélni, de készítési módját nem sikerült megtudnom. Ügylátszik, már csak kivételesen fordul elő.

Tökmagolajos ételek.

A tökmagolajnak igen nagy becsülete van az egész vidéken. Elsősorban ízesítőnek használják, főleg

1. **Salátáknál**; így van tökmagolajos zöldsaláta, krumplisaláta, »metszett buborka«-saláta, hajmasaláta, borsúsaláta (hosszúra vagdalt babsaláta) és káposztasaláta (a »horduk«-ból szedett nyers, savanyú káposztából).

2. **Az olajos kukorica és hajdinamáli** ugyanúgy készül, mint a rendes málé, csak éphogy tökmagolajat is öntenek az anyagba: »annyit, hogy szép zöldeskék színe legyen«. Különösen a kukoricamálét szeretik olajosan csinálni.

3. **Az olajos palacsinta** szintén csak abban különbözik a rendestől, hogy tökmagolajjal van ízesítve.

4. **Olajos kenyér.** Forró tökmagolajban kb. 3 percig pirított ujjnyi vastag kenyérszeletek.

5. Az olajos almafánkot zsír helyett forró olajban sütik ki.

6. **Olajos kukoricapogácsa.** Sokan a kukoricapogácsát is — zsír helyett — olajjal sütik. A megszitált kukoricalisztet tejjel és olajjal — esetleg egy kis töpörtyűvel is — összegyúrnák és pogácsákra szaggatva a »redliben« megsütik. A tetejét megkenik tejföllel, hogy szép piros legyen. A kukoricapogácsát a rendes pogácsánál nagyobbra szokták méretezni.

7. **Olajos sült krumpli.** Este a sült krumplit melegen »megköpesztik« (meghámozzák), aztán egy tálban »velláje együdagasszák« (villával összenyomkodják), majd megsózzák és tetszésszerinti mennyiségű tökmagolajjal megszínesítik. »Igen jó! Egész télen illent ettünk« — mondotta az egyik informátorom.

8. **Olajos főtt krumpli.** Vékony karikákra metélt, megszózott vöröshagymát félórán át ecetben állni hagyjuk, aztán meghámozott főtt krumplit szeletelünk bele hidegen, majd az egészet jól megolajozzuk és összekeverjük.

Gyógyítás tökmagolajjal.

A tökmagolajat állatok és emberek gyógyítására is szeretik használni.

Szorulás ellen egy kávéskanálnyi tökmagolaj állítólag igen hatásos. — *Vesehülés* ellen reggelenként éhomra szoktak egy-egy kávéskanálnyt lenyelni. — *Vesekő* ellen is igen jó a reggelenként éhomra felhajtott egy-egy kávéskanálnyi tökmagolaj; már néhány nap alatt erősen megjavul a beteg állapota, idővel pedig teljesen elhajtja a veseköveket. — *Vizeletzavaroknál* is igen jó tökmagolajat inni, mert hamarosan teljesen rendbehozza a működést. — *Égetett sebeket* is legjobb tökmagolajjal bekenni és olajos ruhával bekötni; »nem ég tőle a seb« és pár nap alatt teljesen begyógyul.

»*Disznu- és marhaszoruláskor*« is a tökmagolaj a legjobb orvosság; ilyenkor az állat kifeszített szájába 1—2 kanálnyi olajat öntenek s utána »mindjárt rendbe jön az állat«.

Világítás tökmagolajjal.

A háború idejében — petróleum hiányában — világításra is használták a tökmagolajat. A tökmagolajos mécsesekkel azonban nemigen voltak megelégedve, mert kormos lett tőlük a fal s az egész szoba. Még az emberek is annyira bekormosodtak tőle, hogy lefekvés előtt alaposan meg kellett mosakodniok.

A tökből és töktermékekből készült tárgyak.

A tökből és töktermékekből mind a gyerekek, mind a felnőttek sok mindenféle tárgyat készítenek.

1. **Dísztárgyakul** szolgálnak — asztalra, falra, mennyezetre, virágvázák alá — a különböző *tálok, tányérok, vázatálcák, koronák*. Valamennyi szárított, de köpesztetlen tökmagból készül úgy, hogy a mag közepén árral lyukat szúrnak, aztán tübe fűzött fonalat húznak át rajta s így szép sorjában egymás mellé fűzik a magokat, sokszor szépszínű és nagyobb bab- és kukoricaszemekkel tarkítva a sort. A tálok, tányérok és vázaalátétek karéját szép fodrosra hullámosítják.

Hasonló eljárással köralakú *asztalvédőt* is szoktak csinálni tálok, tányérok alá. Sajnos, ezekbe a tárgyakba — ha nem vigyáznak rájuk — hamar beleveszi magát a szű s egykettőre »átliggatja«, tönkterárgja őket.

Az almanagságú, szép színes és gömbölyű *póci tököt* almárium tetejére, »pócák« (polcok) széleire rakják dísznek.

2. A *loputökből* pompás *hévér* készül. E célból a loputököt — ha szépen beérett, vagyis szeptember vége felé, októberben — levágják felfutó »ináról« és szellős helyre — leginkább a tűzfal ablakába — akasztják, hogy alaposan kiszáradjon, ami jó pár hét alatt következik csak be. Akkor »foklából« (száraz, hasított fenyőlemezből) hosszú hegyes »pácikákat« (pálcikákat) repesztenek s ezekkel kiszurkálják, kipiszkálják a beszáradt tökbelet és magokat, közben — közben ki-kirázva a kotralékot a hasas végén vágott lyukon. Többször keresztül is fúrnak rajta, hogy a *pölhedikje* (amibe a mag ágyazva volt) is kikerüljön belőle. Ha teljesen kitisztították, készen is van a *hévér*. Néha karcolnak is rá egyetmást; nevet vagy évszámot vagy valamilyen mondást, primitív dísz, esetleg alakokat is.

A nagyobb loputök-példányokból bor-, olaj- vagy víztartó edényeket is készítenek, különösen, ha hasas vége jó széles és könnyen, a felborulás veszélye nélkül állítható. Ilyenkor természetesen a szárából (illetőleg az elvékonyodó részből) jókora darabot le kell metszeni. Sokszor a növésben levő tököt a hasas rész 2/3-a táján (15—18 cm-nyi magasságban) puhán átkötik, minek következtében az az átkötés helyén összeszorul s így a kész »kulacs« (egyres vidékeken »kódiskulacs«-nak is hívják) »mazzagra« köthető s a nadrágszíjra is akasztható. Neveket, évszámokat stb. ezekre is szoktak karcolni.

3. A gyerekek — különösen az őrzőgyerekek — töklevél szárából *sípot*, *trombitát* készítenek. E célból a szárnak a levélfelöli végét, — amely nem lyukas — kb. 1—2 cm-rel a vége alatt néhány cm hosszban lapon bevágják. A szár kerületének átmérője s a szár és a bevágás hossza szerint vékonyabb vagy öblösebb — síp- vagy trombitaszerű — hangot ad.

4. *Cinegefogu* készítésével is elsősorban a gyerekek bajmólnak. A tököt keresztben kétfelé vágják, magjától és belétől megtisztítják, aztán az egyik oldalon — a szélek fölött, illetőleg alatt kb. 1—1½ cm-re — két-két, összesen tehát négy lyukat fúrnak rajtuk késsel egymástól kb. 5 cm-nyi távolságban s e lyukakon keresztül a két féltököt mazzaggal összekötik. Most az alsó féltök közepébe belül egy fadarabot szúrnak függőleges irányban úgy, hogy a pálcika felső vége kb. egymagasságba kerüljön a tök kerületével. Ennek a pálcikának a tetejére vízszintesen egy kb. 7×4 cm nagyságú lapos foklalemezket helyeznek s erre ráteszik a csalétket (többnyire egy vagy két tökmagot). Ezután a felső féltököt, egy az alsó pálcikánál hosszabb pálcikával úgy támasztják ki, hogy a két féltök kb. 10 cm-es nyílást kapjon a mazzagkötéssel ellentétes oldalon. A felső, hosszabb fácska nincs beleerősítve a felső féltökbe, csak lazán odátámasztva az alsó pálcikára helyezett csalétkes lemezkének s a felső féltök boltozatának. A tökmag csaléteknek a nyílás felöli oldalon kell lennie, hogy a madár láthassa. Amint a cinege rászáll a tökmagos lemezkére, az azonnal megbillenik, a felső féltök rácsapódik az alsóra s a madár fogva van.

5. Igen gyakori és kedves mulatsága a gyerekeknek, hogy — leginkább ősszel és télen — tréfás ijesztgetés végett *halált* csinálnak a tökből. E célból kiválasztanak egy inkább hosszúkás, fejalakú tököt. A tökszárral ellentétes felsőrészét levágják s a nyíláson keresztül kitisztítják a tök belsejét. Majd orrot, száját, szemet, füleket metszenek rá, a száj alsó és felső szélét a tökhúsból kifogazzák (vagy kis fácskákat szúrnak a tökhúsba fogak gyanánt); még szakállt és bajuszt is akasztanak vagy ragasztanak rá kukoricahéjből. Talpába — rendszerint a tökszáras oldalára állítják — egy kis bevágásba gyertyát erősítenek. Ha a gyertyát meggyújtották, a tök bevágott tetejét visszateszik a helyére s faszegecskékkel rögzítik. Ha azonban a tökfejnek nem a tetejét lékel-

ték meg, hanem a hátsórészét, akkor sokszor a levágott részt vissza sem helyezik, hanem kis deszkalappal vagy rongydarabbal pótolják. — A »halált« este — ha már sötét van — ismerőseik ablaka alá viszik, arcos felével óvatosan felemelik, aztán megverik az ablakot, hogy a bentlevők odafigyeljenek. A kis gyerekek persze sikongatnak a szobában, a felnőttek pedig mérgeskednek. Ha komolyra fordul a helyzet, a csinytevők a sötétség leple alatt eliszkolnak, de a »halált« magukkal viszik, mert arra még máskor és másutt is szükség lehet.

A »halál«-ba való gyertyát a fiúk igen sokszor szintén maguk csinálják. E célból mindenekelőtt »gyántát« szereznek a »fenyűerdőben« és pedig »kemény gyántát«, amely nem ragad. Kézzel tördelik vagy még inkább késsel metélik — kaparják le az izzadó fa törzséről. Azután megfelelő helyen — esetleg egy kis mélyedésben is tűzöt raknak (nagy tűz esetében egészen elégne a »gyánta«). A gyántát a tűz elé rakják, majd ujjukkal vagy egy kis pálcikával kb. ujjszélességnyi — 20—30 centiméter hosszú — közvetlenül a gyanta tövében kezdődő árokszerű csatornát vájnak, amelyet szép símára kisároznak vagy fakéreggel kibélelnek. A némi eséssel mélyesztett csatorna alsó vége egy — ujjukkal vagy kis fászkával a földre fúrt — függőleges lyukba szalad. Az olvadó gyanta a rövidke csatornán át belecserog a lyukba s ott gyertyaszerűen rákeményszik a belelógatott lenfonálra. Néha — az ügyesebbek — a lyukat egy vékony fenyőág lehántolt csőszzerű kérgével bélelik ki, melynek alját és tetejét egy vízszintes irányban átszúrt tövissel fogják össze s a lenfonalat is ezekre a tövisekre kötik olyanformán, hogy feszesen álljon a cső hosszanti középvonalában (tengelyében). Ha a gyanta már jól megkeményedett, a földet késsel elkorozják mellőle, illetőleg a kéregcsövet kihúzzák a földből és kész is a gyertya, amely füstöl ugyan, de jószagú s olyan kifogástalanul ég, akár »a bóti gyertya«.

† Pável Ágoston

Выращивание тыквенных культур и забивка масла в Салафё.

Печатанием статьи Агостон ПАВЕЛ мы желаем почтить память этого, рано почившего этнографа-исследователя. Автор занимается вопросом выращивания тыквенных культур, а также вопросом употребления разных пород и видов тыквы, в качестве корма для животных. После этого сообщает о распространении забивки масла в Салафё (район Ваш) и разбирает способы, при помощи которых из семян тыквы выбивают масло. Тыква и ее продукция в домашнем хозяйстве Салафё занимают весьма значительное место; из нее изотворяют различные блюда, равно также, как и с маслом из тыквенных семян. Кроме этого масло употребляют как лекарство, и оно служит для освещения. Из тыквы делают разные предметы украшения и приборы. Дети, вырезав внутренность тыквы и вставив туда свечу, употребляют ее для своих игр.

Gyermekjátékváltozatok a biharmegyei Sárándról.

1. Reszelt tiszta . . .

Kis lányok páronként szembefordulnak egymással, minden pár összefogózik mindkét kézzel keresztbe. A mondóka ütemére fűrészelő mozdulattal huzgálják egymás kezét, hol egyiket, hol másikat. A »Pórum, pórum . . .« kezdetű

sortól kezdve pórumozva forognak, az utolsó sor (»Kap' fel . . .«) elmondásakor megkapják, föllebbentik egymás szoknyáját. Sok pár játssza egyszerre, többször ismételtetik.

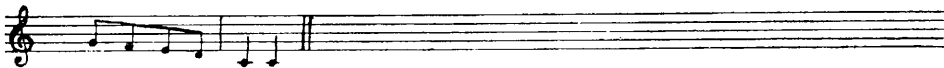
*Reszelt tiszta reszelő,
Fírhez ment a meszelő.
Három csupor a vőfi,
Elmentek hívogatni.
Kállóba fújják,
Debrecenbe járnak.
Pórum, pórum Popádiné,
Nem vagyok én Szilágyiné.
Szél fújja ruháját,
Kap' fel, kis lány, az alját!¹⁾*

2. Ángyom asszony kását főzött . . .

Nagyobb csapat kis lány nagy kört fog. Míg az éneket danolják, együtt forognak. Az utolsó sor (»Ilyen a fődője!«) éneklésekor elengedik egymás kezét, mindenik megfordul maga körül, jobb karját feje fölé tartva. A perdüléstől a szoknyák kidudorodnak.²⁾

Ángyom asszony Kását főzött Tejbe, vajba, Vasfa- zékba

Ilyen a fődője!

3. Uborkáné lánya.

Kis lányok kört fognak. Egy a körben, egy a körön kívül. Énekszóra forog a kör.

Nem viszik, nem viszik U-bor-káné lányát
Bársonyba, bársonyba, gyöngyöskoszorúba.

Mi már innen elmehetünk, Többé vissza nem jöhetünk.

¹⁾ V. ö. N. Bartha Károly Magyar néphagyományok. Debrecen 1931. 48. Pórumozás változatait Hajdu, Bihar, Bereg, Szatmár, Ugocsa, Békés, Csanád, Tolna, Udvarhely megyéből; és Kis Áron, Magyar Gyermejáték gyűjtemény Bp., 1891. 153. »Kocsit-kocsit-komámasszony . . .« változatait Becefa, Bodmár, Sima, Sárbogárd, Tök községekből; u. o. 156. Szoknyafogó, Guggolás, Hej ruca-máca változatait Öreg Csertő, Algyő, Orosháza, Gerendkeresztur, Sajó-Szöged községekből. Ezekben a szöveg variációi eltérő játékmóddal találhatók. A »fűrészelés« megjátszására nem találni bennük példát. — Azonos szöveggel kezdődik Kiss Áron (47.) kiolvasó mondókája Hajduszoboszlóról. — Kállóba fújják, Debrecenbe járnak . . .-hoz v. ö. Kiss Á. 313. fehér-liliom játékok 14. változatát (Kisújszállás) és a Haj-Szénája 9. változatát, az alsó-borsodi párostáncot.

²⁾ V. ö. Kiss Á. 69. Guggolás sepsiszentgyörgyi változatát, mely szövegben azonos, mozgásban egyszerűbb. — Vasfazik a. m. bogrács.

(A kör megáll.)

Külső mondja :

— Uborkáné asszony, adja ide a legszebbik lányát!

Belső felel :

— Elment az erdőbe ibolyát szedni.

Ének és forgás ismétlődik :

»*Nem viszik, nem viszik Uborkáné lányát! . . .*«

Külső újból mondja :

— Uborkáné asszony, adja ide a legszebbik lányát!

Belső némán int a körben állók egyikének, ez kiáll a külső mellé, a közös ének és forgás újból indul. A külső és a melléje kerülők ugyanakkor ellentétes irányban forognak. Az éneknek csupán az első sora változik :

»*Most viszik, most viszik Uborkáné lányát,
Biborba, bársonyba . . .*«

A játék folyik, míg az egész kört el nem viszik.³⁾

4. Pipám, pipám, prédikám . . .

Kis lányok játsszák. Többen egymás mögé állnak egyes sorban. A legelső az *Annya*, egy lány a *Kíró* v. *Sántikás*.

Kíró (fállabon körülsántikálja a sort, balfelől indulva. Közben mondja a mondókáját. Utolsó soránál szembefordul az *Annyával*.)

*Pipám, pipám, prédikám,
Elejtettem a pipám.
Van-i kendnek szíp lánya?*

Annya : *Van bizony!*
Kíró : *Nem moslíkba keverő?*
Annya : *Nem bizony!*
Kíró : *Gyere ki te leghátussó!*

(A sorban legutolsó lány eléjön, megáll a sor jobb oldalán)

Kíró : *Minn állasz?*
Lány : *Cserepen.*
Kíró : *Min lobogsz?*
Lány : *Levelen.*
Kíró : *Mi van a szádba?*
Lány : *Kíkkú.*
Kíró : *Köp' ki!*
Lány : *Nem köpöm.*
Kíró : *Nízz az égre!*
Lány : *Nem nízek.*
Kíró : *Fordulj hármat, ne nevs!
Angyal lesz belőled.*

A lány hármat fordul. Ha elmosolyodik, *ördög* lesz, ha nem, *angyal*. Jobbról állnak fel az angyalok, balról az ördögök.

³⁾ V. ö. Kiss Á. 339-től: Kérősi változatok (12., 13., 14., 15., 18. variáns T.-Szalók, Cegléd, Kúnhegyes, Csuzáról; 62., 63. Pest m., 64. Jásznagykúnszolnok m.). Ezek legtöbbje a sárándi változat szövegénél bővebb, a megjátszási módok is komplikáltabbak.

Ha a sor elfogyott, az angyalok szemközt fordulva, kettős sorba állanak. Mialatt az alábbi mondókát ritmikusan többször ismételve mondják és kezüket fenő mozdulattal összecsapkodják, a sor közt átszaladnak az ördögök, kikre az angyalok ráverdesnek :

*Élesítem a kaszát,
Majd elvágom a nyakát !⁴⁾*

5. Héjjás.

Kis lányok egyes sorban egymás mögé sorakoznak, fogják egymás ruháját. Ezek a *Csirkék*. Elöl áll az *Anyja*, szemközt vele, kuporogva, tüzet rak a *Cigányasszony*. Köztük folyik le a párbeszéd :

*Mit csinál kend, cigányasszony?
— Tüzet rakok.
Minek a tűz?
— Vízet melegíteni.
Minek az a víz?
— Csirkét koppasztani.
Kiébül?
— Akár is a kendébül.
Anyja vagyok, nem hagyom.
— Héjja vagyok, ellopom.*

(Anyja egyik kezével a másikon mutatja :)

*Ennyi a zúzza,
Ennyi a mája,
Mégse eszik belőlle !*

A cigányasszony kapdossa a csirkéket, az anyja védelmezi őket. Akit végül elfog, külön állítja. A játék ismétlődik. Mikor mind megfogta őket, a csirkék leguggolnak, ziszsegnek. A cigányasszony sorra megkopogtatja a fejüket, hogy megfőttek-e. Egyiket felállítja :

E mán megfőtt.

A felállított lányka hátraszegi fejét, a cigányasszony a torkán a kezét huzgálja, mintha késsel vágná el. Ha ezalatt a lányka elneveti magát, ördög lesz, ha komolyan viseli el, angyal. Befejezésül az angyalok és ördögök ugyanazt játsszák, mint a Pipám, pipám... játék végén. (Élesítem a kaszát...)⁵⁾

N. Bartha Károly

Variantes de quelques jeux d'enfant à Sáránd (com. de Bihar). L'auteur passe en revue les variantes de quelques jeux bien connus de nos collections de folklore.

⁴⁾ V. ö. Kiss Á. kérésdi-változatait; különösen a 3. (Sánta-játék, Berettyóújfalú) és a 11. (Pereg az orsó, Fancsal). Itt a megjátszási mód is hasonlít. U. o. az Angyal-ördög változatok (247—262.) 12—23. variánsa: ezek közül szövegben-megjátszásban leghasonlóbb a 16. (Sárbogárd) 17. (népk. gyűjt.) 19., 20. (Kecskemét, Ballószeg), 21. (Kecskemét), 22. (Hadak).

⁵⁾ V. ö. Kiss Á. 81-től: Tyukozás változatai (1. Tótszentmárton, 5. Jászsalszentgyörgy, itt a héjjának pipa van a szájában, 6. 7. Nádudvar, 9. Kisújszállás; 10. Drágabártfalva, ennél alig van szöveg, az is más, de a végén a héjja a csirkék fejét megérinti s amelyik »jó« félreállítja; 11., 12. Ozora). U. o. a különben eltérő Libásdi változatok közül az 1. (88.)

Méhészkedés a Mezőségen.

Adataimat az erdélyi Mezőség közepén fekvő Mezőköbölkúton — Fântâ-nita — gyűjtöttem. A kis, magyar-román lakosságú falu méhészkedésének módja, a Mezőség eddigi ismerete alapján ítélve, az egész nagy területen általános lehetett, ezért az innen közölt adatok kiegészítése csak igen kis mértékben lesz szükséges. ¹⁾ Népünknel a méhészkedés ősfoglalkozás, ennek bizonyossága, hogy a »méh« és »méz« szavunk ugor eredetű s hogy a rokon volgai finn és török népek ma is jeles méhészek. ²⁾ A Mezőség pedig a honfoglalás idején a méhészetre kiválóan alkalmas lehetett, vegyes erdeivel és vizenyős rétjeivel. ³⁾ A köbölkúttól kb. 20 km-re, délnyugatra fekvő Mezőméhes neve (románul Mihesul de Câmpie ; itt a »mihes« szó régebbi magyar kiejtése őrződött meg) kétségtelenül az egykori nagyméretű méhészettel van összefüggésben. ⁴⁾ Helyi hagyomány szerint Boescai fejedelemnek volt itt méheskertje. ⁵⁾ Az erdélyi méhészeti szakmunkák írói közül a legelsőek ugyancsak mezőségiéek s ez a tény sem lehet véletlen. ⁶⁾

A répacukor népszerűsítése csökkentette itt is a méhészet jelentőségét, mely a méhészeti tanfolyamok hatása alatt különben is lényegesen átalakult. ⁷⁾ Azonban a mezőségi méhészet összezsugorodására s átalakulására mindenkéül nagyobb hatással volt a régi, méhészetre alkalmas földrajzi környezet lassú átalakulása. Az egykori, mézélő aljvirágokban gazdag tölgy- és vegyeserdők irdatlan pusztításánál csak a juhtenyésztésre voltak tekintettel, később pedig a fával való üzleti haszonra. Az egykori kettősfordulót a 18—19. századforduló táján a Mezőségen is a háromfordulós gazdasági rendszer váltotta fel, tehát míg eddig a szántóföldeknek fele, ezentúl már csak harmada maradt »nyomás«, azaz mézélő virágokban gazdag ugarlegelő. ⁸⁾ De nemsokára még ez is megszűnik a Mezőségen végrehajtott századvégi tagosítással. Az egyre belterjesebb mezőgazdaság a zombékokat, réteket is eke alá fogja s az egykori méhlegelőket alig pótolják a különben szaporodó gyümölcsfák és a telekkerítésekbe, útszélekre, patakpartokra, martos helyek lekötésére ültetett akác. A belterjesebb gazdálkodás sok utánjárást igényel s így egyre zsugorodik a méhvel való foglalkozási idő is, a méhvel babráló embert mindinkább naplopónak nézik gazdatársai. ⁹⁾

Kétségtelen ezekután, hogy ha lesz is még a Mezőségen méhészet, az feltétlenül más lesz, mint a mostani ; mint ahogy ma már az egykorit is jobbára csak emlékek alapján eleveníthetjük meg. Az alábbiakban helyi adatközlőim szíves segítségével ezt kísérlem meg.

¹⁾ Ezt azért teszem jegyzet alakjában és csak a legszükségesebb mértékben, mert a Mezőség népi méhészkedésének teljes feldolgozása későbbi feladat. Különbén is a györgyfalvi méhészkedésről szóló dolgozatom a Bolyai Tudományegyetem Néprajzi Intézetének a györgyfalvi kutatásokat összefoglaló kiadványában jelenik majd meg. U. i. további anyaggyűjtés is folyik a Mezőség méhészkedéséről.

²⁾ Magyarország Néprajza, II, 14.

³⁾ Erre vonatkozóan l. pl. Soó Rezső megállapítását : A növény és élete, II, 304—305.

⁴⁾ A falu nevének régebbi írott alakjait l. Csánki Dezso : Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában, V., 381., hol Mehes, Mihes alakban fordul elő és sosem Ménes alakban (1348. : Myhhes, Mehhes, Mehes ; 1426. : Mehes ; 1493. : Mehes, stb.).

⁵⁾ Orbán Balázs : Székelyföld leírása, IV, 153.

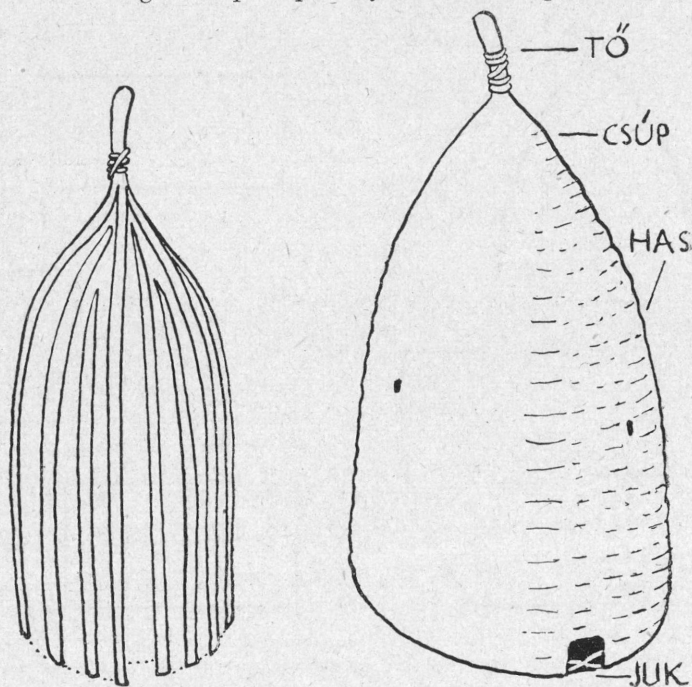
⁶⁾ Botskai János kézíratos méhészkönyve (1748.) és Vesmás Márton : Erdélyi méhes kert Kolozsvárt, 1774.

⁷⁾ Az Erdélyi Méhész-Egylet főként a századforduló táján igen sok tanfolyamot rendezett a falusiak számára s falujukban gyakorlati útmutatással is ellátta őket.

⁸⁾ Tagányi Károly, A hármasszoros rendszer behozatala Erdélyben. Gazd. Tört. Szemle, 1894. 21—26.

⁹⁾ Adatgyűjtés közben tapasztaltam, hogy mennyire lenéztek egyik idősebb adatközlőmet, mert az »áldott nap csak a méhekkel babrálnak«.

Emlékezet szerint Mezőköbölküton 50 évvel ezelőtt a legtöbb gazdának volt méhe, soknak 15—30 kassal is. Ekkor »a határ harmadrésze még legelő volt«, vagyis az 1896-ban történt tagosítás előtt a földművelés a hármashatár keretében történt, mint a falusi közösség váltógazdasága. A »nyomást« nyárban megugarolták, ősszel bévetették búzával (őszforduló), más évben tavasszal megszántották és törökbúzát, zabot, tavaszi búzát, árpát, alakort vetettek belé. A törökbúza közé még krumplit, paszulyt, tököt, magoskendert is vetettek

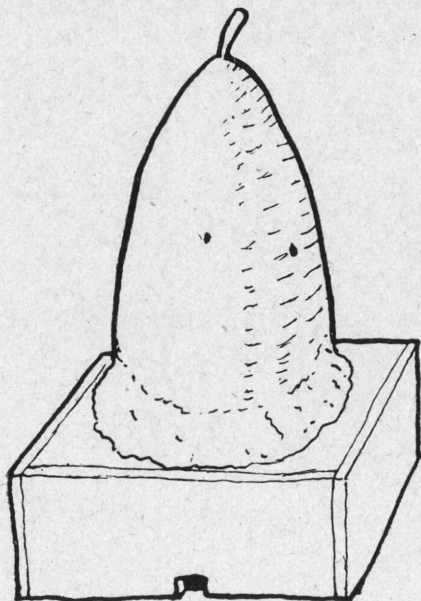
1. ábra. Méhkosár váza (balról) és betapasztva (jobbról).

1. The frame of a hive (on the left), and a complete plastered hive (on the right).

(tavaszforduló). A tavasziak aratása, kiszedése után maradt a tarló nyomásnak, és főként a juhok legelőjéül szolgált. Ez a mézelővirágokban gazdag nyomás vagy ugar a méheknek is kiváló legelőterülete volt egészen a tagosításig, mikor is a kötöttgazdálkodás megszűntetésével megszűnt az ugartartás is. A helybeli református egyházközség régi irattárát vizsgálva, megállapíthattam, hogy száz év előtt az egyház kurátora a szokásos téli számadástételkor az egyház méhgazdaságáról is számot tartozott adni: vagyis az egyháznak fontos vagyontárgya volt a méh és ennek terméke, a méz és a viasz.¹⁰⁾

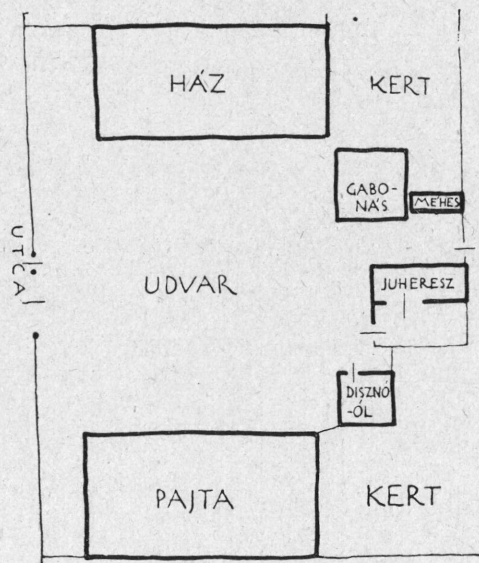
Régen kizárólag s ma is jórészt, méhkosárban tartották a méhet (1. ábra.). A lépkeretes kaptárt alig ismerik, de nem tudnak a kaptár elődéről, a fatörzsből készült bődönökről sem. A méhkosár (méhkas) készítéséhez minden méhesgazda ért, azonban mégis vannak mesterei, kik hivatásszerűen foglalkoznak méhkosárkészítéssel, más gazdák és a nagysármási vásár számára. Így a 63 éves Lakatos István Józsié a kampósbotok, macsukás pakulárbotok, kosarak, kastyukok készítésén kívül méhkosarat is készít. A kosárfonást apósától tanulta. Másod-harmad esztendő s venyikéből (iszalag) készíti, mit ősszel vagy télen »szed« az erdőn, mert ekkor már »a léje meg van állva«. Egy méhkosár készítése egy

napot vesz igénybe. Egy mogyorófát levág töviből, négybe elhasítja a felső felit (a tövénél nem), nekifog és kerteli bé a négy fát. Mikor kezd szélesedni a kosár, az ágak közé teszi bé a fácskákat (mogyorófa hasíték). Csinál egy kalácsot (vesszőabroncs) és azzal méri a kosarat fonás közben, hogy szép kerek legyen. Mikor már készen lenne, hagynak a méhek járásának egy lyukat és béteszik a keresztet (lépvesszőket). Tapasztatlan adják el. »Régen egy kosárért egyannyi csöves törökbúzat adtak, mejjesen megrakva.«

2. ábra.

Méhkosár, »deszkával« megtoldva a mézür.
2. Hive, with a board fixed to the hole.

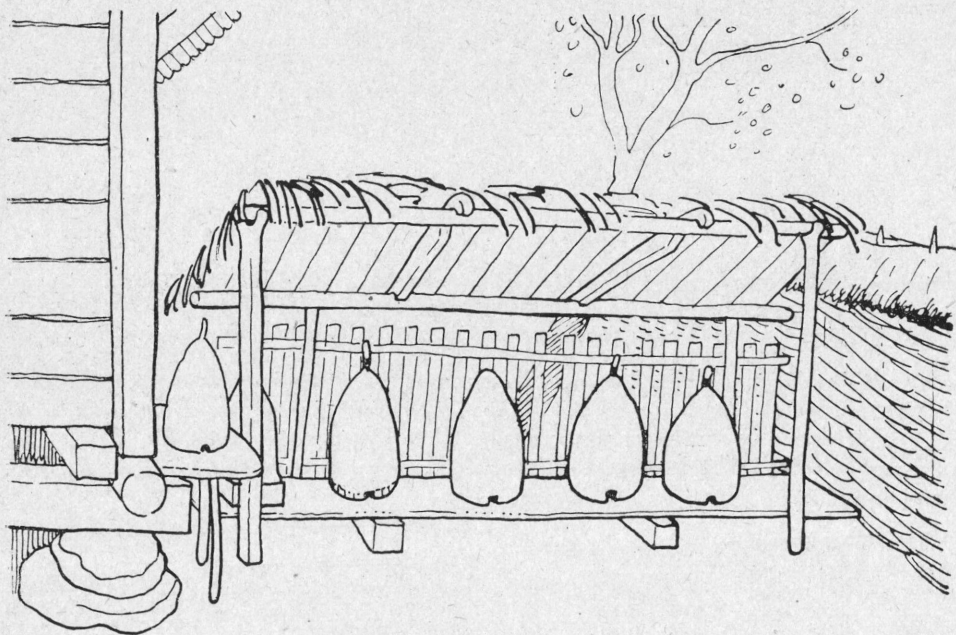
3. ábra.

A méhes helye a telken. (Lakatos István telke.)
3. The place of the apiarian on the plot.

A méhkosarat minden méhesgazda maga tapasztja be kívül, »hamuval kevert lágú marhaganéval«. A kertbe padokra helyezik, minden kosarat egy zsup sással vagy sátevél fednek le, hogy ne verje az eső s a nagy hideg s a meleg nap-sütés se ártson, mert a melegtől könnyen leszakad a lép. Magasra, pl. tornácra azért nem teszik, mert a szél-től is kell védeni a méhet s azért sem, hogy a méh-

¹⁰ Az egyházközség Kurátori Számadások Könyvében (Diárium) találjuk többek között: a következő, méhészetre vonatkozó adatokat: 1791. II. 22.: méh korár 7. — 1792. III. 26.: méh vagyon el téve kosár 9. — 1794. I. 28.: Méh vagyon el téve 6 kosárral. — 1795. I. 30. Méh vagyon 5 kosár. — 1796.: méh el van téve 7 kosár. — 1797. II. 6.: Méhe vagyon 8 kosár. Viasz egy kupa s egy fertály. — 1800. II. 21.: Méhe 7 kosár. Három csomó viasz, mint egy három font. — 1802. II. 8.: Méhe kosárral 4. Fél kupa viasz. — 1805. I. 28.: Méh 13 kosár. Viasz három fertály. — 1811. II. 9.: Vagyon eltéve hét kosár Méh. Vagyon el adni való viasz egy fertály. — 1812. II. 26.: Öt kosár Méh. — 1813. I. 9.: Öt kas méh. Egy fertály viasz. — 1814. I. 21.: Hét kosár méh. Két fertály viasz. — 1815. I.: Öt kosár méh — egy kupa viasz. — 1817. I. 29.: El tett szegény kos meéh 3. Viasz fél kupa. Újabb viasz fél fertály. — 1818. XII. 9.: Két kosba Méh — fél kupa viaszat el ada. — 1819. II. 21.: Két kosár Méh — 4 kosár hitván Roj — egy fertáj Viosz — Tavallyi fél kupa Viosznak az árát, 2 Rforintot az Emeritus Kurátor Perceptumában nem inferálván, tartozik az Uj Kurátornak által adni. — 1821. II. 10.: Telelésre el tett 3 kas méh. — 1828. II. 13.: Telelni el tettetett három kosár méh. — 1837. I. 24.: Hét kas méh. — 1839. I. 31.: Van telelőbe 3 kas Méh. — 1851. I. 31.: Egy jó kas méh. — 1858. II. 10.: Van méh 3 kosárral.

nek hazajövet ne kelljen magasra repülnie a nagy *terüvel*. A méhes elé, »világos« (napos) helyre, a földre *itatóválucskát* helyeznek s ebbe 2—3—4 ágat dobnak, hogy a méhek rászállva könnyen ihassanak. Erősebb méhcsaládok kosara alá újabban *deszkát* tesznek — ez négy, tenyérnyi széles, deszkából összerótt keret — a mézür lefelé való kibővítésére (2. ábra.). Nagyobb méhességzadák a méhkosarakat az udvar és kert határán felállított *méhereszben* helyezik el (3. ábra.). Ez négy sásfán nyugvó fedélrész (4. ábra.). A méhereszre némelyektől itt is használt

4. ábra. »Méheresz«. (Lakatos Istváné.)

4. „Swarming“

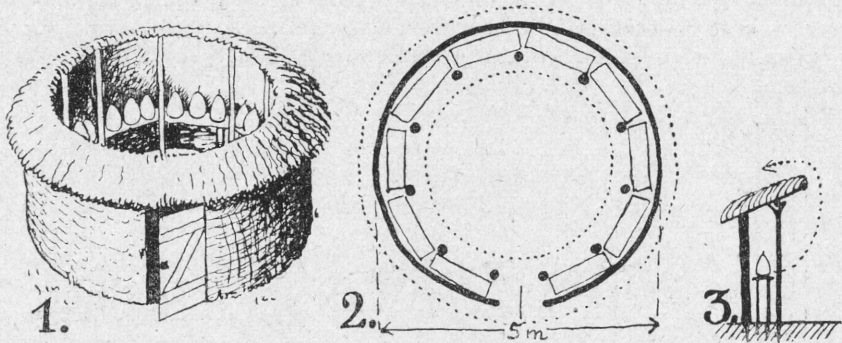
»méheskert« elnevezés arra utal, hogy valamikor itt is ismert volt a köralaprajzú, fonott, tehát »kertelt« méhesforma (5. ábra), melyet — bár csak emlékében — sikerült megtalálnom a szintén mezőségi Györgyfalván.¹¹⁾ A méhes elé méhfüvet ültetnek, mely a mezőn is bőven található. Ezenkívül a baltacin és akác a méh legfőbb tápláléka. A különböző s egyre szaporodó gyümölcsfák egészítik ki még a méhlegelőt.

»Tavaszkzedetin, mikor már szép idő volt, március végén, hogyha nem szeles az idő, kieresztik a méhet«. »Mikor a kakasvirág ki van virágozva az erdőn, már horgya a méhet«. De a *kieresztés* ideje általában *Gyógyboldogasszony napjához* (Gyümölesoltóboldogasszony, márc. 25.) fűződik. A marhagané tapasztástól bicsokkal megszabadítják a *jukat* s a kosár elé teszik a szekérláncot, hogy a méhek azon másszanak keresztül, mert ettől — a néphit szerint — *megerősödnek, gyűjtősök lesznek*.¹²⁾ Régen, hogy mérgeesebb legyen a méh, kieresztéskor *farkasgégét* tartottak a lyuk elé. Mondják azt is, hogy csak az tett farkasgégét, »aki olyan vót« s azért tette, hogy a méhei másnak a mézét *rabolják*.

¹¹⁾ Részletes szóbeli leírás alapján készült rajzát itt közlöm.

¹²⁾ Ugyanitt a juhok tavaszi kieresztésekor is hasonló szerepe van a szekérláncnak, melyet a pajta ajtajában helyeznek el.

A kieresztés után egy-két hét múlva megvizsgálják, hogy vajjon »hogyan áll az ajja«. Vajjon penészes-e, járt-e egér! Ha egér járt, felfordítják a kosarat, előveszik a lépvágó kést (6. ábra), levágják a lépet, amit az egér megjárt. Ugyanígy a penészes lépet is levágják. Hogy a léphez hozzáférjenek, egy fenekén kilyukasz-

5. ábra. »Méheskert« Györgyfalváról (Gheorgheni) (Nagy Gergelyé volt.) 1. távlati kép. 2. Alaprajz. 3. Oldalmetszet.

5. "Apiarian" from Gheorgheni. 1. perspective picture, 2. groundplan, 3. side view.

tott fazékba élőszenet (parazsat) és szárazganyét tesznek s ezzel füstölik a kosarat alulról, a füst elől aztán a méhek felhúzódnak a kosár csujja felé. A penészes vagy egérjárta lépet mindig úgy vágják le, hogy sarkosan maradjon, mert az anyaméhet mindig itt költik ki, a sarokban. Letakarítás után kezd aztán dolgozni a méh.

6. ábra. Lépvágókés. — 6. Comb cutting knife.

Június elsejétől kezdődik a rajozás. »Előtte már hajja, ha a kosárra teszi a fület, hogy az anyaméh szépen füttyül, mikor kezd fláznia«. Másik jel, hogy »rajzás előtt savanyú a szaga a méhkosárnak«. A méhek kigyűlnek a kosár szájába, ott csüngenek addig, míg az anyaméhet kiverik. Két-három nap múlva valamelyik gyümölcsfára vagy kőrifára száll az új raj, ha pedig szeles idő van, messze, »világgá« megy. Hogy a méh ne menjen messze, mikor látják, hogy el akar szállani, port dobnak elejükbe, akkor lennebb száll s hamarabb letelepszik a méh. Füttyülni is szoktak ilyenkor, szép csendesen, vékonyan utánozzák az anyaméheket. Szokták úgy is, hogy a »füvet összehajcsák csokorba, mind a lócsutakat, összekötik és azt tartják, hogy akkor nem megy tovább a méh.«

Amikor a méh a faágon megtelepedett, előveszik a méhkosarat, belül méhfüvel jól megdörzsölik, kívül-belül édestejjtel megmossák. Egy fazekat alól kilyukasztanak, parazsat tesznek bele, erre meg szárazganét. Ha nem érik, póznára kötik és úgy füstölik alulról a méhet. Amíg az egyik füstöli, a másik a kosarat hosszú karóval a méhek fölé tartja és a méh a füst elől a fenti módon elkészített kasba száll. Az így befogott méhet, mikor elcsendesedik, leeresztik a

földön elterített lepedőre, ezzel összefogják s a méheskertbe viszik. A padra téve, csendesen kihúzzák a lepedőt a kosár alól, aztán a kosarat kereken letapasztják.

Ha valamelyik méhcsalád egy nyáron több rajt ereszt, az új rajt egy régivel *összeverik*, mert a későbbi rajok már gyengék s nincs is idejük a gyűjtésre. Az összeverés úgy történik, hogy a kertben lyukat ásnak a földbe, az elfogott új rajt kosarában odaviszik és a méhet a kosárból a lyukba *verik*, gyorsan feléje teszik a régi raj kosarát és a kosár köré *port* (földet) *húznak*, hogy a méh ki ne szabaduljon és a két raj *összekeveregyen*.

A méhek tavasztól (március végétől) október közepéig *dolgoznak*, gyűjtenek. »Két-három nap meleg, utána kövér esső, utána megint meleg: ezt szereti a méhek. Ez a méh *lépesedésének* is az ideje. A lépet rendszeren függőlegesen rakják, azonban vannak *balkezes* méhek is, melyek *keresztbe* (vízszintesen) rakják a lépet.¹³⁾

»Ősszel (októberben), mikor lássák, hogy már tele van a kosár, a lépet már a deszkáig (mézúr) rakta, ami lép van a deszka közt és még fenn is, levágja a *késsel*. Csak egészen keveset hagynak meg a méhnek *télire* táplálékul a kosár csupjában. »Amejik nem ojan nehézségű mind egy málé, azt a rajt nem érdemes megtartani, me télen úgy se él meg«. Az ilyen családot tehát *megölik*. Egy rossz lapátra parazsat tesznek, erre pedig *büdöskövet* (ként). Ásnak egy lyukat a földbe, ide teszik a lapátot, erre rá a kosarat és körül földet hányanak. A kosárból aztán kihányják az elpusztult méhet, majd a lépet szépen kivágják. Emlékezet szerint régen is mézkivételkor, mindig megölték a méhet, tehát a »kido-bolást« Kőbölkúton nem ismerik.

A levágott lépet egy tiszta cserépfazékban a tűzhelyre teszik, hol belőle a méz javarésze *kicsorog*. Ami így ki nem csorog, azt aztán kézzel *szorították ki*. Régen a viasz tándorkereskedőknek adták el. Ezek késő ősszel járták be a Mezőség falvait, a viasz gyűjtésére. Emlékezet szerint Szeben környékéről lóval jöttek, *bostyinárosoknak* nevezték őket. »Pénzen fizettek, beletették a zsákba, lóval hazavitték, kinyomták belőle a maradék mézet s a viaszból gyertyát csináltak s a gyertyát is, a mézet is jól elatták.« Voltak azonban, akik nem adták el a bostyinárosoknak a lépet, hanem maguk készítettek belőle gyertyát, mint ahogy némelyek ma is készítenek: a lépet egy kis fazékban megfőzik, egy kis tálat megvizeznek, beletöltik s abból, mikor kihül, kiöntik. Ebből aztán, mikor kell, letörnek egy darabot és a »tűszejk« felett kézzel »megsírítik« s csepűfonállal gyertyát csinálnak az asszonyok.

A méhek átteleltetése, *télbe való eltartása*, régen abban állott, hogy a kosarakat kereken odatapasztották jó vastagon marhaganéval, a röplyukat is elzárva, a kosárra rátették a sás- vagy sáté-zsuppot, hogy óvja a hideg ellen. Ha gyenge volt a nyár, korán beállt a tél, vagy sokáig tartott, akkor március végén már *étetni* kellett. »Magsütnek egy csirkét zsírban s tavasszal, mikor legyengült a méh, béteszik a kosárba. Hogyha csirke nem vót, vett egy kupa (1½ liter) bort, szájába vette, felfordította a kosarat és réjáeresztette.« Újabban, ha már felélték a mézet, fiazás előtt cukrot is tesznek a kosárba, hogy felerősödjének.

Mint eddig is láttuk, a mezőkőbölkúti méhészkedés át-meg-átszövődött a nép babonás hiedelmeivel. Egyik adatközlőm szerint: aki a méhét farkasgégén

¹³⁾ Itt kell megjegyezni, hogy Kőbölkúton a méhek egykori nyaraltatására vonatkozó adatot nem sikerült találnom, noha a közeli Széken, emlékezet szerint, a nagyobb méhesgazdák egész nyáron kint tartották méheiket az erdőszéleken, tövissel elkerített bokros helyeken vagy épp az erdőben csináltak kis tisztást, hol a szekérral kihozott kasokat vágott »patkák«-ra helyezték. Györgyfalván is az éjszaka csendességében szekérral vitték ki a méheket a szénafűre vagy a tordai határba »nyaraltatni«, mely idő alatt a családból egy idősebb ember vigyázott rájuk, éjszaka a szekér alatt hálva.

át eresztette ki tavasszal, az azért tette, hogy méhei másnak a mézét rabolják el. Ha a gazda észrevette, hogy idegen méhek járnak hozzá mézért, reggel korán betapasztotta a kosarat, egy csebret megkent egy kis mézzel s mikor jöttek a rablóméhek, rászálltak a cseberre. Akkor a gazda egy lepedővel letakarta a csebret s a benne szorult méheket leforrázta. Volt eset, amikor úgy védekezett a gazda, hogy a rablóméheket mésszel »leprecskelte«, s akkor elment a méhek gazdájához, aki azokat küldte s elmondta annak, hogy nála idegen méhek járnak, rabolják a mézét. Mikor a célzás folytán szóváltás keletkezett, a fehérhátú méhek bizonyították, hogy csakugyan igaza van. »Többet a méhek nem mentek arrafelé«. Azt tartják, hogy méhet nem jó ajándékba adni. »Hogyha odaadnak egy barátának egy raj méhet ajándékba, egy-két esztendő múlva a többi is utánnamegy«. Adatközlőm bátyjának adott egy családot; mind elpusztult, a többi is, a bátyjának pedig megszorodott rövidesen. Ezért »akinek méhet adnak, az kell aggyon vajegy kupa búzát, törökbúzát«, jelképes fizetségként, »hogy el ne vigye a szerencsét«. A gazdának értékelnie, szeretnie kell jószágát. Ezt a belső kapcsolatot kifejezi az a megállapítás is, hogy »ha rossz kéz bánik a méhvel, elpusztuk.

Iff. Kós Károly

Bee-keeping in Mezőség. The research took place in the village Fantanita lying in the middle of Mezőség (Transylvania). Bee-keeping was a great tradition here, but its significance was decreased by the growing popularity of the sugar-beet and by the fact with the breaking up of the fields only a small part of the land was left uncultivated or for pastureland. This article deals with traditional proceedings known still today, customs of bee-keeping and beliefs connected with it. The apicultural courses held around the turning of the XXth century had an influence in changing the domestic costumes.

A csongrádi baromfitartás szokásai és hiedelmei.

A baromfitartással néprajzi szempontból eddig elég kevesen foglalkoztak. A nagyobb háziállatok néprajza aránylag kimerítőbben van feldolgozva. Ennek az lehet az oka, hogy a baromfi a legkevésbé értékes háziállat. Ezzel szemben gazdasági jelentősége jóval nagyobb, mint bármely más állatfajtaé, mert ma a legelterjedtebb háziállat. A háztartások 95—96%-ában megtalálható Csongrádon a baromfi, még a legszegényebb családoknál is. Így az állatok közül épp a baromfi az, amely köré a legtöbb szokás és hiedelem fonódik. Míg a nagyobb állatokkal kapcsolatos hiedelmek ma már meglehetősen kihaltak, vesztitenek jelentőségükből, a baromfiaknál ez a folyamat csak a legújabban indult meg. Ez a tény többek közt annak is tulajdonítható, hogy a baromfiak gondozása kizárólag az asszonyok dolga. Tudvalevően az asszonyok munkája szűk körben mozog, ennélfogva műveltségük eddig alacsonyabb, társadalmi tudatuk fejletlenebb volt, helyhezköttöttebben éltek, tehát általában konzervatívabbak voltak, mint a férfiak.

Ez a tanulmány 1918—1948 közt gyűjtött adatokat tartalmaz. Ez idő alatt megfigyelhető volt az az általános folyamat, hogy a régiebb, összetettebb eljárások lassú kiveszésnek indultak és általában az idősebb nemzedék őrzi azok legnagyobb részét. Mivel a tanyai baromfitartásnak nagyobb a jelentősége, mint a városinak, természetesen a tanyákon a régebbi tartásmód is jobban konzerválódott.

¹⁷⁾ Györgyfalván és Széken a házipadlásra »hiuba« viszik fel télire a méhkosarokat.

Az adatközlők legnagyobb része asszony volt. Csak az időjósással kapcsolatos hiedelmek erednek jobbára férfaktól. Igen jellemző, hogy egyetlen adatközlőben sem él ma már összefüggő egészként a baromfiakkal kapcsolatos hit-világa; meglepő eltérések tapasztalhatók. Van például két egymást kiegészítő gondolat: újhoidkor szívesen ültetnek kotlót tojásra, de nem jó, ha újhoidkor kel; ennek fordítottja: telihoidkor nem jó ültetni, de jó, ha akkor kel. Ezeket ma már csak kevesen ismerik. Aki ismeri, sem tudja mind a kettőt, hanem csak egyikét, vagy másikat. Ugyanilyen töredékes minden más hiedelem terén is a csongrádiak tudása.

Igyekeztem a baromfiakkal kapcsolatos eljárásokat a maga egészében vizsgálni, nem szakítottam tehát ki a baromfitartás köréből. Ezért kellett sokszor utalnom más állatokkal (esetleg emberekkel) kapcsolatos hiedelmekkel való összefüggésekre is. Az elrendezés szempontjai magából az anyagból adódtak. Ez ok miatt az osztályozás, csoportosítás kettészakít egyszerre és egyidőben gyakorolt cselekedeteket, mert a jelesebb napokra előírt cselekmények szerepe sokcélú és sokirányú lehet.

Az itt közölt adatok legnagyobb részét ismerik ugyan, de már nem gyakorolják. Különösen 1914, de még inkább 1945 nagy cezúra a hiedelmek fejlődésének történetében. A modern társadalmi átalakulás a felé mutat, hogy egy nemzedéken belül véglegesen felszámolódnak. Egyetlen kivétel lesz a baromfi időjóslo képességére vonatkozó hiedelemcsoport, mert ez mind pontos és eléggé megbízható természetmegfigyelésen alapszik. Ez a tanulmány részben a baromfi betegségről és gyógyításáról szóló cikkem folytatása, (Ethn. LIX, 133—138.) részben egy tervezett hosszabblelkzetű dolgozat egy része, amelyben igyekszem feldolgozni a csongrádi baromfitartás teljes anyagát.

*

A csongrádiak a tyúk állapotának négy szakaszát különböztetik meg: 1. a »tojótyúk«, gazdasági haszna: a tojás; 2. a »kotlóstyúk«, elhagyja a tojást, fészket készít és készül a keltéshez; 3. az »ülőstyúk«, rajta ül a tojáson három hétig; 4. a »csirkéstyúk«, a kikelt csirkéket vezeti. Mind a négy szakaszban ugyanarról a tyúkról van szó és mivel az idevágó szokások és hiedelmek is összefüggenek, leghelyesebb ezeket együtt tárgyalni.

A »tojótyúk.«

A baromfitartás legfőbb haszna a tojás, éppen ezért mindent elkövetnek, hogy a tojáshozamot gyarapítsák. Ennek kétféle módszerét ismerik: 1. racionálisan avatkoznak be (erőtakarmány alkalmazásával, összetört tojáshéj etetésével, mésszel stb.); 2. mágikus módszerekkel. Bennünket természetesen legelőször most csak ez az utóbbi érdekel. Meg kell azonban jegyezni, hogy az észszerű takarmányozás egyre nagyobb teret hódít a varázsló eljárások rovására.

»Luca« (Lúcia)-napján (december 13-án) napkelte előtt a gazdaasszony kimegy a kormos piszkafával vagy bottal a tyúkólba és még az »ülő« (ülő-rúdon) megpiszkálja hátulról a tyúkokat, hogy a következő esztendőben sokat tojjanak. (Szórványos esetekben a piszkafával előzőleg belekotornak a kemen-cébe. A legtöbb helyen ma már nem mondanak semmit. Régebben a következő szöveg kíséretében végezték a piszkálást: »Az én tyúkom tojjon, a másé (v. másé csak) kotojjon (v. kotyojjon.)« Esetleg egyszerűbben: »Kotojjatok, tojjatok!« Mindkét szöveget háromszor ismételték el. A néphit szerint így sok tojás és kotlóstyúk lesz a következő évben.

Egy adatom szerint »Luca«-napján már éjfélkor kimegy a gazdaasszony, esetleg a gazda, a pizskafával a tyúkólba. Az »ülön« hátulról megpiszkálja a tyúkokat és közben ezt mondja háromszor: »Ül, ül, ül! Toj, toj, toj!« Ez a szokás is azt célozza, hogy a következő évben sok tojás és kotló legyen annál a háznál.

Az említett szokás mind a három változatban már meglehetősen kihalt. Annál ismertebb a »Luca«-napi etetés.

»Luca«-napján reggel a szokott időben etetik a baromfiakat. Az etetés legfőbb szempontja az, hogy minél apróbb szemű és minél változatosabb táplálékot kapjanak, mert úgy tojnak majd sokat a következő esztendőben. Éppen ezért lehetőleg köleskását szórnak eléjük. Ahol ez nincs, búzát, ocsút, árpát, zabot, kukoricát, esetleg még korpát, cirokmagot, kenyérmorzstát, kenyérhéjdarabkákat, napraforgómagot is adnak enni. (A napraforgómagból csak keveset szórnak eléjük, mert könnyen hasmenést kapnak tőle.) Ahol akad a háznál még úgynevezett »fijas kukorica« (két-három cső ujszerűen össze van növe), azt is lemorzsolják és a baromfiak elé szórják, hogy »ijasoggyonak-fijasoggyonak« (sokat tojjanak és keltsenek) a következő évben. [Ebből az úgynevezett »fijaskukoricából« azért marad ilyenkorra kevés, mert mihelyt megtalálják, a hasas »magkocának« (tenyészkoca) adják, hogy sokat »fijadzon« (malacozzon.) Érdekes megemlíteni, hogy a terhes asszonyoknál ugyanez tiltó értelemben érvényes, t. i. ha összenőtt gyümölcsöt találnak, nem eszik meg, mert ikreik születnének.]

A legtöbb helyen még vigyáznak a »Luca«-napi etetéskor arra, hogy ne szórják nagyon szét az udvaron az eleséget. Ha van a háznál »abrinc« (hordóvagy kerékabroncs), abba szórják bele a baromfieléséget. Ha nincs »abrinc« a háznál, a pizskafával a baromfiudvaron kerítenek egy »várat« (kört) és abba hintik az eleséget. Így a baromfiak kénytelenek egyrakáson enni s a néphit szerint majd a következő évben sem szélednek szét, otthon tojnak, »Nem tojnak szét« (nem rejtik el messzire a tojást.) Ez azért élő szokás, mert egyrészt a tyúk szereti elrejtteni a tojást, másrészt a tanyavilágban nagyon fontos az összeszokott baromfiállomány.

»Luca«-napján egész nap nem szabad varrni, mert bevarrnák a tyúkokat és így keveset tojnéának a következő évben.

»Luca«-napján könnyen el lehet veszíteni a tojás, tej, állattartás hasznát. Következésképp ezen a napon nem szeretnek látogatóba sem menni, sem pedig vendéget fogadni. Ugyanígy nem szabad a házból e napon semmit kiadni, mert elveszítenék a hasznot. 1914 előtt ez a szokás még annyira élő volt, hogy például a Belvárosban (Csongrád legősibb városrésze) a család otthon kártyázott, iszogatót, a fiatalság bálozott, az asszonyok pedig a karácsonyi ünnepekre meszelték a szobákat. Még ma is tartják azt, ha véletlenül vendég jön és férfi, az szerencsét jelent. Egyrészt azért, mert a férfiak nem foglalkoznak a haszon ellopásával, másrészt, ha van vemhes állat a házban, hímnemű ivadéka lesz (bikaborjú, kanmalac stb.) Érdeemes megemlíteni, hogy ez a hiedelem újév napjára is érvényes, ha t. i. ilyenkor férfi az első látogató, az évben sok hímnemű állat jön világra abban a házban. Ez a hiedelem természetesen a baromfiakra nem vonatkozik.

»Luca«-napján lehetőleg nem adnak ki semmit a háztól, mert kiadnák a hasznot is egész esztendőre. Sokszor elfeledkeznek erről a jeles napról s például tojást adnak el. Így a következő esztendőre eladták a tojás-hasznot, a baromfiak nem fognak tojni. Van rá eset, hogy például egy háztól minden nap hordják

a tejet, tehát ekkor is ki kell adniok. Ilyen esetben sőt tesznek a tejbe, vagy mérnek vissza belőle és evvel biztosítják továbbra is a hasznot maguknak. Sok »boszorkányos« asszony számít arra, hogy ismerősei megfélekedzenek e jeles napról és az idevágó tilalmakról. E napon elküld tojásért, búzáért stb., hogy magának szerezze meg a hasznot. Ha azonban eszükbe jut a tilalom, megtagadják a kért dolog kiadását. Ez annyira általános szokás, hogy ilyen visszautasítás miatt sohasem szoktak megharagudni.

A »Luca«-naphoz hasonló sűrűsödési csomópont a karácsonyt megelőző úgynevezett »karácsony búttye« (bójtje, december 24-én). E fejezetben természetesen csak azokat a szokásokat tárgyalom, amelyek a tojáshozam gyarapításával, tehát a »tojótyúkkal« vannak kapcsolatban.

Karácsony »búttyin« ebédre az asztal alá kosárba vagy »szakajtóba« (kerek, fületlen, szalmából font kosár) szénát, szalmát tesznek. Ebbe egy-egy »marok« (marék) búzát, árpát, kukoricát, zabot stb. raknak, később pedig azt a zöldség hulladékot, amely az ebédre való készülődésből kimaradt. Ezt a takarmányt másnap, karácsony reggelén, megetetik az állatokkal, így a baromfiakkal is, hogy a következő esztendőben egészségesek legyenek. A zöldség hulladékot a baromfiak kapják, hogy ettől sokat tojjanak.

Karácsony »búttyin« az asztalon maradt morzsát és egyéb hulladékot nem dobják el, hanem gondosan megőrzik. Ennek »karácsonyi morzsának« többféle szerepe van. Egyik ismert, de nem általános szokás szerint ezt a morzsát karácsony reggelén a baromfiaknak adják, hogy a következő évben sokat tojjanak.

A harmadik csomópont Szent György napja (április 24.), illetve az e napot megelőző időszak.

Szent György-nap előtt az udvaron, a szabadban nem szabad varrni, mert abban az évben nem tojnének a tyúkok. Ez nem általános, mert más adatom azért tiltja a varrást, hogy a cérna egész évben ne szakadjon. Természetesen a tilalom a szobákra, tehát a ház belsejére nem vonatkozik. Megemlítem, hogy akárcsak országszerte, itt is ismeretesek másirányú szokások is Szent György-napján. Így például, ha Szent György-nap előtt lepkét találnak, elteszik a pénztárcába, hogy abban az esztendőben sok pénzüket legyen. Ha e nap előtt gyíkot fognak, megkenik vele a torkukat és ezzel biztosítják magukat egész évre torokfájás ellen.

Ha nyáron »ütetnek« (tesznek kelteni) tojást, úgy számítják ki a kelés időpontját, hogy lehetőleg »két Boldogasszony« (»Nagyboldogasszony« augusztus 15-én és »Kisasszony« szeptember 8-án) között legyen meg a csirke. Az ebben az időpontban kelt baromfiakat nem vágják le, hanem meghagyják »magnak« (tenyészteni), mert azt tartják, hogy ugyanakkor kezd el tojni, mint az év tavaszán kelt korábbi baromfiak és a tojása nagyobb és több.

Ha »két Boldogasszony« között kel a galamb, azt is »magnak« hagyják, mert jó tojó és keltő lesz belőle.

Az említett szokások és hiedelmek kivétel nélkül kiveszőben vannak ma már. Sokszor cáfolják, vagy gúnyolják azokat, akik ezekben hisznek. Különösen a következő tréfával szokták a »habonás« asszonyokat kigúnyolni: Ha valaki sok tojást akar, el tudja érni azt is, hogy egy nap egynél többet tojjon a tyúkjá. T. i. lyukas kosárba kell a tyúknak fészket készíteni. A lyuk csak akkora legyen, hogy a tojás le tudjon gurulni. Alul pedig egy tartót kell felszerelni, nehogy a tojás összetörjön. Amikor a tyúk megtojik, mindig visszanez a tojásra. Mivel időközben a tojás eltűnt a fészekből, a tyúk nem találja, gyorsan tojik még egyet, hogy pótolja a hiányt.

A »kötöstyúk«.

Nem minden »tojóstyúkból« lesz jó »kötöstyúk«, sőt van olyan is, amely egyáltalán nem »kötlik ē« (nem hagyja el a tojást és nem készit fészket). Sokféle mágikus eljárás segítségével igyekeznek a kötöstyúkok számát szaporítani. Jellemző, hogy ezek nagyrésze azonos, vagy legalább is hasonló a tojóstyúkokéval, hiszen ugyanarról a tyúkról van szó, csak állapota másik szakaszában.

Azok az előző fejezetben tárgyalt »Luca-napi« előírások, amelyek a tyúkok megpiszkálására vonatkoznak, ismertek a kötöstyúkokkal kapcsolatban is. Ugyanígy a karácsony böjtjén dívó szokások és a karácsony reggeli etetés is azt célozza, hogy a következő évben sok kötöstyúk legyen a háznál.

A karácsony »bütytyin« (böjtjén, december 24-én) dívó szokások közül külön ki kell emelnem azt, amely csak a kötöstyúkokra vonatkozik. Említettem, hogy ebédre az asztal alá kosárba, szakajtóba szénát, szalmát tesznek és ebbe helyezik el a különféle takarmányokat. Másnap, karácsony reggelén, a zöldség-hulladékot odaadják a baromfiaknak, hogy sok kötöstyúk legyen a következő esztendőben. Ugyanekkor a szénából, szalmából tesznek a tyúkok fészkebe is, ahol tojni szoktak, hogy sok korai kötöstyúk legyen a következő évben. (Ebből a szalmából szórnak mindenféle állat alá.)

Minél korábban »kötlik ē« a tyúk, annál értékesebb, mert korai lesz a csirke is. Ha nem akarnak a tyúkok »fészeknek esni« (elkötölni), nagyon nyugtalanok az asszonyok. Ilyen esetben Szent György-nap (április 24.) előtt friss vakondtúrást keresnek. A porhanyós földből egy »összemarkokkal« (két tenyérrel összemarkolva) hazavisznek. Otthon a tyúkfészekbe teszik a földet, szalmát hintenek rá. Így a fészekre tojni járó tyúkok közül hamarosan lesz olyan, amelyik »elük« (elkötlik).

Van evvel kapcsolatban egy másik szokás is, de az előzőnél kevésbé ismert. Szent György-nap előtt néhány »mogyoró« (szem) vadnyúlgaajt szednek és ezt szórják a tyúkok fészkebe. Azt tartják, hogy egy-két napon belül bizonyosan lesz így kötöstyúk.

A legismertebb azonban az a szokás, hogy az asszonyok az útról a ló patájából kiesett, megkeményedett földet veszik fel. Otthon ezt az egybekeményedett földet balkézszel »visszakézből« (fordítva) behajítják a tyúkok fészkebe. Erre a földre kerül a szalma. Mások a föld helyett magát a patkót teszik a fészekbe a leírt módon. Két-három nap múlva így bizonyosan lesz kötöstyúk.

A baromfipiacon szalmára téve árulják az összekötözött baromfiakat. Nem általános, de elég gyakori, hogy az eladott baromfiak alatt otthagyt szalmát összegyűjtik. Otthon a szalmából fészket készítenek a tyúkoknak abban a hitben, hogy sok és jó kötöstyúkhöz jutnak. Éppen e szokás miatt a gondosabb asszonyok az eladott baromfiak alól összesöprik a szalmát, hazaviszik és ők maguk készítenek új tyúkfészket belőle. Így nem viszi el senki a kötöstyúkháznát.

Az a tyúk, amelyik »ēkötlik«, nem kap mindjárt tojást, hanem megvárják míg egy »kötöstyúk« összegyűl. Viszont, hogy a kötöstyúk el ne hagyja fészket, valamit tenni kell alá. Többféleképp oldják meg a kérdést: záptojást, burgonyát, de leggyakrabban úgynevezett »polozsnát« tesznek addig is a kötöstyúk alá. A »polozsnát« úgy készítenek el, hogy a rendszer tojást a két végén kifűrik és a tartalmát kifűrik belőle. Megtöltik homokkal és a két lyukat kovászos ruhával beragasztják. Azt tartják, hogy a tyúk nagyon buta állat (innen a szólás is »tyúkeszű«) és nem veszi észre a csalást. Azt sem veszi észre a tyúk, hány tojás van alatta, mert a nép szerint egynél tovább nem tud számolni.

Ha viszont túlságosan sok a kotló, a feleslegeseket hideg vízbe mártják és sötét, hűvös helyre teszik. Ha nagyon macacs az eset, új helyre viszik, mert ott nem találja a fészket és elhagyja a kotlást.

Aki semmiképp sem tud szert tenni kotlóra, egyszerűen kölcsön kér valamilyen csekély ellenérték fejében.

Az »ülőstyúk.«

Ahogy nem minden tojóstyúkból lesz kotló, ugyanúgy nem minden kotló válik jól be ülöstyúknak sem. Ézért az ülöstyúk még fontosabb, mint a másik kettő, sőt ez a legértékesebb valamennyi közül. Értéke még a »csirkéstyúkét« is felülmúlja. Majdnem minden baromfi tojását ugyanis a tyúkkal keletetik ki, csak a legritkább esetekben ül például lúd a tojáson (a tojás nagysága miatt).

Már eleve biztosítani akarják a jó ülöstyúkot az asszonyok maguknak, ha pedig rajta ül a tojáson, különféle praktikákkal segítik elő a nyugodt keltetést.

Aki jó ülöstyúkot akar magának a következő esztendőre, »Luca«-napján ellátogat a szomszédba avval a szándékkal, hogy onnan hozza el az ülöstyúk hasznát. Ezt kétféleképp teheti meg. Az egyszerűbb módja az, hogy a szomszédjánál, esetleg haragosánál, leül és hosszan tartózkodik. (Innen a szólás is: »De jó ülöstyúk lett vóna belülled!« Van, aki az ágy közelében telepszik le és egy óvatlan pillanatban kihúz néhány szál szalmát az ágyból. A szalmát gondosan elrejtji, hazaviszi és saját házánál a tyúkjainak ebből készít fészket. Így eléri azt, hogy a következő esztendőben neki lesz hamarabb ülöstyúkjja, a károsultnak vagy egyáltalán nem lesz, vagy pedig a csirkéi belefulladásba, nem tudnak kikelni.

Karácsony »bűtтын« a háziasszony mindent az asztalra készít, mielőtt ebédhez ülnének, hogy ne kelljen az ebéd befejeztéig felkelnie. Ha egyszer leültek az asztalhoz, senki nem kel fel, míg mindnyájan jól nem laktak és a lehető legkevesebbet mocorognak, hogy jó ülöstyúkok legyenek a háznál a következő esztendőben. Így azt gondolják elérni, hogy a tyúkok sem mocorognak majd a tojáson, hanem nyugodtan kikeltik.

Már említettem az előző fejezetekben, hogy karácsony bőjtjén az ebédre az asztal alá szénát, szalmát készítenek egy kosárban, vagy szakajtóban. Ez többek közt azt is célozza, hogy jó ülöstyúkok legyenek a következő évben. Az asztal alatti kosárban fészekszerűen készítik el a szénát, szalmát. Ezt karácsony reggelén a jószágok alá szórják, a tyúkok is kapnak belőle, hogy egészségesek legyenek és jól üljenek a következő évben.

A tojáson ülő tyúk fölé rostát tesznek, hogy ne ugorhasson bármikor le. Még így is előfordul, hogy nyugtalanul ül, mocorog és összetöri a tojást, vagy félig áll és a meleg tojások kihűlnek. Ez ellen többféle eljárás van.

A legáltalánosabb védekezés az, hogy szennyes alsónadrágot vagy férfinget, ritkább esetben női kötőt (kötényt) tesznek a rosta fölé. Egyes helyeken megteszik még azt is, hogy fejrevaló kendővel tisztára törölnek kormos lámpaüveget és ezt borítják arra a rostára, amely alatt a tyúk ül. Mindegyiknek az a lényege, hogy a fehérenmű szennyes legyen, mert a nép szerint így nem lát át rajta a tyúk és a sötétség megnyugtatja. Egyik lepelt sem hagyják három hétig a rostán, hanem csak négy-öt napig, míg a tyúk megszokja az ülést. Azután leveszik a terítőt róla.

A »csirkéstyúk.«

A kikelt baromfiakat majdnem minden esetben tyúk őrzi. (Legfeljebb a kislibákat bízzák a lúdra.) Két-három »kotlóajj« (kotló aljnyi) csirkét vonnak össze, a szerint, mennyi csirke kelt a tojásokból. Nem minden ülőstyúk lesz tehát »csirkevezető.« A csirkéstyúkokat egyébként azért is kipróbálják, mert sok tyúk »vágja« (üti) a feltűnő színű, vagy másik tyúk alatt kelt csibéket. Lehetőleg nagytestű tyúkot hagynak meg »csirkevezetőnek«, hogy aláférjenek az apróságok. Épp ezért szeretik a »kappant« (herélt kakas). Hogy a kappan elvállalja a csirkéket, előzőleg pálinkába áztatott kenyérrrel »bérugatják«. Ugyanezt teszik azzal a csikéstyúkkal is, amelyik »vágja« a csirkéket. Azt tartják, hogy így az állat elbódul és nem ismeri meg a rábízott csirkéket. Ha egy tyúk nagyon keményen »vágna« a csirkéket, a tyúk csőrét, körmét levagdaldják, a szemét vagy teljesen bevarrják, vagy a szemhéjakat összeszűkítik, hogy ne lásson. A lúdnak pedig tollat dugnak az orrán keresztül, hogy ne csíphesse meg a kislibákat.

A Luca-napi »fijas« kukoricát többek közt azért is adják a tyúkoknak, hogy sok csirkéstyúk legyen a következő évben.

Ha a légy megéri karácsonyt, nem ütik agyon, hogy sok csirkéstyúk legyen a következő évben. A tilalom egész télen érvényes.

A tojás.

A háztartásban leginkább a tyúktojást használják fel, a többi baromfiét (kacsa, liba, pulyka stb.) csak akkor, ha »kimarad«, vagyis nem ültetnek rá tyúkot keltetni. Mivel a baromfitartás legfőbb haszna a tojás, érthető, hogy e köré igen sok hiedelem fonódik.

A »készekű« (két sárgájú) tojásról azt tartják, hogy »gyorsan nyól a tyúgb«, összetolódik, »két tojás mén egybec«. Ilyet nem tesznek tyúk alá kikeltetni.

A sárgátlan, apró tojást »kártojásnak« vagy »kotlótojásnak« hívják. Ez azért rendellenes a nép szerint, mert »a tojás kifogy a tyúgbú«. Egy másik adat szerint, azért nincs sárgája, mert a tyúk »a századikat tojja«. Nagy kárt tulajdonítanak neki, vagyis szerencsétlenséget hoz a házra. A bajt azonban el lehet háritani. A tojást »visszakézből« (fordítva) balkézzel áthajítják a ház tetején a szomszédba, hogy a baj oda távozzék. Nem szabad azonban utánanézni, hova esett le és eltört-e, mert akkor nem »érvényes« (eredményes). Tanyán a nagy távolság miatt nem lehet a szomszédba dobni, ezért vagy egyszerűen a tanyán áthajítják, vagy pedig itatóvályú végéhez ütik balkézzel, hogy szétfreccsenjen. Ezzel a bajt elhárították. Ha ezt az óvintézkedést elmulasztják, feltétlenül kár éri a házat és a kár nem áll meg hétig. Ez a hit még ma is eléggé általános.

Feketeszínű tyúk első tojásából (úgynevezett »érce« vagy »jércetojás«, egy kis fekete madarat lehetett kikeltetni, a »lidércet«. Ezt a kis tojást csak férfi kelthette ki a bal hóna alatt. Csak úgy kelt ki a lidérc, ha a férfi éjjel-nappal a hóna alatt tartotta, soha egy percre ki nem vette, míg a rendes három hét el nem telt. Utána kikelt a feketeszínű kis madár, a lidérc. Ennek az volt a tulajdonsága, hogy beszélni is tudott, de csak azt hajtotta állandóan: »Mit? Mit? Mit? Mit? . . .«, megállás nélkül. Mindig valamilyen feladatot kellett rábízni. Akkor gyorsan elrepült és meghozta a kért dolgot (pénzt, ruhát, kisebb tárgyakat stb.). Akárhova küldték, mindenhova be tudott menni és teljesítette a kapott paran-

csot. Mivel nagyon gyorsan végrehajtotta az utasítást, a gazdája nem győzött neki parancsolni. Senkitől nem fogadott el utasítást, csak a gazdájától, őt azonban megtalálta mindenhol és még álmából is felkeltette. A végén rendszerint nagyon kellemetlenné vált a lidérc, ezért mindent elkövettek, hogy szabaduljanak tőle. Kétféleképp lehetett csak tőle megszabadulni: ha olyan nehéz tárgyat hoztak vele, hogy megszakadt; vagy olyan helyre küldték, ahol megégett (kemen-cébe, tűzbe stb.). Aki azonban halálos kiáltását meghallotta, egész életére megsüketült. Sok kapzsi ember a lidércnek köszönhette a könnyen szerzett vagyont, de valamennyi meg is járta vele.

Különleges értéke van a háztartásban az úgynevezett »két Boldogasszony közti« tojáshoz. Azt tartják ezekről, hogy nem »apadnak ki« (száradnak), mert nem »magvassak« (termékenyítettek). Az ilyen tojáshoz elrakják télire. A népszó szerint ezek a tojások azért nem magvasak, mert ekkorra már »kifáradnak« a kakasok és egyéb hímivarú baromfiak.

Tojással álmodni általában nem jó jel. Egy adat szerint gyalázat, másik szerint pletyka. Aki tehát tojással álmodott, azt hamarosan gyalázat, vagy pletyka éri.

Használják a tojáshoz orvoslásra is, mert különleges mágikus erőt tulajdonítanak neki. Itt természetesen nem arra gondolok, amely már a modern orvostudományból szívárgott le a nép közé (például a gyengébb szervezetűek cukros tojáshoz való táplálása stb.), hanem a nyilvánvalóan más eredetű gyógyításokra. Így ha valaki nagyon berekedt, kiissza a héjából a nyers tojáshoz. Ezt mindaddig végzi, míg hangját vissza nem nyeri. A híres énekesek (halottsíratók, búcsús előénekesek stb.) is úgy biztosítják jó énekhangjukat, hogy előzőleg egy-két tojáshoz nyersen megisznak.

Állatorvoslásban is használják a tojáshoz. Ló, tehén, ritkábban sertés székrekedése esetén egy-két záptojáshoz »leütnek«, boros- vagy sörösüvegbe öntik és félliternyi, liternyi pálinkával, borral összekeverik. Ezt öntik be az állatnak hashajtó gyanánt.

Érdekes, hogy bár a tojáshoz értéke általában nem nagy, mégis a tojáshozást ítélik el aránylag a legszigorúbban. A megokolások azonban különbözők. Egyesek szerint azért nagy bűn tojáshoz lopni, mert az olyan egész, hogy sem hozzátenni, sem elvenni nem lehet belőle. A tojáshozásért jár a másvilágon a legtöbb számadás. Ezen a földön pedig a tolvajoknak hétévi szűk esztendőket jelent. Mások szerint, ha valaki tojáshoz lop, nem egyszer vétkezik, hanem kilencszer, mert míg a tyúk megtojja, kilenc könnyet ejt fájdalmában. Más adat szerint, míg egy tojáshoz a tyúk megtojja, kilencszer vakul meg kínjában.

A tyúk alá való tojáshoz.

Mielőtt a tyúk alá raknák a tojáshoz kiketteni, gondosan kiválogatják. Nem teszik tyúk alá a fejletlen, apadt, régi, »rostáshajú« (porózus) tojáshoz, mert nem kelne belőle csirke. Éppen ezért tűző napon, vagy petróleumlámpa világánál átvilágítják a tojáshozakat és gondosan kiválogatják. Ezenkívül még sok szokás is kapcsolódik ide. Tavasszal nem adnak el tojáshoz keltetőre mindaddig, míg maguk tyúkot nem ültetnek, mert eladnák a hasznót.

Azokat a tojáshozakat, amelyeket tyúk alá raknak, előzőleg nem szabad asztalra tenni, mert nem kelne ki. Ez minden baromfitojásra érvényes.

Általában mindenféle tojáshoz tyúk kelt ki, esetleg nagysága miatt lúdpulyka alá tesznek tojáshozakat. A legáltalánosabb és kivételnélküli szabály az, hogy mindig

csak páratlanszámú tojást tesznek a tyúk (lúdpulyka) alá. Sohasem fordul elő, hogy párosat rakjanak. A legtöbbször 23—21—19—17 tojást tesznek egy tyúk alá, de lehet több is, kevesebb is, a szerint, hogy mekkora az ülőstyúk és milyen nagyok a tojások. A legtöbbször ma már ennek nem tudják az okát. Egyesek szerint a páratlanból egy tojást szánnak »kiváni« (kiválni, ki nem kelni), ez a ráadás, a felesleges. Mások szerint a párosszámú tojásból egy mindig »kiláccan« a tyúk alól, azaz nem tudná betakarni, tehát ez a tojás kihülne és nem kelne ki.

Sokak szerint szabályozni lehet, hogy hím- vagy nőtényivarú baromfiak keljenek nagyobb többségben az elültetett tojásokból. Általában jobban szeretik, ha kakas, gunár, »gádszér« (gácsér) stb. kel, mert ezek nagyobbak, több bennük a hús. Viszont, ha inkább a tojás a fontos, akkor a nőtényivarú baromfiak kelését mozdítják elő.

Ha az elültetett tojásokból sok kakast, gunárt, gácsért akarnak, férfi kalapjából, vagy sapkájából borítják ki a tojásokat egyszerre a fészekbe. Közben a kezükkel tartják a tojásokat, hogy össze ne törjenek. Mikor minden tojás kiborult, hirtelen kihúzzák a kalapot, sapkát a tojások alól és ezt mondják: »Ijény gyorsan kejjeték!« (T. i. amilyen gyorsan a kalapot, sapkát kihúzták.) Arra is figyelnek sokan ilyenkor, hogy az ültetés lehetőleg férfinévnapkor történjék. Ha pedig inkább nőtényivarú baromfiakat akarnak, női »kötőből« (kötényből) öntik ki egyszerre a tojásokat az előbbieket szerint. Arra is gondolnak, hogy lehetőleg női névnapon történjék az ültetés, mert így még biztosabb az eredmény.

Az »ültetés« (a kotló tojásra ültetése) időpontja.

Az ültetés időpontját azért választják meg nagyon gondosan, mert a kelést ezzel is szerencsésen lehet befolyásolni. Épp ezért a csongrádiak nem szeretik az úgynevezett »orozva kött« (titokban kelt) csirkét. Ilyenkor egyébként is csak egy tyúk tojása kel, a csirkék vadabbak, bár erősebbek, mint az ember által keltetettek.

Általános gyakorlat szerint »hóttótyekő« (holdtöltek) nem ültetnek kotlót tojásra, »mē tēt a hód« (telt a hold), utána a fogyása következik és ennek megfelelően a csirkék sem növekednének a tojásban, hanem a holddal együtt fogynának. Ha kelne is ki baromfi a tojásból, mind elhullana később, mivel teliholdkor ültették. [Ennek ellentéte az az általános szokás, hogy violát teliholdkor ültetnek, ha »tejjes« (teljes, dupla) virágot akarnak].

»Hódujságra« (újholdkor) szívesen ültetik a kotlót tojásra, mert a hold gyarapodásával együtt növekszik a csirke is a tojásban. A kikelt csirke pedig megmarad, mivel újholdkor ültették. (A csirke kelésénél a szabály épp fordított.)

Nagypénteken szívesen ültetnek kotlót tojásra. Addig végzik el ezt a műveletet, míg a nép a templomban tartózkodik. Hitük szerint amilyen gyorsan jönnek ki a templomból a misehallgatók, olyan gyorsan fognak a csirkék is a tojásból »kirézzsenni« (egyszerre kikelni). Nagypénteket azért választják, mert az ekkor ültetett csirkéknek nem lesz epéjük. A csirkéknek a nép szerint sok baj van az epéjükkel. Melegben ugyanis hamar megszomjaznak s ha ilyenkor nagyot isznak, megnő az epéjük és ekkor »esik beléjük a dög«.

Egy évben több Péter névnap is van. Az úgynevezett »Vasas Péter« (augusztus 1-én) és Péter-Pál (június 29-én) állandó ünnepek, a többi »kőborlő« (változó). Az ilyen »kőborlő Péter« napon nem szabad kotlót tojásra ültetni, mert a tyúk is kőborolna, nem maradna nyugodtan a tojáson. Ezek a névnapok egyébként is »üres« napnak számítanak, e szerint, ha nyugodtan ülne is a kotló,

a tojások üresek lennének, nem keletkeznék bennük csirke. Ezért mindig megnézik az ültetés előtt, hogy milyen névnap van.

Csongrádon hetenként kétszer van »pijac« (hetivásár) : kedden és pénteken. Bármelyik évszakban is ültetik a kotlót tojásra, lehetőleg kedden és pénteken teszik. Ahogy »forong« (jár-kel) a nép a piacon, ugyanúgy fognak »kirézszeni« (egyszerre kikelni) a csirkék a tojásból.

Az sem mindegy, hogy a nap melyik szakában ültetik a kotlót tojásra. A legtöbben este 6—7 óra körül ültetnek és ezt azzal magyarázzák, hogy ilyenkor úgyszólván pihenőre térne a tyúk, tehát nyugodtabban ül a kezdet-kezdetén is a tojáson és reggelre megszokja. Sokan ismerik még azt a magyarázatot, hogy az esti ültetés azért jó, mert ilyenkor tér haza a csürhe a városra. Amilyen gyorsan szalad, sűrög-forog a sok sertés a csürhe hazahajtásakor, ugyanolyan gyorsan »rézzennek ki« a csirkék is a tojásból. Ha az ültetés ünnepnapra esik, akkor pedig a déli órákban teszik a kotlót tojásra. Délben tódul ki a nép a templomból s ahogy azok tolonganak, olyan gyorsan kel a csirke is. Valamennyi szokás ismert még és általános, különösképp azért, mert szeretik, ha egyszerre kel a csirke, nem pedig napokon keresztül. Ha egyszerre kelnek, nem marad el egyik sem és könnyebb velük bánni.

A csirke (kacsa, liba stb.) kelése.

Nem minden »ülötetett« tojásból kel ki csirke, bármilyen gondosan válogatták is ki. Még nagyon sok függ az ülőstyúk viselkedésétől és egyéb tényezőktől is. Már jóelőre biztosítani igyekeznek a csirke szerencsés kelését, ha pedig a tyúk már rajta ül a tojáson, különféle óvintézkedésekkel segítik elő a csirke kikelését.

»Luca«-napján sok babonás asszony látogat el a szomszédba, vagy a haragosához és lop az ágyából néhány szál szalmát. Otthon a tyúkjainak fészket készít, hogy neki legyenek hamarabb kotlói, a károsult csirkéi pedig belefulladásnak a tojásba. Nagyon sok asszony gondol a csirke kedvezőtlen kelésekor arra, hogy annak idején elloptak ágya szalmájából.

Karácsony »bűtyn« (bőjtjén, december 24-én) az ebédből sehol sem hiányozhatik a bableves. Nem általános, de eléggé ismert szokás szerint a gazda-asszony ebből a bablevesből az ebéd tartama alatt ültőhelyéből egy-két evőkanállal behajít az ágy alá. Így biztosítja azt, hogy a következő esztendőben sok csirkéje lesz és szerencsés lesz a kelés is.

Ha a lakásban a légy megéri karácsonyt, utána egész télen nem ütik agyon, hagyják kitelelni. Azt tartják, ha sok légy megmarad, a következő évben annak a háznak minden jószágához szerencséje lesz, így a baromfiakhoz is. Egyesek szerint, ha sok a karácsony utáni légy, sok csirke (esetleg csirkéstyúk) lesz a következő évben. (Makón így ismerik ugyanezt a babonát: »Ha a légy mögéri karácsonyt, bornyú löz belüle.«) A légy agyonütésének tilalma általában csak télire vonatkozik, de vannak, akik Szent György-napig (április 24-ig) sem bántják, mert szerintük a kikelt »aprójószágba« (baromfiba) könnyebben belesnek a dög.

Szent György-nap előtt a lakásba semmiféle zöldet (ágot, lombot stb.) nem szabad bevinni, mert belefulladásnak a csirkék a tojásba. Mások ezt a tilalmat csak a »kikircések« (taraxum officinale) vonatkoztatják. Nem mindenki ismeri ezeket a tilalmakat, mert úgy is magyarázzák, hogy a Szent György-nap e előtt a lakásba vitt zöld ág, lomb stb. elszaporítja a lakásban a bolhákat.

Elterjedt szokás Csongrádon a virágvasárnap barkaszenteelés. Ezt a szentelt barkát hazaviszik, de nem viszik be a szobába, hanem kívül az ablakba, »ereszet« (eresz) alá teszik, mert ha bevinnék, a csirkék belefulladnának a tojásba. (Ugyanez a barka megvédi a házat a villámcsapás ellen is.)

Ha »két pásiój« (passió, nagypéntek és virágvasárnap közt) kel a baromfi, el fog hullani. Az okát nem tudják. (Ezzel szemben, mint már említettem, szerencsés a nagypénteki ültetés.)

Nyáron úgy intézik az ültetést, hogy a kelés időpontja lehetőleg »két Boldogasszony« (augusztus 15. és szeptember 8.) közé essék. Az ekkor kelt baromfit nem vágják le, »magnak« (tenyészteni) hagyják, mert a közhit szerint ezek nagyobbak, erősebbek, jobb tojók lesznek, mint az ugyanabban az évben kelt korábbi baromfiak.

Ugyanígy, ha »két Boldogasszony« közt kel a galamb, azt sem vágják le, mert jó keltő és tojó lesz.

Márciusban kelt állatokon »hód« (hold) van, vagyis különleges jelük. A lónál csillag a homlokán, a nyúlnál fehér csík, a baromfinál tarka pihék (majd tollak) a fejbűbján.

Ha sok korai csikó van egy évben, ugyanakkor kevés kisliba fog kelni, mert a nép szerint: »A csikó eltápossa a libát.« Mindkettő ugyanis tavasszal jön a világra.

»Nyílásra jó, ha kel« a csirke, vagyis »ákácvirág« nyílásakor, mert valamennyi megmarad. Viszont, ha akkor kel a baromfi, amikor az akácvirág hullik, a csirkék, kacsák, libák stb. is el fognak hullani. Az okát nem tudják. (Innen a szólás is: »Úty hullanak a csirkék, mint akácvirág a fárú.«)

Ahogy ültetni jó holdfogytakor és szerencsétlen holdtöltekor, a kelésnél ez a szabály éppen fordított. Ha »hótfottakó« (holdfogytakor) kel a baromfi, úgy elhullik, ahogyan elfogyott a hold. Ellenben, ha »hóttöttyekó« (holdtöltekor) kel a csirke, kacsá, liba stb., megmarad, ahogyan a hold is kiteljesedett.

Nemcsak Luca-napján ismert az ágyból való szalmalopás, hanem egyébként is. Ha már az ülöstyúk rajta van a tojáson és óvatlan pillanatban néhány szál szalmát kilopnak alóla, a csirkék belefulladnak a tojásba. A tolvaj pedig magának biztosítja a kelés szerencsését, mert otthon a saját ülöstyúkjá alá teszi a szalmát.

Ha ülöstyúk van a lakásban, nem szabad benn labdázni, csak az udvaron, mert belefulladnak a csirkék a tojásba. Ugyanígy az egész házban nem szabad üres edényt fedővel, vagy mással beborítani, mert »forgós záp« (magtalan) lesz minden tojás. Az edénnyel kapcsolatos babonát a legtöbben egész évben tartják, mások csak akkor ragaszkodnak hozzá, amikor éppen tyúk ül a tojáson.

Ha tyúk ül a tojáson, a lakásban nem szabad a kalapot karimájával lefelé az asztalra tenni, mert »forgós zápok« lesznek a tojások. (A tyúk alá való tojást sem szabad előzőleg asztalra tenni.) A csirkék tehát belefulladnának a tojásba.

Az ülöstyúk sokat moco-rog a tojáson, forgatja őket ösztönszerűen és ilyenkor sok szalma kihull a fészkeből. Ezt a szalmát nem szabad abból a helyiségből kivinni, nehogy megrontsák. Oda söpri a fészkek mellé a földre és ott hagyják mindaddig, míg minden csirke, kacsá, liba stb. ki nem kelt.

Ahogy kel a csirke, a kiürült tojánhéjakat összegyűjtik. Aki nem hisz a babonákban, az összetöri a héjakat és a tyúkoknak kiadja enni, hogy jobban tojjanak. Mások viszont összegyűjtik és egyszerre elégetik, hogy: »úgy égjön el az ártó szándékú, mint ahogy a tojánhéj elégett!« A tojánhéjakat természetesen szintén a fészkek mellett hagyják mindaddig, míg az utolsó baromfi is ki nem kelt,

hogy a kelési szerencsét a helyiségből ki ne vigyék és elkerüljék a »rontást«. Az üres tojáshéjat, szalmát összetakarítják és a gondosabbak le is takarják. Amikor minden csirke kibújt a tojásból, a szemetet elégetik.

A baromfi megszoktatása.

A baromfi elég kóbor természetű háziállat és ezért fontos a megszoktatása, különösen tanyán.

Az ismertetett Luca-napi abroncsból vagy körből való etetés is azt célozza, hogy a baromfiak egész évben együtt maradjanak, ne tojjanak szét, mint ahogy Luca-napján is egyrakáson esznek. Ezzel azt is elérni vélik, hogy a tyúkok nem rejtik el annyira tojásaikat és a gazdaasszonynak nem okoz fejtörést a tojások megkeresése.

Hogy a tojások mindig »magvassak« (megtermékenyítettek) legyenek, a kakasokat időnként cserélni szokták, idegen helyről visznek a házhoz, tanyába új kakast. Ezt az új kakast meg kell szoktatni, mint például az új macskánál is szokás. (A macskát tükörbe nézetik, kemencéhez dörzsölik és a szőreből ásnak el egy csomót a küszöb alá, hogy ne hagyja ott a házat.) Mielőtt szabadon engednék az új kakast, egy »lavórba« (mosdótálban) tiszta vízzel megmossák a lábait. A vizet kiöntik a »ganéra« (trágyadombra), mert ott szokott a kakas kapargálni. Ezután kiengedik a kakast is az úgynevezett »alsóudvarra« (baromfiudvarra) és lehetőleg azt is a trágyadombon teszik le először. Így hamarosan megszokik.

A tyúkfélénél még könnyebben »párizik é« (párosodik össze idegen helyre) a galamb. Ez ellen úgy védekeznek, hogy földből kiásott emberkoponyába adnak ivóvizet a galambpadlásra. Így hamar megszokik és elszaporodik a galamb.

Kevésbé ismert és gyakorolt szokás a galamb megszoktatására és szaporítására, hogy »kúdúsbotot« (koldúsbotot) lopnak és azt teszik a galambpadlásra »ülőnek« (ülőrúdnak). (Érdekes, hogy annak a gyermeknek a talpát is koldúsbottal ütögetik meg, aki nehezen tanul járni.)

A baromfi betegsége és gyógyítása.

A baromfi nagyon esendő háziállat. Hamar megbetegszik és el is hullik. A háziasszonyok maguk végzik a gyógyítást, rendszerint racionális módszerek segítségével. E mellett természetesen sok a mágikus eljárás is.

A preventív gyógyító intézkedések legjelesebb napja karácsony bőjtje (december 24). E napon ebédre az asztal alá egy kosárban, szakajtóban az ismertetett módon szénát, szalmát készítenek. Ezt másnap, karácsony reggelén, az állatok alá szórják és a tyúkok fészkébe is tesznek belőle. Egyik megokolás szerint ez megőrzi egészségüket az egész következő esztendőben. Ugyanekkor az ebédből megmaradt morzsát és zöldség hulladékot is a baromfiak elé szórják, hogy ettől erőt nyerjenek a következő évre. Az úgynevezett »karácsonyi morzsát« sokféle célra használják. Ebédkor arra vigyáznak, hogyha le is esik a földre valami ételhulladék, nem veszik fel, mert az az angyaloké. Ha az asztalon marad a morzsa és más ételhulladék, nem szórják ki, hanem kis rongycsomagokba szétosztják az ólak fölé (a tyúkól fölé is) teszik egész évre villámcsapás ellen. Csak ha új karácsonyi morzsa van, akkor égetik el, tehát egy esztendő múlva. A morzsás szalvétát, abroszt megjegyzik, nem teszik a többi közé, mert ennek hasfájásgyógyító ereje van. (Embernél, állatnál egyaránt.) A fájós hasra kötik keresztben és mindaddig rajta marad, míg a betegség el nem múlik. 1914 előtt még ismert volt az a szokás is, hogy a karácsonyi morzsát az asztal egyik sarkára

seperték össze s ráborították az abroszt. Karácsony éjfelén összeszedték, papírban a padlásra tették az úgynevezett »horogfa« alá. Amikor beteg lett valamelyik »lábasszóság«, egy vaslapátra parasztat tettek és ebből a morzsából hintettek rá egy csipetnyit. A beteg állatot evvel füstölték meg abban a hiszemben, hogy meggyógyul. Érdekes, hogy baromfiak betegségét így füstöléssel sohasem gyógyították. Ugyancsak 1914 előtt divott még az a szokás a halászoknál, hogy a karácsonyi morzsát és egyéb ételmaradékokat az asztalon hagyták mindaddig (az asztalon »alutt«, ahogy mondták), míg az ünnepek el nem múltak. Utána összeszedték és abroszostul a Tiszára vitték. Belevetették a halaknak, hogy a jövő esztendőre elszaporodjanak.

A karácsony bőjtjén szokásos ebédből nem marad el sohasem a méz. Ha ebből maradna ki valamennyi, nem eszik meg, vagy öntik vissza a többi közé, hanem gondosan elteszik. Ezt a mézet embernél, állatnál használják szemfájás ellen. Így, ha a baromfiak szeme bedagad, megkenik vele a fájós szemet abban a hitben, hogy meggyógyul tőle. A kúrát mindaddig folytatják, míg a szem meg nem gyógyul.

Szent György-nap előtt zöldet nem szabad bevinni a lakásba. Egyik adatom szerint ez a tilalom azért van, mert ahogy a letépett zöld ág, lomb, levél is elhervad, ugyanúgy a fiatal baromfiak is veszendőbe mennek.

A márciusi hólének varázsereje van. Nemcsak az »eladólányok« mosdanak meg benne, hogy szépek legyenek, hanem apró baromfinak is adják inni. Azt tartják, hogy akármilyen rövid időre is, de márciusban hullania kell a hónak. Ha elég vastagon teríti a földet a hó, szednek tenyérrel, de nagyon vigyáznak a tisztaságra. Ha kevés hó esett, vagy hamar elolvad, az »ereszet« (eresz) alá a »csurgászba« befőttesüveget tesznek és abban fogják fel a hólevet. Erről a léről azt tartják, hogy nem »poshad még«, mint a rendes víz. Elteszik a kikelendő kis baromfiak számára, mert ezt kapják elsőízben inni. Az ivóvízbe előzőleg egy csipetnyi tört paprikát szórnak, hogy a beleket kitisztítsák. Egészségesebb az ilyen állat, amely ebből iszik. Ez a szokás annyira általános, hogy mikor hull a hó márciusban, rögtön megjegyzik: »No, széhetik mán a gazdasszonyok a kislibáknak (csirkéknek) a havat!«

A csirkék szerencsés kelését különféle preventív eljárásokkal biztosítják. (L. az előző szakaszokban.)

Csecsemőket, kisebb állatokat, de legfőképp apró baromfit fenyeget a »szemverés« veszélye. Mindenki verhet szemmel, ha nagyon »rácsudákszik« (hosszasan, merőn néz) az állatokra, gyermekekre. Különösen veszélyes a »fáratt szemű« ember, tehát, aki napközben sokat járt-kelt, sokat látott és a szeme elfáradt. A legveszélyesebb az »erős« (szúrós) szemű emberek nézése, különösen az összenőtt szemöldöküké. Sokat mesélnek evvel kapcsolatban egy mámairéti emberről, akinek a szeme »ártott«, vagyis akarata ellenére megölte nézésével a fiatal állatokat. Ezt a tulajdonságát már általánosan ismerték s épp ezért gondosan elzárták előle a növendékállatokat, ahova csak ment. De ő maga is kerülte tekintetével a fiatal állatokat.

A szemverés lehet szándékos, vagy önkéntelen. Az illető onnan tudja meg, hogy szeme ártott-e a gyenge állatoknak, hogy megtekintésük után hirtelen lenéz a földre. Ha a szeme könnybelábad, akkor megverte szemmel a kis állatokat. Többfélekep tudják a szemverést megelőzni. Gyermekeknél rá sem tekintenek a szobába belépve, hanem a kalapjukat rádobják és a gyermek arcára borítják: »Visēdd a kalapomat, az anyád teremtesít!« Baromfiaknál úgy előzik

meg a bajt, hogy csak futólag tekintenek rájuk, nem »csudákszanak« el, nézés közben egyet-kettőt kópnek: »Phú, phú, te csúnyák!« szavakkal fejezik ki tetszésüket.

Ha a szemverés megtörtént, onnan tudják meg, hogy a kis állatok szédülnek, étvágytalanok, nyugtalanok, álmatlanok, sőt beléjük eshetik a dög is. Különösen kiscsirkék váratlanul gyors, tömeges elhullásakor beszélnek szemverésről. A gyógyítás hasonló a gyermekéhez, de ott a szemverő szájából mosdatja meg a gyermeket és a vízzel különféle méréseket végez, a baromfinál az eljárás jóval egyszerűbb. A gyanúsított szemverőt elhívják, hogy gyógyítsa meg a beteg állatokat. Az illető lehetőleg napkelte előtt rávizel egy seprőre. Kimegy a beteg baromfiakhoz, de nem nézhet rájuk, hanem háromszor »visszakézből« balkézével meghinti a seprővel őket. A vizelet helyett használnak faszenes vizet is. Faszenet apróra törnek és egy kanálnyit tesznek körülbelül félliter vízbe. A meghintés módja ugyanaz. Sürgősség esetén tiszta vízzel is meghintheti a szemverő a szájából a bágyadozó baromfiakat. Mind a három esetben háromszor kell megismételnie a meghintést és lehetőleg napkelte előtt. Ha megtalálják a szemverőt s máskor nem érne rá, e műveletek valamelyikét elvégezheti a nap bármely órájában is. Ha azonban a szemverő ismeretlen, vagy nem találják meg, maga a gazdaasszony végzi a gyógyítást az előzők szerint. Az ő munkája azonban csak napkelte előtt lehet eredményes, tartja a néphit, s csak akkor, ha a művelet után a reggeli eleségüket (például darát) a saját vizeletével kavarja be. Az előrelátó gazdaasszony úgy előzi meg a szemverést, hogy még mielőtt megtörténnék a baj, saját vizeletével egyszer bekavarja az aprójószágok eleségét. Ez azonban nem általános szokás.

Ha új helyre költöznek, viszik magukkal a baromfiállományt is. Gyakran esik bele a dög ilyenkor. Ezt egyesek annak rovására írják, hogy az előző lakó (rendszerint tanyás) elvitte magával a ház szerencsésjét. Általános szokás ugyanis, hogy ha új helyre költöznek s a felszerelést ott kell hagyniok, törnek vagy »csípnek« (csípnek) az »előté«-ből (kemence tapasztott ajtajából) egy darabkát és viszik magukkal. Van, aki a kemence szájából is tör egy »csípét« sarat. A kormot, pörnyét, hamut persze a régi helyen hagyják és a durvábbak »belemondítanak«. Ez magába szívja a szagot és napokig szörnyű bűzt terjeszt. Az új helyen a lecsipett kemencedarabkákat ugyanarra a megfelelő helyre betapasztják, hogy biztosítsák maguknak a szerencsés kenyérsütést és általában a szerencsét. Az elhagyott épületben viszont a lakónak nem lesz szerencséje semmihez, így a baromfitartáshoz sem.

Az apróbb baromfidögöt gyakran hajítják a szomszédba, hogy oda távozzék a betegség. A nagyobbakat útkereszteződésre teszik, hogy azon az úton menjen el a baj is. Legszívesebben vizesárokba, csatornába, érbe, sömlyékbe, élő vagy holt Tiszába dobják, mert 8—9 nap múlva a víz magától megtisztul. Gondolnak persze a halak eltakarító munkájára is. Fa tövéhez is ássák a dögöt, hogy »hízalajja« a fát. Szokták útszéli fákra is felakasztani, hogy eltávozzék tőlük a betegség. Ezeket csak akkor teszik meg, ha nem szórványos az elhullás, hanem tömeges.

A baromfi mint étel.

A baromfit egész évben fogyasztják sokféle formában. A vágásnak, a hús fogyasztásának és az egyes testrészeknek megvannak a babonás szokásai.

A tyúknál a nyaki eret, légsöt és nyelőcsöt vágják el, viszont a pulyka és a »gyöngyös« (gyöngytyúk) fejét baltával csapják le. E két utóbbinak a fejét

elhajítják, nem eszik meg, mert a »mirigyei« és a »taknya« (csüngője) mérges. Régebben a csirke nyakát is inkább kicsava rták, mint elvágták. Ez a szokás a galamboknál mindmáig él. Azt tartják ugyanis, hogy a galamb nyakát nem szabad késsel elvágni, mert a galamb a szentlélek jelképe.

A baromfi »kopóvíz«-ének (kop asztóvíz) különleges hatást tulajdonítanak. Ha a koca »búgódik« (aestuati), eleségét (például csáváját, moslékját) forró kopóvízzel öntik le, hogy abbahagyja a »rühetést« (aestuatio). A »búgódás, rühetés« alatt ugyanis csökken a koca étvágya s a hízóra fogott sertést a hízásban visszaveti. Természetesen ez a szokás úgynevezett »magkocák«-nál nem gyakorolt.

A baromfiak közül csak a páva húsát nem eszik. A pávát vágóra nem tenyésztik, nem is veszik, mert a szép tolláért eladta a húsát cserébe az ördögnek. Mások szerint a húsa »ísztelen« (ízetlen), mert »minden íz a tollába mén«, azért olyan díszes a tolla.

A tyúk szárnyahegyét és a szárnyon levő »körmöt« (csökevényes ujj) még a »bontás«-kor levágják vagy »lecsípják« és eldobják. Azért nem eszik meg, mert azokban laknak a boszorkányok. Természetesen ezt a magyarázatot ma már nem mindnyájan ismerik, ettől függetlenül mindenki eldobja ezeket a testrészeket.

Úgyszintén mindenki elhajítja a baromfi úgynevezett »fehér máj«-át (pancreas, hasnyálmirigy), nem eszik meg. Okát azonban nem tudják.

A baromfiak tüdejét is sokan eldobják, mert »A tüdön körösztű kapja a rossz levegőt még a betegségét.« Egy modernebb megokolás szerint a tüdő »összeszed sok bacilust«. Az a terhesasszony viszont, aki könnyűlábú, jó táncos leánygyermeket akar, sok baromfitüdőt fogyaszt.

Az úgynevezett »püspökfalat« vagy »papfalat« (sült szárnyas farka) minden esetben éltesebb, rangosabb emberé. A nép felfogása szerint »a püspöknek is ez a lekedvessebb falattya. Eszt a valláshozza magávā«. Egy racionálisabb megokolás szerint az idősebb emberek jobban szeretik a zsíros falatokat.

A leánygyermek általában a csirke lábát kapja, hogy könnyűlábú, fürge táncos legyen. A fiúgyermeké a baromfi »esze« (agyveleje), hogy okosodjék tőle. Így biztatják a fiúkat: »Na, egyed! Majd több eszed lesz«. (Jellemző, hogy az együgyű, gyermekes gondolkodású embert is »tyúkeszű«-nek mondják.)

A zúza és a máj majdnem minden esetben a gyermekeké. Egyesek szerint azért, mert »tápláló«, mások szerint, mert nincsen benne csont. (Ha kedveskedve szólítanak meg kisebb gyermekeket, sokszor mondják szeretetből: »Égyem v. észem a zúzádat!«)

A terhes asszonyok minden májat szeretnek, így a baromfiakét is. Azt tartják ugyanis, hogy a májtól feketeszemű fiúgyermekük fog születni. (E célból szoktak még égett kenyérhéjat is rágcsálni.)

A baromfi »mejcsonytyát« (os clavicularae) aki megtalálja, egy általa választott személlyel el szokta kétfelé szakítani. Szakítás előtt mindketten kívánnak valamit magukban, de a kívánságot csak a szakítás után közlik. Akinek ugyanis nagyobb darab csont »esik«, annak teljesül a kívánsága.

Újév napján tilos baromfihúst enni. Ilyenkor rizs- vagy köleskását főznek, hogy egész évben sok legyen a pénzük. Nem baromfihússal eszik azonban meg, mert az »hátra kaparja a szerencsét«, vagyis az új évben nem lenne szerencsésük, az óév felé kaparná vissza a tyúk. E helyett malacot vágnak, mert az »előre dúr« az újév felé. Ezelőtt a szokás általános volt, ma már kiveszőben van. (Malacvágási tilalmak miatt stb.)

A baromfitoll mágikus szerepe.

A baromfitollnak nagy a gazdasági jelentősége. A kacsát, libát rendszeresen tépik a tolláért és párnába, dunnába teszik. A praktikus szerepe mellett a tollnak is van mágikus szerepe.

A pávatollat a parasztleányek díszként a kalapjukhoz tűzik, különösen amelynek »széme« (kékes dísz) van. A háznál azonban nem jó pávatollat tartani, mert gögösek, pöffeszkedők lesznek a háziak. Ha pedig a tükörhöz teszik a tollát, hiú lesz a lány.

Luca-napján pogácsát szoktak sütni. Ezekbe vagy pénzt rejtenek el, vagy pedig tollakat szúrnak. A család minden tagja választ magának egy-egy egyenlő nagyságú fehér tyúktollat. Külön-külön pogácsákba szúrják a tollakat, de úgy rakják a tepsibe, hogy egymásét össze ne tévesszék. Amikor a kemencében kiszült a pogácsa (sütőben nem szokták), megnézik, kié pörköldött meg. Akinek a tolla megpörköldött, az hal meg leghamarabb. Minél több pörköldött meg a tollból, a tulajdonos annál hamarabb hal meg. (Előfordul, hogy minden tollat egy pogácsába szúrnak, de akkor lehetőleg különböző színűeket választanak, hogy össze ne tévesszék.)

A tollat a háztartásban bekenőnek is használgják, de van a gyógyításban is némi szerepe. Egy asszony például selyemharisnyát vásárolt. Erre a harisnyára valaki »rontást« ragasztott, mert hamarosan megfájdult az ujjja és be kellett kötnie. A fájdalom annyira fokozódott, hogy az asszony jajgatott kínjában. Mindaddig nem tudták azonban az okát, míg más is meg nem fogta ezt a harisnyát és hasonlóképp nem járt. Végül elmentek az Öregszöllőkben lakott Rimóczi János híres javashoz. Az sokáig nézte, csóválta a fejét: »Ej jó mékcsinátá!« Ráolvastott valamit, imádkozott fölötte és ettől a fájdalom egy kicsit enyhült. Utána azt a tanácsot adta a betegnek, hogy libapehelytollat mártson édes tejfelbe és avval kenegesse állandóan az ujját, míg csak a fájdalom meg nem szűnik. Az ujj valóban meggyógyult.

A parasztok nem túrik meg a tyúkokat az istállóban, mert hull a tolluk. A nép felfogása szerint ugyanis, ha a lovak, marhák tollat nyelnek a szénában, »főfújódnak« (tyimpanitis) és ennek igen nehézkes a kezelése.

A baromfiak időjósága.

Az állatok élénkebben reagálnak az időjárás változásaira és ezért a jó megfigyelő következtetéseket tud előre levonni. Az erre vonatkozó hiedelmek aránylag a legracionálisabbak és ezért érthető, hogy míg más jellegűeket csak keveset ismernek, az időjósásra vonatkozókat kivétel nélkül mindenki ismeri és hiszi.

A nemesi világban a jobbgát Márton-napján (november 11-én) tartozott ludat adni földesúrnának. Hihetőleg ennek a maradványa, hogy a tömőlibákat ekkorra hízlalják meg. Egyébként is sok ludat vágnak ilyenkor, mert a Márton név eléggé elterjedt Csongrádon. Ilyenkor jól megfigyelik a lúd »mejesonytyát« (os sternum). Ha ez fehér, hosszú és hideg lesz a tél, ha a csont vörös, enyhe és rövid télre lehet számítani.

November 11-én még ritka a fagy. Evvel kapcsolatos a következő időjósítás: »Ha Márton-napján a lúd jégre áll, karácsonkó sárba jár«, vagyis a korai fagy után enyhe lesz a karácsony. (Evvel függ össze a következő szólás is: »Lúdnym nem láccik meg a jégén«. Ezt arra mondják, amikor asszony csalja meg az úrát.)

Ha a ludak tavasszal vagy nyáron felsorakoznak a »ganéra« (trágyadombra) és ott libasorba leülnek, vagy féllábon álldogálnak körülbelül negyed-félóraig, néhány napon belül biztosan eső lesz.

A lúd és a kacsza szereti a vizet, ebből kifolyólag néhány nappal előre megérzi az esőt. Olyankor kiterjesztett szárnyakkal minduntalan nekiszaladnak a víznek, futnak benne, közben csapkodnak, hányják magukra, vagyis feltűnően fürdenek. Víz híján (például alsóudvaron, kerített helyen) is ugyanígy tesznek. Úgy szaladnak a szárazon, mintha víz alá buknának és vizet ráznának le magukról: »esőt érzene« mondják rájuk. A nép szerint egy-két nap, de legkésőbb három nap múlva be is köszönt az eső.

A galamb a víz szélére (például vályúnál) áll és ott bukdosik sokat, »fürdik.« Erre is azt mondják: »esőt érz.« Ugyancsak harmadnapra köszönt be az eső.

A tyúk az eső előtt porban szokott fürdeni. Fészkét kapar magának és felborzolt tollával szántja a port. Ez esetben is hamarosan lesz eső.

Míg a lúd, kacsza, galamb inkább »örömmel«, a tyúk nyugtalanul várja az időváltozást, különösen az esőt. Ha a tyúk feltűnően »gubbaszt« (szomorkodik), »esőre gubbaszt«, mondják rá. Ez esetben is harmadnapra köszönt be az eső. Ha a tyúk szokásától eltérően magasra száll: tetőre, »rakományra« (rakásra) és ott sokat tollászkodik, »esőt érz.« Hamarosan beköszönt az eső.

Ha a tyúk késő estig szedeget, nem akar »elülni« (nyugovóra térni), későn tér nyugovóra, a szokástól eltérően napnyugta után is sokat kodál, hamarosan kellemetlen időváltozás lesz: zivataros, esős idő. Egy adat szerint ez a zivatar már másnap beköszönt, mások három napot adnak neki.

Ha tavasszal napokon át késő estig szedeget a tyúk, a helyett, hogy elülne, ez szűk esztendőt jelent a csongrádiak szerint.

Ha a kakas délután »kukurikuk« sokat; vagy feltűnő hangosan kukorékol és egyik kakas a másiknak adja át a szót egészen messzire; vagy feltűnő gyakran és nyugtalanul kukorékol, »időt érz.« Ilyenkor hamarosan megváltozik az idő, rendszerint vihar, zivataros eső köszönt be harmadnapra.

Ha a »gyöngygyök« (gyöngytyúk), de különösen a »gyöngygekakas« nyugtalan, sokat »tukácsol« (kiabál), »rebdés« (reped), hamarosan időváltozás lesz: vihar, zivatar, szél, eső. Ezek már másnap is beköszönhetnek, de itt is tartja magát a harmadnapos szabály.

Ha a páva magasra ül és ott sokat kiabál; vagy felrepül a háztetőre és ott kiabál állandóan, hamarosan időváltozás lesz: vihar, rossz idő, szél, eső, zivatar, esetleg valami más veszedelem (például tűzvész, a gazda halála.)

A karácsony bőjtjén megmaradt morzsát többek közt rongyokba becsavarják és szétosztják annyi felé, ahány épület van azon a telken. Karácsony reggelén minden épület eresze alá tesznek belőle, így a tyúktól fölé is, hogy egész következő esztendőre megvédjék a villámcsapástól. Ez a morzsa a következő karácsonyig ott marad, akkor elégetik és cserébe új morzsát tesznek oda.

A baromfi és az ember mágikus kapcsolata.

Amennyire nem jó tojással álmodni, annyira nagy szerencse kicsirkével. Tartós jó időt is jelent, ha valaki csirkével álmodik.

Ritkán fordul elő, hogy a tyúk »kukurikuk«, mint ahogy a kakas szokott. Ezt nagyon rossz előjelenek tartják, mert szerencsétlenséget, esetleg halált hoz a házra. Hogy a baj be ne következék, a tyúkot a küszöbre teszik és baltával

lecsapják a fejét. Arra nagyon vigyáznak, hogy a tyúk teste kívül legyen, a feje pedig a küszöbön nyugodjék. A baj így nem lépi át a küszöböt, hanem kívül marad. Viszont maga a tyúk a »halott« a háznál, tehát evvel megváltotta a lakókat. A tyúkot megeszik, a fejét »visszakéz«-ből balkézrel a tetőn át a szomszédba hajítják. Ha meglelik a tyúk utoljára tojt tojását, azt is hasonlóképp visszakézéből balkézrel a tetőn át a szomszédba dobják, mint a »kártojást« is, hogy tőlük eltávozzék a szerencsétlenség.

A vendéget sokféle előjel jelezhet: csörög a szarka, bevágják a könyöküket az ajtóba, leesik az ételből egy falat a földre stb. Ehhez tartozik az is, amikor a kakas az ajtóküszöbre állva, vagy az ablakba, rostélyra szállva kukorékol. Ez váratlan vendég érkezését jelenti. Ha a háztól kifelé fordulva kukorékol, a vendég hamarosan el is megy; ha befelé, tartós lesz. Amerre a kakas farka áll, abból az irányból várható a vendég.

Pávát általában azért nem szeretnek tartani, mert az a család nagyzóló, pöffeszkedő lenne, amelyiknek pávája van. »A páva ördög, nem jót hoz a házhók«, mondják rá. A csongrádiak szerint a betegség is sok ott, ahol páva van. Ha pedig a páva feltűnő magasra ül és a szokottnál erősebben kiabál, »kikájbjája a gazdát a házbú,« vagyis hamarosan meghal.

Minden állat karácsony éjjelén, míg az gazdáik az úgynevezett éjféli misén vannak, megszólal és elmondja egyik a másikának, hogyan bántak vele egész évben. Hogy a gazdára panasz ne legyen, karácsony bójtjén egész nap etetni szokták egyesek az állatokat, így a baromfiakat is. Ezt ma már igen kevesen ismerik.

Katona Imre

ADATKÖZLŐK A CSONGRÁDI BAROMFI-BABONÁKRÓL

1. Özv. Bacsa Józsefné, Hajdu Erzsébet, 50 éves, háztartásbeli, városi lakos.
2. Özv. Boda Mihályné, Barna Anna, 40 éves, napszámos, városi.
3. Bózsik Mártonné, Németh Mária, 60 éves, háztartásb., városi.
4. Csóti Katalin, 48 éves, háztartásb., városi.
5. Forgó János, 51 éves, kisparaszt, tanyai.
6. Forgó Jánosné, Kása Franciska, 43 éves, háztartásb., tanyai.
7. Gyergyádes Pálné, Dinnyés Lúcia, 32 éves, háztartásbeli, városi.
8. Özv. Lévai Gáspárné, Gyovai-Döme Anna, 66 éves, háztartásbeli, városi.
9. Németh József, 57 éves, kisparaszt, tanyai.
10. Németh Józsefné, Kása Julianna, háztartásbeli, tanyai.
11. Palásti Anna, 59 éves, háztartásbeli, városi.
12. Palásti Gáborné, Szögi Viktória, 82 éves, háztartásbeli, városi.
13. Szemerédi Józsefné, Mészáros Veronika, napszámos, városi.
14. Özv. Szepesi Istvánné, Vas Julianna, 61 éves, háztartásbeli, tanyai.
15. Szepesi Pál, 58 éves, kisparaszt, tanyai.
16. Szepesi Pálné, Gyergyádes Magdolna, 43 éves, háztartásbeli, tanyai.
17. Varga Sándorné, Michel Franciska, 61 éves, háztartásbeli, városi.
18. Vince Györgyné, Bacsa Erzsébet, 31 éves, háztartásbeli, városi.

A BAROMFIAKKAL KAPCSOLATOS NÉPRAJZI IRODALOM

1. A Magyarország Néprajza. IV. Gazdasági élet c. fejezetben (248.) a baromfitartást tárgyalja röviden.
2. U. o. a Babonás eljárások és hiedelmek c. fejezetben (342.) A háztáj és jószág babonáiból c. szakasz összefoglalja a baromfiakkal kapcsolatos hiedelmeket és szokásokat.
3. U. o. II. k. az Állattartás c. fejezetben (109.) a magyar baromfi eredetét és ősiségét tárgyalja.
4. Kiss Lajos: A hódmezővásárhelyi ember aprójózsága. Népelet. 1925. 148—162.

5. Szendrey Ákos és Zsigmond: Részletek a készülő magyar babonaszótárból. Ethn. 1940. 321—336. A kakas és a lúd babonáit veszi sorra.
6. Szinte Gábor: A tyúkröpítő. Népr. Ért. 1900. 128. Egy a baromfitartással kapcsolatos tárgyat ír le.
7. Türi-Mészáros István: Az aprójószág tenyésztése. Magy. Nyelv 1925. 280.
8. Whislockiné Dörfler Fanny: Kakas, tyúk és tojás a magyar néphitben. Ethn. 1895. 205.
9. N. Bartha Károly: Magyar néphagyományok (Debrecen 1931.) 78. Tyúkbabonák c. fejezet.
- Ezenkívül még számos babona és hiedelem jelent már meg különböző folyóiratokban, de más jellegű babonákkal vegyessen.

Superstitions regarding poultry in Csongrád. Poultry-raising is the work of women. Therefore most of the superstitions regarding poultry is known by them, with the exception of the weather-forecasts, which men also know.

Many superstitions are connected with the hen. On St. Lucia's day different measures are taken to ensure the eggs of the following year, e. g. on this day sewing is not allowed, for then the hens would lay no more. If a quiet brood-hen is desired, the woman visits her neighbour on St. Lucia's day, sits there for a long while: thus she has transferred the qualities of the neighbour's hen to her own.

Many superstitions are in connection with the eggs. Small, yolless eggs are regarded harmful and are thrown over to the neighbour's court-yard. Stealing eggs is condemned very severely. The hen is said to drop nine tears whilst laying an egg, and therefore the thief also sins ninefold for stealing an egg. He will have a needy living in this world and will have much to reckon for in the next.

The best time to set the hen is on a market-day when the crowds are swarming, for then the chicken will hatch quickly. Certain days are considered unlucky for hatching. Thus when the flowers of the acacia are falling, for then all the chickens will also drop away.

If a new cock is brought to the house, his feet are first washed and he is placed on the rubbish-heap, to make him accustomed quickly. The way to make pigeons increase is to give them water from a skull.

The neck of the turkey and the guinea fowl are struck with an axe, not a knife, are thrown away, because they are thought poisonous. The pigeon's neck is strangled in reverence for it symbolising the Holy Ghost. The meat of the peacock is not eaten, because he gave his flesh to the devil in exchange for his beautiful feathers. Various parts of the fowl are given to various members of the family. The son gets the brains to make him clever. The daughter gets the feet, to be a good dancer. The gizzard and liver are given to the small children and the parson's nose to some older man.

To-day most of these superstitions are smiled at, and, with a few exceptions, are mostly condemned.

A kender és feldolgozója Kemencén.*

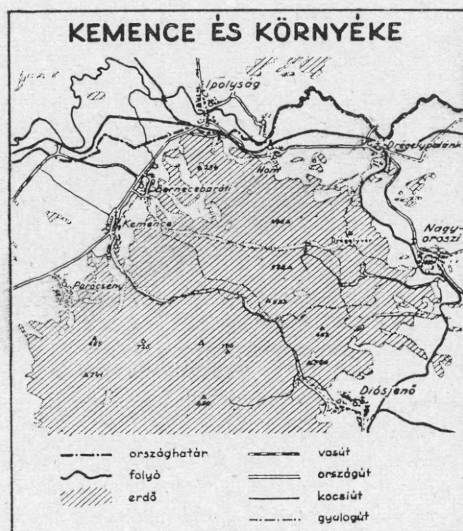
A község ismertetése. (1. ábra.) Kemence község Hont vármegye északnyugati peremén, a Kemence patak mellett fekszik. 1920 előtt a 6 km-re fekvő polyság vonzókörébe tartozott, ma Diósjenő, vagy központibb jellegű ügyekben Balassagyarmat a városa. Vasútállomása Drégelypalánk, 16 km távol van a községtől; ezen az útvonalon csak 1947 október óta van autobuszösszeköttetés, azelőtt semmiféle állandósított közlekedési lehetőség nem állott a kemenceiek rendelkezésére. Kemencére jellemző úgy földrajzi, mint közlekedési elzártsága.

A község 2350 lakója 422 házban él. Kivétel nélkül mind római katolikusok. Foglalkozásra nézve szinte kizárólag földművelők. Még akik iparral bírnak, azok is gazdálkodnak mellékesen. A községben mindössze 83 nem mezőgazdasági főfoglalkozású él. Ezekon kívül még kb. 120 cigány lakója van a községnek, akik a kemenceiek szerint »zenélésből, lopásból és kéregetésből élnek«.

*Jelen munka anyagát a Kelepteurópai Tudományos Intézet Néptudományi Intézete támogatásával 1946 májusában gyűjtöttem.

Igen jelentős az erdőgazdálkodás is. Amikor nincs a mezőgazdaságban munka, akkor az erdőn dolgoznak. »A dolgos ember az év negyedét az erdőn tölti.« Azok, akiknek nagyon kevés a földjük, elsősorban fakitermeléssel foglalkoznak, de aratáskor és kaszáláskor szünetel az erdőmunka, mert ilyenkor minden épkezláb férfi a mezőn dolgozik.

Kemence jobbágyközség volt. 1867-ben, a tagosításkor, 82 házhelyet és 54 zsellérteleket mértek ki. (Így volt külön jobbágykenderföld és külön zsellérkenderföld.) Egy házhely állott: 16 hold szántóból, 400 négyszögöl kenderesből, 100 négyszögöl káposztából (konyhakertből) és 400 négyszögöles telekből, amelyet a falu belterületén mértek ki házépítés céljából.

1. ábra Kemence és környéke

Ma a község területe 2700 hold szántó, 100 hold szőlő, 83 hold rét, 258 hold a közbirtokosság erdősített legelője, 4305 hold községi erdő, 70 hold beépített terület a faluban és mintegy 100 holdra tehetjük az árkok, vízmások és dűlőutak területét.

A 2700 hold szántó a 2350 lakos (mintegy 430 család) között a következőképpen oszlott meg az 1945-ös földosztás előtt:

10 holdon felüli birtokkal dolgozott a családok	27%-a,
0—10 holdon dolgozott a családok	27%-a,
nincstelen napszámos volt	49%.

Földosztás után 1946-ban:

30—40 holdon gazdálkodik a családok	2%-a,
20—30 « « « «	5%-a,
10—20 « « « «	30%-a,
0—10 « « « «	62%-a,
földnélküli a családok	1%-a.

Ezután a rövid ismertetés után, ami szükséges volt a kemencei ember életviszonyainak megvilágításához, lássunk hozzá munkánk eredeti céljához : a kemencei kendermunka vizsgálatához.

A kenderföld. Bernecebaráti felől Kemence felé közeledve, a község előtt, az országúttól balkéz felé, a Kemence patak partján szép, síma földdarabot láthatunk. Ez a föld a *kenderes*. Nevét onnan kapta, hogy az első világháború végéig a község területén csak ezen a földdarabon termeltek kendert. (Nagyon ritkán vetettek a *káposztásba*.) A kenderes még a nemes-jobbágyi világ maradványa. A földesúr minden házhely mellé egy-egy darab kenderföldet, meg káposztaföldet osztott jobbágyainak, hogy háziszükségeiket ebből fedezzék. (Ennek az emléke él a tagosítás után kiosztott jobbágy- és szellér-kenderföldek mai napig megmaradt elnevezésében.) Ma már a község határában szerteszt termelnek kendert.

Szegény és módosabb egyaránt termeli, »csak legyen földje, ahová vesse, meg türelme hozzá«.

Vetés előtt a föld alapos megmunkálása rendkívül fontos a termés szempontjából. A földet nagyon finomra kell megporhanyítani és *aprótrágyával* (földdé érett trágya) *megjavítani*. A vetés tetejére baromfitrágyát szórnak. Kisebb kenderföldet felkapálnak és gereblyéznek, nagyobbat szántanak és a rögöket boronával törik össze.

A vetés ideje az öregek szerint pünkösöd szombatja. Aki ezen a napon vet, annak különösen szép kendere nő. Ma már nincsen szigorúan meghatározott naphoz kötve a vetés ideje : április végén vagy május elején jó elszórni a magot az alaposan előkészített, nedves földbe.

Még 30—40 évvel ezelőtt csak rostából vetettek. Így *olyan sűrű lett, mint a rosta*. Ma már kötényből, kendőből vetnek. Semmiféle megkötés nincs arra vonatkozólag, hogy ki vethet (férfi, nő, leány). Egyetlen megszorítás él még valamennyire : vetés előtt a vető néhány szem kendermagot vesz a szájába, amit a munka befejezése után a bevetett földre köp ezekkel a szavakkal : »Ennyi legyen a madaraké!« Vetés közben régen egyáltalában nem beszéltek, ma is inkább hallgatnak. Arra nem kaptam határozott választ, hogy miért. Feltételezhető, hogy csak a szájukban tartott mag miatt nem beszéltek, de lehet séges, hogy valami értelmét vesztett hagyomány a hallgatás oka.

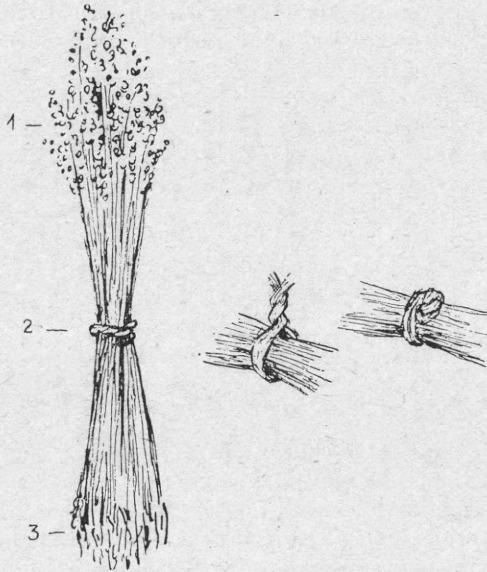
Az elszórt magot beboronálják vagy gereblyézik s a vetés tetejére tyúkt trágyát szórnak. Végül *lázt* (madárijesztőt) állítanak a kenderföld közepére s várják rá a májusi esőt.

A nyüvés. A kender június közepén, végén virágozik. A virágos jóval magasabb a magvasnál. *Nyüvéskor* éppen ez a magasságbeli különbség könnyíti meg a virágos kender külön kinyüvését. A magvas szeptemberre érik be : ekkor nyüvik. Száritás és cséplés után ugyanúgy bánnak vele, mint a virágossal.

A virágos, érett kender sárgaszínű, a magvas júniusban még zöld. A virágos ekkor érintésre ontja magából a virágport : »*Porzik* a kenderem, lehet *nyüni* !« Tehát külön nyüvik a virágost júniusban és külön a magvast szeptemberben. Lányok, asszonyok — de csak nők — nyünek.

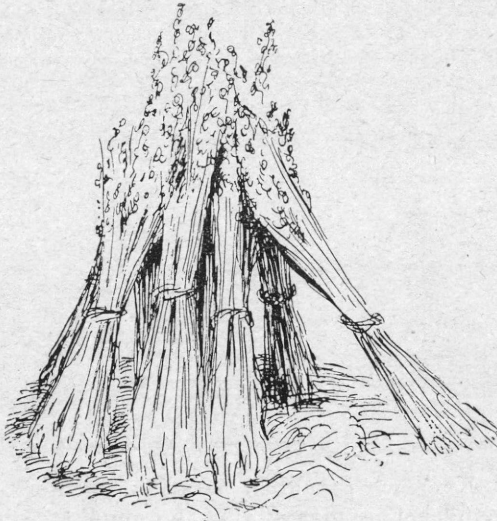
A nyüvés így történik : két kézzel összefognak egy csomó kendert, kirántják a földből tövestől, átveszik a balkézbe s jobbkézzel leverik a gyökérről a földet. Az így megtisztított kendert a bal hónaljuk alá csapják és nyüvik a következő *félmarék*-ot. Három félmarék, vagyis három hónaljálá-csapás egy *összemarok*. Ezt 3—4 szál rövidebb kenderszállal középen összekötik és kész a

kéve. A félmarkokat úgy teszik egymás mellé, hogy a kévében összekerüljön a kender magvas, illetve virágos része és ugyancsak együtt legyen a gyökere. (2. ábra.)

2. ábra. Kenderkéve és az összemarok megkötése. (1. a kéve feje, 2. a dereka, 3. a gyökere)

A virágos kender kévébekötés után mindjárt viszik áztatni, míg a magvast kicséplés előtt még szárítják. 5—20 magvas kenderkévét összeállítgatnak egy *rakat*-ba (3. ábra). A kalászkok természetesen felülre kerülnek, hogy jobban szikkadjanak.

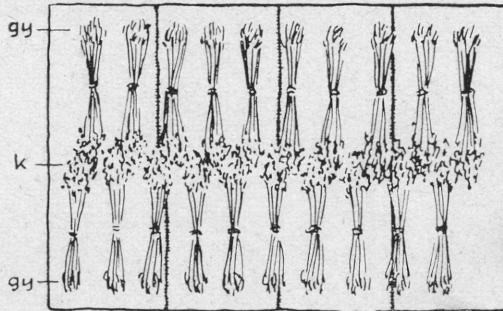

3. ábra. Rakat

szelvény?

2

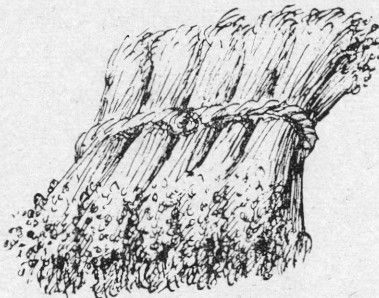
A kendermag cséplése. Az időjárás szerint 5—10 napi száradás után viszik csépelni a kévéket. Kiterítenek a kenderföldön egy 2 m hosszú, négy szél kender-vászorból összevarrt *ponyva*-t (ponyvát). Erre két rakat kévét fektetnek úgy, hogy a kalászkok befelé kerüljenek (4. ábra.). 30—40 esztendővel ezelőtt még cséppel, ma már csak egyszerű pálcával verik ki a kendermagot a magházból.

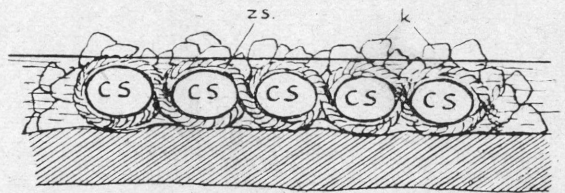
4. ábra. Csépléshez ponyvára terített kenderkévék. (k kalász, gy gyökér)

Cséplés után kirázzák a kévéket, hogy a még benne maradt mag is kihulljon belőle. Ezután *búzarostán* megrázzák a szemetes magvakat s így felvetődik az *ondó* vagy *mulla*, a magház összetört törekje. Ezt a rostában a nehezebb, alulmaradó kendermag tetejéről *lekanyarítják* s az ott maradt magot még *kiszélelik*. A szelelés úgy történik, hogy ponyva felett feldobják a kendermagot a levegőbe s így a légáramlás a könnyű mullát kifújja s csak a nehezebb magvak esnek le függőlegesen a ponyvára. Szelelés után a tiszta kendermagot zsákba öntik és felkötik az *esztri*-be (tetőaljba), itt nem fér könnyen hozzá az egér.

Áztatás. A kinyűtt virágos és a kicsévelt magvas kender *áztatni* viszik. Rozsszalmából sodort szalmakötelet fektetnek a földre, erre keresztbe helyeznek öt kévét úgy, hogy a gyökere, illetve virágos vagy magvas vége egymás mellé kerüljön (5. ábra). Erre egy másik sorban ismét öt kévét raknak, de már fordított elhelyezésben, úgy hogy a felső sor virágaihoz (magvas részéhez) az alsó sor gyökere kerül. Ezt a 10 kévét összekötik a zsuppszalmával és ez a *csomó*. Ez az áztatás egysége.

5. ábra. Csomó.

6. ábra. Áztatás (cs = csomó, zs = zsuppkötél, k = kövek)

A csomókat a Kemence patakban áztatják. Igen sekély a vize, így két sor kévéknél többet nem lehet egymásra rakni. A csomókat (két sor kéve) a patakban keresztbe, sűrűn egymás mellé fektetik s zsuppkötéllel minden csomót külön

átfogva, az egész áztatni való mennyiséget összekötik (6. ábra). Az összekötözött csomókra még nagy köveket is tesznek. Így megakadályozzák, hogy »könnyen ellophassa valaki«, vagy hogy esetleges nagyobb zápornál a megdagadt patak elragadhassa. A virágos 4—5, a magvas 6—8 napig ázik. »Melegebb időben gyorsabban ázik, mint hűvösebben«.

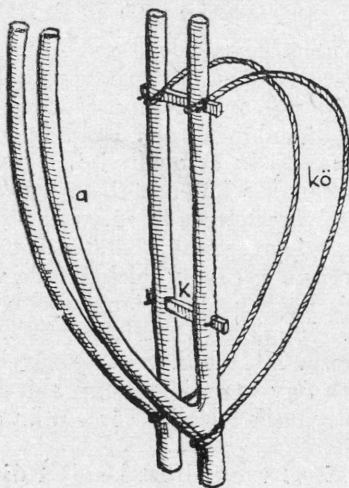
Arra a kérdésemre, hogy mire való az áztatás, minden adatközlőm nagyjából ugyanazt a választ adta: »Áztatás nélkül a pazdargyát nem lehetne kitörni a kenderből«.

Ázás után a csomókat egyenként kioldják a zsupkötélből. Szétszedik kévékre s minden kévét külön-külön jól kimosnak a tiszta patakvízben. Az alapos kimosástól függ a kendervászon fehérsége. Asszonyok, férfiak egyaránt dolgoznak a kimosásnál. A kévéket ilyenkor sem oldják szét. *(De a csomókat igen)*

7. ábra. Kiterigetett kenderkévék.

Kivetés után *kiterigetik* a kenderkévéket (7. ábra). A patak partján csak addig tartják, amíg a víz lecsorog róla s egy kicsit megszikkad, azután mindjárt hazaszállítják. Ha kevés kender termett, akkor az asszonyok *bazárkán* viszik haza (8/a—b ábra), de ha nagyobb mennyiségű, akkor szekéren szállítják. A bazárka két ügyesen kiválasztott *ágból* és az ezeket összeerősítő két *keresztfából* áll. *Kötéllel* erősítik a vállukra, mintha hátizsák lenne. Házilag készül. Minden házban van három-négy kisebb-nagyobb.

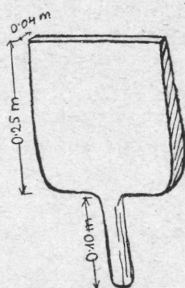
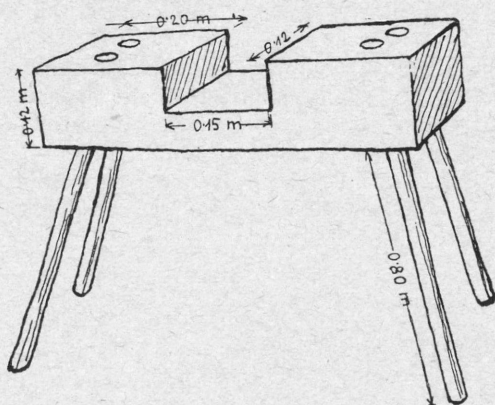

8a. ábra. Bazárka (á = ága, k = keresztfája, kö kötele)

8b. ábra. Kenderszállítás bazárkán.

A hazaszállított kévéket otthon is kiterítgetik még a napra. A kévéket összetartó kenderszálköteleket felhúzzák egészen a virágokig (magkaszálóig), az alsó, gyökeres részét szétrázzák és erre állítják a kévéket. Így lábon áll a kender.

9a. ábra. Kendertörő és suk.

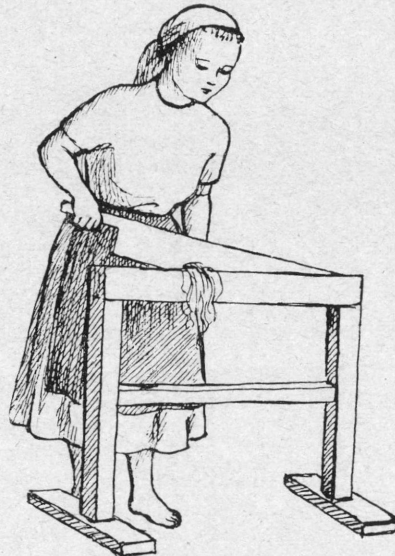
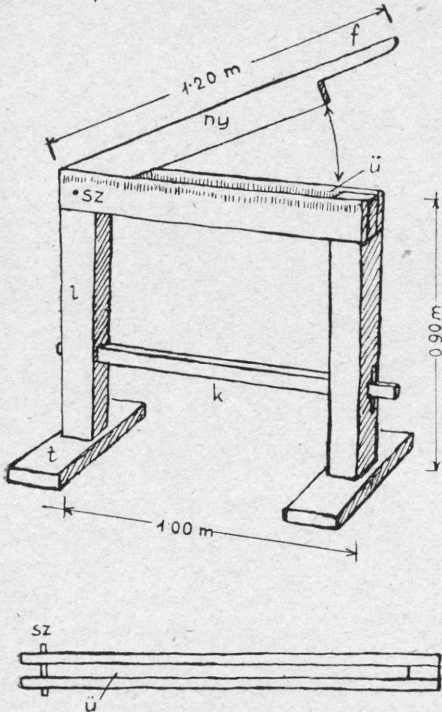

9b. ábra. Törés

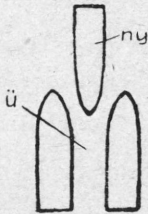
Törés. Ha már egészen száraz a kiterítgetett kéve, a legnagyobb melegben, déltájban kezdik *törni*. A töréstől kezdve *marok*-nak nevezik azt a kendersomót, amit eddig kévének emlegettek. A marok tehát mennyiségileg ugyanannyi, mint a kéve, csak formájára nézve különbözik tőle. Ez a feldolgozási egység — a marok — a *törésen*, *tiloláson* és *héhölésen* át mennyiségileg ugyanaz marad. A törésnél egy kévét két felé választanak s külön törik a kendertörőn (9/a ábra). A törő 80—90 cm magas, lábakra helyezett gerenda, melynek a közepén vályat, *valló* van. Tartozéka még a *suk*. A törés így történik: balkézrel megfogja a törő asszony a marok felének a virágos részét s a gyökerét behelyezi a vallóba. Jobbkezében van a suk s ezzel törí. Törés közben állandóan beljebb tolja a vallóba a kendert. Az *eltört* kender oldalt kibukik a vallóból (9/b ábra). Mikor végig eltörte a marok felét, jól kirázza. Most hull csak igazán belőle a *pazdergya*, az összetört kenderszár. Ilyenkor úgy mondják, hogy »kicsapom a pazdert«. Ezután ugyanígy megtörí a marok másik felét is. Törés után egyesíti a két megtört fél markot.

Mikor ismét jó melegen süt a nap, a *kivert* vagy *eltört* kendert újra kiterítik egy felfektetett létrára. Itt nap süti, szél fújja: kiszárad teljesen. Mikor a nap jól felmelegítette, akkor viszik a *tilóra* (10/a ábra).

Tilolás. A tiló ugyancsak 80—90 cm magas szerszám, melynek a *nyelve* — egykarú emelőhöz hasonlóan — »belejár az üblébe« (10/b ábra). A következőképpen dolgozik vele a tiloló asszony: a maroknak azt a felét, ahol még a kévében a virág, illetve a kalász volt, a balkeze fejére felcsavarja. A másik felét pedig a tiló nyelve alá teszi s jobb kézzel ráveri. Így a kenderben bentmaradt pazdergyát még jobban összetöri. Ez a tiló üblénél alul kihull. A tilolást mindig a tartó kéznél kell megkezdeni s fokozatosan húzni kifelé a kendert. 4—6-szori végigtilolás után kirázza. Ekkor megfordítja a markot s a kitololt felét csavarja a keze fejére s a pazdergyásat tilolja.

10b. ábra Tilolás.

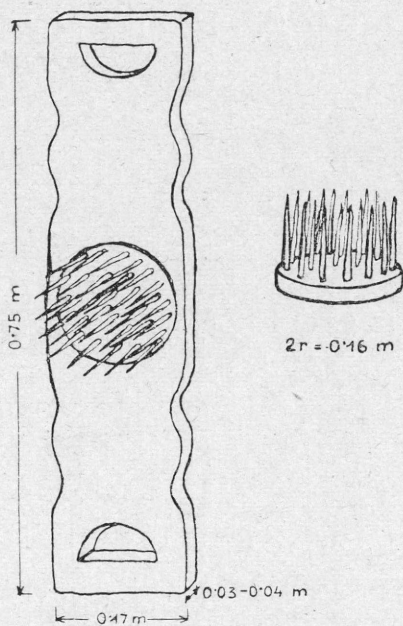
10a. ábra. Tiló (*l* = lába, *t* = talpa, *k* = keresztfája, *ny* = nyelve, *f* = fogója, *ü* = üble, *sz* = szeg)

11. ábra. Egy fejkender

Ezt a szerszámot is, mint a törőt, *ügyes emberek* készítenek téli napokon odahaza. Nincs olyan ház, ahol kenderrel dolgoznának és törőjük meg tilójuk ne lenne. Egészen más a helyzet a *héhó*-vel, amit szintén az *ügyes emberek* készítenek házilag, de nehezebb készítési technikájával fogva már ritkább. Akinek nincs odahaza *héhó*-je, az kölcsonkéri használatra.

Tilolás után újabb egységgel találkozunk. Ez a *fejkender* (11. ábra). 10 kitilolt markot egymásmellé rak a feldolgozó asszony úgy, hogy a volt virágos, illetve gyökeres részük egymás mellé kerüljön. Minden markot külön-külön *megpödör*, így szétbontás esetén könnyen elválnak egymástól. A tizet aztán együtt is megpödri, a két végét összeilleszti: a kender közepe magától összefordul. Az így összefogott 10 kitilolt marok egy fejkender. A két összeillesztett végét vékony kenderszállal összecsavarják, hogy szét ne essen. Így tartják héhölésig.

12a. ábra. Héhő.

12b. ábra. Héhölés.

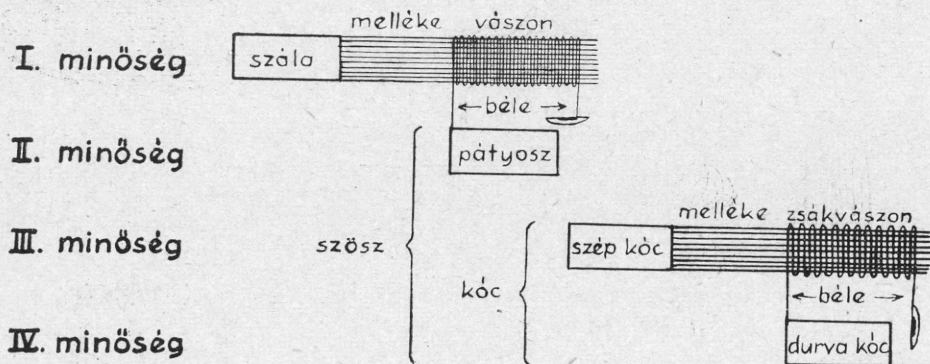
Héhölés. Harmadik feldolgozási szerszám a *héhő* (12/a ábra). Két részből áll: a tulajdonképpeni munkát végző *kefé*-ből és abból a deszkából, amire a kefért felerősítik. A kefe 16—18 cm átmérőjű, 2 cm vastag, bükkfából készült körlemez. Ezt az *ügyes ember* sűrűn vagy ritkán — aszerint, hogy sűrű vagy ritka héhőt készít — kifúrja s a lyukakon 10 cm hosszú kovácsolt szegeket tol át. Csak aztán erősíti fel a kefért a deszkájára csavarokkal.

És hogy történik a *héhölés*? Első dolga asszonyunknak, hogy a fejkendert kioldja és a markokat szétvállassza. Ez az első munka, amit ülve lehet csinálni a kenderfeldolgozás közben. Jobblábbal és balkézrel rögzíti a héhőt. Jobbkezelével megfogja a marok közepét, felső végét a csuklójára csavarja, az alsót pedig ritmikus karmozdulatokkal a héhő keféjébe vágja. 6—8-szori végighúzás után teljesen síma kenderszállak maradnak a kezében. Ekkor megfordítja s a másik felét is meghéhőli, amit eddig a kezében tartott (12/b ábra).

A héhő azonban nemcsak azt a célt szolgálja, hogy az utolsó pazdergyadaraboktól is megtisztítsa a kendert, hanem azt is, hogy osztályozza. A kendent először a ritka héhőn *húzzák le*. Héhölés után itt a kézben marad a *szála kender*,

a kender legfinomabb része s a fogak között a szösz. A szösz most a sűrű héhőre viszik: itt kézben marad a *pátyosz*, a fogak között a *kóc*. A kóc újbóli meghöhölése után (ugyancsak a sűrű héhőn) a kézben marad a *szép kóc*, a fogak között pedig a *durvakóc*.

Ez a rendkívül finom osztályozás azért szükséges, mert a készítendő vászonnál a különböző minőségű kendert máshol használják fel. Legfinomabb fonalat a szálakender ad: ebből lesz a vászon *mellék-e*. Utána minőségileg a pátyosz következik: ebből *béle*-nek valót fonnak Kemencén. A kócból készül a zsák. A zsák *mellék*it a szép kócból, *béle*it pedig a durvakócból készült fonál adja. (A mellék a vászon hosszanti fonala, míg az erre merőlegesen beleszótt fonál a béle.) (12/c ábra).

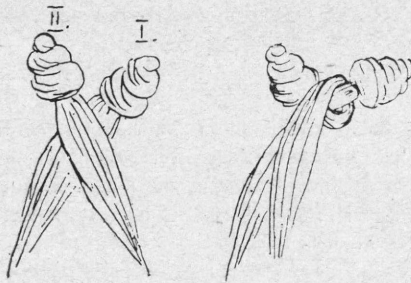

12c. ábra. A héhő által osztályozott kender.

Bábozás — koszorúzás. A meghöhölt kendert *bábozzák*, amíg a fonáshoz hozzá tudnak kezdeni. A bábozás: *báb*-ba csavarás (13. ábra). Egy *báb* egy marok kenderből lesz úgy, hogy a marok egyik végéből *fej*-et csomósítanak s a fej elvékonyodó szálait körültekerik a marok — most már *báb* — *derekán*. Könnyebb kezelés kedvéért 10 *báb*ut *koszorú*-ba kötnek (14. ábra). Nagyon egyszerű a *koszorúzás* módja: a rajz szerinti I. *bábu* fölött van keresztben a II. *bábu*. Ennek a »farkát« egyszerű áthajtással ráhurkolják az I. *bábu* derekára. Így egymásután mind a tíz *báb*ut befűzik a *koszorú*ba. A tizedik *bábu* bekoszorúzása után a *báb*úk kimaradt farkát ismét fejbe csavarják: így lesz a tíz *bábnak* a *koszorú*ban tizenegy *fej*e.

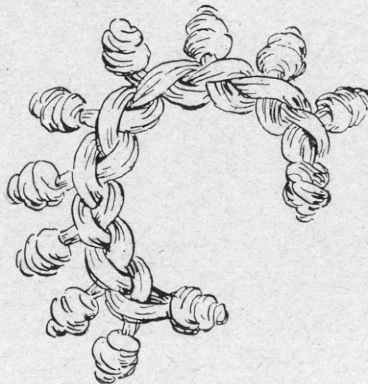
Fonás. Mire a kendert ennyire feldolgozzák a család nőtagjai, már alaposan megrövidült a nappal. A hosszú, késő őszi, téli délutánokon és este ken kerül sor a fonásra. Fonás előtt a *bábot* »be kell ágyazni *gúgyelába*«, mert csak így lehet a *guzsalyra* felkötni. A *koszorút* kibontják s annyi *bábot* vesznek ki belőle, amennyi a *gúgyela* készítéséhez (nagyobb vagy kisebb *gúgyela*) szükséges. A *gúgyelát* így készíti a kemencei asszony: a *báb* fejét kicsavarja s megfogja a marok (előbb még *báb*!) két végét (15. ábra), széthúzza, hogy középen kettészakad. Most a két kezében tartott végét összeilleszti s a szét-tépett szálak végéből apró kis csomókat szaggat ki. Ezeket a csomókat egymásra teszi és összegöngyöli. Ez a *gúgyela*, ezt köti fel a *guzsalyra*.

Kemencén jóformán kizárólagos a talpas *guzsaly*. Rendkívül egyszerű szerszám: 40—50 cm hosszú, lapos, faragott *talp*-a van s ennek közepéből áll ki

13. ábra

Báb (1 = fej,
2 = dereka,
3 = farka)

14. ábra

Koszorú és koszorúzás

15. ábra

Gugyela készítése és a kész gugyela

a másfél méter hosszú szár-a. A szár végén madzag van, ezzel erősítik a guzsalyra a gúgyelát. Hozzátartozik még az orsó is, melynek átlagos mérete 32 cm hosszú, felül hegyben végződő, szárának alsó részén 5–6 cm átmérőjű kerek lap áll. Erre »pörgeti fel« a fonó a fonalat. (16/a ábra).

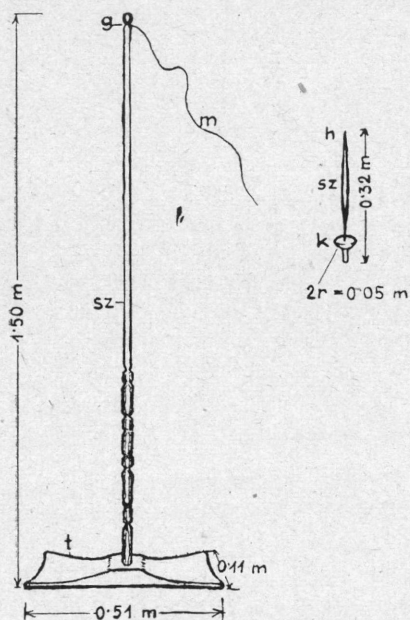
Leginkább házilag készül a guzsaly. A díszesebb, faragott és festett guzsalyokat azonban a faragótól is szokták venni. Ezeket még ma is adják leányoknak szerelmi ajándékba. Régebben — 20–40 évvel ezelőtt — a faragott guzsaly ajándékozása már igen komoly szándékot jelentett. Ma inkább csak »kedveskedés« (16/b és 16/c ábra).

Fonni csak nők szoktak. A fonó a guzsalyt maga mellé veszi, ráül a talpára. Bal kézzel egyenletesen húzza a szálat a gúgyelából s közben három ujjával — a hüvelyk-, mutató- és középső ujjával — sodorja a kenderszálat fonallá. Jobbkezében tartja az orsót s a fonalat erre pörgeti fel (17. ábra). Nagyon ritka a kerek guzsaly és ezt nem is kenderhez, hanem gyapjúfonásra használják. Övbe szúrható guzsalyt nem ismernek. Székes guzsalyt egyet találtam, de ezt is egy Dunántúlról beköltözött asszony hozta magával. Már harminc éve lakik a községben, de guzsalytípusát senki sem vette át, viszont ő még ma is használja.

Ha nem elég síma a kender a gúgyelában és pazdergya is kerül a fonáshoz, akkor azt ott, fonás közben, a balkéz előtt »ki kell harapni«. Ilyen kicsiségért nem lehet megállni a munkával. »A szép vászon titka a szép fonak« — tartják

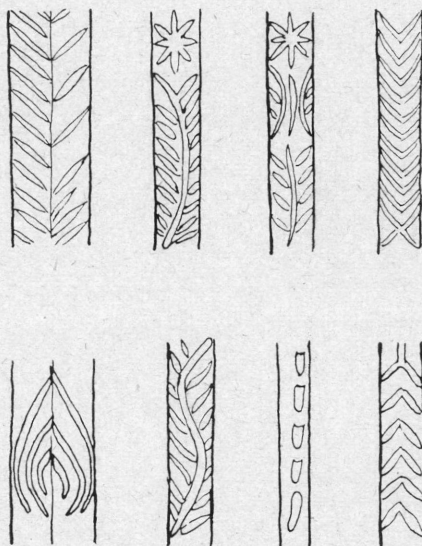
Kemencén. Ezért nem szabad restelni a pazdergya kiharapását, mert »milyet fon az ajak, olyat hord a valag« — mondják még ma is az öregebb asszonyok, amikor fiatalabb lányokat tanítanak a fonásra.

Vigyázni kell nagyon a fonásnál, mert könnyen hibás lehet a fonal. *Orsóhegyes* a fonal ott, ahol túlságosan megsodorta a fonó s így nagyon vékonyra sikerült. A túlsodrott vékony fonal nagyon könnyen szakad. Ha pedig az ilyen fonal összezsavarodik, azt *hiüpörték*-nek nevezik. Ez még könnyebben szakad.

16a. ábra.

Guzsaly és orsó (*t* = talpa, *sz* = szára, *g* = gombja, *m* = madzagja; orsónak, *h* = hegye, *k* = karikája, *sz* = szára)

16b. ábra.

Faragott guzsalyok szárának díszítményei

Fonók. A fonás speciálisan közösségi munka. Közben lehet beszélgetni, énekelni, tréfálkozni. Legritkábban fordul elő, hogy valaki félrevonultan fonjon. A szomszédok összejönnek, külön a fiatalok és külön az idősebbek s együtt fonnak. Alkalmanként más-más házhoz mennek. Ezeknek a »munkaközösségeknek« legnagyobb létszáma 5—6. A barátnők, rokonok, jóismerősök járnak így össze.

30—35 esztendővel ezelőtt másképpen történt ez. Két, néha három fonóház is várta esténként a fonó lányokat: egy az alvégen, egy a felvégen s néha egy a faluban is. Állandónak csak az első kettőt mondhatjuk. Az utolsó nagy fonót 1916 telén tartották. Milyen volt a fonóházi élet? Este 7-kor gyülekeztek össze a lányok. Mindegyik hozott magával két orsót, ezt kellett 11-ig megfogni. »Aki huncutkodni akart a legényekkel, az ellopott hazulról egy teleorsót s azt mutatta meg este otthon« — mondja tréfásan Kalácska András,

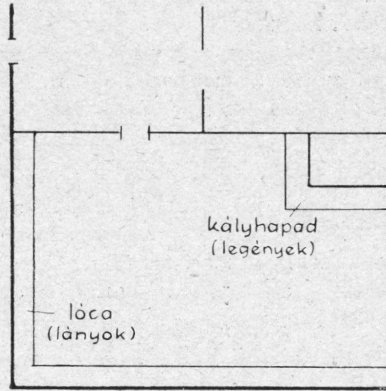

16c. ábra. Faragott guzsalyok talpának díszítménye

visszaemlékezve régi fonóházi emlékeire. Októbertől farsangig tartott a fonó. Utána farsangkor még volt egy *fonóbál*: »gyerünk, aki a kócot megfonta!« — Szombat és vasárnap kivételével hangos volt a fonóház minden este a legények és lányok jókedvétől. Szombaton, Mária napján, nem szabad hozzányúlni a fonáshoz, még ha nagyon sürgős a fonal, akkor sem. Ilyenkor a kemencei asszonynak és lánynak otthon kell tartózkodni és házimunkával tölteni el a napot. — A lányok iskolából való »szabadulás«-tól, vagyis 12 éves koruktól férjhezmenésükig jártak a fonóba, a legények 16—17 éves kortól katonáskodásukig.

17. ábra. Fonás

18. ábra. A fonóház

Egy fonóban 20—25 lány font. Ezek a két fal melletti hosszú lócán ültek. A legények helye a *kályhapad* volt. De nem is kellett több ülőhely, mert mindig járkáltak ki s be és egyszerre 5—6 legénynél nem ült több bent (18. ábra).

A lányok olyan helyet választottak ki fonóháznak, ahol kicsi volt a család, vagy özvegyasszony, vagy magányos öreg házaspár lakott. A ház rendjére és a fonóház jó hírnevére a gazdasszony ügyelt. Megszólítása csak egyszerűen keresztnevéen történt, pl. Mária néni. Gúnynevet nem adtak általában neki. A gazdasszonynak a szobáért bért fizettek a lányok: fejenként egy liter borsót vagy babot és ezen felül még bizonyos pénzösszeget. Ez utóbbi nem volt egyforma: ki többet, ki kevesebbet adott. A fonó világításáról is a lányok gondoskodtak. Mindig más hozott egy fél liter petróleumot, amikor kifogyott a lámpából. A fűtés a közeli erdők miatt nem okozott nehézséget. A fonóba járó legények szállították be a fát.

Mikor a lányok megérkeztek a fonóba, mindjárt munkához láttak. Fonás közben énekelgettek egyet-egyed. Ha öregebb ember vagy asszony vetődött be, meséltettek maguknak. A legények nyolc, félkilenc tájban egyenként vagy kisebb csoportokban érkeztek. Kevés ideig ültek a kályhapadon, azalatt

is tréfálkoztak a lányokkal, beleszóltak a dalolásukba s figyelték, hogy mikor ejti le valamelyik az orsóját, mert ha azt egy legény hamarabb fel tudta kapni, a leány csak csókkal válthatta ki. Kis idő után a legények kimentek — egyenként. Ilyenkor az a lány, akinek a kedvéért a legény »benézett« a fonóba, kiment utána, »kikísérte«. A pitvarban beszélgettek, esetleg csókolóztak. De nem illet hosszan kint időzni. Ha valamivel tovább maradt a leány, dallal hívták vissza. (Hogy melyikkel vagy milyennel, arra nem emlékezett máregy öreg sem.) Ha pedig még erre sem jött be, megtréfálták. Kis üveg vizet kötöttek a »kintragadt« leány gügyelájába s mikor az visszajött s fonni kezdett, elfordult az üveg s a víz a kenderen végigcsorgott. Nagy nevetés volt erre.

Ha fonás közben valamelyik lány elálmosodott és kicsit elszunyókált, a többiek egy vízzel telt dézsát tettek eléje. Ekkor kiáltozni kezdtek: — Na elég is volt mára! Menjünk haza! — A bóbiskáló lány felriadt s mikor felugrott a helyéről, egyenest a vizesdézsába lépett. Jót nevettek az ilyen megtréfált lányon.

De jól mulattak más tréfákon is. Egy lány felöltözött vőlegénynek, egy másik menyasszonynak. Így mentek be a fonóba s »mindenféle bolondságot műveltek«. Ez volt a *csuda-pár*. Míg bolondoztak, a többi lány énekelt. — Más alkalommal meg *tót asszonynak* öltözött fel két lány. Mindenféle ruhadarabot magukra vettek, arcukat bekormozták. Táncoltak a fonóban, a legényeket megcsókolták, azok kormosak lettek. A tréfához »vigyünk bolondot« felkiáltással kezdtek.

De a legények sem maradtak ki a játékból. Vízzel félig telt dézsát állítottak megdűtve az ajtó elé és bekopogtattak a lányokhoz. Mikor a »tessé«-re senki sem jött be, egy lány felugrott, hogy kinézzen. Amint az ajtót kinyitotta, a dézsa víz beömlött a szobába. Vagy máskor szamarat kötöttek a kilincshez s mikor az ajtó kinyílt, a szamár fejét húzták be a szobába.

A lányok magukban is tréfálkoztak, játszottak. Ilyen kedves játék a *fordú bóa!* (fordulj bolha). 50 esztendővel ezelőtt még legények-lányok együtt játszották, a fonók utolsó éveiben már csak a lányok. Így folyik a játék: egy lány közepén székre ül, háttal a többieknek. Valaki rászól: »fordú bóa!« Ez: »Nem fordúok, míg (Kalácska Mári) meg nem csókol!« Erre az említett lány kimegy és megcsókolja. Utána helyetcserelenek s kezdődik a játék előlről. Aki nem akarta megcsókolni a másikat, azt *megbüntették*: le kellett térdelnie.

Egy másik játék arra jó, hogy a lányok megtudják, hogy ki kit szeret.

A játék párbeszéde a következő:

- Mit sücc?
- Ludat!
- Kinek sütöd?
- Nem mondom!
- Megverlek! — és veri is már egy *sikarfával* (nyujtófával).
- (Kiss Pistának).

A *csizmavarrás* is leányjáték volt. Szembe ült egymással két leány. Lehúzták a csizmájukat s kézbe fogták a fejénél. A lábukat csipőben és térdben felemelték s ritmikusan egyszer az egyik, másszor a másik hengergőzött hátra. Amikor az egyik éppen hanyatt volt, a másik előredőlt s a csizma szárával jót húzott a hátradülő fenekére. A következő ütemre pedig ugyanígy megfordítva. A csizmát egymás *seggire varrták*.

Szinte erőjátéknak mondhatjuk a következő leányjátékot: egy-egy lány leguggol s *csikláb*on (lábujjhegyen) ugrál a következő, mindig előlről kezdődő, végnélküli mondókára:

*Hej piperke, piperke,
Vékony karcsú menyecske,
Heje csuri, bele csuri,
Bodor katonája,
Kinek hosszú a farka . . . (s ismét előlről).*

Csirkét utánozva ugráltak körbe-körbe, az volt az ügyesebb, aki legtovább bírta.

Másik leányjáték a *sóhúzás*. Két lány négykézlábra áll, háttal egymásnak. Mindkettőnek a hátára ráül még egy-egy lány, ezek szintén háttal vannak egymásnak. A két fent ülő derékban jól hátrahajlik s egy sikarfát mindketten megfognak. Most megindul a két térdeplő előre és húzzák a két lányt a hátukon. Egyszer csak elszakad a fogásuk, vagy mindketten leesnek az alattuk térdeplő lányok hátáról. Nagy nevetés kísérte az ilyen legurulást.

Évente egyszer, advent idejében a lányok a fonóban mákos kukoricát főztek. Minden lány hozott egy-egy tányér kukoricát, mákot, cukrot s a megfőtt kukoricát mákos cukorral beszórták. Ezzel a legényeket is megkínálták, akik viszonzásul pénzt adtak petróleumra. A pénzt kimenetkor a lámpa mellé tették. Ilyenkor egész éjjel fontak és énekeltek. Hajnalban a lányok megfésülködtek s úgy indultak a hajnali misére.

Még egy ehhez hasonló, de vígasságban és méretében sokkal kiemelkedőbb eseménye volt a kemencei fonóknak: a *farsangi marton*. A fonókban csak farsangig gyűltek össze a lányok közös munkára. Az utolsó fonóeste után, farsang vasárnapján rendezték meg a lányok a farsangi martont. Ez volt a záróbál. Ugyanabban a házban rendezték, ahol télen a fonó volt. Erre az alkalomra minden lány hozott egy kis lisztet, cukrot, miegymást. Ebből tésztát, kalácsot sütöttek. Régebben még tyúklevest is főztek. A lányok külön csoportja hívta meg a legényeket a martontra. A cigányokat a legények hozták. A bál reggelig tartott. Vacsora után elmentek a lányoszlók is. Ilyenkor mindig vittek magukkal ennivalót s éjszaka ezt ették, meg ezzel kínálták meg a legényeket.

A fonó tehát azt a célt szolgálta, hogy a falu fiatalságának szórakozási alkalmat adjon munkaközben is. A hasznosat kellemessel kötötték össze.

De térjünk vissza a kendermunka további leírásához!

Motollálás. Miután megfonta a kenderrel dolgozó nő a fonalat, az orsról a *motollára* tekeri fel. Ezen méri le először a fonál hosszát. Maga a szerszám 1.50 m, azaz 2 *rőf* hosszú. A fonalat erre *motollálják fel* (19. ábra). A képen feltüntetett számok segítségével követhetjük a fonál útját: 1—2—3—2—1—2 stb. A motollára vékony fonálból 3, zsáknak való vastagabból 2 singet lehet *felmotollálni*. (Ilyenkor a *singeket* kis fonalsomókkal elválasztják egymástól.) Ezt a szerszámot is házilag készítik.

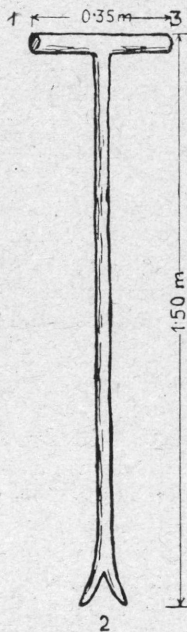
És mi az a *sing*? (20. ábra.) A motollára *felmotollált 90 íge*.

Négy különböző mértékegységgel ismerkedünk most meg: *rőf*, *motolla*, *íge*, *sing*. Nézzük meg csak ezeket most részletesebben is.

1 *rőf* = 75 cm. A motollaszerszám hossza — mint már láttuk — Kemencén 150 cm, azaz két *rőf*. A motollán egyszer körülvezetett fonal hossza nyolc *rőf*. Ez a nyolc *rőf* = 1 *motolla* (itt a *motolla* hosszegységet jelent). Három szál fonal együtt egy *íge*. Az *íge* tehát nem hosszegység, hanem csak három szál párhuzamosan futó fonalat jelent, mely lehet bármilyen hosszú vagy bármilyen

rövid. A motollára szálakenderből 90 ígét (=270 szál), kóckenderből 60 ígét (=180 szál) motollálnak fel egyszerre. Ez a 90, illetve 60 íge fonal a motollán : 1 sing. (Vagyis a sing hossza : $90 \times 3 \times 8$ róf, illetve $60 \times 3 \times 8$ róf.)

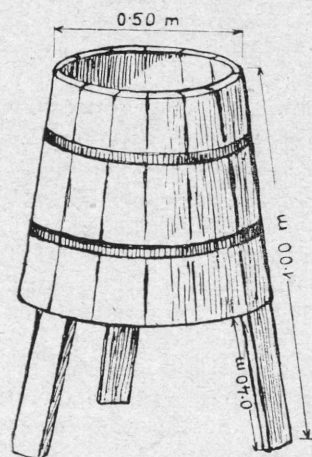
Mikor a motolláról leveszik a fonalat, singbe kötik és így tartják a fehérítés alatt. De gyakran — sőt legtöbbször — a singnél is nagyobb egységben fehérítik a kenderfonalat. Ez a nagyobb egység a *fanal*. Ebben két, két és fél sing van együtt. (Szála kenderből 200—225 íge, kócból 120 íge.)

19. ábra. Motolla

20. ábra. Sing.

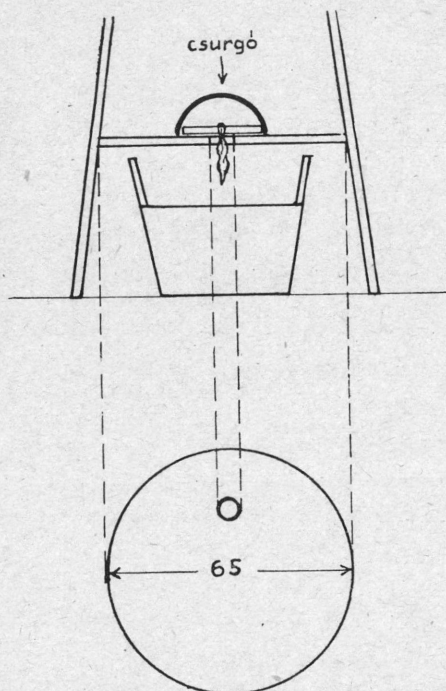
21a. ábra. Lúgzó.

A fonal fehérítése. Meszetes vízben fehérítik a fonalat. A víz összetétele : 20 l langyos vízbe 10 dkg oltott meszet kevernek. Ebben a meszes vízben ázik a fonal egy éjszakán át. A meszetes vízből a *lúgzóba* viszik a fonalakat. Mi az a lúgzó? Egy három lábon álló dézsa (21. ábra). A fenekén van egy 2 cm átmérőjű nyílás, ezen folyik ki a lúg. Hogy azonban ne folyjon szét a lúgzó külső fenekén, *csurgó*-t csinálnak a szívárgó lúg kivezetésére (21/b ábra). A csurgó : egy fapálcikára rongydarabot kötnek és így az alsó lyukon át kilóg egy vízgyűjtőedény felé. Ezen csepeg ki a lúg. Meg kell azt is akadályozni, hogy a csurgót a ránehezülő nedves ruha, illetve fanal eldugaszolja, ezért cserépdarabot állítanak feléje. A lúgzókád elkészítését, ezt a szakértelmet kívánó nagyobb munkát, már mesterember, a kádár végzi.

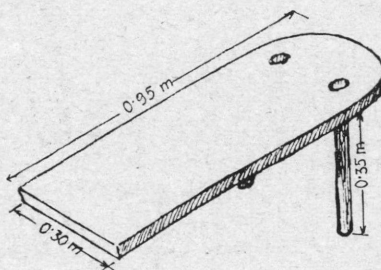
Az éjszakai ázás után a meszetes vízből másnap reggel még nedvesen átrakják a fanalokat a lúgzóba. A tetejét egy *ponyus*-sal (zsákdarab) letakarják s körül a lúgzó peremére kötik. Erre a kifeszített zsákra öntik a fahamut és először csak langyos esővízzel vagy patakvízzel lelocsolják. Az így keletkezett lúg átszivárog a kenderfonalakon is s alul a csurgón át a lúggyűjtőedénybe csorog. A kifolyt lúgot újra felforrallják az udvaron felállított *trájfusz*-on mosó-

fazékban és reggeltől estig most már forró lúggal forrázzák a fanalokat. Utána éjjelre is a lúgzóban hagyják. Ez itt *megkel* (megdagad). Másnap reggel viszik a patakra *súkozni*.

A súkozáshoz két szerszám kell: a *súk* és a *mosószék* (22. ábra). A súkozó asszony vagy leány a patakba állítja a mosószékot, odaáll a feltámasztott, gömbölyű végéhez, balkezeiben a lúgos kenderfonal, jobbkezeiben a súk. A fanalokat bele- belemártja a tiszta patakvízbe s a mosószéken *súkozza* (üti a súkkal) mindaddig, míg csak lúgos, vagyis szürkés, azaz nem teljesen tiszta víz jön a fanalból.

21b. ábra. Csurgó

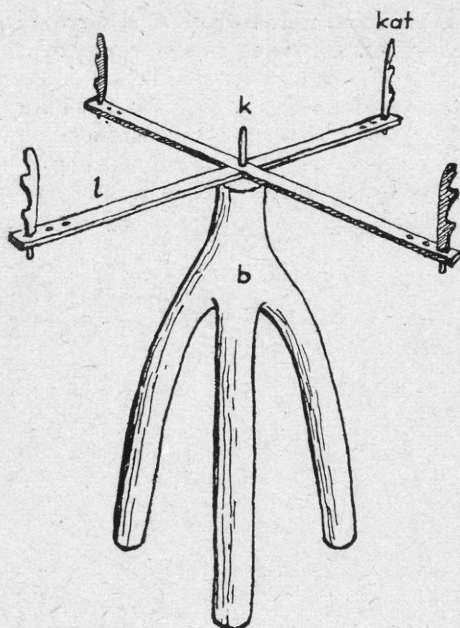
22. ábra. Mosószék és a hozzátartozó súk

E szerszámokat szintén ügyes emberek csinálják otthon. Minden háznál van több.

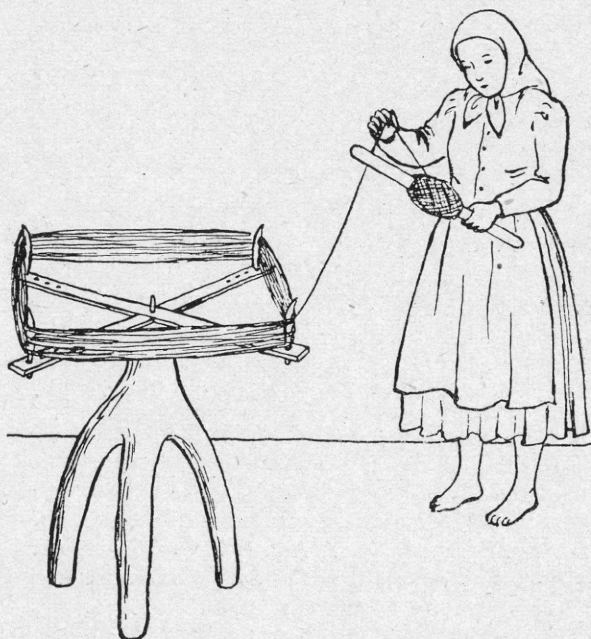
A kimosott fonalat ezután megszáritják: kitergetik a *diáklészára* (vesszőből font kerítésre). Amikor megszáradt, gombolyítják.

Gombolyítás. A *gombolyító* (23/a ábra) kb. 1 m magas *bak-on* áll. A baktól kiálló *köldök-ön* forog az egymást derékszögben keresztező két *levele*, melyek végén áll a négy *katona*. Ezen a szerszámon *gombolyítják* a megszáradt fanalokat (23/b ábra). A 4 katona által bezárt négyszög 8 róf, vagyis a motolláról leszedett fanal pontosan ráhúzható. Így a gombolyító lehetővé teszi a lúgzás, súkozás és szárítás közben összegubancolódott singeknek könnyű szerrel való legombolyítását. A gombolyító is házilag készül.

A gombolyítóról lassan ereszti le az asszony a fonalat s egy másik a sikarfán *gombolyagba* gombolyítja. Balkézben tartja a sikarfát, jobbkezeivel

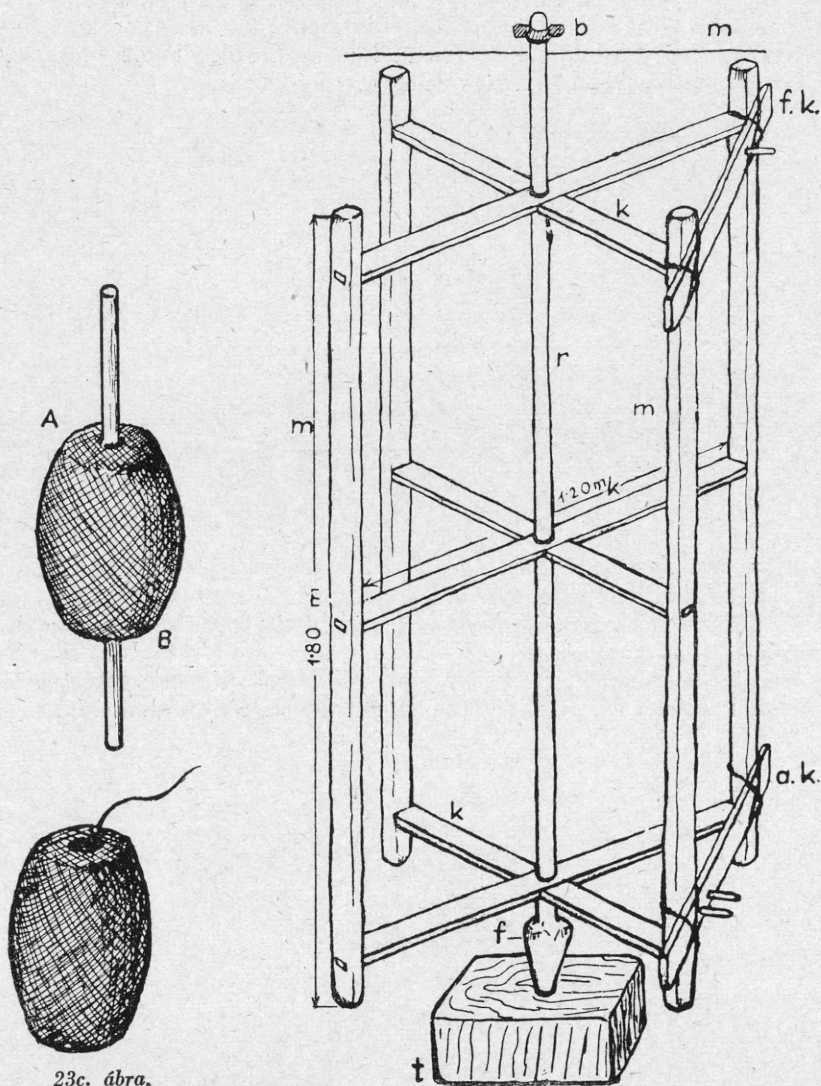

23a. ábra. Gombolyító (b = bak, k = köldök, l = levele, kat = katona)

23b. ábra. Gombolyítás

pedig a fonalat tekeri mindig ugyanabban a síkban A—B pontok között (23/c ábra). Közben a sikarfát balkézzel lassan forgatja, így a fonal körös-körül egyenletesen gyarapszik. Egy gombolyagba ugyanannyi fonalat gombolyítanak,

23c. ábra.

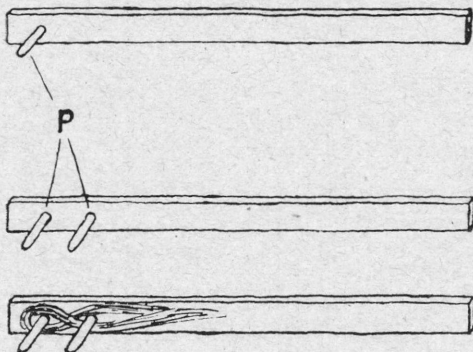
Gombolyag a sikarfán.
(A fonal belülről gombolyodik le.)

24a. ábra. Vetőfa. (t = tönk, f = forgó, r = rúd, k = keresztfák, m = mellékfák, f. k. = felsőkeresztfa, a. k. = alsó keresztfa, b = bőr, m = mestergerenda)

mint amennyi a gombolyítón egyszerre volt (1 fonal). A sikarfáról utána lehúzzák a gombolyagot s így tartják, míg a vetőfára nem viszik.

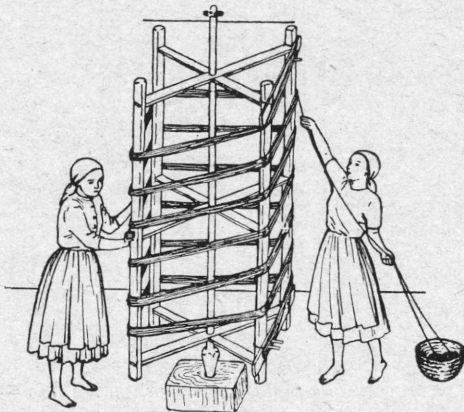
A fonal felvetése. A *vetőfa* rajza beszél önmagáért (24/a ábra). Leírnom inkább csak a fonal »felvetését« szükséges. A fonalat a vetőfára »vetik fel«.

Kimér a szóni akaró asszony két szál olyan hosszú fonalat, amilyen hosszú szövetet szóni akar. Ennek végeit alul az *alsó pecek*-hez köti és a vetőfára körbe-körbe felveti (24/b ábra). A felvetett két szál fonalat elrendezi, hogy a szálak egyenlő távol legyenek egymástól. A *felső pecek*-nél megfordul a fonal s vissza-felé ugyanazt az utat követi, mint amit az előbb. Az alsó peceknél azonban nem egyszerű visszafordulásról lesz szó, hanem hurok alakot mutat a fonal útja. Ezen az alsó pecken olvassák le a *pázmá*-kat is.

24b. ábra. Felső és alsó keresztfák ($p = pecek$)

Miután elrendezték a fonal spirális útját ezen az első próbaszálon, megkezdődik a tulajdonképpeni felvetés. Egyszerre tehát mindig két fonalat, vagyis egy párat vetnek fel. *Szakajtókosár*-ba teszik a két gombolyag fonalat, innen húzzák ki. A gombolyag közepébe, ahol gombolyításnál a sikarfa volt, tengeriszemeket tesznek, mert ez »leviszi« a fonalról az esetleges *hüportékeket*, amikor húzzák kifelé. (A gombolyagból a fonal belülről gombolyodik.)

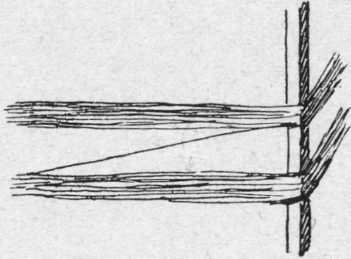

24c. ábra. A fonal felvetése a vetőfára

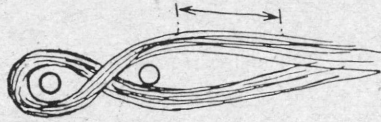
A fonalat úgy kell felvetni, hogy szorosan álljon a vetőfán. A felvetés mindig két asszony munkája (24/c ábra). Az egyik a vetőfát hajtja egyenletesen körbe, a másik balkezelével ritmikusan nagy karmozdulatokkal húzza ki a gombolyagból a fonalat s a vetőfa forgási gyorsaságának megfelelően jobbkezeléből

az alsó- és felsőpecek között egyenletesen ereszti a *mellékfák*-ra. A vetőfát forgató asszony munkájában nagyon kell, hogy figyelje a felvető asszony munkáját, hogy keze alá forgassa a vetőfát.

Ló-nak mondják a felvetésnél azt a hibát, amikor a vetőfán az egyik sorból a fonal »tugrik« a másik, alatta vagy felette levő sorba (24/d ábra).

24d. ábra. Ló.

24e. ábra

A pászma leolvasása az alsó peckeknél

Ez különösen akkor történik meg könnyen, amikor sűrűn vannak a vetőfán a sorok egymásmellett. Ezen a hibán csak úgy lehet segíteni, hogy lebontják a felvetett fonalat addig, ahol a ló van. A vissza nem bontott ló a *szátván* (szövé-széken) okoz nagy zavart. Még emlékeznek olyan öreg asszonyra, aki a lovat a szátván is helyre tudta hozni. Ma már nem ismeri senkisé a faluban a módját.

Annyi fonalat vetnek fel a vetőfára, amennyi a kívánt *pázmát* kiadja. A pászma a szövet szélessége. Egy pászma tíz ige, vagyis tízszer három szál. Minthogy a vetőfára a fonalat párosával vetik fel, egy pászma = $2 \times 3 \times 10$, vagyis 60 szál. A pázmát az alsó pecekkel olvassák le. (24/e ábra). A rajzon a két kis nyíl közötti helyen.) Itt egy pászma csak 30 szál fonal, mert a fonalpároknak csak az egyikét olvassák le. Minden pázmát külön, egy vékony fonal segítségével elválasztanak egymástól.

Mindenki annyi fonalat vet fel a vetőfára, amilyen nagyságú szövetet szőni akar. (Vásznat vagy zsákot.) Egy motolla fonalból hat rőf hosszú vászon lesz. (Tehát csak hosszúságot ad a motolla!) A szövet szélességét a pászma adja. A vászon szélessége Kemencén 9 pászma, a zsákvászoné 6. Ha tehát valaki pl. 27 m hosszú vásznat akar szőni, akkor 6 motolla hosszú fonalat 540-szer vet fel a vetőfára.

6 motolla hosszút, mert: $27 \text{ m} = 36 \text{ rőf}$.

6 rőf vászon 1 motolla fonalból lesz,

36 « « 6 « « « «

és 540 szál fonal, mert: a vászon 9 pászma széles,

1 pászma = 10 ige = 10×3 szál fonal,

9 « = $10 \times 3 \times 9$ szál,

minthogy a vetőfára kétszeresen kell a fonalat felvetni:

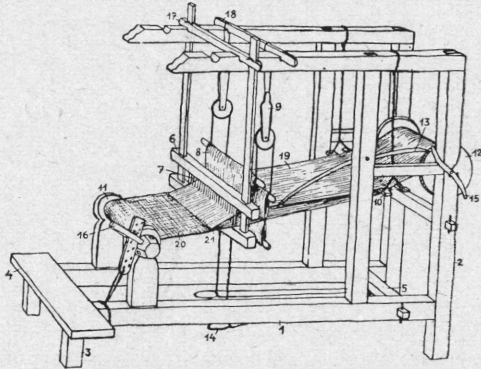
$10 \times 3 \times 9 \times 2$ szál = 540 szál fonal.

A fonalat a vetőfáról *láncba* szedik (25. ábra). Így tartják addig, amíg a szátvára *felhúzzák*. Ez lesz majd a szövet *mellék-e*.

25. ábra. A fonal lánbaszedése a vetőfáról.

A szövőszék. A kendermunkának kétségtelenül a legbonyolultabb szer-
száma a szátva (26/a ábra). Ez már nincs minden házban, éppen úgy, mint a
vetőfa, de ez utóbbi még annál is ritkább. Kölsön szokták egymástól kérni
arra az időre, amíg szőnek rajta. A szátvát leginkább mesterember, a faragó
készíti, de akad egy-két olyan ügyes ember is, aki maga megcsinálja.

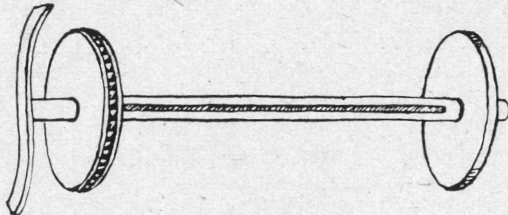

26a. ábra. Szátva. Részai: 1 végfa, 2 állófa, 3 lába, 4 ülődeszka, 5 nyomdó keresztfája, 6
borda-haj, 7 borda, 8 nyistek, 9 nyistfüggő, 10 cépka, 11 kistekerő, 12 nagytekerő, 13 feszítőfa,
14 nyomdó, 15 hajtó, 16 akasztószeg, 17 bordahajtó rúd, 18 nyisttartó rúd, 19 a vászon
melléke, 20 megszőtt vászon, 21 nyílás

A faragó iparszerű foglalkozása mellett földműveléssel is foglalkozik.
Mestersége a hozzá-szükséges szerszámokkal együtt apáról fiúra száll. A mai
faragónak a nagyapja és apja is faragó volt. Főszerszáma a faragószék és a
faragókés, vonyókés. Ezekkel minden fából készült szerszámot és eszközt ki tud
faragni, amire a kemencei embernek a gazdaságban és a ház körül szüksége van.
Munkájáért pénzbeli ellenszolgáltatást kap. Télen raktárra is készít tárgyakat
(tavaszi vásárok), tavasztól őszig csak rendelésre. Iparszerű tevékenysége nem
emeli ki a falu paraszti társadalmából.

A szátvát a rajz részletesen mutatja. Egyes alkatrészeit azonban külön
is meg kell vizsgálnunk, hogy működését megértsük.

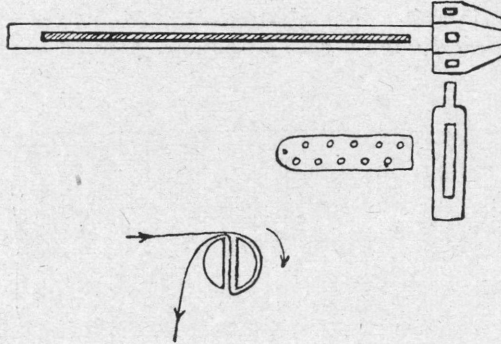
Nagytekerő (26/b ábra). Alakját a rajz mutatja. A fonal végét (ami a vetőfa
alsó peckénél fordult meg) egy pálcára húzzák és ezt a pálcát beleszorítják a
nagytekerő vájat-ába. Így rögzítik a fonalat, hogy aztán rátekerhessék a nagy-
tekerőre.

26b. ábra. Nagytekerő

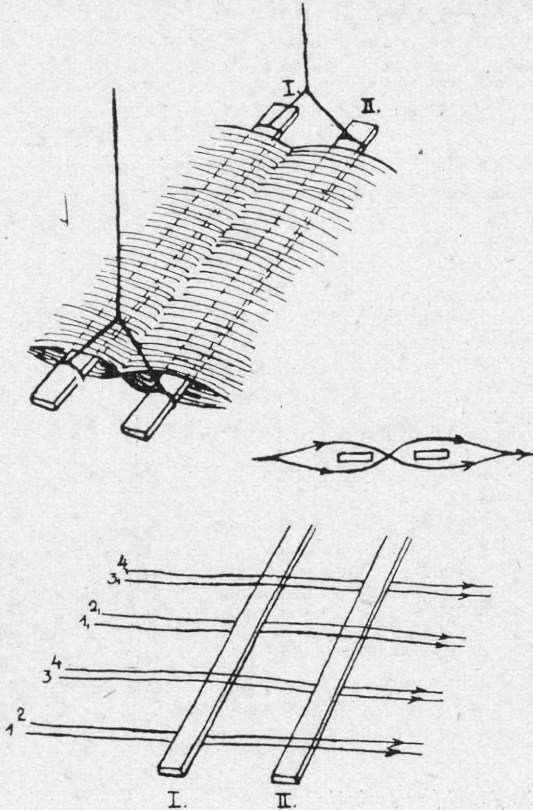
A kistekerő (26/c ábra) a kész, megszőtt vászon feltekerésére szolgál.
A kistekerőt hosszában egy vájat hasítja, amibe behúzzák a kész vásznat.

És ezzel feszítik ki a mellék fonalait is. A 26/a és 26/c ábrán jól látható az akasztószeg működése, amely mindig feszesen tartja a fonalakat.

26c. ábra. A kistekerő és az akasztószeg

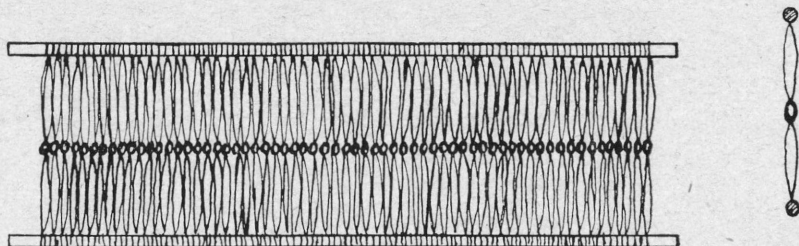
Rendkívül fontos szerepe van a cépká-nak (26/d ábra). Azt a célt szolgálja, hogy a nagytekerőről jövő fonalak rendben, párhuzamosan fussanak a nyisteken és bordán át. Tehát rendezői szerepe van. Alakjára nézve két lapos fapálcika, mely olyan hosszú, mint a nagytekerő. A fonalak mindig párosan futnak (így

26d. ábra. Cépkák

vetették fel a vetőfára is!). Tehát egy pár megy az I. cépka fölött és a II. alatt, a következő pár pedig az I. alatt és a II. fölött stb. A 26/d ábrán látható a cépka rendező szerepe.

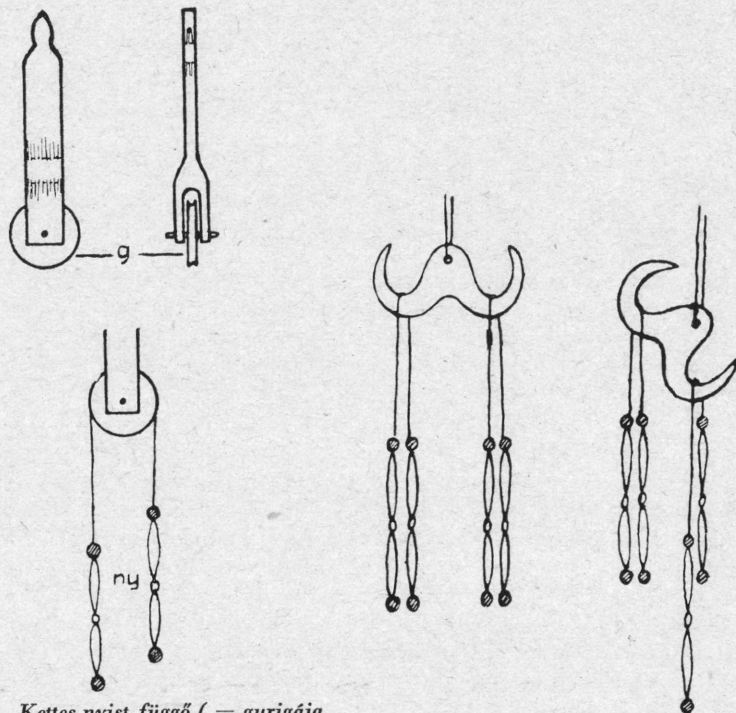
A nyist választja szét a fonalakat felsőkre és alsókra (26. e ábra). Ez adja tehát a mellék nyílását, amibe a vetéllő »bejár«. A nyist madzagja beviaszozott

26e. ábra. A nyist.

kender, a szem madzagja azonban csak olajjal van bekenve, hogy ne szőszölődjön. Ebbe fűzik bele a melléket. Van 9 pászmás vékony nyist és 6 pászmás kóc-nyist. Mindegyikben más a szemek száma.

Vékony-nyist. A vásznat ezzel szövik. Itt a mellék 9 pászma széles, tehát, mint már egyszer kiszámítottuk, 540 szál. Minthogy azonban egyszerre két nyisten szőnek, egy-egy nyisten csak 280 szem van, ami még így is több 10 szemmel a kellenénél.

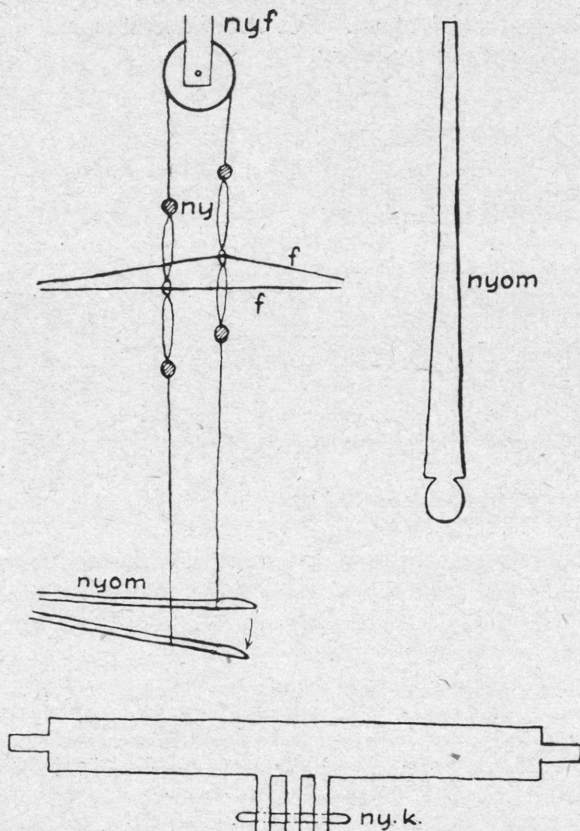

26f. ábra. Kettes nyist függő (= gurigája, ny = a függő nyistek keresztmetszetben)

26g. ábra. Négyes nyistfüggő

Kóc-nyisten zsákokat szőnek. Itt leginkább 4 nyistet használnak. A mellék 6 pászma, tehát: $6 \times 2 \times 3 \times 10 = 360$ szál. Minthogy 4 nyisten szőnek, egy-egy nyisten 100 szem van. (10-el tehát itt is több, mint szükséges volna.) Nyistet csak három ügyes ember tud készíteni a faluban.

A nyisteket a *nyistfüggő* tartja és szabályozza. Más a két nyistet tartó (26/f ábra) és más a négyet tartó és szabályozó nyistfüggő (26/g ábra). A nyistek

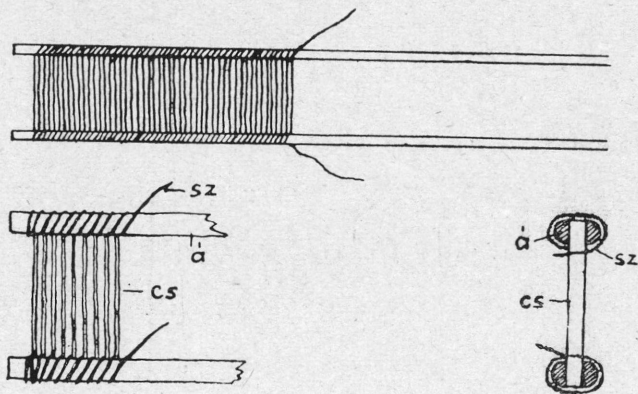

26h. ábra. Nyomdokó (ny = nyist, nyf = nyistfüggő, f = fonal, nyom = nyomdokó, ny. k. = nyomdokó keresztfája, amihez a nyomdokó második végét rögzítik)

magasságát a *nyomdokóval* szabályozzák. Minden nyist külön nyomdokóval van összekötve. A nyomdokó egykarú emelő módjára van a keresztfájához erősítve (26/h ábra). A kettős nyisteknél két nyomdokó húzza le egyszer az egyik, másszor a másik nyistet s a nyistek a nyistfüggő *gurigá*-ján át változtatják magasságukat. A négyes nyisteknél négy nyomdokó van, de egyszerre csak egyet nyom le a szövő. Ekkor a nyistfüggő oldalra billen (lásd 26/g ábrát), tehát két nyistet felemel, kettőt lehúz. De a lehúzottak között is csak az egyik (amihez éppen hozzá van kötve a nyomdokó) marad lent, mert az ezeket összekötő madzag csúszik a nyistfüggőn s a nyomdokóval lehúzott, a vele összekötött másik nyistet is felemeli az előbbi kettő magasságára. Tehát egy nyist lesz lent, három fent.

A *bordával* a vászon bélét verik le. A diósjenői vásáron veszik, mert a faluban nem csinálja senki. »Nem mintha nem tudná senki, de ezzel nem bajlódunk« — mondják. A világháború előtt egy öreg ember foglalkozott bordakészítéssel, ma csak javítani szokták házilag.

A bordát leginkább cseresznyefapálcikából készítették. De gyakran nádból faragják a pálcikákat a bordába. Ezeket egy kettéhasított faág — leginkább fűzfaág — közé élére felállítva beszorították vastagon beszurkozott, erős kendermadzaggal (26/i ábra). Két borda között annyi távolság van, amennyit a szurkosmadzag meghagy.

26i. ábra. Borda és bordakészítés (á = kettéhasított ág, cs = cseresznyepálcika, sz = szurkos madzag)

Újabban fémből készült bordát vásárolnak Budapestről. Kétfélet használnak: sűrűt és ritkát. Előbbit a vászon szövéséhez használják, ebben 300 *borda* van, utóbbit a zsákhoz, ebben 200. A ritka bordában nagyobbak a bordaközök. (Vastagabb szurkosmadzaggal készült.)

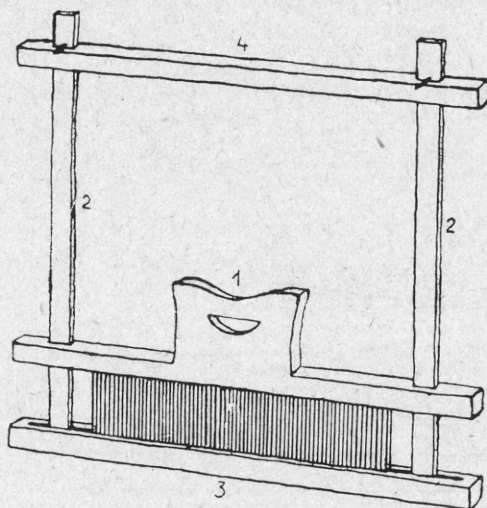
Ha új bordát vesznek, zsírral bekenik, utána pedig egy egész fej vereshagymát rádörzsölnek, hogy »jó hajlékony legyen«. Tagadják, hogy ennek a hagymázásnak valaha is hiedelmi háttere lett volna.

A bordát a *bordahaj* tartja (26/j ábra). A bordahaj felső része (1) a bordahajtartón (2) feltolható. Így lehet a bordát cserélni a tartóban. A bordahaj felső (1) és alsó (3) részében egy hosszú vájat van: ebbe illeszkedik bele a borda. A bordahajtartórúdon (4) mozog a szátvára helyezett bordahaj.

Hogy hordozható legyen a szövőszék, részeire bontva szállítják. Részei: 2 oldala, a 2 tekerő, a keresztfák, tartórudak, bordahaj (a bordával), nyistek (a függőkkel) és a nyomdokó.

Az alkatrészeket már láttuk külön-külön. Most nézzük meg, hogy hogyan állítják össze a szátvát a kemencei asszonyok? Lényeges az összeállításnál, hogy a keresztfák pontosan derékszögben álljanak az oldalakra. Mikor az oldalakat a keresztfákkal összeillesztették, ellenőrzik a pontosságot, mert ha a szátva véletlenül bármilyen kicsit is ferdén maradna, a felhúzott fonal nem megy egyenletesen a nagytekerőre, egyik oldal lazább, másik feszesebb lesz s így a megszőtt vászon is *féloldalasra* sikerül. Hogy ellenőrzik a pontos derékszögű összeállítást? A kistekerő jobb legmagasabb pontjáról egy fonalat húznak a szátva bal legfelső pontjáig (tehát a két tekerőt tartó állófa átellenes legmagasabb pontját kötik össze). A zsinór hosszát pontosan rögzítik. Most cserélnek: a zsinór egyik végét

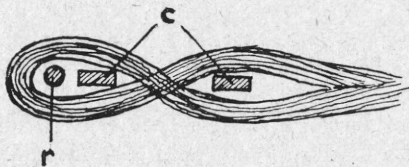
a kistekerő bal legmagasabb pontjához, a másik végét — ahol az előző lemérésnél a jelzést tették a zsinórra — a szátva jobb legmagasabb pontjához teszik. Az átlók távolságának hajszálnyira egyezniük kell. Addig igazgatják a szátvát,

26j. ábra Borda a bordahajtartóban

amíg pontosan nem áll. Ez a munka megkívánja, hogy a szátvát legalább két személy állítsa össze.

A fonal a szövőszéken. Ha már jól áll a szövőszék, akkor *felhúzzák* a fonalat. A *lánchaszedett* fonal alsó végét, ahol a vetőfán a két alsó pecek volt, ráhúzzák a két cépkára. Ezen elegyengetik a fonalat. A fonal végénél levő cépka (▨▨▨▨) mellé tesznek egy pálcát (●) és ezt a pálcát erősítik bele a nagytekerő vájába (27a. ábra).

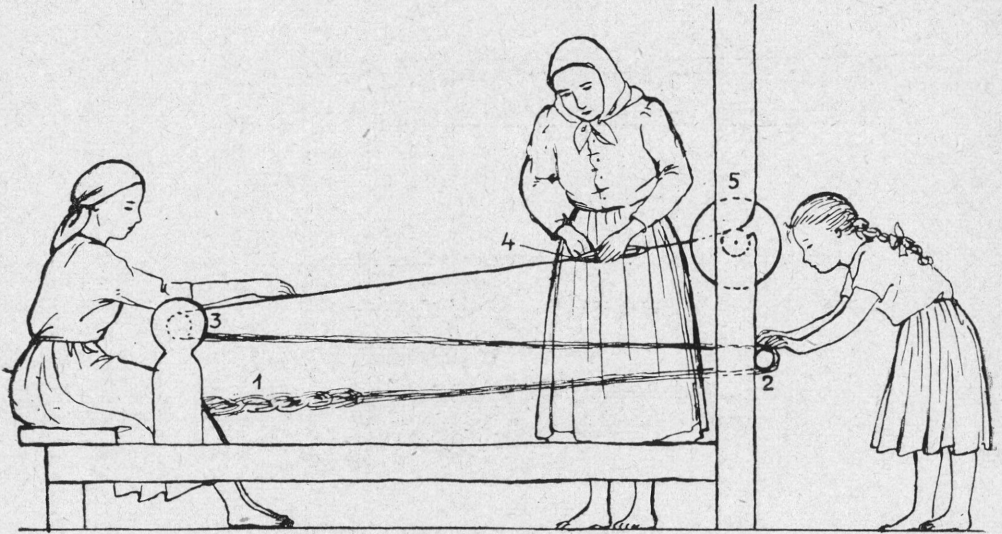

27a. ábra

A fonal felhúzása a szátvára : cépkák helye (r = rúd, mely a nagytekerő vájába kerül, c = cépka)

A fonal felhúzásához három ember szükséges (27/b ábra). Az ülődeszkán ül egy asszony s két térdével szorítja a lánchaszedett fonalat (1). A nagytekerő alatt egy kapanyelet erősítenek a két állófa közé (2). Itt megfordul a fonal s miután már valamennyire szétnyilt, rendeződött (itt guggol a második munkás és rendezgeti, szétválasztgatja a fonalat), megy a kistekerőre (3), ahol az ülő asszony (ez a lánchaszedett fonalat a lábával tartja!) most már egészen egyenletesre, símára rendezi, hogy a szálak egymással párhuzamosan fussanak a nagytekerőre (5). Itt áll a harmadik asszony, aki a két cépkát (4) lassan lefelé (a kistekerő felé) tolja és így véglegesen eligazítja a fonalpárokat.

A rajz mutatja keresztmetszetben a felhúzás technikáját. Mikor a cépkát letolja a kistekerőig, akkor a nagytekerőnél álló asszony tekeri a *hajtót*, az ülő asszony pedig a kistekerő alatt erősen tartja vissza a láncbaszedett fonalat.

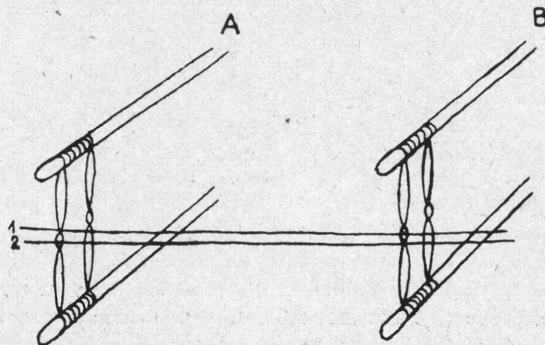
27b ábra

A fonal felhúzása a szátvára (1 a fonal láncban, 2 kapanyél, 3 kistekerő, 4 cépkák, 5 nagytekerő)

Így a nagytekerőre feszesen megy fel a fonal. Mikor a cépkák ismét visszaértek a nagytekerőhöz, az ülő asszony megint a térdével fogja meg a láncokbaszedett fonalat, kezével rendezgeti a kistekerőn a fonalakat, a nagytekerőnél álló asszony pedig tolja lefelé a cépkát és így párhuzamosra rendeződnek a fonalpárok. Sokan kefével vagy fésűvel igazítják a fonalakat a cépka előtt.

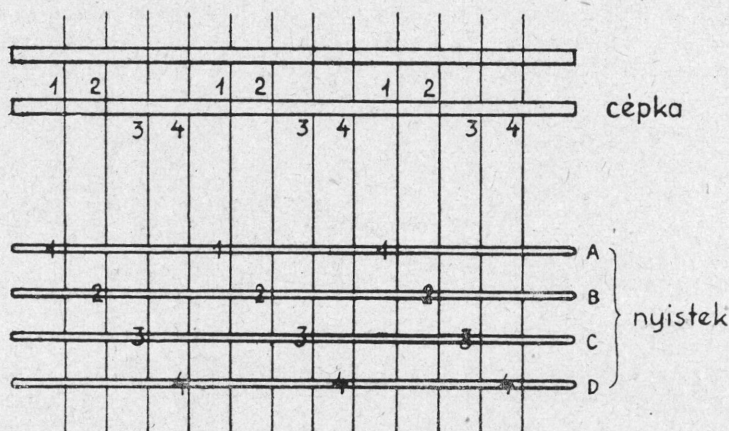
Miután a nagytekerőre felhúzták a fonalat, következik a *nyistbeszedés*. Ha két nyisttel dolgoznak (28/a ábra), akkor az egyik szál fonalat (1) áthúzzák az első (A) nyist szemén, a másik nyistnél (B) a nyistmadzag mellett elvezetik. A másik fonalat (2), az előző párját, elvezetik az első nyist (A) mellett, és áthúzzák a második (B) nyist szemén. És így tovább.

Ha négy nyisttel dolgoznak (lásd a 28/b ábrát), akkor az első fonalpárt ugyanígy vezetik, mint a két nyistetesnél, a második párt, a harmadik és

28a ábra. A fonal nyistbeszedése (kettes nyist)

negyedik fonalat a harmadik (C), illetve negyedik (D) nyist szemébe húzzák be s a többi mellett elvezetik. A harmadik fonalpár ugyanúgy megy, mint az első pár, a negyedik pár pedig, mint a második pár. Az ábrán a számok

28b ábra. A fonal nyistbeszedése (négyes nyist)

a fonalakat jelölik, a nyistet a nagy betűk. Ahol a rajznál a nyistre rá van írva a fonal száma, ott fűzik át a fonalat a nyistszemen. Minden fonal tehát *csak egy* nyisten megy át.

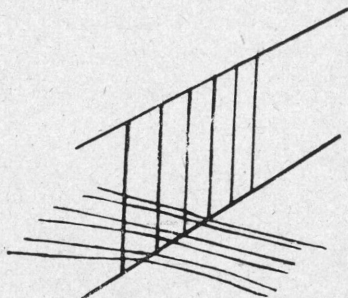
A nyistek magasságát a nyomdokóval szabályozzák. A nyomdokó lenyomása pontos sorrend szerint történik:

Két nyistnél: 1 — 2 — 1 — 2 — 1 — 2 — 1 stb.

Négy nyistnél: 1 — 2 — 3 — 4 — 1 — 2 — 3 stb.

A két nyisten szőtt vászon *egyszerű vászon*, a négy nyisten szőtt a *csinvatt*. Ennek már valami mintája is van: rézsutos vonalkázású. Négy nyisten általában kőckendert szoktak szőni.

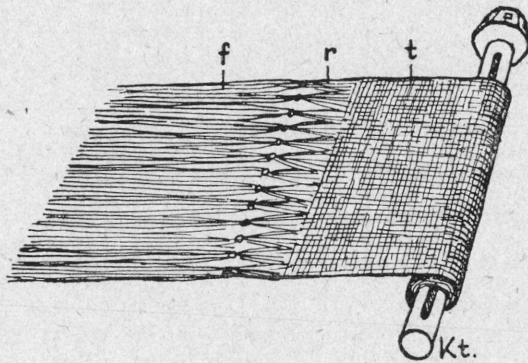
A nyistek után a fonalat még »bordába kell szedni« (29. ábra). Minden bordanyílás között két fonal jön ki: ezek eredetileg is fonalpárok voltak.

29. ábra. A fonal bordába szedése

A szövészék — szátva — felállításával és a fonal felhúzásával kapcsolatban bizonyos szokások élnek. Így a szátvát szombaton — Mária napján — délelőtt állítják fel s ugyanakkor húzzák fel a *melléket* is, de aznap nem szabad vele szőni, hanem csak hétfőn reggel. Úgy kell csinálni, hogy délre, mire a harang

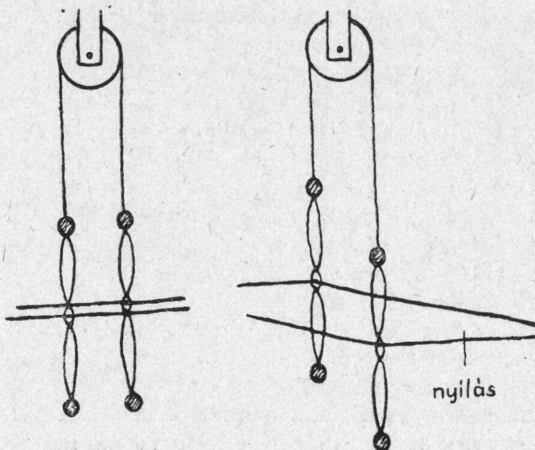
megszólal, a nyistekbe is be legyen szedve a fonal. A nem szombaton felállított szátván nem lesz szép a vászon. A mellék felhúzásakor, mikor már nagyon kicsi a felhúzatlan fonal és a kapanyélen már nem tud megfordulni, akkor az, aki eddig a kapanyélnél igazgatta a fonalat, most a kapanyél kikapcsolásával tartja vissza. Ehhez azonban az szükséges, hogy alábujjon a szátvának. Mikor az utolsó részt is feltekerték s ez ki akar bújni, egy pohár vízzel nyakonöntik: »Így menjen-e, mint a víz!« — vagyis, így menjen a fonal a tekerőről lefelé is, ne akadjon meg szövés közben.

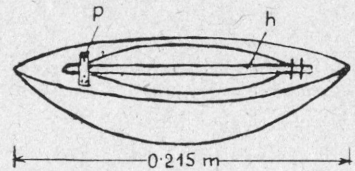
30. ábra

A mellék felerősítése a kistekerőre (Kt = kistekerő, t = törülköző, r = rojt, f = a mellék fonala)

Miután felhúzták a melléket a nagytekerőre s a fonalakat nyistbe szedték és bordába húzták, fel kell erősíteni a kistekerőre is. Ennek hengerén egy vájat van, ezen keresztül húznak egy rojtosvégű törülközőt (30. ábra), a törülköző rojtjaihoz hozzákötik a bordából kilógó fonalakat. Először a két végét kötik meg, vagyis így feszítik ki azután a közepét is. Az a lényeges, hogy feszesen álljon a mellék.

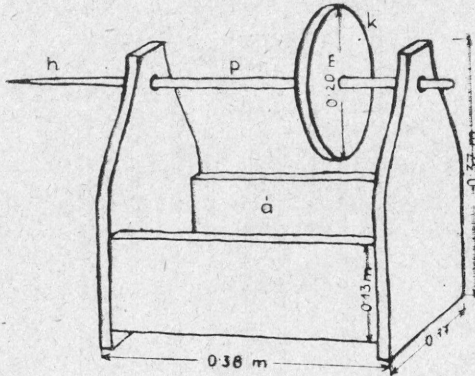
31. ábra A nyílás.

32. ábra

Vetelő és csév (p = a vetelő pléhdarabkája, h = hidóka, cs = csév)

A nyistek magasságát a nyomdokóval változtatják. Ha a nyomdokó nyugalomban van, akkor a nyistek is egy magasságban állanak s így a fonalak is egy síkban húzódnak. Ha azonban az egyik nyomdokót lenyomjuk, az lehúzza a nyistet, mégpedig annyira, mint amennyire a másik nyist felemelkedik. A két, fonalak által alkotott sík közti szög a *nyílás* (31. ábra). Ebbe »jár bele« a *vetéllő* (32. ábra). Alakját és nagyságát a rajz mutatja. A vetéllőben van a *csév*. Erre csavarják fel a vászon bélének valót. A csév *bodzfából* készül. Belül ki van *fúrva*. Ebbe a lyukba jön bele a *hidóka*. Régebben fapálcika volt, ma drótból készítik. A hidókát egyik oldalon két meghajlított vasszeg tartja, a másik oldalon egy odaszegezett *pléhdarab*. A csévre a bélének való fonalat a *cséllő-ről* pergetik fel (33. ábra). A cséllő *hegyire* húzzák a csévet. Balkézze a

33. ábra. Cséllő (á = ágya, k = kereke, h = hegye, p = pálcája)

csévre lassan eresztik a pátyosz (vászon szövésnél) vagy durvakóc (zsáknál) fonalat s a jobbkézze a cséllő *pálcáját* forgatják. Az üres meg a tele cséveket a cséllő *ágyában* tartják. Ez a szerszám is házilag készül.

A szövés. De nézzük meg ezekután, hogy hogyan történik a szövés? Az asszony beül a szátvába, a feszesen álló mellék mögé. A lábával lenyomja az első nyomdokót, így »nyílása lesz a melléknek«. Ezen a nyíláson átdobja a vetéllőt. A másik oldalon elkapja s kissé meghúzza. Így a vászon béle a nyílás szögébe szorul. Most lenyomja a szövóasszony a következő nyomdokót s a bordával jól ráveri a mellékre a vászon bélit. Utána ismét visszadobja a vetéllőt a másik oldalról, lenyomja a következő nyomdokót s a bordát ráveri. Így folytatódik. Kezdsnél egy hurkába csavart ruhadarabot húznak a nyílás szögébe, hogy legyen mihez verni a bélét, a vetéllő fonalat. Ezt a ruhát később eltávolítják.

Ha a nyomdokó sorrendjét véletlenül eltévesztik szövés közben, akkor az meglátszik a szövés *mintáján*. Ennek a szövési hibának *halálfog* vagy *farkasfog* a neve. (A vásznon valóban fogakhoz hasonló minták keletkeznek.)

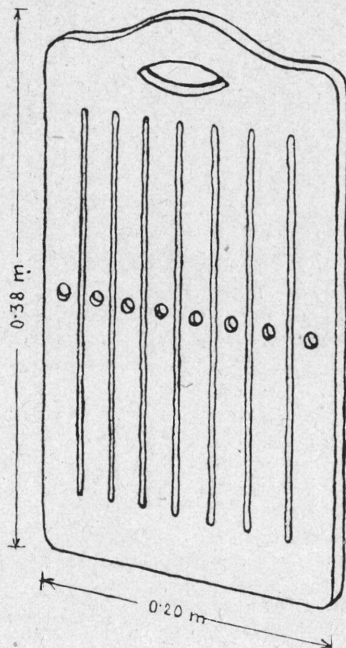
A szövés kezdeténél és végénél a melléknek kis részét nem lehet megszőni. Ez a meg nem szőtt mellék a *vereznyék*. Takarékos asszonyok ezt sem dobják el, hanem levágják, összekötik és kötelet szőnek belőle. (Lásd lentebb, a laposkötélszövésnél.)

A szövéssel kapcsolatban két hiedelem él még ma is Kemencén. Az egyik az, hogy a szátván nem szabad semmit sem keresztül adni, mert akkor a szövés elromlik. A másik hiedelem: ha szövés közben bejön valaki a szobába,

akkor köszönés után egy nagyot lép és ezt mondja : »Ekkorát nyíljon e!« — így nem lesz hiba a *nyílással*.

A kendervászonból lepedők, különböző terítők, törülközők, férfi és női ingek, gatyák, hétköznapra szoknyák, pentők, újabban férfiaknak nadrág is, gyerekeknek iskolába járó ruha készül. Ma már festik is a kendervásznat. Inget kékre, zöldre, nadrágot ugyanúgy, szoknyát pirosra, feketére aszerint, hogy milyen idős viseli. A festékeket boltban vásárolják. Arra nem emlékezett senki, hogy a festéket házilag állították volna elő.

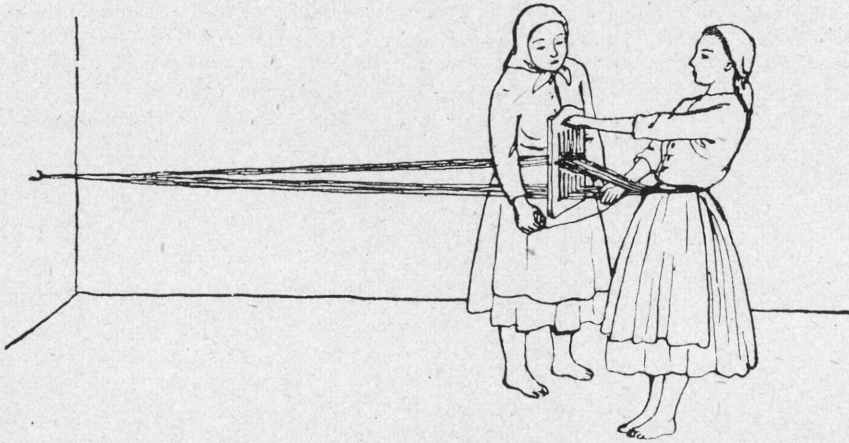
Még két kenderrel kapcsolatos házimunkáról kell megemlékezni : a *laposkötélszövés-ről* és a *cérnakészítés-ről*.

34a ábra. Laposkötélszövő deszka

Kötélszövés. A laposkötélszövésre külön szerszám szolgál, a *kötélszövődeszka* (34/a ábra). Hogyan történik vele a szövés? Erős szegre felkötnek 15 szál (vagy annyit, ahány lyuk és nyílás a kötélszövődeszkán van) kenderfonalat. Ez olyan hosszú, mint amilyennek a kötelet szánják. A fonalakat befűzik a deszkába : minden lyukba és nyílásba egy-egy szálát. A szövésnél két asszony dolgozik. Az egyik a deszkát kezeli : lenyomja és felhúzza. Ezáltal nyílások keletkeznek, mert a lyukban áll a fonal, a nyílásokban azonban le és fel mozog. A másik asszony egy kisebb kendercsomót átdob a nyíláson, meghúzza és ezt a deszkát le- és felhúzó asszony a másik (jobb) kezével (tenyerével) leveri. Utána visszahúzza a deszkát, a másik asszony a kendergombolyagot visszadobja, a fonalat meghúzza s a deszkás a tenyerével leveri, majd ismét változtat a deszka magasságán stb. (34/b ábra). A kész kötelet a deszkás asszony a derekára köti s így húzza ki. A szövés tehát a kenderszálak végénél kezdődik s a szeg felé

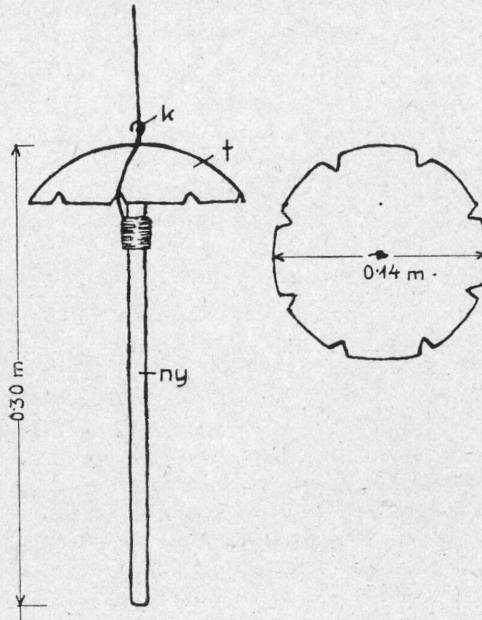
halad. A kötelszövődeszkát ugyancsak házilag készítik. Régen nagyobb jelentősége volt a kötelszövésnek, mint ma. Napjainkban a kemenceiek helyett a cigányok foglalkoznak ezzel a *cigánymunkával*.

34b ábra. Laposkötélszövés

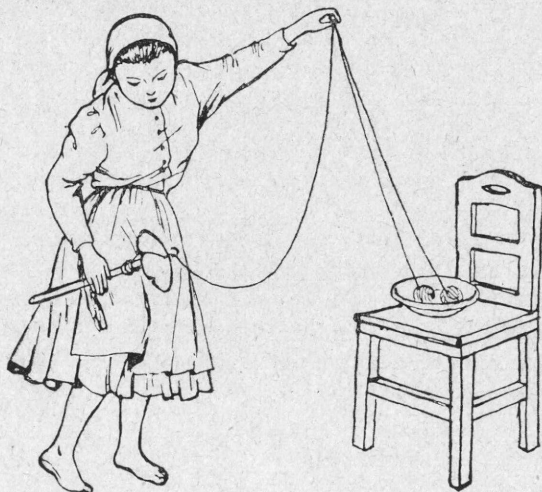
A laposkötélet nagyon sok mindenre használják. A gazdaságban és a háznál mindenütt kötöznek vele, ahol különben is kötelet vagy erősebb zsinetet használnának.

Cérnakészítés. Szerszáma a *visszálló* (35/a. ábra). A kendert nagyon vékonyra fonják meg, megnedvesítik és két ilyen vékony, nedves fonalat

35a ábra. Visszálló orsó (ny = nyele, f = feje, k = kapocs)

rákötnek a visszállóra, mindjárt a visszálló feje alá. Beleakasztják a *kapocsba* a két szálat s a visszálló asszony a lábszára és a jobbtenyere között megpörgeti a visszálló szárát s a balkezében tartja a megnedvesített két fonalon a visszállót (35/b. ábra). A pörgetésre a visszálló saját tengelye körül forogni kezd s a két vékony fonalat összesodorja. Addig forog a visszálló a kenderfonalon, amíg lendülete van. Utána ismét megpödrí az asszony a tenyerével a lábszárán. Három-négy megpödrés után szorosra összecsavarodik a két vékony, nedves fonal s ekkor a kész cérnát felcsavarja a visszálló szárára s újabb hosszúságot ereszt le *megvisszálni*. Az így elkészített cérnát vagy feketére festik, vagy fehérre lúgozzák.

35b. ábra. Visszállás

A vászon felhasználása. Még egy kérdés volna: általában mi ma egy közepes kemencei család évi kenderszükséglete? Györik János családja (6 személy: családfő feleségével, fia feleségével és két gyermek) évente 100 négyszögöl területet vet be kenderrel. Ezen a földön kb. 100 kéve virágos és 150 kéve magvas kendert nyúnek. Ez a mennyiség a szükséges munkák után kb. 6–7 kg vászonnak való szála és pátuoszkendert és 3 kg zsáknak való kóckendert ad. A vásznat általában nem tiszta kenderből szövik. Györikék a kendert mind bélinek fonják meg, melléknek gyári fonású pamutot vesznek. (A két háború között faluszerte általános volt a *felesvászon* (mellék pamut, béle kender) szövése. A háború után, hogy pamutot nem lehetett kapni, megint visszatértek a *tiszta vászon* szövéséhez.) A Györikék kenderéhez két pakli (azaz 24 báb) pamut szükséges. Ebből készül a *felesvászon*. A fenti mennyiség — pamut és kender együtt — 96 rőf vásznat ad. Ebből szönek:

- 6 gatyát (összesen 18 rőf),
- 6 pentőt (összesen 30 rőf),
- 8 törülközöt (összesen 8 rőf),
- ha elhasználgják konyharuha lesz belőle;
- 3 abroszt (összesen 12 rőf),
- 2 lepedőt (összesen 18 rőf),
- 2 festett gatyát (összesen 10 rőf).

A kócból 3–4 zsákot tudnak szőni.

A kemencei ember. Ha most a meglehetősen részletesen bemutatott kendermunkán keresztül kíséreljük meg a kemencei embert és társadalmát vizsgálni, első, ami azonnal a szemünkbe tűnik, a teljes autarchiára való törekvés. Ez az önellátásra való törekvés nemcsak abból áll, hogy a ruházkodásra használt vásznat maguk szövik s a hozzá szükséges nyersanyagot is maguk termelik meg. Még ez a teljesség sincs meg minden kenderrel foglalkozó községben: van, ahol beágyazva veszik a kendert, otthon csak megfonják és motollálják és szőni ismét elviszik, esetleg más faluba is, takácsokhoz. Kemencén azonban még a megmunkáláshoz szükséges szerszámok mindegyikét, a legkomplikáltabbat, a szátvát is otthon, házimunkában, legfeljebb háziiparban a faragó készíti el. (Egyetlen kivételtől azonban meg kell emlékezni: bordát a faluban nem csinálnak, ezt vásáron veszik vagy Budapestről hozzák, de hevesen tagadják, hogy ne tudnák otthon is elkészíteni. »Hát ezzel valahogy nem foglalkozik senki« — mondják pontosabb válasz híján.)

Minden házban — tehát minden családban — megvan majd minden kenderfeldolgozó szerszám. (Csak a nagyobb vetőfa és a szátva a kivétel ez alól!) S az áztatásból hazahozott kendert minden család a maga munkájával dolgozza fel vászonná, anélkül, hogy egy pillanatra is kivinné portájáról.

A feldolgozó szerszámokat ügyes emberek készítik. Ügyes ember pedig, legalább egy, minden családban akad. Ezek az ezermesterek a fa legkülönbözőbb feldolgozásához értenek. (Erdős vidék!) Építkezésnél pl. a házhoz szükséges fa kivágásától kezdve a tetőszerkezet összeácsolásáig mindent maguk csinálnak. A gazdaságban és a háztartásban használt szerszámok — melyeknek fa az anyaga — mind az ügyes emberek produktumai.

Érdekes megfigyelní a kenderfeldolgozó szerszámokon, elsősorban a szátván és a szövéshez való fonalsoportosításokon a kemencei ember technikai ismeretét és tudását. A kenderfeldolgozó szerszámok hosszú sorában — a vetőáll kis pléhdarabját és a hémő vasfogait kivéve — fán kívül — semmiféle más anyag nincs. Így tehát a szerszámok elkészítésénél a fa technológiájában tökéletesen jártas emberekre van szükség, hiszen az összeillesztéseket sem szegezéssel, hanem csapolással kell megoldani.

A kemencei ember technikai tudására vet fényt a fonálnak a szövéshez való csoportosítása is. Emlékezzünk vissza az előző oldalak idevonatkozó magyarázataira. Már a motollától (a fonal hosszát mérik itt le) a vetőfán keresztül (a pászmák a szélességet adják) egy szempont érvényesül: pontosan annyi fonalat kell a szátvára felhúzni, amilyen és amennyi vásznat szőni akarnak. Kétségtelenül komplikált számolási művelet eredménye a szátvára felhúzott fonal mennyisége.

A kenderrel való foglalkozás jellegzetesen asszonymunka. A kenderföld megművelését és a vetést kivéve — ami inkább mezőgazdasági munkának tekinthető — mindent nők végeznek. Csak egy helyen, az áztatásból való kiszedésnél és az igával való hazaszállításnál segédkezik férfi. Nincs ez így minden községben; tudunk olyan helyekről, ahol férfiak fonnak is, motollálnak is, stb. Éppen ezért mostani vizsgálódásunk elsősorban a kemencei asszonyokra vet fényt.

Rengeteg munkával, fáradozással jár a kender feldolgozása és vászonná szövése. Ha munkaórában leszámolnánk a kenderre pazarolt időt, többszörösebe kerül a kemencei asszonyoknak az otthon szőtt kendervászon, mint a gyári szövésű. Ezt tudják a kemenceiek is. De amikor megkérdeztem, hogy ennek ellenére miért foglalkoznak vele, szinte kivétel nélkül ugyanazt a

választ kaptam: »Hát mit csinálnánk akkor télen? Ölbetett kézzel nem illik az asszonynak otthon ülni!« Nagyon is jellemző ez a felelet a szorgalmas kemencei asszonyokra. — A férfiak már inkább elmennek esténként egymáshoz beszélgetni s eltöltik az egész estét borozgatás közben — minden kézzelfogható eredmény nélkül.

Ez a szigorú férfi-női munkamegosztás és ebben a férfinek kétségtelenül előnyösebb helyzete, erős hagyományokon nyugvó társadalmi szervezetet mutat. Maradványa ez olyan autarch kornak, mely a nő minden idejét lefoglalta a háziipar mai fogalmát betöltő gazdasági tevékenységekre.

A szerszámokat nem díszítik; egyedül a guzsaly kivétel, amit díszesen kifaragva adnak ajándékba. Ha nem ajándékozás tárgya, akkor ezt sem díszítik. Adatokat nem találtam arra, hogy régebben a többi szerszámokat faragták volna. A vászonba régebben még szőttek kisebb mintákat, ma legfeljebb egy-két színes (piros, esetleg kék) csíkot. Ez az egyszerűsödés — mondhatnánk, hogy racionalizálódás — nemcsak a díszítések egyre csökkenő tendenciájában, hanem a teljes kemencei életben is tapasztalható. 1946-ban a kemencei társadalmon a régi kollektívumok bomladozása látszott. Gondoljunk csak a kenderföldekre, ahol a falu egy helyen termelte kenderszükségletét, míg 1946-ban mindenki szerte-széjjel a község határában, ahol erre legalkalmasabb a földje. Az individualizálódás tendenciáját láthattuk mostani vizsgálódásaink közben a fonók teljes megszűnésében is. A falu korábbi három nagylétszámú fonóháza helyett ma mindenki otthon fon, vagy legfeljebb a szomszédok hárman-négyen jönnek csak össze. Annak idején a fonók jellegzetes megnyilvánulásai voltak a közösségi életnek. Ma az állandó jellegű társas összejövetelek e típusa eltűnt. Szerepét átvette a dolgozó parasztság szervezeteinek számos társas alkalma, egymás segítése stb.

Különösen figyelemreméltóak a fonóbeli játékok. A játék öröme és heve magával ragadja a játszót, egészen megfeledkezik a külvilágról, — amit pedig máskor szerénységből vagy hiúságból nagyon is értékel — és álarc nélkül áll előttünk. Tréfáik egyszerűek, mondhatni gyermekesek s ezeken pompásan tudnak nevetni. Maguk a játékok is gyakran inkább erőpróbák (hej piperke, sóhúzás, csizmavarrás stb.), mint polgári értelemben vett társasjátékok.

E játékoknál és tréfáknál szoros kapcsolat van a játszó és a néző között. A néző nem »kívülálló« szemlélő csak, hanem maga is aktív résztvevője a tréfáknak: a *csudapárnak* dalolnak a fonóbeliek és így hozzák kellő hangulatba a szereplőket is és magukat is, a *tótasszonyok* megcsókolják és így bekormozzák a »nézőket«, a *fordu boa*-nál és a *mit sücc*-nél vallomást tesz egy-egy szereplő az összes »néző« előtt arról, hogy ki neki a legkedvesebb. Amikor ezek a játékok élők voltak a falu fonóiban, a társadalom feudális közösségi szelleme bizonyára jóval erősebb volt.

Szembetűnő a kenderfeldolgozás hiedelmeinek pusztulása. Erre rámutattunk már a leírásban is. Annak ellenére, hogy kizárólag női munkának mondhatjuk — s a nők elsősorban a hagyomány őrzői — egyre kevesebb hiedelem kapcsolódik hozzá. Összefügg a hiedelmek pusztulása a polgárosodással, a paraszti kollektívumok bomlásával.

Elősegíti e hiedelmek pusztulását a közlekedés fejlődése, amikor egyre több lehetőség nyílik az elzártságból való kijutásra, az iskola, az orvos, könyvek és újságok tanítása, a katonaság hatása stb.

Rendkívül figyelemreméltó az a finom különbségtétel, amivel a kendert feldolgozásának különböző fázisaiban megjelölik Kemencén. Csodálatosan gazdag a szókészletük a kender különböző minőségi és mennyiségi egységeinek a megnevezésére. Ez a nagy névbeli differenciáltság csak olyan helyen lehet meg, ahol elevenen él a munka. Máshol ezek a finom különbségmegjelölések elkopnak. A következő táblázat a kemencei kendermunkának éppen ezt a műszókészletét mutatja be. A különböző munkák alatt milyen formában és azokat milyen névvel megjelölve tartják a kendert? Ugyanaz a kendercsomó a feldolgozás különböző fázisaiban hogyan változtatja meg a formáját és ugyanakkor a nevét is?

Szolnoky Lajos

ADATKÖZLŐK

Bartos Menyhértné 46 éves, özv. Bartos Jánosné 61 éves, özv. Forgács Jánosné 59 éves, Frank Jánosné 60 éves, Györík János földm., 45 éves, Györík Jánosné 40 éves, Hidvégi Józsefné 39 éves, Kalácska András földm., 75 éves, Kalácska Ferencné 61 éves, özv. Kalácska Jánosné 42 éves, Pásztor Józsefné 60 éves, Sági József földm., 79 éves, Tölgyesi Györgyné 48 éves, Tölgyesi Mária 19 éves.

Le travail du chanvre à Kemence.

La commune de Kemence est située près du ruisseau Kemence, à la marge du Nord-Ouest du comitat de Hont. Jusqu'à 1920 elle avait appartenu à la sphère d'attraction d'Ipolyság, dont elle est séparée par une distance de 6 km. ; aujourd'hui elle s'oriente vers Diósjenő et, au point de vue de l'administration centrale, vers Balassagyarmat. La station la plus proche, celle de Drégelypalánk, se trouve à 16 km. de la commune ; à partir du mois d'octobre 1947 il existe une ligne d'autobus entre Kemence et sa station. La commune a 2350 habitants qui sont tous catholiques et, à peu d'exceptions près, agriculteurs ; même ceux qui s'occupent d'une industrie quelconque, ne négligent pas l'agriculture. L'exploitation des forêts y joue également un rôle essentiel : on s'en occupe surtout pendant la saison morte des travaux agricoles.

Sur le territoire de la commune, à l'est et au nord-est de Kemence, on trouve une belle parcelle plate : la «chênevière» (*kenderes*). Il y a 30 ans, cette parcelle avait été le seul endroit réservé à la culture du chanvre. Évidemment, la chênevière est un reste du monde féodal : au temps jadis les propriétaires terriens distribuaient à leurs serfs non seulement des terrains à construire, mais encore des chênevières.

Au dire des vieux, l'ensemencement se fait le samedi précédant le jour de Pentecôte. Celui qui respecte cette coutume, aura un chanvre particulièrement beau. Il y a 30 ou 40 ans, on semait à l'aide d'une tarare, d'où le dicton : «Le chanvre sera aussi dru que la tarare est dense». Aujourd'hui, à propos des semailles, on ne connaît qu'une seule croyance : avant de semer, il faut mettre dans la bouche quelques chênevis et les cracher ensuite sur la terre ensemencée en disant : «Qu'il en soit autant pour les oiseaux!»

Le chanvre fleurit au milieu ou à la fin du mois de juin. A ce moment le chanvre fleuri est jaune et mûr ; le chanvre à graines ne sera mûr qu'en septembre. L'arrachage se fait en deux phases : les pieds sans graines sont arrachés en juin et ceux à graines en septembre. Après l'arrachage et la mise en gerbes le chanvre fleuri est aussitôt porté au rouissage, tandis que les pieds à graines, avant d'être battus, s'entassent aux champs dans des groupes de 5 à 20 gerbes (*rakat*) pour être bien séchés. Pour battre le chanvre, les vieux se servent d'un fléau, tandis que les jeunes gens n'emploient qu'un bâton. Ces opérations se font à la chênevière, sur une toile étendue. Les grains battus sont «ventilés» (*kiszélet*) et mis dans des sacs qui seront suspendus à la poutre du grenier.

Les pieds fleuris arrachés et les pieds à graines battus sont portés au lieu du rouissage, où l'unité quantitative est la «poignée» (*csomó*, fig. 5). Plusieurs «poignées» sont liées avec une corde de chaume (*zsúpkötél*, fig. 6.) ; les gerbes sont placées dans l'eau du Kemence et pressées sous la surface du ruisseau avec de grosses pierres. Le rouissage dure 6 ou 8 jours. Les gerbes, une fois retirées de l'eau, doivent sécher. Quand elles sont tout à fait sèches, on les broie et teille ; les outils de ces procédés d'amollissement sont la broie (*törő*, fig. 9) et la teilleuse (*tiló*, fig. 10).

Le troisième outil dont on se sert est le *héhő* (fig. 12), c'est-à-dire une espèce de séran. Cet instrument ne sert pas seulement à nettoyer les fibres des derniers restes ligneux, mais aussi à les classer. Il y a deux variétés de *héhő* : la grossière et la fine. Le chanvre teillé passe d'abord

par la seconde : grâce à cette opération on retient à la main les plus beaux fils de chanvre (*szálakender*), tandis que la filasse (*szősz*) s'amasse entre les dents du peigne. La filasse doit passer ensuite par le peigne dense : cette fois on retient à la main le *pátyosz*, tandis que les dents servent à séparer l'étope (*kóc*). Par le sérantage de l'étope (sur le sérán à dents denses) on extrait la «belle étope» (*szépkóc*) et on laisse entre les dents l'étope plus grossière (*durva kóc*).

Ce classement minutieux est absolument nécessaire, parce que, à propos du filage, les diverses variétés de chanvre sont utilisées de manières très différentes. Le meilleur fil est fourni par le *szálakender* ; on en fait les fils de chaîne de la toile (a *vászon melléke*). La seconde qualité est le *pátyosz* : à Kemence on en file les fils de trame (a *vászon béle*). De l'étope on fabrique des sacs : l'étope dite *szépkóc* fournit les fils de chaîne, celle dite *durva kóc* les fils de trame. Pour filer, à Kemence on se sert presque exclusivement de la quenouille à pied (*talpas guzsaly*, fig. 16). La fileuse place la quenouille auprès d'elle et s'assied sur le pied. Le rouet (*rokka*) est très rare ; on s'en sert plutôt pour le filage de la laine.

Du fuseau le fil passe à l'aspe (*motolla*, fig. 19). La longueur de l'aspe (2 aunes ou *rőfs*, c'est-à-dire 1 m 50) est la même chez toutes les fileuses. C'est à l'aide de l'aspe que la fileuse mesure la longueur du fil. Le fil passé une fois sur un aspe de 2 aunes est de 8 aunes : un fil de ce genre est une unité de longueur (*egy motolla fonal*). Trois fils constituent un *ige* : par conséquent, celui-ci n'est pas une unité de longueur, mais une unité contenant trois fils qui peuvent être même d'une longueur inégale. — On dévide sur l'aspe à la fois 90 *ige*-s de *szálakender* (c'est-à-dire 270 *motolla*-s) ou 60 *ige*-s de *kóckender* (c'est-à-dire 180 *motolla*-s). Ce groupe de 90 ou 60 *ige*-s constitue un *sing* (coudée, fig. 20).

Après le dévidage le fil doit être blanchi. On le trempe dans de l'eau à chaux, ensuite on le jessive dans un cuveau à lessive (fig. 21. a). C'est dans ce cuveau qu'on place le fil sous forme de *sing* ; dans la plupart des cas, on réunit deux *sing*-s ou deux et demi pour les blanchir ensemble. Cette unité plus grande est appelée *fanal* (quand on travaille avec du chanvre, *szála* ou *pátyosz* : elle comprend 200 à 225 *ige*-s ; dans le cas de l'étope, il y a 120 *ige*-s).

Le fil lessivé est bien lavé dans l'eau du Kemence avec un *suk* (espèce de battoir) sur un instrument dit *mosószerk* ; quand il a déjà séché au soleil, il est placé sur le dévidoir (*gombolyító*), fig. 23), d'où l'on le dévide sur une pièce de bois pour former un peloton. La circonférence carrée formée par les bâtonnets (*katonák*) placés au bout des barres transversales du dévidoir (*levelkék*) est de 8 aunes ; cette longueur correspond à celle d'un *sing* dévidé de l'aspe.

Avant le filage la dernière station du fil est représentée par le *vetőfa* (fig. 24). Sur les quatre *mellékfa* verticaux on fixe un fil dont la longueur détermine la longueur de la toile à tisser. La longueur du fil et son tour dépendent de la distance qu'il y a entre les *pecek*-s (pièces de bois) supérieurs et inférieurs. Par quoi est déterminée la largeur de la toile ? Par les écheveaux. Un écheveau se compose de dix *ige*-s, un écheveau correspond donc à $2 \times 10 \times 3$, c'est-à-dire 60 fils. A Kemence la largeur de la toile correspond à 9 écheveaux ; la toile de sac correspond à 6 écheveaux. Il s'ensuit que, pour filer, on doit fixer sur le *vetőfa* 540 fils. La largeur de la toile correspond à 9 écheveaux ;

1 écheveau = 10 *ige*-s = 10×3 fils,

9 écheveaux = $9 \times 10 \times 3$ fils ; étant donné que le *vetőfa* exige la mise

du double de cette quantité,

$2 \times 9 \times 10 \times 3$ fils = 540 fils.

Le fil préparé sur le *vetőfa* est monté sur le métier (fig. 26/a). Cette fois il nous paraît superflu d'énumérer les parties du métier ; pour s'en faire une idée, on n'a qu'à consulter les dessins appartenant à la fig. 26.

A propos du travail du chanvre il convient de mentionner encore deux branches de l'industrie domestique : le filage de la «corde plate» (*laposkötél*) et la confection du fil à coudre.

Pour tisser une corde, on se sert d'une planche spéciale, dite *kötélszövő deszka*. Sa forme et son utilisation sont évoquées par les fig. 34 a-b. L'instrument spécial de la confection du fil s'appelle *visszálló* (fig. 35). Le chanvre est filé de sorte qu'il donne des fils très minces ; ensuite les fils sont mouillés et on en fixe deux sur le *visszálló*. La fileuse fait tourner le fuseau entre sa jambe et la paume de la main droite ; par suite de ce geste le fuseau commence un mouvement rotatoire autour de son axe. Après trois ou quatre coups de main les deux fils minces se tordent d'une manière si serrée qu'ils forment un fil à coudre.

Les unités qualitatives et quantitatives du travail du chanvre à Kemence.

(Sous quelle forme tient-on le chanvre pendant les phases successives du travail et quelles sont ses dénominations ? Quels sont les changements de forme et de nom qu'une poignée de chanvre subit pendant ces opérations ?)

(v. le tableau de la p. 32).

	Munkafolyamat	Az egység neve	Magyarázó ábrázolás	
K e n d e r	Nyüvés	Félmarok	 Amit egyszerre kinyűnek	
		Kéve	 5—20 kéve	
		Rakat		
	Törés	Marok (volt 1 kéve)		
	Tilolás			
	Héhölés			
	Tilolás és héhölés között	Egy fej kender (10 tilolt marok)		
	Héhölés után	mennyiségi	Báb	
			Koszorú	
		minőségileg	Szála	Vászonnak : melléke béle
Pátyosz				
Szép kóc			Zsáknak : melléke béle	
Durva kóc				
Fonás	Gugyela			
F o n a l	Motollán	Rőf	75 cm	
		Motolla	8 rőf fonal	
		Ige	három szál fonal (a hossza lényegtelen!)	
		Sing	szála és pátyoszból: 90 ige kócból 60 ige	
		Fonal	2—2½ sing	
	Gombolyító	Gombolyag		
	Vetőfa	Pászma	10 ige a vetőfán	
	Szátva	Melléke	hosszanti szálak keresztyszálak	
Béle				

Betlehemezés Csíksobotfalván 1946-ban.

A Magyarság Néprajzában Viski Károly a tudomány hitelt igénylő szavaival is megfogalmazta azt, amit a csíki betlehemes játékokról néhány szétszórta közlés alapján régtől fogva sejtettünk: »a legbővebb szövegeket és dallamúkat a legkeletibb Csík megyében találjuk, katolikus székely területen. Egyúttal itt a legkomolyabbak, az egykori egyházi eredetű kánon szöveghez szellemben legközelebb állók.«¹⁾

A csíki betlehemezés vizsgálata egy táj közelebbi ismeretén túl az általános magyar néprajz számára is tanulságokat rejt, kétségtelen ugyanis, hogy a reformációtól érintetlen maradt a máskülönbben is szerföltt elzárt Csík, e szokásnak olyan régi mozzanatait, elemeit őrzi, amelyek Erdély területén sehol másutt fel nem lelhetők. Ilyen megfontolások nyomán törekvéseinknek egyebek mellett ma már éppen arra kell irányulniok, hogy a betlehemezés általános ismerete, vagyis történeti mult, a szövegkritika és az egykori misztériumból való szállományi jelleg vizsgálata, továbbá a nem túlságosan sok, de mégis elég szép számú szövegközlés után elemző módszerrel, a színjátszó tevékenység eddigi feleslegesnek vélt, illetőleg figyelmen kívül hagyott feltárásával mélyítsük ismereteinket, mert ezek mennyiségileg szemlátomást nőttek ugyan, de a szempontok sokféleségével annál kevésbé gazdagodtak.

A csíki betlehemjárásra vonatkozó közlések felsorolása, valamint értékelésük itt nem helyén való.²⁾ Elég annyit megállapítani róluk, hogy koruk gyűjtési módszereinek és igényeinek megfelelően túlnyomórészt a játék-szöveg egyszerű közzétételére szorítkoztak. Az eredmény önmagától adódik; a megismert változatok száma elég nagy, de ami a szövegen túl van, arról néhány utaláson kívül alig tudunk valamit. »A betlehemes rendtartás több mozzanatának ügyes és eleven megfigyelése«³⁾ már évekkel ezelőtt újszerű és gyümölcsöző

¹⁾ Drámai néphagyományok. A Magyarság Néprajza III, 296.

²⁾ Ezekre majd a csíki betlehemezésről készülő monográfiámban utalok, valamint ott foglalkozom a csíksobotfalvi játék kéziratával s szokatlanul gazdag mozgásanyagával is. Bár Csíkból már sok gyűjtésem van, e közlemény megjelenését, anyagának a teljes anyagból való kiszakítását mentse vezérfonal jellege: a csíksomlyói tanítóképző idősebb tanulói lelkesen segítettek eddigi munkámban, azonban a helyi sajátosságokat figyelembevévő, feldolgozás, példa híjján a nyersanyag összehordásán túl nem tudtak a betlehemezés részleteibe mélyedni. E közlemény nyomán, melyek tájékoztatóul kézbevehetnek, a csíki betlehemezés alaposabb és korszerűbb megismerését remélhetjük.

³⁾ Volly István, Ethn. 1938. 155. — Drámai néphagyományaink eddigi, közel évszázados kutatásának irányeszméit — s egyúttal természetesen hiányosságait is — egy mesegyűjtéssel foglalkozó vitacikkében példaként nemrégiben foglalta össze Dégh Linda: »... így állunk a népi színjátékok kérdésével is, melynek kutatói eddig sokfelől megfigyelték a dramatikus népszokásokat (hitvilági kapcsolatait, szokásszerűség, ünnep megszentelése, benne foglalt táncmozdulatok, dallamok, történetiség szempontjából), csak éppen azokat a kérdéseket nem tették fel a gyűjtés közben, melyek a nép életében megnyilatkozó dramatikus elemek életére vonatkoznak. Nem volt érdekes a régebbi gyűjtők számára az, hogy hogyan folyik le egy látványosság, a produkció, hogyan szervezkednek a játszóok, hogyan tanulják a szerepeket. Inkább azt kutatták, hogy milyen misztérium - játék értelme - vesszett elemeit őrzi, vagy milyen hitbeli állapot tartja fenn. Így magyarázható meg, miért nincs színjáték szempontjából pontosnak vehető lejegyzésünk«. (Válasz Banó Istvánnak: Eth. 1947, 91.) — A régiek példáján épülve egyik legutóbbi dolgozatomban a betlehemezés helyi mozzanatainak elemzésével igyekeztem szélesíteni a kutatási területet: Betlehemezés és kántálás Pusztakamaráson. Kvár, 1947. Erd. Népr. Tan. 8. sz. — Egészen más szempontú, de kétségtelenül újszerű, sőt úttörő kezdeményezés az Antal Árpád közleménye is: A társadalmi szervezet befolyása egy székely falu betleheme játékára. Erd. Népr. Tan. 9. sz. 58—68.

kutatási szempontnak látszott, s még inkább annak ítéljük ma, miután tudatosodott bennünk, hogy a betlehemes játékot éppen a szövegentúli mozzanatok emelik ki a népköltés többi műfajai közül s teszik drámai néphagyománnyá, színjátékszerű népszokássá.

Az alábbiakban csikcsobotfalvi gyűjtésem egyik részét közlöm, mégpedig a betlehemezésnek azon említett elemeit, amelyek a szöveget megelevenítetté játékká, a játékosok és a szélesebb közösség — nézőközönség — közös tulajdonaivá alakítják. A játékszöveget ezúttal mellőzöm s ekként mintegy kiegészítem, arányosabbá teszem az eddigi csiki közléseket, amelyekben a szöveg korlátlanul uralkodott.

Gyűjtésemet 1946-ban, közvetlenül a karácsony utáni napokban végeztem.⁴⁾

A vizsgálandó népszokás neve Csikcsobotfalván használt mondás szerint *betlehem*, más szóval *pásztorjáték*; éltetői: a *betlehemesek*. Bár eredete s története Csobotfalván, illetőleg a környező falukban a régmúlt ismeretlen s egyenlőre kideríthetetlen homályábavész, az 1946-ban betlehemező csoport egészen új társulás, melynek tagjait az ez évi együttműködésen és az egyfalubeliségen kívül más, régebbi erő nem kovácsolja össze. Röviddel karácsony előtt, beszélgetés során fogant meg körükben az ötlet, hogy betlehemezni kellene s nyomban fel is keresték Petres János idősebb rendű embert, akiről tudták, hogy meg fogja tanítani őket a szükségésekre.

Petres személye által a csiki betlehemező játékcsoportoknak egy egészen sajátos tagjával ismerkedhettünk meg, olyannal, aki nem játszik ugyan, a betlehemezőknek mégis feje és mozgatója, a játékosokat egy fegyelmezett játékcsoporttá ötvözi s mindezek ellenében — bár ki se mozdul a házból — a végén az anyagi juttatásokban éppen úgy részesül, mint a játékosok. Munkáját és felelősségét tekintve, igazság szerint még többet kellene kapnia, mint amennyi egy egyszerű játékosnak jár, azonban már ez az irányában tanúsított egyenlő mértékkel való mérés is bizonyítja, hogy a kis közösség személyét fontosnak, sőt nélkülözhetetlennek ítéli.

Feladatkörét vizsgálva, három olyan tulajdonságát is sikerül kielemeznünk, amelyek miatt a tanítómesteri tisztségre alkalmasnak vélik. Az első, hogy birtokolja azt a kéziratot, amely a játékszöveg ismeretének alapja és feltétele. Az ilyenyszerű kézirat Csikban meglehetősen ritka, néha több faluban s alig akad belőle. Néhol családi ereklyeként öröklődik apáról fiúra s kedvező feltételek között tulajdonosát karácsony táján a falu egyik fontos személyiségévé avathatja. A kedvező feltételeket azért kell hangsúlyozni, mert a kézirat önmagában még nem elég, sőt úgyszólván hasznavehetetlen, mert volt alkalmam olyan esetről hallani, hogy kézirat van ugyan, de betlehemezés még sincs, sőt magam is láttam akárhány kéziratot, amelyek minden szerep és fontosság nélkül hányódtak a ládafiában.

A kézirat tulajdonosának, ha a játék tanítójává akar válni, a színjátészó tevékenység dolgában biztos és nem utolsó sorban a játékközösség által is

⁴⁾ Köszönettel tartozom úgyszólván valamennyi játékosnak, mert érdeklődésem méltányolva s minden elfoglaltságukat félretéve, több napon át türelmesen és szívélyesen állottak rendelkezésemre. Külön meg kell említenem Petres Bálintot, aki a betlehemi rendtartás, valamint Bartalis Domokost, aki a mozgás kérdéseiben tájékoztatott. Ferenczi Imre csiksomlyói öregember a századeleji és a mult századvégi betlehemezésről közölt több érdekes adatot. Sajnálatos, hogy a filmek gyenge minősége miatt nagyszámú fényképfelvételeimet nem közölhetem; ezek, valamint helyszíni vázlataim alapján a legjellemzőbb és legfontosabb kellékek képét rajzban adom. — Köszönettel tartozom dr. Kócziány Lászlónak, a csiksomlyói tanítóképző tanárának, aki gyűjtésem során mindenüvé elkísért, munkámat állandóan megkönnyítette s levélbeli kérdéseimre néhány hiányos adatomat kiegészítette.

elismert tudással kell rendelkeznie. E tudás birtoklásához kétféleképpen lehet hozzájutni. Az egyik mód a hosszas, több évig, évtizedekig tartó gyakorlat, ami alatt a jövődó oktató éppen olyan egyszerű tagja a játékcsoportnak, mint bármelyik társa. A másik lehetőség az, hogy valaki nagy rendezői ösztönnel, mintegy saját magát termeli ki és alkotja meg azt a képzeletbeli színjátszó tevékenységet, amelynek — ha gyakorlatra kerül a sor — a legkisebb jelenetnél sem szabad bizonytalannak, vagy hibásnak lennie. Ez az utóbbi, teremtő-rendezői típus a valóságban talán nem is létezik, vagy legalább is nagy mértékben kell vegyülnie az elsővel, ugyanis Csíkbán a játéknak még a leglényegtelegebb mozzanatai is olyan aprólékosan hagyományossá csiszolódtak, hogy a betanításhoz, rendezéshez nem annyira öntevékeny feltalálás, mint inkább az ősi játéktevékenység szabályainak, fogásainak aprólékos és pontos ismerete szükséges.

A tanítómester e második erényéből magától adódóan következik a harmadik: a dallamokat is ismernie kell, tehát jó hangúnak, jó hallásúnak kell lennie. A dallam is olyan elem, mint a mozgás: a kéziratban szintén nincs meg s éppen a cselekvést és az énekszót kell a holt szöveghez hozzátenni, hogy a kéziratot játék valóságos játékká legyen.

Petres János öregember személyében mind a három érintett tulajdonság megtestesül. Ha azt kutatjuk, hogy hol tett szert reájuk, úgy mindenik után külön kell nyomoznunk. A kéziratot mintegy évtizeddel ezelőtt elhalálozott apatársától, Péter Józseftől örökölte. Tudott dolog az is, hogy Péter a kéziratot egy másik öregéről, Domokos Elekéről másolta. Péter — a visszaemlékezések terén — nemcsak egyszerű másoló, a kézirat »sokszorosítója«, tehát végeredményben őriző, megtartó típus volt, aki a játékot a leírás által egyik nemzedéktől a másikhoz közvetítette, hanem önmaga is oktató, alkotó, sőt ugyancsak híres a maga nemében. Utolsó időben a király szerepét alakította, mégpedig olyan tökéletesen, hogy — amint mondják — szövegmondásával mindenik mozzulata, lépése hibátlan összhangban volt. Petres tudását szintén nem zárja magába, hanem a fiatalabbak, a mai nemzedék hasznára gyümölcsözteti. Ugyanilyen tanítótípus volt az öreg Domokos, akivel Petresnek fiatalabb korában szintén voltak közvetlen kapcsolatai, mert egykor tőle tanulta a játékban énekelt dallamokat.

A kézirat, vagyis a szöveg s másrésről a dallam hagyományozása ezek szerint három nemzedékig visszamenőleg világos. Ami a mozgást illeti, azt Petres hosszadalmas tapasztalattal, állandó gyakorlattal szerezte meg. Sok éven át játszott, mégpedig több szerepet; idők folytán majdnem valamennyit végigpróbálta. A sok gyakorlat, a színjátszótevékenységnek valóban teljes jogú ismerőjévé, szakértőjévé avatta, amit ő maga is tud és hangsúlyoz: ha valamelyik játékos »megvéti, minnyá tudom má', hogy rosszul csinálja«.

A továbbiakra vonatkozólag már maguktól a betlehemezőktől érdeklőd-jünk, hogy Petres szerepe és jelentősége ilyen oldalról sem maradjon homályban. Amint mondják, igen jól érti a mesterségét, de azzal is eldicsekszenek, hogy nem volt túlságosan sok dolga. Az első pásztornak »kicsit nehéz volt az esze«, de ettől eltekintve, a tanulás nagyon gyorsan és eredményesen ment. Az egyes mozzulatok, jelenetek bemutatásánál és elemzésénél magam is azt tapasztaltam, hogy a játékosok igen hálás és tehetséges tanítványok voltak: mindent tudtak annyira, mint mesterük, sőt határozottan fürgébben, természetesebben mozogtak. Életet és hangulatot vittek abba, ami Petresnél valamilyen képpen öreges megszokás, a megengedettnél nem szelesebb és nem is lassúbb,

pontos, de kimért mozgás volt. Játéka ennek ellenére nagyon érdekesnek és némileg megmagyarázhatatlannak is tűnt számomra. Úgy mozgott (megmagyarázhatatlan következetességgel), hogy állandóan egy bölcs és méltóság-teljes fejedelem képzetét keltette bennem. Mozdulatai kissévontatottak, megfontoltak voltak s mindig az járt eszemben, hogy egy hajszálnyival állandóan hátrább van, mint ahogy lennie kellene; mintha egy pillanatra elmaradt volna saját magától.

Röviddel, mindössze egy héttel karácsony előtt kezdettek a próbákhoz s néhány nap mulva már zökkenő nélkül ment minden. A készülődés Horváth Jánosnál folyt, akinek volt egy üres szobája, amit erre a célra fel tudott ajánlani. A kéziratból a saját szerepét mindenki külön-külön kiírta, a legelső alkalommal asztal köré ülve olvasták össze. A következő este már próbálgatni kezdték, mígnem szerepét mindenki tökéletesen elsajátította. Petres feladata eközben az »alakítás« volt: »melyik milyen fordulatot tesz, ha nem jó, újra próbálta.«

Alkalmam volt tapasztalni, hogy hallomás útján a játékszöveg mennyire tökéletesen rögzítődik a játékcsoporton kívül állók körében is. Petres felesége például észrevételem szerint, sokkal jobban tudta a szöveget, legalább is sokkal hamarabb észbe ötlött, s férjét állandóan kisegítve és javítgatva, folyékonyan idézte azokat a részeket, amelyek beszélgetésünk tárgyát képezték. Petressel kapcsolatosan különben ebben a vonatkozásban is valami különleges érzésem volt. Úgy észleltem, hogy a kézirat szövegéhez egyáltalán nem ragaszkodik, illetőleg azt nem tudja szószerint: gyakran meg-megállt, megakadt, mintha gondolkodna a folytatáson, de tüneményes gyorsasággal, zökkenő nélkül rögtönzött mindig értelmesen és mindig versben. Néha némelyik mondatát, szavát akarattal hosszasan, lassan ejtette és látni lehetett, vagy legalább is azt lehetett hinni, hogy ilyenkor a következőkön gondolkozik. A szöveg értelmén és jellegén ennek ellenére soha sem változtatott, csak a fogalmakat cserélgette rokon-értelműekkel.

2.

Milyen — leszűkített, helyi értelemben vett földrajzi s történeti keretbe állítható az 1946-beli csíksobotfalvi betlehemezés?

Csíkszereda annyira össze van nőve néhány környező faluval, hogy papíron, közigazgatásilag talán szétválaszthatók, de ha valóságosan akarunk tájékozódni közöttük, feltétlenül helybelitől kell megkérdeznünk, hogy hol végződik az egyik s hol kezdődik a másik? Csíkszereda és Csíksomlyó — régi nevén Várdotfalva — még valamiképpen megkülönböztethetők, de annál kevésbbé Somlyó és Csíksobotfalva. Szoros kapcsolatukat, sőt szemellátható azonosságukat a közigazgatás is méltányolta, mert a két társfalut 1940-ben egyesítették s csak 1945-ben váltak ismét szét. Kettejük közül Somlyó észrevehetően a fejlődő, városiasodó jelleget képviseli, Csobotfalva viszont a megrekedt falutípus. Csobotfalvától alig 1 km-re a szintén hagyományörző Csíkcsmortánt találhatni. Más oldalról, északról közelítve, Csíktaploca szintén teljesen összeforrott Szeredával, ugyanakkor Somlyóval is. A négy említett helység szoros kapcsolatát már Orbán Balázs is észlelte: »Somlyó elnevezés alatt az összeépült és egy egyházközséget alkotó Csobot — és Várdotfalva értődik, melyhez Taploca és Csmortány leánymegyék is tartoznak.«⁵⁾ Délen hasonló a helyzet: Csíkszőgöd és Szereda között már úgyszólván nem lehet határvonalat húzni. Ebben a sajátos települési tömbben Csíkszeredának egészen

⁵⁾ A Székelyföld leírása, II., 12.

érdekes a helyzete, mert közvetlen vidékéről állandóan, szünetnélkül kapja az utánpótlást. Hivatalnokai, iparosai, kereskedői nagyrészt e falukból kerülnek ki, e faluknak a polgárosodó, városi életre hajlamosabb embereiből. Vizsgálódásunkat egyedül a betlehemezésre korlátozva, e népszokásban is észlelhetők a sajátos földrajzi környezet hatásai, ugyanis a betlehemezés önkéntelenül is úgy szokott megszerveződni, hogy a közvetlenül egymás mellett lévő faluk közül ugyanabban az évben csak egyikben betlehemeznek és ez az egy csoport szokászerűen a szomszéd községet is meglátogatja. Az egész települési tömböt tekintve, a távolságok olyan nagyok, hogy egyetlen betlehemező társaságnak már csak a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt sem állana módjában valamennyi falut felkeresni, tehát végeredményben több helyen is szoktak egyszerre betlehemezni, de sohasem két szomszédos faluban. Így például tudomásom van róla, hogy 1946 karácsonyán Csíkszeredán is összeverődött egy társaság; helyesen és jogosan, mert a csobotfalviaknak nehéz lett volna Somlyó után még Szeredába is bemenni.

A betlehemezés helyi multjának még a hozzávetőleges kiderítése is úgyszólván lehetetlen. Ne a történeti multa gondoljunk, mert az sajnálatos módon itt is, másutt is, nagyrészt megközelíthetetlen, hanem arra, amit az emberi emlékezésnek kellett volna megőriznie. Éppen az emlékezés véges volta az, ami lehetetlenné teszi a pontos tájékozódást. Egyik karácsony a másik után pereg, mindenkinek ugyanaz a hangulata, mint az előtte lévőknek, semmi különbség közöttük s így egy-kettőre összemosódik az időrend az emlékezetben. Több helyütt kérdezősködtem már hasonló céllal a régi betlehemezésről s mindenütt legeltérőbb vélekedéseket hallottam. Néha még egy évtizednyit is ellentmondottak az adatközlők egymásnak, olyankor is, amidőn eléggé emlékezetes mozzanatról volt szó, sőt vitázva és versengve bizonygatták igazukat. Mindig valami fontos eseménynek kell történnie, amihez a betlehemezés jelentéktelen emléke is hozzákapcsolható. Ilyennek Erdélyben különösképpen a kétrendbéli uralomváltozás, az 1940-es és 1944-es tekinthető, azonban jelen esetben történetesen ezek sem nyujtanak komolyabb támpontot.

A közelmultból a leghatározottabban a csíksomlyói betlehemezés emlékei tűnnek elő s egyszersmind Petres János kéziratának a nagy becsét is bizonyítják. Egyik játékosunk, Petres Bálint visszaemlékszik, hogy 1940—44 között, mások szerint azelőtt is, a kéziratot Somlyón használták. A király Domokos András volt s a kézirat alapján a játék betanításán is ő fáradozott, Somlyón kívül Szeredában is házaltak.

A kézirat használatára 1945-ben is sor került, ezúttal a csomortániak kérték kölcsön. A csomortáni játékosok szokás szerint nemcsak otthon játszott, hanem lejött Csobotfalvára is, s így az ittenieknek alkalmuk volt meghallgatni és megbírálni a vendégszereplőket. Amint mondják, az éneklés nem ment a legjobban, de érthető — teszik hozzá — mert azt nem lehet kéziratból elsajátítani. Különböben a Petresén kívül valami más kéziratot, illetőleg szöveget is használhattak, mert a játékot vagy 10 mondatnyival hosszabbra toldották-foldották.

Petres Bálint pontosan visszaemlékszik az 1938-as csobotfalvi kísérletre is. A játékot tanulni kezdték, még pedig úgy, hogy a szöveget egy csíkszeredai legény mondotta tollba fejből. Arra is emlékszik, hogy az hasonlatos volt a Petres-féléhez, csak néhány mondatnyira különböztek egymástól. Törekvéseiket minden erőfeszítés ellenére sem koronázta siker. Mert bár mindenkit, még a

papot is megmozgatták és karácsony szombatjáig jártak utána, az illetékes hatóság a játék bemutatását nem engedélyezte.

A csobotfalviak úgy emlékeznek, hogy az utolsó mostanihoz hasonló, tehát helyből kisarjadt, eredeti kezdeményezés és megvalósítás ezelőtt vagy 8—10 évvel történt, akkor azonban nem a Petres-féle kézirat szövegére támaszkodtak.

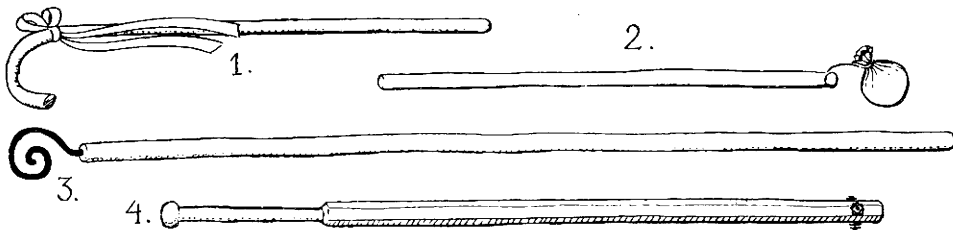
Íme, a betlehemezés helyi multjára vonatkozólag mindössze ezt a néhány mozzanatot sikerült kihámoznom a sokféle, egymásnak nagyrészt ellentmondó, s nem egyszer következetlen visszaemlékezésekből.

3.

A csikcsobotfalvi betlehemesben a játékosok száma a magyar nyelvterület más részein dívó szokáshoz viszonyítva, szokatlanul nagy, tizennégy:

első előköszöntő	első pásztor
második előköszöntő	második pásztor
király	harmadik pásztor
királyszolga	negyedik pásztor
Szt. József	öreg vagy ötödik pásztor
Mária	munyator
angyal	hammas

A nagylétszámú játékcsoport igen homogén: tagjai valamennyien helybeli katolikusok, a fiatakorú angyalt kivéve, mindannyian 18—30 évesek s összeverődésükben az ismerősi kapcsolatokon túl semmiféle mozgó erő nem sikerült felfedeznem. Van ugyan közöttük néhány, akiket testvéri, rokoni szálak fűznek egymáshoz, azonban egy ilyen nagylétszámú társaságnál ez egyáltalán nem feltűnő, sőt egészen természetes.⁹⁾

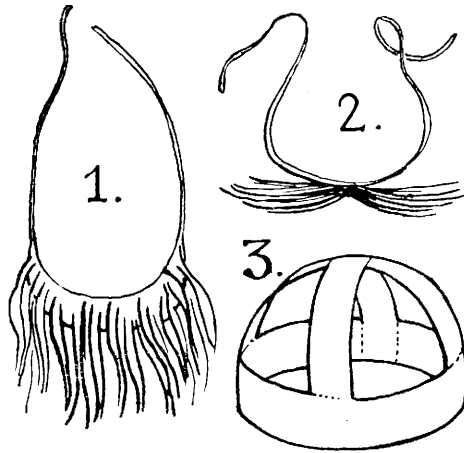
I. 1. Előköszöntő kankóspálcája. 2. Hammas zacskósbotja. 3. Szt. József kankóspálcája. 4. Pásztorbot.

Az előköszöntők játék közben saját ünnepi ruhájokat hordják: csizmát, harisnyát vagy nadrágot s fejükön is a rendes *sapkát* (kucsmát). Ami öltözetüket a megszokottól eltérővé teszi, az a félvállukon átvett piros, mintegy tenyérnyi széles szalag s kezükben a *kankóspálca*. E közönséges sítapálcának a fogása alá egy kis keskeny piros szalag van kötve, amelynek végei mintegy 30—40 cm-re lelőgnak (I. ábra 1.).

⁹⁾ 1946 karácsonyán előköszöntő volt Váta Zoltán, a másik előköszöntő Mihály Péter; király: Orbán Árpád, királyszolga: Bartalis Domokos, szt. József: Orbán Antal, Mária: Orbán Károly, angyal: Györicze Vilmos, első pásztor: Kedves József, második pásztor: Kedves Péter, harmadik pásztor: Borbáth György, negyedik pásztor: Salamon Ferenc, öreg: Orbán Tamás, munyator: Kósa György és hammas: Petres Bálint. Orbán Árpád és O. Károly testvérek, O. Antal az unokatestvérük, Kedves József és K. Péter szintén testvérek, Petres Bálint a játékot betanító P. Jánosnak a fia, Borbáth György azé a B. Jánosé, akinek a házában esténként a próbák folytak.

Nem ennyire egyszerű, játék esetén, a király felöltöztetése, mert — amint mondják — jelmezenek darabjait a faluban 8 helyről kéregette kölcsön. Öltözete magyar katonazubbony, román katonanadrággal; derekán derékszj, lábán fekete csizma sarkantyúval, kezén fehér kesztyű, oldalán kard. Vállán éppen olyan piros szalag van, mint az előköszöntőékén, azonban nemcsak egyfelől, hanem mindkét oldalon. E piros szalagok közepére gombostűvel egy-egy vékonyabb, keskenyebb rózsaszínű is van tűzve. Fején kartonból készült koronát visel, amit két unalmas este maga állított össze. A korona aranyporral van befestve és boltban vásárolt hólyaggyönggyel díszítve, azonban az ad neki sajátos jelleget, hogy a fül fölötti részéről, mintegy 20—30 centiméternyi hosszúságban keskeny piros, rózsaszínű és kék papírszalagok hullanak alá, a király nyakára és vállaira.

A királyszolga öltözete, kardja és szalagja, kevés kivételtől eltekintve, pontos mása a királyénak. Eredetét tekintve, nemcsak zubbonya, hanem nadrágja is magyar honvédségi s fején korona helyett egy ellenzős határvadászsapka van. E sapkát eredeti sötét színénél jóval világosabb zöld kelmével teljesen bevonták s köröskörül hullámvonalasan gyöngyfűzréll ékesítették.

II. 1. Szent József szakálla. 2. Szent József bajusza. 3. Angyal koronája.

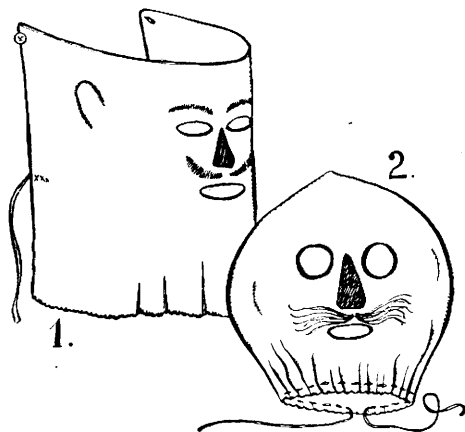
Szent József ruházata csizma és hosszú, térden alul érő fekete kabát. Fején fekete kalap, gyapjúból hosszú, mellig érő szakálla és barkója van, amit igen egyszerű módon készítenek: a gyapjúsálakat egy kantárszerű vászon-darabra erősítik, amely pontosan az állra illik, s felül a fejtetón két szára összeköthető. (II. ábra 1.) A hosszú bajusz (II. ábra 2.) a szakállától különállón van az orr alá felerősítve: a szükséges gyapjűmennyiség közönséges kötővel van összeerősítve s a kötő vége hátul a tarkón összebogozható. Komolyabbrendű, és időtállóbb kézikellék Szt. József *kankóspálcája*, püspökbotja (I. ábra 3.), amelyet szintén házilag készítenek a játékosok. Elv szerint Szt. Józsefnél valamivel magasabbnak kell lennie. Az, amelyet 1946-ban használtak, mintegy 165 cm-nyi közönséges gömbölyű rúd, amelybe felül a mintegy 16 cm-nyi magasságú, vékony vasrúdból formált, csigavonalas fejét erősítették.⁷⁾

⁷⁾ A játékosok jóvoltából a Székely Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárában helyeztem el: N. 4857.

Márián hosszú fehér ruha volt s fején világoskék kendő. A kendő tulajdonképpen egy fehér asztalterítő, amelyet mosáskor erősen megkékítettek. Olyan nagy, hogy a fejre téve a játékosnak a derekáig ér.

Az angyal történetesen a harangozónak a fia s így öltözete a templomi kelléktárból került ki. Hosszú fehér ministránsinget hord, amelynek szélei, nyaka és válla színes virágos szegéllyel van díszítve. Öve a féloldalt lelógó, tenyérnyi széles kék szalaggal szintén ministránsi darab, fiúcsecsemők keresztelésekor szokás használni, kezében — egyik sarkánál fogva és hosszan lelógatva — zsebkendőt tart: ezt lengeti a pásztorok felé, amikor költögeti őket. Koronája pontos mása a királyénak, azonban hiányoznak róla a papírszalagok. (II. ábra 3.)

A játékcsoport felét — tizennégyből hetet — a pásztorok alkotják. Nagy számuknak megfelelően jelmez- és kelléktáruk szinte egy kisebb vándorszínész-társulatéval vetekedik és sokféle szükségletük kielégítésére a kölcsönkérésben még a királyt is felülmúlják. Bundáikat például nem is a faluból, hanem több környékbeli községből szedgették össze.

III. 1. Első pásztor állarca. 2. Öreg állarca.

Felületes szemléletre valamennyien egyformáknak mutatkoznak. Kisebb eltéréseket nem számítva, valóban azok is, azonban a különbségek ismerete által a beavatott egyiket a másiktól általában mégis meg tudja különböztetni. A helyi pásztorviseletnek megfelelően lábára mindenik bocskort húz s Ferencz Imre csíksomlyói öregembertől tudom, hogy ez így volt szokás az ő korában, a századelején és a mult századvégén is. Kifordított, hosszú bundáikat az asszonyoktól szokták kölcsönkérni. Ez alatt a közönséges kabátjukat viselik harisnyával s fejükön szintén megszokott bundasapkájukat, azt is kifordítva. Derkát mindeniknek nadrágszíj övezi. Arcukon állarc, ami éppen úgy a megtévesztést szolgálja, mint a kifordított kucsma és bunda. Ilyenszerű viselésnek nem is tudják más magyarázatát adni, csak azt, »hogy ne ismerjék meg a pásztorokat«.

Két állarcot részletesebben is leírok, hogy általuk mindkét Csobotfalván használatos típussal megismerkedjünk.⁸⁾ Az első pásztoré (III. ábra 1.) a legközönségesebb, durva, barnás szákvásonból való, amelyből egy téglalapalakú,

⁸⁾ A játékosok mendkettőt a Székely Nemzeti Múzeumnak ajándékozták: N. 4859. és N. 4860.

fejnél jóval nagyobb darabot szabnak. A vászonra a szemeknek és száznak nyílásokat vágnak s az orr helyére szintén, ez utóbbira azonban egy vörös, háromszögletű vászondarabkát erősítenek. Vörösszínű festékekkel elég határozott vonalakkal az álarca megfelelő helyen két fül van rajzolva s elmázolt, halványvörös festés nyomai láthatók a nyílások környékén és az arcon is. A feketével festett szemöldök és a hosszú, tömött, felfelé kunkorodó bajusz a vörös mázolásnyalakkal szemben az álarcon élesen kiválik. A vászon két felső sarkán egy pléhgomb, illetőleg egy gomblyuk van, középen kétoldalt egy-egy kötő. A kötők, valamint a gomb segítségével az álarc olyanképpen erősíthető fel, hogy a fejet szinte egészen elborítja, csak hátul a tarkó és a nyakszirt marad némileg fedetlen. Ha az első pásztor a kucsáját is a fejébe nyomja, észre sem vevődik, hogy az álarc milyen kezdetleges tákolmány.

A második álarctípus (III. ábra 2.) az öregé. Fehér, finomabb vászomból gömbölyded zsákocska van varrva, amelybe az alul levő szájon a fej bedugható. A zsák szájának szélébe köröskörül — akárcsak az igazi zsákoknál — egy kötő van fűzve, ami — ha az álarc a fejen van — összehúzható és megköthető, olyanképpen, hogy pontosan a nyakra símuljon. A száj helyén itt is hosszúkás nyílás van, a szemeknek két kerek, ez utóbbiak azonban egész finom kivitelűek, mert szélük, hogy ne foszoljon, fekete vászonnal van vékonyan beszegve. Az orrot itt is háromszögű vászondarab jelzi. A két arcra és az állra vörös folt van festve, s ez — mivel az álarc alapszíne világosfehér — sokkal jobban látszik, mint az első pásztoré. A száj fölött gypajúból hosszú, szürke bajusz lóg, ami cérnával van az álarchoz erősítve. Megjegyzendő, hogy az öreg az egyetlen, akinek »valódi« bajusza van: a többiét csak festéssel jelzik.

Az első, második, harmadik, negyedik pásztor és az öreg, mintegy embermagasságnyi remek juhászbót hordoz. (I. ábra 4.) Az általam tüzetesebben megvizsgált bot ⁹⁾ alulról mintegy méternyi magasságig hétszögű. Két síklapja közül négyre egymás fölé, lazán két-két kis pléhdarabka van felszegezve. E pléhek a bot mozgatásakor, földhöz való ütögetésekor zörgő hangot adnak. A pásztorok azzal is növelik a zörgő jelleget, hogy a botot alulról egy darabig kifúrják, a fúrás helyét borsóval megtöltik s a nyílást bezárják. A bezárás vastag, a bot aljára szegezett gumilemezzel történik, aminek szintén gyakorlati célja van, ugyanis a bot földhöz való ütögetésekor a gumi miatt még jobban rázkódik s ilyenképpen a borsók és a pléhek még inkább zörögnek. A bot felső része, a fogása, mintegy 45 centiméternyi hosszú és teljesen gömbölyűre van alakítva, végén egy ökölnyinél jóval kisebb gömbbel. A egész pásztorbot természetesen egyetlen darabból van kifaragva.

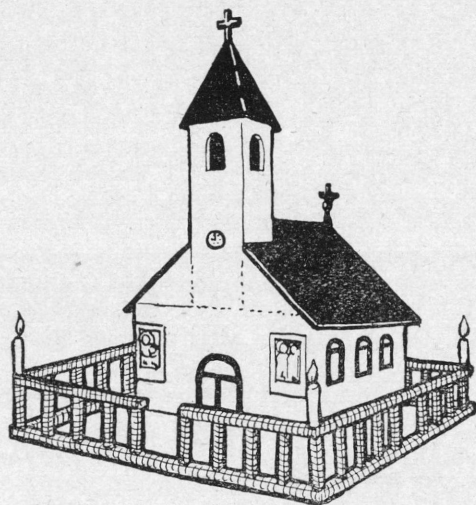
A munyator bot helyett puskát hordoz, közönséges fapuskát, amit annak idején a levették puskafozások gyakorlására használhattak. A hammasnál egy méternél nem hosszabb kézbeli pálcá van s ennek végén — kötővel — ráerősítve egy vászonzacskó. (I. ábra 2.) A zacskóban a játékos nevének megfelelően hamunak kellene lennie, azonban figyelmes előrelátással hamu helyett ronggyal töltötték meg, hogy ütéskor a ruhát ne hamvazza össze.

Még ezenfelül is akad egy-két olyan apróság, ami a pásztorokat egymástól megkülönbözteti. Így a hammas oldalán tarisznyát hordott, szokatlanul nagy bocskoraira táncsarkantyúkat szerelt, kucsájára kétoldalt egy-egy hosszú tollat tűzött s csúcsára zörgőt erősített. Ugyancsak a kucsma csúcsára, a zörgő mellé van tűzve az a hosszúkás báránybőr darab is, ami úgy lóg lefelé, mintha róka farkok volna. Az öregnek a hátán szintén báránybőrből összetoldva, egy

⁹⁾ A Székely Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának tulajdona: N. 4858.

csuklya van, olyanszerű, mint amilyen a ferencesek öltönyén látható. A munyator hátán egy szénával, ronggyal kitömött nyúl bőrt — oldalán szíjjal félvállára erősítve, — bőrszényt visel.

Meg kell említeni azokat a kézikellékeket is, amelyeket a pásztorok imádásuk után ajándékként a kis Jézus lábaihoz tesznek. Az első pásztor *ikressajtja* valóságosan két olyan sajt volna, amely össze van forrva s ilyenképpen nyolcasalakú. Utánzataként krumpliból, répából, fából szokás kifaragni a mását, akkorára, mint egy kétkarú asztali sótartó. A második pásztor ajándéka valódi juh helyett egy üzletben vásárolt kis dísz tárgy, porcellán báránka. A harmadik pásztor két almát ad, amelyek drót segítségével egygyé vannak forrasztva s ilyenképpen szintén nyolcasalkaúak, mint az ikressajt. A negyedik pásztor lépesmézként valódi lépet ad, egészen kis darabkát. Az öreg ajándéka egy *bogláros szíj*: mintegy 10 cm-es szíjdarab, amelyre fényes gombot, vagy gyöngyöt erősítenek, hogy *fémeljen*. A pásztorok ezeket az ajándékokat megfelelő időben a bunda alól a kebelükből húzzák elő. Ott tartják őket s jó helyen is vannak, mozgás közben nem csúszhatnak le, mert a bundákat derékban szíj szorítja össze.

IV. Kápolna.

A betlehemező csoport legmutatósbabb kelléke — mint sok helyt másutt is — a *kápolna* (IV. ábra). Bartalis Domokos készítette vékony deszkából. Falai fehérek, tetőzete piros, két keresztje arany színű. Az ablakok, a bejárat és a toronyóra sötétbarnával van ráfestve, az építmény alapja és a körülötte húzódnó korlát szürkeszínű. Mivel bejárata csak festve van s ténylegesen nem nyitható ki, a szent család a bejárat előtt van elhelyezve: fából készült jászolban egy kis porcellánbaba Jézuskát jelképezi s a jászol mellett — szintén bolti porcellánáru — a szent család szoborcsoportozata áll. A kápolna első falának két szélére egy-egy szentképet erősítettek. Az egyikken a szent család látható otthoni környezetben, amint József éppen gyalul, a másikon József és Mária Jézust Egyiptomba menekítik. A kápolnát körítő korlát négy sarkára egy-egy kis gyertya van erősítve. A toronyban kis csengő lóg, amelyet az angyal játék közben, a megfelelő szövegrésznél (*Serkenj fel...*) megmozgat, hogy szóljon.

4.

Csíkban a betlehemezés még némileg őrzi kapcsolatát az egyházzal; illetőleg annak személyi és tárgyi képviselőjével, a pappal és a templommal. Csobotfalván e kapcsolat ma már eléggé laza, bizonyára csak töredéke a régi viszonyoknak.

A kialakult betlehemes munkarendhez híven a játékcsoport legelső bemutatkozása a csobotfalvi papnál történik, mégpedig karácsony szombatján, este 10 óra tájban. E »díszelőadás« után a játékosok a pappal együtt a helyi templomba éjféli misére mennek. Mise közben egyik részük a *kancélusnál* áll, mégpedig a király és három pásztor az egyik, a királyszolga és a többi pásztor a másik oldalon. Mária, József és az angyal a kápolnával a templom bejáratánál helyezkednek el. Az éjféli mise alatt a kápolna korlátjára helyezett négy gyertya végig ég. Elv szerint nemcsak ekkor, hanem esténként, sötétben az utcán is égniök kellene, azonban a szeles, viharos idő miatt e kíváalomtól el szokás tekinteni.

Aznap, vagyis karácsony szombatjának éjjelén már sehova se mennek, sőt másnap délelőtt sem. Karácsony első napján, ebéd után kezdik a házalást Csobotfalván s este mintegy 7 óráig járkálnak. Másnap reggel ismét misére mennek, ezúttal már a somlyói kegytemplomba, ahol éppen úgy helyezkednek el, mint a csobotfalviban. A templomból kijöve, első útjuk a ferencesekhez vezet. A ferencesek után ismét házalni kezdenek, s — ezúttal Somlyón — egész estig járnak.

A házalás ilyenképpen a csobotfalvi és somlyói paplátogatás és misehallgatás köré igazodik s ennek megfelelően, ünnep első napján, a csobotfalvi családokat, másodnapján a somlyóiakat keresik fel. Az útirányt általában mindkét helységben úgy állítják össze, hogy a falu felső végén kezdik, a főutcán jönnek lefelé, s csak azután kerítik sorát a mellékutcáknak. Indulás előtt, akár templomba, akár házalni készüljenek, mindig Petresnél gyülekeznek s itt elrendezve magukat, csak azután mutatkoznak a nyilvánosság előtt. Misehallgatás után, vagy este, házalás után, szintén ide térnek vissza s innen megy ki-ki saját otthonába. Petrestől a templomig, a templomtól vissza Petresig, Csobotfalvától Somlyóig s vissza, valamint egyik háztól a másikig énekelni szoktak. Énekeiket ezúttal a katolikus egyház közkedvelt karácsonyi énekkincséből válogatják.

Talán hangsúlyozni is szükségtelen, hogy az utcán a nyilvánosság előtt, a közlekedés szigorú rendben, kettős sorban történik. Legelől megy a király és a királyszolga, utánuk József és Mária. Ezután az angyal következik, mögötte az első és második pásztor a kápolnát hozza. A sort a harmadik pásztor és az öreg zárja. Alább látni fogjuk, hogy a munyator és a hammas közben pajkosan szerteszét kóborolnak.

Az előköszöntők mindig néhány házzal a játékcsoport előtt haladnak s egymást soha el nem hagyják. Válogatás és kivétel nélkül minden házba befordulnak, hogy köszöntőjüket elmondva, a játékcsoport nevében bebocsájtást kérjenek. Bár sehohsem utasítják őket durván vissza, a fogadtatás nagyon változatos szokott lenni. Néhol be se léphetnek a szobába, már az udvaron figyelmeztetik őket, hogy nincs reájuk szükség. Másutt bemennek, sőt sok helyütt a köszöntőt is elmondják és csak azután tudatják velük a háziak, hogy nem fogadják őket. A kifogások nagyon egyszerűek szoktak lenni: vagy kicsiny a szoba, s ezért állítólag nem férnének el benne, vagy nincs, aki takarítson utánuk. A szokatlan társaságtól félnének, megijednének a kisgyermek, vagy nincs

pénzüik és szegyenének, hogy fáradozásukat semmivel sem viszonzozhatják, s így tovább. Az is megtörténik, hogy a játék végighallgatása céljából több szomszédcsalád — különösen akkor, ha szerfölött kicsi a lakásuk — egy nagyobb szobába gyűl. E megoldás a nézők számára anyagi, a játékosoknak időbeli megtakarítást jelent s több ház helyett takarítani is csak egyben kell.

A betlehemezés iránti érdeklődés az utóbbi évtizedekben Csobotfalván és Somlyón nagyon megesappant. A mult század végéről való adat szerint a somlyói családok végiglátogatására önmagában is három napra volt szükség s a csoport csak azután indulhatott más faluba, Csíktaplócára. Igaz, akkor talán az a körülmény is közrejátszott, hogy előzőleg éveken át szünetelt a játszás s így a betlehemezők megjelenése az újdonság ingerével hatott. Az öreg Ferenc visszaemlékszik, hogy fiatal korában még Felcsíkba is elmentek s néhol olyan óriási sikerrel játszottak, hogy bámulóik tömegétől mozogni is alig tudtak a szobában. Karcfalván, vagy harminc évvel ezelőtt, »még sírtak is a fehérnépek, mikor megláttak«. Ezzel szemben 1946-ban több volt az elutasítás, mint a bebocsájtás, s ha e jelenséget számokkal is kifejezzük, az eredmény szokatlanul csekély: Csobotfalván a betlehemezők 22, Somlyón mindössze 20 családnál jártak, az utóbbi helyiségben egy másik játékos számítása szerint csak, 18-nál.

A ház ura a játékért a jutalmat, az ajándékot a legkülönbözőbb időben és módon szokta átadni. Néha a játék végén, máskor már a közepén, akár melyiküknek, amelyik éppen nem játszik s ezért kissé félrehúzódik. Étfelével a legritkább esetben szokás kedveskedni, inkább egy-egy pohár pálinka, tészta, kalács jár nekik. Kalácsot néhol annyit adnak, hogy a játékosok nem fogyasztják el, hanem a hammas tarisznyájába vándorol s csak a végén osztják szét. Szinte mindenütt adnak pénzt is, ami vagy valamelyik játékosnak a kezébe csúsztatódik, vagy a kápolna tetején levő nyíláson dugja be a gazda. A kápolna alja lestrófolható. Petresnél — valamennyi játékos jelenlétében — esténként le is szerelik s ami benne van, egymást ellenőrizve, megszámlálják. 1946-ban a pénzajándék összesen mintegy 235.000 lej volt, amelyet egyenlően osztottak szét egymás között, pontosabban szólva, egy görbe estet rendeztek belőle.

5.

Éveken át folytatott megfigyeléseim során kialakult bennem annak a felismerése, hogy a kötöttszövegű hagyományok közé sorolt betlehemes játékok milyen részeiben érvényesülnek leginkább az állandó változás törvényei. Ezek közül most csak arra szeretnék utalni, hogy a pásztorok szövegrészei az általam megfigyelt esetekben egyszer sem mutatkoznak változatlanak, s változékonyságuk e szerepek sajátos, a betlehemes játékok vallásos világtól messze elütő hangulatában gyökerezik. Egészen gyakori például, hogy bár a betlehemes játék végig verses műfaj, a pásztorok szövegrészei prózaiak, mert vagy egykori verses alakjukból már prózává töredezték, vagy nem volt még erejük és idejük verssé csiszolódni. Az sem véletlen, hogy a stíluskorszakok százados változása, cserélődései közepette az erdélyi betlehemes játékokban a pásztorok szövegrészei voltak azok a legkevésbé kiforrott és állandósult részek, amelyekbe egy sajátos színeződésnek, a román pásztorélet és pásztori nyelv hatásának sikerült beférköznie. Mindez magától érthetődővé válik, ha tisztában vagyunk azzal a könnyed és kötetlen magatartással, amellyel a pásztorok a játékba beilleszkednek.

A hammas furcsa öltözete már eleve szertelen mulattatásra rendeli. Iszonyú boeskorai, amelyeken táncsarkantyú zörög, hamuzacskós botja, álarca, kifordított bundája és kucsmája, az utóbbiba tűzött tollak s az ugyanonnan lelógó báránybördarab, valamint a csörgő egyszerre nevetségessé és félelmetessé teszik. Elég csak megráznia csörgős kucsmáját, hogy a gyermekhad ijedtében és nevéttében hangos visítózással ezerfelé rebbenjen. Mert tudni kell, hogy ahány gyermek van a faluban, az mind a betlehemezőket kíséri, csodálja, s kíváncsiszkodásával a zavartalan házalást valósággal lehetetlenné teszi. E nagy utcai kavargásban a hammas és társa, a munyator van hivatva rendezkedni és az utat egyengetni. A munyator viselete nem annyira kirívó, mint a hammasé, s a kezében levő puska, az oldalán az erszény és a hátára vetett, kitömött nyúl-bőr a nevetségkeltésre nem annyira alkalmasak, mint a hammas furcsa díszei. A fapuska különben is egészen esetleges kellék, tisztára véletlen, hogy ez került a munyator kezébe, nem más s az is bizonyos, hogy a puska elkallódása esetén egy egészen más tárgy éppen úgy meg fog felelni a célnak, mint most a puska. Érdekes, hogy a munyator szerepe funkcionálisan is tökéletesen igazodik a szerényebb, de a többi pásztorétól mégis elütő, azoknál feltűnőbb megjelenéséhez. Bolondkodik ugyan, de valahol a középúton marad; a hammas mintegy kiegészíti, segít neki az olyan csínyek elkövetésében, amelyekhez két játékos szükséges. A tréfacsinálás terén mindig megelégszik a másodrendű, kiegészítő szereppel s ilyen tekintetben a játékosok sem őt emelik ki, hanem a hammas, ha erre a kérdésre terelődik a beszélgetés: »Pláne a hammas szokott tréfálkozni.«

Amíg a játékcsoport rendben, kettős sorban egyik háztól a másikig halad, azalatt a hammas és a munyator előre- és hátra kóborolnak. Hajkurásszák és távoltartják a kísérő gyermekereget. Kétoldalról megközelítve, bekerítik őket s tréfásan szétütnek közöttük. A hammas zacskós botjával jobb híján a munyator is verni szokta, mire ez az ütések súlya alatt összeesik. Máskor egymást kergetik, mindketten megbotlanak, egymásra esnek. A munyator a puskáját csattogatja, a lövöldözést utánozza vele s a szembejövőket ijesztgeti.

Aszerint, hogy »hol milyen vót a helyzet«, a tréfa vidám hullámai nem maradnak a kapun, vagy az ajtókon kívül, hanem a szobába is be-beccapnak. A hammas keveset tartózkodik a házban: inkább az ajtóban, a kapuban áll és éppen úgy hajkurássza a gyermekeket, mint menetközben. Helyét a mulattatásban a többi pásztor most már együttesen veszi át: »van közbe, hogy egyet-egyet hülyéskednek«, másutt meg »mókáznak«. Ez azt jelenti, hogy a pásztorok, ha olyan a hangulat és a környezet, a tréfás rögtönzéstől egyáltalán nem tartóztatják meg magukat. Amikor pl. a játék megfelelő részében a füttő mellé fekszenek, a macskát lehetőleg azonnal kézhez kaparintják, tetvésszik, s körmeikkel ropogtatnak, hogy a nézőket mulattassák. Amidőn a munyator imádásra járul a kis Jézus elé s mentegetődzik, hogy semmit sem adhat ajándékba, mert neki is csak az van, ami rajta van, akkor egyik helyen valamelyik társa, hirtelen a macskát a hátára tette. Máskor ugyanennél a jelenetnél egyik pásztor megjegyzi, hogy csak tetűje van. Amikor közösen énekelnek, és az ének hangjaira kényelmesen jobbra-balra lóbálják magukat, a hammas mindig az ellenkező irányba dülöngézik. Az ilyen és ehhez hasonló tréfás rögtönzésekért olyan harsány kacagás a jutalom, hogy bizonyára akadnak megbotránkozók, akik e pajzanságot nem érzik összeegyeztethetőnek, a betlehemezés különben kegyeletes, komoly hangulatával. Mondani is felesleges, hogy e tréfás betoldások, rögtönzések a betlehemes játéknak pontosan olyan jellemző részletei, mint

a komoly, mély vallásos meggyőződésről tanuságot tevő jelenetek. A kétféle szín csak együtt képviseli a hagyományt s éppen olyan halgaság lenne bármelyiket is kiemelni, mint tudomást nem véve létezéséről, elhallgatni vagy szépítgetni.

Nem mellőzhető az a kialakult rendtartás sem, amelynek szellemében a csoport házalása és előadásai szabályozódnak. A betlehemezés élén a király áll. A játékosok »előre megvannak oktatta, tanítva, né, így kell viselkedni, úgy kell viselkedni« — s ha mégis kilengés történe, a király parancsol, intézkedik, dorgál, meg is szégyenítheti azt, aki nem engedelmeskedik. Az oktatás, tanítás arra az utcai és házbéli magatartásra, viselkedésre vonatkozik, amellyel fentebb már megismerkedtünk; nem igen szokott előadódni olyan eset, hogy valaki zavarná az előadást.

Míg a király személye a csoportban az erkölcsi feddhetetlenséget s a legfőbb irányító elvet testesíti meg, addig az előköszöntőknek fizikailag, szálára kell kiválóknak lenniök. Néhány házzal előbb járva, a csoport iránt felkeltik az érdeklődést, a háziaknak a bizalmába férkőznek s e céluk sikeres eléréséhez valóban megtermett, ügyes, rokonszenves játékosokra van szükség. Közöttük és a játékcsoport között az előre-hátra barangoló hammas tartja a kapcsolatot, neki mondják meg és ő közli a többivel, hogy melyik az a következő család, ahol a bekérezkedés sikerrel járt és a gazda szívesen veszi látogatásukat. Az előköszöntő verset különben — bár mindig és mindenütt együtt vannak — csak egyikük mondja, felváltva, ahogyan egymás között megegyeznek. »Ha mind a kettő mondja, összezavarodnak.«

A játék bemutatása, mint színpadi teljesítmény, némi találékonyságra ösztönzi a játékcsoportot, sőt házról házra új és változó az a feladat, amit meg kell oldaniok. Általában a szoba szinte kivétel nélkül kicsiny szokott lenni, jóval kisebb, mint amekkorára a játék kényelmes bemutatásához szükség lenne. A megoldás kétféle: egyrészt minden megmozdítható bútordarabot széttaszítanak, tehát elsősorban az asztalokat és székeket, másrészt játék közben összeszorulnak. A játékkeret a háziak rendszerint körülállják s a szűk hely miatt az olyan kicsiny, hogy a játékos csak játéka közben tartózkodik benne. Ha nincs rajta a játszás sora, a körből kihúzódik s a nézőkön kívül a fáradtság miatt általában nyomban le is ül egy székre pihenni. A játék bemutatása mintegy 20 percig tart.

A játékcsoport kelléktárát, öltözetét, ezeknek a játékszöveggel való viszonyát vizsgálva, olyan sajátságot észlelünk, amely sok betlehemes játékban ma már ismeretlen. Gondoljunk az ötödik pásztor csuklyájára, a munyator erszényére s a hátán hordott kitömött nyúlőrre. A nyúlőrnek semmi szerepe nincs. A hammas sokféle cicomájához hasonlatosan az érdeklődést akarja felkelteni s nevetetésre szándékszik ingerelni, azonban e jellege szerint szigorúan a puska létehez igazodik. »Hát arra való még, hogy lássák, mekkora vadász, nemcsak puskája van, lőtt is melléje valamit«. Vadászszákmány, jelenvalósága tehát a puskához van kötve, s valóban, ha a puska a betlehemi kelléktárból kikopna, a nyúlőrnek sem lenne többé semmi létjogosultsága. Ezzel szemben a csuklya és a bórerszény szerepe a játékszöveg ismerete által megvilágosodik, ugyanis a játék folyamán mindkettőre utalás történik s ezért úgy találták természetesnek, hogy a valóságban is jelen legyen. Ezt a jelenséget azért kell külön kiemelni, mert gyakori eset, hogy valamely betlehemes játékszöveg a kellékek (pl. hangszerek) és jelmezbeli sajátosságok egész sorát vonultatja fel, olyanokat, amelyeknek a szegényes kiállítású játékban a szöveg-

beli említés ellenére sincs semmi nyomuk. Néhol a hagyomány mély gyökereit egyebek mellett éppen az méri, hogy a szöveg mennyire vág egybe a valóságbeli megjelenítéssel, csakis pénzkeresetre berendezett csoport szokott lenni az, amelynek tagjai kis fáradtságot sem hajlandók vállalni azért, hogy a jelmez és kelléktár a játékszöveg hangulatához és tartalmához igazodjék. Ilyen tekintetben a bórerszény és a csuklya Csíkcsobotfalván igen szívós kelleknek bizonyultak s a maguk módján egyszersmind a betlehemezés komolyságáról tanuskodnak.

Faragó József

The Bethlehem-play in Ciobotani. The investigation of the here described play took place in Ciobotani immediately after Christmas. The County Ciuk (Csik), in the south-eastern part of Transylvania is a particularly traditional territory and, no doubt, remained entirely untouched by the Reformation too. Many old features of the Bethlehem-play have survived here, which are not to be found anywhere else in Transylvania. The number of players in the described Bethlehem-play is fourteen, an unusually big number compared to the number of participants in other Hungarian-speaking parts of the country. The author gives a detailed description of the costumes and the properties, which were ingeniously home-made, or put together from borrowed or bought things. During the last 50 years the villagers interest towards the custom has decreased, obviously for economical reasons also.

The loose prose and the direct improvisation of the shepherds is conspicuous in the otherwise fixed text of the play. The performance itself lasts about 20 minutes in each house, not considering the procession in the streets of the village, the so-called »peddling«. Examining the properties and costumes and their contact to the text, certain peculiarities may be observed which to-day are unknown in many Bethlehem-plays. The use of some of these properties is justified by allusions to them in the text. In many simpler, roughly performed plays the text mentions certain properties (e. g. music-equipments), which do not appear in the play. Thus, the comparison of the text with the performance is a way to measure the depth and the vitality of the tradition.

Istensegítsiek állatorvoslása.

Jelen tanulmány anyaga az 1946-ban Tolna—Baranya megyébe telepített istensegítsi (Románia, Tíbeni, Jud. Rădăuți) székelyek közt végzett néprajzi kutatás eredményeinek része. Még bevezetőben sem kívánunk a kapcsolódó gazdasági és társadalmi változásjelenségekkel foglalkozni; e bonyolult folyamatot a tervszerű és sorozatos gyűjtőmunka befejezése után a gyűjtés résztvevőinek összefoglaló műve fogja ismertetni.

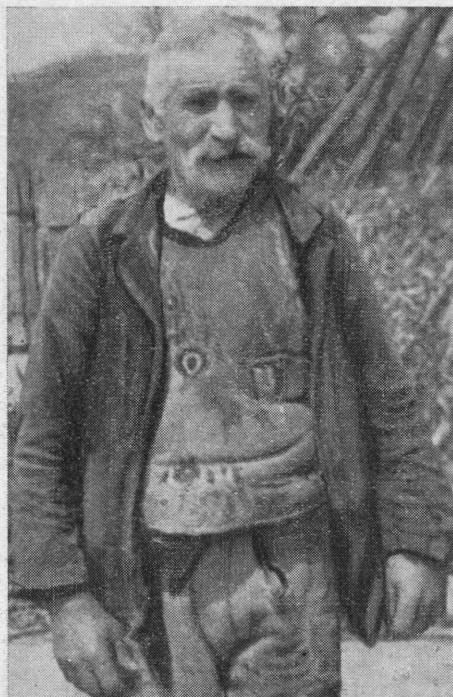
Adataimat 1948—49 telén és 1949 húsvétján gyűjtöttem legnagyobbbrészt Hidason (Baranya m.), néhányat pedig Nagyvejken (Tolna m.).

1. Paraszt állatorvosok.

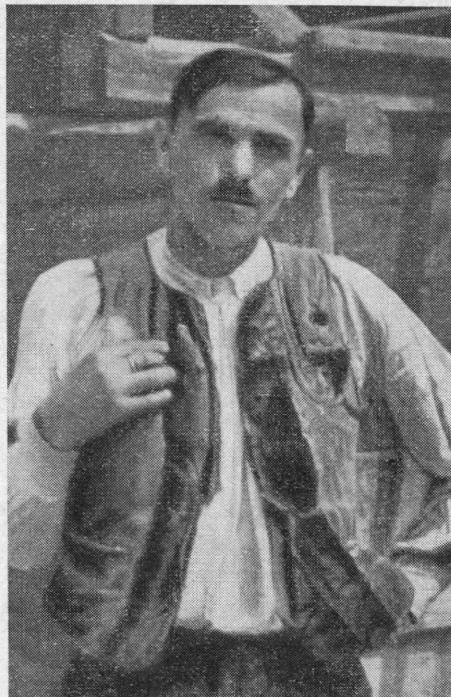
a) Bukovinában a magyarországihoz hasonló körzeti beosztás igyekezett biztosítani a falvak részére állatorvost. Azonban működési területük összehasonlíthatatlanul nagyobb volt és az egyes kiszállásukért, a jelenlegi hazai állapothoz viszonyítva, lényegesen többet kellett fizetniük. Ez a magyarázata annak, hogy ritkán vették igénybe állatgyógyításnál orvos segítségét. Hozzájárult még ehhez a nemzetiségi elszigetelődés, bizalmatlanság a román orvossal szemben és a hagyományok feltűnőméretű őrzése.

b) Istensegíts valamennyi gazdája értett valamit a lovak, marhák és disznók gyógyításához. Itt is akadtak azonban kiválóbb tudású emberek, kikhez bizalommal fordulhattak a jószág megbetegedésekor. Ezek Tamás Ábrahám, György Orbán, Szabó Fülöp és Sánta (Hámbár) János. A felsoroltak közül csak az öreg Sánta (Hámbár) Jánossal beszélhettem, a többiek már nem élnek.

aa) *Sánta János* neve mellett a »Hámbár« szó ragadványnév. Az általános névhasználatban csak Hámbár Jánosként emlegetik. Még a harmincas években

1. Sánta (Hámbár) János.
1. Jean Sánta (Hámbár)

2. Lovász (Bozsár) József, Sánta (Hámbár) János tanítványa.
2. Joseph Lovász (Bozsár), disciple de Jean Sánta (Hámbár).

is a falu egyik leggazdagabb embere volt és ezt jelölték a »Hámbár« (hombár) szóval. Jelenleg szörnyű szegénységben él. A Bácskából való meneküléskor az egyedülálló, tehetetlen öreg ember mindenét elvesztette. Gyermeké nem volt, úgyhogy közmondásszerűen emlegetik az öreg sorsát: »lám nem kellett gyerek, pedig lett volna jövedelem hezzá, de meg is verte az Isten!«. Régi, nagyhírű tudományából ismerősei többre emlékeznek, mint ő maga. A néhány közölt adatot is szavanként kaphattam meg tőle.

Ha valahová gyógyítani hívták, nem fogadott el semmit sem érte, mint ahogy a többiek sem, akik a jószág bajához értettek. Legnagyobb hírét az erőlködésben megszakadt marha gyógyításával szerezte. Ehhez csak őt hívták.

bb) *Lovász (Bozsár) József* sovány, örökké foglalatatoskodó, szorgalmas ember. Sokan figyelmeztettek, hogy ne higgyek el mindent neki, mert szeret

»nagyokat lódítani«. A beszélgetés más területén valóban ügyelnem kellett rá. Mikor azonban állatokról volt szó elkomolyodott és megfontoltan válaszolt minden kérdésemre. Mindamellet a közléseit részben másoktól való utána-kérdezéssel, részben a magammal vitt szakirodalom alapján ellenőriztem, legtöbbször pedig egy másik gazda társaságában jegyeztem.

Lovász József Bukovinában vásárokbá járt. Bekocsizta egész Besszarábiát, de még Moldvába is eljutott. Az állattal és terménnyel való kereskedés jól jövedelmezett és jómódot biztosított családjának. A lókupecség elsősorban a lóbetegségek szakértőjévé nevelte, de éppen úgy ért a marhák bajához és a beteg disznón is tud segíteni. A hivatásos állatorvost nem tartja sokra, lenézi azok tudását, mert ők könyvből tanulták a mesterségüket. Büszke a tudományára és kíváncsian hallgatta tőlem, hogy másutt hogy csinálják ugyanazt. Csóválta a fejét, néha megjegyezte, hogy úgy is lehet, vagy hogy ezt még nem hallotta, még nem próbálta, stb. Néhány esetben, mint a megfelelő helyen közlöm, észrevételeit is elmondta más vidék gyógyítóeljáráásával kapcsolatban, megmagyarázta, hogy miért nem lehet az jó.

A gyógyítás mesterségét Hámbar Jánostól tanulta. Lovász József gyakorta hangoztatta egy-egy gyógy mód elmondásakor, hogy ezt Hámbar János jobban el tudná magyarázni, mert ő is tőle tanulta. A gyermektelen Hámbar Jánosról feltehető, hogy kedvelte maga mellett, az akkor még fiatal, érdeklődő Lovász Józsefet. Mindamellet lehetséges, hogy nagy területeket bejárva másutt, a románoktól is bővítette tudását. Az év jelentős részét úton töltötte, hebarangolva Besszarábiát, sőt Bukarestbe is járt vásárba. Ismerte már a vásárok valamennyi kupecét, állatkereskedőjét. Nyilvánvaló, hogy ezek tudásából is sokat merített, bár ő ezt csak immel-ámmal vallja be.

cc) *György Gáspár* már nemcsak Hámbar Jánost vallja tanítójának, hanem valamennyi gyógyításhoz értő öreget. Foglalkozása ácsmester, de szolgált a vasútnál is. Zárkózottabb természetű, mint Lovász József és elsősorban a marhák bajához ért. Racionalista szemléletével lenéz mindenkit, aki babonás eljárásokkal kísérletezik (ezzel szemben Lovász József kísértettörténeteket is mesélt!).

dd) *György Péter* és *György Antal* mindketten bácsok. Nevük egyezése ellenére sincsenek rokonságban egymással. A juhok gyógyítását a kialakult szokásjog kötelezően írja elő a bács számára és üzletszerűen, ellenszolgáltatás-képpen kell végezniök. A ló-, marha- és disznógyógyításhoz valamelyest minden gazda ért és csak nehéz esetekben kérik hozzáértőbb segítségét, de akkor is ott segédkezik a gazda teljes háznépével. Ezzel ellentétben a juhgyógyítást teljesen a bács végzi csobánjainak segítségével és legtöbbször a gazda csak utólag értesül juhának betegségéről. A ló- és marhaorvosló gazdatársat »megtisztelik« valamivel, ami nem lehet más, csak élelem. Ezzel szemben a bács, mint fentebb is jeleztük, ellenszolgáltatás-képpen végzi a gyógyítást. Ez a juhász-kötelesség annyira magától értetődő, hogy a húsvéthétfői »csobányválasztáson« (megegyezésen) nem is említik külön.

ee) A többi adatközlő részletes vizsgálatát szükségtelennek tartjuk. A vizsgált területen nem találtunk az állatgyógyítás szempontjából kiemelkedő tudású egyéniséget a felsoroltakon kívül, így a többi adatközlőnek csak a nevét jelezzük.

ff) A szárnyasjóság, kutya, macska gyógyításához szinte kivétel nélkül minden gazdasszony egyformán ért. Ha valami baj van velük, ő maga gyógyítja.

Más segítségét legfőljebb azzal veszi igénybe, hogy elujságolja valamelyik öregasszonynak a betegséget és azt, hogy mit tett ellene. Az vagy helyesli, vagy tanácsot ad.

c) Feltűnő a gyógyítási módoknak az a tömege, amit a terménykereskedéssel meginduló polgáriasodó életforma ellenére is megőriztek. Természetesen éppen ezért eljárásaikban irracionális elem kevés lelhető fel és ilyen is inkább a tejvarázslásban fordul elő. A férfiak közül senki sem hiszi már komolyan, vagy legalább is kételkedve fogadja ezeket. Még az egyik legöregebb, Hidason letelepült istensegítsi, a 72 éves Lovász (Nyisztor) Marián is leinti és bolondságnak tartja a nem vallási jellegű természetfelettiekbe vetett hitet. Legfőbb érve ellene a vallásossága. Erre hivatkozik mindig, mert szerinte »katolikus nem hihet el babonaságot«. Lovász Marián még ma is szellemi erejének teljében van és rengeteg értékes adatot kaptam tőle a gazdálkodás egyéb ágában. Még jól kell emlékeznie a hiedelmekre, ha ő nem is hiszi azokat. Mégis hiába próbálkoztam naponta újabb kísérletekkel, egy szót sem lehetett ilyen irányban kivenni belőle.

A proletárosodó fuvarosok, vasútnál szolgálók éppen úgy, mint a polgáriasodó kereskedéssel foglalkozók egyformán Jézus nevével és keresztvetéssel fogtak minden gyógyító aktushoz, ugyanúgy mint a vetéshez, kapáláshoz, vagy bármely más gazdasági tevékenységhez. A teljesség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a nagyvárosba kerülő földtől elszakadt parasztleány életében a vasúti szolgálat proletárosodást jelent. Ugyanez a vasúti munka a paraszti gazdasági formával (aratási szabadság!) szoros kapcsolatban maradó részére vagyoni megalapozódással egyenlő (»fixfizetés« varázsa!). Hasonlóképpen a kereskedés sem vont maga után elszakadást a termelőtevékenységtől. Ilyenformán az említett rétegződés csak formális, mert a gazdasági kapcsolat fennmaradásának következtéseképpen a kulturális kapcsolat még formálisan sem bomlott meg.

A fentiek alapján érdekes megfigyelni, ahogy mélyen vallásos beállítottságuk és hitviláguk hagyománytudata viaskodik egymással.

György Péter bács nagyon is reális alapozottságú és hatalmas arányú juhорvosló tudománya mellett a tejvarázslás hiedelemvilága olyan vitális telítettséget mutat, amit csak néhány öreg székely asszonyé múl felül. A hiedelmekben hasonló gazdagságot más férfinél nem tapasztaltam. Ennek magyarázatát a falu közösségétől különváló juhász foglalkozásban kell keresnünk.

Fontosnak tartjuk kiemelni azt a szabadkozási formát, mellyel a babonában való hit szegényétől menekülnek. Valamelyik öreg néni rendkívül érdekes varázslási eljárást mesélt, de utána hozzátette, hogy ezt a román »kuruzsmás« asszonyok csinálják csak. Általában lealáznak tartották, hogy székelyekről hallok ilyesmit.

2. Hagyományozás és változás.

A gyógyító eljárások átadása fontos kérdése a népi orvoslás kutatásának. A tudós ember a paraszti életközösségben megkülönböztetett helyet foglal el. Tudományának titka családokon belül öröklődhetik. Istensegítsen ilyen titkolódzó, takargató féltése a gyógyító eljárásoknak nem tapasztalható. Talán a kollektív segítőkészség, ami a kalákát is fenntartja, az mutatkozik ebben az egymást oktató magatartásban.

Kínálkozó alkalomnak látszik e vizsgálathoz Sánta (Hámbár) János és Lovász (Bozsár) József oktató — tanítvány viszonya. Habár Sánta (Hámbár)

Jánossal szemben Lovász (Bozsár) József igen jó adatközlő, mégis lehetetlen évtizedek távlatából az átadás módját rekonstruálnunk. Magát az átadott anyagot pedig éppen Lovász József vásárjárásai miatt nem állíthatjuk össze.

Egyetlen lehetősége van az átadás és ezzel kapcsolatban a változás megragadásának, hogy az egyes állatgyógyítóknak a gyermekükkel, esetleg tanácsért hozzájuk forduló falubeliekkel szembeni magatartását figyeljük meg.

Kodály Zoltán (Magyarság Népr. IV. 10) hívta fel a figyelmet a népköltészet hagyományozásával kapcsolatban arra az érdekes körülményre, hogy az egy bizonyos életkorban levők hagyományismeretéből gazdagabb anyagot örököl az utánuk következő második generáció. Ennek magyarázata az, hogy az állandó gazdasági munka alól leginkább a legfiatalabbak és a legöregebbek mentesek és így a közbeeső nemzedék kizárásával a nagyszülők közvetlenül unokáiknak adhatják át tudáskészletüket. Természetesen itt jelentős a nagyszülő és unoka közötti szorosabb érzelmi viszony is, ami fokozottabb közlésre sarkalhat. Ez a jelenség az istensegítsiek állatorvoslásában nem tapasztalható: az állat gazdasági értékének jelentősége bontja meg. Az átadás nem a ráérő időben történik, hanem az előforduló esetekkor. Az apa közvetlenül fiának magyarázza a teendőket, illetőleg a fiú egyszerű megfigyeléssel lesi el azokat.

Jelen voltam, mikor György Gáspár fiának tehene megborjadzott. A fontos eseményhez a fiú természetesen apját hívta segítségül. Az munka közben oktatta mehezontévkörülű fiát és utasította arra, hogy pl. hogyan fogja a borjút, mikor melegítsen vizet stb. Mikor György Gáspárral a felfúvódott marha kezeléséről beszéltem, a fiú már közbeszólt és elmagyarázta, hogy Bácskában a »tanyások« hogy gyógyították ezt (lásd a tehénbetegségeknél).

Ezt az eljárást az apa nem ismerte. Itt láthatjuk, hogy a kevesebb tudású fiú mások gyógyításában észrevette azt, amit apja nem látott.

Lovász (Bozsár) József nemrégén házasodott fia sokat hallgatta apjával való beszélgetésemet. Lovász József, aki viszonylag a legnagyobb anyagot szolgáltatva, néha, valamely gyógyítóeljárás elmondása során megkérdezte fiát, hogy így van-e. Ez a kérdés az azonban nemcsak a jelenlévő fiú beszédbe kapcsolása volt, vagy esetleg az, hogy aláhúzza ezzel az általa elmondott cselekvés helyességét. Bármilyen fontos munkát végzett fia az udvaron, akkor is berendelte és megkérdezte a betegség gyógyítását éppen úgy, ahogy én kérdeztem tőle. A fiú minden esetben azt mondta, amit apja már a behívása előtt elmagyarázott. A későbbi fejezetek részletes felsorolásában jelzem azt az egy-két betegséget, amit ismer ugyan Lovász József, de a gyógyítása nem jutott eszébe. Ilyenkor is behívta fiát és együtt gondolkodtak, találgatták, hogy mivel is kezelték. E magatartásból megállapíthatjuk, hogy Lovász József, aki egyébként családi életében a legnagyobb eréllyel követel tiszteletet a maga számára, teljesen egyenrangú tudásúnak tekinti fiát.

A juhászatban ilyen hagyományozási folyamatot nem sikerült megfigyelnünk. A Hidason tartózkodó két istensegítsi bács közül egyiknek sincs idősebb fia, a csobánjuk pedig alig egy hónapja szegődött hozzájuk.

A juhgyógyításban már a Délvidéken tapasztalható változás. Ez a merinó tenyésztésére való áttérés következménye. Istensegíts uralkodó juhajtája az »oláh racka« volt. Emellett nagyszámban tenyésztették a »cigáj«-t (cigája). Az 1937—1938-as években honosították meg »boir«-ok (román »boér«) a perzsa »kerekulá«-t (karakül). Ismerték a merinót is, de Istensegítsen csak néhány darab volt belőle.

A merinó a rackánál és cigájánál közismerten érzékenyebb az időváltozásra, ennél fogva megbetegedések is sűrűbben fordulnak elő. A más fajttal járó változás a juhrovoslásban elsősorban a már ismert gyógymódoknak gyakoribb alkalmazását jelenti ebben az esetben. A magyar racka-juhász nem ismeri a trepanációt, mert a magyar anyaracka is szarvas és a szarvtövek miatt a műtétet nem végezheti el. A bukovinai racka-jerke között gyakori volt a szarvatlan, úgyszintén a cigája anya is legtöbbször szarv nélküli. Így érthető, hogy már Bukovinában trepanálták a kerge juhot.

A Bácskából való menekülés és a hosszú bolyongások alatt a műtéti szerszámok elvesztek. Így nincs már meg a felfúvódott marha szúrására használt »masina« sem, pedig Istensegítsen legalább tíz családnak volt ilyen. Mindkét Hidason működő juhász elvesztette a »vérítő bicskáját«. Az egyik még a meneküléskor, míg a másiké gyűjtésünk ideje alatt kallódott el. A régi szerszám híjján a »vérítést« vásári bugylival végzik.

Valamennyi megkérdezett adatközlő megállapította, hogy a különböző járványszerű baromfibetegségekkel csak a Délvidékre érkezésük után ismerkedtek meg. Ezzel egyidőben azonnal elterjedt a helybelieknél használatos védekezési mód is.

Mai lakóhelyükön egyre inkább jelentőségét veszti a paraszti orvoslás és gyakrabban veszik igénybe hivatásos állatorvos segítségét. Ezzel a lehetőséggel azonban csak a ló, marha és disznó megbetegedésekor élnek. A juhász itt is hasonló mértékben veszi ki részét a juhgyógyításból, mint Bukovinában.

3. Általános gyógyító elvek.

Az istensegítsi székely nyelvjárásban a »megjön« szó jelöli a meggyógyul fogalmát. »Megjött a tehen, pedig azt hittük, elpusztul.«

1. Az orvosság beadásánál az általános elv az, hogy »leghasznosabb, ha az ember az orvosságot a jószág elé teszi s az úgy megeszi. Ritka jószág az ilyen, az ember kell, hogy béontse a szájába«. [14]

2. A disznónak azonban nem szabad semmit a szájába beönteni, mert akkor megfullad. [14]

Az egyes orvosságok adagolásánál mérték az »esszemarék«. Ez a két marékra fogható termény mennyiségét jelenti.

A dolgozatnak módszerét tekintve a negatívumok közlését is, szükségesnek véljük, így azt is, ha ismerik a betegséget, de az orvosságát nem, vagy már nem emlékeznek rá stb. A terminológiát igyekeztünk pontos hűséggel közreadni. Úgy gondoljuk, helyesen cselekszünk, ha a döglött jószággal kapcsolatos hiedelmeket és a juhnyúzással kapcsolatos hiedelmet és a juhnyúzás munkamenetét is közöljük. Ennek a fejezetnek kétségtelenül nagy hiánya az anatómiai ismeretek vizsgálatának mellőzése és így teljesnek egyáltalán nem mondható, csak szórványadatoknak tekinthető. Az adatokat sorszámoztuk, míg a szögletes zárójelben utánuk következő szám az adatközlőt jelöli. [1] Ambrus Domokos 59 é. Nagyvejk. [2] Beréti Gergelyné, Nagy Zsuzsi 60 é. Hidas. [3] Bot András 47 é. Hidas. [4] Búzás Antal 65 é. Hidas. [5] özv. Faluközi Józsefné, Balázs Éva 63 é. Hidas. [6] Gáspár Simon Antal 54 é. Nagyvejk. [7] György Antal 35 é. bács. Hidas. [8] György Gáspár 54 é. Hidas. [9] György Péter 40 é. bács. Hidas. [10] György Péterné, Faluközi Rózsi 35 é. Hidas. [11] Lányi Péterné, Lovász Leonta 58 é. Hidas. [12] László Medárd 51 é. Hidas. [13] Lovász (Pista) Gergely 49 é. Hidas. [14] Lovász (Bozsár) József 47 é. Hidas. [15] Lovász (Bricsák) István 44 é. Hidas. [16] Lőrinc Menyhártné, Bot Márta 54 é. Hidas. [17] Sánta (Hámbár) János 80 é. Hidas. [18] Lovász József dísznótorán résztvevő vendégek.

A nevek után külön nem tüntetjük fel a foglalkozást, mert valamennyi adatközlő önálló gazdálkodó, illetőleg önálló gazda felesége.

4. Istállóvédés.

Az istállóvédő eljárások sora kivétel nélkül mind a ló védelmét szolgálja a szépasszonyok ellen, míg a marha védelmét nem tartják fontosnak. Felfogásunk szerint nem tartoznak ide céljukat tekintve az újszülött borjút védő és a tejelvételel megakadályozó apotropikus szokások. Ez a tény, hogy a ló szerepe ennyire fontos az istállókörűli néphitben, már gyűjtésünk közben feltűnt.

3. Kérdésünkre ezt azzal magyarázták, hogy a marha megvédi magát, mert mielőtt lefekszik »keresztet vet maga alá«, mikor háromszor megkaparja a földet. »Igy adta az Isten neki.« [5]

Mikor a szépasszonyok jártak a lóval éjjel, a ló reggelre vizes volt és a »serénye bomladozva.« [5] A szépasszonyok összeborzolták a ló »serényit« és befonták a »haját«. [16]

4. Ellene úgy védekeztek, hogy lókoponyát akasztottak az istálló falára. Istensegíts minden székely istállójában függött lókoponya. Új istállóhoz a »döggútból« hoztak. A koponya felszegezésekor ezt mondták: »itt ni, erre ülj fel, ne a csitkó hátára!«, [16, 5, 11 és többen.]

5. Sok helyütt csepüt tekertek »guzsalykára«, kisebb »orsócskát« rá és beleszúrták az istállósarkába a következő mondókával: »ne, itt van, fonjál, ne nyergeld a csitkó haját!«. [16]

6. Az istállóküszöbre patkót szegeztek. Nem középre, hanem a félfelére tették és két végét befelé fordították. [16]

7. Mikor a lovakat »szépasszonyok« járták, akkor az istállóajtóra fekete kocsikenőccsel három keresztet rajzoltak, vagy az istálló négy »szegébe« (sarkába) fokhagymával egy-egy keresztet húztak. [5]

8. Vízkeresztkor a pap csak a »házat«, vagyis a lakószobákat szentelte meg. Mikor elment, a tálat amiből locsolt, a maradék vízzel kivitték az istállóba. Ott minden szegeletet meghintettek és a »szegekre« (sarkokra) keresztet »vetettek«. [5]

9. Húsvét szombatján, ha a szenteltvizet hazavitték, meghintették vele az istállót, a kutat. [11]

5. Állatszaporítás, ellés, herélés.

Istensegítsen nem a községé volt a csődör és a bika, hanem egyes gazdaké. Megállapították, hogy mennyi bikára van szükség és kijelölték, hogy kik tarthatnak apaállatot. Ezek a csődör- vagy bikatulajdonosok közösen használták a községi legelő »bikarészét«.

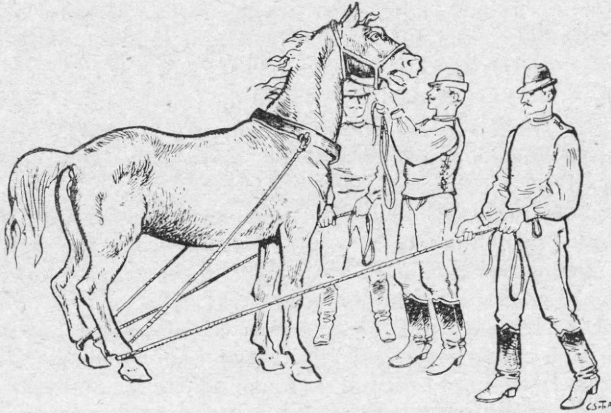
a) Lószaporítás.

»Manyas« a mén, »kanca« az anyaállat, »ló« a herélt neve. »Hágatás« a párosítás jelölése. »Manyas bicskájá« vagy »csöke« a csődör fallosa.

10. A hágatásnál tizenkét ember segédkezett. Magát a hágatást a »próbák« előzte meg. A kancához odavezették a »manyast« és fejüket »egybeeresztették«, hogy »barátkozzanak«. Mikor ezután látták, hogy a kanca »huggyik« (sárlík), akkor visszafaroltatták, hogy meglássák, rúg-e. Addig a csődör »félrejáratták«. A kanca nyakába »szíu«-övet tettek és a kétoldalt lelógó kötelet a két hátulsó lábára húzták, a »csiklóba« belülről kifelé akasztva. A kötél két végét fogták, hogy ne tudjon hátrarúgni. [14]

11. Ha »megcsitkódzott« a kanca, a legelső tej a csikóé. Ezt kifejni nem szabad, mert ha nem szívja meg, elpusztul. A csikó kilenc napig nem lát, addig is szopik, de utána még többet.

12. Az anyja mellett már háromhetes korában kezd »eszegetni«, kap reggel-este egy-egy liter zabot. Ezt a mennyiséget fokozatosan emelik öt kilóig. Két hónap után kap reggel, délben és este egy-egy »esszemarokval« szénát és kevés vizet, de nem annyit, amennyit iszik, hanem csak fél »kandérval« (vödörrel). Ezenkívül naponta 10—15 kocka cukrot is kell adni neki amíg szopik, négyhónapos koráig. Az ötödik hónapban választják el az anyjától, ezután már fél »szalmatálval« (szakajtóval) kap szénát, emellé szalmát, szárat és több vizet. Egyéves korában már rendszeren kap enni, úgy mint az idősebb csikók és lovak.

3. A kanca fogása hágatóshoz.

3. Comment on tient la jument pour la faire saillir.

b) Marhaszaporítás.

»Bika« az apaállat, »tehen« a tehén és »ökö« a herélt, amelyik »ki van fordítva«. »Ökörbornyú«, »ökröcske« a tinó és »ünöcske« az üsző. A tehén »megfutusik«, »futoshatnékja« lesz (sárlik).

13. Hogy a tehénnek »futoshatnékja« legyen, sóskorpát adnak neki hétfőn, csütörtökön és szombaton. »Hetfőre« már mehet a bikához. [16]

A tehén »vaszarája« a vagina neve és a párosodást »megüződik« szóval jelölik.

Ha valaki az »üződés« után azt kérdezi: »megmaradt a tehén?«, ha megfogant, azt válaszolják: »megmaradt«. [5]

A hasas tehén előtt ételfélt nem szabad mutatni. Vigyáznak rá, hogy a gyerek véletlenül ne egyék előtte. Nem szabad a közelében moslékot keverni, mert megkívánja. Ha valamit főznek, és a szaga érezhető az istállóban, akkor az orrához kennek az ételből. Ha »süttünk (sütöttünk) kenyeret, akkor egy karajat oda kellett kenni az orrához. Ha disznólatat főztünk babval, kicsit kivettünk a tányérból, odakentük az orrához«. Mindezt azért, mert megkívánja a tehén és ha nem adnak belőle, elvetéli a »bornyát«. Ha idő előtt megborjadt, az azért volt, mert megkívánt valamit. [5, 11]

15. A borjú nemére úgy következtetnek, hogy Újév reggelén a gazda behunyt szemmel kimegy a kapu elé. Mikor kiér a kapun kinyitja a szemét és ha férfit lát meg elsőnek »ökörbornyú«, ha asszonynepet, akkor »ünőske« lesz. [5, 11]

16. A »bornyadzó tehén« »vaszarájának« kifordul a »rózsája«. A bornyadzásnál segítő hozzáértő ember levágja a körmét, megmossa a kezét, bekeni a karját zsírral és igazítja a »bornyút«. A borjúval néha kijön a »bornyútartója« (méhe) is, ezt visszanyomja. Borjadzás után a pokla lassan kifolyik. Ha nem bírja elvetni a poklát, de már előbb is, hogy könnyebben menjen, egy szalmatál rozskorpát és két-három cső piros »terebuzát« (kukoricát) melegvízzel leöntenek, ebbe beleteszik a borjú »körme gombáját« (talpáról leváló szarudarab) és ezt megetetik vele. Ha így sem takarodik ki a pokla, akkor a gazda zsírozott karjával belenyúl a vaginába, lefejt a »csücskérők«, »letakarítja« és kiveszi, utána a belső részt langyos karbolos tiszta vízzel lemossa. Mikor ez megvan, a »vaszaráját« két helyen beköti cérnával. [14, 8, 5, 15]

17. A tehén foga borjadzaskor »meglődük« (meglazul). A fentebb említett két-három cső piros »terebuzát« szokták morzsolatlanul, szárazon is adni. Ez egyrészt meggyorsítja a burok elvetését, másrészt a fogat visszanyomja és megerősíti. [14, 8]

18. Nagyon kell vigyázni, hogy a borjadzó tehén ne egye meg a poklát, mert akkor belepusztul. Eppen ezért ezt beletemetik a »ganéjba« [14], másutt felfeszítik az istálló padlóját és az alá rakják. [5] A szemétdombra sem szabad kitenni a burkot, nehogy más állat megegye. [14, 5]

19. Ellés után három napig nem adnak ki semmit a házból. [4]

20. A borjadzó tehén istállójába gyereket nem engednek. [Ált.]

21. Mint már fentebb közöltük, a borjú »körme gombáját« megetetik a tehénnel. Ugyanígy megitatják az első fejés tejet a »szurkos« tejet is; vagy külön [5], vagy belekeverik a moslékjába. [8, 14]

22. Ha a borjú gyengébbeske, a »szurkostejet« kifejik és »kalánval« megitatják vele, hogy a gyomrát »kipucolják«. [14]

23. A tehén poklából kifejtik a »mandulát«, amit megszárártanak annyira, hogy törjön és igézés, rontás esetén etetik meg vele. [3]

24. A tehén borjadzás után naponta háromszor három napig cca fél kiló korpából és hat liter vízből készült langyos moslékot kap. Három nap elteltével ismét a szokásos módon etetik. [8, 14]

25. A »bornyút« mihelyt fel tud állani, szopni engedik. Amit nem szív ki, azt kifejik és vagy a disznók moslékjába öntik [8, 14], vagy forralják, amíg túrós lesz. Ez utóbbi a »gulászla«, amit a család reggelihez, vagy vacsorához fogyaszt. [5]

26. Ha a tehénnek kevés a teje, akkor a borjának tojást vernek a szájába. [14]

27. A borjút, mikor már az anyja lenyalta, mindjárt elkerítik az istállóban. Naponta háromszor engedik szopni hat hétig. Már a harmadik hét után a tejet »elkezdik tőle húzni«, vagyis két csecset kifejnek és csak a másik kettőt engedik neki, hogy kevesebbet szopjon. Emellé kap még répát »terebuzaliszttel« naponta háromszor egy »szalmatálval«, hogy enni tanuljon. Egy kis szénát felkötnek elejibe, hogy »korcolgassa«. [8, 14, 15]

Ha a gazda a maga részére akarja megtartani a borjút, akkor hat hét után is engedi szopni, vagy négy hétig még. Ekkor azonban már csak naponta kétszer, végül naponta egyszer reggel egy csecset. [8, 14, 15]

Ha teljesen elválasztották az anyjától, akkor »kandérval« (vödörrel) kapja az előbb említett répa-korpa keveréket. [14, 8, 5, 15, 4, 11]

28. Ha elválasztás után az anyjával együvé engedik a borjút, »táblát« kötnek az orrára, hogy ne tudjon szopni. Ez cca 10×20 cm nagyságú falap, amibe szöget vernek, de gyakrabban »szórdiszno« (sün) bőrit húzzák rá. A négy sarkánál fogva felkötözik az orrára és ha szopni akar, az anyja nem engedi magához. Mindaddig hurcolja magán, »míg elszokik a csecseléstől«. [Ált.]

c) Juhszaporítás. [9, 7]

»Berbécs« vagy »berbecs« az apaállat, a herélt a »meddük«, »meddu«, »medduherélt«, a kisbáránys nőtény »anyajuh«. Amelyik nőtény nem »fiak«, nem tud »megberregni«, mert túl ki van hívva, sok a faggyú a farán, az a »diszke«. Az egyéves nőténybárány neve »tokju«, a bárányt egyszerűen csak »kisbáránynak« hívják.

A juh »megberreg« és ha báránya születik akkor »fiak«, »megfiadzik«.

29. A tavaszi kihajtáskor a berbécsket mindjárt külön »kasárba« rakják. Istensegítsen október tizedikén, itt már október elsején a »turma« közé engedik a herbécsket »berregni«, de két »turmára« választva az egészet színük szerint. A fekete kosokat csapják a fehér juhokhoz, a fehér kosokat meg a feketékhez.

30. A kos színét illetőleg a szájában fenn az »inya« (szájpadlás) a döntő. Aszerint, hogy ez fekete, fehér vagy szürke, olyan lesz a báránya.

31. A »berbécsket« csobánválasztástól egészen május tizedikéig együtt hajtják legelni a fejsjuhokkal, de hogy ne tudjanak párosodni, a hasukra »kötényt« kötnek.

32. A juh egyik évben nőtényt fial, a másik évben kost. Ellés idejére is rendszeren benn tartják az anyajuhot a »turmában«.

33. Ha az anya nem tud megelleni, a csobán a hasát felhasítja és ott veszi ki a bárányt. Utána selyemcérnával összevarrja és »kreolinásvízzelek« mosogatja a sebet.

34. A kisbárányt a »csobány« karon viszi a »turma« után és ahol megállanak ott leteszi. Ha két-háromszor szopott, már megy magától.

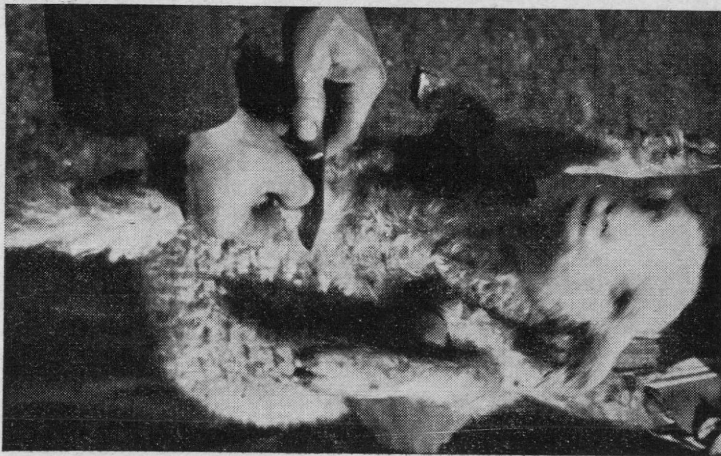
35. Előfordul, hogy az anya »nem fogadja ek« a bárányát. Ilyenkor »kisrekeszibe« teszi, ott kénytelen a juh szopatni, mert a ketrec szűk és nem tud elfordulni tőle.

36. A kisbárány nyakába különböző színű szalagot kötöttek; piros, kék, fekete, sárga színűt. Ennek eredetileg mágikus célzata már feledésbe merült. A neve »jelnyaklók«, bár a jelölésnek gyakorlatilag nincs értelme, hiszen a csobánok egyenkint ismerik valamennyi juhukat és bárányukat, de a bárányok az anyjukat különben is megtalálják.

37. Hasonlóképpen mágikus tartalmú az a szokás, hogy a báránynak gyöngyöt fűznek vékony dróttal a fülébe. Készítenek bojtot is különböző színű szalagból és ugyanúgy erősítik a fülére, mint a gyöngyöt. E szokásnak továbbélését ma már csak esztétikai szempont biztosítja.

A nőtényt »miskárolják«, a berbécs »herélik«.

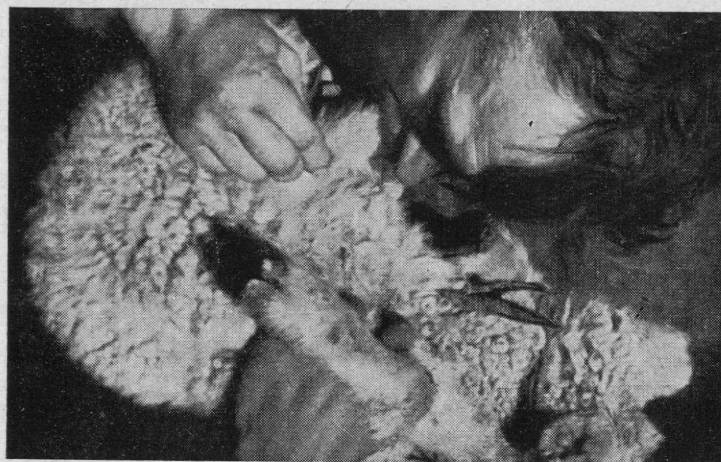
38. Legjobb akkor herélni, mikor a kis »berbécs« háromhetes. A mütétet a »bács«, vagy a »csobányja« végzi, míg a másik »csobány«, vagy az »esztrungás-gyerek« tartja a bárányt. Jó élesre köszörült bicskával a »pongájának« (zacskójának) végét levágja, a két kis »tojást elenyomja« (előnyomja), a fogával megfogja és kihúzza onnan. Kis zsírt tesz rá és elengedi. Soha sem köti be, a sebg egy hét múlva tökéletesen beforr.

4. *A bárány fogása herélesztéshez.*
4. Tenue de l'agnelet pour la castration.

5. *A herexesés felhívása.*
5. Coupe du scrotum.

6. *A herék kihúzására fogval.*
6. Extripation des testicules avec les dents.

d) Disznó.

»Göje« az anyadisznó, »kan« az apaállat, »ártány« a herélt és »malac« a fiatal koca.

A göjének »nagy gyürje van« (libido), mikor »fojat«. »Megbug«, ha párosodik a kannel. »Megmaladzik«, mikor malacai születnek.

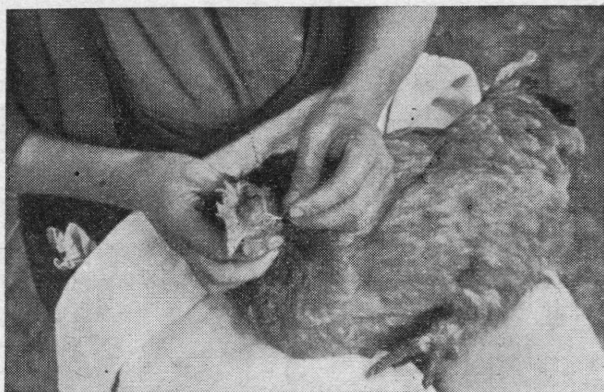
e) Liba, kacs, tyúk, kutya.

A »ganár« »megganározza« a »tojót«.

A »gácsér« »meggácsérolja« a »tojórécét«.

A kakas »menderész«, ha ráugrik a tyúkra.

39. Az istensegítsiek között nem általános a kakas kasztrálása Egyetlen olyan ember volt csak a faluban, aki herélte a kakast és ezt a kappant tömte »puliszkával«, úgy ahogy más a libát vagy kacsát. [12]

7. A tyúk szemének bevarrása, hogy homályosan lásson és megtúrje az alája adott idegen csibéket.

7. On coud les yeux de la poule, afin qu'elle voie mal et tolère les poussins étrangers confiés à ses soins.

40. Mikor a tyúkot tojásraültetik, akkor keresztet vetnek rá és mondják : »a Jóisten adjon szerencsét hezzá«. [12]

41. A kikelt kiscsibéknek vízesen kevernek apróra vagdalt »csihánnak« (csalánnal) »tребuzalisztet« (kukoricalisztet). Három napig mást nem kapnak, csak ezt. Még tisztán vizet sem szabad adni nekik. A negyedik napon már kukoricalisztet is ehetnek tisztán, mikor meg nagyobbcskák lesznek »kását rezsnicélnak« (kukoricadarát darálnak) részükre. Szegényebb helyen kukoricát nem adtak, mert az drága volt Bukovinában, helyette kendermagot szórtak nekik. [5, 11]

42. Ha egy kotló csibéihez más kotlónak a csibéit teszik, akkor egy öltéssel bevarrják a szemét és csak két-három nap mulva vágják fel. Ettől homályosan lát, nem ismeri fel az idegen csibéket és nem bántja őket. [Általános.]

6. Tejhiedelem.

43. Ha a »tehennek« kiapadt a teje, kevesebbet ad, vagy véres lesz, annak az az oka, hogy »menyet«, illetve »varasbéka« megmarta, vagy valamelyik »kuruzsmás«, »guruzsmás« asszony elvette a tejit, megrontotta.

44. Volt olyan román asszony, hogy a kezét rátette más tehenére és az többé tejet nem adott. [5]

45. Egy román faluban látták este, mikor a csorda ment haza a legelőről, a »guruzsmás« asszony a kapu mögött ült és a »kapusast« (kapufélfa) fejte, de ezzel annak a tehennek vette el a tejét, amit kinézett magának. [14]

46. Másik helyen a »guruzsmás« asszony a hazafelé tartó tehenek valamelyikén végighúzza a kezét, megy a szekér alá és úgy feji meg a derékszeget. [11]

47. Kinek a tehene teje elapad, az kinéz magának olyan jószágtartó házat, ahol forgácsot vágtak az udvaron. Oda besurran, összeszed a forgácsból valamennyit, de szalmát is szed közéje és mindezt hajjal összetekeri. Otthon a tejesfazékjába beleteszi és másnap jó reggel elmegy »napfeljette« előtt annak a háznak kútjához, honnan a forgácsot hozta, onnan jó nagy kondér vizet visz, hogy annyi tejet kapjon. [16]

Ezeknek a »guruzsmás« asszonyoknak mindig volt tejük, de akié a tehén volt, az hiába ült alá fejni, mert csak »rúgott, huggyott, de tejet nem adott«. [11, 14]

a) *Preventív eljárások.*

48. Mikor tehenet vesznek és hazaviszik a vásárból, az istálló küszöbje előtt a »kocsorbán« (szénvonón) keresztülléptetik. [14]

49. Sötétben nem szabad tehenet legeltetni, de birkákat, lovakat igen. [5, 9]

50. Ha valahol lukas »mennyköütötte követ« (kőkori baltát) találnak, azt Gyertyaszentelőkor megszenteltetik és megnyomkodják vele körbe a tehén tőgyit. [5]

51. Mikor a tehennek nagyra duzzad a tőgye és »kell megbornyudzon«, a farkára piros szalagot kötnek, nehogy megrontsa valaki a tőgyit. [5]

52. A tejesfazekat kisütik; vagy a kemencébe, vagy az »espárra« (vas-tűzhely) teszik rontás ellen. [16]

53. A sajtárt csak az moshatja el, aki fejte bele a tejet. [5]

54. Tejes sajtárt, köcsögöt, vagy fejés után a kezét nem szabad »kujurázni« (mosogatni, öblögetni) a patakban, mert az elviszi a tehén tejit. [5]

55. Ha olyan asszony visz el a házból tejet, kinek a tehene keveset ad, kis sót hintenek bele, nehogy »elragadjon a tej« az ő tehenére és elvigye a tejet. Ha másnak adnak tejet, nem szükséges megsózni. [5]

56. Ha tejet adnak el a házból, abból az edényből, amiben viszik, kicsit visszaloccsantanak. [4]

57. Mikor a tehén megellik, három napig nem adnak ki semmit a házból. [4]

58. Nagypénteken nem adnak el tejet, Húsvét, Pünkösöd, Karácsony napján sem tejet, sem vaját. »Véteklettük« (véteknék tartottuk). [5]

59. »Küszöbön se ne egyél, se ne igyál, még tejet se!« [5]

60. Mikor a tehenet a vásárra viszik eladni, egy »csüppecske« (csipetnyi) szórt letépnék róla, »visszatartanak«, még mielőtt kilépne a kapun, hogy ne vigye el a másik tehén tejit. Ezt a szórt az istálló küszöbére állva bedobják az istállóba. [5]

b) *Produktív szokások.*

61. Úgy mondják »tályogval bornyadzott a tehen«, amelyiknek tőgye tályogos lett. Szentelt gyertyát visznek az istállóba, itt meggyújtják és eloltják. A még füstölgő gyertyával a tőgye alatt visszafelé háromszor »megkerítik«. Ezt a műveletet háromszor végzik. [5]

62. Más felfogás szerint ugyanezt égő gyertyával kell tenni és fölötté karikagyúrút kell tartani. [18]

63. Egy harmadik változat alapján »mennykőütötte« kő lukján keresztül megfeji a tehenet, utána bádogdarabkára »élő szenet« (parázs) helyez, erre »pimpót« (barkaág) rak és ennek a füstjével keríti meg a beteg tőgyet úgy, hogy a füst fölött körbehordozza a »mennykőütötte« követ. A »lukas kő« (így is mondják) csak akkor hatásos, ha Húsvétkor megszenteltették. [14]

64. Ha véres a tehen teje, szentelt »pimpóval« füstölik a tőgyet. [14]

65. Ha véres a tehen teje, frissen lenyűzött »menyethőrt« édestejbe áztatnak és megnyomkodják vele a tőgyét. [5]

66. Ha a tej forralás közben kifut, sőt hintenek az »espárra«, mert a tehen tőgye »meghasadoz«, ha megég a tej. [Általános.]

67. Mikor a tehen először borjadzik, kiveszik a poklából a »manduláját« és azt megszáritják annyira, hogy törjön. Ha a tehénnek elfogy a teje, vagy »megigizik«, egy darabkát letörnek belőle és jól összetörve korpa közé keverik, úgy etetik meg vele. [3]

68. Ha valaki megrontotta a tehenet és elfogyott a teje, kivezetik a kapun. Mikor átlépi a kapu vonalát, az első lábának nyomából port vesznek, vízzel sarat kevernek belőle és rádörzsölik a tehen tőgyire. Másnapig rajta hagyják és utána lemossák. [5]

69. Ha valaki tehenének elveszik a tejét, az elmegy a vásárba, vesz egy cserépkancsót. »Ami árat kérnek érte, azt megadja«, mert nem szabad alkudni rá. A tehen, mikor elapad a teje, mindig »huggyik«. Ebbe a kancsóba »bele-huggyat« a tehénnel. Utána elővesz egy pokrócot, ráteríti a tehenre és ütni kezdi. Erre az, aki elvitte a tehen tejit, »oda kell, hogy jöjjön«, mert őt üti. [18]

70. Más formula szerint a károsult a kancsót felköti a kéménybe, a füstre. Akkor is odajön, aki elvitte a tejet, mert nem tud »huggyani« és »megdagad«. [18, 5]

c) *Vajhiedelem.*

71. A köpülőt köpülés előtt »kiforrózzák«, utána »csihánt« (csalánt) tesznek bele. [16, 10]

72. Ha a köpülőben nem megy össze a tej, mert megrontották, akkor a köpülő asszony, vagy lány beleönti egy »kandérba« (vödörbe), megy vele »kilométerre el és vissza«, közben rázza. Mire visszaér, összegyűlik benne a vaj. [10]

73. Ha nem megy össze a tej, akkor »pendellyek« megtörlik a köpülő oldalát. [16]

74. A köpülő alá mindig valami vasat tesznek, hogy hamarabb összegyűljön a vaj. [18]

75. Köpülés közben nem szabad piszkolni, tehát sem »fingani«, sem köhögni, sem orrot fújni. Ha ezt kell, akkor a szobából kimennek. Szükséget elvégezni köpülés közben még kimenve sem szabad. [18, 16]

d) *Juhtej-hiedelmek.*

76. Fuvaros székelyek valahol egy román »csobányhoz« állítottak be azzal, hogy éhesek és adjon nekik valamit enni. Azt mondja a csobán, hogy várjanak, mindjárt lesz. Ezzel odament a »szekerhez«, »békucorodott« a »szeker alá«, a »kandért fogta a lába közi és elkezdte a derékszeget fejni.« A »kandér« egy-kettőre tele lett tejjel. Hamar tették »kollátra« (szolgafa) és felforralták. Az emberek jót ettek belőle, »nem haltak meg tőle«. [14]

77. A juhászok pénteken és »szeredán« nem esznek húst, még csak sajtot sem. Ez a két nap böjtös nap, »faszulykát« (babot) főznek helyette. Sajtot sem adnak ki a »johosgazdáknak«. [7, 9]

78. Ha tejet forralnak és kiszalad a »parazsra«, akkor a birka tőgye kipattog. [9]

79. »Mégkövesedik« a juh tőgye, mikor galambtojásnagyságú csomók keletkeznek rajta. Ilyenkor arról a feliről nem ad tejet, amelyiken a csomók vannak. Szentelt »pimpóval« füstöli a csobán, mert »varazsbéka« marta meg. [9]

80. Ha legelés közben a juh hasa alatt fecske repül át, a tőgye megdagad. [9, 7]

81. Mikor a juhokat kifejték és mennek legelni, az »esztrungásgyereknek« az a dolga, hogy a kaput kinyissa és állandóan gondoskodik róla, hogy nyitva maradjon napközben is a »sztrunga« kapuja. Ellenkező esetben a juhok bármerre is járnak nem legelnek és fejéskor nem adnak tejet. [9]

82. Ha az »esztenárólk« a »csobán«, vagy a »sztrungásgyerek« sajtot lopott, akkor ezzel a szerencsét is ellopta onnan. [9]

83. Az »esztenárólk« a másik »esztenára« nem szabad tüzet adni, mert ezzel a »csobán« a »jövédelmet« (vagyis a tejet) adja oda. [9, 7]

84. Ha a »turma közel jár a másikéhoz, a szomszéd »csobány« megfoghat egy juhot a »turmából«, belefej a markába és ezt a tejet rászórja a saját juhaira. Mikor azután az »esztrungába« hajtják be az így megrontott juhokat, azok nagyon bögnek, tejet meg nem adnak. A »bács« ilyenkor már tudja, hogy mi a baj. »Egy olyan szeget, mint a kocsiderékszeg beleüttem a földbe, a kozsókot (subát) rea és akkor reaüttem a csobányom botjával tizet. Az esztrungásgyereket elküldtem csiporval a szomszéd esztenára, ahová a tejet lopták, kért egy decit kölesönbe. De nem akarta tudomásul adni, hogy neki minek kell. Azt a decit reaöntöttem a kozsókra, megint üttem tizet a csobány botjával. Tízszer el és tízszer vissza áttapodtattam a johokat a kozsókon. Akkor a tej visszajött és azóta többet nem bögtek a johok. Ezt többször tapasztaltuk, így van.« [9]

7. Igézés.

Istensegítsi változatában a neve »igizés«, »ijjizés«. Igézni nemcsak tudatos gonosz szándékkal lehet, hanem akaratlanul is. Az igézés jelentését is ezzel magyarázzák: megszeret valaki valamilyen jószágot, irigyeli, megkívánja. Megigézni nemcsak lovat, tehenet stb. lehet, hanem kisgyereket is.

a) Preventív eljárások.

85. Ha látják, hogy valakinek valami tetszik, dicséri, akkor azt az irigyelt dolgot megköpdösik. [Általános.]

86. A »kisbornyú« nyakára a »sziaura« piros rongydarabokat kötöznek, hogy ne »igiződjék« meg. [5]

b) Produktív eljárások.

87. A megigézett jószág meggyógyítására vizet vetnek. A vízvetéshez kilenc, vagy ha ennyi nincs, legalább három asszony tevékenysége szükséges.

Egyikük a kútból felhúzza a vizet, a másik ebből a friss »kezdetlen vízből« »csiporval« merít, de úgy, hogy előtte háromszor visszaloccsant belőle a kútba. Utána a »csiprotk« belenyomkodja a vízzel teli »kandérba« a fenekével lefelé, háromszor: egyszer balrafordítva, azután jobbrafordítva és megint vissza. Most a teli »csiporból« három cseppet a »kandérba« csöpögtet. Addigra már

az egyik asszony valamilyen más udvarról szedett forgáccsal és száraz ágdarabokkal tüzet rak az »espárban«. A vízzel teli »csiprotk« az »espárra« teszik. Az asszonyok egyike késsel keresztet vet fölötté egyszer. Elmondják mindannyian a Miatyánkot, utána belévetnek egy »élő szentet« (parazsat). Megint keresztet vet fölötté késsel, elmondják az »Üdvözetet« (Üdvözlég Mária)

8. Vízvetés igézés ellen: az „élő szén“ (parázs) vízbevetés.

8. Pratique de désenchantement : on jette à l'eau du »charbon vivant« (braise).

9. Vízvetés igézés ellen : keresztvetés késsel a „csiprotk“ fölött.

9. Pratique de désenchantement : on fait avec un couteau le signe de la croix audessus d'un petit pot (csiprotk).

és másodszor is parazsat vet belé a tűzhelyről. Harmadszorra a késsel való keresztvetés után a »Hiszekegyet« imádkozzák el és megint parazsat ejt egyikük a vízbe. Ha egy széndarab marad fenn a víz tetején, akkor »ember« igézte meg, ha kettő akkor asszony. Ha mindhárom fennmarad, akkor nem nehéz beteg és hamar meggyógyul, de ha egyszem marad fenn, akkor nehéz beteg és »vagy él, vagy nem«.

Ezután a vízvetést »elajánlják« a vigasztaló Szentlélek tiszteletére, hogy »legyen gyógyulása a marhának«. Végül a marhát, vagy a lovat meglocsolják ezzel a vízzel. [5, 2]

(Lásd még idevonatkozólag a 67. pontot.)

3. Lóbetegségek.

Havivakság.

88. Kristálycukrot fúj a szemibe.

89. Ha a kristálycukor nem veszi le, akkor mindkét fülbe »vízbe-nemjárt vajat«, »vízbeveretlen vajat« tesz keresztbe. Ez biztosan lehúzza a vakságot »az agyán keresztül«. »Megenyhíti neki«. [14]

90. *Szemébe csapást kap.*

Úgy gyógyítja, mint a havivakságot. [14]

91. *Gusa.*

Ha öreg lónak kalászos gabonát adnak, vagy polyvát, az könnyen megakad a fogai között az »inya húsába« és ott, ha nem veszi észre idejében a gazda, »macsuka« (vadhús) nő. Ez rendszerint hátul támad és könnyen megfulladhat tőle a ló. Onnan veszi észre, hogy nem eszik a lóva, amit megrág is »összecsomókálja és visszaveti«. Ekkor már megnézi, mi a baj. Félrehúzza a nyelvét, a kalászt kézzel kitépi, a fehér húst »kikörmöli«, míg a vére kezd folyni. Ezután néhány napig puhábbat ad a lónak enni. [14]

92. *Inyes.*

Rosszul eszik a ló, a szájpaddlásán az »inyek« láthatóan »megrakodnak« vérrrel. Ez csak Bukovinában fordulhatott elő, mert ott kevés kukoricát kaptak a lovak, míg itt ezzel tartja. A kemény kukoricaszem súrolja, nem telhet meg vérrrel. Az inyes lovat kukoricával eteti, az »meglikassza« és a vér »kiszalad« belőle. Aki nem undorodik tőle, az »meginyezi«. A »vérítóbicska inyezőjével« néhány helyen megkarcolja és sóval addig dörzsöli, míg a vér kifolyik onnan. Utána még adnak neki »terebuzát« is és az jól kinyomja. [14, 9]

Keh. A ló kehes. [14]

Csak 3—4 éves koráig veszélyes, ha már öregebb, akkor nem.

93. Az egyévnél fiatalabb csikónak főz »pityókamoslékot« kis szecsakával, ezt melegen megeteti vele és a fejéből a »keh« »kigőzőlög«, kifolyik mind az orrán.

94. Ha nagyobbacska a csikó, egy-kétéves, akkor árpát főz, tarisznyába teszi és a tarisznyát a fejére húzza, »akkor az a pára megfőzi a fejit«.

95. Ha mindez nem használ, a patikából vesz »büdöskövet« (kehport), »terebuzalisztt« keveri és ezt eteti meg vele. Kicsit meg is főzi, hogy ízletesebb legyen.

96. Ha ez sem használ, vesz egy üveg sört ($\frac{1}{2}$ litert), két tojást »bele-sodor« és »jó keményszájú üveggel« beönti a szájába.

97. *Tüdőgyulladás.*

A fülét a ló oldalára teszi és hallja, hogy a belseje »mozsikál«. Az orvos azt mondja ilyenkor, hogy borogassa, de ettől belepusztul. Ő úgy csinálja, hogy félliter lenmagot felfőz két liter vízben. Ennek a levit »langyosan, mint a nyári víz« beönti egy üveggel a száján. [14]

Futótályog. [14]

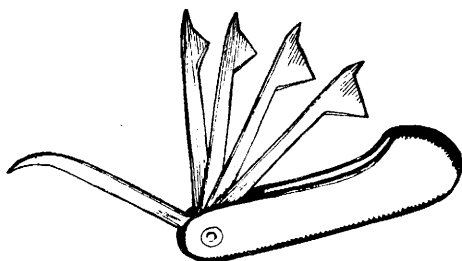
98. Rossz vér gyűlt össze a nyakszirten, az iny megmered. Van amelyiknek a hasába, ágyékába esik a futótályog. Állott vízben kősót eláztat és ebbe mártott ronggyal borítja a beteg részt, utána szárazzal átköti; vagyis sósvizes borogatást rak rá.

99. Ha az íny erősen kidagad, akkor megcsapja, éppen úgy, mint a vérülést. (Lásd alább.)

100. (Az adatközlőnek említettem, másutt ugyanezt a betegséget úgy gyógyítják, hogy a ló fülibe ecetet öntenek.) Olvasta ő is egy könyvben, hogy futótályog ellen ecetet öntsenek a fülibe. Este beöntötte és reggelre már meg is döglött.

101. »Az egy vajnál más semmit nem szabad béönteni a ló fülibe. Ezt én magam káromoltam«.

1. 2. 3. 4. 5.

10. Vértő bicska. Canif pour faire Sangler le cheval.

1. »Ínyező« a ló »ínyén« támadó vérdudorok megkarcolására. 2. Juh-, borjuvéritő.
3-4. Lóvéritő. 5. Marhavéritő.

Vérülés. [14]

Onnan ismeri fel, hogy szomorú a jószág, hideg a füle, hideget fúj. »Ha megvérül, akkor megvéritem«. VÉRITENI kétféleképpen lehet.

102. Az orrában az »inyát« »megkörcölik« és meghajtja a lovat, hogy folyon a vére.

103. Ha »csapolni«, »csapni« akar, akkor a nyakán »vérit«. A ló fejét félrecsavarja, a »véritőbicska« hegyét ráhelyezi az »inyra«, ráüt egy hasáb fával. Ameddig fekete vér jön, addig félre kell tartani a ló fejét. Mikor a piros vér ömlik már, a bicskát kiveszi és a lovat elengedi. Erre eláll a vérzés.

Nem tud huggyani. Megáll a vizeletje.

104. A »lónak« (heréltnek) három szál sörtét kihúz a farkából. Ezt össze-csavarva beteszi a »csökibe« (»huggyójába«), az ott »csiklandja és megindul a vizeletje«. [14]

105. A kancának egy jó csomó petrezselyemgyökeret »lapival« (levelével) összefőz úgy háromliternyi vízben. Ezt mindaddig forralja, míg másfél literre nem fogy. Hagyja kihűlni és hidegen önti be a száján üveggel, naponta kétszer : reggel és délbén. [14]

106. Más eljárás szerint elviszi a lovat olyan helyre, ahol juhok »esztrungája« állt, ott »meghordozza« (vezetgeti).

A juhtrágya erős párolgása gyógyítja meg. [5]

107. Rüh. Rühes a ló.

Rühes csak gondatlan embernél, »rosszulélésben« lesz a ló. Fekete kocsi-kencőccsel keni be, de »ha van tehetsége a gazdának hezzá« (pénze van), a patikából hoz valamit neki rühesség ellen. [14]

Rozsféreg. Férges a ló.

108. Rozst etet vele, az kihajtja. [17, 14]

109. Van aki »pergelt zabot« (pörkölt zabot) ad, de az nem olyan jó. A rozs hamarabb kihajtja. [14]

Megzabál.

110. Ha sok abrakot eszik, attól zabál meg. Lábaiba száll le a »zabálás« és azok megvastagodnak. Folyóvízben kell járatni. [14]

111. Ha nincs folyóvíz a közelben, tiszta vizesborogatást rak a lábára. [14]

112. *Spák.*

A térde megvastagodik, azt »fájtassa«. Nem lehet gyógyítani. »Hugygyolja« (a vastagodásra vizel), vagy sós vízzel borogatja, hogy zsibbadjon. Ez »kiveszi a tüzít«, alábbhagy a fájás és eszik a ló. Még kocsiba is lehet fogni és ha nem hajtja túl, nem huzatja túl, még a sántítást sem veszik észre. [14]

Mezrokkan.

113. Ha »lútőre« (lejtőre) futtatják a fiatal csikót. »Rizeg« az első lába. Ennek nincs semmi orvossága. »Az ember azért próbál. Nekünk volt egy ilyen csikónk, a folyóvízben jártattuk térdig este-reggel. Ettől elmúlik a rizgése, de ha sokat járatják, meghajlik a térdiben a lába«. Ha bármikor kicsit jobban meghajtják, a rezgés visszajön a lábába. [14]

114. A rokkanás másik formája, amelyik nem látszik. Nem látszik, ha a lapockájában van. Onnan veszi észre, hogy a tenyerét odaszorítva érzi, »jár a hús nagyon« (remeg). Ilyenkor fokozottabban kell a lóra vigyázni és ha fiatal még, akkor kinövi. [14]

115. *Körme beszakad.*

Abronsot rakat a patájára kováccsal. »Egerfahéjúból« főz levet, ezzel mossa a lábát. Mikor megáztatta, vesz »cserefaolajat«, avval bekeni. [14]

116. *Körme fáj. Körme le van vásva.*

Csak hanyag embernél fordulhat elő, aki rossz, köves úton hajtja a lovat. A kovács lecsipkedi a szélét. Utána forró disznózsírral megöntözi. [5]

117. *Megnyilazódott a lába.*

Ha a patkolásnál a szög belemegy az élő húsba, annak mindjárt ott a kovácsnál zsírt melegítenek, kihúzzák a szöget és a helyét leöntik forró zsírral. [14]

118. *Megeredt a talpa.*

Ha már genyes, akkor a kovács kifaragja a szarut, míg az »eredéshez« nem ér. Utána a gazda »lizoros« (lizoformos) vízbe mártott vattával kimossa, forró zsírt önt rá. A kovács, mikor a patkót ráhelyezi, alája bádoglemezt rak. A bádog alatti lyukba az eredéshez vattát tesz és a lyuknak még üresen maradó részét csepüvel tömi ki. [14]

Tyúkszemes.

119. Ezt is csak kovács vágja ki. Addig farag le belőle, amíg vérezni nem kezd. Akkor forró »zsírval« leönti és szabadon hagyja levegőzni, nem kötözi be. [14]

120. Ha a tyúkszem a patkó alatt van azt nem lehet kivágni, hanem a kovács két-háromhetenkint lehúzza a patkót és így megfaragja a ló patáját. A lyukba »cuhák« darabot (csihán kenderzsáknak a darabját) töm, mert ez nem rothad el a patkó alatt. Hamarosan elmúlik. [14]

121. *Pók. Gyűrű. Kapca.*

A köröm felett képződő dudor. »Pók« a legnagyobb, köralakú kigömbölyödés. A »gyűrű« vékonyan körbefogja a lábszárat, a »kapca« olyan mint a gyűrű, csak valamivel szélesebb. Erős húzástól kapja a ló, vagy attól, hogy hirtelen megállítják. »Húgyvalk« kezeli. Vagy »huggyolják«, vagy éjszakára hügyos ronggyal beköti. Ha rendszeresen ápolja, nem tart sokáig. Fél év alatt, de legkésőbb két év múlva eltűnik. [14]

Külső seb.

122. Leginkább a lábát vágja össze »soroffak«, vagy más éles tárggyal. Kevés sótalan zsírt vesz »kalánba«, gyertya fölött felmelegíti, hogy »csereszedjen« (süljön, sercegjen) a kanálban. Ezt forrón ráönti a sebre.

123. Ha látja, hogy két nap után sem gyógyul meg ettől, akkor patikában vesz »lizort« és azzal keneti meg. Utána tiszta hideg zsírt tesz rá. [14]

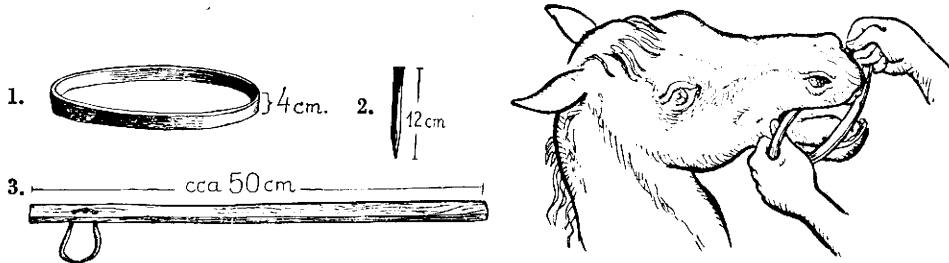
124. *Kicsikkan a lába.*

Ha »kicsikkan« (kificamodik) a lába, akkor a földbe facöveket ver, kocsikereket tesz rá és a kicsikkant lábat a kerékbe téve csavarja, míg csak vissza nem ugrik a helyére. [11]

125. *Lejön a szőre.*

Ha a ló szőre lekopik, vagy sebforradásos helyen nem nő utána, akkor tiszta hideg zsírral bekeni a csupasz bőrt.

9. Lójavítás eladás előtt. [14]

11. A ló korát mutató fog javításának szerszámai :
1. „Ajazó”. 2. „Véső”. 3. Orrcimpócsavaró.

12. Az ajazó használata.

11. Instrument servant à réparer la dent indiquant l'âge du cheval : 1. ajazó (instrument servant à ouvrir la bouche de l'animal), 2. ciseau, 3. instrument servant à tordre les ailes du nez.

12. Utilisation de l'ajazó.

126. *A korát mutató fog preparálása.*

Ha az »állfogán« nagy »lencséje« (lukja) van, akkor még fiatal. Hét éves koráig »ismerszik meg« (látszik meg) a lencséje. Ha »füvellni« (legelni) hajtják, akkor fiatalon is öreget mutat, mert »elváslik« a lencséje. A hét éven túli lovat szerintük semmiféle jelről nem lehet megismerni, hogy mennyi idős.

»Lencsét« lehet vézni a fogába, ha már lekopott. A ló száját »ajazóvalk« feszíti széjjel. Ez kétujjnyi széles vasból, oválisra hajlítot szerszám; azért ilyen széles, hogy el ne düljön a ló szájában. Kb. másfél arasz hosszú, hogy kétodalt meg tudja fogni. Ha a ló ezt az »ajazót« nem engedi betenni a szájába, akkor »orrcimpócsavaróvalk« tekeri meg az orrát úgy, hogy a bot végébe fűrt két lukon átfűzött »kötőbe« behúzza az »orrcimpóját« és átfordítja. A száj sikeres szétfeszítésekor »arravalók« kis keskeny vésővel és kalapáccsal vési ki a »lencsét«.

127. *Nem húz.*

Ha tudja, hogy nem húz, a vásár előtt vesz félliter rumot, »béönti« a szájába. Vagy két óráig részeg tőle a ló és »elhúzza még a házat is«, hát még a bekötött kerekű kocsit. Aki megveszi az örül, de másnap már nem boldogul vele. Következő vásáron ezt a lovat ismét árulják, mert nem tudja senki használni. [14]

128. *Sántít.*

Pihenni hagyja egy napot. Sós földdel megkeni, utána »lehuggyolja«, vagy »spirit eszencek« (spiritusszal) megsúrolja. Ez eloltja három-négy napra a fájdalmat. [14]

10. Marhabetegségek.

Jó tejelő tehén ismérve.

129. A tehén hátán, a gerincén három »likacska« van. Ha ebbe az első porcig bemegey az ujj, az jó tejelő. Ha kérdezi valaki milyen a tehén? — »jó tejlikjai vannak« válaszolja a gazda. [18, 4, 5]

130. A hasa alatt is van a köldöke mögött »lik«. Ha ez nagy, jó tejelő. [18]

131. Amelyik tehénnek erős, vékony szarvacskái vannak. [18]

132. A tejina vastag. [18]

133. *Hályog.*

Úgy gyógyítja mint a lónál. A kristálycukor azonban csak az új hályognak használ. A régi »éves« hályog gyógyításához timsót »pergel az espáronk és »béfujja« a szemibe. Van eset, hogy ettől meggyógyul, de sokszor ez sem használ. [14]

134. *Istállóvakság.*

Sokat áll a sötét istállóban, nem jár a legelőre, akkor megvakul. Ezt ugyanúgy gyógyítja mint a hályogot (fülibe vízbeveretlen vaját, szemibe kristálycukrot fúj finom csővel) és kiviszi a napfényre. [14]

135. *Zab.*

Belül a pofáján (szájfalán) kövér, nagy zabszemnagyságú dudor támad. Ez fáj a marhának, mert a hosszan lógó »eleven hús« a fogához nő és nem tud enni tőle. Éles késsel »lenyirdesik«. [14]

136. *Nyelve megtetvesedik.*

Ha nem nyalatnak a marhával kősót, piciny hólyagocskák támadnak a nyelvin. Ezt apró darabos kősóval és »éles csutikával« (»terebuzacsutka«) addig kell dörzsölni, súrolni, míg mind kifakad. [14, 17]

137. *Szájfájás.*

Kevés »kikkövet« (kékgálic) tör, »feleereszti nyári langyos vízzel«. Rongyot teker botra, ezt belemártja a kékkőoldatba és a beteg marha száját körül-mossa belül, »megkavargatja«. [14]

138. *Béka.*

»Olyan hirtelen futóbetegség«, »hirtelen fut végig a jószágokon«. Béka-nagyságú dudor nő a marha szájpadlásán, vagy a nyelve alatt. Mindjárt felvágja. Ritkán fordul elő. [14]

Megnyuvadott. Megnyuadott.

139. Torkán akad valami, meg akar tőle fulladni. Külön erre volt »torokcsöve« (fémgyűrűkből összeállított, vászonnal bevont, könnyen hajlóg rugalmas cső, átmérete cca 4 cm), amit a torkába dugott és lenyomta a céklát, pityókat, vagy ami fullasztotta.

140. Mivel a fentemlített cső elveszett, most kézzel benyúl a torkába, és a megakadt ételt kiveszi, vagy lenyomja. Nehezebb esetekben még a cső meglétekor is ezt tette. [14, 5]

141. *Napszúrás.*

Ilyenkor a fején a bőr elválik a hústól és lötyög. A két szarva között vért csap verítóbicskával (lásd a lóbetegségeknel). [14]

Megszakad.

Mikor járombafogva nagyon meghúztatják, könnyen megszakadhat. Ha »nagyhasas«, akkor felkelésbe és könnyebb húzásban is megszakad, de ilyenkor vért »huggyik«. Kétféle esete van a megszakadásnak.

142. *Farban* szakad meg. Ha kétszer-háromszor látja, hogy nehezebben kel fel, akkor már nézi a farkát, hogy a »gerinccsontocskák« (csigolyák) nincsenek-e elválva egymástól. A farka »répáját« (bojtját) felemeli és ha ez úgymarad, akkor egészséges, de ha visszaesik, akkor a farkában egy porcogócska »meg van nyúlva«. Hátán a gerincét jól megdörzsöli »szalmatekerccsel« (megcsutakolja). A farkán kitapogatja a helyét és ott kétfelé választja a szőrt. Hosszában felvágja, onnan egy borsószemnyi fehér kis hólyag buggyan elő, ezt kihásítja a bicska hegyével, innen kijön »a rossz sárga víz«. Megsózza, jól összenyomja a »gerinccsontocskákat« és átkötözi fehér ronggyal. Három nap múlva kioldja, ha nem forrt még be, újból visszaköti, de egy hétnél soha nem hagyja tovább kötve. [4, 14, 5]

143. *Fejben* szakad meg, ha a fejbőre válik fel úgy, mint a napszúrásnál. Hasonlóképpen a napszúrásnál követett eljáráshoz, ilyenkor is felvágja a bőrt, alóla kevés rossz fekete vér folyik ki. Utána besózza, de nem köti be. [14]

Kéreje megáll. Kérője megáll.

144. Ha a marha nem kérődzik, a disznósértét összevágja olyan apróra mint »amilyen finom a liszt.« Ezt disznósírral összekeveri és »tyútkojásnyi gomolyát« gyúr belőle. Egy férfi megfogja a száját, szétfeszíti és ő beleteszi a torkába, hogy nyelje le egészibe. Ez »ott benn csiklintani kezdi és megindul a kéreje«. [5]

145. Másik eljárás szerint a valamivel hígabbra kevert disznósír-disznóserte gomolyát egy darab puliszka közé »bécsombolyítja« és úgy nyeleti le vele egészben. Utána főz egy kandér »céklát« (marharépa és nem az irodalmi szóhasználatban ismert nemesített pirosszínű céklarépa), elmorzsolja apróra és moslékkal megeteti vele. [14]

146. Az itteni (hidasi) állatorvos »almabüzüt« (kamilla) ad a marhának, hogy meginduljon a kérője. Ezt megfőzik teának és úgy öntik a szájába. Jónak tartja ezt is. [5, 14]

Megfűtta magát. Felfuvódik.

Ha a legelőn megeszi a »mérges pankot«, vagy korán reggel a harmatos zöld »trifojt« (lóhere), attól fűvódik fel. Ősszel leggyakrabban a fiatal sarjútól kapja. Egyszerűen attól is lehet, hogy sok »trifojt« etet vele a gyerek a mezőn.

147. Ha nincs nagyon felfúvódva, egy üres zsákot megvizez, és keresztben ráteríti a hátára, utána a száját »felájazza« fával, ezt a fát megkeni »dohottak« (kocsikenő), hogy a tehen »utálja azt« és »bökkedjék« (böffenjen).

148. Könnyebb felfúvódásnál úgy is lehet gyógyítani, hogy vízzel teli kandért borít szorosán arra a »horpaccára«, ahol jobban felfúvódott, vagy pedig mindkét felére egyszerűen. Ott tartja »fertály« óráig.

149. Jó édestejet is beönteni a szájába.

150. (Említettem, hogy másutt ilyenkor járatják a marhát.) Járatni felfúvódáskor nem szabad, mert ettől még jobban fújja magát.

13. A felfúvódott marhát a mutatott helyen kell megsúrni.

13. La vache gonflée doit être piquée à l'endroit indiqué

151. Ha már nem használ egyik sem, vagy ha látja már, hogy ezen nem lehet így segíteni, anélkül, hogy mással próbálkozna, »masinával« megsúrja. (A »masina« cca 15 cm hosszú rézcső, benne h egyes nyelv. Ma már egy gazdának sincsen, valamennyi elveszett.) Ha masina nincs a háznál és máshonnan kell kölcsönkérni, addig is, míg elhozzák »rajbolni« (dörzsölni) kell a marhát, hogy »ki ne hasadjon«. A »masinát« a medencecsonttól előre és gerincétől lefele négy-négy ujjnyira rászorítja a marha oldalára és felülről beleveri kézzel. Utána balkezeivel továbbtartja a bevert csövet és a belit kihúzza, erre a szél »kifütyül« belőle. Mikor a józság kicsit »lelőhadt«, kirántja belőle a csövet is. Ahogy kihúzza, a szúrás helye már nem látszik. [14, 8, 1]

152. Magyarországon újabb gyógymódot tanult felfúvódás ellen. Négy-öt tojást összekever nullás búzaliszttel, reá »leng« (langyos) vizet önt és meg-
eteti a marhával. [8-fia]

153. Csömör.

A tehen sokat »ett« (evett), vagy valami olyat, hogy megcsömörlött tőle, pl. zsíros levet öntenek a polyvájára. A nyakán, az orrán, a szarvaközött szalmacsutával addig dörzsöli, míg megizzad. Két-két ember meg kétoldalt dörzsöli erősen a gerincét, hátát. [5] Négy ember munkája kell hozzá, hogy jól megizzadjon. [14]

154. Rossz szél megakad nála, görcs tekeri a gyomrát, fogja neki össze.

Öt dekányi köménymagot főz egy liter vízben. Addig főzi, míg háromnegyed liter marad. Ezt a folyadékot beönti a szájába és utána »elhagyja«, vár néhány órát. Ezalatt nem szabad semmit enni adni a marhának. Ettől a köménymagos létől »kibökkenik« a göröcsöt, »a göröcs elmegy a torkán«. [14]

155. *Megszorul a jószág.*

Rendszerint a csemer után lép fel ez a betegség. A »rétesiben« megáll a trágya, mert a csemertől lázat kap. Főtt répától elmúlik. Az felhigítja a trágyát és meghajtja. [14, 5]

156. *Elcsapja a hasát.*

A trágyája híg, »fosik«. Száraz szénától helyrejön.

Ha ez nem segít rajta, »nem fogja meg«, kevés égetett téglát tör, kicsit megszózza és vízzel beönti a száján. [14]

157. *Bélhurut.*

Attól kapja, hogy kimelegedve beállítják a hideg istállóba. Köhög a marha. Főtt répával zabdarát összekever és gyenge melegen megeteti a beteg állattal. [14, 8]

158. *Szeget eszik.*

Nem ügyelnek rá, a polyvába belekerül valamilyen vasdarab és a tehén megeszi. Onnan ismeri fel a bajt, hogy ha a lapickáját a lépnél megütögeti, akkor a marha »szipja« (szívja) az oldalát, farol félre, mert a szeg ott megakadt és szúrja belül. Ez ellen nincs orvosság és az ilyet igyekszik eladni. [14]

159. *Kimelegszik.*

Munka után kimelegedve nem köti be mindjárt a hideg istállóba, hanem az udvaron jártatja, »hogy üllepedjen le neki a melegsége«.

Vért huggyk a tehen.

160. Ha friss a vérhuggyás, nem régi a betegség, akkor búzakorpát etet vele és kovácstól hozott »vas-szart« (kiégett szén) apróra törve korpával eteti a tehénnel. Van aki vízben áztatja egészben a »vas-szart«, megszűri és csak a vizet önti bele a szájába. Ez azonban nem olyan jó mint az előbbi eljárás. [14]

161. Ha már régi a betegség, akkor már semmivel sem segíthet rajta. Egy-két hónapra megállíthatja vele a »vérhuggyást«, de teljesen nem gyógyul meg tőle. [14, 8]

162. *Lépgyulladás.*

A tehén baloldalán az »első lapockájához a lábaközi« bedugja a tenyerét és ott érzi, hogy forró a lépje, »lépgyulladása« van. Fiatalkorából emlékszik egy ilyen marha gyógyítására, de már nem tudja hogyan végezték ezt. (Említettem, hogy másutt megszűrják az oldalát.)

Azt biztosan tudja, hogy nem szúrták meg. [14]

163. *Lépes.*

A legeltető gyerekek a marha lépére vágnak. Nagyon szuszog ekkor. Minden reggel korán harmatosan lucernát kaszál, elteríti a csűrben, ott megfonnyad és ezt adja egész nap enni. [14]

164. *Tehen csicse megrepedezik.*

Nápona kétszer disznózsírral keni be. [5]

165. *Tehen megnyomja a tőgyit.*

Ráfekszik az istállóban. Ekkor a teje »megmacsukásodik«. Óránként kell fejni ki a földre három-négy napig. [16]

166. *Gelesztás.*

Ugyanaz, mint lónál a rozsféreg. Erre olyan ételt etet vele, ami kicsit »elcsapja a hasát«, hogy kipucolja és takarodjon el a »gelesztta«. [14]

167. *Mindig futosik, mindig folyat a tehen.*

Az ilyen tehenet elviszi a »bikás gazdához«. Az a tehén fülit összegyűri és a füle mögött megvág egy eret. A tehén tulajdonosa hazafelé vezetve a tehenet, a fülit pálcával veri, hogy a vér egy kicsinyt mindig folyon belőle. [14]

168. *Kelés.*

Oldalán, vagy farán támad. Lemossa gyenge sósvízzel, utána tiszta ronggyal letörüli. Bekeni lúdszírral, vagy récezsírral, hogy megpuhuljon, ettől felfakad a kelés. Mikor felfakadt, gyenge melegvízzel mosogatja, míg vérezni kezd. Akkor abbahagyja, mert már kitisztult. [14]

169. *Seb.*

Nyílt sebre »egerfarkú füvet« (*achillea millefolia*) tesznek. [14, 5, 10]

170. *Darázscsípés.*

Nem jut eszébe senkinek az orvossága, pedig használtak valamit ellene.

171. *Farkastályog.*

Mikor kocsival megy, a marha hirtelen földhözvágja magát és máris megdöglik. Olyan mint a szélütés. Nem tudja mitől van. Az öregek úgy mondják, hogy »valami futó szellem.« [14]

Tetves.

172. A »zászpa« nevű növénynek (*veratrum nigrum*) a gyökerit főzi meg és a vízben hagyja »érlenik« három napig. Ezzel a bűdös lével lemossa az egész jószágot. A fejire »tarisnyát« húz, hogy ne tudja magát megnyalni, mert ettől megdöglik, de ritkaszövésű tarisnyát, hogy azért kapjon levegőt. Ezt az eljárást csak nyáron követik, mert utána ki kell vinni a napra, hogy megszáradjon.

173. Télen »vert tejet« (iró) összekever petróleummal és huggyal. Az ehhez való hügyot éjszaka gyűjti, egy edényt készítenek elő és ebbe »pisálnak«. Ezzel a keverékkel keni be a tetves állatot. [14]

174. *Kosz.*

Ezt a bőrbetegséget csak pucolatlan jószág kapja. Olyan helyre viszi fürösztetni a marhát, ahol állott meleg víz van. Fürdés után bekeni avas zsírral, vagy olyan olajjal, amit a gép már »kihasznált«. [14]

175. *Szümücsös a háta a marhának. Kukac van benne.*

Hernyónagyságú kukac élőködik a marha hátán. Nem bántja, mert a jószágnak egészséges. Mikor már nagyra szívta magát nem hagyja, hogy magától felbuggyanjon, hanem »mikor megérett« kinyomja. [14]

Szőre lekopott. (L. a lóbetegségeknel.)

Vérülés. (L. a lóbetegségeknel.)

176. *Körömgulladás.*

»Egerfahéjut« főz és a levével a lábát mosogatja. [14]

177. *Lábfájás.*

Esős nyáron a marha sokat megy a mezón sárban. Naponta kétszer hideg vízzel öntözi. Négy-öt nap alatt »megjön« (meggyógyul). [14]

11. Juhbetegségek.

Hályog.

178. »Erős a szeme mint a kő«, meg van dagadva. Száraz dohányt jó apróra dörzsöl, beleteszi egy csöbe, a szemit felfeszíti és belefújja. Utána fehér kristályüveget lisztfinomságúra összetör. Erre azonban borosüveg cserepe nem jó, hanem pl. szemüveg, zseblámpa nagyítója stb. Ezt is belefújja csövön a szemibe, naponta kétszer, reggel és este. Negyedik napra már ez »levágja«, akármilyen hályog is van rajta. [9, 5]

179. A hályog gyógyítására szolgáló következő eljárást már egy öreg bácskai juhásztól tanulta. Kutujáról egy »tincs« szórt lenyír, szurkálóval lyukat fúr a beteg juh mindkét fülébe a bőr alá és a szórt oda bedugja. Ez ott elkezd »rohanni« és lehúzza a szeméről a hályogot. [9]

180. *Takonynáta.*

Ködös időben, vizes füvet legelve kapja meg. Nem tud segíteni rajta, de elmúlik magától. [9, 7]

Kergeteg. Kergeteges a juh. [9, 14]

Nagy portól kapja meg. Mikor nagyon poros a legelő a nagy szárazságtól, az »orralikán« felszív egy hernyót és ez felmegy az agyára. »Ott elkezd járkálni, nyüzsög. A juh ilyenkor nem tart a turmával, mindig félremegy. Olyan, mintha vak meg süket lenne.« A kergeségnek kétféle gyógyítását ismeri.

181. Vékony félméteres gumicsövet feldug az orrlyukán ameddig csak tudja és meddig a juh engedi. Mikor már az agyáig felnyomta, a másik végét szájába fogja és szívni kezdi. Addig szívja, míg a kis hernyót kiszívja.

182. A feje legtetején a bőrt két ujjnyi széles darabon felhasítja. A koponya-csontot jó hegyes bicskával »négyszögletesen körülhúzza« és a csontlapocskát a bicska hegyével felveszi, de vigyáz arra, hogy ne sértse az agyat. A nyílásba behint egy kis sót. A féreg mindig az agy alsó részén rágja, de ez a só felhúzza és tíz percen belül a nyílásnál van. Mikor feljött, a »kukacszedővel« (csiptetővel) kiveszi. A kiemelt csontlemezt visszateszi eredeti helyére úgy ahogy volt. A felemelt bőr belsejét »lizorival« (lisoform) kicsit megkeni és selyemcérnával összevarrja.

183. *Gutaütés.*

»Szél találja« és helyben megdöglik. Nem lehet rajta segíteni. [14]

184. *Sárgavíz.*

Az orra likján jön ki a sárgavíz. Ez a tüdejét öli. »Pompával« (pumpával) szívja ki. [9]

185. *Mete. Metés a juh.*

A legelőn »gyűjtik« esős időben. A »mete« akkora féreg, mint egy »herelapicska« (lóherelevél). Ez belemászik a májába és ott mászkál. Úgy össze-vissza

»luggatja«, hogy legtöbbször belepusztul. Csak dísztolal tudja gyógyítani. Reggel korán legeltetés előtt az egyik csobány a birka száját szétfeszíti, a másik »kalánval« beleteszi a szájába és önti rá a vizet. (9)

186. Az anyajohnak díszolt csak üzekedés előtt szabad beadni, mert utána a bárányt eldobja magától. [9, 7]

14. Trepanáció kergesség ellen. A juhász a birka nyakát a lába között tartja.

14. Trépanation contre le tournis. Le berger tient le cou du mouton entre ses genoux

187. Hurut.

Nem tud ellene orvosságot, de nem is kell, mert elmúlik magától. [14, 9]

188. Megfűtta magát.

Harmatos lucernától, vagy trifojtól kapja. Kis »bojzaágot« (bodzaágot) vág, vastag dróttal kifúrja, egyik végire »srégen csapást csinál«. A »horpaccán« azon az oldalon, ahol legjobban megdagadt, de lehetőleg mindig a balfelin felvágja a bőrt és ott beleszúrja a kihegyezett »bojzaágot«. Úgy tíz centire belenyomja a gyomra irányába. A cső kiálló végén »jó keményen« belefúj, utána »elengedi«. »Ami szél van benne mind kijön, úgyhogy az ember szemit veri ki«. A csövet néhány perc múlva kiveszi és a lyukat selyemcérnával bevarrja. [9]

189. Gyomorcsemelés.

A juh nem eszik, csak megáll és a hideg rázza. »Papucstalpat« (cipőtalpat!) tűzbe tesz, hagyja, hogy megégjen és kiveszi a tűzből. A fekete szénén égett bőrt lisztfínomságúra törli és félliter juhsavóval összekeveri. Beletölti a juh szájába. Ettől »megjön«. [9]

190. *Vérülés.*

A csobán rögtön észreveszi, ha valamelyik juh nem eszik. Ezt azonnal megfogja és nézi, hogy hideg-e a füle és hideget fúj-e az orrán. Ha hideget fúj és a két füle is hideg, akkor »megsúrolja a pofáját, meg az összes testit«. Megkeresi a pofáján azt a vérinat, amelyik a »fejiből« jön le a szeme alatt, a szája mellett a »buzgójáig« (állá oldaláig). Az inat kívülről jól megsúrolja, ráteszi a véritóbicska élet, kis fapálcával rákoppant. Ez az inat meglyukassza és omlani kezd belőle a vér. Hagyja, hogy öt percig folyjon, utána kis sóval megsúrolja és ettől eláll a vérzés. Végül megdörzsöli jól a juhot, megfogja a farkánál, kétszer-háromszor jól megrántja és elengedi. Néhány perc múlva »fogott es enni«. [9, 7]

191. *Tőgymelegedés.*

A tőgye nagyon megdagad és megpirosodik. Patakból hoz fehér földet és hideg, jeges vízzel összegyúrja jó sűrűre. A juhot lefekteti és a masszát rátapasztja a tőgyire, utána ruhával felkötöi »derekba«, hogy ne essen róla le. Ezt a kezelést négy-öt napig naponta kétszer végzi. [9]

192. *Dagadtőgyű.*

A kocsmárostól vesz »darabjeget«, ezt vízbe teszi. Ebbe a jegesvívbe mártott ruhával borogatja. [9]

193. *Himlő.*

Két hátsólába között a tőgyinél »kis apró szökések« (pattanások) ütnek ki, amikben »sárgavíz« van. »Tőbec« (varrotűbe) ujjnyi hosszú selyemcérnát fűz, behúzza a tőgyibe a bőr alá. Ugyanígy behúzza egyet-egyét a két hátsócombjába. Ezen hamarosan kiszivárog a sárgavíz. [9]

194. *Var. Varas a juh.*

Hordóba annyi vizet tölt, hogy az egy juhot elleljen. Ebbe félliter kreolint önt. A varas (rühes) juh gyapját lenyírja és a beteg állatot beleteszi a hordóba. Itt szappannal cca tíz percig mossa. Ugyanebben a vízben mossa egymásután a többi is. [9]

195. *Juhtetű.*

»Kreolinás«, meg kékköves vízzel mossa le a juhot az előbbi módon, de nem nyírja le a gyapját. [9, 7]

196. *Hull a gyapja.*

Ha télen »meleg helyt telet istállóban«, a gyapja hullani kezd. Ilyenkor egyszerűen kirakja a hidegre. [9]

197. *Megvesz a juh.*

Vesztett kutya megmarja. Ezen csak orvos tud segíteni.

198. *Nyü.*

Kukac megy a lábára. »Kreolinával« gyógyítja. [9, 7]

199. *Lábfájás.*

Az öregek készítettek a »lábfájós« (körömfájós) juhok részére egy nagy »deszkaválut«. Vettek húsz kiló meszet, a vályúban megoltották, »vízzel« felkeverték, feláztattak két kiló kékkövet és azt is beleöntötték a mészhöz. Az így elkészült meszes-kékköves oldat egy juhok a térdéig ért. Ezen a vályún »az összes turmát« (egész turmát) naponta háromszor áthajtották.

200. Ma már ezt is kreolinos oldattal gyógyítja. [9]

201. *Vizel, vagy ganél fejés közben.*

Amelyik juhnak ez a baja, annak megrángatja jól a farkát, a ganét meg benyomkodja a szájába. Többet nem fordul elő nála. [9]

202. *Fejés közben szökik kopóra.*

A bukovinai racka annyira vad volt, hogy a fejő csobány fején is keresztülugrott. Amelyik így fejés közben »szökött kopóra« (magasba szökik), annak »madzagból« hámot készített a csobán mint a lónak, a két végét jó szorosan magához vonva rákötötte a derekára és így már állott a juh nyugodtan. Ezzel a hámmal zavartalanul fejhettek. [9]

15. *A bárány farkának levágása.*

15. Coupe de la queue de l'agneau.

203. *Hosszú a farka.*

Ha a fejősjuhnak hosszú a farka, nem tud ettől fejni, akkor levágja, hogy ne lógjon a tejebe. Már báránykorában is levágja, ha úgy látja, hogy majd hosszúra nő. [9]

12. Disznóbetegségek.

204. *Fáj a lába.*

A lábát vízzel tisztára mossa és a körme közét lizoros vízzel locsolja meg. [14]

205. *Zörtyöl az orrán.*

Azért zörtyöl, mert fejtífusza van. Ennek csak »friss fejés« tejet ad néhány-szor és »megjön«. [14]

206. *Habzik a szája.*

Aludttejet, meg savót ad neki néhány napig, de »mértékrek«, nem sokat. [14]
Gusája kerül.

207. A nyaka megvastagszik, nem eszik. A sulyokkal (mosósulyokkal), »amivel sokféle ruhát vertek« a nyakát »megkerítik« háromszor, utána gatyamadzagot köt a nyakára és rajtahagyja. [14, 16]

208. Másik gyógyításmódja az, hogy tiszta ecetet önt a hátára és megsurolja. Vagy az előbbit használja, vagy ezt a gyógyítást, mindkettőtől egyformán »megjön«. [14]

209. *Szorulás.*

»Krisztért« (beöntést) ad tiszta langyos vízzel. [14]

210. *Szomorú.*

Látja, hogy »egyébként jól volna, csak hogy szomorú nagyon«. A fülén a vérinat megvágja bicskával. A fekete rossz vér kifolyik és a piros vérnél a vérzés már megáll magától. Ezután »vigabb a disznyó«. [14]

13. *Tyúkbetegségek.*

Bukovinában nem döglöttek annyira a tyúkok, ott »gyéren volt a dögség«. Csak egyféle betegséget ismertek, ha »a tarajik megkékül«, itt ismerkedtek meg Magyarországon az utána említett három betegséggel. Bácskában a közeli tanyásoktól tanulták meg az orvoslásukat.

211. *Tarajik megkékül.*

Attól van, hogy a »májik megrohadott«. Borsos puliszkát adnak nekik fokhagymásan. A bors, amit beletettek nem ez a most használt borspótlék, hanem »csípős« bors. [5, 10, 11]

212. *Herget a torkából.*

»Noha« (direkttermő nova) bort adnak nekik három-három »kalánvól«, a kakasnak négyel. Mikor megisszák, utána úgy »danolnak« tőle. [10]

213. *Csendesen kullog és a begye meg van dagadva.*

Úgy hallotta, hogy a sok kukoricától van ez, mert a kukorica nagyon »nehez«, meghízna, a zuzájuk »zsírval« keveredik és el kell pusztulniok. Csak azzal gyógyítják, hogy nem adnak »terebuzát« nekik. [10]

214. *Fájni kezd a lábik.*

Borsos puliszkát adnak fokhagymásan, mint akkor, ha a tarajik megkékül. Ez egy hét alatt meggyógyítja. [10, 5]

215. Ha tyúkot vásárra visznek eladni, egy-két tollacskát letépnek róla, hogy el ne vigye a tyúkok egészségét. [5]

14. *Kutyabetegségek.*216. *Zsigoráj.*

Szédülve megy ettől a kutya. »Rossz szél csapta meg.« Forralt tejet ad neki. [9]

217. *Veszetség.*

Nem tudja gyógyítani. Az ilyen kutyát megöli. [9]

15. A döglött jószág.

218. Ha a ló, vagy »tehen« megdöglött, a »sinternek« adják oda, az elviszi a dugkútba és a bőrét a gazda visszakapja, amit azután a vásárban elad. A dögbőr árán nem vesz »semmi elevent«. A ház körüli dolgokra vásárolja el. Tehát nem vesz csibét, nem teszi hozzá új tehén árához, hanem pl. edényeket vesz rajta.

»Úgy mondják szerencsétlen pénz az.« [5]

219. A juh megdöglését a bács azonnal »megjelentik« a johosgazdának. Ez feljön az esztenához és előtte megnyúzza a következő módon. Megfogja az egyik hátsó lábát, ott a bőrt kicsit felvágja. Keres egy vékony pálcát és ott ahol megvágta, beledugja a bőr alá, kétszer-háromszor megforgatja, meghúzza és kiveszi onnan. A hasítékot kétoldalt megfogja és erősen belefúj, úgyhogy a bőr alá nyomuló levegő a bőrt elválasztja a hústól. Ezután a hasán a tógyitól a nyakáig felhasítja és mindanégy lábán hosszan végigvágja a »hasához való hasításig«. A bőrt a hátsó combjánál kezdi húzni és a fejnél végzi be a nyúzást. A fején a két fület is a bőrhöz veszi hozzá, hogy »ismerszódjék meg a füljegye a bőrön.« Ezzel a művelettel tíz perc alatt elkészül. Utána a johosgazda előtt felboncolja, hogy miben döglött meg: epéje, vesebaja miatt, vagy »métély volt benne«, »ütése volt-e« — ezt hamar megtalálja a gyakorlott csobány és az ehhez értő gazda is. [9]

220. Ha egészséges juhot öl meg fogyasztásra, annak előbb a nyakán a bőrt hosszan felvágja és a vérinakat, meg a gégégjét keresztben átmetszi. A nyúzást a fenti módon végzi. A fejit és a négy lábát odaadja a kutyáknak, a hasát felhasítja, a belit kidobja.

La pratique vétérinaire des habitants d'Istensegits. La commune d'Istensegits (Tibeni, dép. de Rădăuți) se trouve en Bucovine, au pied des Carpathes du Nord-Est. Elle est un des cinq villages qui furent fondés, entre 1776 et 1785, par les Sicules enfuis de Transylvanie à cause de la terreur des Habsbourg. En 1943 l'Etat hongrois ramena tous ces Sicules en Hongrie et les établit dans la Bácska, partie temporairement rattachée de la zone située entre le Danube et la Tisza. Du fait de la guerre ce groupe ethnique dut s'enfuir de nouveau pour s'établir, après beaucoup de pérégrinations, dans son habitat actuel. De nos jours la population de jadis des cinq communes vit disséminée dans 32 villages des comitats de Tolna et Baranya. C'est dans cette région que nous avons exécuté notre enquête, ramassant la plupart de nos données chez les colons originaires d'Istensegits de la commune de Hidas (com. de Baranya).

En Roumanie ce groupe ethnique, entouré de masses alloglottes, avait très bien conservé ses traditions. C'est l'isolement qui lui permit de rester fidèle aussi à certaines pratiques vétérinaires populaires, très différentes de la méthode des vétérinaires roumains.

La plupart des paysans d'Istensegits savaient et savent même aujourd'hui guérir le cheval, les bovins et le porc. Néanmoins, on s'adressait volontiers à certaines personnes particulièrement versées dans ce domaine. Quant aux guérisseurs renommés de la génération antérieure, nous n'en avons retrouvé qu'un seul, mais celui-ci est si vieux qu'il se rappelle relativement peu des connaissances qu'on lui attribue. Parmi les hommes moins âgés on trouve à Hidas deux bons guérisseurs. L'un d'eux avait appris ce métier dans sa jeunesse du vieillard que nous venons de mentionner. Connaissant les deux personnes intéressées à la transmission des traditions, nous avons eu l'occasion d'observer de près le processus en question.

Tandis que les chevaux, les bovins et les porcs sont soignés par le maître de la maison, c'est la femme qui guérit la volaille. Seul le berger sait soigner les moutons.

Les pratiques vétérinaires sont presque sans exception d'un caractère rationnel. En revanche, on rencontre des éléments magiques dans les coutumes relatives à la protection des jeunes animaux et de l'étable, ainsi que dans les croyances qui s'attachent au lait.

Voici les problèmes traités dans le présent article : 1. Vétérinaires paysans. 2. Tradition 3. Principes généraux des pratiques vétérinaires. 4. Protection de l'étable (ou de l'écurie). 5. Reproduction, mise bas, castration (avec des sous-chapitres consacrés aux différents animaux). 6. Croyances concernant le lait : a) procédés préventifs, b) coutumes attachées à la production, c) Croyances concernant le beurre et le lait de mouton. 7. Incantation. 8. Maladies du cheval. 9. Amélioration de l'état de santé des chevaux avant la vente. 10. Maladies des bovins. 11. Maladies de mouton. 12. Maladies de porc 13. Maladies de poule. 14. Maladies de chien. 15. La charogne.

Adatok a szilágysági népi űrmértékek kérdéséhez.

A magyar néprajzi kutatás, úgyszintén gazdaságtörténetünk is nagyon szegény a nép által használt mértékegységek kérdésében. Ennek hiánya elsősorban a gazdaságtörténetet és gazdaságnéprajzot illetően jelentkezik. Léderer Emma negyedszázada megírt űrmértékekről szóló munkája után (Századok, 1923 : 123—157, 305—326) legfeljebb kisebb közleményekben érintették gazdaságtörténetészeink (Jakó Zsigmond: Az erdélyi mértéktörténet kérdéseihöz. Erdélyi Múzeum, 1945 : 240—243) ezt a témát.

Ennek az agrártörténetet kiegészítő kutatásnak az alapjait volna hivatott támogatni a levéltári kutatások mellett a mértékegységek etnográfiai vonalon való tanulmányozása.

Mértéktörténetünk legbiztosabb forrásai a magyar nép között vannak széjjelszórva; az adatok feldolgozása egyúttal fényt derítene arra a változatos és tarka képre is, melyet az erdélyi gazdasági egységeket képviselő területek sokfélesége mutat.

A Szilágyságban ma használatos mértékegységek nagyon kevés kivétellel valamikor hitelesen használt törvényes mértékek voltak. Származásukat illetően a valószínűség a kolozsvári eredet mellett szól, bár a megye, mint Erdélyhez tartozó Partium (Közép- Szolnok és Kraszna vm.) a váradi, kolozsvári, szebeni és debreceni hitelesítők mindegyikétől kapott az idők folyamán a megfelelően közhasználatra elrendelt hiteles mércéket.

A gabonamértékek alapját a *véka* képezi. A gabonaméréssel kapcsolatos nagyobb vagy kisebb mértékegységek is a vékához méretnek. Ūrtartalma szerint ma Szilágyságban kétféle vékát használnak. Az általánosan használt véka a *harmincliteres*, más szóval *tizennyolc kupás*, mely Erdély Magyarországhoz való csatolása után honosodott meg végleg (1848). Ezt megelőzően a *tizenkét kupás* (húsz literes) vékát használták, mely az erdélyi megyék legnagyobb részén ma is, mint általánosan használt véka ismeretes. Szilágyságban ezt nem hívják vékának. Bár mint mérőeszköz használatos, de csak *húszliteres* néven említik s mindössze Szilágycseh környékén használatos rá a *kisvéka* elnevezés. Megjegyzendő, hogy mind a harmincliteresnek, mind a húszliteresnek nevezett véka mindegyike kevesebb a harminc, illetve a húsz liternél.

Erdély különállása idején a Szilágyság területén is a kolozsvári és egyéb erdélyi magyar területek mintájára a *tizenhat ejteles* véka volt használatos, melyre vonatkozólag az Approbatae Constitutiones is rendelkezik (III. rész, XLV-ik edictum). Hogy ez a török háborúk folyamán mennyire változott a nagyváradi hitelesítő hely hatása alatt, nem mutatható ki, de a mult század folyamán kiment a használatból. A mai helyzetet véve alapul a tizennyolc kupást vehetjük a szilágysági űrmérték alapjául. Emellett szórványosan használatos a tizenhat kupás véka is, mely valószínűleg a kolozsvári vékának a maradéka. A mult század első felében még az egész megye területén használatos volt. A rátoni református egyház számadáskönyvének egyik 1831-ből való adata is a vékát tizenhat kupában állapítja meg. A község azonban ma a tizennyolc kupás vékát használja. Ezek szerint a tizennyolc kupás véka csak a mult század második felében hódított tért.

Ma a vékást a bükk- és rézhegyi szlovákok készítik keményfából.

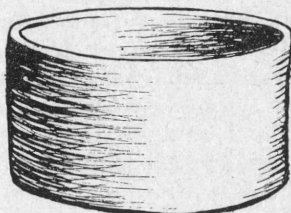
Egy másik gabonamérték a *köböl*. Szintén régi magyar gabonamérték, mely Magyarországon kívül még csak Erdélyben volt használatos. Erdélyben két fajtája volt ismeretes: a kolozsvári és a szász köböl (v. ö. Jakó Zsigmond, i. m. 240—243).

A kolozsvári köből nyolc vékás volt, mely az ejtelek számarányát is véve alapul százhuszonnyolc ejtelnek felel meg. Ezzel szemben a ma használatos szilágysági köből négy véka, melyet újabban egyszerűen csak *mázsának* neveznek. Ezek szerint a valamikor rendeletileg is használt kolozsvári nyolc vékás köblöt a négy vékás köből szorította volna ki még a mult század folyamán.

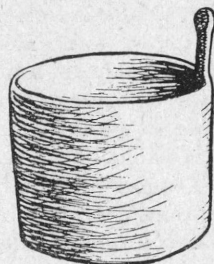
Átvitt értelemben még használják a vékát a szántóterület meghatározására is. Így pl. a fordulók búzaparcellái általában 2—4—6—8 vagy 12 vékásak. Egy hold föld (1600 négyszögöl) vetőmagszükségletének megfelelően rendszerint hatvékás. Ez a területmeghatározás egész Szilágyság területén egységes. Kivételt csak Tasnád környéke és az Érmellék képez, ahol a köblöt veszik alapul.

A véka kisebb részei szintén gabonamérésre használatosak. Ezek a *félvékás*, *negyedvékás* név alatt ismeretesek. Az utóbbit egyes falvakban (Panit, Egrespatak, Magyarkecel, Krasznarécse) *köpece* néven nevezik. Szintén fából készül. Fül nélküli felfelé keskenyedő formája van.

Ehhez hasonló formájú, de füles mérőedény a *kártyus*. Űrmérete változó s főleg beszerzési helyétől függ. Ha Bükk és Rézhegység szlovákjaitól veszik, akkor pontosan egy negyed vékának felel meg, ha azonban az Érchegység mőcseitől szerzik be, hét és tíz liter között mozog. Az eredeti kártyus négy és fél kupának (hét liter) felelt meg s gabonamérésre használták. (A rátoni ref. egyház számadáskönyvei a vetni való málé kártyusának árát 43 krajcárban állapítják meg.) Ma már azonban gabonamérésre nem használják s csupán a bor- és mustmérésnél szolgál.

1. ábra. Mezőverese gyházán használt kupás.

2. ábra. Vértölgyi vajtikós.

A gabonamértékeket illetően a magyar és román falvakban semmi eltérést nem találunk. A románok ugyanazt a vékát (*mierțe*), kártyust (*cofă*) használják, mint a magyarok, sőt a zsákok formáit és nagyságát is egyformán a vékához mérik. A leggyakrabban használt a három és fél vékás zsák, de találunk három, négy és egészen ritkán ötvékás zsákokat is.

Az űrmértékek másik egysége a *kupa*. Eredetileg az *ejtél* is használatos volt és ez képezte a bormérés alapját, de ma már sehol sem ismeretes. A XVIII-ik század végi Horhi Miklós féle Méhészkönyv lelei méhészre még a bort ejtellel méri, de ma már a leleiek legöregebbje sem emlékszik rá. Úrtartalma a mai kupának felel meg, vagy legalább is nagyon közel állott hozzá. Ezt bizonyítja az az adat is, hogy pl. mikor 1691-ben a kolozsvári mértékek alapjául Szebenből hozatnak hiteles ejtelt és vékát, kikötik, hogy egy véka tizenhat ejtel, egy veder pedig nyolc ejtel kell, hogy legyen. Ez az arány ma is egészen megközelítőleg fennáll a kupát és a vékát, valamint a vedret illetően. A kupa ma nemcsak a Szilágyság, hanem az egész Erdély területén egyaránt használatos űrmérték.

Rendszerint másfél liter, de kisebb-nagyobb eltéréssel sokszor falvanként változik úrtartalma. Van falu ahol csak tizennégy decit számítanak egy kupára (Ditró), máshol meg csak tizenkét decit (Gyergyóalfalu), de előfordul olyan falu is, ahol tizenhat-tizennyolc decit is meghaladja.

A kupást fatörzsből, vagy falemezből készítik, s *vándorpintérek*, *vándorkádárosok* hozzák forgalomba. Főképpen lisztet és tejet mérnek vele.

Szintén kupához mért nagyobb mértékegységek a *kétkupás*, a *korpamerő* és a *vajtikós*. A *kétkupás* és a *korpamerő* egyforma úrtartalmúak, csak más és más faluban kapták elnevezésüket használatuknak megfelelően. Egyedülálló jelenség azonban a *vajtikós*. Szilágyságban egyedül csak Vervölgyön ismeretes és házilag készítik. Készítési módja a következő: rakottya-fából (Kecskefűz—*Salix caprea*) egyetlen törzset kivájnak. Az *ajjának* a helyét kivájva vízbe teszik míg megdagad. Ekkor az *ajját* beleillesztve kiszárítják. Űrméretére nézve a kétkupást közelíti meg, de valamivel kisebb. Tíz vajtikós alkot tizennyolc kupát.

Mint a kupához mért űrmértékek változatait meg kell említenem a *Mező-vere-segyházán* és környékén (Szolnok—Doboka vm.) használt *tizennyolc kupást* és a *mázsát*. A tizennyolc kupás a szilágysági vékának felel meg, ezzel szemben az itteni vékának nevezett mérték húszliteres. A mázsát, ellentétben a más-helyen súlyra való értelmezésével, itten szintén űrmérés jelölésére értelmezik és 72 kupát számítanak egy mázsára.

Az eddig felsorolt mértékek többé-kevésbé a gabonamérés céljait szolgálták. Rátérve a bor és egyéb ital mérésére használt mértékformák tárgyalására elsősorban megint a *kupát* kell megemlítenem, amely mellett azonban, mint különálló egység szerepel az *itce* és a *meszely*. Figyelembevve az országban használt itcefomák sokféleségét, a szilágysági itce űrméretét még nem sikerült megállapítanom. A mult századi rátoni ref. egyház számadási jegyzőkönyvei csak annyit említenek meg, hogy egy-két *meszely*. Ezek mellett szerepel a harmadik bormérő egység: a *veder*, melynek űrmérete nyolc kupa. Ma már az itce és a *meszely* is csak emlékeiben él. Vervölgyön ugyan még ma is itcével mérik tejbeméréskor a tejet két itce után számítva egy *kerülőfejést*. (*Kerülőfejés*: a juhnyáj egyszeri fejésére való jog.) Erre a célra van a község tulajdonában egy faedény, melyet egy régi itce nyomán készítettek egy pár évtizeddel ezelőtt. Ez kevés híján egy felliternek felel meg.

A másik bormérték a *veder* ma is használatos. Űrmérete nem egységes és nem meghatározott. Eredetileg pontosan nyolc kupának felelt meg, s a falusi kádárok (Hadadnádasd) meg a hegyi szlovákok és mócok által készített csebrek és dézsák ma is 11—12 liter között mozognak (szüretelő dézsák), legtöbb helyen azonban leegyszerűsítették tíz literre, a hektót is tíz vedernek számítják.

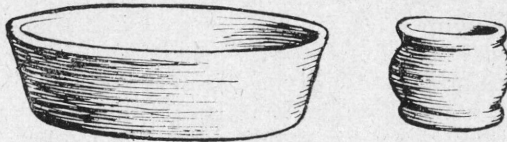
A többi bor- és szőlőmérőedényeket is a vederhez arányítják. Így pl. a *puttony* két vedres, a *szüretelő dézsa* egy vedres, a mont (törköly, kipréselt szőlő) és gugyi (pálinkafőzéshez megerjesztett szilva és egyéb gyümölcs) gyűjtésére szolgáló *kádak* (románul răcitoare) átlagban 150—160 vedresek.

Ugyancsak a vederhez arányítják a hordókat is. Pl. a zilahi és hadadnádasdi pintérek által készített hordók általában 12, 24, 30, 40 és 48 vedresek. Méreteit azonban nem találják el. Eredetileg mint hiteles bormérőeszköz szerepelt a köztudatban. Erről pl. az *Approbatæ Constitutiones III.* szakaszában a »Hordók állapotjáról« című LXXXIV. edictum is megemlékezik, amennyiben a 80 vedres hordónál egy, a 40 vedres hordónál pedig félveder kárt enged csak meg. Az úrtartalom meghatározására a paraszti köztudatban ma is használják. »Van egy kis hordó borom« stb.

A kupánál kisebb mértékegység a *fertály*, mely egyes falvakban (Magyar décese, Kékes, Dësháza, Szér stb.) egy negyed kupának, míg más falvakban (Balla, Goroszló) egy nyolcadnak felel meg. Főleg pálinkamérésre használják a szőlősgazdák. Cserépből vagy bádogból készül. Magyardécsén pl. külön cserépedények vannak erre a célra, az úgynevezett *fertályosok*, ezek azonban mind régebbi eredetűek, ma már kezdi kiszorítani a boltban vásárolt *decis*, *féldecis* stb. Ugyancsak pálinkamérésre használatos a *parció*, meg a *félparció*, mely a kupának tized, illetve huszad része. Bádogból vagy cserépből készítik őket (v. ö. Tuzson Sándor, Olajüttetés Felsőháromszéken. *Miscellanea Ethnographica*. I, 72. Cluj 1947).

Ezek a Szilágységben használatos űrmértékek, melyek pontosabban meghatározott űrtartalmúak s történeti multra tekintenek vissza. Nagyon érdekes a ma használatos hivatalos űrmértékeknek: a liter, deci, féldecis egyeztetése a régi eredetű mértékekkel. Így nem egy helyen a régi vékát húsz, illetve harmincliteresnek nevezik s a kisebb részeit is öt- vagy tízliteresnek készítik.

Mellettük még meg kell emlékezni azokról az űrmértékformákról, melyeknek űrmérete meghatározatlan s elnevezését pusztán a nép találékony-sága folytán az illető edény, vagy használati célja után nyerte. Ilyen fajta mérőedények: a *csupor* a tejfel mérésére (0.5—1.5 literes cserépcsupor, paraszti fazekas készítmény), a *szilke* a lekvár, földieper, szeder es egyéb gyümölcsök mérésére. Ennek űrtartalma 2—3 és 5—8 deci között mozog. Hasonlóképpen használatos a *tángyér* gombamérésére, valamint a *kosár* a gyümölcs mennyiségének a meghatározására.

3—4. ábra. Dësházi fontos és rézpormérték.

Mint különálló érdekességet ugyancsak itt kell megemlítenem a dësház fazekasok *fontosát* és *rézpormértékét* is. A *fontos* kicsiny cseréptányérka. Átmérője 10 cm, magassága 3 cm. A fazekas maga készíti és a máz keverésére szolgáltat mértéket. A *rézpormérték* ennél is kisebb, szintén fazekas készítette cserépedényke, melynek mind magasságában, mind szélességében a mérete 3 cm. A mázhoz szükséges réz- vagy vaspor keverését szolgálja.

A népi mértékegységek felkutatása bármilyen jelentéktelennek is tűnik fel gazdaságtörténeti, valamint gazdaságnéprajzi szempontból mégis igen fontos adatokat vethet fel.

Kovács Géza

Contributions à l'étude des mesures populaires de capacité en Szilágy-Sălaj (Trânsylvânie): Les mesures de capacité qui sont répandues en Szilágy, avaient été jadis des mesures officielles: pour le blé on se servait du *véka* (boisseau: 30 ou auparavant 20 litres, autrement 16 *ejtel*-s) et du *köböl* (à 8 ou 4 boisseaux: le *köböl* de 4 boisseaux s'appelle «quintak»). Au «sens figuré», le terme de *véka* est employé pour désigner l'étendue d'un champ arable. Une mesure de capacité déjà disparue est l'*ejtel*, au lieu duquel toute la Transylvanie emploie la *kupa*; les vases servant à la mesurer sont mis en circulation par des tonneliers ambulants. La *kupa* est souvent la mesure du lait et de la farine. Outre la *kupa*, le vin et d'autres alcools sont mesurés à l'aide du *meszely*, de l'*itce* (litron, chopine) et du *veder* (litt. «seau»): c'est au dernier qu'on rapporte le *putony* (hotte), la *dézza* (baquet) et le *kád* (cuve), ainsi que le ton-

neau (*hordó*), unité d'une capacité moins stable. Le quart ou la 8e partie de la *kupa* s'appelle *fertály*; depuis quelque temps cette unité commence à être évincée par le *decis* et le *féldecis* (decilitre, demi-decilitre), dus à la pratique des boutiquiers. La 10e partie de la *kupa* est la *parció*. Toutes ces mesures sont fabriquées en argile ou en fer-blanc. — D'autre part, on peut observer, comment on essaie d'établir une certaine relation entre ces mesures historiques d'une capacité assez bien établies et les mesures modernes. — Quelques autres mesures sont beaucoup plus flottantes; elles s'expliquent par l'usage de certains récipients en guise de mesure de capacité. Telles sont le *csupor* (petit pot) pour la crème, le *szilke* pour les fruits des forêts, le *tányér* (assiette) pour les champignons, le *kosár* (corbeille) pour les fruits en général, etc. Les spécialités des poteliers de Désház sont deux unités mesurées à l'aide de vases d'argile fabriqués par eux: le *fontos*, pour la mixtion de l'émail et une mesure de la poudre de cuivre.

Nyársalás Göcsejben.

A szemtermelésnek a paraszti gazdálkodásban való előnyomulása vetette fel a szalma elraktározásának problémáját. Azokon a területeken, ahol csűröket, pajtákat nem építettek, vagy ezek a szalastakarmány elhelyezésére használatosak, ott a szalmát kazalba rakják. Innen a kazalból vesznek el mindig annyit, amennyi épen szükséges tüzelésre, almozásra, esetleg takarmányozásra. Az elvétel szalmanyóvóval, vagy szalmavágóval történik¹⁾ esetleg úgy, hogy annak belső része fogy ki először s a megürült rész különböző használati eszközök átmeneti raktározási helye. Tarthatnak itt télen állatokat is. Ilyen esetben az Alföldön akolszerűen rakják a kazlat s annak szalmafalát az ott telelő szarvasmarha vagy juh tavaszra átrágja.²⁾

A kazal rakása csépléskor történik. Országszerte használatos ma már az elevátor, ami a szalmát felviszi a kazalra s ezáltal az egész munkafolyamat leegyszerűsödik. Vannak azonban jelentős szigetek, főleg a dombos, hegyes vidéken, ahol az elevátor a telkek kicsinysege miatt nem honosodhatott meg s a kazal rakása nem gépi, hanem emberi erővel történik. Így az alább ismerttetett területen, Göcsej északi részében, Bödében és környékén, Salomváron, Hottón, Zalalövön, Boncódöldén, Csonkahegyháton a kazal rakása *nyársalással* történik.

Más vidékről ismerjük a szalma kazalra való hordásának egyéb módszerét is. Ramocsaházán a gépből kijövő szalmát rudashordó rudakra rakták és lépcsődeszkán vitték fel a rudashordók a kazalra.³⁾ Az Alföldön általában a szállítás úgy történt, hogy nyomtatáskor a szérú körül rudasokba rakott szalmát villahegyhordó rúddal hordták a kazal helyére.⁴⁾ Akét eljárás között nem lehet lényeges különbség. Ez a szállításmód az Alföldön régebben szokásos vontatásból fejlődhetett ki. A kévekötés divatbajotte előtt a levágott gabonát boglyába rakták s rúdon, rúd nélkül, láncsal vagy kötéllel vontatószekéren szállították a szérúre. A kisebb boglyát rudasnak is nevezték, a rudas a petrencével is egyet jelentett.⁵⁾ A kévekötés meghonosodásával a vontatás lassan megszűnt, viszont a géppel cséplelt szalma egy csomóját nevezik ma rudasnak, amit rudas-

¹⁾ A Göcsejhez hasonló szalmavágót közöl Gunda Béla, a borsodmegyei Meszesről, Szalonnról. A göcseji kampója újabban vasból van. NÉ. 1937., 62 34 [bc. ábr.] — Borsodban szalmahúzóznak nevezik.

²⁾ Györffy I., Takarás és nyomtatás az Alföldön. NÉ. (1928.), 43.

³⁾ Nyárády Mihály: Az őszi rozs termelése Ramocsaházán. NÉ. 1930., 100.

⁴⁾ Turi Mészáros István: Adatok az Alföld gazdálkodásához. NÉ. 1929., 43.

⁵⁾ Turi Károly: Cséplés Cegléden. Népünk és Nyelvünk, 1931., 140. V. ö. még Balogh István: Vontató és boglya. Népünk és Nyelvünk, 1936., 123.

hordó rúddal (rudast hordó rúd) szállítanak a kazalra.⁶⁾ A villahegy és rudas kifejezés nyilván azt a szalmaegységet jelenti, amit rajta hordanak. Míg azonban a rudas megjelölés a régebbi vontatásra utal, addig a villahegy nem.

Tardoskedden, a Kisalföld északi peremén, háromágú hosszúnyelű szalmaadogatóvillával hordták a nyomtatáskor kicsépeelt szalmát a kazalra.⁷⁾ Ehhez az eljáráshoz hasonlít legjobban a göcseji módszer, csak a szalmát nem villával, hanem nyárrsal hordják.

A nyárrsal kapcsolatba hozható a mereklye is, mely mintegy 2 méter hosszú, karvastagságú jól kihegyezett karó, közepén, alul derékszög alatt átütött csappal, mellyel a kazalra a szénát vagy szalmát felhordják.⁸⁾ Formája és használata tehát azonos a nyárrsal, a különbség mindössze annyi, hogy ez eredetileg a szénamunka eszközünek látszik s szalmahordó jellege csak másodlagos. A Szatmárból ismeretes bukóvillát funkciója szintén összeköti a nyárrsal.⁹⁾

1. ábra. Egy nyárs szalma összeállítása. (Böde).

A munka első fázisa a nyárs összeállítása. Ez a két vágónak és a vezetőnek a feladata. Mindhárman lányok, esetleg asszonyok. A cséplőgép szája előtt állanak, egyik vágó jobbról, a másik balról, kezükben favillával s a gépből kidobott laza szalmát villájukkal összenyomják, vágják. Az újabb és újabb adag szalmát is hozzávágják, mindig a gép felé eső oldalról ütögetve, míg a vezető felülről nyomogatja. Mikor 2—3 méter hosszú rész együtt van, akkor a vezető a villája nyelét alája dugja előlről s a két vágó hátulról a villájával néhány méterrel odébb taszítja. (1. á.) A taszításkor a szalma még jobban összetömődik. Még egy ugyanilyen csomót állítanak össze és hasonló módon odatolják az előző csomó végéhez. (2. á.) A vezető és a vágók még ütögetik, formálják a darabot, hogy minél tömöttebb legyen s készen áll a vágott szalma, egy kb. 4 m hosszú, 120 cm széles, 50 cm magas szalmarakás, melybe a nyársat szúrják.

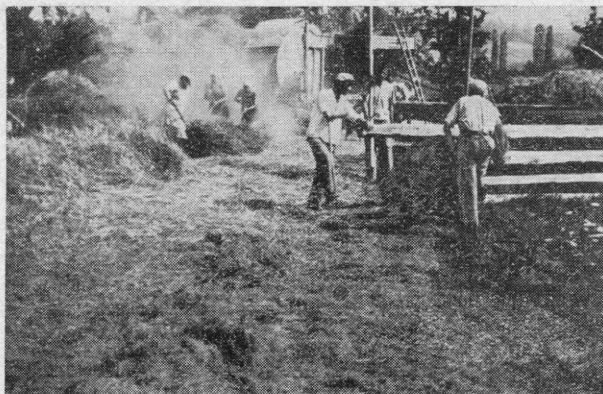
⁶⁾ Györffy i. m. 15—19.

⁷⁾ Morvay Gyula: Nyomtatás Tardoskedden. NÉ. 1929. 53.

⁸⁾ Nyr. V. 568. A Székelyföldről említi, de ismeretes még Szilágyban is. V. ö. Nyr. IX., 564. és MTSz.

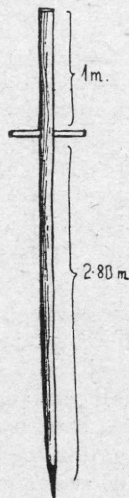
⁹⁾ NÉ (1931.), 86. és Népr. Múz. Fényképtár F. 57886—87.

A nyárs összeállítása női munka, nagy erőt nem kíván, de gyorsaságot igen. A szalma folyamatosan jön a gépből, megállani nem szabad, mert egymásra hányódik rendezetlen formában, amiből jó nyársat nem lehet összeállítani. Ügyelni kell arra is, hogy a szalma tömött legyen, a szálak összekapcsolódjanak a nyárstengely irányába. Ne legyenek különálló csomók sem, mert azok a felemeléskor kihullanak.

2. ábra. Egy nyárs szalma összeállítása. (Böde.)

Egy gépnél 2—4 nyársaló dolgozik attól függően, hogy milyen messze kell hordani a szalmát. A nyársalás nehéz munka, mindig legényember végzi. »Aki-

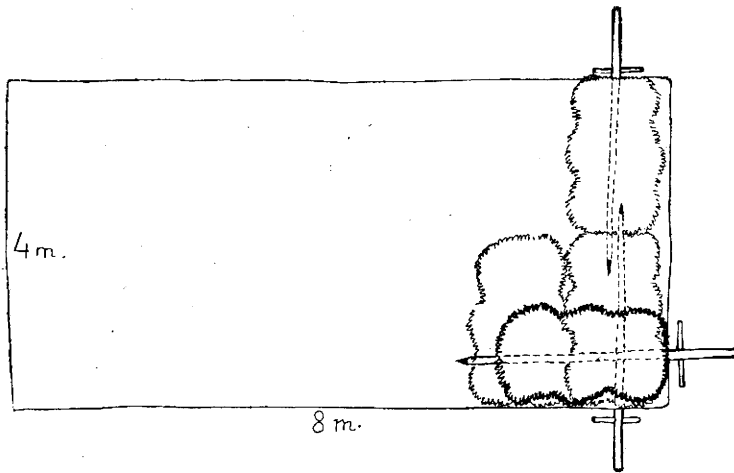
3. ábra.
A nyárs.

4. ábra. Nyársvitel. (Böde.)

nek az asszony kiszíjja az erejét, annak már nem való a nyársalás.« Egy nyárs szalma súlya 68—72 kg, amit létrán fel kell vinni a kazalra, s bizony elég sokszor kell fordulni.

A nyárs 3-80 m hosszú vége felé keskenyedő fenyőfarúd, végén rendszerint vasheggyel. (3. á.) Alsó legnagyobb átmérője 8—10 cm. 90 és 100 cm magasságban a nyárs át van fúrva és az egyik lyukba ujjnyi vastag 20—25 cm hosszú bot van keresztbe dugva: a szalmatartó. Azért van kettő esetleg három lyuk, hogy a nyársaló a kar hosszúságának megfelelően állíthassa be a szalmatartót.

5. ábra. Kazalrakás rendje.

Ha a vágott szalma elkészült, akkor a nyársaló a rudat megfogja, balkezeivel a szalmatartó alatt, jobbkezeivel a végét. Beleszúrja a szalmarakás közepébe úgy, hogy a vas a végén kijöjjön. Felveszi a nyársat a vállára, a nyárstámasztó pedig a nyárs végét emeli s a nyárs kiegyenesedik. A szalma ilyenkor összenyomódik s a nyársrúd vége a szalmából kiemelkedik. (4. á.) A szalma a nyársaló fejére és vállára nehezedik (1. á.), ezért fején mindig sapkát visel, leginkább úgy, hogy annak ellenzője hátrafelé néz. A nyárs alsó részét baltenyerébe teszi, jobbkezeivel a szalmatartó alatti részt tartja, vagy ha esetleg ügyesebb, ez a keze szabad lehet. Így a szalmával megindul s felviszi a kazalra s a kazalrakó irányításának megfelelően elhelyezi. A nyárstámasztónak az a feladata, hogy a nyársfelemelésében a nyársalónak segédkezzen. Mindig férfimunkás.

A kazal az udvarban vagy telekben van, az istállótól lehetőleg nem túl-ságosan messze. Helyét a gazda jelöli ki, de a kazalrakó is tehet javaslatot. A gazda a hely kijelölésén túl már nem szól bele a rakásba, az teljesen a kazalrakó feladata. Rendszerint egy kazalrakó van. A kazal szélessége leggyakrabban 4 m, de ez a szalma mennyiségétől függően nagy gazdáknál több, szegényeknek kevésbé. A hosszát úgy számítják, hogy minden 10 kereszt gabonára 1 m-t hagynak. Akinek tehát 80 kereszt gabonája termett, annak 4 m széles és 8 m hosszú kazlat raknak.

A nyársaló először — a kazalrakó irányításának megfelelően — a kazal végébe keresztbe rakja a szalmát, aztán erre merőlegesen a kazal hosszába,

(5. á.) A kazalrakó dirigálja a nyársalót, hogy az hova döntse le a szalmát, aztán eligazítja villájával és a lábával megtiporja. Ha jó a nyársaló és jó az irányítás a kazalrakónak nem sok dolga van, csak a sarkokra kell ügyelni. Két nyárs épen keresztbe éri a kazlat és a nyársaló hol keresztbe, hol hosszába dönti le a szalmát.

Ha a szalma kétharmad részét már felrakták, akkor innen, a derekától kezdenek befelé menni s készül a kazal teteje. Most már a nyársaló csak hosszában rakja a szalmát s a kazalrakónak több az eligazítani való dolga. A kazal mindig menetelesen készül, először a feljárótól távolabb eső részt rakják. A feljárónál még csak a derekánál tartanak, mikor a végén már kész a csúcsa. Ha a kazal csúcsa készen van, akkor póznázzák. Másfél méternyi távolságban összekötött kazalpóznákat helyeznek el, hogy a szél ki ne kezdje. Póznával lesimítják a tetejét, az oldalát gráblával megfésülik s a kazal kész. Egy faluban legfeljebb 1—2 jó kazalrakó ember van. Munkája nagy hozzáértést kíván, mégis a gépnél ő szenved legtöbbet. Mindenki őt csüfolja, hogy nagy lesz a kazal, »nem telik ki«, kicsi lesz, »nem fér bele«, »ledül«, »nem tudsz lejönni«. Bizony ilyesmi is előfordul. Ha nagyra sikerül, akkor megfésülik a kazal oldalát s a lehullásból töltik ki a hiányt. Ha nem fér bele az a kisebbik hiba, akkor legfeljebb a kazal egyik végébe marad s azt használják fel legelőször. Ha igen nagy és sem nyövés, sem fésülés nem elég a hiány pótlására, akkor az egyik végét rossz kaszával levágják. Ez nagyon nehéz dolog, de ritkán is esik meg.

A kazalrakás Göcsejben sem történik minden faluban nyársalással. Kustán-szegen, Pajzsszegen, Milejben, Nagylengyelen, Barabásszegen, Ormánlakon villáznak, azaz a gépből kijövő és csomóba rakott szalmát villával hordják a kazalra. Ez a villa rövidebb nyelű, de hosszabb ágú a szokásosnál.

A nyársalás hosszú multra nem tekinthet vissza. 1900 és 1910 között terjed el azokban a falukban, ahol ma is használják. Ezt megelőzően két rúdon hordták a szalmát a kazalra, ahogy az Alföldön és a Dunántúl egyes vidékein ma is szokásos. Azt nem sikerült megállapítani, hogy miért tértek át a nyársalásra és kiktől tanulták. Technikája mindenesetre elárulja, hogy azon a területen, ahol cséphadaróval csépeltek csak a gépcsépelés meghonosodásává jöhetett divatba. Gönczi sem emlékezik meg róla. Elterjedési területét meg állapítani a Göcsejen kívül eső területen ma még nem tudjuk. Azonban nem elszigetelt jelenséggel állunk szemben, mert ismeretes, hogy a Vas megyei Alsómesteri községben és Kemenesalján is nyársalnak.¹⁰⁾

A cséplés legtöbb faluban kölcsönmunkával történik, de van ahol a géppel megy a munkás sereg. Ez falunként változik. Ahonnan férfi segítség jön, oda férfi megy vissza. Ahol nagyobb a termés, onnan ketten jönnek, de csak egy megy vissza. A gépész, a fűtő és az etető mindig a géppel jön. Koszt csak ezeknek jár. A nyársaló is kölcsönmunkás.

Barabás Jenő

¹⁰⁾ Néprajzi Múzeum fényképtára. F. 90853—55. (1943.) Dr. Némethy Endre felvételei és leírása, valamint Beke Ödön: Kemenesalja nyelve. Bp., 1906. NyF. 33., 22. oldalon szintén említi a nyársat és nyársalást Kemeneshógyészen és Kemenesszentmártonban, azzal a különbséggel, hogy Beke szerint a szalmát itt a vállon hordják.

Уборка соломы с вертелем в Гёчей. В северной части находящегося в районе Зала Гёчей, на территории, расположенной на юг от реки Зала, солому, выбрасываемую машиной-молотилкой во время молотбы, переносят к стогу при помощи вертеля. Вертел представляет из себя кол из соснового дерева, 4 мт. длины и заостренный на конце, которым работник, выполняющий работу по переноске соломы, протыкает охапку соломы, находя-

щейся на земле и взвалив себе на плечи переносит к стогу, где складывает по способу изображенному на рисунке номер 5. Такой способ уборки соломы распространен в Гечей уже приблизительно 50 лет и с ним знакомы также и в Районе Ваш. Об аналогичном способе переноски соломы в Трансильвании мы слышали также. Рабочий, которому поручается выполнение этой работы, всегда мужчина, в большинстве случаев молодой парень, обыкновенно не из числа рабочих, а поденный рабочий.

A hódmezővásárhelyi széldaráló.

A vásárhelyi tanyavilág tiszaparti vonulatában, főleg Mártély, Székhalom, Feketehalom, majd délebbre Szakálhát, Térehát és a Kakasszéki-ér tanyáin ma sem ritka a széldaráló, melyet az árpa és a kukorica megdarálására használnak. Tipikusan a kis- és középparaszti rétegeknél fordul elő, mert az ilyen gazdaságokban nincs annyi jászág, hogy a darálnivalót valamelyik nagyobb malomba kelljen vinni; a fogyasztásnak megfelelő mennyiséget a széldarálóval is győzik. A nagygazdáknak viszont már inkább kifizetődő, ha a jászág számára szükséges mennyiségű gabonát feldolgozás végett a városba, vagy a közeli szélmalmokba viszik el.

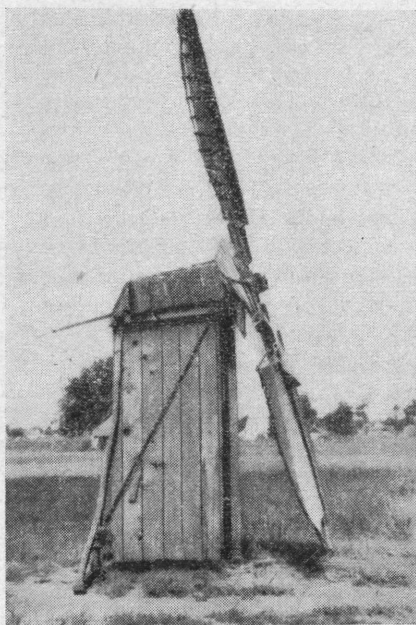
Az első széldarálókat a mártélyi Késmárki-testvérek készítették a század első évtizedében s ellátták vele a közvetlen határszélet; a második-harmadik évtizedben a város keleti és északi részeibe is elkerültek olyan földművelők közvetítésével, akiknek a Tisza-szálon volt földjük. Az 1920—30-as években már a Szigetben, Gorzsán és Rároson, később pedig a Pusztai részen is feltűnnek a széldarálók. Viszont ma már szinte csak a Tisza közvetlen környékén találunk belőlük működésben, más helyeken lebontották, felrakták a padlásra, használaton kívül helyezték. Ennek oka a mostoha szélviszonyokban keresendő. A Tisza partján a széljárás sokkal állandóbb és egyenletesebb a dombok és halmok oldalain, mint a belsőbb részekben.

Ez a kis alkotmány egy földbe erősített, kb. 2 méteres karón nyugszik; hozzáépül a bódé, a csúszótalp és a vitorlaszerkezet. Átlagos méreteik a következők: a bódé magassága a tetővel együtt 230 cm, szélessége 73 cm. A csúszótalp a bódéra erősödik és a vitorlával ellenkező oldalon támasztja meg a darálót. Hossza 195 cm, szélessége 156 cm. A szelet négy vitorla fogja s ugyanolyan a szerkezete, mint a szélmalomé, csak persze kisebb és merevebb. Egy-egy vitorla hossza 170 cm, szélessége 79 cm, ebből vászon 56 cm-nyi, egy-egy vitorlakar hosszúsága 217 cm.

Belől a bódén találjuk a darálószerkezetet, mely a nagy- és a kisgaragyból, dobból, álló és mozgó kőből, fogaskerékből, fogókerékből (fék) és a darált gabona levezetésére való csatornából áll. Méreteik: nagygaragy szélessége 27 cm, hossza 52 cm, kisgaragy szélessége hátul 22 cm, elől 18 cm, a kövek 18 cm sugarúak és 7 cm magasságúak, a dob 1—1,5 cm-rel szélesebb, ill. magasabb, mint a két kő, a fogaskerék sugara 21 cm, a fogókerék hossza 67 cm, az ehhez tartozó orsó sugara 12 cm.

A daráló működése a következő: a csúszótalpak segítségével az egész bódét mozgatva úgy állítják be, hogy a szél belekapaszkodhasson a vitorlákba; amikor már ezek jól forognak, a gabonát belcöntik a nagy garagyba, s ez azután a kisgaragyon keresztül a dobba, a kövek közé kerül s onnan megdarálva a csatorna alá helyezett zsákba szóródik. Ha nincs darálnivaló, a fogókerékkel megállítják a vitorlákat és ugyanezzel szabályozzák a forgási sebességet is.

Ilyen módon jó szél segítségével naponta 70—80 kg gabonát darálhatnak meg, de mindenfelé panaszkodnak, hogy az idén, 1949-ben igen gyenge széljárás volt.

Széldaráló (Galyasi Miklós felv.).
Concasseur à vent, Hódmezővásárhely.

Eddigi kutatásaim szerint a határban ma már csak kb. 15—20 széldaráló működik.

Tárkány-Szücs Ernő

Un concasseur à vent à Hódmezővásárhely. Aux environs de Hódmezővásárhely on rencontre, dès le début du XXe siècle, non seulement des moulins à vent, mais encore de petits concasseurs à vent, ayant seulement 2 m 50 de haut. Ceux-ci sont utilisés surtout par les petites fermes paysannes qui n'ont aucun intérêt à transporter le blé à un moulin lointain. Depuis quelque temps le nombre des concasseurs à vent diminue rapidement.

Vas megyei Markalf-történetek.

Bencze József hívja fel figyelmünket arra az érdekes körülményre, hogy a Markalf-történetek (vö. György Lajos, *Magyarság Néprajza* III, 168.), Dunántúl nyugati felén igen nagy kedveltségnek örvendenek, s hogy a *Markalf—Markóp—Markó* név apró mondókákba, varázsló ráolvasásokba is belekerült (Dunántúli Szemle 1937 : 310.). Salamon király udvari bolondjának dunántúli népszerűségét igazolja az alábbi két vas megyei történet is, amelyet Kárpáti Kelemen kéziratoss gyűjteményében (Vasvármegyei Múzeum, Szombathely) találtam, s amelyeknek vándortárgyai általában nem Markalf nevéhez fűződnek. Mindkettőt Kováts Vilma jegyezte fel 1906-ban Kőszegszerdahelyen.

1.

Eccer Markaff meg az ördög ementek buzát eregetnyi. Aszongya Markaff ez ördögnek : Tudod mit, e többik legyen a tiéd, e kevesebbik meg ez enyém. Aszongya ez ördög, jó van. Magábo meg örüt, hogy hogyan be tuggya csapnyi Markaffot, hogy üneki több gyut mind annak. Hát mikor megeregettik e pelva több lett mind e buza, asztán ez lett ez ördögeje. Azután ementek rozstot eregetnyi. Aszongya magábo ez ördög : Mutkor e Markaff csapott be engem, mast majd én csapom be aszt. Hát mikor ekesztek eregetnyi, aszongya Markaffnak : Mast e téd legyen e többik, ez enyém meg e kevesebbik. Aszongya e Markaff, jó van. E rozsná meg a pelva kevesebb mind e szem, osztán megin becsapódott ez ördög, mer megin e kevesebb gyutott nekije.

A rászedett ördögről szóló mesék csoportjában a furcsa osztozkodásról Aarne—Thompson : Types of the Folk-tale. FFC. 74 : 148. 1030. típuszám. Honti János csak egy magyar változatra utal (Verzeichnis der publizierten ung. Volksmärchen. FFC. 81 : 34. (Vö. Mészáros Gyula : Csúvas népkölt. gyűjtemény. Bp. 1912. II, 537. 1. 43. sz. bő jegyzeteivel.)

2.

Eccer Salamon királ elment az erdőre vadászni, osztán Markaf is ott lakott, hát e királ bement hozzá. Markaf ippen főzött, osztán mekkérdeszte tülö e királ, mit fősz Markaf? Aszongya e mi lenek is annyit megy mind főnek. Hát e legin tesvired hun van? — Evan e mezzőre, e dologbu kettőt csinál. — Hát e ljántesvired há ment? — Aszongya Markaf : az meg e kamorában van, ez ement meg e gyövő örömit sirattya. Hát aszongya e királ, mi az, mi lenek is annyit megy, mind főnek? — Aszongya Markaf, bab. — Hát e legin tesvired hogyan csinál e dologbu kettőt? Aszongya Markaf : e földünk végin keresztü jártok szekérre, osztán főárkuta. Mast majd bellebb mennek keresztü rajt. — Hát e lján tesvired hogyan sirattya ez emut meg e gyövő örömit? — Firho ment, sirattya a ljánságát, mast meg gyereke lessz, azér sir.

A Gesta Romanorumból közismert *Focus kovácsról* szóló történet elmés találós kérdéseinek magyar változatai *Mátyás király megfejt bakkecskéi* néven ismertek szakirodalmunkban. (Heller Bernát, Ethn. XLVII, 290.) Babosdöbrétei változatban (Gönczi Ferenc, Göcsej népköltészete. Zalaegerszeg, 1948 : 296.) változatunk kérdései az *okos leány* néven ismert mesetípussal kontaminálódnak. (Vö. Mészáros : i. m. 533—534. 1. 33. sz. György Lajos : A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Bp. 1934 : 125. 70. sz.)

Dömötör Sándor

Variantes de l'histoire de Markalf dans le comitat de Vas. L'auteur examine deux variantes de l'histoire de Markalf, conservées parmi les manuscrits du musée départemental de Vas. Ces récits fournissent une nouvelle contribution à la popularité du fou du roi Solomon de Hongrie en Transdanubie.

Vas megyei adatok a szentgyörgynapi tüskerakáshoz.

Szendrey Zsigmond szerint a *boszorkánytövis* antidémonikus, gonosz-távoltartó növény ; a nép hite szerint a gonosz szellemek előtt igen ellenszenves cserje, ezért a gonoszjáróestéken a kapura, az ólak ajtaja fölé tűzik, vagy megvergetik vele a megrontott tehenet (Ethn. XLVIII, 157—158.). Németgencsen

(Vas m.) az a hit van elterjedve, hogy a boszorkánynyomástól úgy lehet megszabadulni, hogy Szentgyörgynap előtt való estén az ajtók, meg az ablakok közé *vadrózsaágot* tesznek. Akkor a boszorkány nem tud bejönni a szobába. Úgy is hívják a csipkebokrot, hogy *boszorkánytüske*. (Nyr. 31 : 528., Ethn. XL, 145.)

Kárpáti Kelemen kéziratos vasmegyei néprajzi gyűjteményében (Vasvármegyei Múzeum, Szombathely) ehhez a következő, értékes részletekben bővelkedő adalékot találtam: »Szent György nap előtt való este sok helen még szokás, de régebben minden ajtóba, kapuba *Isten átkozta tüskét* tettek és raktak abban a hiszembben, hogy illenkor a boszorkányok járnak és ahol illen tüske nincsen, bemennek bátran, mer az előbbeni korból beszélük, hogy ezt is azt is megnyomta a boszorkány, hogy csaknem belefulladt, mikor a seggit rátette a szájára. Ma már nem igen akad illen *tüskerakó*, inkább figurából valamelik lányosháznak az ajtajába tesznek egy borzafát, vagy egy szúrós ágas fát, ami ollik lánynak nagy bosszuságot okoz«. Kár, hogy az adatközlő nem jegyezte fel nevét és a gyűjtés pontos helyét. A kézirat többi anyaga az 1900—1906. évekből való; így adatunkat is ebben az időben jegyezte fel valami tudálékos falusi ember, amint erre az írás alapján következtethetünk.

A szokás Vas megyében valamikor *általánosan ismert* volt; egyéb adatok is igazolják. Csénye községben Szent György nap hajnalán a kapu tetejébe még a közelmúltban is *tüskét szegeztek*, hogy a ház népe mentes legyen a boszorkányok rontásától. (Babos-Pável: A sárvárvidéki körjegyzőség története. Szombathely, 1943. 56.) Kárpáti Kelemen gyűjteményében is egész sereg adat található, amely mind igazolja a szokás közismert voltát. Vasszécsényben »egy bizonyos napon *vadrózsaágot* dugdosnak a kapu- és az utcza ajtajára, hogy a boszorkányok meg ne lepjék a házat.« (Dragovics István feljegyzése.) A söpteick szerint »Szent György napján *csitkenye* (= vadrózsa) *tüskét kő* az ablakokra meg az ajtókra tenni, hogy be ne mehessen a boszorkán.« »Másik, meg nem nevezett vasmegyei faluban Szent György napján *tüskét tesznek az ablakba*, hogy a boszorkányok be ne menjenek. Kárpáti Kelemen sajátkezű feljegyzései szerint valamelyik meg nem nevezett vasmegyei községben »april. 23-án Szt György nap előtt *a szőlőkbe vezető utak mentén vágják a tüskéket az istállók, ólak számára*, hogy a boszorkányokat távoltartsák és azokat az emberek rontásától megvédjék.« (Vö. Trattner Mátvás Magyar Memzeti Kalendárioma, Pest 1828. márciusi bejegyzései között lakonikus rövidséggel: »Tüskefát ültetni.«)

Bögötén (Kemenesalja) Szent György napján *minden ajtóra nyírfa-gallyat tűznek*, hogy a boszorkány ne ártson. (Kákossy József feljegyzése, 1900-ból.) Másik, meg nem nevezett vasmegyei faluban »Szent György nap előtti éjjel a kapuba s az *ablakba nyírfaágot tesznek*, hogy meg ne nyomja őket a boszorkány.« (Kárpáti K. gyűjt.) A *nyírfa* nemcsak nálunk, hanem a szlávok és a germánság körében is közismert gonosztávoltartó és termésvarázsló eszköz (Szendrey Zs. Ethn. XLVIII, 155.), tehát elterjedésének határait és az egyes hiedelmekbe való beszűrődéseinek mértékét, — esetünkben a tüskefához való viszonyát, — adataink alapján elhamarkodott vélemény lenne megállapítani. Ipolyinál egy kecskeméti gazda, amikor tehenét veri meg a *nyírfaseprővel* babonás szertartás keretében, a tehene hasznát elvevő boszorkányt veri agyon. (Magyar myth. II³, 194.)

Az *istenátkozta tüskefa* tulajdonképpen a *vadrózsa*. A *rosa canina* (természetrajzi magyar neve: *gyepü-* v. *kutyarózsa*) népies nevei között az *istenátkoztafa* és a *tüskefa* is gyakran szerepel. (Jávorka Sándor: Magyar flóra.

Bp. 1924. II, 543.) Göcsejben igen sok babonás szokás fűződik hozzá. (Vö. Gönczi Ferenc: Göcsej. Kaposvár 1914: 176. 280. 604. 606. 164. 616. 298. 318. 613.) *Istenátkozta túskefa ágával* hajtják tavasszal a göcsejiek a marhát a legelőre, jól végigverve vele rajtuk. Az istállóajtó fölé azonban »szedernyetüskit« tesznek, melynek mind a két vége gyökeres; hogy a boszorkányok ne árthassanak a tehéneknek, ezeken keresztül hajtják a marhákat. (Gönczi: i. m. 224. 240.)

Beke Ödön szerint a Dunántúl nyugati felén az a hagyomány van elterjedve, hogy a *boszorkányokat tuskén égették meg*. (Ethn. XLVI, 145.) Egy göcseji népmesében »az asszonnak mingyá é'naon nagy szekir tuskit hozatott (a mesehős) és megégette.« (Páka, Zala m. Nyr. I : 376. Id. Ethn. XLVI, 145.) A boszorkányégetés hagyományai közé Beke Ödön véleménye szerint a túske másféle boszorkányhiedelmekből szívódott át. Utal arra is, hogy miféle babonás hagyományokra és szokásokra gondol, azonban adatainkból teljesen nyilvánvaló, hogy milyen hiedelmek és szokások őrzik szívósan a boszorkányok ellenszenvét az istenátkozta túske iránt, s hogy mi az az emberi magatartás, az az indulat, mely ezeket a hagyományokat életben tartja, tudatosítja és szimbolikus képek formájában alogikus cselekvésekre készíttet »felvilágosult emberfőket« is. Kárpáti-féle adalékunk a *tüskerakás* babonás szokásainak funkcióváltozására, tréfás hagyománnyá való átalakulására is pontosan utal.

Fontos tapasztalati felismerés a szokás életben maradásának indokolására a vadrózsafa tuskéinek kellemetlen szúrósága. Tsötönyi Márton gazdatiszt tudós könyve szerint »a' Tsipke vagy vad rózsa azért leghasznosabb ha magját ősze elvetik, tavasszal kikél, olyan eleven sövényt lehet belőle készíteni, mely századig tart, oly erős oltalom, hogy ha sűrű és szélesen van ültetve, semmi állat nem mer neki menni.« (A' mezei gazdaság minden ágai. Pest 1836. 141.)

Hódmezővásárhelyi mese szerint a csonkakezű leányról bolyongásai közben »a sok tövis és szederceserje egészen leszaggatta a ruhát.« (MNGy. XIII, 337.) Nyilvánvaló, hogy a házat megvédő *boszorkánytúske*, *istenátkozta-túske* esetében *analogiás varázslással van dolgunk*: ahogyan leszaggatja a túske a kétségbeesetten bolyongó emberről a ruhát, amint megszabi a sietve törtető, figyelmetlen ember testrészeit, oly módon árthat a gonosz szándékkal közeledő, indulatukban elvakult természetfeletti lényeknek is. Ipolyi egyik meséje szerint »a cigánynak ekkor már mintha tövisből volt volna a széke, úgy ült; de ott kellett ülnie«, míg elő nem sorolták vétkéit. (MNGy. XIII : 53.) A türelmetlenségében feszengő ember kínlódását szemlélteti ez a hasonlat, melynek szemléleti alapja az ember húsába behatoló túske kellemetlen hatásának nem mindennapos élményeiben gyökerezik és szorosan kapcsolódik a túske antidémonikus szerepének folyamatosságát fenntartó érzeki tapasztalatok »közösségi« érzelmeihez, amelyek a tüskerakás szokását életre keltették és évszázadokon át fenntartották.

Dömötör Sándor

La »mise d'épines« à la St. Georges dans le comitat de Vas. L'auteur a trouvé aux archives du musée départemental de Vas d'intéressantes données concernant les pratiques qui ont pour but d'éloigner les sorcières. D'après ces données qui remontent au début du XXe siècle, on a l'habitude de piquer aux fenêtres et aux portes des branches d'églantier et des épines dans le but d'empêcher l'entrée des sorcières. Avant la St. Georges on met des branches semblables sur les étables dans l'espoir qu'elles protégeront les animaux. Selon une note prise entre 1900 et 1906, aux temps modernes on recourt très rarement à ces pratiques; si l'on met une branche de sureau ou une branche épineuse à la porte d'une maison où il y a une jeune fille à marier, c'est pour taquiner la personne en question. Vu qu'il s'agit de ronces et d'épines »maudites«, nous avons à faire à une sorte de magie par analogie.

A húzóháló helyettesítése Bátán.

A 30-as évek végén történt, hogy halászati gyűjtés céljából a tolnamegyei Bátán töltöttem néhány napot. Olyan időre esett ottartózkodásom, amikor a Duna éppen medrére tért, a tavaszi nagy áradást apadás követte.

A gátakkal nem védett bátai szigeten is szárazzá vált az erdő meg a szántó nagy része, csak kisebb fokokban, kobolyákban és tó-féle gödrökben maradt vissza a víz, ezekben rekedtek meg azok a halak, melyek a nyílt vizekbe már nem jutottak vissza.

Azok a gazdák, akiknek a szigeten volt földjük, családjukkal együtt sorokba fejlődve tapogatókkal, nyomókkal, más hiányában feneketlen lyukas kosárral tapogatták végig a térdigérő vizet, vagy kettesével összetársulva rövid botos-hálóval húzták meg azt.

Állandó bátai kísérőm Máté József papucsos, akinek a szigeten volt kis háza, semmilyen halfogó szerszámot nem hozott magával. A sok jó hal láttára azonban ő is kedvet kapott a halfogásra, kezébe vette rövidnyelű kis baltáját és engem kezdett vígasztalni: »Nem baj, hogy nincsen háló, majd úgy halászunk, mint a régiek.« Ezzel két kötegre való ágfát vágott le az erdő fáiról, az ágakat szétágazó végükkel egymásba kapcsolta s az így keletkezett egyetlen hosszú köteget 2—3 helyen iszalaggal összekötözte. A hosszú köteget két végére kötél helyett 1—1 iszalag szárat kötött, amiknél fogva a köteget ketten egyik partról a másikra húztuk a vízen átágazva. Amikor a hálót helyettesítő ágaköteget a partra ért azt vettem észre, hogy abban, az ágak, gallyak közé szorulva egész csomó hal ficáncol. Máté József csak összeszedte azokat, estére így mundéros csukát ettünk. (Mundéros csukának nevezik a kibelevve, megsózva, nyársra fűzött, iszaprétegbe göngyölt, szabad tűzön megsütött halat, melynél sütés után a megkeményedett, megégett agyagburok a hal pikkelyeivel együtt gyenge kopogtatásra leválik).

Csalog József

Két régi kemenesaljai nagybőjti tészta: a málé és szalados.

A málénak szánt búzát megmosták, a szobában melencében az ágy alá rakták, hogy a melegben jobban csírázzon.¹⁾ Nem hagyták kiszáradni, hanem a szikkadáshoz mérten locsolva nedvesen tartották, míg ki nem csírázott. Ha a csírázás a kívánt fokot elérte — *megcsírásut* — napra rakták száradni, »*hogy mekfussa a nap*« és teljesen megszáritva vitték a malomba darálni. Az egész bőjtre szánt mennyiséget egyszerre daráltatták. A málénak való darálékot forró vízzel leöntötték és néhány napig állni hagyták, hogy *megcsicscsennyen*, vagyis édesedjen. »Na megcsicscent má, a máliétok?« — szokták az asszonyok bőjti időben egymástól kérdezni.

¹⁾ Nagybőjtről van szó: (húsvét előtt negyven nappal) még hideg volt az idő, így a nyitott kéményes konyhát még nem használták, hanem a *háccsuó szobába* főztek: egész télen az volt a ház egyetlen fűtött helyisége. Régebben (1920 táján) még általános volt a szobákban a falhoz épített, téglából rakott takaréktűzhely. Ezt azonban fokozatosan kiszorította a bádögéből készült *csikuópórhelt*, mely lakatosok munkája; már nincs állandó helyhez kötve, hanem a hideg és meleg évszakok váltakozása szerint a szobába, majd pedig a nyitott kéményes konyhába viszik.

A megcsiccsent nyers málét (sűrű pép) *pelébe* (pléh), vagy manapság gyakrabban használatos másik nevén *tepsibe* öntötték. Mielőtt a málét beleöntötték volna, a pelét nem zsírozták, hanem csak liszttel hintették meg. Régen *kálhában* (szobában álló, konyhából fűthető kemence),²⁾ később pedig a takaréktűzhely (*spórhet*) *sütő-jében* (*redli-*, *redri-*nek is mondják) sütötték.

Ha a málé jól sikerült, sütés alatt a teteje több helyen is felhólyagosodott (*mekhuólagosutt*, vagy *mekhuólagosut*). A hólyag alatti üregben édes, ragacsos pépes massa, gyült össze (malátacukor), a *csippa*. »*Juó mekcsippásu't a máliénk*«. Minél több volt a csippa, annál édesebb volt a málé: annál jobbnak tartották.

A málé anyagába kukoricát is szoktak keverni. Vagy külön darálták meg a kukoricát, és akkor használat előtt külön is szitálták, vagy pedig darálás előtt elegyítették a csíráztatott szárított búzával, mely esetben felhasználás előtt együtt szitálták a kívánt mennyiséget. A szitálás célja az volt, hogy a kukoricaszemek *kolháját* (a kukoricaszemben a csírá körülvévő cellulóze hártya) eltávolítsák.

A szalados tulajdonképpen a málé továbbfejlődése, amennyiben a málé masszáját finomra gyúrt *mácsiktiesztábu'* készült lapra öntötték (*mácsik* = metéltészta, illetőleg kifőzött tészta: *pöcsmácsik* = krumplisnudli). A *kerekes* (kerek) kigyúrt lepényt körben kb. 3 ujjnyi szélességben visszahajtották a ráöntött máléra. A szaladost kenyérsütéskor szokták leginkább sütni, vagy ha sokat akartak sütni, külön erre az alkalomra befűtötték a kemencébe.

A már sütésre kész szaladost a gyúródeszkáról a sütőlapátra tették és onnan vetették a kemencébe. Bevetés előtt a kemence fenekéről a *kuruglával* (egyenlőszárú trapéz alakú, hosszúnyelű, fából való szénvonó), vagy az újabban általánosabbá váló nevén *szenyvonyuó*-val a parazsat elkaparták, majd a még visszamaradt hamut a *pemet*-tel (fanyélre erősített kikeriacsuma [a kukoricacsövet borító levél]) elsöpörték.³⁾

Ha a málé nem jól sikerült, azt mondták, hogy *iémaratt* (elmaradt), ha pedig a szalados hagyott kívánnivalót maga után, arra azt mondták, hogy *iéshalatt* (újabban inkább *e'szalatt* ejtése kezd általánosulni). A sikertelenség okát rendszeren a rosszul végzett forrázásban, vagy csíráztatásban keresték.

A nagybőjtöt régen szigorúan megtartották; zsírtalan ételeket ettek. A savanyú, tejes és tejeles levesek, főzelékek domináltak, de sok aszalt gyümölcsöt is ettek és füstölt túró (tehéntúró) fogyasztottak. Bőjt vége felé mindinkább teher lett az egyhangú étrend. Erre utal az alábbi mondóka is, amit már csak az öregek hoznak elő a régi bőjtöt emlegetve:

»Málié málié maraggy ié,
szalados szalaggy ié.«

Kétségtelen, hogy a csíráztatással nyert malátacukorral édesített málé legrégebb tésztaféléink közé tartozik. A szalados kenyérré gyúrt és visszahajtott szélű kerek tésztaja tulajdonképpen edény, ami lehetővé tette, hogy a folyékony málét bevihették súlni a kemence fenekére, de ez az »edény« eme funkciója betöltése után új funkciót nyert: táplálék lett, amit a málé ízesített.

Némethy Endre

In the district of *Kemenesalja* (Transdanubia) the two main dishes cooked during Lent were wheat-porridge and »szalados«, a pancake made of wheat-meal. The author gives a detailed description of the recipes and the sayings connected with these two dishes.

²⁾ 1920-ban Vásárosmiskén már egy szobabeli kemence sem volt: ez időre már mind kikerült a nyitott kéményes konyhába és a hátfalnak támaszkodva központi helyet foglalt el.

³⁾ Mindkét szerszám eredetileg kenyérsütésnél használatos.

Adatok a népi orvosláshoz.

Tóth Vendelnétől, a legöregebb túskevári fazekas idős feleségétől hallottam az alábbi gyógyító eljárásokat.

Tóth Vendelnét a faluból gyakran keresik fel tanácsért, de segítségét kizárólag csak sárgaságban szenvedő betegek érdekében kérik: ezért viszont még vidékről is felkeresik.

Fiatal házas korában egyik helybeli idősebb asszonytól tanulta a sárgaság gyógyítását: ennek magának a férje is gyakran sárgaságba esett. Tóthné is először saját urát gyógyította, majd miután gyógyítását eredményesnek látta és mások is hozzáfordultak, azokkal is próbálkozott.

Gyógyító eljárása a következő: 9 drb. aszalt szilvát magoz ki és a kimagozott szilvákat kifordítja, hogy a héja kerüljön belül; a kifordítás után a beteggel mindjárt meg is eteti. Fontos azonban, hogy a szilvaszemeket egyenként magozza ki és etesse meg. Míg a beteg az első szemet lenyeli, hangosan kezdi számolni a szilvát, de visszafelé számolva, tehát az elsónél kilencet mond és fokozatosan visszafelé megy, úgy hogy a kilencediknél egyet számol. Csak az első lenyelése és a számolás megtörténte után szabad a másodikat kimagozni, kifordítani és lenyeletnyi. Az utolsó elfogyasztásáig változatlanul ugyanezt a módszert kell követni. Ha a beteg mind elfogyasztotta a szilvát, a szomszéd ház »hullatásá-ba« (hullatás = kis árok az eresz alatt, amit a tetőről lefolyó esőcseppek vájtak ki) kezével kis gödröt kell kaparni (a betegnek kell ezt végezni) és a szilvamagokat szintén visszafelé számolva, tehát kilencen kezdve kell (a betegnek) a kis gödörbe egyenként belerakni, majd ugyancsak neki be is kell azt temetni. — Tóth Vendelné arra a kérdésre, hogy ha házuk egyedülálló voina és így nem lenne szomszédjuk, a saját ereszk alá is eláthatnák-e a magokat, nem tudott választ adni, illetőleg nem tudta maga sem, hogy az előírástól való ilyen eltérés befolyásolná-e a gyógyulás sikerét.

A következőkben Tóthné egy vastag sárgarépa (hogy ki, kitől és hogyan szerzi az teljesen mellékes) közepét a vastagabb végén kezdve késsel kivési a répa alakját követve, úgyhogy tokmányyszerű lesz; a répa felső peremét két szembenfekvő oldalon kifúrja és felakasztás céljából zsineget fűz bele. Miután a beteg a répába »huggyott« (vizelt), azt tartalmával együtt Tóthné füstre akasztotta és ott hagyta, míg összeaszalódva magától le nem esett. Fontos előírás, — a gyógyulást kockáztatná — hogy a füstre akasztott répát le ne vegyék, de még csak meg se nézzék.

A legutóbbi évekből három, vidékről jött, betegre emlékezett Tóthné. A három közül szerinte kettőn segített a beavatkozás, a harmadik viszont meghalt, de erről már előre látta, hogy a baja halálos és ezt közölte is a beteg hozzátartozóival. Mivel azok ennek ellenére is ragaszkodtak a gyógyeljárás alkalmazásához, a beteg megnyugtatóására megtette.

Tóthné hisz a gyógymódja sikerében, de az eredményt nem a saját személye szerepének tulajdonítja, hanem kizárólag a szigorú szabályokhoz kötött gyógyeljárásnak. Szerinte, ha az előírt módon más végezné a gyógyítást, annak is sikerülhetne. Vallomása szerint a gyógyításért soha nem fogadott el semmit, még az eredménnyel nem járt. Ha viszont a beteg meggyógyult, a hálás hozzátartozók, vagy maga a beteg, természetbeni juttatással szokta honorálni.

Tóthnétől hallottam a következő három receptet is.

Ha valakinek valami »fájása van« (hasa, vagy gyomra fáj) »visszáru.« (hogy fonákja érje a fájó részt) laput kell rárakni.

Fogfájás ellen legjobb, ha a fájó fogon gyakran váltogatva hideg vizet tartanak.

Szemfájás ellen reggel, a mosdásra kezükre öntött vizet a szemükre locsolják saját maguk.

Némethy Endre

Contributions à la médecine populaire. Une vieille de Túskevár (com. de Veszprém, Hongrie occidentale) guérit la jaunisse par divers procédés.

Adatok a népi gyógyászat történetéhez.

A Batthyány nemzetség jelenleg Keszthelyen őrzött és újra rendezés alatt álló hatalmas levéltárából a sok mindenféle ritkaság és nevezetes darab mellett számos olyan adat is kerül elő, mely az ethnographust is érdekli. Így pl. előkerült a XVII. század közepéről a dobrai (Vas vármegye) gyógyszertár gyógyszer inventárium, amelyben a legfantasztikusabb gyógyvizek, ungvantumok, olajok, zsírok, porok stb. vannak felsorolva olyan tömegben, hogy az egy mai falusi gyógyszertárnak is becsületére válnék.

A németújvári XVII. századi inventáriumokban a borégetés, azaz pálinkafőzés mikéntje és szerszámai mellett ott találjuk a »vizégetés« mesterségének mikéntjére és szerszámaira vonatkozó igen érdekes adatokat is. Temérdek néprajzi adatot találunk a mohácsi vész utáni immár újra megrendezett XVI—XVII. századi levelezésben is, s ezen 55.000 darabot kitevő levelezés ilyen szempontból való átvizsgálása és az adatok összegyűjtése a jövő feladata leszen.

A XVII. század nálunk a pestis vészek korszaka volt, s ez ellen próbáltak mindenféle úton-módon védekezni. A levéltár anyagából előkerült újabban egy XVII. századi egy leveles nyomtatvány, amely kettős kereszt alatt állva szent Sebestyén és szent Rókus képét ábrázolja, s a képek alatt ráolvasás-szerű, s betegségek (főleg pestis) elleni imákat találunk magyar nyelven, amiből nyilvánvalóan következik, hogy ez a nyomtatvány nem latinul tudó tudósok és urak, hanem a csak magyarul tudó nép számára készült, mégpedig alighanem sok példányban, hogy pestises időkben mindenkinek jusson belőle.

A 32 cm hosszú és 21 cm széles téglalakú nyomtatvány felső részén kettős kereszt mellett jobbról szent Rókus, balról szent Sebestyén áll, mellettük oldalt, felülről lefelé: »+ Szent Rochus + Könyörögy érettünk +« és »+Szent Sebestény + Könyörögy érettünk +« felírás olvasható. A szentek képe alatt a következő szövegű imákat találjuk:

»Sz. Rochus Confessorhoz.

Ó Szentséges nemes vérből Született Rochus, a ki szüleidnek halálát után a te jóvaidot szegények között osztogattad, és szarándok mogyára Romában mentél, és ott személyed szerint az dögleletes betegségben-lévő személyeknek híven szolgáltál, és az üdvösséges JESUS Névnek segítségre hívásával az SZ. kereszt jele által sok Nemzetségeket, az pestisj dögleletességtől meg-szabadítottál, és magad az Agyal által azon iszonyu betegségtől meggyógyítottattál: Kérünk téged, nyerd meg nekünk Istentől ó Sz. Fölségétől, hog' ő-minket ettől az iszonyu rettenetességtől, és minden testi és lelki gonosztul irgalmással meg-örizzen, és az hertelen, véletlen, és örökkévaló haláltól kegyelmessen meg-mencsen. Amen.«

(Az ima alatt apró kurzív betűkkel ez a megjegyzés olvasható): »NB. A ki ezen Imádságot magával hordozza és minden nap el-mondgya, az hertelen haláltul meg-mentetik.«

»Szent Sebesténjról-való Imádságh.

Örök Mindenható Isten, á ki csudálatos, és hátálmas vagy minden Szentekben, legfőképpen pedig á te Hiv szolgálóban és Szent Mátyaróban Sebesténjben, az szörnyüses pestisi betegséget irgalmásson az Emberektől el-fordítod: Kérjük á te Isteni Feölségedet, hogy az mi szívünknek buzgóságát ó hozzáia meghujétsad, és az ő erős könyörgését, a mi testünk és életünk megh-tartására fogantossá tegyed, és hogy te is minket, mind azokkal, kikért könyörgennyi szándékozunk, olyan szörnyüses betegségek-től, és minden lelki és testi gonosz-tul megh-szabadich, az igaz Hitben pedig, és minden jóban megh-erőséteennyi méltótassál: ezt kérjük tüled az mi Urunk JESUS Kristus te Szent Fiad által, ki az örökké-valóságban az Szent Lélekkel veled egyetemben egyenlő Isten, él, és uralkodik öröktől fogva örökigh. Amen.«

A kettős kereszt legtetéjén a szokott INRI betük, s innen lefelé a kereszt hosszában a következő kabalás betük láthatók: +Z+ Z+S +B F R S. A kettős kereszt felső kereszt szárában: D I A I H S + B I betük, alsó szárában pedig: A B + Z M R A + H G F betük láthatók.

Ugyancsak a XVII. századból származó recept is került elő, mely német nyelven leírja, hogy szembetegség ellen hét fémből hogyan kell orvosságot csinálni. A hét fémből készült szemvíz tehát a következőképpen készítendő:

»Augen Wasser von den sibem Metallen.

Man nembe gefällt Goldtt, Silber, Küpffer, Eyszen, Pley, Zinn, thue hiezu lebendig queksilber, jedes alsz vill beliebt, lasz über dag und nacht in weissen wein pätzen, alsz dan sauber absigen und behalten. Nro. 1. Hierauf schitte wider fenichel waszer so vill genueg, lasz 24 Stundt stehen, seiche es ab. Nro 2. Alsz dan darauf geschitt dasz weisse von Ay wohlgeklopft, 24 Stundt stehen lassen, und abgesigen. Nro 3. Dan Frauen Millich darauf geschittet, welche einen Knaben seuet, so vill genueg lasz wieder 24 Stundt stehen und alsz dan abgesigen. Nro 4. Dan in rothen Wein 24 Stundt gebäzt, und abgesigen. Nro 5. Leztlich wider in geklopft Ayr weisz 24 Stundt gebäzet und abgesigen, Nro 6. Disze 6 gebäzte liquores soll man zu samben thuen, und durch ein härszen Peitl durch oft klar durch seichen, alsz dan wider auf die obbemelte Metall schitten, und über ein helm tistillieren.

Disz Wasser vertreibt die fleckhen in dem Augen und den Starn, obs gleich schon alt und erwimert seyn, über alle Arzneyen, inwendig gebraucht heyllet den ausz saz, 1 quindl shwer in borag waszer und Tauben Kropff waszer, jedes 1 loth 2 mahl desz tags eingeben, eyszerlich nimbts alle flekh in dem gesicht, wie auch die Sonnen Spreckhl.«

Így tehát a szemvíz voltaképpen szeplők eltávolítására is jó volt, s belsőleg és külsőleg is használható.

A recept datálva nincsen ugyan, de írása a XVII. század második felére vall. Német nyelven készülvén, nyilvánvaló, hogy Nyugatmagyarország németlakta vidékén volt használatban, ahol a magyar vagy stájer bányavidékekről az egyes fémek is könnyebben megszereztek voltak.

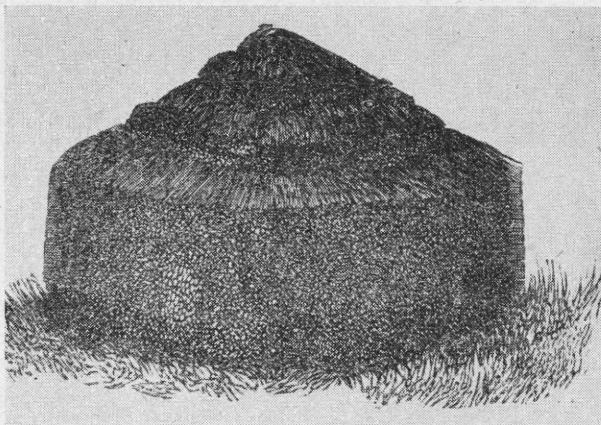
Iványi Béla

Contributions à l'histoire de la médecine populaire. Aux archives de la famille Batthányi on vient de trouver deux contributions s'y rapportant: l'une est constituée par un livre de prières publié à l'usage du peuple aux temps des pestes du XVIIe siècle, l'autre par l'analyse allemande, également du XVIIe siècle, d'un médicament fait de 7 métaux contre le mal aux yeux, la lèpre et les taches de rousseur.

A vontatószekér keletkezésének és elterjedésének kérdése.

A Magyarország Néprajza megemlíti, hogy »a vontatószekeret egy 1843. évbeli följegyzés szerint az 1836. évi ínség alkalmával egy szarvasi ember találta volna fel... Kétségtelen, hogy az alföldi szénavontatószekér is ősi jármű s a szarvasi embernek csak annyi köze lehet hozzá, hogy más vidékről vagy más országból áttelepítette...«¹⁾ Vizsgáljuk meg az egykorú források világánál, hogy ez a ma már eltűnőben levő gazdasági szerszám hol jelenik meg először és hogyan használták.

A vontatószekér által végzett munka a korábbi, láncsal való vontatást váltotta fel. »... a vontatók úgy rakatnak, hogy nem a kalászos rész van alól, hanem mint mondják az alföldön, sarkra állítatják a vontató alsó rétege, s ez

1. ábra. Vontató rajza 1856-ból.

alá kanyaríttatván a láncz, tapasztalásom szerint is kevesebb mag hull el általa, mintha a szekérra rakatnék. Azonban a vontatás csak a szérúhöz közel eső földekről történhetik, s a messze eső vontatók szekéren szállíttatnak be.«²⁾ (1. ábra.)

Ez a legegyszerűbb szállítási mód a XIX. század első felében az általános gazdasági fejlődéssel ellentétbe került a következő okok miatt:

1. A vontató munkát csak éjszaka vagy hajnalban, a harmat fölszáradásáig, tehát aránylag rövid időtartamban lehetett elvégezni, mert később, megszáradva, a szem kipergett.³⁾ Tekintettel arra, hogy a XIX. század első

¹⁾ Gyórfy István, Magyarország Néprajza², II, 213.

²⁾ Balásházy János, A háztartás és mezői gazdaság tudománya, Debrecen, 1838. II, 125—6. — Munkamenet további leírásait l. Nemzeti Gazda, 1815. I. 19.; Csaplovics, Gemälde aus Ungern, 1829. II, 11.; Korozmics László, Benkő Dániel, Morócz István, Mezei Gazdaság könyve. Stephens Henry: »The book of the farm« című munkája nyomán a hazai körülményekre alkalmazva. Pesten, 1856. IV, 421.; Gyórfy István, Takarás és nyomtatás az Alföldön, NÉ. XX., (1928), 15—16.; Falusi Gazda, 1856. 50.; Turi Mészáros István, Adalékok az alföldi gazdálkodáshoz, NÉ. XX (1928.), 108—109.; Balassa Iván, A debreceni civis földművelésének munkamenete és műszókincse. Debrecen, 1940. 39.; Kiss Lajos, Kemence. Budapest, 1942. 8.; Tálasi István, A Kiskunság népi állattartása. Budapest, 1936. 174., stb., stb.

³⁾ Tálasi i. m. 174.; Nyári Mihály, Demény úr csókai jegyző megtámadására a vontatótaligára tett észrevételeimért. Mezei Gazdák Barátja (továbbiakban MGB), VIII (1830), 306.

felében egyre több és több földet törtek föl, nagyobbak lettek a gabonaföldek és a távolságok, ezzel a módszerrel a szállítást nem tudták időben elvégezni.

2. Egy-egy vontató bevontatásához nagyon nagy igaerő, nem egyszer 8—10—12 ökör volt szükséges.⁴⁾

3. A földön való vontatás közben nemcsak szem hullott el, de szemét is keveredett a kalászkok közé. Ezenkívül más földön átvontatva, rozs- vagy árpa-szemek is közékerülhettek, s ha kis mennyiségben voltak is a búza között, mégis megnehezítették az eladást.⁵⁾

4. Végül pedig a fenti módon a vontatót nagyobb távolságra szállítani nem lehet.⁶⁾

Azokban az országokban, ahol a mezőgazdasági nagybirtokok termelő üzemmé való átszervezése már korábban megkezdődött, ott ilyen vontató szekerekkel már a XVIII. század végén találkozunk, ha nem is minden esetben a gabona behordására alkalmazva. Így »... az Angulusok fél rőf szélestalpú három kerekes széna-hordó« kocsit alkalmaztak ebben a korszakban.⁷⁾

A lánccal történő vontatás és a kerekeken gördülő vontatószekerek között számos átmeneti forma jelentkezik a XIX. század első felében. Először is a vontató alá egy rudat tettek, erre erősítették rá lánc és kötél segítségével a már korábban összerakott vontatót. »Mikor nyomtatni akarnak alá ütnék egy rudat, melynek egyik — a marha felől eső végire — rá van hurkolva a vontató kötél, ezt a vontató fenekén körülkanyarítják, rávetvén a rúdnak hátulról kinyúló végére is. A rúd első végétől ismét átalveszi a vontató tetején a kötelet és megkötik a hátulsó végéhez, elibe ragasztják a talyigába a marhát és beteszik a szérúbe olyan épen, mint a tojás.«⁸⁾

Sokféle nemcsak egy, hanem két rudat tettek a vontató alá és azon mintegy szánkán vontatták a gabonát a nyomtatás helyére.

Mindez idáig azonban csak vontató eszköz volt, de amikor a két rúd első felét felraktak egy-két keréken gördülő tengelyre, akkor lényegében egy félig gördülő, félig vontató eljárást kaptak, mely elvben nagyon emlékeztet a bakszánra. »... az előtt egy rudat dugván a vontató alá, azt karvastagságú kötéllel (alattsággal) körülfontván, s 8 ökröt befogván vontatná a földön, nem törődvén vele, akár fele is lereszeltessék és leperegjen az éles tarlón s csontkemény göröngyökön : ő a vontató alá két vastag rudat szúrt s két rúd végét tengelyre téve, két sovány vonójával vitte szűrűjére.«⁹⁾

Innen már csak egy lépés, amikor a rudat elől és hátul egyaránt kerekre emelik s az eddig vontatásra szolgáló eszköz gördülő teher szállító szerszámmá lesz. Ez a döntő lépés rajzokkal igazolhatóan — tudásunk szerint — 1829 nyarán történt meg először Külsőderékegyházán (Csongrád m.), ahol Kövecses István, az ottani Károlyi uradalom ispánja próbált ilyet készíteni. Mint ő maga írja : »E végre ilyen formájú vontató Eszközt készítettem . . . melynek hossza és hátulja $1\frac{3}{6}$ -öl, eleje $1\frac{1}{4}$ -öl, az 1-ső tengely a) szabadon kivehető, az első két

⁴⁾ K. J. Vontató Eszköz, melyet minden falusi bognár (kerékgyártó) vagy faragó tud készíteni, s mely minden esetre csak csekélységbe kerül. A Tisza melléki Alföldről. Dec. 23-án, 1829. MGB. 1830. 81—5.; Trócsányi Z., A régi falu. Bp. 1933., 108. (1819. Hódmezővásárhely); Janovics István, A szarvasi egyszerű vontatógép. Magyar Gazda (továbbiakban MG.) 1843 II, 988.

⁵⁾ K. J. i. m.

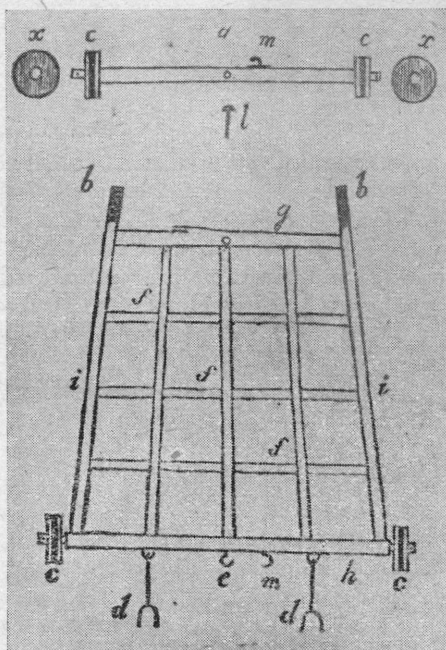
⁶⁾ Demény István, Mentetetése a vontató eszköz érdemes feltalálójának, egy minapi méltatlanul megtámadó czáfolója ellen. MGB., 1830, 149.

⁷⁾ Nagyváthy János, A szorgalmatos mezei gazda. Pest, 1791, I, 328.

⁸⁾ Nemzeti Gazda, 1815. I, 19.; lásd még Falusi Gazda, 1856, 50.

⁹⁾ Janovics István i. h.

vége bb) vasalt és rézsut lapos ; 4 kereket ccc) 1 such (láb) magos, 4 czol szélességnyi, vassal megszorítva ; a hátulsón levő két dd) támaszték arra való, hogy a szalmás élet vontatónak felvontatás alatt a taliga ne csússzon, melly vasak a felvontatás után az e) vas karikába akasztatnak ; a közepe jó erős keresztfákból fff) készüljön, s a keresztfák ürességei kideszkáztassanak. Az 1-ső keresztfa g) gömbölyűn legyen kifaragva, és úgy ez, valamint a hátulsó h) és oldalfája ii) a belső keresztfáknál vastagabbak legyenek. — Az első tengely közepén a k) lyuk által az első keresztfa g) egészen egybekapcsolatik az l) derékszeggel,

2. ábra. Vontatószekér Külsőderékegyházáról. (Csongrád m) 1829.

azért, hogy könnyebben fordulhasson az eleje. Az 1-ső és hátulsó tengelyeken levő két mm) horogvasak a vontató élet leszorítására szolgálnak. — A hátulsó tengelyt kivenni nem lehet, mint az első. A vontatószekér használatát pedig az egykori feljegyzés a következőképpen adja elő : »az 1-ső tengely a) kivéttetik, s a két vég bb) a vontató szalmás élet alá alkalmaztatik, s ekkor a vontató élet szokás szerint kötéllel körülkötvé reá vontattatik a taligára, annakutána jó erős rudakon 2, vagyha telik több gyalog ember felemeli a taliga eleit, a 3-dik pedig aláteszi a tengelyt, s a vontató lekötöttetik az mm) vashorgokba kötéllel, s ekkor eleire ragaszt a béres, (vagy időnyerés végett a hátuljára is ragaszthat) s bámulva nézi, mint viszi két ökrön könnyebben azt, amit azelőtt 10—12-vel vontatott.«¹⁰⁾

Az új és hasznos szerszám iránt elsősorban a nagybirtokok érdeklődtek. Így tudjuk azt, hogy a fenti kísérletet Derékegyházán (Csongrád m.), Lajos-szénáson és Lajosszálláson levő uradalmak javítják és alkalmazzák sikeresen.¹¹⁾

¹⁰⁾ K. J. i. m. 81—84.

¹¹⁾ Mágócsi, Hír Csongrádból. MG. 1843. 1517—8.

Arra nézve, hogy a vontató-szekérnek megvolt a gazdasági szükségessége, mi sem jobb bizonyíték, mint az, hogy még a róla szóló beszámoló megjelenésének évében többen hozzászóltak a kérdéshez, támadták vagy javításokkal igyekeztek kiegészíteni.

Az új találmányt különösen azok támadták, akik azt tartották, hogy »maradjunk a régi mellett«. Ezek kifogásolják, hogy nem lehet a vontató-szekérrel elég jól és könnyen fordulni, de legnagyobb hibájául azt róják fel, hogy nagyon sok ember és erő szükséges a vontatónak a kerékre való emeléséhez.¹²⁾ Éppen ezért a javítások és tökéletesítések is legnagyobbbrészt ez utóbbira irányulnak.

Maga az első alkalmazó ajánlja, hogy a »teher emelésében nyilalással lehet könnyíteni. Melly végre a teher nehézségéhez és a kerekek nagyságaihoz alkalmaztatott vastagságu s magasságu darab fát kell az első keresztfához 2—3 láncz szemmel ragasztani, a mi a nyilaláskor az első keresztfa alá tétetik. Ezáltal egy ember kevesebb erővel nyilalja fel a terhet, ami különben két embernek is igen nagy dolgot ád«.¹³⁾

Mások viszont azt igyekeznek megakadályozni, hogy a vontatót a felhúzáskor a vonójószág túl ne húzza a vontató elején. Ezért alkalmaznak könnyen levehető saroglyát az elejére, amit a vontatás befejezésekor el lehet távolítani.¹⁴⁾ Ezt esetleg használhatták helyenként, de újabban nincsen tudomásunk használatáról.

Az eddig ismertetett és felsorolt adatokból kiviláglik, hogy a vontatók első példányai Csongrád megyében (Derékegyháza, Szentlászlópuszta, Lajosszállás) voltak használatosak. Ezek deszkázott tetejűek (csámesz).¹⁵⁾ Néhány év múlva már ezt olvashatjuk: »Az alföldségen vontató talyigákat is használnak s minthogy kis kerekek vagnak alatta, a vonó marháknak könnyebbséget okoznak s a mag sem csepeghet el annyira s így ezeknek alkalmazása igen czélirányos«.¹⁶⁾

Az eszköz Csongrád megye felől terjed kelet felé, így 1833-ban a békésmegyei Károlyi birtokon, 1836-ban Szarvas környékén tűnik fel.¹⁷⁾ Ez utóbbi helyen már nem a deszkázott formával van dolgunk, hanem a keskenyebb első és a szélesebb hátsó tengelyekre vendégoldalt fektetnek. A közölt képeket (3. és 4. ábra) az egykorú feljegyzés így világítja meg: »A. hova a lovak fogatnak. B. hol a kocsis ül. C. előtalyiga. D. petrencerud. E. vastag rudak. F. hátsó talyiga. Elérkezvén a széna-, búza- vagy árpatakarodás s a vontatót a szüleség mellé állítván, először is a nagy rudakat veszik le róla, t. i. az előtalyigán levő vashorgokról, és a hátsó talyigán levő vas szegeiről. Azután az egyik napszamos a vontató gabona alá dugja a petrencerudat s annak innenső végével, annak (a gabonának, szénának stb.) innenső oldalát kissé fölemelvén, más napszamos az egyik vastag rudat végig alászúrja; mi pedig innenső oldalán történik, szinte akkint másik vagy túlsó oldalon is. Ez meglévén, az eketalyigán levő vashorgokra, hosszúdad láncszemeiknél fogva felkapcsolja a vastag rudakat, mire más végeit a hátsó talyigán kiálló vasszegekre teszi le. És ekkép már

¹²⁾ Nyári Mihály, Észrevételek a Vontató Eszközre, melly a Mezei Gazdák Barátja 7-ik darabja 6-ik számja alatt közöltetett. MGB. VII. (1830), 241—2.

¹³⁾ Követs István, Még egy szó a Vontató Eszközről. MGB. VII (1830), 209—211.

¹⁴⁾ Demény István, MGB. VIII (1830), 162.

¹⁵⁾ V. ö. Magy. Népr. II, 213.

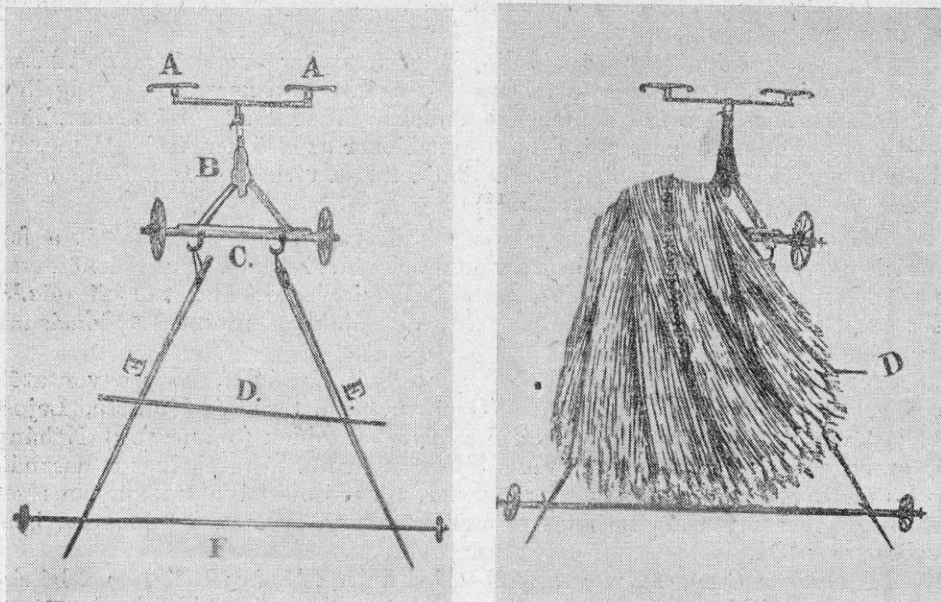
¹⁶⁾ Balásházy János i. m., II, 125—6.

¹⁷⁾ Janovics István i. h.

a gépen fekvén a vontatandó vontató, belefogva két lovat, s ügetve megy vele az asztaghoz vagy a szérűre.«

Erre a közlésre Csongrád megyéből Mágocsról válaszolnak s közlik, hogy azon a vidéken már régebről ismerik ezt az eszközt s itt közlik először az azóta is általánosan használt elnevezését: »bolond kocsi«. ¹⁸⁾

Győrffy István a vontató eszközökről szólva, megemlíti, hogy olyan fajtája is ismeretes, melynek hátsó tengelye egy vízszintes résben előre és hátra csúszhat

3—4. ábra. Vontatószekér üresen és megrakva. Szarvas (Békés m.) 1843.

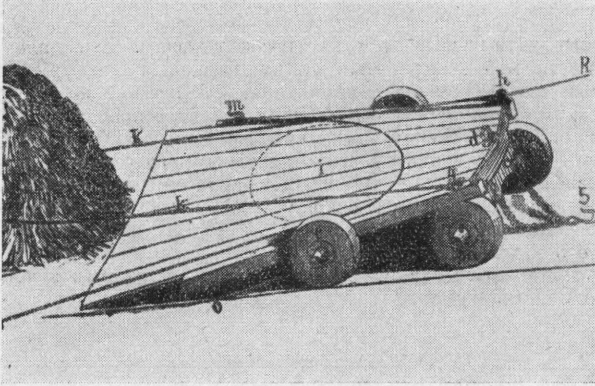
és ennek segítségével a deszkázott rész hátsó felét, le lehet a földre engedni. ¹⁹⁾ Ennek a csámeszformának az elődjét 1833-tól kezdve Csongrád és Békés megyében elsősorban a Károlyi uradalmakban használták. »E taliga egy deszka hidlából és 4 kerékből áll. Az első (a) tengely (cc) horgaira jó a (b) kötőláncz, melyre a vonó marhát akasztjuk. A tengelyt a deszkahidlással közösleges derékszög (d) foglalja össze. A hátsó (e) tengely szabadon mozog olyanképen, hogy a hidlás ráhája alá mindkét oldalon (o) vasrudak vannak alkalmazva, melyek közt a tengelyt annyira előre lehet húzni, hogy a hidlás vége egészen a földre érjen. A taligát illy állásban a behordandó boglya vagy kalangya mellé fordítjuk, s a felhúzó kötélt vagy láncz (k) egyik végét (g) vashorogra akasztjuk, a másik végét pedig miután a felvontatandó kalangyát vagy boglyát az aljánál a kötéllal körülkerítettük — a (h) karikán keresztülhúzzuk, s a b) kötőlánczról lekapcsolt tézsla végére kötjük; ekkor a befogott két ökröt megindítjuk, s a boglyát a hidlás közepére (i) vontatjuk. Ez nagyon könnyen megesik, mert ugyanaz az erő, mely a boglyát a taligára felhúzza, egyszersmind a taliga

¹⁸⁾ Mágócsi, Hír Csongrádból, MG. 1843. 1517—8.

¹⁹⁾ Győrffy, Takarás és nyomtatás az Alföldön. NÉ. XX (1928), 21.

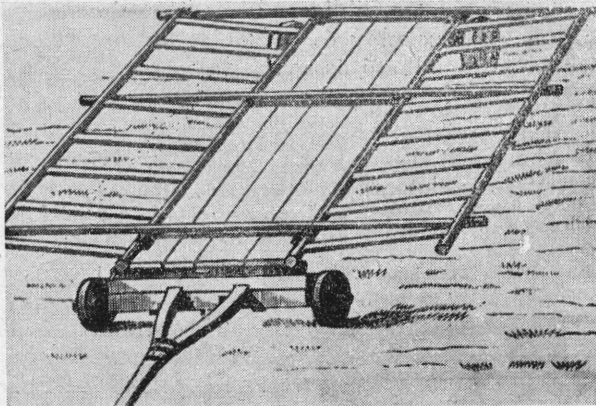
hidlását is a boglya alá taszítja. A tézslát aztán ismét a (b) kötőlánccra akasztjuk s a terhet tovább vontatjuk«. (5. ábra.)²⁰⁾

A csámesznek az a fajtája, melynek kerekei elől és hátul egyforma nyomtávolságra voltak, elsősorban a repce szállítására szolgált. Az ilyen repcevontató szekereket nem deszkázták be, szétnyúló oldalai póznákból készültek. »E szekér

5. ábra. Vontatószekér rajza 1856-ból.

oldalai 2 öl és 3 láb hosszúak, 4 láb 3 hüv. szélesek. A szekérfenék, vagyis a két oldalnak alsó közén a térség 4 láb széles. A tengelyek egyenlő hossza 7 láb 6 hüvelyk; a kerekek szélessége egy láb; magassága elől 16, hátul 18 hüv.

6. ábra. Vontatószekér repceszállításra. 1856.

A nyújtók hosszát az oldalak mutatják, végre a három, 2 öl 1 láb hosszú, legcélszerűbben fenyőfából használható, úgynevezett komlórudak vagy póznák a szekér oldalain úgy alkalmaztatnak keresztben, mint a rajzon láthatni. E póznák a lőcsöket helyettesítik. Illy szekér főleg a nagybani repcetermelésnél tesz jó szolgálatot«. (6. ábra.)²¹⁾

²⁰⁾ Korozmics—Benkő—Morócz i. m., IV, 193—4.

²¹⁾ U. o. IV. 274—5.

Így alakul ki és terjed ez a ma is sokfelé használatban levő szerszám elsősorban a nagybirtokon. Már a mult század ötvenes éveiben »a kisebb volt úrbéres gazdáknál is láthatni« belőle, ²²⁾ de azért mégis mindig a nagybirtok és a nagyobb paraszti gazdaságok jellegzetes szerszáma maradt.

Balassa Iván

Вопрос происхождения гужевых повозок и их распространения. В начале XIX столетия в районах Венгерской Низменности снятый урожай зерновых культур собирался в небольшие снопы, которые затем кругом обкручивались цепями и волы перевозили их на место обмолота. Такой метод перевозки вызывал большую потерю зерна, требовал много тяговой силы и кроме того, перевозка таким методом на большое расстояние была невозможна. В процессе рационализации методов производства работ, в конце 1820-х годов появились низенькие повозки на четырех колесах, при помощи которых производилась перевозка урожая. В первую очередь такие повозки употреблялись в больших имениях; в пятидесятых годах их можно найти уже и у крепостных, но все же эти повозки остались в первую очередь больших имениях и затем в более зажиточных хозяйствах. В настоящее время такие повозки можно встретить в некоторых районах южной части Низменности.

I R O D A L M I S Z E M L E

Iouri Sokolov : *Le Folklore Russe*. 378 p.¹Paris, 1945.

Szokolov könyvének első, orosznyelvű kiadása 1941-ben jelent meg Moszkvában. Az ismertetésnél alapul vett francia fordítás szűkszavúbb az eredetinel, a fejezetenként közölt részletes bibliográfia pedig teljesen elmaradt.

Az alapelv, amelyre Szokolov és a szovjet kutatók a folklorisztikát felépítik, a következőkben foglalható össze :

A kutatás tárgya az íratlan, szóban megelevenedő, alkotó egyéniségek által formába öntött hagyományos költészet, amely az egész közösség legbensőbb gondolatait fejezi ki. Ennélfogva a folklorisztika, vagyis a szóbeli költészettel foglalkozó tudomány az irodalomtörténet egyik speciális ága, bár ugyanakkor szoros kapcsolatban van a néprajztudománnyal is. Az irodalom, a költészet lényegét tekintve, nem választható ketté, csak a társadalom fejlettségi fokának megfelelően jelennek meg produktumai írott vagy íratlan változatban, lehetetlen tehát az egyiknek a másikért való elhanyagolása. Azok a vonások, amelyeket általában elválasztónak tartottak az írott és az íratlan közt, nem döntő különbségek. A szerzői tudat, vagy ellenkezője, a szerzői névtelenség megvan itt is, ott is, a hagyomány mindkét esetben tényező ; annak ereje és az egyéni invenció együttes eredménye a költői alkotás. Lényegében az irodalom a társadalom ösztörténeti fejlődésének eredménye és a folklore, az íratlan költészet, a mult emlékeit őrizve hagyományozza különböző korok anyagi életének eszméit, nyelvi szokásait, művészetét további idők folyamán, alkalmazkodva a körülmények változásához, mivel mindig a jelen hű kifejezője.

Ki kell tehát szélesíteni a kutatás eddigi területét : nem maradhatunk azon az állásponton, hogy a folklore őrzői egyedül a feudalizmus és a feudálkapitalizmus elnyomása alatt álló paraszti tömegek, mint ahogy azt a nyugati folklorisztika meghatározta. Kétségtelen, hogy az a forma és az a tartalom,

²²⁾ U. o. IV. 194.

amely Európában kb. a XII. századtól kezdve a népköltészet kifejezője volt, egyenes következménye a jobbágyrendszer kialakulásának és mindenkori tartalma (a változhatatlannak tűnő rosszból való menekülés a csodák világába) néma lázadás volt. E költészet a kapitalizmus fejlettebb fokán kezd átalakulni, sőt, veszendőbe menni. A szocialista társadalomban azonban újjáéledt a népköltészet, amely többé nem az elnyomott és kizsákmányolt földművelő-osztályok költészete, hanem az egész nép közös és ezért nagyszerű mondanivalója, amelynek alkotásai nincsenek íráshoz kötve.

A szovjet kutatás nem csupán a szocialista ország felszabadult népeinek alkotásaival foglalkozik; a mult emlékei nélkül az irodalom története, a műveltség története nem teljes és az Októberi Forradalom utáni nagy változás meg nem érthető. A folklorkutatás célja a nép világnézetének történeti síkon való megvilágítása. A népgondolkodás kutatásának egyik biztos forrása a népköltészet; és a mai formák hű megismerése érdekében az eredet és a kezdeti fokozatok problematikája áll a kutatás középpontjában.

A folklorisztika ilyenértelmű körvonalazása után *Szokolov* ismerteti és bírálja az európai és benne az orosz kutatás történetét. A X—XI. századi krónikák szűkszavú közléseitől kezdve egyre több forrást találunk. A tudatos anyagközlés azonban későbbi. A XVII. században jelennek meg az első bylinaközlemények és ettől kezdve egyre gyarapodnak azok a népdal- és mesegyűjtemények, melyeket a feudális urak igényeinek kielégítésére az udvari énekesek, mesemondók, históriások szereztek. A tudományos érdeklődés itt is *Grimmek* mitológiai nyomdokain haladva az ú. n. *szlavofil* kör nacionalista mozgalmából indult ki. *Buszlajev*, *Afanaszjev*, *O. Miller*, *Kotliarevszki* úttörő munkáját később *Oldenburg*, a benfeyista keleti nyelvész vette át. A régi orosz kutatógárda legtermékenyebb szerzője *Veszelszki* volt, a nyugati pozitívista irodalomtörténet képviselője, (eredményeit 1948-ban a Tudományos Akadémia Folklorkutató Intézete marxista szempontból újra kiértékelte) ki *Benfey* nyomán haladva a kultúrtörténeti irány evolucionista képviselőjévé lett *V. Miller*-rel együtt, kinek ú. n. »történetik« módszerét *Szafimov* bírálta 1942-ben. Ekkor már a hősköltészet bőven publikált anyagán keresztül nem volt nehéz az áltörténetiséget a valóditól különválasztani és hamarosan a nyugati irányzatoktól függetlenül, szóba kerülhetett az epikus költészet társadalmi vizsgálata. *Dobroljubov* úttörő volt a népköltészet és a »műk«-költészet viszonyának tárgyilagos felvetésében, melyet az orosz bylina, a történeti énekköltészet vizsgálata ébresztett. *Csernisevszki*-vel együtt szembefordult a szlavofilekkel és sokkal exaktabb elmélettel állt elő, mint a liberális burzsoázia idealista képviselői. Megállapította, hogy milyen hatással volt az uralkodó osztályok által irányított egyház és irodalom a nép gondolkozására és felfedte, hogy milyen átalakuláson ment keresztül a szóhagyomány századok folyamán. A társadalmi kérdések tárgyilagos felvetése az ő nyomán jutott szóhoz *Prijov*, *Kudjakov* és a két klasszikus bylinagyűjtő: *Rybnikov* és *Hilferding* munkájában. Nemcsak a szövegeket jegyezték fel, hanem egyszersmind képet adtak a nép életéről, ismertették az előadók egyéniségét és társadalmi körülményeit.

Az Októberi Forradalom utáni időkben kissé szünetelt a folklorkutás tevékenysége, hogy aztán mennél nagyobb lendületet vegyen és ne csupán a parasztságra, hanem a városok, az üzemek, gyárak és a különböző foglalkozási ágak népköltészetére is kiterjessze figyelmét. Vizsgálat alá vették a népköltészet változásait, nemcsak az orosz nép, hanem a Szovjetunió más népeinek alkotásaiban is. A munkában résztvett a Tudományos Akadémia Folklorkutató Osztálya,

majd a Szovjet Írók Szövetsége. Leningrádban a Művészettörténeti Intézet, az Akadémia Nemzetiségi Intézete munkálkodott. Az intézmények folklóre osztályai 1933-ban egyesültek az Antropológiai és Etnológiai Intézettel, amelynek Folklóre Bizottságát 1937-től *Azadovszkij* irányította. Meg kell említeni az *Oldenburg* vezetése alatt álló Orosz Földrajzi Társaság Mese kutató Bizottságát. Gyűjtések folytak Irkuckban *Azadovszkij*, Szaratovban *B. Szokolov* és *Skaftimov*, Kalininban *J. Szokolov*, Szmolenszkben *Szoboljev* irányításával. A kutatások eredményeit rendszeresen publikálják; a gyűjtött anyag a moszkvai Irodalmi Múzeum Folklóre Osztályán nyer elhelyezést; ezenkívül a leningrádi Tudományos Akadémia és a Földrajzi Társaság is gazdag kézirat- és fényképtárral rendelkezik.

A Forradalom után az orosz folklóristák még a kultúrtörténeti irány útmutatásai nyomán haladtak, de csakhamar kemény kritika szegte útját mind ennek, mind az »antropológiai« iskolának. Az első csapásokat ezekre a »forradalmisták« mérték (*Brick, Volkov, Propp*), kiknek merev dogmatizmusa viszont ma áll az építő bírálat keresztútjében.

A népköltészeti alkotás megszűnt már egyéni kiválóságok magántulajdona lenni; a közösségé lett, a tanulók, regionális szerzők, kolhoztagok és az irodalmi munkásklubok segítségével. Az ifjúság a kormányzat támogatásával fejleszti tehetségét és a kollektív gazdálkodás lehetővé teszi, hogy a szájról-szájra szálló költészet mind nagyobb körben terjedjen, összefogja a népet. A tudományos intézetek behatóan foglalkoznak a Szovjet Szövetség tagjaival is, expedíciókat indítanak Kirgiziába, Karéliába, Üzbegisztánba stb. A szovjet kutatók ma elsősorban a jelen népköltésével foglalkoznak, míg régebben inkább a folklóre forradalmi vonatkozásait vizsgálták; a parasztlázadásokat, a nép elnyomói ellen folytatott harcait. Mindemellett ma sem hanyagolják el a múlt emlékeinek vizsgálatát.

Szokolov foglalkozik a költészet eredetével és fejlődésének kezdeti fokozataival. *Marr* nyelvelméletét, akárcsak a régészet és az etnológia, a folklórisztika is hasznosította. Ennek principiumait követve, *Szokolov* megállapítja, hogy a beszéd artikulációja együtt fejlődött az ember által előállított eszközök munkában való felhasználásával; a költészet fejlődése egybeesik az emberi munka fejlődésével. Ezt követve, ismerteti a szóbeli költészet műfajokra való differenciálódását, majd rátér a szlávtság történeti fejlődésének taglálására s rámutat e folyamat folklórisztikus nyomaira. A társadalmi fejlődés kezdetleges fokainak ideológiáját a Forradalom előtti parasztság elég jól megőrizte rítusaiban, mondáiban, szokásaiban. A feudalizmus korának paraszti munkarendszere módot adott erre, különösképpen konzerváló hatással volt rá az egyház. Az ú. n. »pogány« szokások, a földműveléssel egybekötött kultikus cselekmények, az ősök kultusza tovább élt, elég volt megfelelő elnevezésekkel átértelmezni. E maradványokat az egyház fenntartotta és a paraszti életkörülmények sem tudták megváltoztatni 1917-ig. A társasélet kezdeti fokain kialakuló vallás az emberi termelés függvénye és később ez a kapcsolat komplikálódik, de nem változik. Így a vallás nemcsak a termelés módját, hanem annak eredményét is tükrözi. A társadalom különböző fokain érvényes ideológiák tanulmányozása ma is rendkívül fontos; elvezet a még osztálytalan társadalmak költészetének megértéséhez, amelynek jegyei tovább élnek az osztályokra tagozódás századaiban.

Ezeknek az elveknek az előrebocsátása alapján *Szokolov* két részre osztja a folklóre anyagát: a Forradalom előtti és az utána kialakult formákra.

A Forradalom előtti népköltészet anyaga a következő: 1. Évnyegyedes ritusok költészete. 2. Lakodalmi szokások és énekek. 3. Temetési szertartások és halottas énekek. 4. Toborzott katonák siratói. 5. Jöslő- és varázslóénekek, imádságok. 6. Közmondások. 7. Epikus énekek (bylinák). 8. Történeti énekek. 9. Vallásos énekek. 10. Mesék és legendák. 11. Lírai dalok. 12. Rövid dalocskák (csasztuskák). Gazdag és változatos anyag ez, amely szembetűnően mutatja, hogy azok a műfajok a legszínesebbek, amelyekben a felső osztályok elnyomása ellen való küzdelem a leginkább kifejezésre juthat.

A hercegek, oligarchák, kis fejedelmek Oroszországban a XI. századtól kezdve tartották gúzsba kötve a népet. A kievi fejedelem, a moszkvai, pétervári, novgorodi nagyúr egyaránt gyűlölt, rettegett és tisztelt személyiség volt s ez világosan kivetődik a nép költészetében. A XI. századtól kezdve a nagyurak udvari mesemondókat és énekeseket tartottak, akik lakomák alatt az úr haditetteit dicsőítették, vagy elalvás előtt a hátát vakargatva mesével ringatták álomba. A *hősi és történeti énekköltészet* azért tudott oly magas művészetté fejlődni, mert a feudális kényuralom hosszú ideig tartott és sok volt az elnyomók ellen lázadó hős: Ilja Muromec, Aljosa Popovics, Sztyenka Razin, Pugacsev, kiknek tetteit nemzedékről-nemzedékre adták tovább. Az orosz parasztság néma küzdelmét fejezi ki mind a hősi, mind a történeti énekköltészet és *Szokolov* kimutatja, hogy e műfajok nem felülről szálltak alá, hiszen a középkori urak szolgálatában álló énekköltők maguk nem az úri osztályból kerültek ki, hanem alulról jöttek, a nép fiai voltak, épp annyira kizsákmányoltak, mint a költészetüket továbbfolytató parasztság. E századokon keresztül rendkívül népszerű műfaj, amely az írástudatlanok vigasza, nemzeti krónikája volt, lassan eltűnik. Példa erre a Riabinin-család énekmondó tevékenységének hanyatlása. Trofim a XVIII. században volt az Onyega-tó vidékének híres énekes, kinek 23 hőskölteményét örökítették meg. Tudományát fiának, Ivánnak adta, ki messze földeket bejárva terjesztette azt. Legjobb tanítványa veje, Iván volt, aki a Forradalom előtt Szentpétervárról működött. A család ma élő tagja Péter, az onyegamelléki Garnici kolhozának tagja. Ő már csak hét éneket tud, ezek is erőltetettek, mesterkéltek, időszerűtlenek. Jellemző az is, hogy a legelzártabb területeken találták a XX. század legszebb darabjait: Karéliában, Archangelszk, a Volga és az Onyega-tó vidékén.

Jellegzetes a *síratóköltészet* is, amelynek felvirágzása a cári idők toborzásának az eredménye. Nagy Péter vezette be a katonakötelezettséget és II. Sándor uralmáig 25 év volt a szolgálati idő. Akit elvittek, azt szabályosan elsíratták, mintha meghalt volna.

Érdemes megemlíteni a *prózai költészet* hatalmas, ma is virágzó anyagát. Ezt egyéniségekhez kötve már a mult század folyamán kezdték gyűjtögetni, csak úgy, mint a bylinákat. Számtalan kiváló előadó van, kiket a szovjet irodalom a »folklore mesterek« címmel tüntet ki, akik tudományukkal nemcsak falujuk, hanem távoli vidékek lakóit (a háború alatt katonai táborokat) is szórakoztatják és nevelik.

Még egy műfaj említésreméltó, a mult században született, faluban, városban egyaránt népszerű *csasztuska*. A tárgyilagos szovjet kutatás figyelme erre a ponyvaizú kispolgári műfajra is kiterjedt. Ennek kapcsán külön fejezet foglalkozik a költői eredetű lírai daloknak a népdalokra gyakorolt hatásával. A XIX. és XX. század kiváló költői (Puskin, Nyekraszov, Gogoly, Tolsztoj) épúgy népszerűek voltak a parasztság körében, mint a másodrendű szerzők érzelmes művei. E fejezet átvezet a forradalomutáni, megváltozott népköltészethez,

amelyben egyrészt megtaláljuk a gyárak, üzemek folkloreját, másrészt a szovjet íratlan költészet műfajait: dalt, csasztuskát, közmondást, mesét, siratót, elbeszélést, költeményt. E fejezetben kapunk ízelítőt a Szovjetunió keleti nemzeti-ségeinek új népköltészetéről, arról a diadalmas, felszabadult művészetéről, amelynek olyan alkotói vannak, mint Dzsambul Dzsabajev, Kazakisztán és Szulejmán Stalszki, Dagesztán nagy népi költői.

Tekintve, hogy a szocialista társadalom népköltészete, fejlődésének perspektívái nem világosak kutatóink előtt és sokan hajlamosak arra a gondolatra, hogy a mezőgazdaság gépesítése, a műveltség általános emelkedése a folklóre halálát jelentik, nem felesleges néhány szóban ismertetni a szovjet alkotásokat.

A városi munkásság szóbeli költészetét a multban figyelmen kívül hagyták a kutatók, mivel művészietlennek, durvának, megromlottnak minősítették, szemben a paraszti »naiv« tisztsággal. A munkásdalok publikálása a 20-as években indult meg, a szerző maga írt a kalinini körzet munkásainak dalkincséről 1925-ben (ez ma középiskolai olvasmány!). Négy évvel később expedíció kereste fel az urali üzemeket, melyeknek folklorisztikai vizsgálata azóta is folyik. Ettől kezdve egyre gazdagabb anyag került elő. Általában a munkásság szóbeli költészetének anyagából azokat a vonásokat igyekeztek kimutatni, amelyek arra a multra utalnak, amikor az elődök rabszolgaként dolgoztak a földesurak üremeiben, bányáiban. Mivel a munkásság, bányászság társadalmi eredete különböző, népköltészetük világnézete is változatos. Figyelemreméltó *Birjukov* 1937-ben publikált fél-történeti, fél-mondai tartalmú munkásdal gyűjteménye, melyben az urali munkások kizsákmányolóik ellen való harcuk epizódjait mondják el. Látnivaló tehát, hogy az ipari munkásságnak már a XVIII. század óta milyen hagyományai voltak; költészetük a kapitalista rend kemény bírálata.

Természetes, hogy az *énekköltészet* volt az a műfaj, amelyet legjobban befolyásoltak a forradalmi események. Olyan dalok, mint az Internacionálé, a Marseillaise; harci, forradalmi indulók terjedtek a leggyorsabban. A Vörös Zászló c. dalgűjtemény 1930-ban 200.000 példányban jelent meg. Darabjai nem népi költemények ugyan, de elterjedésükben azokká lettek. A forradalom és a polgárháború viharos eseményei nem hoztak létre nagyobbarányú hős-költészetet, inkább a kisebb helyi eseményeket örökítették meg. Ilyenek pl. a partizándalok. E műfaj legtöbbször régi dalok újonnan való aktualizálása, átköltése. Szókészletben, ritmusban, közhelyeiben a régi parasztdalok stílusát őrzi. A partizándalok a polgárháború folyamán születtek, szerzőik maguk a harcosok, bár nevük nincs megörökítve. Dalok emlékeznek meg a Vörös Hadsereg hős katonáinak (pl. Bugyonij) tetteiről.

A rövid *csasztuska* is átalakult a forradalmi hangulatban. A társadalmi változások mély nyomot hagytak benne; hallunk dalokról, melyekben az új generáció kommunista eszméi szembenállnak az öregek gondolkodásával. A szovjet rendszer házassági törvényei, a fiatal paraszt felszabadulása a patriarchális csalárendszer alól, a kolhoz megalakulása, a kulák fondorlatai, a traktorvezetés gyönyörűsége mind helyet kapnak a csasztuskában, csakúgy, mint a szovjet pilóták, ejtőernyősök tettei, az arktikus vidékek felfedezőinek, az iparosítás hőseinek munkája. — A forradalmi változás, a nép felszabadulása, a kizsákmányolás megszűnése a tárgya a szovjet *közmondásnak* is.

A *mese* az a műfaj, amely hagyományos funkcióját mind a mai napig folytatja. Sőt, a Forradalom óta a meseköltés még nagyobb jelentőségre tett szert. A változás a mesemondókat és hallgató közösségeiket egyaránt átalakította. Tematikájukban előtérbe kerültek a realista és szatirikus történetek,

melyek az urak és a pópák tetteit teszik nevetségessé. Mindaz legalizálódott, amit a régi mese hallgatói kívántak, megszűnt az az ok, amely az irreális képtelenségek országába való menekülést indokolta. De nemcsak a realista mese, a csodás legenda is átalakult, magábaszívta a szovjet élet jegyeit. Korgujev, Kuprjanika, Kovaljov, Beszpalikov és más nevezetes mesemondók meséiben a hagyományos motívumok realiztikusabbakká lesznek, a hősök emberibbek, tetteik lélektanilag indokoltabbak. Nemcsak modernizálják régi meséiket, hanem újakat alkotnak, a forradalom hőseiről, a szovjet életről. Pl. Konesakov népszerű meséje »Ami a legdrágább, a legkedvesebb« arról szól, hogy három kolhoztag elindul, hogy megkeresse azt az igazságot, ami igaz is, meg jó is. Hosszas vándorlás után eljutnak Moszkvába, ahol Sztálinnal találkoznak, akinek szavaiban megtalálják amit keresnek. »A három testvér« c. meséjében Beszpalikov a hősi csatában elesett harcost életvizével támasztja fel; a »Vörös Virág«-ban egy kulákok által megölt partizán kebléből vörös virág nő ki azon a helyen, ahol a Vörös Zászló érdemrend díszítette. A polgárháború népszerű hősről Csepéjevről az a közhit, hogy nem halt meg, csak más néven él valahol, népe javát szolgálva. E realista mesék stílusa hasonló a régi bylinákéhoz. Általában a régi motívumok, a hagyományos meseanyag felhasználása és aktualizálása általános. A forma a régi, csak a tartalom változik. A mese közhelyei (hol volt hol nem volt, a küzdelem leírása, a hármasság) is megmaradnak.

A *síratók* elvesztették régi vallásos jellegüket. A harcba induló partizán felesége — mint egykor a rekrutáé — elsíratja férjét, de azzal a felemelő tudattal, hogy az áldozat nem hiábavaló, a szabadságért küzd. A mai síratóasszonyok közül többen énekeltek meg Lenin halálát, temetését, Sztálin drámai fogadalmát. Különösen híres Fedoszova és Kriukova Lenin-síratója. Krivocsajeva az 1935-ben meggyilkolt Kirovot siratta el a XVII. századi hősi énekek stílusában.

A nép kiváló mesemondói, akik szóban adják át népüknek költészetükben mindazt, amit a forradalom és az utána következő országépítés idején átéltek, nem idézik vissza a forradalom előtti népköltészet álmovilágát, hiszen senki sem kívánja többé azt. Művészetük a diadalmas szabadság eszméjét terjeszti és mint a nép tanítói méltán tagjai a Szovjet Írók Szövetségének.

Szokolov alapos összefoglaló munkájának áttekintése után nem lehet kétségünk afelől, hogy a marxista-leninista elmélet hatalmas perspektívákat nyit meg a folklorisztika előtt is, szemben az egyhelyben topogó polgári irányzatok terméketlen próbálkozásaival. E mű jellemző vonása, hogy háttérben eleven műhelymunka érződik, melynek során a kutatók közös munkáját az építő kritika és önkritika teszi jobbá, igazabbá. Erről a munkáról szólva, *Tolszov* professzor, a moszkvai egyetem Néprajzi Intézetének igazgatója rámutatott arra, hogy a szovjet uralom harminc éve alatt milyen hatalmas eredményeket mutattak fel a folkloristák; fellendült a gyűjtőmunka, könyvek százai jelentek meg, soha nem remélt anyagot tártak fel a Párt, a kormányzat és az egész nép legmesszebbmenő támogatásával. De a szovjet kormányzat a nép kiváló művészeit is megbecsülte, legjobb költői közé emelte, hiszen ők fejezik ki legtermészetesebb módon a szocialista társadalom legbensőbb mondanivalóit. A szovjet népköltészet egyidős teremtőjével, a forradalommal és ez megdönti a polgári tudósok babonáját, amely szerint a népköltészet forrása elapadóban van. A kutatók nemcsak feltárták az új anyagot, hanem megfelelő új módszert, új, harcban edzett elméletet alkalmaztak, amely felvette a küzdelmet az anti-marxista, burzsoá elméletekkel. Egymás közt élesen bírálták el *Bogatirev*, *Propp*, *Asadovszkij* munkáin keresztül mind a funkcionális-strukturális szemlélet

történetietlenségét, mind a finn módszer hamis történetiségét. Ennek a munkának eredménye Szokolov könyvének kristálytiszta, egyszerű, dialektikus tudományossága.

Dégh Linda

Г. Н. СЕРЕБРЕННИКОВ. Организация и содержание научно-исследовательской работы музеев — Комитет по делам культурно-просветительных учреждений при Совнаркоме РСФСР-Научно-Исследовательский Институт Музейной и Краеведческой работы. — Москва 1945. — (Szerebrennyikov, G. N.: A múzeumi tudományos munka szervezése és tartalma. — Kiadta az Orosz Szocialista Föderatív Tanácsköztársaság kulturális és ismeretterjesztő intézményeit irányító Bizottság és a Tájékutató és Múzeológiai Tudományos Kutatóintézet — Moszkva, 1945.)

A szerző összesen húsz lapot kitevő hat fejezetben ismerteti az Orosz Szocialista Föderatív Tanácsköztársaság (ezentúl: OSzFTK) múzeumainak állapotát, eredményeit és feladatait közvetlenül a háború befejezése után. A dolgozat erényei — a múzeumok állapotáról nyújtott világos helyzetkép, a hibáknak a szovjet tudományra jellemző kritikával történő kielemezése és a feladatok világos megfogalmazása —, valamint a magyar múzeológia számára adódó tanulságai szükségessé teszik e kis füzet kivonatolását, illetőleg részletes tartalmi ismertetését.

I. A múzeumok tudományos kutatómunkájának feladatai és forrásai.

»A szovjet törvényhozás értelmében minden múzeumnak politikai ismeretterjesztő és tudományos kutató intézménynek kell lennie.« A múzeumi munka tulajdonképpen e két feladat megoldásának szerves egysége. Az ismeretterjesztés és politikai felvilágosítás céljait szolgálják a múzeumi kiállítások. A kiállítások rendezése viszont előzetes tudományos munkát tételez fel (gyűjtés, rendszerezés, értékelés, a kiállítás megszervezése). A múzeumi tudományos kutatómunka azonban nem csupán kiállításrendezésből áll. Hiszen van a múzeumokban olyan anyag is, amely soha nem kerül kiállításra, amelynek feldolgozása azonban mégis fontos a tudomány számára.

A múzeumi tudományos munka alapformái a következők: 1. A gyűjtemények tanulmányozása és leírása. 2. A gyűjtemények kiegészítésének tudományos előkészítése. 3. A múzeum profiljából adódó tudományos kérdések feldolgozása. 4. A vidéki múzeumok vonalán a táj természetadta erőforrásainak beható tanulmányozása. 5. Tudományos igényű kiállítások szervezése és a kiállítás-technika tudományos fejlesztése. 6. A tudományos tanácsadás megszervezése.

A múzeumi munka jellegét a feladatoknak ez a sokfélesége és múzeumok természetéből eredő sajátos lehetőségek határozzák meg.

A múzeumi munka alapja a gyűjtemény. Az OSzFTK kulturális és ismeretterjesztő intézményeit irányító Bizottság (Комитет по делам культурно-просветительных учреждений РСФСР) felügyelete alatt álló múzeumokban mintegy 73 millió múzeumi tárgy és több világviszonylatban is nagyjelentőségű gyűjtemény van. Így pl az Állami Történeti Múzeumnak (Государственный Исторический Музей) 250.000 darabból álló régészeti gyűjteménye, 25.000 kézirata és ősnymtatványa, rendkívül gazdag fegyver-, ékszer-, ruha-, bútore és numizmatikai gyűjteménye van. A Szovjetunió Forradalmi Múzeumában

(Музей Революции СССР) őrzik Sztálin, Kalinin, Molotov személyi dokumentumait, továbbá azoknak az ajándékoknak tömegét, amelyekkel a Szovjetunió népei Sztálint elhalmozták, valamint a szovjet korszak történetére vonatkozó, kb. 35.000 darabból álló dokumentációs anyagot. Az OSzFTK Forradalmi Múzeumában (Музей Революции РСФСР) találjuk a század első évtizedéből származó sajtótermékek gyűjteményét, az állami дума anyagát és a szovjet korszakra vonatkozó anyagot. Az Állami Néprajzi Múzeumban (Государственный Музей Этнографии) valamint a Szovjet Népek Múzeumában (Музей Народов СССР) összegyűjtött 270.000 tárgyat kitevő gyűjtemény felőleli majdcsak minden szovjet nép életét és kultúráját. Az Állami Irodalmi Múzeum (Государственный Литературный Музей) és a sok kis emlékmúzeum értékes emlékiratokat, irodalom- és művészettörténeti emlékeket őriznek. Az Állami Darwin Múzeum (Государственный Дарвиновский Музей) tekintélyes biológiai gyűjteménnyel rendelkezik. A Timirjazev Múzeum pedig (Музей имени К. А. Тимирязева) a nagy orosz tudós 10.000 darabnyi hagyatékát őrzi. A tudományos kutatások számára rendkívül értékesek a vidéki múzeumok gyűjteményei is. Az Ivanov-kerületi Múzeumban (Ивановский областной Музей) van pl. egy rendkívül gazdag textilipari gyűjtemény, valamint az orosz írásbeliség és könyvnyomtatás történetét dokumentáló 10.000 múzeumi tárgy. Most pedig minden múzeum megindította a Nagy Honvédő Háború (ezentúl: NHvH) emlékeinek gyűjtését.

A gyűjtemények mellett fontos szerepet játszik a múzeumok kutatómunkájában a nagyközönséggel kialakított kapcsolat, a múzeum mellett megszervezett tájkatató munkaközösség. A cserepoveci Járási Múzeumnak (Краеведческий районный Череповецкий Музей) pl. 800 főnyi tájkatató aktívája van.

II. A múzeumi tudományos munka eredményei a NHvH éveiben.

A háború fontos népgazdasági és honvédelmi jelentőségű feladatokat rótt a múzeumokra is. A vidéki múzeumok 40%-a eredményesen vette ki részét a helyi természeti erőforrások feltárásából és kihasználásuk módozatainak kidolgozásából. Ugyancsak új és fontos feladat volt a NHvH anyagának gyűjtése és tanulmányozása is. Eddig valamennyi állami múzeum és a vidéki múzeumok 55%-a végzett rendszeres munkát ezen a téren.

A háború alatt indult meg a múzeumokban őrzött tárgyak állami számbavétele, amelynek folyamán a háború végéig több mint 200.000 tárgyat dolgoztak fel. A múzeumok többsége a háború alatt is foglalkozott tudományos kérdésekkel. Így pl. az Állami Történeti Múzeum a szlávok kultúrájának keletkezését, továbbá az orosz haditudomány és az orosz fegyveres erők történetét, valamint az oroszországi anyagi kultúra, gazdasági élet és társadalmi rendszer fejlődésének történetét vizsgálta. A Szovjetunió Forradalmi Múzeuma a marxizmus terjedését Oroszországban és a XX. század eleji forradalmi mozgalom történetét tanulmányozta. A biológiai múzeumok leleplezték a fasiszták fajelméletét és az állatállomány szaporításának irányításával kapcsolatos kérdéseket vizsgálták. Sok múzeum már a háború éveiben felkészült a NHvH anyagának kiállítására. Az elméleti múzeológia és a tájkatató módszertana területén sem állt meg a munka. A Tájkatató és Múzeológiai Tudományos Kutatóintézet 23 idevágó művet adott ki a háború alatt.

III. A múzeumi tudományos munka szervezésében mutatkozó fogyatékoságok.

Az eredmények ismertetése után a szerző kielemezi a múzeumi munka gyengéit és hibáit. Először általános ítéletet mond, majd rátér a hibák részletes elemzésére.

A tudományos munka minőségével kapcsolatos kérdések. A tematika megállapítása a legtöbb múzeumnál esetleges: nincs kapcsolatban a gyűjteményekkel, nem felel meg a kiállítási feladatoknak és nem elégíti ki a népgazdasági szükségleteket. Gyakran csak a múzeum dolgozóinak tudományos érdeklődése érvényesül elhatározó módon ezen a téren. A múzeumok óriási dokumentációs értékű gyűjteményekkel rendelkeznek és a múzeumi tudományos munka mégsem erre az anyagra épül. Az természetes, hogy a tudomány művelőinek mindenkor lépést kell tartaniuk a szakirodalommal és munkájukban azt megfelelő kritikával fel is kell használniuk. A múzeumi munka tematikáját azonban mindig a gyűjtemények anyagának megfelelően kell megállapítani és a szakirodalomban közölt anyag csak ennek kiegészítéseképpen jöhet számba. Aki ezt nem tartja szem előtt, az elmosza a határt a múzeumok és a tudományos intézetek munkája közt és aláassa a múzeum tudományos munkájának külön jelentőségét. De ugyanúgy hibát követ el az a múzeumi kutató is, aki a hatalmas gyűjtemények anyagának bűvkörébe kerül és a tudományos munkát a tárgyak értékelés-nélküli pusztá leírásával azonosítja. »Ahol pedig nincs kapcsolat, rendszer, tudományos következtetés, ott nincs igazi tudomány sem.«

A táj kutatás és a kiállítások hibái. A táj kutatás hibái onnan erednek, hogy ez a munka a helyi gazdasági és tervszervek munkájától függetlenül folyik és eredményeit a gyakorlatban nem használják fel.

Bár sok múzeum a NHvH anyagából kiállítást vagy külön osztályt szervezett már, ezen a téren is komoly hiba mutatkozik. Ennek a kiállításnak a háború menetével szoros kapcsolatban kellene bemutatnia a vidék szerepét a NHvH-ban. Ha ugyanis sikerül a helyi anyagot a háború egészébe beágyazni, akkor a kiállítás érthetővé teszi a háború általános menetét, »mint a győzelmet biztosító katonai-stratégiai vezetés nagy sztálini tervének realizációját, mint a szovjet nép hatalmának és legyőzhetetlenségének megnyilvánulását.« Ezzel szemben sok kiállítás vagy csak a helyi anyagot mutatja be és ezzel mintegy elszakítja a vidék küzdelmét az egész szovjet nép harcától, vagy ellenkező hibába esik és csak a NHvH-ra vonatkozó általános anyagot állítja ki. Egy általános módszertani hiba jellemzi a nagy központi múzeumok kiállításait is. Nevezetesen az, hogy a kiállításokon vagy sok a nem múzeumi anyag (feliratok, táblázatok, képek stb.) és kevés a kiállítási tárgy, vagy túl sok a tárgy és kevés a megértést szolgáló kiegészítő anyag. Ennek következtében a kiállítás vagy érthetetlen, vagy fárasztó.

A hibák okai kétségtelenül a háború első szakaszában fellépő kedvezőtlen körülményekben rejlenek. A háború elején minden múzeum a gyűjtemények konzerválására, illetőleg áttelepítésére készült fel. A német hódítók sok múzeumot kiraboltak és leromboltak. A háború befejezésekor már minden múzeum üzemben volt, de egyik-másik még mindig nem kapta vissza gyűjteményeit. A háború a múzeumi káderállományt is megtizedelte. Ime néhány jellemző adat: 1943 elején a múzeumok tudományos kádereinek létszáma a háború előtti létszámmal mindössze egyharmadát tette ki. Egy-egy vidéki múzeumra 1943 elején 1-2 tudományos munkaerő esett a háború előtti 4-2-vel szemben. 1944 nyarára azonban az állami és helyi múzeumok káderállománya elérte a háború előtti létszám

60%-át, de az 1944. évi tavaszi számlálási adatok szerint, az állami és a kerületi múzeumok tudományos erőinek egyharmada, valamint a járási múzeumok tudományos dolgozóinak fele még nem fejezte be főiskolai tanulmányait. A hibák okai közé kell sorolnunk azt a körülményt is, hogy a múzeumok rendszerint olyan évekre előre szóló munkaterv nélkül dolgoztak, amely figyelembe vette volna a gyűjteményeket és a helyi munkalehetőségeket. Sokhelyütt egyáltalán nem volt időzített munkaterv, vagy nem szervezték meg a terv megvalósításának operatív ellenőrzését. A múzeumi kutatások eredményei rendszerint kiaknázatlanul heverték. A közönségnek a múzeum munkájába való bevonása sem volt kielégítő. A múzeumoknak mindössze egyötöde mellett alakultak tudományos múzeumi és tájkezelő tanácsok és csak egynegyede mellett működik tájkezelő aktíva.

IV. A múzeumi tudományos munka fejlesztésének általános szervezési előfeltételei.

Ahhoz, hogy a múzeumok megfeleljenek rendeltetésüknek, rendszeres és tervszerű munkát kell végezni a múzeumi munka minden területén. Ennek érdekében a múzeum profiljának megfelelő és a tudomány aktuális feladatait szem előtt tartó, néhány évre szóló munkatervet kell kidolgozni az OSzFTK népművelési népbiztoságának a múzeumi tudományos munka szervezéséről szóló 1944. évi rendeletének figyelembe vételével. (A rendelet száma: Приказ НКП РСФСР № 533 от 8 августа 1944.)

A következő fejezetben a szerző az idézett rendelet szempontjait ismerteti.

V. A múzeumi tudományos munka alapvető feladatai.

A múzeumi gyűjtemények tanulmányozása terén fel kell számolni azt az állapotot, hogy a múzeumok nem tudják, miük van. Mindenekelőtt el kell készíteni az állami számbavétel folyamán nyilvántartásba vett tárgyak tudományos leírását és meg kell szervezni ezek felhasználását a múzeum gyakorlati munkájában (kiállítás).

A gyűjtemények fejlesztését szintén megfelelő tudományos tervszerűséggel, a múzeumi kutatómunkával és a kiállítások szükségleteivel összhangban kell megoldani.

A múzeumok tudományos munkájában fel kell számolni a tervszerűtlenséget, küzdeni kell a színvonal emeléséért és meg kell szervezni a tudományos irányítást és ellenőrzést. »Hogy ne pazaroljuk fölöslegesen a tudományos munkaerők idejét és munkaerejét, föltétlenül biztosítanunk kell munkájuk konkrét és rendszeres irányítását és hatékony támogatását. Mindenekelőtt szükséges, hogy a valamely kérdéssel foglalkozni kívánó tudományos munkaerő — miután lényegében megismerkedett a kérdéssel, annak irodalmával és a múzeumban rendelkezésre álló anyaggal, — munkatervet állítson össze, amelyben időzíti a munka menetének alapvető szakaszait. Ezt a tervet a múzeum tudományos vezetőségének jóvá kell hagynia. A tervbe a munkamenet legfontosabb állomásaként egy előzetes beszámolót kell beiktatni. A beszámolót a legfontosabb anyag vizsgálata után kell elkészíteni, amikor már kialakult a munka általános képe mind a módszerek, mind a végső következtetések tekintetében. A beszámolóban ismertetni kell a kérdés vizsgálatának mai állását, a munka eredményeit és azt az újat, amivel a szerző járul hozzá a kérdés megoldásához. Az előzetes beszámolót a múzeum tudományos munkatársainak értekezletén külső szakemberek bevonásával megvitatják és a szerző csak ezután, a kapott bírálatok és észrevételek

figyelembevételével, foghat a kérdés teljes feldolgozásához és műve megfogalmazásához. A kész munkát ismét megbírálja a múzeum tudományos tanácsa, majd a szakemberek és a tudományos vezető zárszava után és miután a tanács észrevételei alapján a kívánatos módosítások megtörténtek, a múzeum tudományos vezetősége jóváhagyja a kéziratot. A tudományos munkának ilyen megszervezése hivatott jelentős mértékben fokozni a munka színvonalát, valamint irányító szerepet biztosítani a tudományos köröknek a folyó munkában.

A táj kutatás szervezeti és módszertani kérdései. A táj kutatás feladata a vidék mindenirányú tanulmányozása. A kérdések óriási tömegére való tekintettel meg kell állapítani a kérdések fontossági sorrendjét. A természeti adottságok vizsgálata terén a legfontosabb ma a helyi építési és tüzelőanyagok felkutatása, a helyi vízellátás biztosítása, a hasznos vadnövények számbavétele. A történeti táj kutató munka legfontosabb feladata, tisztázni a vidék szerepét a nagy felzabáló és forradalmi megmozdulásokban (parasztháborúk, munkásmozgalom, az 1905. és 1917. évi forradalmak), továbbá az orosz népnek a külső ellenséggel vívott hősi harcaiban (a XVIII. század eleji lengyel intervenció, az 1812. évi honvédő háború, a szovjet hatalom elleni intervenció és a NHvH idején), végül meg kell vizsgálni a táj szerepét az orosz kultúra fejlődésében. A táj kutatás feladatait egyéni megbízatásokkal, valamint munkaközösségek segítségével gondosan előkészített és szakszerűen vezetett expedíciók és tanulmányi kirándulások útján oldhatjuk meg. A jó munka előfeltétele egy munkaképes aktív megszervezése a helyi szakemberekből és a tanulóifjúságból. Többhelyütt éppen a tanulók alkotják a táj kutató munkaközösségek zömét. A tanulók az iskolában is alakítsanak táj kutató köröket, amelyek munkáját a múzeumi szakemberek irányítsák.

Az emlékmúzeumok az orosz történelem és kultúra nagyjainak emlékét hivatottak ápolni. Az OSzFTK területén mintegy 60 emlékmúzeum működik. E múzeumok elsősorban az illető személyiségek életét és munkásságát tanulmányozzák. Vizsgálják meg a táj szerepét életükben és munkásságukban, valamint munkásságuk hatását a városra és vidékére, végül gondoskodjanak e személyiségek emlékét őrző épületek megfelelő külső és belső karbantartásáról.

A múzeumi kiállításokkal kapcsolatban a legfontosabb a tervbevett kiállítások tematikájának tudományos kidolgozása és a tárgyak kiválogatása. A NHvH idején a szovjet nép megtanulta még jobban becsülni a múzeumi tárgyakat, mint a nemzeti mult emlékeit. Ezért a múzeumi tárgyaknak a kiállításokon ismét méltó helyet kell kapniuk. Mind a tudományos ismeretterjesztés, mind a politikai nevelőmunka terén elsőrendű fontosságú feladata minden múzeumnak a NHvH osztályának megszervezése. A kiállítási tárgyakat a megértés megkönnyítése végett egymáshoz való viszonyukban és általános összefüggéseikben kell bemutatni. A kiállítás tudományos előkészítése a megértést elősegítő segédeszközök (idézetek, feliratok, kimutatások, képek, magyarázó szövegek stb.) megválasztásából és megfelelő kiállítási technika kidolgozásából áll. A kiállításnak az objektív valóságot kell a széles tömegek számára érthető és egyben a tudomány igényeit is kielégítő módon bemutatnia.

VI. Az elméleti és történeti muzeológia kérdései.

Az elméleti muzeológia kérdéseit a múzeumi munka fejlesztése érdekében szintén napirendre kell tűzni. Noha az orosz múzeumok kétszáz éves multra tekintenek vissza és a szovjet múzeumok multja is rendkívül gazdag tapasztala-

tokban és eredményekben, e gazdag mult elméleti kiértékelése még nem történt meg. Pedig »a tudatos előrehaladáshoz szükséges a tapasztalatok kicserélése és kritikai felhasználása. Az elmélet a gyakorlatból táplálkozik és megvilágítja a gyakorlat további útjait. Ez érvényes a muzeológiában is.« A múzeumok gyakorlatában felhalmozódott tapasztalatok már lehetővé teszik a muzeológiának önálló tudományként való kialakítását. A konkrét feladat ezen a téren egy muzeológiai tankönyv megírása. Hasonlóan komoly feladat a gazdag múzeumi gyűjtemények rendszerezése és katalogizálása olyképen, hogy ne csak a múzeumok dolgozói, hanem a Szovjetunió minden intézménye és polgára tudja, hogy bizonyos kérdéssel kapcsolatban hol milyen anyagot talál. Szükséges tehát az ország múzeumaiban őrzött tárgyak összesítő katalógusát elkészíteni. Foglalkozni kell a múzeumok történetével is, hiszen a gazdag gyűjtemények hosszú történeti fejlődés eredményei. A múzeumok történetének feldolgozása nemcsak a történeti muzeológia szempontjából fontos, hanem a nagyközönség számára is tanulságos, mert a múzeumok története a kultúra általános történetének szerves része.

A múzeumok csak akkor fognak tudni megfelelni magas kulturális rendeltetésüknek, ha megoldják ezeket a feladatokat. *Sulán Béla*

Csao Fun : Si-King ti jin-jo ki k'i t'o (A Si-King dallamai és más dalok), (New Nanyang Publishing Co.), 4°, cimlap + 53. Szingapur, 1948.

A megújhodott Távolvelet, a felszabadult Kína értékes zenei kiadvánnyal ad hírt magáról: *Csao Fun*, a kitűnő zenetörténész és népdalgyűjtő, a Kínai Népköztársaság ifjúsági szervezetének egyik vezetőalakja, aki a VIT alkalmával vendégünk volt Budapesten, az elmúlt évben adta ki ezt a számunkra különösen fontos füzetet, melyet *Csongor Barnabás*, a Hopp Ferenc Keletázsiai Múzeum tisztségviselőjének szíves nyelvbéli segítsége alapján van módunkban ismertetni. A kiadvány első része a kínai dallamvilág hagyományos hangsorait tárgyalja és a Si-King ősi dallamaiból ad izelítőt (különösképen nem ötfokú, hanem líd, mixolíd, aeol, ión és dór melódiákat). Második része 45 dallamot mutat be Yünnan-tartomány hagyományos, jórészt népi dallamaiból, túlnyomóan a szerző gyűjtéséből; harmadik részében bizonyos ünnepekhez fűződő szertartási dallamokat találunk, számszerint 14-et. Ami a magyar népzene ismerőit legjobban érdekelheti: kiderül ebből a kiadványból, hogy népzeneink keleti kapcsolatai tekintetében Dél-Kína hagyományos melódiái legalább olyan jelentősek, mint Mongóliáé. A yünnani dallamok közül hatban első pillantásra felismerjük a magyarhoz hasonló, transzponáló ötfokú szerkezetet; egyik meg (35. l., 69. sz.) éppenséggel egy régi magyar dallam közeli rokonának bizonyul, ama *Kodály* gyűjtéséből előkerültnek, mely már eddig is Mongóliáig terjedő rokonsággal dicsekedhetett (Ethn. XXXVII. 242; LV. 158.). A szálak ime, még tovább szövédnék s többé nem mosolyogni való agyrém, hogy a magyar népzene kutatójának a Sárge-tenger partján is van keresnivalója. *Szabolcsi Bence*

N. N. Mikluho-Makláj : Pápuák világában. Új magyar könyvkiadó, 265. Budapest, 1948. 8°.

Szebb emléket »primitív« benszülöttek tudósnak még nem igen állíthattak mint az Astrolabe-öböl pápuái 1884-ben *Mikluho-Makláj*nak. Mikor *Finsch* a Neu-Guinea-Compagnie megbízásából ebben az évben *Mikluho-Makláj* működésének korábbi színhelyén partraszállt, a benszülöttek hangos »oh! aba! (barát, oh! tamole! (férfiak), oh! mem! (atya), oh! Maclay!« kiáltásokkal fogadták.

Az itteni benszülöttek ugyanis, — mint *Finsch* írja (Samoafahrten, Leipzig 1888, 37.) — az orosz utazó ittartózkodása óta minden utazót *Makláj*nak tekintenek és testvérként fogadnak. *Finschnek* ez az adata nemcsak *Mikluho-Makláj* munkájának jellegére vet fényt, hanem egyuttal a sors szomorú iróniáját is jelképezi: a benszülöttek naiv bizalmukban testvérként fogadták azokat is, akik földjük gyarmatosítására és kizsákmányolására érkeztek. *Mikluho-Makláj* jelleme és működése, mély emberszeretete kitörölhetetlenül élt a benszülöttek emlékeztében egy emberöltővel távozása után is, s a hagyomány erejénél fogva még igen hosszú ideig *Makláj* tulajdonának nevezik azt a helyet (Bongu mellett), melyet a benszülöttektől vásárolt meg és melyet azok ez idő óta az ő kizárólagos birtokának tekintenek.

Mint utazó, elsőnek szállt partra 1871-ben Új-Guinea északi partjain Antropológus, zoológus, és etnografus, de érdeklí minden, amit a tudomány csak hasznára fordíthat. Eredményei és adatai ma, mikor a gyarmatosítás ennek a »neolithikus«, ősközösségi társadalomnak szinte még az emlékét is elsöpörte, forrásértékűnek számítanak. Kutatómódszere, az állomásozó terepmunka, mely *Makláj* korában még ismeretlen volt, azóta általánosan elfogadott elvvé és módszeré lett. Következtetései természetesen a tudomány állásának mai szemzőgéből nézve már részben elavultak, vannak azonban alapvető megállapításai, melyek mindenkor érvényeseknek tekinthetők. Ilyen a fajok egyenlőtlenségéről szóló tévtan tudományos cáfolata, mellyel kora haladó orosz értelmiségéhez hasonlóan, az elsők között állt ki az emberek egyenértékűsége mellett. Egyéniségének értékét csak növeli, hogy igen korán ráeszmélt arra, hogy a tudományos kérdéseknek megvan a maguk társadalmi-politikai oldala. Tudta, hogy a fehér- és sötétbőrű fajok egyenlőtlenségéről szóló tanok hirdetői a színesek gyarmati kizsákmányolását készítik elő vagy azt igyekeznek igazolni az emberiség előtt; de tudta azt is, hogy ez csupán az első lépés ahhoz, hogy a fehér fajokon belül is rangsort állítsanak fel és különbséget tegyenek teljes és nem teljes értékű nemzetek között. Mint könyvének előszava is idézi, ezt írja 1877 novemberében: »Abból, hogy megbocsájthatónak tartják a sötét fajok kiirtását, logikusan következik az, hogy a fehér fajon belül is megkezdődik azoknak a kiválasztása, akiknek nem tetszik a „természetes faji kiválasztódás“«. — Ezért emeli fel szavát 1884-ben, mikor Németország Újguinea északkeleti részére teszi rá a kezét és ezért tiltakozott már jóval korábban is az ausztráliai és amerikai ültetvényesek és bálnavadászok »munkástoborzása« ellen. Tiltakozása helyességét a Neu-Guinea-Compagnie tevékenysége igazolta is. Azerőszakoskodások vég nélküli sorozatát még a német kormány is megsokallta és a 90-es évek közepén saját kezelésébe vette a Társaság korábbi területeit. (Persze a »humanisztikus« meggondolások mellett az állami kézbe vétel által növelhető bevételek kilátása is elősegítette a kormánynak ezt a lépését)

Mikluho-Makláj humanista volt, a szó proletár értelmében. Magatartása ma különösen példakép a terepen dolgozó tudós számára. Nem fegyverrel, hanem igazságszeretetével, a tudóshoz egyedül méltó emberi bánásmóddal tette barátjaivá, testvéreivé a benszülötteket. Ezért sírtak távozásakor és ezért tekintettek minden fehértestvérüknek, míg a német gyarmatosítás meg nem mutatta, hogy nem minden fehér olyan, mint a »tamo russz«, *Mikluho-Makláj*.

Számunkra *Mikluho-Makláj* személye és működése különösen érdekes. Halála után alig néhány évvel 1891-ben egy fiatal magyar tudós, *Fenichel Sámuel* száll partra ugyancsak az Astrolabe-öbölben, hogy korai, 1893-ban bekövetkezett halála után egyik legnagyobb és legalaposabb kutatóknak,

Bíró Lajosnak adja át 1895-ben a helyét. *Bíró* más állapotokat talált az Astrolabe-öbölben, mint *Fenichel*, bár már *Fenichel* korában is megváltoztak a *Mikluho-Makláj* ottidőzésekor otthonos állapotok. Alig 15—20 év telt el a két tudós működése óta és a gyarmatosítás a népesség kulturális képét alapján változtatta meg. *Fenichel* és *Bíró* Astrolabe-öböli működésének kiértékeléséhez *Mikluho-Makláj* adatai adják az első támpontot; tevékenységén keresztül nemcsak az érintetlen ősközösség életét ismerjük meg, hanem a *Fenichel* és *Bíró* anyagával való összehasonlítás révén a gyarmatosítás akkulturációs hatását is lemérhetjük. *Makláj* könyvének magyar kiadását tehát a legszorosabban vett szaktudományos szempontból is örömmel üdvözljük. *Bo drogi Tibor*

Gönczi Ferenc: Göcsej népköltészete. Zalai Tudományos gyűjtemény I. Kiadja a Zalai Táj- és Népkutató Munkaközösség, 354. — Zalaegerszeg, 1948.

E kötet tulajdonképpen *Gönczi* 1914-ben kiadott hatalmas göcseji monográfiájának gazdag kiegészítése, amivel 34 éven keresztül adósunk maradt. Olyan, ma már történeti értékűnek vehető népköltési gyűjtemény, amely Göcsej és Hetés népének mult századvégi és e századeleji virágzó költészetéről ad eleven képet. Ennek az ötven esztendővel ezelőtt megkezdett munkának összeállítására és sajtó alá rendezésére volt az agg kutató utolsó műve; ilyen hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy megjelenhessék néprajztudományunk egyik klasszikusának munkája. Nem lehet meghatódás nélkül olvasni a 87 éves aggastyán bevezető sorait, amelyben, visszatekintve ifjúkorának gyűjtői élményeire, mentegeti munkája hiányosságait: tudatában van annak, hogy gyűjtői módszere azóta elavult, mint írja: »Amikor a néphagyományokat gyűjtöttem, még nem tartottam oly fontosnak a gyűjtés helyének, idejének, az adatszolgáltató egyén foglalkozásának pontos megjelölését, mint ma már az általánossá vált«. Az akkori kezdetleges körülmények közt nem volt módja a dallamok feljegyzésére sem (kivéve a gyermekjátékoknál). Mindezek ellenére reményét fejezi ki, hogy gyűjteménye arányainál fogva lesz olyan jelentős, mint *Erdélyi, Kriza, Vikár, Berze Nagy* vagy *Kálmány* műve. Méltán írhatja az utókor *Gönczi* nevét népköltészetünk úttörő gyűjtőinek neve mellé, nemcsak anyagának gazdagsága miatt, hanem mivel anyaga nyelvészeti szempontból is kifogástalan. Gyűjteményét a következő részekre osztotta: I. A gyermekkor költészete (mondókák, kiolvasók, dalszövegek, játékok); II. A felnőttkor költészete (mondókák, lakodalmi táncszók, gúnynevek, találós kérdések); III. Dalok (a szokásos felosztás szerint); IV. Elbeszélő költészet (ballada, mese, legenda, adoma, monda).

Amilyen örömmel fogadjuk azonban emnek az értékes anyagnak a megjelenését, ugyanolyan sajnálkozással látjuk azt, hogy tudományunk mai fokán még mindig lehetséges, hogy ilyen munka megfelelő keret nélkül, avatatlan kezekbe kerülve, jelenhessék meg. Lehetséges-e az, hogy 1948-ban még mindig olvashatunk olyan bevezetést, amelyben a parasztságot, mint a »meg nem alkuvó magyar lélek« letéteményesét jelentik ki, hagyományait azonosnak az »ősi magyarságéval«, *Gönczit* pedig a »magyarságtudomány mesterének« és a »nép valóságélménye öntudatos kutatójának«. Érthetetlen, hogy e kötetet miért nem tették megfelelő szaktanulmánnyal és filológiai jegyzetekkel a mai követelményeknek megfelelően kezelhetővé a kutatók számára. Intő példa ez jövőre nézve; gondoskodnunk kell arról, hogy kiadatlanul heverő népköltészeti kincseink ezután csakis megfelelő szakemberek gondozásában jelenhessenek meg.

Dégh Linda

Bálint Sándor: A magyar népballada. Szeged 1947. — *Bálint Sándor* az 1945/46 tanév II. felében a szegedi egyetemen hasonló címmel megtartott előadását vázlat formájában nyomtatásban is kiadta. E füzet összefoglalja, amit a polgári tudomány képes volt elmondani és megírni a népballada kérdéseiről. Igaz, hogy az összefoglalás rövidege már túlzottnak is mondható: minden mondanivalója befér három (!) nyomtatott oldalba! Utána következik 11 népballada igen különös analízise.

Az elméletből csak két dolgot ragadunk ki. Bálint Sándor ezt írja: »A népköltészet nem tartotta célszerűnek és szükségesnek az írásbeliséget, mert így hatása igen szűk körre korlátozódott volna és saját lényegével, az egyetemes emberi igényével került volna ellentétbe.« A népköltészet lényege tehát egyetemes emberi igénye. Eltekintve e fogalmazás nyilvánvalóan idealista jellegétől, igen furcsán hat az, hogy ezt az egyetemes emberi igényt, amely a népköltészetet eltölti, az írásbeliség akarja szűk körre korlátozni. A sokkal nagyobb területre és népekre kiterjedő írásbeliség talán mégis csak »egyetemesebb emberik« igénnyel léphet fel, mint a szűk térre bezárt paraszti kultúra! Ez a paraszti kultúra szerzőnk szerint nem azért maradt írástalan, mert hordozóinak osztályhelyezete s az uralkodó osztályok önzése erre kárhóztatta, — nem, a parasztság »nem tartotta célszerűnek és szükségesnek« azt az írásbeliséget, amit B. S. alacsonyabbrendűnek tart az »egyetemes emberik« igényű szóbeliségnél. B. S. írásbeliség-ellenessége nyilvánvaló; ehhez nem kell sok magyarázat. Ez az írásbeliség-ellenesség juttatja azután oda, hogy minden, a népi epikában előforduló elsőszemélyes előadásmódot az ősi magyar hősi énekekből származtat.

A csatolt balladaelemzések végigvonul az aktív teológiai szempont.

Kőműves Kelemenné. »A történetnek mindenén túl — úgy érezzük — van valami örök emberi szimbolikája is: a férfiaknak minden dicsekvő munkája csak az asszonyoknak örök, szakadatlan áldozatával, diadalmas engedelmességével lehetséges. Kőműves Kelemenné sorsa így nemcsak tragédia, hanem dicsőséges vértanúság is, a női sorsnak kegyelemszerű teljessége«. — írja B. S. Aktív teológiának mondtuk B. S. módszerét; az, mert teológiai okfejtéssel ássa alá a népi demokrácia vívmányát, a felszabadult nők egyenjogúságát. Kérdezze meg a szegedi egyetem neves professzora a szegedi munkás- és parasztasszonyokat, hogy vállalják-e a »női sors kegyelemszerű teljességét«, a »dicsőséges vértanúság«-ot!

A *Molnár Anna* c. ballada analízise megint ehhez az elmélethez visz el minket: »Molnár Anna nem elégszik meg a családi élet csetlő-botló boldogságával... Nem veszi észre, hogy anyai és asszonyi rangjánál többet nem kaphat. . . de . . . van ereje visszatérni . . . A házasság misztériumának alig ezek a szebb dicsérete Molnár Anna csodálatos hazatérésénél.« Úgy látszik, B. S. politikai működését újabban a nővonalra specializálta.

A teológus részrehajlás természetesen a többi ballada-analízisben is megnyilvánul. Ezekből csak két momentumot ragadunk ki. A *Farkas Julcsa* elemzése kapcsán felmerült a gép szerepe a parasztok életében, a *Júlia szép leány* elemzésének befejezésekképpen pedig B. S. a saját halálélméletét nyújtja.

Farkas Julcsa: »A hagyományos parasztélet és a modern technika tragikus összeütközését, a gépből kiáradó komor végzetet tudtunkra egyedül ez a balladaszerű történet örökítette meg. . . az emberi szív tehetetlen a modern Leviathannal szemben. A civilizáció a csodát nem ismeri, halálra ítélné magát, ha könnyörletes lenne az ember iránt.«! Vajjon kinek a szótárából valók ezek a kifejezések? Talán a munkaversenyben racionalizáló, egyre jobban gépesítő és ezáltal az.

embert mindinkább kímélő munkásosztályéból? Vagy talán a falusi gépállomásokon éppen most rohammunkázó munkásokéból, akik megfeszített erővel dolgoznak, hogy ki tudják elégíteni a dolgozó parasztság egyre nagyobb igényét a traktorokra és egyéb gépekre, mert ezáltal végre megszabadulhatnak az embert tönkretévő állati robottól? Nem, dehogynem innen valók! Azokéból valók, akik nem az embertelen kapitalista robot ellen hadakoznak, hanem általában a gép ellen, hogy így az általánosságban a gép ellen való hadakozás mögé bújva, a szocialista iparosítás ellen ír hassanak. A gép nekünk barátunk, segítők, életünk megszépítője, B. S.-nak »modern Leviathan«. Ez a szemlélet annyira reakciós, hogy egyenesen a középkort áhítja vissza és igyekszik másokat is e »világnézetnek« meghódítani.

Ez nemcsak logikai következtetés, — félreérthetetlenül kifejeződik B. S. halálelméletében :

»A ballada (a Júlia szép leányról van szó) átszellemült tanulsága a középkortól és a mai parasztságtól, ettől a halhatatlan középkort hordozó világtól nem idegen. A halál nem végzet, nem sorstragédia, nem befejezés, hanem halhatatlan kezdet: kinyilatkoztatás annak, aki már elment és boldog várakozás, praeludium annak, aki még itt maradt ezen a földön. Szabad sírni, illik rajta szomorkodni, hiszen a menyegzőn is sírni szokott a menyasszony és az örömanya, de még mindketten tudják, hogy a halál a mennyei lakodalom kezdete. A modern ember már alig tudja, hogy itt miről van szó, de érzi, hogy valamiből kimaradt és olykor honvágy szállja meg, mikor a középkorra és parasztságra, szentek és költők választottságára, Júlia szép leány halhatatlan dicsőségére, egyáltalán a végzet és kegyelem örök emberi balladájára gondol.«

Az idézetből nyilvánvalóan látszik, hogy B. S. a középkort és a parasztságot teljes mértékben azonosítja. Ennek a szemléletnek nyilvánvalóan nincs igaza; ezt a napi élet cáfolja meg óráról-órára. De egyben igaza van B. S.-nak. A modern ember, — a ma építője. Már nem a halál utáni vágyakozásban és a túlvilági életre való készülésként találja meg az élet értelmét, hanem itt a földön vívja ki magának boldogságát. Hiába igyekszik elvenni ettől a kedvét a teológia. A »halhatatlan középkor«-ba pedig nem fogunk visszamenni, még csak visszavágnyi sem, ha *Bálint Sándor* professzor hozzá is akar segíteni ehhez írásaival és — nyilván — előadásaival is, amelyeket (ismételjük) a felszabadulás után tartott a szegedi egyetemen.

Halmos István

Б. А. ВАСИЛЬЕВ. Медвежий праздник. Советская Этнография. 1948. 4., 78—104. В. А. VASZILEV. A medveünneper.

»Medveünneper« a szertartások egész sorozatát értik: vadászat a medvére, a medve megnyúzása, húsának elfogyasztása, a koponya és a csontok eltemetése. Ennek a szertartássorozatnak a mítosz adja az értelmét, de a mítosz nem olyan szilárd, mint a szertartás. A szertartás alap gondolata az, hogy a medve a tajga gazdája, és szent állat. Ehhez a kategóriához tartozik a nemes rénszarvas is, amelyik Nyugat-Európa erdős vidékén él; továbbá az Usszuri vidékén lakó tigris, vagy például a sas a szibériai népek egész soránál. Legszélesebb körben a medvekultusz terjedt el, ez a kör magában foglalta Skandináviát, Kóla-félszigetet, Északkelet-Európát és az egész erdős Szibériát, az Amur-vidéket és Észak-Amerika erdős zónáját. A medvekultusz nyomait felfedezték Svájcban és az antik Thrákiában is; Kis-Ázsia különböző

országában és Tavridában. A régi világ vallásaiban Bachofen emelte ki a medve kultusz jelentőségét, az antik szerzők bizonyítékai alapján kimutatta a kultusz nagy területen való elterjedését. Ő volt az első, aki fölvetette a kultusz ősi származásának kérdését; s összefüggésbe hozta a matriarkhatus korszakának törzsi vadásztársaságával. A medve kultusz régiségének ténye és az a tény, hogy az emberi gazdálkodás ősi formájával, illetve a vadászgazdálkodással és az emberi társasélet szociális organizációjának legrégebbi formájával áll szoros kapcsolatban, magára vonja a kultúrtörténészek, különösen a vallástörténészek figyelmét. A medve kultusz szertartásának ideológiájára vonatkozólag a néprajzi források adják a legjobb anyagot. A medveszertartás alapbibliográfiája az északeurázsiai medveünnepre vonatkozóan több mint száz címet tartalmaz; szintén nagy az északamerikai medveünnepre vonatkozó bibliográfia. De a néprajzi források mégsem elégségesek. A medve kultuszról szóló adatok nagyrésztben töredékesek, jobbára a szertartás azon oldalait világítják meg, amelyek az utazók számára legszembetűnőbbek voltak. Az ünnepre vonatkozó teljes leírás — attól a fázistól kezdve, amikor a vadászatra készülnek, egészen a csontok eltemetéséig — csak esetleges és kevés. Az obi-ugorok és az Amur-menti népek medveünnepére vonatkozó klasszikus munkák leírásaiban is jelentős hiányok vannak. Nem szabad ezért szem elől téveszteni az új, használható anyag gyűjtésének szükségességét, amire az öregemberek emlékezhetnek még. Figyelembe kell venni, hogy a medveünnep, mint a vadász kultusszal kapcsolatban levő ünnep, már eltűnt az Amur-mentén és Szibéria más vidékein is; s megváltozott a tartalma már a manysiknál is. Ma már itt is népi szórakozásnak, színházi látványosságnak tekintik.

Vaszilev mostani munkájának célja a medveszertartás mitológiájának és szertartásának analízise. A konkrét szertartás és a mitológiai tárgy magyarázatához szükséges anyagot mindarról a területről összegyűjtötte, amely történeti kapcsolatban van a bennünket érdeklő medveszertartással. Munkamódszer szempontjából nagyon fontosnak tartjuk ezt az eljárását. Szerzőnk dolgozatában feladatának tartja a konkrét történeti módszer betartását.

A medve vadászaton a medve megölése alkalmával tartott szertartások összehasonlító néprajzi analízise.

A medve elnevezése és jelzői. Az orocsok a medvét *mapa*-nak nevezik. Ez »öreg«-et jelent. Így nevezik az idősebb és megbecsült embert is, a beszélt nyelvben. Így hívják a nanajoknál, udéknél és az orokoknál.

A medve »öreg«, »nagyapa« és »nagyapuska« elnevezése széles terjedt szibériában és Észak-Amerikában. Így pl. a manysik, jakutok és a szibériai török népek egész sora, valamint az északbajkáli evenkik, a nyenyeczek és bizonyos algonkin indián törzsek »nagyapuska«-nak nevezik a medvét. Némelyik algonkin törzs a medvét *nađangwas*-nak nevezi, úgy, mint az »idősebb férfi«-t. Svédországban is a »nagyapuska« név használatos, medvének sohasem mondják. A »nagyapa« elnevezés néha olyan értelmet tartalmaz, amely rokoni kapcsolatra utal. Ez megállapítható a medvére alkalmazott másik szócsaládból is. Pl. udmurt *posataj* »apái nagyapa«, jakut *asä*, *ese* »édes nagyapa«. A medve rokonsági elnevezésén kívül — ilyen pl. az orocsok, orok, alsó-angarai és evenki nyelvjárásban a *mapa*, *mafa* — számos terminust használnak még, amelyekkel a medve nemét és korát különböztetik meg. E szavak végül a vadászati nyelv terminusaivá lettek. A medve vadászaton az orokok, orocsok és ulcsák ragadványnévként használják a *boo* szót, ami vadállatot jelent. A *boju* szót az orocsok vadászaton

alkalmával más állatokra is használják. A vadászat alkalmával a jávorszarvas, a coboly és más állatok vadállatoknak való nevezése nemcsak az amuri népeknél szokásos, hanem Szibéria többi népeinél is. Például : a manysik a medvét »erdei« vagy »réti vadállat«-nak nevezik. Azonban nem lehet minden elnevezést ragadványnévként tartani és nem lehet csak a vadásznyelvnek tulajdonítani. A nevek között van egy csoport, amelyik élénken elüt a vadászterminusoktól. Ezek a jelzők a medvének emberként való elképzelését tükrözik. Pl. a khanti nyelvben »öreg bundában«, a manysiban »erdei vagy hegyi nő«. Találunk olyan jelzőket is, amelyek a medvének a hegyi és erdei szellemek közötti magas szociális helyzetére utalnak. Pl. »úr« vagy »az erdő és a hegy gazdája«, »a sűrűség uralkodója«. A jakutok »vadállatok hercegé«-nek hívják. Hasonló elnevezéseket találunk az ajnuban, pl. »hegyi isten fia«, a giljában »hegyi ember«, a kurili ajnuban »hegyi isten«, a burjátban »ember-császár« stb. A fenti jelzők különös jellege miatt szerzőnk ezeket a neveket külön csoportba sorolja. Ez a csoport azon a területen, amelyik a medveünnep szempontjából jelentős, csak a medve jellemzője és a vadásznyelv terminusától egészen elkülönül.

A vadászatra való készülés és táncpantomimika. A vadászatra való készülődést az orocsoknál mindig titokban kell tartani s meg kell tartani minden erre vonatkozó törvényt. Az eljövő vadászatról nem szabad sokat beszélni, s nem szabad a medvét rokonsági nevével nevezni. Ha valaki azt mondja : megtalálták a medve nyomát, akkor a vadászok csak röviden ennyit feleltek : utána kell nézni. Ugyanezek a szokások ismeretesek az ulcsáknál is és a többi szibériai népeknél, mégpedig nemcsak a medvevadászat, hanem más állat vadászata alkalmával is. A multban a medvevadászatra való készülődéskor mindig táncpantomimikát rendeztek. Az amuri népeknél ez ma már nincs meg, viszont a manysiknál még nagyon is ismert. Minden este hét medvének énekelnek és medvetáncot táncolnak, a tánc azt ábrázolja, hogy a medve széttépi az embert.

A tajgán menve, beszédet intéznek a medvéhez. A még élő medvéhez való beszéd szokásos volt mind Szibéria, mind Észak-Amerika népeinél. Az élő medvéhez akkor beszéltek, amikor összeakadtak vele, ki akarták csalni, vagy amikor az ijjal halálos lövést akartak neki adni. Az orocsok, amikor megölték a medvét, átölelték és azt mondták : »jöttél, üdvözöllek, köszönöm«. Ha a kindigir törzsbeli evenki télen rátalál a medve barlangjára, akkor azt mondja : »nem a tungúz jött hozzád, a betévedt, az jakut, gyere ki lassan, apó!«

A megölt medve melletti szertartás a tajgán. Amikor megölik a medvét, azonnal szertartást végeznek ; beszédet mondanak, imádkoznak és énekelnek, jóakarukat akarják kifejezni a megölt állat iránt. Így akarják elérni, hogy a medve ne haragudjék rájuk s ezzel a vadászat sikerét is biztosítani akarják. Az orocs szertartás a következő elemeket foglalja magában : 1. üdvözlés és a fej átölelése ; 2. a medve nyakának övvel egy kis fenyőfához való kötése ; 3. fenyőtű gyűjtése és az azzal való füstölés a medve előtt ; 4. a medve bőrének szertartásos lenyúzása ; 5. a szemek kivevése. Ugyanez a szertartás pontosan így ismeretes a khantiknál és az ajnuknál.

A medve bőrének lenyúzása a tajgán. Az orocs, khanti és manysi szertartások egészen az apró részletekig azonosak. A medve melle alá négy vagy öt ágat tesznek — ez a ruhagombolást jelenti — és előbb azokat vágják ketté, csak azután nyúzzák meg a medvét. A fejet és a mellső mancsokat azonban nem nyúzzák meg.

A szem kikaparása. Nemcsak az orokoknál, hanem a többi szibériai népeknél is szokásos a medve szemének kikaparása, valamint a fül, a nyelv és a nemi

szervek levágása. Az ajnuk a szemet forgácsba csavarják és ünnep után a füllel, orral és a koponyával együtt az erdőbe viszik. Az orokok a kivett szemeket a fülbe csavarják és kis fenyőfára akasztják. Az orocsok a fa törzsének alsó részét kicsit bevágják és odahelyezik el a medvéről levágott részeket. A lamutok és az északbajkáli evenkik csak akkor kaparják ki a szemet, amikor a medve fejét főzni kezdik. Ekkor a fentemlített többi résszel együtt felakasztják egy fára. Ennek a szertartásnak hitük szerint az az alapja, hogy a medve újjászületik és akkor szüksége lesz ezekre a testrészekre. A szagájoknál és a keteknél az ünnep alatt ezeket a részeket meg kell ennie annak, aki a medvét elejtette.

Szerzőnk ezután bőven foglalkozik a medve nemi szerveivel való szertartással, valamint a medve orrbőrének levágásával.

A medvehús megfőzésének szertartása. A nők számára bizonyos tilalmakat állítanak fel, pl. nem szabad ott lenniük akkor, amikor a medve fejét és halsőrészeit főzik, nem szabad ezekből enniük sem.

Vaszilev részletesen vizsgálja a medve fejével kapcsolatos szertartást, ami tulajdonképpen a medveünnep központja, valamint a medve koponyája és csontjai elhelyezésének szertartásával, ami azzal a mitológiai elgondolással kapcsolatos, hogy a megölt állat egyszer még visszajön.

A harmadik részben a medveünnep ajnu típusú szertartásának összehasonlító-néprajzi analízisét adja. Foglalkozik a medve ketrecbe zárásával, házról-házra való vezetésével, vizsgálja annak a helynek a szimbólumát, ahol a medvét megölik; az oszlop-dob szerepét, a medve temetését, a medve koponyájának etetését és a búcsúbeszédet, valamint a medveünnep és a halotti tor kapcsolatát.

Diószegi Vilmos

*

C. В. ИВАНОВ, Реалистические основы искусства Тунгусо-Маньчжуров. Краткие сообщения. V. 1949. 86—90. lap. Sz. V. Ivanov: A mandzsutungúzok művészetének reális alapjai.

1. *A tungúzok realiztikus művészete.* Az evenkik realiztikus művészete bőr-, kéreg- vagy fafestésekben és rajzokban, kéregből vagy fémből kivágott kis sziluettfigurákban, fém-metszetekben, végül részben a mindennapi élethez, részben a hitvilághoz tartozó faszobrokban nyilvánul meg. Az eveneknél ezt a fajta művészetet fametszetekben; a negidáloknál kéregjátékokban, valamint a sámánöltözetek rajzaiban és festéseiben találjuk meg.

Az evenkiknél a tárgyak ábrázolás-módjában a sziluett a legelterjedtebb és a legjellemzőbb. Megtaláljuk rajzokban és festésekben, kéregből vagy fémből készült lapos figurákban. Bizonyos esetekben a sziluettet körvonalazott rajzok (kontur-rajzok) helyettesítik. Gyakran ábrázolják a vadászok jól ismert állatait: szarvasokat, jávorszarvasokat, medvéket, vaddisznókat, rókákat, kutyákat, de madarakat, halakat is; a bajkáli evenkiknél ezekhez csatolkozik még a ló, a teve, a tigris és a párdúc. A tigris ábrázolása ismeretes még a negidáloknál is. Az állatokon kívül találunk nagyon leegyszerűsített megoldásban ember-ábrázolásokat is. Ezek jórészt vadászok vagy antropomorf szellemek (fémből). Az állat- és ember-alakok változatosak, különböző helyzetekben ábrázolják azokat; megtaláljuk mind egyedülálló ábrázolásokban (nyirkéreg

vagy más sziluettek), mind kompozíciókban, amelyekben viszont alig van összefüggés. A kompozíció csupán a kéregfigurákkal való játék alkalmával keletkezik; pl. a földön csoportba verődő állatok, gyalogosok, rénszarvason lovagló vagy kutyaszánon ülő emberek (Szachhalin). Néha a kompozíciók elemei megfigyelhetők a rajzokban és fametszetekben is. (Pl. az evenek vadász-jelenetei). Az állat-ábrázolások sajátos jellemvonása az állatprofilok pontos és hű jellemzése. Különösen sikerültek a részletek, pl. a pofa, a szarvak, a paták ábrázolása. A megszokott, egyszersmindenkora betanult sablon ismeretlen az evenki művészetben; az állatokat egyénien érzékeltetik, a testalkat, járásmód, mozgás stb. jellegzetes sajátágaival. Az evenkik előszeretettel ábrázolnak bizonyos megfigyelt mozzanatokot: pl. a résenlévő rénszarvast, hátrafordított fejét, védekezésre való készülését, vagy rohanását a »repülő« vágóban; a ragadozót az ugrás pillanatában; a kutyát, amint a zsákmányt ugatja, stb. Szerzőnk szerint ez a művészet maximális kifejezőmódjával és az állatok hű jellemzésével valószínűleg az első helyek egyikét foglalhatja el a szibériai népek művészetében.

Az evenkik realiztikus művészete a vadászgazdálkodás keretei között jött létre és fejlődött ki, s a nemzetség tagjainak társadalmi szükségletéből eredt. Ivanov leírások alapján kimutatja, hogy egyik funkciója az emberek, egymásközi érintkezését szolgálta. A. Middendorff (1878), I. I. Majnov (1899), M. I. Gubel'man (1925) mutat rá arra, hogy a fa-rajzok vagy az azokat helyettesítő nyirkéregsziluettek, amelyek rénszarvasokat, lófejet, kutyát vagy embert ábrázoltak, az őserdőben hagyva, írásos jelzésként szerepeltek, amelyeket »előolvasva« az evenkik megtudták, hogy rénszarvasok vagy lovak veszttek el, s elkezdtek keresni azokat, vagy így szereztek tudomást a hozzátartozók betegségéről vagy haláláról, stb.

Az állatok kéregfiguráinak fontos szerepük van az evenkik vadász-mágiájában is, de az A. F. Anisimov által gyűjtött anyag, ami a művészet ezen oldalát megvilágíthatná, egyelőre még publikálatlan.

Szélteben elterjedtek — régen és ma is — a gyermek-játékszerek, ide tartoznak a kéregsziluettek (bár most már néha ruhaanyagból vagy keménypapírból is készítik), valamint a kéregedények; ezeket szintén díszítőmotívumokkal látják el (festés), pl. kutyás vadász, állatok, madarak, stb.

Jelentős helyet foglaltak el régebben a vallásos előírás különböző tárgyain lévő, reálisan magyarázható állat-ábrázolások. Idetartoznak a samán-dobok, amelyek külső oldalára ember- és állat-ábrázolásokat festettek; a samán díszruha kellékei, sapkák, mellkendők, kaftánok, különböző állatokkal; s még néhány más tárgy. Ezekben az esetekben az állatok zoomorfikus szellemek, a samán segítői, néha az állatok lelkei; esetleg olyan rajzok, amelyekbe a feláldozott állatok szelleme költözik be.

Az állatok kéregfiguráját sablonként is használják, ráfektetik a feldolgozandó bőrre vagy kéregre, s a vonal szélét körülrajzolják (nyomással vagy festéssel). Ily módon átvéve a kontúrt, belsejét megfestik vörös vagy fekete festékkel.

Szerzőnk hangsúlyozza, hogy az evenkik lapos, zoomorfikus fémszobrai szoros kapcsolatban vannak a bőr- és kéregábrázolásokkal. Az ősi realizmus kitűnő művészi ábrázolásában ugyanazt a tárgyat, ugyanazt az állat-ábrázolási eljárást, ugyanazt a találó jellemzést találjuk meg. Hasonló ábrázolásokkal találkozunk a viseletben s még más területeken is, ahol a realizmus jellemvonásai még világosabban kitűnnek; legszemléletesebb módon az antropomorf figurákban. A fémszobrok területén az evenkik kevés újat alkottak, Ivanov

szerint ez művészetük ezen ágának viszonylagos fiatalságára mutat. A tungúzok faszobrai — néhány kivételtől eltekintve — teljesen bizonytalan jellegűek. Az ember- és állat-figurák végsőkig leegyszerűsítettek, s rendszerint nincs bennük mozgás. Ezek a szobrok kívül vannak a reális művészet határán, ezért szerzőnk nem is vizsgálja ezeket.

A reálisztikus ábrázolás a legvilágosabban az evenki és even művészetben nyilatkozik meg; az Amur-menti népeknél — bár megtalálni — sokkal rejtettebben, néha elgyengült, sőt átdolgozott formában jelentkezik.

2. *Tungúz réteg az amuri népek művészetében.* Az Amur-menti népek (nanaj, ulcsa, orok, orocs és ude) művészete vadász- és halász-gazdálkodás keretei között fejlődött ki, de más történeti tényezők hatása alatt. Szomszédságukban már régen megtelepedett népek (dahurok és dzsürsík) éltek, s ezeknek a régebben megtelepült népeknek a földművelő kultúrája — ami magasabb fokon állott — természetesen hatott az Amur-menti népekre. Ezenkívül kereskedelmi kapcsolatuk volt az amuri népeknek a mandzsukkal. A mandzsuk közvetítésével kínai árúk (szövet, tus, selyemfonal) és bizonyos kínaiak által készített használati tárgyak (bútor, agyag- és porcellánedények, koppenyek, hímzések, továbbá vallásos tárgyú papír-, ill. textilképek) jutottak el hozzájuk. Ezek a tárgyak hatással voltak az amuri népek mindennapi és vallásos életének művészetére. Ha megnézzük a nanajok ábrázolásait, az ú. n. *ńurva-t*, amit papírra vagy textilre rajzolnak tussal vagy festéssel, vagy a többi, főképpen betegség esetén készített amulettet, akkor egész sor mandzsukínai eredetű elemet találunk, amelyek a régi tungúz művészetben ismeretlenek. Erre mutat pl. a figurák egymás fölötti (»emeletes«) ábrázolása; a főszemélyt (a mennydörgés szellemét) sokkal nagyobb alakban jelenítik meg, mint a másodlagos figurákat; a képbe beviszik a kínai architektúra elemeit, a kínai bútorokat és edényeket és végül a jellegzetes mandzsuk zászlókat (ez háromszögletes és a hosszú rúd végén van elhelyezve). Az ég antropomorf szellemeinek ruhája, fejviselete és lábbelije egészen mandzsukínai. Ahogy a mandzsuk határ felé közeledünk, szembetűnik a képekben az emberalakú ábrázolások számának növekedése. A mandzsukínai hatás kiterjed az ábrázolás magyarázatára is. A nanaj képeken a figurák már nem sziluettek, a konturok közei rajzzal vannak kitöltve, az embert ábrázoló figurákon az arc, a ruha aprólékos részletei és a ruha szabása is látható; hasonlóképpen az állatoknál is részletesen kidolgozzák a szemet, a szájat, szőrszálakat, stb. A mandzsukínai és a nanaj művészet érintkezésének következtében a nanaj művészet némelyik fajtája fejlődésnek indult és olyan magas fokra jutott el, amilyent az evenki, even, negidál, orok és nivkh meg sem közelít. Ami az udékat illeti, az ő művészetükben is érezni lehet, Ivanov szerint, Kína közelségét, de nem olyan mértékben, mint a nanajoknál; sajátos stílusuk és régi, élénk vonásaik megmaradtak.

Szerzőnk szerint, ha figyelmesen vizsgáljuk az amuri népek művészetét, amely jellegzetes formákat alakított ki, akkor észrevehető, hogy sok eleme közel áll az evenki művészetéhez. Az átalakított régi formák és a későbbi tárgyválasztás mellett a nanaj, ulcsa, orok, orocs és ude művészetben nemcsak a tárgyválasztás között az evenkikével, hanem az ábrázolt állatok jellegzetessége és magyarázatuk is tipikusan evenki. Igaz, hogy itt az evenkikkel közös régi művészeti réteg nem olyan szembetűnő, mert a pompás amuri ornamentika az új tárgyak és az új formálásmód miatt nehezen ismerhető fel. Mindenekelőtt azonban meg kell jegyezni, hogy az amuri művészetben a lapos sziluetszerű

ábrázolás tovább is nagyon jelentős helyet foglal el. Pl. a nanajok gyermek-játékai között a papírból vagy nyirkéregből kivágott ember- és állatsziluett éppúgy megtalálható, mint az evenkiknél. A halbórból kivágott lovasokat, madarakat, csúszó-mászókat ábrázoló szilueteket amulettekként használják, melyeket betegség esetén akasztanak magukra. Mindezek az ábrázolások többé vagy kevésbé realiztikusak. A nanajoknál, amikor a képeket textiltől készítik, akkor is sziluettszerűek az ábrázolások, de a sziluettek szerepe más. Míg a tungúz művészetben a sziluettek önálló elemek voltak, és a tungúz művészet legmagasabb vívmányát jelentették, addig a nanajoknál másodrangúak és sablonszerepet töltenek be, csak a figurák lerajzolását vagy kihímzését könnyítik meg. A kontúr, amit kéregből vagy halbórból kivágott sziluett segítségével rajzolnak papírra vagy textilre, nem elégíti ki a nanaj rajzolót.

Ezeket a sablon segítségével rajzolt ember- vagy állat-figurákat jobban kidolgozzák; szabadkézzel festett apró részletekkel tökéletesítik a képet.

Az ugyanazon sablonnal előrajzolt figurák is különbözők és egyéniek, mert többféle festékkel színezik és különféle alakokat rajzolnak a kontúrok belsejébe.

Az Amur-menti népek díszítőművészetében jelentős a nyirkéreg- vagy halbór-sablon. Szerepe kettős: egyik esetben sablonként használják, s mikor a rajz készen van, eldobják; a másik esetben ráragasztják a sablont a bőrre vagy textilre és színes hímzéssel teljesen eltakarják. Ebben az esetben az egyszerű sziluett nem elégíti ki a nanaj hímző művészi ízlését, kiszínezi a mintát a kialakult díszítő stílus normája szerint.

Sok esetben alkalmazzák a lapos hímzést. Egy öltés hossza 5—7 mm. Mikor a mintában állatábrázolás fordul elő, bőrből vagy nyirkéregből kivágott ábra szerint, s az ábra hossza több mint 8 cm, akkor az öltést 2—3 cm-rel meg kellene hosszabbítani. Ez elrontaná a hímzés stílusát és szilárdságát is gyöngíténé; ezért a nanaj és oleza hímzőnők az ábrát, ott ahol túl széles, egy vonással félbeválasztják és két sorban egymás mellett hímezik ki, egészen addig, amíg a rajz elég keskeny nem lesz. Akkor megint egy sorban hímezik tovább. Így az állat törzse vékony vízszintes csíkokból áll és minden csík más színű. Ez a tarkaság egyik jellemző vonása az amur-menti női díszítő művészetnek. Így a régi tungúz kéregsziluett eltűnik a hímzés alatt, átmegegy a hímzésbe, s ha nem is vész el egészen a művészetből, a néző számára nem érzékelhető. Ezek a motívumok az amuri művészetben gyakran elvesztik realiztikus vonásaikat. A pompás és tarka hímzéseken kívül a figurák egyszerűbb kontúrt nyernek, az egyes testrészek aránytalanok lesznek. Ugyanakkor némely részek, pl. a rénszarvas hátrahajló feje, vagy az állat rohanásának érzékeltetése, vagy bizonyos figurák pontos jellemzése azt bizonyítja, hogy a régi tungúz realiztikus vonások nem tűntek el véglegesen a női díszítőművészetből.

A realiztikus művészet legélesebben a fafaragásban mutatkozik. Némelyik nanaj ház oszlopain vagy gerendáin lapos relief-állatábrázolások találhatók, külön-külön vagy kompozícióban. Ezekben megvan az evenki művészet minden ismertetőjele. E kompozíciók kutyákat ábrázolnak, amint vaddisznót vagy nyulat üldöznek, vagy medvevadászatot, különálló vaddisznót, rénszarvast, stb., stb.

Az udéknél az állatok realiztikus ábrázolása megtalálható a samán öltözékének egyes részein, a nyirkéreg dobozokon, amelyekben felszerelését tartja, továbbá a vadászattal kapcsolatos mágikus nyirkéreg-figurák és a gyermek-játékok között.

Tehát valamennyi mandzsú-tungúz csoport népeinél találunk egy közös realiztikus ábrázolási réteget, — az evenkiknél élesen megmutatkozó formában,

az amur-menti népeknél jobban elhomályosult vagy átalakult formában — amely régi tungúz rétegnek nevezhető. Az Amur-menti művészetben levő régi tungúz elemek Ivanov szerint valószínűleg azzal magyarázhatók, hogy az amuri népek jelenlegi kialakulásában szerepet játszottak a tungúz törzsek. Ezt bizonyítja e népek nyelvének elemzése is (Vaszilevics adatai szerint). *Diószegi Vilmos*

Г. М. ВАСИЛЕВИЧ. Эвенкийская экспедиция. (Предварительный отчет.)
Краткие сообщения. V. (1949.) 54—63. lap. G. M. Vaszilevics: Evenki (tungúz) expedíció. (Előzetes beszámoló.)

Az 1947/48. évi evenki (tungúz) expedíciót a szovjet Tudományos Akadémia néprajzi intézete és a jakutszki Autonóm Szovjet Köztársaság történeti, irodalmi és nyelvészeti tudományos kutató-intézete szervezte. Az evenkik néprajzi és nyelvészeti tanulmányozása volt az expedíció célja. A tervben öt körzet tanulmányozása szerepelt: nevezetesen Timpontszkij, Ucsurszkij, Dzseltulakszkij, Zejszko-Ucsurszkij és Csumikanszkij. Az expedíció három feladatot tűzött maga elé: 1. maximális evenki anyaggyűjtés, 2. a szocialista kultúra néprajzi sajátosságának és a kolhozok életének a vizsgálása, 3. az evenkik eljakutosodásának tanulmányozása. Az expedíció 1947 áprilisában kezdte meg munkáját. A néprajzi gyűjtés kiterjedt az anyagi kultúrára, a vadászattal és rénszarvastenyésztéssel, valamint az ember életével — születéstől a halálig — kapcsolatos szokásokra és szertartásokra, és a családi kapcsolat normáira. Felgyűjtötték a samánizmusra vonatkozó anyagot, (a samánizmus ma már csaknem teljesen eltűnt); valamint a népművészeti anyagot. Sikerült lejegyezni a »vadász-szerencse megszerzése«, a *singelevun* szertartására vonatkozó adatokat. Az itt feljegyzett szertartás különbözik a nyugati evenkik hasonló szertartásától, mert itt a samán nincs jelen az aktuskor. Feljegyezték a többi evenkik hasonló szertartásától jelentékeny mértékben eltérő »rénszarvas-szentelés« számos variánsát is. Az itt leírt egyik samán-szertartás, a »rénszarvasok felső földre való ellopásai« eddig teljesen ismeretlen volt az irodalomban.

A nyelvészeti anyag jól megvilágítja a tungúzok nyelvének jellegét. A lejegyzett folklóre-anyag tartalmi kivonatokat ad mitológiájukból, hősi és állat-eposzokból, valamint mondáikból. Lejegyeztek továbbá találókérdéseket, dalrögtönzéseket és korabeli dalokat.

Vaszilevics szerint ezek az evenkik nemcsak sajátos nyelvjárást alakítottak ki, hanem sajátos, önálló kultúregységeket is. Önálló egységet alkotó kultúrájuk különbözik a tőlük nyugatra levő olekmini és a keletre levő ajani-csumikani evenkikétől.

Eljakutosodásuk csak ott erőteljesebb, ahol teljesen összekeveredve élnek a jakutokkal, nevezetesen az Aldan mentén. Bizonyos nyelvi emlékek arra mutatnak, hogy ez a terület vagy legalább is a nagyobb folyók mente már lakott volt a tungúznyelvű népek megérkezése előtt. Így a nagyobb folyók nevei 300 km hosszan, sőt még tovább is megfigyelhetetlenek a tungúz nyelvből. Ezek mind *-m-re* végződnek. Például: Gonam, Sutam, Nujam, Khudum, Mulam, stb. Ezzel szemben a mellékfolyókat mind tungúzul nevezik, sőt némelyek evenki törzs- és szemzetségeket viselnek. Pl.: Ulogir, Khevginkur, Edjan stb. Jakut neveket csak azok a folyócskák viselnek, ahol a jakut kereskedők raktárai állanak.

Vaszilevics feltételezi, hogy az első evenkik elfoglalták a kisebb folyók vidékét és fokozatosan asszimilálták az őslakókat. Ez a folyamat több évszázadon keresztül tartott, s végeredményben kialakult a keleti evenki kulturális és nyelvi egység. Szerzőnk bemutatja néhány sajátosságát: 1. különös formájú nyergük — a *neme* — ami hasonlít a lónyereghez, az Olekma vízrendszerétől nyugatra ismeretlen. 2. A kis utazó szán, amin úgy ülnek, mint a rénszarvason, az Olekmától nyugatra nem fordul elő, de keletre ismeretes: az Anguny-menti negidáloknál. 3. Míg itt a téli ruha kihajtott gallérja széles, addig nyugaton keskeny. 4. A csizma talpát pontosan a lábfej nagyságához szabják és belül varrják hozzá a felső részhez; nyugaton a talp nagyobb a lábfejnél és kívül varrják a felső részhez úgy, hogy a talpat a lábujjaknál és a saroknál behajtják. 5. A takarók egyrétűek, nyugaton félzsák alakúak. 6. A porcellán-gyöngyök alkalmazása — ami nyugaton annyira jellegzetes — hiányzik díszítőművészetükből. 7. Itt széles rétegekben elterjedt a selyemhímzés (késztyűn, lószerszámon stb.), nyugatra ez nem jellemző. A hímzés növényi motívumokból áll, ezzel szemben nyugaton — a szőrme- és gyöngyhímzés geometrikus. A színezésben a fekete, fehér és a vörösesbarna a jellegzetes. Az Olekma-folyó mentén már a fekete helyett kéket találunk, a Lénától nyugatra pedig a kedvenc színekhez hozzájárul még a kék és világoskék.

A folklórebán megőrizték a hősök neveit és idejövételük módját: az amuri származás mondáiban Torganej, Altanej, Kurenej, Szirbuney és más hősök lovaikon vágatnak, az Aldan mentéről való származás mondáiban Nyungurmek, Unyaktuk, Khurugucsen, Mekegedir, Szigundar és mások ezzel szemben rénszarvasokkal vagy gyalog jöttek ide.

Vaszilevics hozzáfűzi ezekhez a temetés idevágó részleteit: az amuri evenkik utódai lóábrázolásokat tesznek a sírra, az aldaniak utódai pedig rénszarvasokat ölnek. Különbség van a samán-öltözetben is. Az amuri evenkik utódainál a samán-öltözet kabátból és vállravetőből (*arkalan*) áll, az utóbbi eltakarja a vállakat, a hátat és a mellet, hosszan szegélyezett a rojtos *arkalan* és csengetyűk vannak a hátán. A kabát gazdagon applikált és tele van kis fémfüggőkkel. Ezzel szemben az aldani evenkik utódainál a samánöltözet evenki kaftánból áll, mellkendővel és számos fémfüggővel. Az előbbieknél a sapka csak rojtos koszorú, fémszarva csupán a nagyobb samánoknak van. Az utóbbiaknál általános a szarvakkal ellátott fémoszorú. Az előbbieknél a samándob kisebb, keskeny peremű és kevés fém van belsejében. Az utóbbiaknál a dob nagy, pereme széles és belseje igen gazdag fémekben. A samánszertartás után az amuri evenkik utódai sorjában felöltik a samán-öltözetet és »samánkodnak«, utánozva a samánt; az aldaniaknál az öltözetet és a samándobot a szertartás után gondosan összerakják, senki sem nyúl hozzá.

Szerzőnk vizsgálja az amuri és az aldani evenkik utódainak antropológiáját és nyelvét, mindenütt kimutatva a világosan megfogható különbségeket.

Vaszilevics behatóan vizsgálja a »Molotovról elnevezett«, a »Tokarikán«, »Új élet«, a »Példás rohamunkás«, a »Skalovról elnevezett«, a »Május 1.«, a »Sztálinról elnevezett« és a »Rohammunkás« kolhozok életét. Tanulmányozza a családok számát, állatállományukat (rénszarvas, szarvasmarha, ló), továbbá kulturális életüket és gépesítésük fejlődését stb. *Vaszilevics* megállapítása szerint nem kétséges, hogy a kolhozok megalkotása nagymértékben elősegíti az evenkik gazdasági fellendülését és kulturális színvonaluk emelését.

Diószegi Vilmos^s

Институт этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая, краткие сообщения. V. Москва-Ленинград 1949. (N. N. Mikluho-Maklaj-ról elnevezett néprajzi intézet, kisebb közlemények. V. Moszkva, Leningrád, 1949.) **G. F. Debec : Embertani vizsgálatok Kamcsatkában.** (Előzetes közlemény.) 3—18. lap.

A Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének 1947-ben végzett antropológiai kutatásának eredményeit ismerteti *Debec*. A vizsgálatok a következő népekre terjedtek ki: az Anadyr- és Penszina-menti evenek (lamutok) (48 férfi, 54 nő), kamcsatkai oroszok (lamutok) (57, 45), penszinai korjások (50, 58), kamcsatkai korjások (64, 80), Penszina-öböli korjások (73, 56), a pekinnikovszki falu-tanács korjájai (54, 28), Kamcsatka-menti korjások (72, 79) itelmenek (89, 86), kamcsadálók (90, 75), kamcsatkai oroszok (100, 81).

A szerző foglalkozik a vizsgált csoportok jellemzésével, a kamcsatkai típus genezisének kérdésével és felvázolja az elkövetkezendő kutatások feladatait. Északkelet-Ázsia lakossága alaptípusainak megjelölése után jelenlegi lakóhelyükre való eljutásuk útvonalát határozza meg. A szerző elméleti megfontolások alapján a következő területekről tételezi fel a bevándorlás lehetőségét:

a) Délkelet-Ázsiából:

1. a szigetekről (Japáni- és Kurili-szigetek)
2. a szárazföldről az Okhocki-tenger nyugati partja mentén.

b) Szibériából:

1. a kontinens belsejéből
2. az Északi Jeges tenger partvidéke mentén.

c) Vissza Amerikából.

Debec a gyűjtött méreteket táblázatokon mutatja be, ez a táblázat 15 népet ölel fel.

M. G. Levin : Amuri és szakhalini embertani-néprajzi tanulmányút. 19—24. lap.

Az amuri és szakhalini tanulmányút csak egyik része volt az 1947-es nagy északkeleti expedíciónak.

E beszámoló a gyűjtött anyagból értékes adatokat közöl, többek között nivkh (gilják) medve-ünnepekre és az ajnu samánizmusra.

M. G. Levin : Embertani vizsgálat az Amur mentén és Szakhalinon. 25—31. lap.

Az anyaggyűjtés a következő népektől való: délszakhalini ajnu (58 férfi, 57 nő), északszakhalini nivkh (gilják) (91, 90), Amur-torkolati nivkh (75, 65), Amur alsó folyása-menti nivkh (79, 54), szakhalini orok (19, 31), Amguny-menti negidál (52, 42), ulcsa (olcsa) (125, 106), nanaj (gold) (50, —).

Levin a vizsgált csoportok rövid jellemzését adja, majd a típusok kiválását és genezisének kérdését vizsgálja. Az Amur-menti és szakhalini népeket 3 embertani típusba osztja: I. »ajnu«, II. »gilják«, III. »orok-negidál«. Az expedíció méréseit táblázatokban mutatja be.

I. P. Lavrov : A nivkhek és ajnuk ábrázoló művészetéről. (Az amuri-szakhalini expedíció anyagából.) 32—39. lap.

A szerző vizsgálja a gilják »medvés merítőkkanalak« (*nikhyr*) állatábrázolásait, továbbá Nintoj és Szirokhata ajnu faluk mellett előkerülő régi szoborábrázolásokat. Az ajnuk ezeket *inóka*-nak hívják. Lavrov ezeket az egyes típusok szerint négy csoportba osztja, végül több fajta ajnu »szakálltartót«, *ikunisi*-t mutat be és elemez. A dolgozathoz bő képanyag járul.

A. V. Sztrenina : Az ulcsák néprajzi tanulmányozása. (40—53. lap.)

Az Amur két partján a nivkhek (giljások) és nanajok (goldok) között lakó csekélyszámú — mindössze 1.400 embert számláló — ulcsák (olcsák) *Sztrenina* szerint nivkh, evenki (tungúz), ajnu és egyéb alkotó elemekből tevődnek össze. Erős kínai, ajnu és tungúz befolyás érte kultúrájukat. A mintegy 50 éve tartó orosz kapcsolat szintén érezteti hatását : iskolák, könyvtárak, kórházak, klubházak, kolhozok révén.

Sztrenina a halászati módok négy típusát emeli ki : kis kerítéssel, hálóval, háromszakú szigonnyal (*džogbo*) és csalétekkel. Adatokat közöl a vadászatra, a vadászok készítette kunyhóra, annak készítmódjára, továbbá az egyes csónaktípusokra (*omoroocki, utongo*). Részletesen tárgyalja az egyes viseleti darabokat, ki kell emelnünk a lábviselet alapos tanulmányozását (13 fajta lábvelit gyűjtött össze, neveik pontos feljegyzésével). Az épületek vizsgálásakor egymás mellé állítja a régi és az új házat, érintve a házbelsőit is.

G. M. Vaszilevics : Evenki (tungúz) expedíció. (Előzetes beszámoló.) 54—63. Ezt a cikket külön ismertettük. **N. N. Csebokszarov : Az északi kínaiak és szomszédai.** 64—69. lap. **B. O. Dolgikh : Észak-Középszibéria népeinek nemzetségi és törzsi állománya.** 70—85.

Dolgikh szerint e területen a következő néprajzi típusok különböztetendők meg : 1. enyec-nganaszán, 2. nyenyec, 3. ket, 4. északi szelkup, 5. dolgán, 6. északi evenki, 7. középső evenki, 8. déli evenki, 9. balparti evenki, 10. jeszeji jakut, 11. anabari jakut. Ezenkívül az Irkutszki terület evenki-jei között — akiknél nem volt elegendő részletes adat néprajzi típusai kiválasztására — *Dolgikh* gazdasági jelek alapján a következő típusokat különbözteti meg : 12. jerbogacseni (kondogir), 13. nepai (kurej), 14. alsólénai és 15. vitimi.

Szerzőnk szerint Észak-Középszibéria valamennyi népénél kialakultak a nemzetségek és törzsek. A törzs- és nemzetség-képződés tipológiája szerint két nagy csoportra bomlanak. Az egyikben — akik a Jeniszej-től nyugatra helyezkednek el — fennmaradt a vérségi felosztás, az exogámikus korlátozás kíséretében, sokkal nagyobb mértékben, mint a nemzetség (keteknél, szelkupoknál, nyenyeceknél, részben az enyeceknél), kétségtelen nyomai vannak a fratrián alapuló beosztásra.

A másik csoportban — ezek a Jeniszej-től keletre lagnak — az alapnemzetségben exogámikus egységeket találunk (evenkiknél, északi jakutoknál, nganaszánoknál). A dolgánoknál az endogámikus egységek egybeesnek a törzsekkel. A keteknél, szelkupoknál, nyenyeceknél, enyeceknél, nganaszánoknál és evenkiknél nyomokat találunk arra vonatkozólag, hogy a multban néha önük is beléphetett a törzs minden tagja egy exogám közösségbe.

Sz. V. Ivanov : A mandzsutungúzok művészetének reális alapjai. 86—90.

Ezt a cikket külön ismertettük.

Diószegi Vilmos

G. M. ВАСИЛЕВИЧ. К вопросу о ниданях и тунгусах. (G. M. Vaszilevics : A kitajok és tungúzok kérdéséhez.) Szovjetszkaja Etnografija, 1949, 1, 155—60. lap.

Szerzőnk cikkében E. M. Zalkindnak a tungúzok és a kitajok kapcsolatát illető álláspontját (Szovj. Etn. 1948. 147—62.) bírálja. Zalkind a mongolnyelvű kitajok és a tungúzok történeti kapcsolatát két tényre alapítja: 1. a »nap« elnevezésre (kitaj *šikwan* és tungúz *šiwun*), amely szerinte a tungúzban kitaj kölesönzés; 2. a szókezdő *h*-ra, amely a mandzsu-tungúzban $\emptyset \sim h \sim p \sim f$ alakban realizálódik. A *h*- megléte jellemző a régi mongol nyelvállapotra, tehát a kitajra is. Ez a kitaj forma őrződött meg néhány tungúz nyj-ban. E két tény vizsgálatából Zalkind arra következtet, hogy a tungúzok vándorlása a Jeniszej vidékére és Északkelet-Ázsiába feltehetően az isz. u. XII—XIV. században zajlott le.

A fenti nyelvészeti problémák a hazai mongolistákat és mandzsu-tungúz kutatókat különösen érdeklik. Viszonylag speciális jellegük miatt azonban a szerző idevágó adataira és bírálatára e helyütt nem térünk ki. Fontosabbnak tartjuk ebben a kérdésben elfoglalt álláspontját, amennyiben a tungúzok fent leírt vándorlását a Felső-Amur vidékéről sokkal korábbi időkre, az isz. u. első évszázadokba helyezi. Ezt igazolandó, főbb érvei a következők:

1. A tungúzok ősei a Jeniszej völgyében önálló csoportként már teljesen kialakultak (š-nyj.), amikor a szaján-szamojédok északra való vándorlása a tungúz településeken megkezdődött. Ez a mindkét nép nyelvében és folklórájában tükröződő vándorlás a szamojédok etnogenezisét kutató *Prokofjev* szerint az isz. u. első századokra tehető.

2. Az Alsó-Tungúzkától délre levő nyj-okban ismeretes a »húsz« és »tizenegy« számnevek sajátos képzése. Ez a képzésmód eddig csak az orkhoni türk feliratokban, egy ujgur kalendáriumban és a tibeti végeken lakó mongolnyelvű khara-jöguroknál ismeretes és feltehetően valamelyik VII—VIII. századi türk nyj. hatását tükrözi.

3. A Szym folyó mentén lakó evenkik (tungúzok) szokása, hogy néhány napon keresztül imitálják a folyón dél felé, majd keletre a folyó forrásához való vándorlást. Mithológiájukban a samánok legfőbb folyója az »alvilág«, a »holtak világa« keleten ered, majd nyugatnak és északnak folyik. Szerzőnk ebből arra következtet, hogy a tungúzok őseinek vándorlása a Jeniszej felé az Angara és talán a Köves-Tungúzka mentén zajlott le.

4. A folyóknak ősi tungúz elnevezéseik vannak. A Jeniszej neve már a szamojédok átvonulása idején is létezett; egyik mai megfelelője az Angara és Bajkál-menti evenkiben: йэнэ, hegy, forrás, nagy folyó. A folyónevekben ismeretes a kettőzés is: йэнэ-бира 'folyó-folyó'. A Jeniszej és mellékfolyói mentén letelepedett »régik« tungúzok az ottani őslakosságot asszimilálták. Ezek az őslakók főleg halászattal foglalkoztak. A halat nyersen ették, s kutya-hússal is táplálkoztak. Az élve elfogott szarvast megnyúzták és irháját ruházkodásra használták. Az evenki hagyományban két törzsük ismeretes: a хуладол és a чурп. Nagyon kistermetűek és télen a földbe vájva alszanak. A fenti területen kialakult tungúzok (tungúzok + őslakók) kultúrája (és nyj-a: š-nyj. az Angara mentén, x-nyj. az Alsó-Tungúzka mentén) sokban eltér a Bajkálontúli és Amur-menti csoport kultúrájától (és nyj-ától: s-nyj.)

A bajkálontúli és amurmenti tungúzok (orocok: Olekma, Aldan, Amur és Zeja folyók mentén) kultúrája földművelő és pásztornépekkel való

kölcsönhatásokat tükröz. Mondáikban a hősök lovon járnak, nőket rabolnak a törzsektől. Közkezdvelt etnonim a торганэй. A név *torgan* alakban előfordul Tatária 1692-es térképén (Witsen). Ezek a torgánok a kínaiak adófizetői, földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoznak, kitűnő íjászok.

Nyelvüket illetően a vélemények megoszlanak. Egyesek szerint a tungúzok nyelvéhez hasonló nyelven beszélnek, mások szerint a dahurok egyik nemzetsége. (A *dahurok* arkaikus mongol nyelvet beszélnek; általában a kitajok őseinek tartják őket. (L-B.) Dahur törzsek nyomai a Zeja és Szutam folyók mentén kimutathatók (folyóelnevezések: *Daurka* és *Daurkakan*). Megjegyzendő, hogy a dahur nyelv tungúz elemei a felső amuri tungúzhoz állanak közel.

A felső amuri tungúzra jellemző igeragozási forma megfelelője a törökben a *-ken* gerundium, amely nincs alárendelve a hangzöharmónia törvényeinek. A *-ken* nyilvánvaló jövevény, mint pl. az *e* fonéma is, amely általában csak első szótagban fordul elő. Nem első szótagban való jelentkezése jövevények jelenlétét feltételezi. E tungúz csoport mongol- és töröknyelvű törzsekkel való kapcsolatát kronológiailag igen nehéz meghatározni, hasonlóképpen arra sem adhatunk konkrét választ, hogy hol kezdődött meg a tungúznyelvű csoportok kialakulása. A nyelvi és néprajzi anyag alapján fentebb vázolt két nagy csoportjukat mindenesetre megkülönböztethetjük, már a i. u. első évszázadokban.

A keleti tungúz csoport török és mongol (kitaj) kapcsolatait szerzőnk saját legutóbbi gyűjtéséből vett anyaggal is kiegészíti. Érdekes következtetések vonhatók le az evenki Эдян-Эджен-ek mondáiból. Ezekben szerepel egy Кедан-Кедан föld és egy Кедан-Кидан nemzetség is. A Кидан-ok valahol nyugaton laknak, értenek a vas kitermeléséhez és feldolgozásához. Sok szarvasuk és lovuk van. Szolgáikat *bokan*-nak nevezik. A szerző kritikája és a kritika továbbfejlesztése számos problémát vetett fel.

E problémák híven szemléltetik azokat a bonyolult kölcsönhatásokat, amelyek jellemzik a mandzsú-tungúzok és Szibéria népeinek történetét. E kérdések végleges tisztázása még a jövő feladata, mindenesetre ebben a vonatkozásban eddig legtöbbet a szovjettudománytól kaptuk és attól is várjuk.

L. Bese Lajos

Ю. Ф. ЛИСЯНСКИЙ. Путешествие вокруг света. 294. I. — Москва 1947.
(Ju. F. Liszjanszkij, utazás a föld körül... 294 I. — Moszkva 1947.)

A XIX. század első felében az orosz földrajzi kutatók a világ minden sarkába eljutottak. Ezek között az utazások között kiemelkedő helyet foglalnak el a világméretű hajózások. Ezeknek különleges céljuk volt az, hogy felkeressék Nyugat-Amerika és Alaszka partvidékét, ahol az oroszok a XVIII. század végétől kezdve gyarmatosítottak. Ezért van az, hogy az orosz csendesóceániai felfedezések a legszorosabb kapcsolatban vannak egyrészt a földkörüli hajózásokkal, másrészt az alaszakai és nyugatamerikai gyarmatosítással. A gyarmatosítás vezetője az Orosz-Amerikai Társaság volt, melynek az első orosz földkörüli hajózás megszervezésében is jelentős szerep jutott.

Az első ilyen földkörüli hajózás vezetői I. F. Kruzenstern és Ju. F. Liszjanszkij kapitányok voltak, akiknek három évig tartó utazása a korszak legnagyobb ilyen jellegű vállalkozása. Ezzel az utazással kezdődött meg az orosz világméretű hajózások hosszú sorozata, melyek 1815-től kezdve csaknem évenként

megismétlődve 1849-ig tartottak. Ezek az expedíciók rendkívül nagyjelentőségű földrajzi felfedezéseket tettek, elsősorban a Csendes-Óceán szigetvilágában és Észak-Amerika nyugati partvidékén.

A földkörüli utazások közül anyag szempontjából is messze kiemelkedik *Liszjanszkij* utazása. Az ő könyve 1812-ben jelent meg Pétervárott, s ma már nehezen lehet hozzájutni. Többek között ez is indokolta új kiadását.

Liszjanszkij »Neva« nevű hajóján Kronstadtból indult el és Anglia érintésével a Kanári-szigetek felé vette az irányát. Innen Dél-Amerikába hajózott és St. Catherina-szigetén a partok közvetlen közelében töltött hosszabb időt. A Tűzföld megkerülése után a Húsvét-szigetek volt első állomása, innen a Marquesas-szigetek felé folytatta útját. E szigetek közül részletesen leírja Nukahivá-t, annak lakóit és szokásaikat. Ezek után hosszabb időt töltött a Hawaii-szigeteken s bőséges feljegyzéseket találunk a lakosság használati tárgyairól, szokásairól és fegyvereiről. Észak-Amerikában először Sitka-szigetet érintették, az itteni lakosság életéből, ruházatából és szerszámaiból közöl néhány darabot. Még sokkal részletesebb az a leírás, amit Kodiak-szigetről ad, részletesen foglalkozik a lakosság életmódjával, a halászattal és vadászattal, csónaképítéssel stb. Hasonló részletességű anyagot találunk a Sitka-szigetek lakóiról is. Visszatérőben az utazók a Csendes-Óceánon egy szigetet fedeznek fel, mely a *Liszjanszkij*-sziget nevet kapja. Kínában Kantont érintették és *Liszjanszkij* ezt is meglehetősen részletességgel írja le. A délkínai tengeren keresztül a Banka-sziget érintésével a Szunda-szoroson át jutott ki a »Neva« az Indiai-Óceánra. Afrika megkerülése után az Azóri-szigeteket érintették és érkeztek vissza három évi hajózás után Kronstadtba.

Liszjanszkijt a néprajzi jelenségek rendkívül érdekelték. Így nagyon becses az az anyag, amit Polinéziából és Amerika északnyugati partvidékén gyűjtött. Foglalkozik az emberáldozattal, a tabuval. A Csendes-Óceán szigetein élők nyelvéből külön kis szótárokat szerkeszt. Igen jelentős múzeumi anyagot is gyűjtött, mely ma a Tudományos Akadémia Antropológiai és Néprajzi Múzeumában, Leningrádban van elhelyezve (vö. Sz. E. 1947. 1, 193.).

A »Neva előadásmódja«-nak nemcsak az anyaga értékes, hanem a könnyű és világos előadásmódja is figyelmet érdemel, mely a könyvet a dolgozók széles rétege számára is élvezetes olvasmánnyá teszi.

Liszjanszkij munkájának e második kiadása részben megrövidítve, részben átdolgozva jelent meg. Az átdolgozás azt jelenti, hogy a régies kifejezések helyett a mai irodalmi nyelv szóhasználatát vették alapul, hogy így a könyv minél könnyebben olvashatóvá váljék. A rövidítések elsősorban a tengerészeti fejtegetésekre, a csillagászati állás bőséges kifejtésére szorítkoznak. A régi mértékrendszerben számolt távolságokat a könyv méterben adja, de az eredeti mértékegységet zárójelben mindig mellé teszi. A földrajzi elnevezéseket átírták, de mindig szerepel az egykorú földrajzi megjelölés is. A gazdag illusztrációs anyag *Krutzenstern*, *Liszjanszkij* és *Szaricsev* atlaszából származik. A térképek ugyaninnen valók, de egyrészük az egykorú adatok alapján utólag készült el.

A szöveget nagyon alapos tanulmány vezeti be, mely általánosságban foglalkozik az orosz felfedezések történetével. Külön kitér az Orosz-Amerikai Társaság szerepére a felfedezések és világkörüli hajózások szervezésében. Részletesen beszámol a Neva útjának előkészítéséről. A szöveg végén rendkívül részletes és nagyon alapos jegyzetanyagot találunk, mely nemcsak kiegészíti, de meg is magyarázza az egyes részleteket, régebbi földrajzi elnevezéseket, mértékegységeket, utal az irodalomra stb.

Amikor mi is nagy utazóink, felfedezőink, néprajzi gyűjtőink (pl. Magyar László, Biró Lajos stb.) régebben megjelent vagy kéziratban levő útleírásainak kiadását tervezzük, jó például szolgálhatnak az ilyen irányú szovjet munkák, melyek különösen az utóbbi években igen nagy számban jelentek meg. Kedves olvasmányai ezek a könyvek a dolgozóknak, de ugyanakkor anyaguk hozzáférhetővé válik a tudomány munkásai számára is.

Balassa Iván

Народные танцы. (Сценарии и записи постановок — в помощь художественной самодеятельности — под редакцией Е. С. Шишмаревой.) Государственное издательство „Искусство“, Москва — Ленинград. 1947. (Sismarevij, E. Sz.: Népi táncok, Moszkva-Leningrád 1947.)

A szerkesztő a műkedvelő táncsoportok repertoárját akarja gazdagítani hiteles népi táncokkal. Ezért a Szovjetunió népeinek legszebb táncait gyűjti egy csokorba és részben néprajzi hűséggel, részben színpadi előadásra átdolgozva közli. A gyűjtemény összesen 13 (köztük 2 orosz, 1 ukrán, 1 kárpátukrajnai, 2 hucul, 1 fehérorosz, 2 lett, 1 moldován, 1 grúz, 1 üzbég és 1 tadzsik) táncot tartalmaz. A szerkesztő minden egyes tánc bőségesen illusztrált, aprólékos leírása után közli a tánc zenéjét is. Alapossága miatt a könyv népszerű és gyakorlati célkitűzése mellett a szorosabban vett néprajzi irodalom szempontjából is hasznos munka.

S. B.

КУНИН, К.: Путешествие Афанасия Никитина. „Русские Путешественники“ ОГИЗ Государственное Издательство Географической Литературы, 68. Москва 1947. (Kunin K.: Afanaszjij Nikitin utazása. "Orosz utazók" OGIZ. A Földrajzi Irodalom Állami Kiadója. Moszkva 1947.)

Afanaszij Nikitin tver-i kereskedő 1466-ban hajóra szállt, hogy a Volgán lehajózva áruít majd a Káspi-tó déli partján elcserélje. De tatárok kifosztották, egy vihar tönkretette és Nikitin társak és áru nélkül kötött ki Derbentben. Haza nem mehetett, de nem is volt tanácsos: otthon hitelezői várták, akiknek pénzén fölszerelte magát az útra. Kényszerűségből vágott neki a messzi útnak. Délnek tartott, Iránba. Lassan utazott, egy-egy városban hetekig időzött és tapasztalatairól pontos naplót vezetett. Ormuzból törékeny, fedélzetnélküli bárkán áthajózott Gujarat-ba. Indiában szinte teljes három évet töltött és nemcsak a nyugati part városait járta be, hanem beutazta a Dekkan belsejét is. Hosszasan időzött Bidarban, a Bahmani birodalom fővárosában. 1472 tavaszán indult haza. A tengeren vihar kapta el és egész Afrika partjáig sodorta. Itt pár napig vesztegelt, azután szerencsésen továbbvitorlázott Ormuzba. Visszatérőben sietősen szelte át Iránt, itt már háború érlelődött, ki kellett használnia az időt, míg az utak szabadok. A Fekete-tengerhez igyekezett. Szerencsésen áthajózott Krimbe. Itt végződnek feljegyzései egy muzulmán hálaimával. További sorsáról a krónikás bevezetőjéből tudunk: hazatérőben halt meg, mielőtt meglátta volna szülővárosát. Feljegyzéseit útitársai eljuttatták Moszkvába. III. Iván udvarában írták le krónikáját.

Afanaszij Nikitin naplója, a „Хожения за три моря“ (Bolyongások három tengeren) regényes érdekessége mellett értékes forrása földrajznak, történelemnek és nem utolsósorban a néprajznak. *Nikitin* széles érdeklődési körű, objektív

megfigyelő. Különösen értékesé teszi jegyzeteit, hogy olyan területről és olyan korból származnak, amire vonatkozóan igen ritkák a tárgyilagos leírások. *Nikitint*, mint kereskedőt, elsősorban a kereskedelem érdeklí. Minden városnál leírja, honnan járnak oda kereskedők, mit visznek ki, mit hoznak be, milyenek a vásárok. (De elővigyázatos: az árakat perzsául írja, nehogy otthon rontsák a boltot.) A bidari udvarban közelről ismert történelmileg fontos személyeket, fontos politikai eseményeket látott és például Mahmud *Gavan* 1472-es hadjáratát, mint szemtanú írja le. Csak néhány adattal világítjuk meg, hogy művében a néprajzi adatoknak is milyen széles skáláját kapjuk: a vetés idejét és módját éppúgy leírja, mint a lakosság hajviseleteit, hindu és moszlim vallási szertartásokat, vagy a hindu névadás rendjét csak úgy, mint a ceyloni *Adam-speak* legendáját.

Kunin népszerűsítő feldolgozása nem pusztá tartalmi kivonat *Nikitin* útleírásából. Az orosz kereskedő útja szinte csak a vázlatot, a gondolatmenetet adja, amit követve a ma rendelkezésre álló adatok alapján bemutatja a XV. századi Perzsiát és Indiát. Történelmi távlatba helyezi *Nikitin* adatait: külön fejezetben ismerteti India politikai helyzetét a XV. században, a tveri kereskedő leírásait kiegészíti előtte és utána arrajárt utazók (*Marco Polo*, *Hans Schiltberger*, *Ambrogio Contarini*, *D'Albuquerque*, *Novgorodi Stefán*, *Abd-ur-Razzak* stb.) följegyzéseivel, — az olvasó így őket megillető helyükre tudja illeszteni és értékelné *Nikitin* közléseit. A kifejezetten néprajzi érdekű adatokra, sajnos, legtöbbször csak utalás történik. Emberileg közel kerül hozzánk *Nikitin* alakja is, amint egy rossz üzleten sopánkodik, hazavágyódik, vagy kockázatos útra indul, hogy a keleti élet egy újabb darabkáját derítse föl. Sajnáljuk, hogy a nyelvi akadályok sokszor megnehezítik a zamatos XV. századbeli nyelven írt szépszámú idézet megértését.

Kunin csatolja munkájához *Nikitin* útjának térképvázlatát és megadja útleírásának kiadásait és irodalmát. A tanulmányhoz egy összefüggő szemelvény csatlakozik az eredeti „Хожение за три моря”-ból.

A magyar néprajz művelője számára két szempontból jelentős ez a kis munka: először felhívja a figyelmet *Afanaszij Nikitin* útleírására, mint néprajzi forrásra, másodszor maga ez a kötet, de az egész »Orosz utazók« sorozata is példát mutat és ösztönzést ad hasonló, helyesen értelmezett népszerűsítő kiadványok közzétételére. Hivatkoznunk kell magára a feldolgozásra, amelyik tudományosan is igényes és értékes és ezzel teljes összhangban érdekes olvasmány bármely érdeklődő számára. És hivatkoznunk kell arra is, hogy ez a tanulmány 50.000 példányban jelent meg, ára 1:25 rubel (1:50 forint) és így valóban elérhető mindenki számára. Nagy utazóink: *Magyar László*, *Xantus János*, *Biró Lajos* és a többiek érdemei szinte fölszólítanak hasonló sorozat indítására, hogy elindulhassanak a nép közé és egyúttal közelebb vigyék a néprajztudományt is a dolgozókhöz.

Hofer Tamás

Casal, U. A.: Inari-sama. The Japanese rice-deity & other crop divinities. Ethnos. vol. 14. No. 1. March, 64+18 kép. Stockholm, 1949.

U. A. Casal több évtizede él Kobéban (Japán). Svájci üzletember, a japán lakkok lelkes gyűjtője és szakértője. Több kisebb füzete jelent meg a lakkok készítésének technikájáról. Japanológiai munkásságát most egy újabb területen folytatta, a néprajz, a kultúrtörténet területén.

Inari, a rizs-isten vagy róka-isten tisztelete a shinto-vallás keretében rendkívül elterjedt Japánban. Egyike a legnépszerűbbeknek, annak ellenére, hogy a shinto istenségek sorában Inari csak meglehetősen alacsony tisztséget tölt be. Tisztelete elsősorban is a rizstermeléssel áll kapcsolatban, Inari kötelessége a jó termésről való gondoskodás.

A bennszülött ainuk nem ismerték a rizst, a japánok is eredetileg a kölesnek két különböző fajtáját művelték. Japánban a rizstermelést az i. u. 3—4. században kezdték meg és a 7. században terjedt el általánosan termelése. Emiatt természetesen a japán mitológiában nem is lehetett a rizsnek, vagy a rizstermésnek istene. Az eredeti termésistenségek, akik Inari-val szemben még ma is a hivatalos istenségek: a női Toyo-uke-hime no kami és a férfi Uga no Mikoto mint főrangú istenségek, továbbá több kisebb rangú istenség. A nép shinto pantheonjában is csak sokkal később jelent meg Inari. A kezdeti századokban Daikokuval hozták kapcsolatba a rizstermelés kimenetelét és a saját maguk jólétét.

A szerző a továbbiakban Inari alakjának keletkezésével foglalkozik. A Yamashiro-i síkság, különösen az Atago- és Hiei-hegyek vonalától északra igen gazdag volt a termékenységre vonatkozó legendákban. »Lehetséges, hogy Inari egy régi helyi istenség volt, melyet később átformáltak«. (12.l.) A máig is legnagyobb Inari-szentély Fushimiben áll, Kyoto délkeleti határában, ahol a yamashiroi síkságot a Higashiyama (Keleti Hegység) lezárja. A 8. század elején építették, eredetileg három szentélyből állt, melyek Uga-no Mitamano Mikoto, Ómiyama-no Mikoto és Szaruta-hiko-no Mikoto istenségeknek voltak ajánlva, tehát Inari később mintegy gyűjtőneve lett a három istenségnek. Ki kell emelni, hogy a szentélyek funkciója elsősorban is védelem volt minden olyan szellem ellen, akik ezt a jól termő vidéket fenyegetnék. Ugyancsak a 8. században szokásban volt, hogy egyes buddhista templomoknak védelmező shinto szentélyeik voltak a közelükben építve, így lett a fushimii Inari az egyik legrégebb és leghíresebb kyotói templomnak, a Tóji-nak a védő szentélye.

Inari kultusza tehát eredetileg nem volt egy megkülönböztetett, teljes formát öltött istenségé, inkább határozatlan megnevezése minden termékenységre vonatkozó gondolatnak és kívánságnak, talán elsősorban is táplálkozásra szolgáló növényekkel kapcsolatban.

A 12. századtól kezdve kapcsolódik Inarihoz a róka alakja, melynek képében a halandók előtt megjelenhetnek, vagy akit futárjaként megbízatásokkal kiküldhet. Még akkor sem fűződik hozzá a rizstermés kimenetele, hanem a hadvezetés, a kard minősége, a kard kovácsolása, ennek folytan a tűz általában és a házi tűz különösen. Így válik Inari a konyha védő istenévé és a tűzoltók patrónusává.

Ez a folyamat érdekesen illusztrálja a vallási képzetek alakulását és változásait. Ki kell még emelni, hogy a shinto általában került a vallásos fogalmak pontos és szabatos meghatározását. Ezt bizonyítja többek között az a tény is, hogy Inari az előbb leírt jellegénél fogva elsősorban is férfistenség, ugyanakkor a népies elképzelésben sokkal gyakrabban fiatal leány.

Az Inari-szentélyek bejáratánál két oldalt található hosszúfűlű, hátsó lábaikon ülő rókákról a szerző keveset ír. Megállapítja, hogy a japánok a kínai taoizmusból vették át, anélkül, hogy leírná a taoizmusban való szerepüket és az adoptálás körülményeit. Nem találjuk meg nála annak a fejtegetését sem, hogy Inariból hogyan lett később rizsistenség. Ez pedig érdekes kérdés lenne, ami esetleg a japán mezőgazdaság történetének középkorára vonatkozólag

szolgálhatna újabb adatokkal. Mikor egyszer Inarit már a nép rizsistenné emelte, ettől kezdődően további funkciókban való gyarapodása már érthetően következtes. A jó termés jelentette haszon révén a kereskedők, a készpénz befolyását remélve a hivatásos szórakoztatók istenévé válik. Így kerülnek fel azután újabb időkben a kisméretű Inari-szentélyek a bankok és áruházak tetejére. Tovább kiterjesztve, Inari lett az utasok patrónusa, sőt — bizonyos fokig érthetetlenül — a gyógyulások és gyógyítások elősegítője.

A szerző a továbbiakban az Inari-típusú *toriikról* (magukban álló templomkapuk, vagy ívek), továbbá a szentélyek építészeti stílusáról ír. Rövidre összefogott adatait csak fenntartással lehet elfogadni; ha valakit bővebben érdekelnének e kérdések, az igen nagy méretű szakirodalomban kell tovább kutatnia. Sokkal érdekesebb a fushimii Inari-szentély leírása; a szentély többek között arról is híres, hogy a pirosra festett votiv toriik kilométerszámra találhatók benne, sűrűn egymás mellé állítva, úgyhogy az alattuk húzódó utat majdnem beárnyékolják.

Casal munkája ügyes, könnyen olvasható, világos összefoglalása Inari eddigi irodalmának. Bevezetésnek, tájékoztatónak igen ajánlható. Önálló tudományos munkának azonban egyáltalán nem nevezhető, mert a szerző sem új szempontokat, sem új adatokat nem hoz. Komolyan kifogásolandó, hogy irodalmat alig idéz, így egyrészt ilyen szempontból az olvasót nem tájékoztatja, másrészt az adatainak eredetére vonatkozóan nem kapunk felvilágosítást. Így nem egy esetben nehéz következtetni, hogy vajjon első-, másod- vagy csak harmadkézből származó adatokat használ-e fel. Annyi mindenesetre megállapítható volt, hogy a japán nyelvű vonatkozó irodalmat meglehetősen megelőzve, elsősorban is az európai nyelveken megjelent irodalmat használta fel.

Az Inari-kérdéssel foglalkozva, megállapíthatunk egyes olyan tételeket, amelyek mind a japán, mind az egyetemes történet szempontjából értékesíthetők.

1. A shinto mithológia kialakításában megnyilvánult az egyes clanok politikai szerepe. Amennyiben nagyobb hatalma volt az egyes clanoknak, annál magasabb ranghoz jutnak a clan istenei. Ezt a folyamatot érdekesen lehet megfigyelni az Idzumo-törzs esetében. A Yamato törzs hatalomra jutásával, az egyesített mithológiában az Idzumo istenek — a törzs politikai helyzetének megfelelően — csak másodrangú szerepeket (pozíciókat) kaptak.

2. A shintoizmus az uralkodó (feudális vagy korábban rabszolgákat tartó) osztály vallása volt, őket szolgáltatta és őket igazolta.

3. Az Inari kultusza egy új osztály, a szamurájok osztálya keletkezésével egyidőben indul meg. Igazában akkor terjed el, mikor a rizstermelés fokozásával a földművesek helyzete valamit javul és elismerik őket, mint a szamurájok után közvetlenül következő osztályt.

4. Inari népszerűsége fokozódik a kézműves osztály, később a kereskedők osztályhelyzetének javulásával.

Horváth Tibor

Hsien Chin Hu: The Common Descent Group in China and its Functions.
Viking Fund, Publications in Anthropology, — New-York 1948.

A címben szereplő »common descent group«, kínai nevén *cu* (a továbbiakban is csak így idézzük) egy ősi, nemzetségi szervezeti forma továbbélése. Apaági leszármazási csoport, melynek gyökerei a faluközösségekben vannak.

Dél-Kínában a falvak 80—90%-át ma is egyetlen *cu*-hoz tartozók lakják. Rend szerint közös, alapítványi földjei is vannak, melyekből az elszegényedett tagokat segítyezik, gyermekeiket iskoláztatják, és a *cu* őseinek templomát fenntartják. E templomban jönnek össze a *cu* tagjai és vénei évenként legalább egyszer megbeszélni a családi ügyeket és adott esetben, peres ügyekben ítélni a családtagok között. A *cu* vezetőjét választják, az egyes családok vezetőivel egy vezetőtanács felét alkot és velük irányítja a *cu* ügyeit. A *cu* az államhatalom felé is egységként szerepel, nem egy helyen — hallgatólagosan — az ítélező hatalom a család tagjai felett a *cu* véneinek hatalmába kerül. Felhasználja azonban az államhatalom a *cu* egységét más célra is, adószedéskor például a kollektív felelősség elvét érvényesítette rajta keresztül. Befelé a *cu*-tagok a végsőkig szolidárisak egymással, más *cu*-kkal azonban érdekeik megsértése esetén valószínű csatákat vívnak. Mivel a *cu* rokonsági hálózata nagyon kiterjedt, a *cu*-hoz való tartozás és az ehhez fűződő érdekek biztosításában nagy szerepük van a családfáknak, melyeket nagy becsben és tiszteletben tartanak, időről-időre újra kiadnak és szétosztanak az egyes családok között. A legnagyobb büntetések egyikének számít, ha valakit a *cu* genealógiájáról törölnek. A *cu* házakra (*fang*) tagolódnak, ezeken belül családokra (*kia*). Ha a *cu* egyik ága nagyon megszaprodik, a terhek arányosabb viselésére a vezetők új felosztást alkotnak. Az összetartozás tudata a tagokban igen erős. Az egyik család esetleg igen messze vándorol a *cu* eredeti székhelyéről, az ősök templomától, de nem szűnik meg vele kapcsolatot tartani. A szerző idéz egy esetet, amikor egy Kuangtung-ból Észak-Kínába, tehát kb. 10.000 kilométerre vándorolt család harmincöt nemzedéket át tartotta a kapcsolatot déli központjával. A *cu*-t összetartó ideológiai kapocs az ősök tisztelete a fentebb említett ősök templomában. Egyik fő érdeme is — a szerző szerint — a szegények támogatásán kívül a szülők és idősebbek iránti gyermeki kegyelet előmozdítása és megerősítése.

Munkája elején a szerző rövid összefoglalást ad a *cu* történetéről. Ebből megtudjuk, hogy mai alakjában a Szung-kor (12. sz. i. u.) óta áll fenn. A megelőző időkben a genealógiák tiszteletben tartásának ősi szokása elhalványult, hogy aztán a Szung-korban, a hagyományokat ismerő és tisztelő bölcs írástudók újra életrekeltsék.

Mindez persze meglehetősen idealizáltan hangzik. A valóság alighanem másképp fest. A mai *cu*-szervezetre mindenekelőtt jellemző, hogy Dél-Kínában, sűrűn lakott kisparaszti vidéken erős; északon, a nagybirtokok hazájában már sokkal gyengébben, sokszor jóformán csak formálisan van képviselve. Azt a szerző is említi, hogy az iparosodó partvidéken a *cu*-kötelékek rohamosan halnak el. A *cu* tehát nem más, mint a primitív dél-kínai földműveléshez hozzátartozó, még a nemzeti társadalomból átmentett társadalomszervezési forma. A Szung-kor előtt, a T'ang-korban Kína hatalma tetőpontján állt, hűbéres tartományokkal körülvett hatalmas kereskedőállam volt. A központi hatalom erős volta háttérbe szorította a helyi, nemzeti önkormányzati szervezeteket. A T'ang-dinasztia bukásával azonban Kína hatalma megszűnt. Ismét visszanyerte jogait és kiemelt helyzetét a földművelés, valamint a helyi önkormányzati szervek, a kiküldött császári tisztviselőkkel szemben. (A birodalom óriási kiterjedése és közlekedési nehézségek stb. miatt csak egészen kivételes időkben sikerült a központi hatalom uralmát mindenhol érvényesíteni.) Bizonyos mértékig restauráció következett be. Különös módon maga a császár is igyekezett előmozdítani a *cu*-k megszervezését. Hogyne, mikor a *cu*-k hatalma megfelelően ellensúlyozta a helyi mandarinok, kerületi előljárók hatalmát.

Éppen ezért soha nem volt szabad egy mandarint családja, *cu*-ja helyére kinevezni és 3 évnél tovább nem maradhatott egy helyen.

Hasonlóképen kapóra jött az uralkodónak a *cu*-rendszer adószedéskor, vagy lázadók felkutatásakor; csak éppen a kollektív felelősség elvét kellett kiemelni vele szemben. A *cu* látszólag demokratikus; választott szervei azonban idővel teljesen a kizsákmányolás eszközeivé váltak. Egészen természetes lett, hogy vezető állásokba a *cu* leggazdagabb családjainak tagjait választották, hiszen »azok áldoztak legtöbbet a *cu* vagyonára«. Egyes gazdagoknál már szinte életbiztosítás-számba ment *cu*-alapítványok tevése, arra számítván, hogy lesz, hol meghúzódnik, ha az udvarból kicsöppennek, a császári kegy elvesztése után. A rokoni kötelek olcsó munkaerőt biztosítottak a gazdagabbaknak, akik »könyörületből« munkát adtak szegény rokonaiknak. Az erkölcsi értékek pedig, melyek »előmozdítására« a *cu* mindig törekedett; a világ legásatagabb, legreakciósabb ideológiája, a konfucianizmus, mely a gyermeket a szülővel, a fiatalt az idősebbel, az alattvalót az uralkodóval szemben merev és egyoldalú függésbe kényszeríti. Ezt az ideológiát magasztalja a könyv! Nem véletlen, hogy Amerikában jelent meg.

A szerző, úgy látszik tisztában van azzal, hogy a *cu* sorsa elkerülhetetlen. Mégis bízik benne, hogy a *cu* képviselte magas erkölcsi elvek nem hálnak ki. Miért? — Egy általa idézett passzus a Hupei-beli C'in-*cu* genealógiájának előszavából: »Amióta a marxizmus népszerűvé vált, a *tsung-fa*-n (a kibővült családnak és a *tsu* szervezetének rendszerén) alapuló társadalom megrendült. A *tsung-fa*-n alapuló társadalomnak a genealógia az alapja. Amennyiben a *tsu* nélkülözné a genealógiát, akkor a *li-chiao*-t (a magatartás preferált mintáját) nem tanítják és az öregek és fiatalok helyzete összezavarodik. Ha ezek a gonosz gyakorlatok szélsőségekbe esapnak, odafajulhatnak, hogy a fiú megöli az apját, a fiatalabb fivér a bátyját és az emberségesség rendje madár-állat-birodalom rendjére degradálódik. — Nyilvánvaló, hogy »atyak« és »bátyak« helyett »urak« és »tőkést« kell olvasnunk, ha helyesen akarjuk értelmezni e sorokat.

Csongor Barnabás

Koppers, Wilhelm: Zentralindische Fruchtbarkeitsriten und ihre Beziehungen zur Induskultur. K. ny: Geographica Helvetica, 1, 1946, Heft 2, 165—177.

Az India-kutatás egyik alapvető problémája az Indus-völgyben feltárt, az i. e. 3. évezredben virágzó kultúra és a recens indiai műveltségek egyes vonásai között kimutatható kapcsolatok kérdése. E kérdéshez szolgáltat új, érdekes adalékot *W. Koppers* tanulmánya.

A középindiai *bhil* (*W. Koppers* róluk szóló monográfiájának ismertetését lásd *Ethn.* LIX, 214—216.) és *gond* törzsek termékenységvarázsló Kali-Durga kilencedének egyik lényeges mozzanata, hogy az ünnep kezdetén árpát, illetve búzát vetnek cserépedényekbe és kifejezetten erre a célra készült, bambuszból font tartókba s ezeket a zárőnnepélyen a folyóba süllyeszti. Az itt szereplő bambuszból font tartók feltűnő formai egyezést mutatnak egy, az indusvölgyi kultúra pecsétnyomóin felbukkanó és eddig megnyugtatóan meg nem magyarázott kultikus jelentőségű tárggyal. Alátámasztja ezt a kapcsolatot, hogy az Indiaszerte elterjedt Mata-kultuszt (amihez a *gondok* és *bhilek* Kali-Durga kilencede is tartozik) már régebben vonatkozásba hozták az indusvölgyi kultúra

anyaistenségével. Az itt fölvetett összefüggések valószínűsítésére még egy példát idéz a szerző: egy középidiai faluban a fent ismertetett termékenység-ünnephez hasonló szertartásnál az anyaistenség olyan szobra szerepelt, aminek mását egy *knossosi* ábrázoláson találjuk meg. Az összekötő láncszem ebben az esetben is az induszvölgyi kultúra lenne.

Ezek a jelentős távolságokat és több mint négy évezredet átdiháló kapcsolatok csak föltevések lehetnek; *W. Koppers* is lehetetlennek ítélt közvetlen összefüggést a *gondok* és az induszvölgyi kultúra közt és a közvetett kapcsolatot illetően is csupán »jól megalapozott valószínűséget« állapít meg. Ez a tanulmány mindenestre érdekes problémafölvetés és hasznos ösztönzés a további kutatások számára.

Hofer Tamás

Szilágyi János: Beszéljenek a köemlékek. Vezető az Aquincumi Múzeum írásos köemlékei között. 96 l. — Budapest, 1949.

A magyar tudományos irodalom végtelenül szegény a helyes szemléletű, közérthető írásokban és tárlatvezető füzetekben. *Szilágyi János* kis könyvében nehéz feladatra vállalkozott: a legkevésbébbé „népszerű” és a legritkábban mutató múzeumi gyűjteményt, a lapidáriumot igyekszik a nem-szakember számára élményt nyújtó, tanító hatású és mégsem fárasztó séta során érthetővé s így hasznossá tenni. Munkájának szakszerű bírálata a provinciális archeológia hivatott művelőire tartozik; de magára a kezdeményezésre fel kell figyelniük a néprajzi múzeológusoknak is, mert módszerében számos hasznosítható vonást találhatnak. A kötelezőnek hitt tudós nehézkesség és a rosszul értelmezett »népszerűsítés« tudományhigító eljárása között nekünk is meg kell találnunk az utat az igazi népszerűsítés felé, mely a múzeális anyagot társadalmi funkciójában ragadja meg s így tudományos lényegének meghamisítása nélkül teszi valóban »érdekessé«.

Bieber, Otto: Geheimnisvolles Kaffa. Im Reich der Kaiser-Götter. Universum Verlagsges. M. B. H., 210 l., 33 tábla, 10 szövegrajz, 2 térkép. — Wien (1948).

A nagyközönség számára készült könyvecske a szerző atyjának, *F. J. Bieber*-nek kaffai kutatásaiból nyújt néprajzi szemelvényeket. Kaffa a XX. század elejéig szinte teljesen hozzáférhetetlen volt az európai kutatók számára; így a kalandos életű *Bieber*, aki elsőnek hatolt be (sajnos, már csak az abesszín megszállás után) a legendás birodalom területére, az északkeletafrikai császárságok történetére vonatkozó kutatások anyagát számos olyan megfigyeléssel gazdagította, amelyeket később már nem lehetett volna összegyűjteni. A fanatikus *Bieber* emlékének szentelt könyvecske inkább hangulati hatásra, mint tudománytörténeti teljességre törekedve vázolja az érdemes kutató pályafutását, majd Kaffát jellemzi *Bieber* publikációinak kivonatai, helyenkint kizáratos feljegyzései alapján. A néprajzi összeállítás és annak tendenciája teljességgel helytelen. *Bieber*-nek nem annyira — valóban nagy értékű — tényleges megfigyeléseit, inkább ma már elévült következtetéseit foglalja össze a naív szenzációkeresés módján; Kaffa történetének nagy átalakulását ismertetve pedig a feudalizmus romantikus dicsőítését nyújtja. *Bieber* eredeti munkái után a könyvnek tudományos jelentősége egyáltalán nincs, ismeretterjesztő olvasmányának pedig hazug szemlélete miatt alkalmatlan.

Vajda László

Boletin de Arqueologia. Organo del Servicio Arqueologico Nacional. Vol. I. Tomo II. Bogota, Colombia. 1945.

Celis, E. Silva : *Inves tigaciones arqueologicas en Sogamoso.* (Régészeti kutatások Sogamoso-ban.) (93—112.) (Folytatás; a közlemény első részéhez nem jutottam hozzá).

Sogamoso és környéke nemcsak Kolumbia, hanem Dél-Amerika egyik legnagyobb és anyagban talán leggazdagabb régészeti lelőhelye. A régóta folyó ásatások során legutóbb négy igen gazdag *chibcha* temetőt ástak ki, összesen 493 sírral. Rengeteg csiszolt követ, nagyszámú csontvázat, házcölöpöket, kerámiát találtak. A legszebb *chibcha* munkák közé tartozik egy 36 db aranylapból álló nyaklánc. A *chibcha* nép kereskedelmére vetnek fényt a tengeri kagylóból készült láncok és a sírban talált szép perui (!) kerámia. Rendkívül érdekes — amerikai magaskultúráknál eddig még nem tapasztalt — leletek a kőszén bányászatát és felhasználását bizonyítják.

Új adatokkal sikerült némileg tisztázni a *chibchák* eddig nagyobbára ismeretlen szellemi életét is; pl. a kunyhóban való temetkezést, amely szokás megvolt a keleti Llano-n, az *achaguak*nál, több Orinoco-melléki törzsnél és *Rivero* szerint a *betoy* törzseknél. Másik érdekes felfedezés, amit Columbiában eddig még nem találtak, a halott gyermek urnában való eltemetése; ez Kolumbián kívül egész Dél-Amerikában elég gyakori. Figyelemreméltó a csontváz vörös festése: a holttestet először a szabadban a földön hagyták egy ideig (hústalanítás), a csontmaradványokat vörösre festették. Sajnos a conquista-korabeliek nem írnak erről, pedig ez a sírontúli lét *chibcha* fogalmának kulcsa lehet. Valószínűnek látszik több ethnológus elképzelése, mely szerint azért hústalanítanak, hogy a lágy részek ne akadályozzák a lélek eltávozását.

A holttestek mellett talált széndarabok, szerző szerint, talán a tűzimádat nyomai. Ha nőt temettek, munkaeszközeit is vele temették, hogy halála után is dolgozzék; a férfisírokban ilyen mellékletet nem találunk.

A tanulságos beszámoló végén megemlíti még a szerző, hogy a »Las Pinturas« néven ismert sziklán jeleket és különböző figurákat találtak.

Pineda G., Roberto & Guhl, Ernesto : *Las tribus entre los rios Branco, Orinoco, Negro y Yapurá, segun Th. Koch-Grünberg.* (A Branco, Orinoco, Negro és Yapurá folyók közötti törzsek, Th. Koch-Grünberg szerint.) (171—184.)

A Koch-Grünberg által vizsgált terület körülbelül 500.000 km². Ezen a területen talált törzseket, ill. nyelvészeti csoportokat — *karib*, *aruak*, *tukano*, *maku* és izolált csoportok — külön-külön tárgyalja; a különböző csoportokba tartozó törzsek, altörzsek területét, lakhelyét adja meg. Legfőképpen nyelvészeti vonalon vizsgálja a különböző nyelvterületeket és nyelvkeveredéseket. A nyelvkeveredés vizsgálatánál tárgyalja a vándorlásokat, pl. az *aruak* és *karib* inváziót. A terület nyelvészetileg rendkívül bonyolult, ezért a kielemezés igen nagy feladatot ró az amerikanistára. Például az *aruak* invázió idején egy *maku* nyelvcsoporthoz az alaprétet; ezt az alaprétet részben megsemmisíti az *aruakok* benyomulása, erre nyugatról *tukano* réteg települ, majd keletről *karib* nyelvcsoporthoz jönnek, melyek szétzúzzák a *tukanokat*.

Ennek a rendkívül érdekes területnek a részletes vizsgálatával és kiértékelésével igen hasznos munkát végeztek a szerzők. A kitűnő cikket gazdag Koch-Grünberg-bibliográfia zárja le.

Gómez, Luis Duque: Problemas sociales de algunas parcialidades indígenas del occidente de Colombia. (Nyugat-Kolumbia egyes bennszülött részeinek szociális problémái.) (185—201.)

»Indigenismo« fejezetcím alatt Nyugat-Kolumbia indiánjainak szociális problémáival foglalkozik. Figyelmeztet, hogy *vannak* még indiánok s a köz tudatban inkább élő mesztickérdés mellett az ő problémájuk is megoldatlan még. A »politica indigenista«-t, a »bennszülött politikát« sürgeti. Hivatalos személyek és hatóságok mindent ígértek, de semmit sem tettek az irányban, hogy a szerencsétlen *indiok* életstandardját és kultúrnívóját emeljék úgy, hogy értékes hagyományaik ne menjenek veszendőbe. Végeredményben a kolumbiai kormányzat az indiánokat nem úgy kezeli, mint kolumbiaiakat, hanem mint valami idegen és alsóbbrendű kisebbséget.

A tanulmány az utóbbi évtizedben Dél-Amerikában rohamosan terjedő polgári »indigenista« mozgalomnak egy újabb, minden valószínűség szerint jóhiszemű megnyilatkozása. Fel akarja hívni a figyelmet az országban létező nagy bennszülött tömegekre, küzd az indifferencia ellen, sürgeti a közbelépést megmentésükért, mert állandóan nagyobb tömegek halnak ki. »Az indián népeség a conquista hőstétével elvesztette szabadságát, gazdagságát és egészségét.« Természetesen az »indiánkérdés« tényleges megoldása nem egy megalkuvó »politica indigenista«-val, hanem elsősorban a kapitalizmus láncainak teljes szétzúzásával válhat lehetségessé.

Boglar Lajos

Indian Art. Small Picture Book No. 7, Victoria and Albert Museum.
4 + XXVIII. 1. — London 1948.

A Victoria and Albert Museumban őrzött indiai kollekciónak magva eredetileg az East India Company magánmúzeumának volt egyik része. Ez főként szolgálattevő tisztviselők által hazaküldött tárgyakból állt. 1858-ban az »India Office«-hoz került — ez az időszak az indiai iparművészet jegyében telt, — de később a hivatal nem vállalta a múzeum fenntartását és a gyűjteményeket szétosztották a British Museum és a South Kensington Museum között. A Victoria and Albert Museum indiai gyűjteményét azóta is tervszerűen fejlesztik; mióta a század elején az érdeklődés az indiai művészetre irányult, a múzeum számos igen jelentős szobrászati és festészeti alkotással gyarapodott.

A jelen füzet szobrokat, festményeket, textileket és iparművészeti tárgyakat ismertet és mutat be kétoldalnyi bevezető szöveg után 28 jólsikerült reprodukcióban. Csak utalás formájában emlékezik meg a múzeum azon termeiről, amelyek az indiai zenét, színművészetet és táncot, fegyvereket és vallásokat mutatják be.

Hofer Tamás

P. Curti, Notker: Volksbrauch und Volksfrömmigkeit im katholischen Kirchenjahr. Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde. VIII. 151 l. 24 t. (Volkstum der Schweiz. Band 7.) — Basel 1947.

A szerző ünnepkörök szerinti csoportosításban, az egyházi év sorrendjében tekinti át az anyagot, mondanivalója számos problémakörben a párhuzamos magyar jelenségek szempontjából is tanulságos. Különösen szerencsésnek érezzük a könyv számos részében a történeti-fejlődési elvnek eleven érvényesülését. Ez az elv nemcsak az okirati és irodalmi adatanyag figyelembe-

vételében vagy egyes kultuszok lokális fellendülésének és elhalványulásának, esetleg terjedési útvonalának tisztázásában érvényesül. Sokszor — s éppen a legáltalánosabb kultuszjelenségek vizsgálatában, amilyenek például a Miklós-naphoz vagy karácsonyhoz kapcsolódók — egyes népéleti szokások igen bonyolult kialakulási folyamatait is tanulságosan nyomozza végig. A svájci népi kultúra, amely oly sokféle eredetű hagyományréteg egymásratorlódásának és egybekovácsolódásának eredménye, ezt a történeti szemléletet úgyszólván kikényszeríti. Ehhez járul, hogy a széleskörű helytörténeti és liturgiátörténeti kutatás további eredményei szilárd támpontjául szolgálhattak a szerző történeti szempontú vizsgálódásainak.

A nagy adattömeg tömör összefoglalásából adódó kép a kiadó találó fejtegetései szerint »sokkal inkább svájci, mint római«. E bevezető fejtegetések elvi fontosságú alapproblémája: hogy alakulhatott ki az egyháznak szilárd változatlanóságban őrzött ritusain belül a katolikus népéletnek jellegzetes, tájanként szinte áttekinthetetlen gazdag változatosságot mutató vallásos szokásrendje. A bevezetés szerint e tény magyarázata elsősorban az a körülmény, hogy az első térítők sem találták sehol az esztendőt ünnepek, »jeles napok«, a népeket szakrális helyek, kultuszközpontok nélkül. A népek megkeresztelkedésével számos pogány forma maradt fenn, nyert keresztény tartalmat s lett a liturgián kívüli szokásvilág táji sokszínűségének forrásává.

A népi vallásosság lokális tarkaságának kiterjesztésében azonban fontos szerepet kapott a bevezetés írója szerint a népi jámborság sajátos alkata is. Ennek jellemzője ugyanis az a sajátos szükségérzet, hogy a nép maga is részt kér a bibliai eseményekben, azonosulni óhajt az események szereplőivel. A közvetlen átélésnek a vágyából vezethetők le részben még a vallásos népéletnek egyes nyers, bohókás, profán hatású mozzanatai is.

Úgy érezzük, a szerző helyenként éppen a társadalmi és kultusztörténeti szempontok eleveőbb alkalmazásával további nem lényegtelen színekkel tehetette volna mélyebbé és teljesebbé értékes fejtegetéseit.

Sándor István

D'Harcourt, Raoul: *Arts de l'Amérique*. Les Éditions du Chêne, 8,^o 199.— Paris 1948.

D'Harcourt látásmódja szerint a kultúrát a környezetszabta életmód alakítja ki; ez az életmód pedig, melyet elsősorban az anyagi feltételek által meghatározott technika jellemez, a művészet kifejezésbeli és formai változatainak egyedüli determinánsa. Amerika művészetében ennek megfelelően elsőrendű és döntő tényező az a technika, amelyet a nyersanyag változó előfordulásai, a feldolgozás lehetőségei és e lehetőségek nyomán hagyományosan kiformalódott eljárások módozatai határoznak meg. A környezet és az általa megszabott életmód a kultúrák, ezen keresztül pedig a művészet kialakításában tehát predomináns jellegű.

A technika természetesen az ábrázolás módjának csak anyagbeli formáját határozza meg; az, amit stílusnak, kifejezésnek, egyáltalán művészi látásmódnak nevezünk, magyarázatát vallási gyökerekben, itt az animizmushban leli. Az ábrázolás oka tehát nem esztétikai; az ábrázolásnak ezen túlmenően gyakorlati-mágikus okai vannak, mindez a formai megoldásokban jut kifejezésre. A cél kiengesztelés, védelem, a felsőbb hatalmak jóindulatának megnyerése; ezt bizonyítják a délamerikai maszkos szertartások, az észak-amerikai totem-

ábrázolások, de megtaláljuk nyomaikat a használati tárgyak ornamentális ábrázolásain is. A pueblo-indiánok kerámiáján pl. a díszítőelemek körkörösen egymásbafutó elrendezésűek; a kört azért nem szakítják meg, hogy az edény lelke útjában ne leljen akadályt és az edény tulajdonosával állandó érintkezésben lehessen.

A művészet Amerika természeti népeinél és a magaskultúrákban tehát nem öncélú, hanem alkalmazott művészet. Alkalmazott, mert az élet cselekvéseinek, a mindennap és a vallás nagyon is gyakorlati céljainak szolgálatában áll. Az ábrázolás elsődleges formája így realista stílust mutat; a stilizáció problémája a magasabb fejlődési fokon, vagy az anyag megszabta lehetőségek (ami a konkrét, példaként felhozott esetben, az északnyugati indiánok esetében ezzel azonos) technikai meghatározottjaként jelentkezik. Az előbbi esetben rituális célú ábrázolással állunk szemben, mely a szükségtelen részeket fokozatosan elhagyja és csak a lényegre szorítkozik; a második esetben a technika befolyása az anyag keretén belül, a feldolgozás módjától meghatározva (fonás, szövés, mozaik) a figurális kompozíciót szükségszerűen geometrikussá alakítja. Ezeknek az elveknek alapján tárgyalja *d'Harcourt* azután stílusprovinciáknaként elkülönítve az eszkimók, az északnyugati part, a pueblo-indiánok, Mexiko, Középamerika, az Antillák, Venezuela, Kolumbia, Egyenlítői-Amerika, Peru, Bolivia, Chile és Délamerika egyéb vidékeinek kultúráját és művészetét.

D'Harcourt szemlélete az elmúlt évtized francia technológiai iskolájának jellegzetes szemlélete. Eljutott addig a pontig, hogy meglássa az anyagi környezet jelentős szerepét a kultúra, közelebbről a művészet fejlődésében, de látásmódja mechanikus és nem látja meg a metafizikailag felfogott anyagon túl az anyagot formáló társadalmat. A jellemző és determináns nem — mint *d'Harcourt* véli, — a természeti környezet (ez fontos és a társadalom megfelelő fejlettségi fokán döntő is lehet), hanem a termelő erők fejlettsége és a társadalom, mely a természetadta lehetőségekkel élni is tud. Amerika művészete, de kultúrájának egésze, azonban számos olyan vonást mutat, mely menti *d'Harcourt*-t.; nincs a világon még egy földrész, melynek regionális kultúrái olyan pontossággal esnének egybe a növényföldrajzi, ezen túlmenően pedig a nyersanyag-előfordulás sok határaival. Az eszkimók kultúrája a csont és bőr szerepén épül fel; a kanadai indiánok a bőr mellett már a fakérget is használják, délfelé ez egyre fontosabb nyersanyag lesz. Kolumbiából kiindulva a kukoricatermesztés válik a különböző magaskultúrák gazdasági alapjává, a művészetben, építészetben az agyag és a kő, a Mississippitől keletre eső területeken pedig a föld dominál (mounds). Délamerika egyenlítői vidékein a fakéreg és a különböző növényi rostanyagok nyomulnak előtérbe, míg a kontinens déli csúcsán a vadász- és halászéletemódot folytató társadalmak bőr-, csont- és kagylótechnikát fejlesztenek ki.

Másik hibaforrás *d'Harcourt*-nál, hogy a kultúrákat elszigetelt fejlődés eredményeinek véli. Lehet, hogy a hely hiánya, vagy a munkának a Musée de l'Homme termeiben vezetőként szolgáló jellege az oka annak, hogy pl. Ázsiának jelentős hatásokat közvetítő vagy hatásokat közvetlenül átadó szerepéről nem beszél. Ennek a hiánya mutatkozik meg pl. az eszkimó művészet eltérő stílust felmutató művészeti ábrázolásainak a tárgyalásánál. Nem tudja megmagyarázni, hogy az azonos életkörülmények között élő, azonos nyersanyag lehetőségekkel rendelkező grönlandi és amerikai (különösen alaszakai) eszkimók művészete miért mutat olyan eltérő vonásokat; miért szegényes a grönlandi és miért annyira gazdag formájában és kifejezőmódjában az alaszakai. A történeti módszerrel dolgozó kutató előtt pedig ma már világos, hogy a grönlandi fejlődés meg lehető-

sen izolált és az izlandi, majd dán települések az eredeti kultúrképen csak rontottak, míg Alaszkában az Ázsiából kiinduló s Amerika pacifikus partjai mentén délfelé húzódó nagy »országút« mellett az ázsiai kultúráramlatok csak gazdagították az alaszkai eszkimók életét, művészetét és kultúráját.

G. Nagy Piroska

Dyk, Walter: A Navaho Autobiography. Viking Fund Publications in Anthropology. Nr. 8. 218. 16 táblakép. — New York 1947.

A szerző 1933-ban egy tolmács kíséretében meglátogatott egy *navaho* indiánt a Wooded Hill Point-on, hogy rokonságáról és törzséről anekdotikus anyagot gyűjtsön. Az illető *navaho* bennszülött (neve: *Old Mexican*) a felvilágosításokért jutalmazást is kapott. A néhány napra tervezett beszélgetés három hétig elhúzódott.

A szerző első kérdése: hogyan szerzett először földet? indítja meg az életrajzot s az elbeszélésen keresztül tulajdonképpen az egész *navaho* nép történetének elbeszélését. Ötől ötvenéves koráig számol be életéről az öreg *navaho*, aki szerző szerint átlagon felül intelligens, energikus, türelmes, törvényeket tiszteletben tartó és »teljesen független« (?) egyén. Sorsának három főproblémája volt: a földművelés nehézségei, a házaselet bajai és az akkulturáció. Életében nagy változásokat jelentettek: új szerszámok, vallások és erkölcsök, a határokon a telepések nyomása, utak, iskolák és templomok építése, üzletek és állami hivatalok alakulása. Szerző véleménye szerint az öreg mexikói felismerte a fehér kultúra előnyeit és segédkezett terjeszkedésében. Gazdag akart lenni, mint minden *navaho*; ezt eleinte pásztorkodás útján próbálta elérni, majd később áttért a földművelésre, mert »ez több lehetőséget adott alkotó hajlamainak«, — mondja a polgári világnézet naív alkalmazásával a gyűjtő.

Old Mexican története tizenhárom fejezetre oszlik. Az első fejezet 1871-ben kezdődik és 1888-ban ér véget: »Mikor ötéves lettem, anyámtól kaptam egy kecskét . . .« ez képezte leendő vagyonának magvát. Ezt saját maga gondozta és igen érdekes, hogy szabadon rendelkezhetett vele. A rezervációs irodától is kaptak juhokat a gyermekek is, sőt eleinte ruhát, élelmet és szerszámokat is. Huszonhárom éves korában nősül meg először.

A következő fejezetekben beszámol házasságainak zűrzavarairól, a földterület megművelésének gondjairól, betegségeiről és arról, hogyan szervezte meg földjeinek öntözését. Elmeséli, mint fuvarozott a rezervációs irodától kapott kocsival, majd elmondja, hogyan dolgoztak a *navahok* az útépítésnél, hogy szerszámot kapjanak; egy kocsiórt negyvenöt napig kellett dolgozni, baltáért egy napot stb.

A kilencedik fejezetben a házassági szertartások leírása után elmondja összetűzéseiket a fehér hatóságokkal. A hatóságok a viszályok során azzal érveltek, hogy a rezervációs területet épp az indiánok védelmére állították fel: a »President« összegyűjtötte őket egy védett területre, hogy a szomszédos törzsek el ne hajtsák juhaikat és gyermekeiket. A rendőrség ezzel is fenyegette őket: »A rezerváció ügynöke elveheti a kuruzslásokat« és jellemzően azzal fenyegették meg a tudatlanokat: »gyermekeidet iskolába visszük!« vagy »fehér katonák elvihetnek téged is«. Majd az adatközlő elmondja, hogy nem tudja összegezgetni a pásztorkodást és a földművelést, ezért földje részben tönkre megy. Ezt még csak siettették a gátszakadások. Az elbeszélés befejezése: »Nincs semmi más érdekes, a történet többi része csak juh«.

A többi amerikai indián törzshöz viszonyítva, szomorú asszimilálódásuk mellett a *navahok* viszonylag erőszakos zökkenő nélkül fogadták el a fehér felsőbbiséget, mert nem volt olyan nagy a különbség köztük és a körülöttük élő fehérek között, akik szintén pásztorkodók és földművelők voltak. Amit a fehérek használtak, azt a *navahok* is szívesen átvették, főleg az anyagi javakat: állatokat, ruhaneműt, szerszámokat és technikai eszközöket. Ezekért a kezdetben kapott anyagi javakért adták cserébe függetlenségüket.

A könyv érdekessége anyagán kívül módszerében van. Az »önéletrajzból« igen érdekes tényeket tudunk meg, azonban, sajnos, egy teljesen »asszimilálódott« indián volt az alany, aki éppen a körülményekbe való teljes belenyugvás következtében nem tudja meglátni a »rezerváltság« szörnyűségeit s nem találta meg helyét az osztályharcban. A »rezerváció« állítólag az indiánok védelmét és kultúrálódását akarta szolgálni, valójában azonban a bennszülött lakosság teljes kiszolgáltatottságát előmozdító intézmény. A kultúrálódás problémájának megoldására hivatott rezervációs iroda — jellemzően — fenyegetésként emlegeti a gyermekek iskoláztatását. Valóban nincs biztosabb eszköz arra, hogy a népet az iskolától egyszersmindenkorra elriasszák!

E tények kielemezhetők ugyan az »önéletrajz« anyagából, de egészében a munka legalább olyan mértékben tükrözi az amerikai polgári gyűjtő világnézetét, mint az emlékeit kérdésekre rendbeszedegető öreg indián életét. *Old Mexican* érdekes története fontos néprajzi forrásunk lesz, de éppen arra nem tarthat jogot, amit ambicionál: az intencionális adatok teljes objektivitására. A gyűjtő etnológus polgári világnézete határozta meg a kérdéseket s szűrte át az anyagot, mely tehát az »önéletrajz« igényével korántsem léphet fel.

A könyv végéhez a szerző jegyzeteket csatolt, melyekben kiegészíti, bővebben leírja a szertartásokat és helyi szokásokat. A munka kitűnő fénykép-illusztrációi minden dicséretet megérdemelnek.

Boglár Lajos

Ritter, Hans: *Die Schlange in der Religion der Melanesier*. Acta Tropica, Supplementum 3. 8°, 128.— Basel 1945.

A szerző, akit egyébként művének megírására *Speiser* egy régebbi dolgozata ösztönzött (*Schlange, Phallus und Feuer in der Mythologie Australiens und Melanesiens*, Verh. d. Nat.forsch. Ges. Basel 1927), abból az alapján véve helyes tételtől indul ki, hogy az állatok szerepét a bennszülött mitológiában és a bennszülöttek mindennapi életében a biológia oldaláról kiindulva kell megmagyarázni. Biológia alatt érti azt a zoológiai környezetet, mely a bennszülöttet körveszi és melynek reális megléte az alapvető feltétele annak, hogy a mitológiában és a mindennapi »vallásos« életben állatok szerepével egyáltalán találkozhatunk. Minden vallásos jelenséget tehát, melyben állatok szerepelnek, csak a zoológiai környezet figyelembevételével tudunk megmagyarázni és a terepen dolgozó etnológusok a jelenségek megmagyarázásánál, de csupán leírásánál is azért követnek el annyi hibát és azért állítanak fel annyi téves elméletet, mert nem ügyelnek arra, hogy az állatok tudományos és bennszülött nevét megállapítsák és magyarázataiknál azok reális létéből induljanak ki. Éppen ezért »auf Grund von Beobachtungen an lebenden Schlangen ist hier versucht worden, ihre Stellung in der Mythologie, Kult und Magie der Melanesier auch von der biologischen Seite her zu deuten.« A munka túlnyomórészt Észak- és Kelet-Újguineának, valamint »Sziget-Melanéziának« melanéz nyelveket beszélő törzseit tárgyalja; a bevándorlás és a kulturalizmus kérdésének tárgyalásánál *Speiser* nyomán indul el és fogalmait is átveszi.

A módszert lényegében hasznosnak kell neveznünk, bár *Ritter* mechanikusan használja; azoknak a következtetéseknek bizonyos valószínűségét sem lehet tagadnunk, melyek *Ritter* módszere alapján a melanéz törzsek vándorlására, kultúrelemeik keletkezésének helyére és idejére vethetnek fényt. De ugyanakkor nem szabad elfelejtkeznünk arról, hogy a jelenségek magyarázata nem mindig követi az »elmélet« irányelveit és a következtetés, mivel a zoológia környezetén kívül más alakító faktort nem tételez fel, az esetek jelentős részében téves megállapításokra vezethet. Így pl. számos melanéz mitosz emberevő kígyókat szerepeltet, jöllehet a szigetvilág számításba jöhető óriáskígyói legfeljebb egy kisgyermekre lehetnek veszélyesek. Ez a tény tehát arra mutat, hogy az antropophag kígyók mitológiai szerepeltetésének olyan területen kellett kialakulnia, ahol ilyen óriáskígyó van, vagy a mitosz keletkezésének idejében még lehetett. Mivel pedig a mitosz elterjedését vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az nemcsak a melanéziaiaknál, hanem az ausztráliaiaknál és a pre-ausztrónéziaiaknál is megtalálható és mivel mai tudásunk alapján bizonyos, hogy mindezeknek régibb lakóterülete valahol Hátsó-Indiában lehetett, biztosra vehetjük, hogy a mitosz kialakulása ott mehetett végbe. A következtetés megkapó és első pillanatra valószínűnek is látszik, hiszen az objektív valóság visszatükröződésének szükségességéből indul ki és a visszatükröződés kialakulásául azt a helyet tételezi fel, ahol az objektív valóság megvan vagy meg kellett lennie. Ugyanakkor azonban nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy ez az ú. n. »Verschlingungsmotiv« nemcsak mitológiai térre korlátozódik. Szerepe nemcsak Melanéziában igen jelentős, hanem Afrikában is. *Speiser* a felavatási szertartások másodlagos elemeit vizsgálva (*Kulturgeschichtliche Betrachtungen über die Initiationen in der Südsee*, Kny. 1945—46, p. 16) 22 eset közül csupán egyszer tesz említést arról, hogy az elnyeletés egy kígyó és egy kaszár által megy végbe. Ugyanakkor más források (*Peekel, P. G.: Die Ahnenbilder... Anthr. XXI: 1926. p. 815; Weinberger—Goebel: Melanesische Jenseitsgedanken, Wiener Beiträge. 1943. 155 sqq. számos utalással stb.*) arra mutatnak, hogy az elnyeletés motívuma a melanéz szertartásokban és magában a vallásban igen fontos szerepet játszik és ezek jelentékeny részét (pl. »Als Vollmond verschlingt er die Sterne [die Kinder] etc«. *Peekel, i. h.*) nehezen lehetne csupán a *Ritter* által egyoldalúan megadott okra visszavezetni. Nehezen bizonyítható továbbá az, hogy az elnyeletési jeleneteknél gyakran szereplő antropomorf alakok (többnyire maszkos ősök) egy közös hazában divatos emberevési aktus melanéziai reminiscenciái lennének csupán, hiszen a kannibalizmus Melanéziában nem is olyan régen még általánosan elterjedt volt. Mikor tehát igazat adunk *Ritter*nek abban, hogy helyes eljárás a mitoszokban és vallási szertartásokban szereplő állatok biológiáját is megismernünk, e konkrét esetben fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a magyarázatnak általa adott módja mechanikus. A kígyó által történt elnyeletés ugyanis egész egyszerűen kisebb állatok elnyeletésének láttára asszociálódhatott a mitikus világnézetű melanéziai társadalmakban egy mitikus szörny képzetével, aminthogy nem valószínű az sem, hogy a torokszerűen kiképzett észak-újguineai házak, melyek a szertartásokban hasonlóan elnyelési funkciót töltenek be, valamely hátsóindiai, embereket elnyelő ház emlékeként kerültek volna melanéz nyelvterületre.

Egy másik esetben egyébként a kultusz kialakulását is pontosan nyomon követhetjük, megismerve belőle egyúttal a kultusz eltűnésének a recens történeti helyzetből fakadó okait. Az esetet *Ritter* »Sonderfall«-nak nevezi és egy-

szerisége miatt tárgyalja csupán. A *baigona*-kultuszról van itt szó, a Mt. Victoria csúcsán tartózkodó óriáskígyóról, akinek legkisebb kívánságát halálbüntetés terhe mellett kellett végrehajtani. A kígyó kívánságát a kultusz papja közvetítette az emberek felé. A kultusz 1911 táján keletkezett igen hirtelenül és *Williams* (Orokaiva Magic, Oxford 1928) véleménye szerint egy, a Mt. Victory vidékén hosszabb ideig magányosan élő ember álmaiból és vízióiból fakadt. Ez az orokaiva benszülött a Baigona szájából hallott tabuknak, gyógyítási eljárásoknak és ritusoknak ismeretével tért vissza társai közé és ettől az időtől kezdve a baigona-kultusz, melynek lényege a kígyó tiszteletén és eksztatikus összejöveteleken alapult, a kultusz papjai által félelemben tartott benszülöttek között igen gyorsan és igen nagy területen elterjedt. A kultusz a gyarmatosító hatóságok közbelépésére véget ért, de rövid időn belül egy ú. n. tárókultusz fejlődött ki belőle, melynek lényege ismét eksztatikus eljárásokon alapult. Valószínű, hogy ebben az esetben, melyet *Ritter* is »Sonderfall«-nak kénytelen nevezni, az előbb vázolt sémától eltérő alakulással állunk szemben. Ha nem is állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy itt egy jól megszervezett kis csoport racionális-mágikus cselekvéseiről van szó, annyi mindenesetre valószínű, hogy a kultusz kiinduló pontja nem történetlenül létrejött »biológiai« képzeteken alapszik, hanem egy egyszer fennálló konkrét pszichológiai helyzetből adódik.

Leenhardt, Maurice : *Arts de l'Océanie. Arts du monde. Les Editions du Chêne* 8°, 149. — Paris 1947.

Az ethnológiának talán legnehezebben kiértékelhető és legkevésbé az élet szerves egységébe illeszthető studiuma az, amelyik a természeti népek művészetével foglalkozik. A reális alapoknak legtöbbször csak nagyon homályosan érezhető kitapinthatósága, a mindennapi életnek és a hitvilágnak állandó egybefonódása, mely a természeti ember környezetét a mienkétől annyira eltérőnek láttatja, az oka annak, hogy a természeti népek művészetével az esztétizáló polgári művészettörténet érdemlegesen nem foglalkozott, míg az ethnológusok (a jelenségek tudományos értékelését a művészettörténettől várva) rendszerint megelégedtek az anyag egyszerű számbavételével és lerögzítésével. A művészettörténészek által megírt, a természeti népek művészetévé foglalkozó munkák szinte kivétel nélkül a felületen mozognak. A polgári esztétika kategóriáit akarják érvényesíteni az egészen eltérő környezeti és történeti feltételek folytán létrejött művészi formákra; a művészetet minden helyre, a fejlődés minden fokára és az idő minden fázisára egységesen érvényes kifejezési módoknak fogják fel és e módokat és formákat a polgári esztétika ízlésének megfelelően kívánják kiértékelni, az európai művészet »abszolút« eszményképeihez igazodva.

Sajnos, *Leenhardt*, a kitűnően iskolázott ethnológus is beleesik ezekbe a hibákba. Úgy látszik, hogy a francia ethnológusok javarésze még máig sem tudott megszabadulni a *Lévy—Bruhl*-féle szemlélet alapvető hibáitól s *Leenhardt* is a kétfajta ember fikciójával operál. A művészet alapja a láthatatlanokkal való állandó kapcsolat, a dobok és csigakürtök hangja a halott ősöket idézi és a bűgőfa mitikus lények, vagy az elődök jelenlétét érezteti. A művészi ábrázolás az, ami az élőket a láthatatlanokkal, a szellemekkel, az érzékelhetően túl levő világ lényeivel egyesíti; az ábrázolás nem más, mint út és forma, mód és lehetőség állandó kapcsolat létesítésére. A művészet és ezen belül az eszté-

tikai érzék annyira az élethez tartozik, hogy megőrizte annak ezernyi formáját, változatos gazdagságát. Az ornamentális díszítések a gyermekhez hasonló primitív lelkivilágot tükrözik, melynek kifejezési formája a karcolat és relief; a primitív ember ezen a fokon két dimenziósnek látja a világot; a magasabb, a művelt emberhez hasonló lelkiség az, mely már a kerekplasztikát alkalmazza.

A művészet Óceániában éppenezért különböző és egységes; különböző, mert földrajzi helyzetüknél fogva eltérő hatásoknak kitett népek hozták létre; egységes, mert e különböző eredetű »gyermekek« viselkedése és reagálása egységes s mindent azonos hévvel fejez ki. Minden összefonódik ebben az életben; a halott ősök nem válnak el az élőkötől, a mindennap cselekményei a mágia rítusaival átítatódottak, állandóan érezni, hogy a racionális világ mögött, az emberek mellett titokzatos hatalmak vannak jelen, melyeket kiengesztelni, befolyásolni kell s melyekkel a művészet formái teremtenek kapcsolatot. A pápua kozmogónia szerint pl. a kiwai ház oszlopa az alvilágig süllyed, teteje az eget érinti. A tetőszöglet alatt ember vagy állatalak, mely embert tart szájában vagy csőrében: a halott lelkét viszi a túlvilágra. Hasonló jelentőségűek pl. a holland-újguineai »korwarok-sok, pálmafából faragott kis szobrocskák, melyek a testet csak elnagyoltan jelzik, míg a fej, a lélek székhelye, mely a halál után a halott ős szellemét zárja magába, aránytalanul nagy és gondosan kiképzett. (Ez a gondolat még élesebben jut kifejezésre, ha a faragott fejet a halott koponyája helyettesíti.)

Mindez természetesen csupán a felület; a termelési erők adott fokának megfelelő visszatükröződés, mely a világot ennek megfelelően így és nem másként mutatja be. S *Leenhardt* is, mint kartársainak legtöbbje, csak eddig a visszatükröződésig jutott el; csupán azokat a formákat ábrázolja, melyekben ez kifejezést nyer. A visszatükröződést azonban önálló léttel rendelkezőnek fogja fel, nem veszi észre ennek reális indítóokait és ezért nem tud eljutni a jelenségek reális magyarázatához sem.

Bodrogi Tibor

B(ühler), A.: Neuirland und Nachbarinseln. Führer durch das Museum für Völkerkunde Basel, 88. — Basel 1948.

Melanézia bonyolult kultúrtörténete még a mai napig sem adott lehetőséget arra, hogy egy-egy nagyobb területegységre vonatkozóan összefoglaló, monografikus munkák jöjjenek létre. Az eddigi kísérletek vagy egészen átfogó módon (s ennek megfelelően csak ritkán helyesen) ábrázolták a műveltséget, vagy egészen szűk területekre vonatkozva próbálták lerögzíteni a meglévő ismereteket. Éppen ezért nehéz feladatra vállalkozott *Bühler*, aki Melanéziának egyik legkiválóbb ismerője, amikor a baseli múzeum látogatói számára Új-Irlandnak és szomszédos szigeteinek kultúráját és történetét ismertette. A nehézségeket némiképp illusztrálja, hogy Új-Irlandon és környező szigetein nem kevesebb, mint 12 különböző nyelvvél találkozunk s kultúrképe az egész Óceániában azonos nyersanyaglehetőségek ellenére számos, még a közeli területeken is homlokegyenest eltérő változatot mutat fel. *Bühler* a munka rövidsége és az itt vázolt nehézségek ellenére kitűnően oldotta meg a laikus közönség számára írt összefoglalás feladatát; kalauza nem a kultúrkép egészéből sporadikusan kiszakított tárgyakat mutat be, hanem egy történetileg kialakult műveltséget ábrázol s így a didaktika szempontjainak is kiválóan megfelel.

B. T.

Znamierowska-Prüfferowa, Maria: Ochrana zabytków kultury ludowej. (A népi kultúra emlékeinek védelme.) Poradnik terenowy. IV + 48 Warszawa-Toruń 1947.

A toruńi (Thorn) városi múzeum néprajzi osztálya (Muzeum Miejskie w Toruniu — Dział etnograficzny) fordul ezzel a könyvecskével a lengyel tenger-mellék (Pomorze) közintézményeihez és főként a néprajzot kedvelő, a gyűjtés iránt hajlamot érző magánosokhoz: kapcsolódjanak be minél nagyobb mértékben a régi lengyel terület népi kultúrájának megmentését célzó munkába, mely most már — éppen a könyvet kiadó intézmény irányításával — szervezet-
tebben, tervszerűbben folyik. A szerző kettős feladatot szánt könyvének: egyrészt általánosságban érdeklődést óhajt ébreszteni a népi kultúra és a néprajz iránt, ugyanakkor gyakorlati útmutatásokat, szemléltető példákat ad a kezdő néprajzos számára gyűjtés tárgyának, céljának és egész mikéntjének a bemutatására. Beszél a néprajz művelődési és nemzeti jelentőségéről, a kollektív gyűjtés fontosságáról és módszeréről, majd a népi élet és kultúra különböző megnyilatkozásait, formáit és típusait veszi sorra (15—38. l.), sok ábrával és illusztrációval. A végén a fotografálás, rajzolás és modellezés technikájáról kap útmutatásokat a kezdő helyszíni gyűjtő.

A könyv egészében a néprajzi gyűjtés tárgyi értékére helyezi a fősúlyt, ami a vállalkozás muzeológiai érdeke után természetes is. Egyébként a toruńi városi múzeum mozgalma — melynek programjában e könyvecske megjelent — távolabbi célként a lengyel népi kultúra atlaszának összeállítását is szolgálja.

Décsy Gyula

Waldapfel József: Forradalom előtt. Buda-Pesti tollrajzok és életképek Petőfi korából. Franklin-társulat. 212. — Budapest, 1948.

Annak ellenére, hogy Budapest központi, városias jellege aránylag nem régi, s így nem volna nehéz feladat mai néprajzi képének kialakulását megvizsgálni, sajnálattal kell megállapítanunk, hogy városi kérdésekkel eddig alig foglalkoztak a szakemberek. Amikor kezünkbe vesszük ezt a szép, korabeli képekkel illusztrált könyvet, amelyben Petőfinék és kortársainak (Garay János, Gaal József, Pákh Albert, Frankenburg Adolf, Jósika Miklós, Nagy Ignác, Degré Alajos és mások) ujságcikkei, regényrészletei, versei adnak szinte teljes képet a száz év előtti Budapestről, érezzük azt a sürgető feladatot, amely itt a néprajzi kutatóra vár. Szakembereink a multban nem voltak kellő tárgyilagossággal felfegyverkezve az »elzárt, ősi, paraszti közösség« varázsával szemben s nem tekintették a falutól elszakadt nép, a városi munkásság, iparosság, valamint a város széles rétegeinek életét a néprajzi kutatás tárgyának. Ma már ismerve a külföldi irodalom városmonográfiáit, tudva a szovjet kutatók üzemekben és gyárakban végzett folklóre-gyűjtéséről, világosan láthatjuk, hogy itt sem várnak ránk csekélyebb feladatok, mint a falukban. Két döntő szempont áll előttünk: 1. a parasztság, mint történeti kategória, a gyáripar nagyarányú fejlődése óta (kb. 100 éve) folyamatosan kisebb csoportokba tömörülve telepszik be Budapestre. A mai lakosság jó többségének nagyszülei még vidéken éltek s ez a tény mutatja meg a módot, hogyan lehet a paraszti életből kiindulva, a kérdéshez hozzájárulni. 2. A jelenlegi városban vannak oly rétegek, amelyek sosem jutottak el a társadalmi fejlődés során a polgári életszínvonalra, tehát a néprajz kutatóterületét a legszűkebben véve, sem tarthatjuk őket-

elhanyagolhatóan. Egyszóval: feladatunkká kell tennünk Budapest társadalmi történeti fejlődésének vizsgálatát, tekintettel a betelepült csoportok folyamatos feljövételére és elhelyezkedésére.

A *Waldapfel József* szerkesztette könyv jó bizonyítéka annak, hogy nem lenne nehéz még a feladatnak az a része sem, amely egyébként a néprajzi kutatás legnagyobb nehézsége: a mult hiteles feltárása. E kitűnően összeállított cikksorozat mutatja, hogy a mult század írói közt szép számmal voltak olyanok, akik híven leírták, amit láttak és az ügyes-bajos dolgaikkal felutazó útleíró vidékiek, a folyóiratok szerzői, politikusok, regényírók tollából kirajzolódik a régi város és annak jellegzetes figurái. Különösen Nagy Ignác, a »Magyar titkok« szerzőjének nevét kell itt kiemelni, aki a legtöbb részlet szerepel a könyvben. Ő volt egyik legjobb hazai képviselője annak a városi erkölcsrajz irodalomnak, amely a XVIII. század gyárosodásának idején Angliából indult útnak s hozzánk aránylag későn, Eugen Sue közvetítésével ér el, nem nagy jelentőségre téve szert. A szerkesztő érdeme, hogy igen szemléletesen állította össze és hangolta egybe a város fejlettségéről és elmaradottságáról adott képeket a beleillő típusok életképével; az arszlánok, a léha, szeretőket tartó szép-asszony és ostoba férje, gáláns huszárcapitányok világába tartozó, gazdáik példáján erkölctelenné lett szobalányt és inast, a csizmatisztító kiszolgált katonát s mellé a szobaurat, az őt befogadó házzal együtt, a háziurat. Látjuk az utca életét, az utcaseprőt, tejárust, dunavizest, ujságost, inast, látjuk a május elsejei ünnepet, a zúgligeti népünnepélyt, a pesti kávéházéletet, Buda és Pest lényeges eltéréseit (amelyek ma is megvannak), a koldust, a handlét, a rokkant katonát, a sípládást. Történeti dokumentáció e könyv, melyben irodalmunk jelesei tesznek biznyságot arról, hogy nem kendőzték el a társadalom visszásságait, tárgyilagosan tudtak látni és fel merték tárni a város nyomorúságát és a léha úri társadalom esztelen pazarlását. Kibontakozik előttünk a polgárosodó társadalom esztelen pénzsóvárgása, amely az anyagi előnyökért minden egyedét erkölctelenné teszi. A könyv összeállításának materialista módszere jó képet ad a néprajzi kutatónak ahhoz, hogyan fogjon bele Budapest néprajzi vizsgálatába.

Dégh Linda

Scheiber Sándor: Mikszáth Kálmán és a keleti folklora. Az Országos Néptanulmányi Egyesület kiadása. 76. — Budapest, 1949.

A magyar folklora és a rokontudományok művelői sorában hagyományossá vált, hogy klasszikus íróink munkáiban előforduló szólások, népszokások, mesemotívumok, legendák, anekdóták jelentőségével, magyar és távolabbi kapcsolataival foglalkozzanak s kiderítsék az író idevonatkozó közvetlen népi vagy irodalmi forrásait. Így emeltek hidat Heller B., Szendrey Zs., Beke Ó., Viski K., Turóczy-Trostler J., György L. és mások a folklora s az irodalomtörténet és a nyelvészet csak nehezen elhatárolható partjai közé. A hídverésnek ezt a szétágazó adatgyűjtést igénylő munkáját folytatja Scheiber Sándor. Munkájában Mikszáth Kálmán műveiben előforduló folklora-elemek néhányának valószínű forrására s főleg arab és zsidó párhuzamaira mutat rá. Eredményeinek summája a következő:

Előfordul Mikszáth műveiben a katekizmusi ének ivásnál, mulatozásnál citált paródiája. Valószínű, hogy a magyar néphagyományokból ismerte meg Mikszáth. Scheiber helyreigazítja Berze Nagy-nak azt a véleményét, hogy a lakodalmakon, bor mellett idézgetett katechizáló ének a zsidók húsvéti szoká-

sainak keresztény mása. — A jeruzsálemi templom építésénél emlegetett kölcsönös búzacsempészés legendájának egyik változata már *Orbán B.* keleti útleírásában előfordul. Később több feldolgozását ismerjük. Mikszáth egyik elbeszélésének szintén gerince. *Scheiber* szerint kései arab mondának látszik, onnan került át a zsidókhoz s részben a zsidóság közvetítésével a nyugat-európai irodalomba. Az európai irodalom hatására leszivárgott népköltészetünkbe s azután népi élményeik alapján Mikszáth és Móra újból irodalmi formát adott a legendának. — »*Könnyű, mint Habakuka*« szolás ótestamentumi gyökerű, egy késői latin disztichon is utal rá. A Habakukot hajánál fogva cipelő angyal apokrif legendájának későbbi ikonográfiai megjelenítését is ismerjük. Mikszáth ismerte a szolás legendai hátterét. — Valamilyen mulatságos históriával kapcsolatos éjszakai nőcsere régi témája irodalmunknak s feldolgozta Mikszáth is. Eddig egy XIII. századi fabliauig vezették vissza. *Scheiber* kimutatja, hogy ennél régebbi irodalmi nyomai ismeretesek a zsidóknál. — Számítalan keleti legendában a függő pókháló figyelmezteti a kutatót, üldöző embert, hogy ne keressen mögötte semmi rejtkehelyet. A motívum sokféle irodalmi feldolgozása közé kell számítanunk Mikszáth egyik kis írásának hasonló motívumát. — Az üldözött személy — Mikszáthnál Mailáth István — lova patájára visszajáról szokta felverni a patkót, hogy megtévessze az ellenséget. A motívum már a római zsidóüldözések idejéből ismeretes, de bőven vannak afrikai és ázsiai párhuzamai is. A magyar folklórebán főleg Rákóczi személyéhez fűződik ez a mondaelem. (Gyűjtésemből közlöm, hogy az alföldi betyárok a mult században hasonlóan tévesztették meg az őket üldöző zsandárokat. Békésszentandrás-öcsödi tanyavilág, Békés m.) — A különböző állatok vérelel megöntözött szőlő mondáját Mikszáth többször feldolgozta. A monda gyökerei a régi zsidóságig vezetnek. Tőlük került el a *Gesta Romanorum*on át az európai irodalomba és népköltészetbe. Ikonografikus ábrázolások és irodalmi közlések nyomán Mikszáthnak bőven volt alkalma megismerni a mondát. — A Holdban hegedülő Dávid legendáját a magyar írók hosszú sora feldolgozta. Mikszáth sem hiányzik közülük. A monda a zsidó hagyományig nyúlik vissza. Különböző változatai Európaszerte ismeretesek. Egyes népek képzelete gyakran Kaint látja a Holdban. (A közölt adatokhoz l. még *Zelenin*, *Russische Volkskunde*, 1927. p. 397., ahol azt olvassuk, hogy »im Monde sieht man die Gestalt Kains, der Abel mit einer Gabel tötete«. Vas m., csényei néphit szerint a Holdban favágó látható, *Babos*. A sárvárvidéki körjegyzőség tört., 1943. p. 57. A munka sok becses folklóradatot tartalmaz.) Régi kopt szövegekben is előfordul a Holdban meghúzódó Dávid alakja (Hdwb. d. d. Aberggl. 6 : 532). Nézetem szerint feltételezhető, hogy Dávid és Kain holdbeli alakja a mitológiának csak másodlagos formája. Az eltulajdonított és később, nagyobb haszon reményében visszaadott pénz motívuma s a Jézussal együtt növekedő köntös legendája többször visszatér Mikszáthnál. Mindkét motívum a régi héber folklóre területéig nyomozható. Különösen a »növekvő ruhák« motívuma érdemelne további vizsgálatot. Mikszáth idevonatkozó közvetlen forrásait nem ismerjük. *Gunda Béla*

László Gyula : A népvándorlás lovas népeinek ősvallása. Erdélyi Tudományos Intézet. 45 lap. — Kolozsvár, 1946.

László Gyula dolgozatának nagyobbik része »az avarok világképéről« szól, amelyhez függelékül hozzátartozik »az életfa és az ősi istenasszony« és »a szarvas és az ősi istenasszony« kérdéscsoportot.

1. Az avarok világgképéről.

Az a hatalmas leletanyag, ami a többezer hitelesen kiásott sírból került elő, igen alkalmas az avarok hitvilágának megvilágítására. (Lásd *László Gy.* és *Fettich N.* idevágó munkáit.) *László Gyula* jelen dolgozata is egy sírlelet, — a mokrini avarkori temető 8. sírjának anyaga, nevezetesen egy abban talált csonthenger — alapján vizsgálja az avarok világgképét. Ez a csonthenger a csontváz bordái között feküdt, 9 cm hosszú, szélesebb végén 3·4, keskenyebb végén 2·4 cm széles, rajzokkal díszített, szemmel láthatólag szarvasagancsból készült. A szerző kimutatja, hogy a csonthengert az övre függesztve viselték és valószínűnek tartja, hogy valamilyen írt tartottak benne. A csonttégely karcolt rajzai közvetlen rokonságban vannak az Altaj-vidéki csontra-karcolt jelenetekkel. Kelet felé utal hasonlóképpen a mokrini sír együttes képe is, pl. a részleges lovastemetkezés és a kutya eltemetése; ugyanebbe az irányba vezetnek a csontveretes övek és a széles fejű csont-íjlemezek, továbbá a nyakban talált gyöngyszem.

A mokrini tégely rajza a következő: alul hét vonallal, nagyjából merőlegesen osztott domb van, amit csavarmenetben fog körül egy abroncs(?). Fölötte állványszerű tömb áll, amit talán egy domb fed. Ebből egy vastagtörzsű fa, láthatólag fenyőfa nő ki 9 ággal. Balra pontokkal díszített kört, jobbra pedig kissé görbülő vonalat látunk. Az ábra mindkét oldalán állatok sorakoznak. Ezekből kettő vadkecske, négy valószínűleg párdúc, egy pedig steppei róka.

Ennek az ábrázolásnak szinte pontos mását találja meg a szerző a X. század végi skandináv művészetben, de itt a domb és a fa helyén kereszt áll.

A régészeti, állattani és rajzolásbeli elemzés után a szerző áttér a kép tartalmi részének vizsgálatára.

Északaltaji sziklarajzokon, altajkörnyéki samándobokon találunk olyan faábrázolásokat, ahol a fa fordított helyzetben van: felülről lefelé nő. Ez a fordítva növény életfa ismeretes a finn és lapp néphitben is. *László Gyula* szerint ennek a képzetnek kiindulópontja Irán lehetett. Hogy a sziklarajzokon és a samándob-rajzokban az eredeti iráni fogalmazás szerepel-e, vagy (ami a szerző szerint valószínű) az altaji népek felfogását ábrázolják, azt a szerző rendelkezésére álló anyagból nem lehet eldönteni. Egy bizonyos: a körrajzok és a samándobok között összefüggés állapítható meg és ezzel a szerző — a kronológia szempontjából — meg is adta a mokrini rajz magyarázatára a lehetőséget.

A szerző samándob-rajzokat mutat be, amelyek részleteikben, vagy egészükben a mokrini tégely rajzával azonosak. *Harva* alapján vázolja a következő samándob-ábrázolásokat: a világhegy több rétegű, rendszerint hét emeletet különböztetnek meg benne, négyszögletes csúcsa messze az égbe nyúlik. A hegycsúcs ilyenfajta elképzelése s a rajta álló hét, vagy kilencágú fa képzete sok helyen egymásba mosódik a világoszlop képével.

Szerzőnk szerint az életfához fűződő képzetek délfelől jutottak Szibériába. Kérdés azonban, mikor kerültek oda. Ha ugyanis újabb keletűek, akkor nem szolgálhatnak magyarázatul a mokrini tégelyrajz értelmezésekor. Szerzőnk szerint — két érve alapján — már az altaji kőrajzok — s így a mokrini tégely — keletkezésének idejében ez a képzet már az altaji népek hitvilágának alkotó eleme volt.

A mokrini tégely rajzának értelme ez: A hét vonallal beosztott domb a többretegű világhegy, az ebből kinövő szögletes oszlop a tengely s a kilenc

ágú fa a lépcsős samánfa (életfa). A korong pedig a Nap, a félhordalaku vonal a Hold. Szerző egyelőre nem határozza meg, hogy a mokriini világgépet az avarok belsőázsiai rétege földi elképzeléssel hitte-e, vagy az égbe helyezte.

2. Az életfa és az ősi istenasszony.

Ezt a kérdést *László Gyula* a mokriini rajz egyik részletének (egy kutya van az egyik állat hátán) értelmezése kapcsán veti fel.

Bizonyos bizonyítékok alapján szerzőnk feltételezi, hogy a mokriini rajz előzményei a szkita művészetben kereshetők. A szkita művészet közvetlenül déli indítékra valló emlékeiben korán felbukkan az életfa kétoldalt állatokkal. Régebben az életfa még nem fa, hanem asszony, minden élet anyja. Ez az ősi asszonyalak később a szkitáknál és a többi ázsiai népnél állatformában, elsősorban szarvasünnő alakjában öltött testet, de lehet hal is, vagy életfa.

3. A szarvas és az ősi istenasszony.

László Gyula már régebben kifejtette, hogy a szkitáknál és a belsőázsiai népeknél a lószerszám díszítésének ősi értelme az, hogy a lovat a szarvas tulajdonságaival ruházzák fel. A korai szkita művészetben a lószerszámon a szarvas helyét gyakran az ősi istenasszony képe foglalja el. A ló szarvassá változtatása *László Gyula* szerint az ősi istenasszony totemjévé való átalakítást jelentette. A szarvas-totem emlékét *Potapov* alapján állatnevekben, törzsnevekben, samán-dob- és samánnevekben mutatja be, amelyek szerinte a szarvas és a samán azonosságáról beszélnek. Szerzőnk felveti azt a lehetőséget, hogy a bolgár népnél is esetleg ehhez a szócsaládhoz kapcsolható. Sőt, nem tartja kizártnak az ogur, kuturgur, oturgur, onogur, togurgur, esetleg ujugur népnevek idetartozását sem.

Ha ez az erősen hipotetikus magyarázat helytálló lenne, akkor szerzőnk szerint a szarvas-ősanya emlékére szolgáltathatna anyagot.

Diószegi Vilmos

Csalog József: Busójárás (poklada), a mohácsi sokacok tavasz-ünnepé.
Dunántúli Tudományos Intézet kiadása. — Pécs, 1949.

Hézagpótló munkára vállalkozott *Csalog József*, amikor a mohácsi sokacok busójárásának etnográfiját begyűjtötte. Számtalan tudományos és publicisztikai cikkben olvashatunk részletleírásokat a sokacok farsangi ünnepéről, mégis ez a kérdés első komolyabb összefoglalása.

Mindenekelőtt a hagyomány nevét tisztázza az író. Szerinte — és bizonyítása alapján valószínűnek is tetszik — a tavaszünnepnek az eredeti neve a »poklada«. Ez magyarul átöltözést, átváltozást, újjászületést jelent. Ezzel szemben a »buso« név azokat a személyeket jelöli, akik aktív szereplői a hagyományos ünnepnek. »A „poklada — átöltözés” szó azért is eredeti neve lehet a népszokásnak, mert az idevonatkozó legrégebb írott adat, az 1783. évi május 2—4-i canonica visitatio is arról számol be, hogy az egyházi részről akkoriban nagyon kifogásolt felvonulások során „aliqui viri in mulierum et mulieres vicissim in virorum vestes semet transvertiverunt”«. (4. p.)

A népszokás közelmúltban még megvolt alakja ma már két részre szakadt: a gyerekek és a felnőttek farsangjára. A gyerekek ezen a napon átöltöznek, a fiúk leányruhába s viszont, és bekiáltanak a házakba, hogy „poklada”. Ezzel bejelentik, hogy vége a télnek, megérkezett a tavasz. — A felnőttek ünnepén ma már csak férfiak vesznek részt aktív szereplőként, de számos adat utal arra, hogy azelőtt nők is tagjai voltak a farsangi felvonulásnak.

Szerző ezután a busók ruházatát és felszerelését ismerteti, majd pedig az álarcok leírására és típusokba sorolására tér át. Szerinte a mohácsi busó-csoportok három időbeli csoportba sorolhatók. Legfiatalabbak azok, melyek emberi arcot ábrázolnak, de emellett szarvuk is van. E csoport legrégibb példányainak azok tetszenek, melyeknek homlokán kúpalakú, fából faragott és oda-szegelt gombdíszt találhatók. — A legrégibb darabok alkotják a második típus-csoportot. Ezek a példányok is emberi arcot ábrázolnak, csak hogy szarvak nélkül és az arcvonások igen gondosan és részletesen ki vannak rajta dolgozva. E két csoport közé ékelődik be egy vélt harmadik, melynek minden darabja állatfejet ábrázol, de ezek annyira a legfiatalabb csoport stílussajátságait mutatják kidolgozásukban, hogy — mint *Csalog József* írja — »nem biztos, hogy ez a csoport korban átmenetet jelent a már tárgyalt két csoport között«.

Végül pedig a mohácsi busójárás történetével foglalkozva *Csalog József* megállapítja, hogy ez balkáni szláv eredetű, és valószínűnek tartja a népszokás farsangkori időpontja és a poklada szó alapján, hogy az évszakváltozás megünneplésével függ össze, s így végső fokon egy ősi napkultuszhoz vezet vissza.

A munka elsősorban összefoglaló jellegű leírás, mely a szokással kapcsolatos tényeket rögzíti. Igen sajnáljuk azonban, hogy a leírásban nem kaptunk adatokat a hagyomány társadalmi hátterére vonatkozóan. És szerettük volna az időbeli változásokat élesebben, mondhatnánk plasztikusabban látni. Nemcsak a multnak és a jelennek szembeállításával, hanem az átmenet, a változás egy, esetleg több közbeeső lépcsőjének is a megvilágításával tisztábban állott volna előttünk a változásnak nemcsak az aránya, nagysága, hanem a dinamikája is.

Nagyon szeretnénk, ha ezt a mostani leírást, mely már rámutat a szokásnak néhány máshol is megtalálható vonására, követné a hagyomány összehasonlító, történeti feldolgozása.

Szolnoky Lajos

Tiszatáj. A Szegedi Szabadművelődési Tanács 1947 márciusában megindult irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirata.

Aldobolyi Nagy Miklós bevezető cikkének jeligeszerű alapgondolata: »member, higgy a tájban«; a folyóirat számos közleménye ennek megfelelően szükségszerűen néprajzi érdekű kérdéseket is érint. *Péter László* a szegedi Kálmány Lajos Kör célkitűzéseit ismertetve »az alföldi néptudomány kiterelbelyesítése« mellett *Kálmány Lajos*, a kitűnő szegedi ethnográfus emlékezetének méltó felelevenítését jelöli meg elsőrendű tudományos teendő gyanánt. (I. 1. sz.) *Nagy Zoltán* tanulmánya szerint Szeged középkori kőbevágotott egyházi emlékein a fafaragás ősi technikájának jellegzetességei ismerhetők fel. (I. 1. sz. A szegedi kőbárány.) *Seres József* azokhoz a változásokhoz szolgáltat adalékokat, amelyeken az »ősiségben rekedt« jobbágyfalu, Tápé a birtokviszonyok mai átalakulása folytán átesett (I. 1. sz. A tápai földreform). *Dániel György* a magyarországi szerbek településtörténetét vázolja (I. 2.). *Wagner Richárd* pedig az alföldi települések szélesebb szemhatárú, átfogóbb áttekintését nyújtja dolgozatában (Az Alföld településeinek életritmusa. I. 2. sz.). *Eperjessy Kálmán* az alföldi városkép történetileg kialakult jellegzetességeit veszi számba, a népi településformákhoz szolgáltatva adatokat (I. 2. sz.). Figyelemreméltó *Ökrös László* közlése a szőregi népdalok tárgykeréből (I. 3. sz.), valamint *Pozsonyi Zoltánnak* a tiszatáji kerámia-kultúrát ismertető tanulmánya (I. 3—4. sz.). *Péter*

László az első magyar néprajzi tankönyv megjelenését méltatja (I. 5. sz.). Scheiber Sándor Kálmány Lajosnak Lótv Imánuellel való tudománytörténeti érdekű levelezését ismerteti (I. 5. sz.). Ökrös László az alföldi népzene kutatás történetét áttekintve eredményként könyveli el, hogy a kutatás összegyűjtötte az Alföldön énekelt dalok legtöbbjét és kimutatta »azok pentaton részének sajátos alföldiségét« (I. 6—7. sz.). Aldobolyi Nagy Miklós a marosszögi táj gazdasági és társadalmi szerkezetének fejlődését mutatja be a felvilágosodás korától napjainkig és tanulságos statisztikai összeállítást nyújt a népesedési viszonyoknak a Marosszög kilenc községében való közel két évszázados alakulásáról (Mult és jelen a Marosszögben. I. 6—7. sz.). Giday Kálmán Makó társadalmáról ad tömör helyzetképet (I. 6—7. sz.). Szabó Géza megfigyeli, hogy Kállai István érdemes makói gölöncsérmesterben az ipar üzletszerűsége fölfalta a népművészt; a népi mesterségbeli hagyományok viszont magas igényű helyi iparművészeti vállalkozást inspirálnak (Újjáéledő művészi gölöncsérség Makón. I. 6—7. sz.). Németh Ferenc Makó ethnográfiai feldolgozatlanságát panaszolja, holott éppen a paraszti társadalom átalakulásának napjaiban »valakinek mindenesetre vigyáznia kell, hogy az új ethnikai ruhában is magára ismerjen, magára találjon a makói nép« (Tájnéző gondolatok I. 6—7. sz.). Zoltai István a kultúráközvetítésnek a tanyatelepülési viszonyokból adódó akadályait veszi számba (Szabadművelődés a tanyavilágban I. 8—9. sz.). Zalotai Elemér a törökdúlás utáni csongrádi paraszttlepek társadalmi struktúráját elemezve arra a megállapításra jut, hogy a birtokos parasztság a zsellérségtől már a XVIII. század elején s nem a jobbágyság felszabadításakor határolódott el (A Tiszatáj települése I. 8—9. sz.). Nyiri Sándor a kéziratosszentesi városkrónikából hosszabb összefüggő szemelvényt közöl annak bemutatására, hogyan nevelték 1800 táján a gyermekeket az iskolába járatás idejéig (Szentesi gyermekvilág a XVIII. században. I. 8—9. sz.). Péter László Kálmány Lajos hagyatékának sorsát veszi számba és ezzel kapcsolatban számos tudománytörténeti érdekességű okmányt tesz közzé (I. 8—9. sz.). Banner János a szegedvidéki régészeti leletek alapján mintegy 15.000 esztendő kultúráinak elemzésével összefoglaló képet fest a tájon lepergő történelmi folyamatokról és főként az őslakók gazdálkodási formáira vonatkozólag közöl néprajzi szempontból is figyelemreméltó megállapításokat (Szeged és környékének őstörténete. I. 8—9. sz.). Ökrös László szerint az alföldi népzene kutatásnak az általános érvényű, minden zenedialektus területére vonatkozó teendők mellett meg kell bírkoznia egyes jellegzetesen alföldi feladatokkal is, amilyen pl. a délmagyarországi szerbek népzenejének feltárása, az alföldi cigányzene vizsgálata, az alföldi népzene-térkép fehér foltjainak kikutatása, s nem utolsósorban az összegyűjtött, de kiadatlan alföldi dallamkincs publikálása (Az alföldi népzene kutatás feladatai. I. 10. sz.). Buday György az angol karácsonyi üdvözlőkártya kifejlődésének néprajzi — művelődés-történeti, valamint társadalmi — gazdasági hátterét vizsgálja (I. 10. sz.). Péter László szerint a népköltészet a Marót Károly-körvonalazta »közköltészetnek« belül (Ethnographia 1947. 162.) az egyéni alkotásoknak az a csoportja, amely a paraszti közösségi ízlés hasonító erején már annyira átment, hogy alkotójának egyéni jegyei ma már számunkra kikutathatatlanok.« A döntő jegy e szerint a népi kultúrában benne rejtlő és a népi kultúrát létrehozó ízlés s így a paraszti életforma mai átalakulásával kapcsolatban a feladat »a népkultúrában benne rejtlő magyar ízlést kiszabadítani a parasztfarmák közül« és az osztálytalan társadalmat előkészítő osztálytalan műveltséggé fejleszteni, hasonlóan Bartók és Kodály zeneköltői eljárásához (Mi a »népkultúra«? II. 7—8. sz.). Ortutay

Gyula Berzeviczy Gergely munkásságát méltatva megállapítja, hogy a magyar jobbágság történetének vizsgálatával ő volt úttörője nálunk a történeti néprajznak (*Bél Mátyás* ilyen természetű munkája kéziratban maradt); s minthogy »összefüggően is vizsgálja az európai nemzetek parasztságának különböző jogi, társadalmi és gazdasági helyzetét«, mint az összehasonlító társadalomrajz és néprajz első komoly képviselője is kezdeményező jelentőségű (*Berzeviczy Sándor István* Gergely II. 11—12. sz.).

Papp László: Vezérfonal a népi jogélet kutatásához. Az Országos Népkutató Munkaközösség útmutató füzetei, 4. sz. Néptudományi Intézet kiadása. — Budapest, 1948.

A népi jogéletkutatás érdemes művelője, *Papp László* módszertani publikációja után (A magyar népi jogélet kutatása, a Magyar Népkutatás Kézikönyvében, Budapest, 1948) a gyűjtők részére vezérfonalként kérdőívet készített, amely összefoglalja az eddigi kérdőíves, vagy rendszertelen kutatások hasznosítható külföldi és magyar eredményeit.

Népeik jogi életének megismerésére az első kérdőíveket az oroszok bocsajtották ki a XVIII. század elejétől kezdve. 1822-től pedig az újabb kor legnagyobb szerűbb szokásjogi gyűjteményei látnak napvilágot nálunk, amelyeket rendszeres kérdőívek segítségével készítenek. 1847-ben, majd 1861-ben a sajtóságtól orosz falu- és földközösségek jogviszonyainak feltárására ismét a kérdőív-rendszer használatát, amelyeknek hasznos voltát 1867-től kezdve a délszláv akadémia is felismerte. 1866—70 között *Le Play* ugyanilyen módon végzi híres adatgyűjtését a Code-Napoleon gazdasági hatásának megállapítására az »*Enquête agricole*« számára. A germán népeknél a kodifikációkat szintén kérdőíves adatgyűjtés előzte meg: 1882-ben Ausztriában, majd később Bádenben, Württembergben, Bajor- és Poroszországban főleg az öröklési jogszokások összegyűjtésére alkalmas kérdőíveket bocsajtanak ki. Ezen munkákkal szinte egyidőben igyekszik kérdőívek irányításával *Brandt* Franciaországban, *Brentano* pedig Bajorországban behatolni a nép jogéletébe.

A XIX. század első évtizedeiben a felvidéken két folyóirat is jelentet meg kérdőíveket a joghagyományok felkutatására: 1907-ben a *Slovenské Pohľady*-ban *dr. Rath* 27 oldalas kérdőívet dolgozott ki, 1914-től pedig a *Narodopisny Vestník Ceskoslovenski*-hoz jogi vonatkozású kérdéseket, amelyektől a közvélemény bekapcsolódását várják a kollektívgyűjtésbe. Kérdőíves gyűjtéseket végzett később a francia professzor, *R. Maunier* is, akinek jelentős hatása volt a magyar kérdőív megszületésére is.

Hazánkban lassabban indult meg az érdeklődés, mint külföldön. Az első kérdőívek csak a századfordulón jelennek meg, bár *Dell' Adami Rezső* már 1885-ben síkra szállt a jogszokások gyűjtésének fontossága és kérdőívek kibocsajtása mellett, sőt célszerűnek tartotta ennek érdekében azt is, hogy jogászok számára tegyék kötelezővé a néppel való szorosabb érintkezést s népi elemeket vonjanak bele a híraskodásba is. Ekkor gyors egymásutánban három kérdőív kerül forgalomba: a *Mattyasovszky Miklósé* (1902), a *Barna Ignácé* (1902) és a *Baross Jánosé* (1903). Mindhárom az öröklési jogot választotta ki érdeklődési területének s az első öt főkérdésre, a második az ági és a végrendeleti öröklés köréből vett számtalan apró kérdésre, a harmadik pedig 28 kérdésre terjed ki. *Barna* kivételével a gyűjtőívek szerkesztőit csak az egyes jog-

szokások elterjedtsége érdekelte, ő viszont (*Brentano* nyomán) igen merev elméleti vitákra használta fel azt a kevés adatot is, amit a részvétlenség ellenére, mégis kapott.

A kérdőíves kutatás gondolata ezután sem enyészett el. A *Néprajzi Társaság* már 1900-ban, 1909-ben, majd a *Folklore Fellows* magyar osztályának megalakulása után 1911-ben részletes kérdőíveket bocsájtott ki s benne számtalan jogi kérdésre is akadunk, szintúgy a *Társadalomtudományi Társaság* 1913-ból származó szociográfiai kérdőívében is. 1919-ben *Tagányi Károly* bocsájtotta ki külföldön is klasszikussá vált kérdőívét alapos összehasonlító anyag felhasználásával a népi joghagyományok részletes felgyűjtése és más népek hasonló anyagával való párhuzamba állítása végett. Végül pedig *Bónis György* állított össze 100 kérdésből álló litografált kérdőívet, amelyben, főleg az élő hagyományok szempontjából, szerencsésen összefogta az eddigi eredményeket. *Papp László* munkájára két okból volt különösen szükség: mert a *Bónis*-féle kérdőív már elfogyott s 1939 óta nemcsak számtalan új adat került felszínre a gyűjtések nyomán, hanem a jogi vonal felé jelentős eltolódásra is került sor, ami az új kérdőíven is erősen érezhető.

Papp László kérdőíve, ill. vezérfonala 587 kérdésre terjed ki. Az anyagot jogi oldalról szemléli és a következő beosztást követi: I. Általános helyismertetés, II. A jog, törvény, szokás, III. Pereskedés, bírászkodás, IV. Magánjog, V. Büntetőjog. E beosztásnak eredetisége mellett számtalan vitatható pontja is van, azonban ezen elvi kérdésben való s meddőnek tetsző vitakezdés helyett helyesebbnek látjuk, ha a kérdőívhasználat problémájával foglalkozunk.

A kérdőív ugyanis nem a kérdezés, hanem a kérdésösszesítés eszköze. Mondhatnánk azt is, hogy nem a »hogyan« kérdezzünk, hanem a »mit« kérdezzünk problémájának megoldására törekszik. Így használták külföldön és korábban nálunk is, bár pl. a kolozsvári egyetem *Jogtörténeti Intézete* a kalotaszegi gyűjtések során speciálisan az e vidéki anyagnak és a nép viszonyainak megfelelő kérdőívvel dolgozott igen szép eredménnyel. Általában azonban, s a *Papp* vezérfonala esetében is, a kérdőív nem a gyűjtés, hanem a gyűjtők segéd-eszköze, akik belőle szereznek általános képet a gyűjtendő anyagról s amelyet nekik kell úgy szétboncolniuk és érthető, szemléletes apró kérdésekben megfogalmazniok, hogy az adatközlők közvetlenül megértsék, felfogják. A szétboncolt kérdésekhez járó feleleteket azután szintén a gyűjtőknek kell úgy megfogalmazniok, hogy a kérdőív megfelelő pontjára választ kaphassanak s a válasz konkretizálása után nekik kell füzetükbe belejegyezniök azokat az adatokat, amelyek a válasz indokolására szolgálnak.

Papp László füzetétől sem várhattuk tehát, hogy közvetlenül a gyűjtés eszköze legyen, ellenben jól használhatja bárki, aki a jogéletkutatás problémaköréről tájékozódni akar. Reálisabbá nem is szorítható egy kérdőív, mert a gyűjtők minden tájegységben s a társadalmi közösségek gazdasági elhelyezkedésében való gyors változás miatt minden időben nem is tudnák használni. S ha a kérdőív minden apró részletre kiterjedne, a gyűjtők új adatokhoz nem is juthatnának hozzá, de az ilyen rugalmasan összeállított kérdőívvel dolgozó kutatók a problémák összefüggéseinek, a szerkezeti és funkcionális változásoknak láttán, a kutatandó közösség globális képét is maguk előtt tarthatják s ez azért is fontos, mert a társulási folyamatok mindig szerves összefüggésben, szinte az anyagszerkezetnek megfelelő tömörülésben, átalakulásban és szét-szóródásban vannak. Ezek a jelenségek a »jog« keletkezésénél, alkalmazásánál előtérbe kerülnek s a közvélemény ítélkezése során a *jogosság* kérdésében tükrö-

zódnek vissza. Véleményünk szerint csak az így elkészített kérdőív nem teszi a kutatót egyoldalúvá és önállótlanná. *Papp László* kérdőívét szintén ilyen »vezető«-nek szánta (7).

Füzete eléggé gyakorlati is. A bevezetőként írt 20 oldal pedig minden néprajzi gyűjtőnek hasznos útmutatót ad. Néhány kérdésben azonban ki kell egészítenünk. A változás vizsgálatát ugyanis minden kérdésnél le kell folytatnunk, hogy a változás ütemét követni képesek legyünk. A kérdéseket úgy kell feltennünk, mintha mi se a jelent, se a múltat nem ismernénk, de természetesen ezáltal nem szabad a kérdezés tervszerű menetét kiadnunk a kezünkől. Az írónál nagyobb jelentőséget szeretnénk tulajdonítani az adatok ellenőrzésének s bevezetőjét ilyen irányban hiányosnak tartjuk. Az ellenőrzés módszere, úgy látszik, még kialakulatlan.

Az adatgyűjtés cédulázási módszerét helyesnek tartjuk (19.), de a cédula megszerkesztését célszerűbbnek találjuk a következő módon: a cédula bal felső sarkába írjuk a kérdőpont számát, középre az adatközlő nevét vagy számát (*Papp* ezt mellőzendőnek tartja, helytelenül), a jobb felső sarokba pedig a gyűjtés helye kerüljön (v. ö. NÉ. XXXV (1943), 254), mert nem a földrajzi helyek szerinti csoportosítás a fontos a feldolgozásnál, hanem az anyagnak azonos tárgyi egységben való szemlélése. A szaktudomány művelői egyik közös megbeszélésükön (Eger, 1948) már ennél állapodtak meg.

Tárkány-Szűcs Ernő

NÉPRAJZI MUZEOLÓGIA

Az 1848—1849. évi Centenáris Kiállítás néprajzi terme:

»A Szabadságharc a nép életében«.

(1948 március 15.)

Az 1848—1849. évi Centenáris Kiállításban »A Szabadságharc a nép életében« teremben a Néprajzi Múzeum kiállítása bemutatta, hogyan vett részt a parasztság a Szabadságharcban, hogyan őrizte 48 emlékét egészen napjainkig s képet adott a korabeli népeletről is.

1848 a jobbágyosság számára a jogi felszabadulást jelentette; ez a felszabadulás a parasztság csak egy részének jelentett közvetlen előnyt. A kiállítás a jobbágyok jelképeivel kezdődik: deres, kaloda, bilincs. E mellé került a szabadságért küzdő parasztság híres fegyvere: kiegyenesített kaszák. Ide állítottuk ki Rózsa Sándor szabadcsapatának emlékeit: félelmetes karikásostorukat; Kossuth kormányzónak a hadügyminisztériumhoz intézett utasítását, hogy a harcban jól bevált karikásostort ne szedjék el; Arany János Rózsa Sándorról írt versének és harci indulójának egykorú kiadványát; Rózsa körözésekor kiadott személyleírását; s egy kőrajzot Rózsa Sándorról a theresienstadt-i börtönben. A betyárvilág más emlékei ehhez kapcsolódnak: egykorú tükrösök, sőtartók, kanászbalta, fokos, fanyereg, stb. A szegény jobbágyból lett betyár vágyálma szólal meg ezeknek díszítésén; az egyik tükrösön például a pandúr könyörög térdenállva életéért a betyárnak.

A bemutatott népviseletek főleg a magyarság ellenállásáról tanuskodnak a Bach-korszak idejében. A Kossuth-kalap, Petőfi-kalap, melyeknek viselését

tilalmazták, mert ez a magyar szabadság »mutatványos ismertetőjele«, de mégsem tudták megakadályozni, hogy általános divattá ne váljék. A cífraszűr ebben a korban még a polgárság körében is divatos volt, amint ezt a bemutatott hímzett női szürkőpeny is bizonyítja. Kossuth emlékét őrzi a Kossuth-szakáll is. Az ő nevéhez fűződik a palóc asszonyok »Kossuth-gyász«-a (piros-fekete mintás anyagból készült ruha), mert a nép emlékezete szerint »ki volt hirdetve,

Az 1848–1849. évi Centenárius Kiállítás néprajzi termének egy részlete.

hogy Kossuthot gyászolni nem szabad«. Két falu Kossuth-gyász ruháját külön-álló szekrényben mutattuk be.

A Kossuth-bankó emlékét a tardi »Kossuth-bankós« hímzés őrzi. Nevét arról a tulipánszerű mintáról kapta, amit a Kossuth-bankó szegélyéről másoltak. »Kossuth-bankós« mintával hímzett férfi- és női inget, valamint szőttés kenyérkendőt mutattunk be. — A Kossuth-bankóról az elnyomatás idejéből maradt ereklye egy mestergerendáról lefűrészelt darab a belerejtett Kossuth-bankókkal.

A Szabadságharcban a paraszti kisiparosok is kivették részüket. A céhek hazafias lelkesedéséről tanuskodik a keszthelyi kerékgyártók, kovácsok és nyergesek nemzetiszínűre festett céhládája, egy 1848-ból való céhláda magyar címerrel »Éljen a haza és az egyetirtis« felirattal. Az egri csizmadia-céh jegyzőkönyvében ott a márciusi 12 pont és azoknak a mestereknek és legényeknek felsorolása, akik a Szabadságharcban résztvettek. A hazafias fellángolás emléke az a dárda, amit a mohácsi »sópásztor«, a sóhivatal őrzője, piros-fehér-zöldre festett, amikor a pesti események híre Mohácsra érkezett. E mellé helyeztük el

a mohácsi sóház egykorú képét, valamint az ugyancsak piros-fehér-zöldre festett dunai vízimalom modelljét, a molnár-céh jelvényét.

1848 emléke beszél a pálinkás butellák felirataiból. A butellákat a fazekas megrendelésre készíti és feliratában is a megrendelő kívánságát, tréfakedvét, politikai vágyait tolmácsolja. Az egyik butella szövege a »Talpra magyar« sorai; a másik, közvetlenül a Szabadságharc leverése után készült butelláé: »Sok népet kilázasztottad, mán most furt Aristómba«; a harmadik butellán a felirat nyilván az elnyomás évei sóhaját őrzi: »Jó Istenem azt add érni nekem hogy szép hazám szabad legyen Hozd rá a szabadság napját Áld meg a magyar hazát«. A negyedik butella már 1876-ból való: »Éljen Kosut meg az haza mind az ki az negyennyocsatt tarja az Isten éltesse«. A szabadságharc emlékét őrzik a honvédalakú butellák is. A gyári kőedény is a nép politikai vágyaihoz alkalmazkodott, amikor Kossuth arcképével, »Éljen Kossuth Lajos« felirattal gyártott tányérokat. Ezek országszerte elterjedtek a szoba falának díszítésére. Kossuth népszerűségéről tanuskodik az a mézeskalácssütőminta, amelyre ráírták: »Kossuth szobrok gyors előállításához!«

A mai napig a parasztházakban ott látjuk a Szabadságharcról szóló képeket. Kiállításunkban Petőfi halálát ábrázoló olajnyomatot mutattunk be, Babits verssorai kíséretében:

Petőfi önerét
mártja,
ujjal a hon nevét
áldja . . .

(Kép egy falusi csárdában.)

A kiállítás képet adott a korabeli népeletről is. Festett és faragott bútorok, tulipános láda, tálás, téka, sarokpad és asztal, díszített és egyszerű cserépedények, valamint a hétköznapi munkáját ábrázoló metszetek elevenítették föl a Szabadságharc-korabeli parasztság életét. Két asztallapon üveg alatt ponyvafüzetek: »Kossuth Lajos Magyarország népeihez«, »Ujonez-állítási nép-dal«, Vas Gereben: »Ki adta a szabadságot a magyar népnek? — császár-e vagy a király? vagy a magyar országgyűlés!«, »A magyar szabadságharc történetek«, »Kossuth Lajos bujdosása«, »Az igen nevezetes Szolnoki csata«, »A hazaáruló Lamberg gróf«, »A gaz gróf Zichy Ödön kötél által lett kivégeztetése« és a parasztságnak más, hasonló jellegű olvasmányai.

Petőfi — a nép fia — emlékeit is a »Szabadságharc a nép életében« terem-be kerültek. Így Orlai Petrics Soma festménye Petőfiről, a kép alatt pedig az a karosszék, amelyben a festő Petőfit ábrázolta. Petőfi apjától örökölt ládája, borjádi padja, szekrénye és csutorája; a szegényes almárium ajtaja egykorú ujságpapírossal kibélelve.

A Néprajzi Múzeum anyagát a vidéki múzeumok és magángyűjtők anyaga egészítette ki. E helyen is köszönetet mondunk igen értékes anyaguk kölcsönzéséért, ami lehetővé tette, hogy tárgyakon keresztül sokoldalúan mutassunk rá: mit jelentett népünknek a Szabadságharc.

Kresz Mária

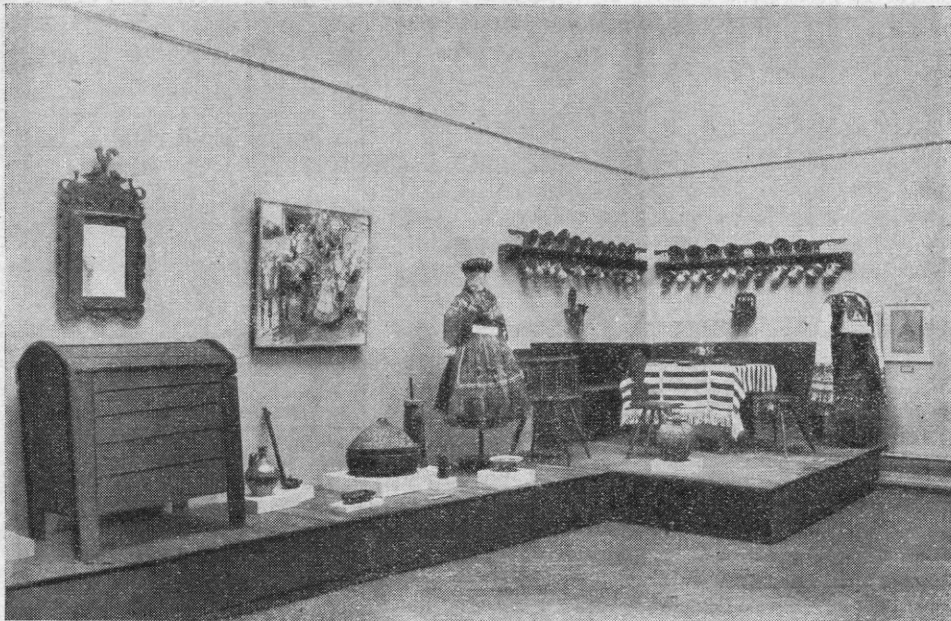
A krakkói magyar néprajzi kiállítás.

(1948 november.)

A Néprajzi Múzeum a lengyelországi Magyar Hét alkalmával Krakóban, az ottani képzőművészeti kiállítási csarnokban rendezett kiállítást. Ennek a kiállításnak komoly jelentősége van múzeumunk történetében, mert először

1. kép. A krakkói magyar néprajzi kiállítás nagyterme.

2. kép. A krakkói magyar néprajzi kiállítás második terme.

tettünk kísérletet arra, hogy anyagunkat társadalmi keretben mutassuk be. Érzékeltetni próbáltuk azt, hogy a néprajzi tárgyak nem önmagukban álló dolgok, hanem a legszorosabb kapcsolatban vannak az őket létrehozó társadalommal. Kísérletünk az első lépés volt erre, de a megkezdett úton már könnyebben haladhatunk tovább.

Kiállításunk céljait egy hatalmas csarnok, két nagy és egy kisebb terem szolgálta, részben tető-, részben oldalvilágítással. Esti megvilágításukra közepesen elhelyezett lámpák nem voltak alkalmasok.

Az első nagy teremben, a bejáráttal szemben levő nagy falon helyeztük el a magyar néprajzi csoportok viseletét bemutató színes térképet, alatta pedig hét fekvő tárlóban a magyar néprajzi irodalom legjelesebb termékeit (1. kép). A terem közepén, részint dekorációképpen, részint a körforgalom irányítására, emeletes dobogó állott, színes kerámiai tárgyakkal. A látogatónak, ebbe a terembe lépve, először egy grafikon tűnt szemébe, mely az 1935-ös statisztikai adatok alapján a magyar parasztság rétegeinek helyzetét érzékeltette a feudálkapitalista társadalomban. A továbbiakban az egyes társadalmi osztályok helyzetét hasonlítottuk össze, lakóházaik alapján. Külső felvételek, alaprajzok, házbelső-fényképek mutatták be a főurak, a nemesek, a nagygazdák, a szegény-parasztek és a gazdasági cselédek lakásviszonyait. A képek és rajzok alatt néhány jellegzetes bútordarabot helyeztünk el; ez az anyag már átvezetett a következő terembe (2. kép), amely a parasztház belsejét, a benne folyó munkát és mindennapi életet szemléltette.

Itt a terem egyik felében sárközi sarokpad és asztal volt elhelyezve, a falon tányérokkaival és kancsókkal, a terem másik felében magasra vetett ággal és néhány más bútordarabbal a palóc házbelső ábrázolását kíséreltük meg. A bútorok között a háznak és konyhának kisebb felszerelési tárgyai is helyet kaptak: cserépedények, kosarak, szakajtok, faragott kanalas fakanalakkal, díszes sőtartók stb. Ide kapcsolódott néhány viselet bemutatása is, így pl. a mezőkövesdi legény, sárközi leány, maconkai menyecske és alföldi subás férfi.

A következő teremben különböző paraszti munkákat szemléltettünk, köztük elsősorban a fonás-szövést és a hímzést. A kender megmunkálását fényképekben és színes népi rajzokban mutattuk be. A kendermunka szerzői közül főként díszített példányokat állítottunk ki (3. kép): faragott gereben, guzsaly, orsó, mángorló- és sulykolófák, stb. Hímzéseket az ország minden vidékéről válogattunk össze, hogy ezzel a magyar népművészet gazdagságát illusztráljuk. Ugyanebben a teremben a földművesmunka egy fázisát, az aratást is szemléltettük: egy aratókoszorút, arató asszony öltözetét, továbbá az aratáshoz tartozó szerszámokat: sarló, vizeskorsó, ételhordó, stb. állítottunk ki.

A legkisebb termet egészében az állattartás-pásztorokodás és pásztorművészet bemutatására szántuk. Kiállítottuk a pásztorélet mindennapi eszközein kívül legszebben díszített pásztoréletemek: sallangokat, botokat, fokosokat, sőtartókat, tükrösöket, borotvatartókat, kobakokat, stb. Helyet kapott még itt egy teljes hortobágyi pásztoröltözet és egy alföldi subás alak is.

A látogató ezek után ismét a külső, nagyméretű terembe ért vissza, mégpedig arra a részre, ahol parasztságunknak a felszabadulás utáni helyzetét szemléltettük. Itt egy, a korábbihoz hasonlóan megoldott grafikon ábrázolta a paraszti társadalom rétegeit a földosztás után. Majd az új építkezést mutattuk be fényképek, rajzok és az új típus-házak modelljei segítségével. Fényképekkel szemléltettük a mezőgazdaság gépesítését és a szövetkezetek

fejlődését. Új iskoláink képe mellé odatettük az általános iskolák új tankönyveit is, még pedig olyan helyen kinyitva, ahol lengyel vonatkozás volt található bennük.

A látogatónak a kiállításon végig menve, lehetősége nyílt arra, hogy összehasonlítást tegyen a magyar dolgozó parasztság 1935. évi nyomora és a felszabadulás utáni fölemelkedése között. Ezen az összetartó kereten belül megismerkedhetett a magyar népművészet legszebb, maradandó alkotásaival.

3. kép. A kendermunka szerszámainak bemutatása a krakkói magyar néprajzi kiállításon.

A kiállítás elkészítését Krakkóban *Vargha László* akkori főigazgató és *Balassa Iván* osztályvezető végezték. A kiállítás itthoni előkészítésének munkálataiban a múzeum minden dolgozója tevékenyen részt vett. *Kresz Mária* asszisztensnek nemcsak a tervezés munkájában volt jelentős része, hanem ő állította össze a kiállítás-vezetőt is, melyet lengyelre fordítva a kiállítás látogatói között 5000 példányban szétosztottunk.

Krakkói kiállításunk jelentős sikerére vall többek között az is, hogy azt aránylag rövid idő alatt kb. 35.000 látogató tekintette meg. A lengyel napisajtó nagy elismeréssel írt róla, ugyanígy a lengyel szakirodalom is (v. ö. *Polska Sztuka Ludowa II* (1948), 11–12.sz. 50–56.). Visszhangja támadt itthon is; a Szabad Nép megállapította, hogy »nagy tetszést aratott a Krakkóban rendezett néprajzi kiállítás, amely az anyagot társadalompolitikai keretekben helyezte el, bemutatva a parasztság hűbéri és félhűbéri sorsát, kiegészítve a felszabadulás nyújtotta perspektívákkal«.

B. I.

A Néprajzi Múzeum kiállítása a Világifjúsági Találkozó alkalmából.

(1949 augusztus 16.)

A Néprajzi Múzeum a felszabadulás óta nem rendezett saját épületében kiállítást. Ennek egyik oka az volt, hogy épületünk belső tatarozása csak az 1947. évben készült el, azután pedig az elcsomagolt anyag számbavétele és a múzeumi raktárak elrendezése állott munkánk középpontjában.

A VIT-kiállítás előkészítésének munkáját július 28-án kezdtük meg. A múzeum dolgozói egyöntetűen elhatározták, hogy a Világifjúsági Találkozó sikeréhez azzal járulnak hozzá, hogy minden anyagi eszköz nélkül, a kitűzött időre rohammunkával készítsék el a kiállítást.

A földszinti és emeleti folyosók, valamint két előcsarnok állott rendelkezésünkre, tehát kiállítási célra kevésbé alkalmas helyiségek. Fölmerült az a terv, hogy a folyosót elválasztó falakkal több részre osszuk, de a folyosó-jelleggen ezzel nem sokat változtattunk volna, csak a közlekedést nehezítettük volna meg a nagyobb látogató csoportok számára. Ezért maradt meg a folyosó-részlet eredeti beosztásában.

Az egyes kiállítási részleteket összefoglaló feliratos táblákkal (120 × 120 cm) tagoltuk. Ezek a következő kiállítási részre vonatkozó legfontosabb tudnivalókat összegezték, az alábbi beosztással: az ország térképén megjelöltük azt a területet, melyről a kiállítás-részlet szólt; egy mondatban összefoglaltuk jellegzetességeit, majd három képen mutattuk be az e vidéken legáltalánosabb foglalkozásokat. Az ezután következő szöveg a népcsoport legfontosabb adatait sorolta fel (esetleg térkép, grafikon, kép segítségével). A múlt és a jelen adatait mindig élesen különválasztottuk, s egy-egy képpel vagy mondattal utaltunk a jövő lehetőségeire is.

Az egyes kiállítási részletek belső tagolását a földön elhelyezett elválasztó lécekkal oldottuk meg, ezek a dobogókat helyettesítették s ott zártuk le őket, ahol az egyes kiállítási csoportok végződtek. A léceken belüli padlóterületet először vékony agyagréteggel vontuk be, aztán beszórtuk homokkal. Mikor megszáradt, könnyen takarítható, dekorációs szempontból sem rossz felületet adott. A tárlókat és a tárlók talpazatát téglából készítettük, ami sokkal olcsóbb és teljesen megfelelő eljárásnak bizonyult.

A földszinti folyosón az egyes magyar vidékek bútortzatát mutattuk be: déli Tiszavidék, Sárköz, Matyóföld; a déldunántúli részben a bútortzat mellett a somogyi pásztor-díszítőművészetet és viseletet. A palóc részben nemcsak a faragott bútortok kaptak helyet, hanem egy szobabelső és egy konyharészlet is, felszerelésével együtt.

Az emeleti előcsarnok tárlóiban és vitrinjeiben a felszabadulás óta szerzett tárgyaink legszebb darabjait állítottuk ki. Ez a kiállítási rész megmutatta, hogy ma sokkal több tárgyat gyűjtünk és vásárolunk, mint a legutolsó békeévben, de arra is rávilágítottunk, hogy ma gyűjtőink a tárgyakra vonatkozó adatokat sokkal részletesebben és pontosabban jegyzik föl, mint ahogy az egykor történt. Ugyanitt nemcsak magyar, hanem Európán kívüli területekről származó új szerzeményeket is állítottunk ki, annak bizonyosságára, hogy múzeumunk ezt az osztályát is mindenképpen gyarapítani igyekszik.

Az egyik emeleti folyosórészletben helyeztük el a kerámiakiállítást. Bevezetőben képekkel és tárgyakkal illusztrálva mutattuk be az edénykészítés munkamenetét, egy fazekas készítményeinek sokféleségét és az 1949-ben háziipar által készített termékeket. Ezután vitrinekben és szabad padkákon a leg-

nevezetesebb magyar fazekasközpontok legszebb darabjait helyeztük el (Mezőcsát, Tiszafüred, Mezőtúr, Hódmezővásárhely, Sárospatak, Tata, Mórág, Gyöngyös, Pásztó, stb.). A folyosó végén összefoglaló tábla szemléltette a magyar fazekasközpontokat és azok legjellegzetesebb készítményeit.

Az emeleti folyosó másik részletében »A szomszéd népek művészetéből« c. kiállítást helyeztük el. Itt a szomszédos baráti népek egy-egy jellegzetes kosztümjét, ruhadarabját, szőttesét, varrottását, fafaragását és kerámiáját mutattuk be, képekkel illusztrálva. A lengyel, csehszlovák, albán, bolgár, román anyagon kívül a Szovjetunió területéről ukrán, vogul, osztják és gold ruhákat és más népművészeti tárgyakat állítottunk ki. Ez a rész csak a Világifjúsági Találkozó idején volt nyitva.

Kiállításunk rohammunkával, éjszaka is dolgozva készült el a kitűzött időpontra. Legnagyobb jutalmunk ezért a szovjet és vietnami látogatóinktól kapott komoly elismerés volt. A kiállítás megmaradt részét azóta is nagyszám-ban látogatják a dolgozók és az iskolai ifjúság, s hozzánk intézett leveleikben kéri, hogy a most még szűk kiállítást minél hamarabb bővítsük ki. Különösen nagy érdeklődés nyilvánul meg a szovjet népekről szóló kiállítások iránt.

B. I.

A Néprajzi Múzeum Magyar Osztályának földrajzi katalógusa.

1949. év március közepén félévi munkával elkészült a Néprajzi Múzeum Magyar Osztályának földrajzi katalógusa. Közel 60 ezer utaló cédulát tartalmaz a katalógus s ez ugyanennyi tárgyat jelent. A munkát a Magyar Osztály tagjai végezték s 1949. március 15-i dátummal bezáróan dolgozták fel az anyagot.

A földrajzi katalógus megszületésével régi szükséglet kielégítése történt meg. A hatalmas gyűjteményről mindeztideig semmiféle áttekintés nem volt, mindenki csak az emlékezetére támaszkodhatott az eligazodásnál. Az egyes gyűjteményeken belül a folyamatosan készülő leíró szakcédulák elkészítése előreláthatóan hosszú évek munkáját igénybe fogja venni s záros határidőn belül az egész magyar anyagról áttekintést nem nyújthat. Sürgős volt tehát egy ettől független áttekintő rendszer, mely rövid idő alatt elkészülhet. Mivel földrajzi katalógus amúgy is szükséges s ennek elkészítésére minden lehetőség megvolt, 1948 őszén megindult a munka s a következő év tavaszára elkészültek az utolsó cédulák, a leltárkönyvek alapján.

A földrajzi utaló katalógus kis fehér kartonokon, szabvány nemzetközi formátumban és méretben (122×72 mm) készült. Három adatot tartalmaz, a felső bal sarokban van a tárgy leltári száma, középen 1. sorszám alatt feltüntettük a lelőhelyet, mindenkor a község és a megye megjelölésével, ezek hiányában az ismert etnikai vagy földrajzi tájegységet. 2. sorszám alá került a leltárkönyvben feltüntetett módon a tárgy neve.

A teljes cédulaanyag elkészítése után megyénként, ezen belül faluk szerint. (vagy egyéb feltüntetett csoportoknak megfelelően) osztottuk szét a cédulákat. Ahol egy helységben nagyobb tömegű cédula volt, ott a múzeum gyűjtemény csoportjainak megfelelően, szakcsoportokat hoztunk létre s ezen belül számszerint sorrendbe raktuk a cédulákat.

Igen jelentős indokként szólott a földrajzi katalógus elkészítése mellett az a megfontolás is, hogy a Múzeum közeli jövőben tervbevevett nagyobbmértű rendszeres gyűjtőtevékenysége csak úgy épülhet ki, ha pontosan ismerjük a hiányosságokat s a gyűjtőtevékenységet a céltudatosság szabja meg. Az egyes

témakörökön belül ezek viszonylag sokkal ismertebbek. A tárgyi anyag táji hovatarozandóságának megoszlásáról senkinek sem lehetett biztos képe. Ezért elkészítettük községenkénti részletességgel Magyarország tárgysűrűségi térképét a földrajzi katalógus alapján s ez igen szemléletes módon mutatta meg a Néprajzi Múzeum magyarországi anyagának lelőhely szerinti megoszlását, de egyben — azt hisszük kevés eltéréssel — rávilágít az egész néprajzi tevékenységre.

Mellékelt térképünk ugyancsak a földrajzi katalógus alapján készült, de csak járási részletességgel, s ha fínomságában nem is vetekedhet a községhatárossal, de áttekintés szempontjából talán még többet nyújt.¹⁾

*

A térképből amúgyis kiolvasható tanulságokon túl még számos megállapítás szűrhető le a földrajzi utaló katalógusból, ami egyrészt a további gyűjtéseknél figyelembe veendő, másrészt az ábrázolási módszerek sablonizálásából szükségszerűen adódó hibákra is rá kell mutatnunk.

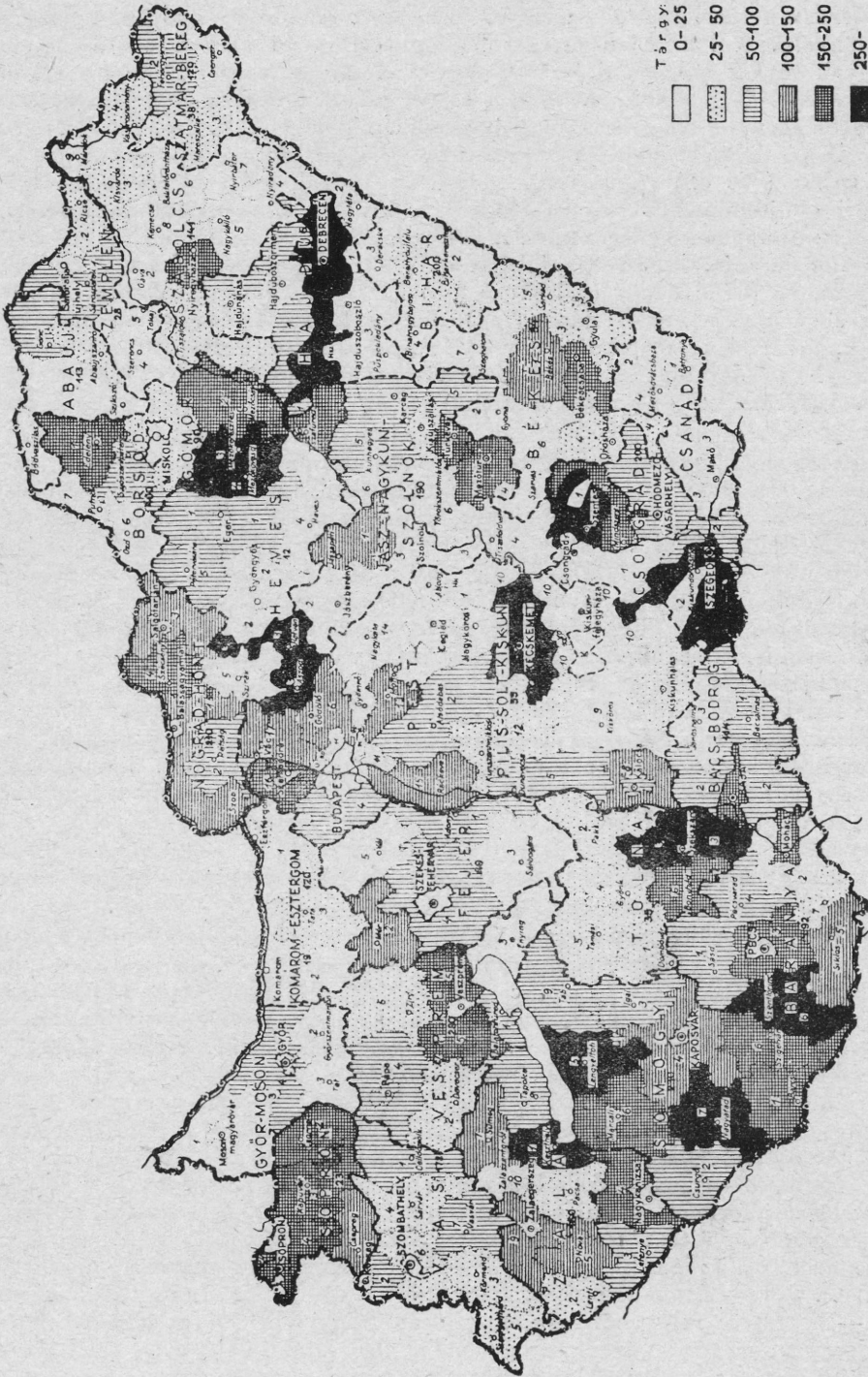
Jó anyaggyűjtést láthatunk Dunántúl, Sárközben, ami elsősorban textiliát, másodsorban kerámiát jelent. A központi járás 540 tárgyán kívül még van kb. 600 drb. »Sárközi« megjelölésű tárgy. Szekszárd nagyszámú anyagát főleg kékfestőmintá alkotja. A völgysegi járásban meg kell említeni a Váraljáról származó nagyobb számú kerámiát.

Baranya megyében az egyenletesen jó ormánsági gyűjtésen kívül csak Püspökbogád emelkedik ki, s a pécsi járást jó kategóriába emeli, ami a valóságban nem felel meg, mert 183 tárgya közül 155 az említett község főleg textil- és kerámiaanyagából került ki. A mohácsi gyűjtés minden tárgycsoportra egyenletesen kiterjedt.

Földrajzi és jelleg szerinti eloszlásában egyaránt kielégítőnek lehet tekinteni Somogy megye anyagát, mely Dunántúl a legkiemelkedőbb. Ezzel szemben teljesen indokolatlanul tűnik fel kedvezőnek a keszthelyi járás, mert az itt levő 306 tárgy közül 255 Keszthelyről származó, főleg kékfestőmintá és halászati eszköz. Ugyanez vonatkozik a veszprémi járásra is, mert Várpalota főleg bábsütőmintákból álló, valamivel 100 fölött levő darabja és a Szentgálról származó 36 tárgy alkotja az egész jelentős részét. A magyarországi járásban a 210 tárgy közül 176 Magyarországhelyről való. A magyarországi anyag egyébként a múzeumi tárgygyűjtemény egyik legértékesebb csoportja, átgondolt, rendszeres gyűjtés eredménye s hű kifejezője faluja egész kultúrájának. Sopron megye egyenletesnek látszó gyűjtése valójában néhány községnek: Csorna (146), Horvátzsidány (87), Kapuvár (126), Hegykő (75), Kópháza (60) nagyszámú, főleg textil, kerámia és kismesterségi anyagára épül fel. E megye 111 helységéből 70-ből egyáltalán nincs semmi tárgyi gyűjtés, a felsoroltakon kívül a többiből is csak jelentéktelen.

A felföldi részen dominánsan gazdag anyagával messze kiemelkedik a matyók vidéke, főleg Mezőkövesd (550), Cserépfalu (451) és Tard (210). De itt is nagy egyenetlenséget tapasztalhatunk, mert az ugyancsak népszerűsített Szentistván már lényegesen kisebb mennyiséggel szerepel. Természetesen textiliából és kerámiából áll főleg ez az anyag. Az edelényi járás kiemelkedése

¹⁾ A készítéshez még csak annyit fűzünk hozzá, hogy a térkép nem tünteti fel azokat a tárgyakat, amelyeknél a pontos lelőhely ismertlen, pl. Sárköz, Drávamente, Kemenesalja, Tiszántúl stb., úgyszintén azt sem, ahol csak az eredet megyéje ismeretes. A jelentősebb tájegységi anyagot a szövegben feltüntetjük.

A Néprajzi Múzeum Magyar Osztályának tárgysűrűségi térképe járáások szerinti.

elsősorban a Szalonnáról származó szép és átgondoltan gyűjtött anyagnak köszönhető. A hasonlóan értékes Maconkáról eredő viseleti és táplálkozási tárgyak emelik a hatvani járás amúgyis jelentős anyagát. Nógrád megyéből a szécsény-vidéki piliny-, rimóc- és sőshartyán-környéki anyag emelkedik ki jelentősebben s a balassagyarmati járásból Órhalom.

A pestmegyei gyűjtés nagy egyenetlenséget mutat. Kecskemét jelentős elsősorban (260 db) arányos tagozódású anyagával, hol a kiemelkedő, táplálkozási gyűjteményhez tartozó tárgyakon kívül a földművelés és állattartás eszközei is szépen képviseltetnek. A déli palócság anyagát mutatja be az aszódi járás 268 darabja, de ez a szám főleg Aszód (143) elsősorban állattartási eszközök, Galgamácsa (60), Boldog (23), Tura (40) községeket jelenti. Ezenkívül Pest megyében csak a monori járás (154) Monornak (90) köszönhetően mondható jónak, továbbá a szentendrei járás (219), amit Tahitótfalu (110) kerámiai és Piliscsaba 90 darabja magyaráz. Baja viszonylagos kiemelkedése (185) húsvéti tojásokra, almákra és narancsokra épül (157).

A Tisza mentén és Tiszántúl Szeged anyaga a legjelentősebb (kb. 800). Ennek azonban igen nagy része kékfestőmintákból áll (kb. 400), de azért számottevőek a textil (160) és a táplálkozási (110) tárgyak is. Szentendről (620) az állattartás eszközei a dominánsak, ami sok példányban meglévő bányászoktatató és béklyóból álló sorozatot jelent. A csongrádmegyei központi járás anyaga túlnyomórészt Mindszentről került ki és majdnem teljes egészében hálókötőtűből tevődik össze. Békéscsaba 200 tárgyának $\frac{4}{5}$ -e textil, Mezőtúrról a kerámia dominál, Turkevéről egyenletesen oszlik meg az anyag, úgyszintén a debreceni is, itt azonban a túlsúly a textilián van. A nyiregyházi tárgyak zöme gyermekjáték és festett tojás.

Ezzel át is tekintettünk mindazon helyeken, ahonnan jelentősebb gyűjtéssel rendelkezik a Néprajzi Múzeum. Meg kell jegyeznünk, hogy mindez csak mennyiségi vizsgálódást jelent, amitől független lehet az értéklés. Ennek problémáját nem szándékoztunk felvetni, de megemlítjük, hogy mindkettő más-más szempontú, egymással szükségképpen nem függ össze. A csekélyebb számú tárgy sok esetben jobban kifejezheti az illető vidék és lakosságának kultúráját, mint a nagyobb tömeg össze nem függő jellegtelen sokasága. Mégsem haszontalan egy tárgysűrűségi vizsgálat, mert a kiöltő hiányokra feltétlenül rámutat.

Beszédesen ugranak ki gyűjtéseink hiányosságai jelen esetben is. Somogy és Sopron megye kivételével nincsen egyetlen tájunk sem, ahol járásnyi területen nem tátongna a terra incognita fehér foltja. Ismeretlennek kell tekintenünk mindazon területeket, ahol legalább egy-egy jelenség tárgyi anyagának fontosabb darabjai nincsenek meg. Ahol 20—30 községben szétszórva különböző jellegű és használatú tárgyakból 1—2 darab van csupán, az tárgyi gyűjtés szempontjából teljesen feldolgozatlan terület. Ahol viszont már a tárgyak száma jelentősebb, mégiscsak nagyobb remény lehet arra, hogy az esetleg néhány témakör összefüggő tárgyi anyagát is tartalmazza.

Baranya megye délkeleti része teljesen felgyűjtetlen, az egy Villány kivételével jóformán semmi tárgyunk nincsen. Vas és Zala nyugati része is a gyengén felgyűjtött területekhez tartozik. A Dunántúl legelhanyagoltabb része azonban az északi fele, Győr—Moson, Komárom—Esztergom megyék területe. Győr—Moson egyesített megyék egészéről 86 darab tárgy van, Komárom—Esztergom megyéből még ennyi sem. Alig jobb e vidék peremén fekvő észak-veszprémi részlet és semmivel sem feldolgozottabb Fejér megye s általában az egész Mezőség, amely a Dunántúl másik nagy ismeretlen göca s térképünkön

csak azért nem dominál olyan kiáltóan, mert a zámolyi kerámia indokolatlanul felemeli a székesfehérvári járást, Mór vidékét pedig a csákvári bábsütőminták. Valójában tehát Fejér megyéből semmi gyűjtésünk sincsen.

Az Alföldön három nagykiterjedésű tájék is teljesen kiaknázatlan, köztük a legmeglepőbb a Jászság és Szolnok körzete. Jászapáti viszonylag jó anyagán kívül semmivel sem rendelkezünk erről a területről, beleértve egyik-másik nagykun települést is, valamint Gyöngyöستől Nagykőrösig s innen Tiszaföldvárig nyúló területet. A kiskunsági gyűjtése sem mondható jónak, de még így is maga mögött hagyják Bihar, Békés és Csanád megye anyagát. Egész Csanád megyéből összesen 26 darab tárgy került a Múzeumba s Bihar megyében is csak 9 községben történt gyűjtés. Alig jobb Békés megye is. Területileg még nagyobb és hasonló módon elhanyagolt a valóságban néprajzi kincseshányának tekinthető északkaletti részlet, Szabolcs, Szatmár—Bereg, Abauj és Zemplén megyék vidéke. Ami erről a területről összegyűlt, az jóformán néhány helysére korlátozódik, mint Sárospatak, főleg kerámia, Pusztafalu, elsősorban textil, Büdsszentmihály és Vásárosnamény. A négy megye több mint 400 falujából csak 63-ból van gyűjtés, de legtöbbször csak 1—2 darab.

A teljesség kedvéért még felsoroljuk számszerint azokat a jelentősebb gyűjtéseket, amelyek nem faluhoz, hanem tájegységhez vagy etnikai egységhez kötöttek. Ahol a gyűjtés területenként csak a megye van megjelölve, azoknak a tárgyaknak az összegét térképünkön a megye neve alatt feltüntetett számmal úgyis jelöltük.

Ormánság 57 drb. főleg fafaragás, sokac, elsősorban textil 74, Hortobágy 57, Mátravidék 145, Nagy-kunság 9, Közép-Tisza 100, Kiskunság 13, Rábaköz 29, Horvátvidék 29, Zelicség 13, Drávamellék 130, főleg textil, Sárköz 600, Göcsej 33, Hetés 24, továbbá Magyarország jelzéssel kb. 3100, Dunántúl 300, Palócföld 20, Nagy-Alföld kb. 1400. drb. Ezek a térképen nincsenek feltüntetve, de az összképet lényegében alig módosítanák.

Összegezésül világosan áll előttünk, hogy az eljövendő években igen nagyméretű gyűjtőtevékenységre van szükség, mégpedig tervszerű elgondolásra felépítve. Nem elégedhetünk meg az ad hoc módon bekerülő tárggyarapodással, ami lényegileg a multban történt, nem összefüggéstelen darabokra, hanem egy-egy jelenségcsoport tárgyaira, egy-egy munkafolyamat eszközeire van szükség, melyek tükrözik a társadalmi felépítményben végbemenő átalakulásokat.

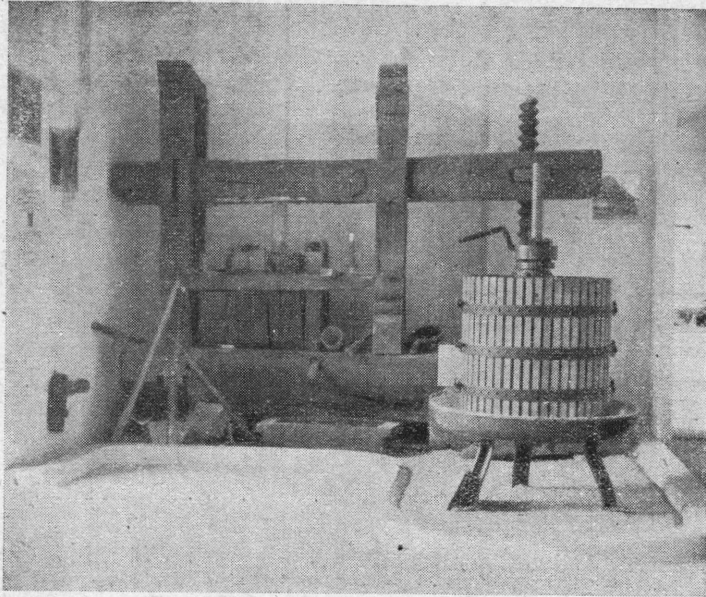
Barabás Jenő

Néhány szó a keszthelyi Balatoni Múzeumról.

A Balatoni Múzeum Egyesület 1898-ban, 50 évvel ezelőtt alakult meg. A mai múzeumépület építése 1928-ban fejeződött be. A Múzeum anyaga ezidőben 2 magángyűjtemény beolvastásával gyarapodott. Idekerült Sümegről a Darnay-gyűjtemény és Keszthelyről a Csák Árpád-féle gyűjtés anyaga. Vidéki viszonylatban ez lett az ország egyik leggazdagabb múzeuma, anyaga azonban 1945 március 28-án bombatámadás következtében Zalaegerszegen jórészt megsemmisült. Az elszenvedett veszteséget igyekezett a kultuskormányzat helyrehozni akkor, amikor ez év május elején elhatározta, hogy mindazt, ami megmaradt, új rendezésben, a legmodernebb múzeumi szempontok érvényesítésével brigádmunkával hozatja rendbe és adja át a dolgozó, tanulmányzó népnek. A múzeumrendező brigád munkáját két hónap alatt végezte el és 5 muzeo-

lógus szakemberből, két restaurátorból, egy preparátorból, két rajzolóművészből és több alkalmi munkaerőből állott. Tagjai voltak: *Csalog József* archeológus, brigádvezető, *Sági Károly* (archeológus), *Endrődy Sebő* (zoológus), *Vajkai Aurél* (etnográfus), *Wágner Nándor* (tervezőművész), *Csiszár Károly* és *Rényi József* (restaurátorok), *Igmándy Emil*, *Varjú Domonkos* és *Szentgály Gézáne* (rajzolóművészek), *Fischer Károly* (preparátor).

A nem egyszer a hajnali órákba nyúló brigádmunka elért eredményeiről az alábbiakban számolok be.

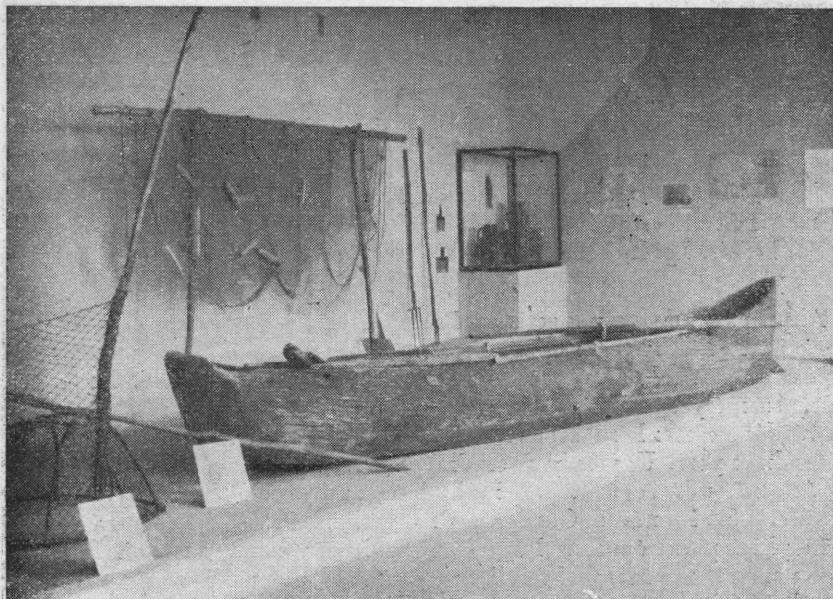
1. kép. Részlet a Balatoni Múzeum szőlőgazdálkodási terméből.

A múzeumnak természetrajzi, régészeti és képzőművészeti osztályán kívül néprajzi osztálya is van. Itt elsősorban a néprajzi osztály kiállításáról kívánunk néhány szót szólni.

A néprajzi kiállítás három teremből áll, és a Balaton mentén élő nép életét mutatja be főbb vonásokban. Az első két teremben a munka jut szóhoz, a harmadikban a népművészet.

A Balaton mellékének egyik fontos gazdálkodási ága a szőlőművelés. Az ezt tárgyaló első teremben bemutatásra kerülnek a szőlőművelés eszközei, hangsúlyozva mindig a racionális termelésben a modern gépek gazdasági fontosságát. Épp ezért párhuzamosan a régi már elavult szerszámmal együtt bemutatta a gyűjtemény rendezője ugyanannak modern, korszerű formáját is (pl. a régi faprés mellett ott áll a legújabb gyári készítésű vasprés, a tőkhéber mellett az üveglopó. A babonás ember a szőlőt karóra tűzött lókoponyával védte, a mai gazda szőlőpermetezőgéppel, amit kiállításunkon szintén érzékeltettünk). A kiállítás tehát a régi tárgyak bemutatása mellett igyekszik a racionális fokozottabb termelés irányába vezetni a látogatót. (1. kép.)

A második teremben a népi halászat kerül bemutatásra. Itt arra is igyekezett a rendező a figyelmet felhívni, hogy a balatoni halászbokrok, halászcéhek közösben halásztak, a jóvedelmen osztozkodtak, a céhen belül szigorú rendet és fegyelmet tartottak. A vízbirtokosok területeit feltüntető térkép hangsúlyozza az elmúlt kor egészségtelen birtokviszonyait, amikor úgyszólván az egész Balaton területe néhány nagyvagyonú földesúr kezén volt. A régi szármok mellett itt is bemutatásra kerül a Balatoni Halászati Nemzeti Vállalat korszerű és racionális halászata.

2. kép. Részlet a Balatoni Múzeum halászati terméből.

A halászati eszközök bemutatásának módjáról, a terem falainak festéséről, dekorálásáról külön fejezetben szólhatnánk. Ehelyett csupán egy képre hivatkozunk (2. kép) és annyit említek meg, hogy a kiállított bödönhajó, terics, varsa stb. elhelyezése hangulatban biotopszerű környezetben történt.

A harmadik terem képet ad a balatonmelléki lakosság népművészetéről. A szegény parasztság népművészete a korábbi reménytelen helyzetében is optimizmust sugároz szabadságra való törekvése nyilvánul meg a gyakori betyár-ábrázolásokban. Ilyen betyárábrázolások láthatók a faragott tükrösökön, gyufatartókon. A nép ízléséhez igazodott a kisipar is, amikor a mézeskalács sütőfára a kor híres betyárjának képét faragták ki. Ugyanebben a teremben nyertek elhelyezést a színes húsvéti tojások, faragott viráglétrák, hímzett textilneműek.

Múzeumlátogatás. A Balatoni Múzeumot július, augusztus és szeptember hónapokban összesen 15.750 személy tekintette meg. Ezek közül csoportos látogató volt 4336, ami az összes látogatóknak 27·5%-át tette ki. A látogatók zöme, 72·5%-a, tehát egyenként, vagy 10 személynél nem nagyobb csoportokban nézte meg a múzeumot.

Jóllehet a Múzeum rendezésénél s a feliratok, magyarázó szövegek elkészítésénél az az elv érvényesült, hogy a látogatónak külön magyarázatra, vezetésre ne legyen szüksége, mégis a Múzeum nevelő értékének fokozása érdekében s hogy az elérni szándékozott hatás minél kevesebb esetben maradjon el, a csoportokban érkezett látogatóknak — a látogatás időpontjáról előzetes értesítést kérve — minden esetben szakvezetést adtunk. Kétségtelen, hogy a közel 4 és fél ezer látogató kalauzálása igen sok munkát rótt a Múzeum személyzetére, mégis tény, hogy ezzel a munkatöbblettel hasznos munkát végeztünk s hogy a közönség köréből számos múzeumbarátot és külső, alkalmi munkatársat sikerült szereznünk.

A múzeumlátogatási statisztikában tanulságos megfigyelnünk a napi és a napszakonkinti ingadozást; az ingadozás legfőbb oka Keszthelyen, mint fürdővárosban az időjárás változásával függ össze. Meleg, napsütéses, szélcsendes nyári időben a látogatók száma alábbszáll, hűvös időben emelkedik. Kiadósabb eső az utcai forgalmat bénítja s így a múzeumlátogatásra is hátrányos. Nem egyezik ezzel a csoportlátogatások alakulása mindenben; a Múzeumba készülő csoportok fürdőidőben éppenúgy ellátogatnak ide, mint rosszabb időben is. Ezek esetében a kifejtett múzeumi propaganda a legfontosabb körülmény.

A propaganda természetesen hatással van a rendszeres látogatók múzeumjárására is. A különbség mindössze annyi, hogy ezeknél egyenletesebben hat, a csoportlátogatásoknál viszont ugrásszerű változást idéz elő. Egy-egy rövid előadás, személyes felhívás valamely üdülőben, megafonfelhívás a közeli Hévíz-fürdőn, esetenként kiadott levélbeni meghívás, 100-as csoportok látogatását eredményezi. Ugyanilyen eredményre vezet a beszervezett s a célt világosan átlátni tudó segítőtársak működése, amilyenek Keszthelyen és Hévízen az Üdülési Szaktanács, Gazdasági Szövetkezeti Szaktanfolyam vezetősége, több helybeli pedagógus, a Párt és a Szakszervezetek vezetői. Igen jó eredményre vezetett néhány plakát elhelyezése is, ezen a téren azonban, kellő anyagi fedezet hiányában, csak korlátolt számú kézzel írott falragaszra szorítkoztunk az idén. Ezek hiányát igyekeztünk pótolni azzal, hogy látogatóinknak pár soros gépelt röpcédulát adtunk a kezébe távozásukkor. — Volt rá eset, hogy pécsiék, akik idejöttek nyaralni, ilyen, pécsi ismerőseiktől kapott röpcédulákkal jelentkeztek néhány nap múlva.

Miután a Múzeum takarításáról is teremőreink gondoskodtak, a nyitási időt úgy kellett szabályozni, hogy takarításra elégséges idő jusson. Keszthelyen, a sok átutazó vendégre való tekintettel, a hétfőt nem vehettük zárási és takarítási napnak, viszont a takarítást naponta 9 és 10 óra között el tudtuk végeztetni. A nyitási idő így 10 órától egyfolytában 17, illetve 18 óráig s kivételesen még tovább terjedt.

Ez a rend nagyjából be is vált. A kérdéshez mégis néhány megjegyzést kell fűznöm. A látogatóknak napszakok szerinti megoszlását havi átlag értékekre átszámítva azt mutatja, hogy a forgalom legnagyobb volt 10 és 11 óra között, erősen csökkent a déli órákban és ismét lényegesen emelkedett délután 15 és 16 óra között.¹⁾

¹⁾ A nyári főszezonban délután 14 és 15 óra között már kulminált a forgalom, aminek az volt az oka, hogy a nagyobb látogatócsoportok már koradélután, fürdés előtt igyekeztek megnézni a múzeumot.

A késő délutáni órákban újból esett ez, azonban nem volt olyan mértékű, hogy a 17 órai zárást indokolta volna. Mivel pedig az üzemekben, üzletekben alkalmazott dolgozók kisebb csoportokban, vagy egyesével éppen ezekben az órákban jöttek Múzeumot nézni — amennyiben a látogatók érdeke úgy kívánta — még a VIT-napokra elrendelt 18 órás zárórán is túlmenően tovább is nyitva tartottuk a kapukat és vezettük az érkező csoportokat.

Adatainkból legfőképpen az tűnik ki, hogy a múzeumok nyitási idejének szabályozásánál elsősorban a helyi tapasztalatokból kell kiindulni, ami nem jelenthet az egész országra nézve egységes gyakorlatot. A késő délutáni forgalomcsökkenés Keszthelyen magyarázható azzal, hogy itt aránylag kevés az ipari és kereskedelmi alkalmazott, de feltétlenül másképp alakul a forgalom iparvárosokban. Hosszabb nyitás esetén egyenesen ezt a célt szolgáló Párt- és Szakszervezeti propagandával, illetve csoportszervezéssel ezeket a rétegeket is mozgósítani lehetne. Végeredményben igen fontos lenne, hogy múzeumi propaganda kifejtésénél idejében kellő anyagi fedezet álljon rendelkezésre.

Csalog József

A Déri Múzeum új gyűjteményei.

Ez év augusztus 15-én megnyílt a debreceni Déri Múzeum régészeti osztálya, amit november 15-én a néprajzi és művelődéstörténeti rész is követni fog.

A berendezési elv az volt, hogy a tájmúzeum jellegnek megfelelően, áttekinthető és világos képet adjon a Tiszántúl északi részén élő emberek életéről a neolitikumtól a XIX. század végéig.

Az első rész, a régészet. Magában foglalja a neolitikum réz, bronz, vas és népvándorláskori népeinek kultúráját, társadalmi életét, képet ad az őskor termelési viszonyairól, gazdasági életéről.

A második rész, a néprajzi osztály, a termelési fokozatokkal ismerteti meg a látogatót, a gyűjtögető gazdálkodás, pásztorzkodás, földművelés és az ehhez kapcsolódó település stb. tárgyi emlékeit mutatja be: elsősorban Debrecen környékére vonatkoztatva, azonban az ősi magyar és a szomszéd népekkel való kapcsolatra is utalva. Részletesen ismerteti Ecsedi István gazdag gyűjtéséből a vadfogás különféle technikai módjait, a kisvízi rekesztő halászatot, a folyóvízi, húzós hálóval való halfogást, érinti a gyékény- és nádfeldolgozást. A pásztorkodással foglalkozó rész a szilaj jószág tartás funkciójához illeszkedve mutatja be a pásztorélet tárgyi emlékeit.

A földművelésnél a technikai részen kívül külön hangsúlyt kap a földtulajdon formáinak alakulása, a régi földközösség és tanyatelepülés kialakulása. Ezzel függ össze az interieur-szerűen beépített alföldi ház kiállítása és végül az egész néprajzi részt a Tiszántúl népszokásait bemutató kiállítás zárja le.

Míg a régészeti és néprajzi osztály — jóllehet területileg kötött —, de mégis általános érvény igényével lép fel, a következő várostörténeti osztály csak Debrecen várost és társadalmának kialakulását, gazdaság- és társadalomtörténetét mutatja be. A koraközépkori kisfalvak tömegéből kinövő mezőváros, majd a három birodalom határára terülő Debrecen tárgyi emlékeit egy terem szemlélteti.

A XVII. századból datált bútordarabok, a dobozi temetői ásatásokból előkerült ruhák új és eddig ki nem állított anyagot jelentenek.

Különös nyomatékot kap a XVII—XVIII. századi városi autonómia, a földközösség felbomlása és a céhélet az inas beállításától a mester haláláig.

Emellett négy műhelyben — fazekas, gubás, csizmadia és szűcs — a legrégebb és legjelentősebb kismesterségek technikai részét ismerheti meg a látogató, a rájuk vonatkozó történeti és tárgyi anyaggal együtt.

Az iparművészeti jellegű iparok, nyomda, könyvkötészet, ötvösművészet mellett a gazdasági alapú után mintegy szellemi felépítményként a XIX. század városeeleji irodalom, színészet is bemutatásra kerül. Végül az egész történeti kiállítást a XIX. századi osztálytársadalom tárgyi emlékeit dialektikusan szemléltető terem zárja be, egyik oldalon a paraszti élet emlékei, a másoldikon a jómódú polgárság tárgyai.

Az eddig megnyitott rész igen nagy látogatottsága bizonyítja, hogy a közönség a korábbi évekhez viszonyítva nagyobb érdeklődéssel fordul a múzeum felé.

A Déri György néprajzi gyűjtemény sorsa.

Szeptember hó folyamán Debrecen városa és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium együttes támogatásával megkezdődött a Déri-téren álló iskola-épület emeletén a Déri György néprajzi múzeum épületeinek helyreállítása. Ezt az épületet 1944 őszén a melléje esett légiaknák erősen megrongálták, belső berendezését a légnyomás összetörte, a tetőn a cserepet fellazította. Az emelet egyik vége aránylag sértetlenül maradt, jelenleg a régészeti és néprajzi raktárak vannak négy helyiségben elhelyezve.

A gyűjtemény anyaga a háborús viszontagságok között sértetlenül maradt és előreláthatólag 1951-ben kerül kiállításra.

Balogh István

Szombathelyi adatok néprajzi múzeológiánk fejlődésének történetéhez.

Szalay Imre, a közgyűjtemények egykori főfelügyelője, már 1909-ben ésszerűen és pontosan megjelölte, hogy a vidéki múzeum »nem látványosságok és ritkaságok halmaza, hanem szemléltetve oktató gyűjtemény, mely gyakorlati példákkal illusztrálja az illető területnek, melyre kiterjed, gazdagságait.«¹⁾ Határozottan utasította a vidéki múzeumok vezetőit ennek a törekvésnek érvényre juttatására kiállításaik megrendezésénél, azonban közismert tény, hogy még a legutóbbi időkben is észlelhető volt vidéki múzeumainkban sok-sok olyan bántó apróság, apró jelenség, amelyekből kitűnt, hogy a múzeum vezetője és a közönség egyaránt különleges régiségek tárházának tekinti a múzeumot, amelyben Kisfaludy Sándor pipaszurkálójától kezdve Sobri Jóska akasztófakötélén keresztül Árpád apánk bal csizmájának csodálatos módon megmaradt sarkáig minden, másra használhatatlan holmit a szenzációkra éhes nagyközönség szeme elé kell állítani. A tárgyakhoz fűződő »mesék«, a történelmi pletyka kedvéért olyan holmik kerültek a múzeumban kiállításra, amelyekből a tudományosság, a tervszerűség, a céltudatosság, a gyűjteményjelleg kiokmunkálható sehogyan sem volt. A tervszerűtlenségeknek és a szenzációhajhászásnak az lett a következménye, hogy a vidéki múzeumok még nagy látókörű vezetők működése és irányítása mellett sem tudtak maguknak tekintélyt szerezni.

Hiába támadták azonban évtizedeken keresztül vidéki múzeumaink »csodabogarászók«, különködő vezetőit, a lényeges és kiemelkedő hibákért, a társadalom félreveléséért nem ők felelősek, hanem az elmúlt korszakok poli-

¹⁾ Szalay Imre, Tájékoztató múzeumok és könyvtárak építésére és berendezésére. Bp., 1909.

tikai, társadalmi és gazdasági törekvései, berendezkedései, amelyek a nép tömegeinek műveltségét emelni akaró gondolatok megvalósítását torzszülöttekké korcsosították. A feudálkapitalista Magyarország vezetői a vidéki múzeumok sorsát társadalmi úton, közművelődési, múzeumi egyesületek segítségével irányították. Ezekből az egyesületekből természetesen kimaradtak a dolgozók nagy tömegei, s a vezető szerepet a mecénások, az arisztokraták, a nagytőkésék, a kistőkés polgárok vagy a tőlük függő értelmiségiek ragadták magukhoz. Véget nem érő személyeskedések sora, vetélkedések tömege tette lehetetlenné még a kisebb tervezetéseket megvalósítását is. Szeszélyes ötletek, szemképrázoló gesztusok, hatalmaskodások, pöffeszkedések »fejlesztették« vidéki múzeumainkat, nem pedig jól átgondolt tervek. Ezt tanúsítják a mult »tudományos« eredményeinek történetei vidéken, amelyekbe csak tolvajnyelven tudta becsempészni minden idők kritikáját kiálló eredményeit néhány kiváló tudósunk.

Ilyen törekvéseknek a jegyében született meg Szombathelyen a Vasvármegyei Múzeum. Szombathely város rendkívüli közgyűlése 1899 július 25-én, Éhen Gyula polgármester javaslatára azt a fontos határozatot hozta, hogy a Széll Kálmán-utcai városi közkert déli részét egy építendő múzeum létesítésére felajánlja. Ennek a határozatnak következménye volt, hogy 1899 október 29-én megalakult a Vasvármegyei Kultúregyesület, mint a múzeumot társadalmi úton fenntartó szervezet, melybe az akkor 22 éves multú Vasvármegyei Régészeti Egyesület is beolvadt.²⁾

A múzeum épülete hosszas huzavona után csak 1908-ban készült el a felajánlott helyen, de a múzeumi munka már 1899-ben megindult. A régiségtár a püspökvárban, a néprajzi tár pedig a premontrei gimnázium padlásán volt elhelyezve. A múzeum első igazgatója és a néprajzi tár első öre *Kárpáti Kelemen* volt. Néprajzi gyűjtése kiterjedt a tárgyak mellett a folklóreanyagra is. Szemlélete mai szemmel mérve is teljesen modern volt.³⁾

1908 október 11-én fényes ünnepséggel nyitották meg a szombathelyi múzeumot, melynek három nagy emeleti termében volt elhelyezve a néprajzi tár anyaga, a Vas vármegye tárgyi néprajzát felölelő, közel 3200 darabból álló gyűjtemény. A hatalmas anyagot teljes egészében *Kárpáti Kelemen* gyűjtötte és rendezte.⁴⁾ Az aránylag rövid idő alatt gyűjtött anyag tekintélyes mennyisége és elrendezése egyaránt megérdemlik, hogy múzeológiai szempontokból megvizsgáljuk, s tanításait megvitassuk. Kötelesek vagyunk ezt megtenni azért is, mert négy évtizeden keresztül ez a gyűjtemény s ennek elrendezése hatott »gátlóan« a további fejlesztésre.

A néprajzi gyűjtemény anyaga az első teremben 12 szekrényben és a középben csoportokban volt elhelyezve. Itt voltak kiállítva a vasvármegyei mezőgazdaság, állattenyésztés, vadászat, halászat és pásztorélet jellemző tárgyai. Három szekrényben a vasvármegyei falusi ember karámjának a tartalma volt bemutatva, egy szekrénycsoportban pedig a szövés-fonás eszközei. A második terem a vasvármegyei háztípusokkal foglalkozott. Az egykorú leírás szerint »egy-harmad magasságra van kicsinyítve két velemi ház és az egyik teljesen be is van rendezve, bútorozva.« Szabó József szarvaskendi földműves készítette el, tehát hamisítatlan rendezés volt: maga a nép egyik fia rendezte be, s nem a gyűjtő tudós. Ezenkívül képekben, fényképfelvételekben és festményekben mutatta be a »különböző falusi házak architektúráit is díszítési tanul-

²⁾ Miske Kálmán, A Vasvármegyei Múzeum. I. évkönyve, 45. Szombathely, 1925.

³⁾ Pével Ágoston, A Vasvármegyei Múzeum (kézirat), 1913. nov. 29.

⁴⁾ A Vasvármegyei Múzeum néprajzi tárának kéziratárában.

mányokkal.« Itt voltak elhelyezve még a konyhaeszközök, a tűzhely, a kemence és a világítóeszközök. A harmadik terem 11 szekrényt és egy tárlót foglalt magában. Különbféle népeleti tárgyak : babonás házieszközök, gyermekjátékok, paraszthangszerek, szőttesek és varrottasok, hímzések, a népviselet jellemző darabjai, mézeskalácsos bábsütőminták, kékfestőminták, gerencsérmunkák, korsók, tálak, tányérok voltak a szekrényben elhelyezve. A falakat a faragás művészetét bemutató mángorlók és botok töltötték meg.⁵⁾

Kárpáti Kelemen kiállítási elveire legélesebb fényt vet a kiállított képek jegyzéke : 1. férfi lakosság, 2. női lakosság, 3. iskolás gyerekek, 4. játékok (gombozás, binckézés, kurvázás, falhozverés, bikázás), 5. betlehemesek, 6. lucázás, 7. regölés, 8. karácsonyfa, 9. karácsonyjé, 10. aprószentek, 11. háromkirályok, 12. vendég hívó (gyerekekkel, magyar és vend), 13. lakodalmi menet, 14. tánc, 15. kicégérezés, 16. egyházkelés (Őrség), 17. keresztelés, 18. igézés, 19. ostyázás, 20. játék piros tojással, 21. körmenetek, 22. pünkösdi királykisasszony, 23. kukoricatörés, hordás, fosztás, morzsolás, 24. aratás, aratók, kepék, koszorú, megkötözés, hordás, cséplés 25. halászat a Rábán, 26. legeltetés, pásztorelet, 27. vadászat, orvvadászat, 28. szénagyűjtés, petrence-hordás, 29. szüret, 30. székfonás, kasfonás, vékafonás, kosárkötés, szőnyegszövé, hímzés, 31. fonó (itt : a lenvetéstől a vászonig), 32. búcsú (ebéd, tánc), koldusok, 33. kenyérsütés (dagasztás, keltetés, sütés stb.), 34. mosóhelyek a vízben, sulykolás, mángorlás, vasalás, 35. májusfa, 36. temetés, 37. országos vásár, 38. szüreti multság, 39. éjjeli örök, 40. kovácsműhely (kaszinó), 41. épületek (házak, udvarok), 42. szobaberendezés, 43. díszes oromzatok és kapuk, 44. népviselet, 45. juhászviselet.⁶⁾

Megmaradt egy másik tervezete is. Csoportokat akart kiképezni, amelyek a népelet jellegzetes alkalmait kapcsolatban mutatják be a tárgyak szerepét, funkcióját. *Kárpáti Kelemen* »mozgó néprajz«-nak nevezte csoportjait, amelyeket mozgófényképeken is be akart mutatni. 1. Mise után. Férfiak csoportja, amint a nagygyeneci templomból vasárnapi mise után kijönnek. 2. A szombathelyi piac. A vasárnapi plébániamise után a közeli falvak lakossága a piacon csoportosul. 3. Női csoport. A pinkaszentkirályi népviselet feltüntetésére. Nők jönnek a templomból. 4. Iskolás gyerekek az iskolából jövet (Gyöngyöszöllős). 5. Iskolás gyerekek az iskolába menet, kezükben a mesternek járó hasábfával. 6. Gyerekjátékok : kidobálás, hőember, szánkázás, csúszkálás, csigázás, lapdázás, binckézés, kurvázás, falhozverés, birkózás, bikázás, gombozás stb. Kislányok játéka. Diákmajális Szombathelyen. 7. Körmenetek : Űrnap Szombathelyen, feltámadás a Kálvárián. Keresztjáró Nagygyencsen. 8. Búcsú. Oladi búcsú. (Tánc, mulatás, gyerekjátékok). Vasvári nagygyeneci-búcsú (népcsoportok, koldusok, sátrak, szentkút környéke, lacikonyhák). 9. Ondódi cigányok. Lakás, mesterségek, lakmározás a döglött disznón. 10. Oláh cigányok (Szt. Elek tanya, mesterségek : típusok, szokások). 11. Csárdák, malmok, kovácsműhelyek, haranglábak. 11. Cifraházak, kapufélfák : háztípusok, udvarok, szerük, pajták, görék. 12. Temetkezési menetek : temetők, fejfák, keresztek. Halottak napján a temetők. 13. Miklósjárás, lucázás, betlehemesek, regösök. Karácsonyfa,

⁵⁾ A Szombathelyi Friss Ujság 1908 október 13-iki. A kultúrpalota felavatása c. tudósítása nyomán. Vö. Perinti, Vasvármegye múzeuma. Múzeumunk történetéhez. Vasvármegye, 1908 okt. 11.

⁶⁾ Legrészletesebb leírása a néprajzi tárnak Szepesházi Róbert: Szombathely városismertetés c. propagandafüzetben. Vö. Thirring Gusztáv, Szombathely és környékének részletes kalauza. Bp., 1933. ; és Szepesházi Róbert, Szombathely-Savaria multja, jelene, jövője, 109—110. Szombathely, 1947.

karácsonyeste. Karácsonyi babonák. 14. Háromkirályok. Vendég hívó. Lakodalmi menet az életfával : a lakodalmi nép kijön a templomból és táncol a plébánia udvarán (Kéthely). Lakoma, tánc. 15. Kicégérezés. Egyházkelés (Őrség). Igézés. 16. Farsangi maskarák. 17. Játék pirostojással, ostyázás, pünkösdi királykisasszony. 18. Aratás. Aratók fogadása, aratók szerszámaikkal szekereken vonulnak ; aratómunka, megkötözés, aratókoszorú, hordás, cséplés. 19. Halászat a Rábán (Gyerekek halászása, rákászat). 20. Legeltetés. Akol. Pásztorok díszben, kürttel, fokossal stb. 21. Vadászat, orvvadászat, madarászás.⁷⁾

Kárpáti Kelemen nagyarányú gyűjtése, modernnek nevezhető csoportosítása, rendezési gondolatai igazolják, hogy minden tekintetben kiváló néprajztudós volt. Népszerűsítő előadásokat tartott a néprajzról, gyűjtőutakon járt, ismerte a vármegye minden zugát. Munkásságának a múzeumon kívül méltó emléke nincs : az elmúlt rendszer vezetői nem tartották méltónak arra, hogy példaképpen mutassák meg működését az egész ország közönsége előtt. Nevét Szombathelyen a róla elnevezett út őrzi, azonban ma már a szombathelyiek közül is csak kevesen tudják, hogy a városszépítő egyesületnek is vezetője volt, s hogy igen sokat fáradozott a városrendezés terén is ; nemcsak a parasztság avuló hagyományait jegyezte fel, hanem dolgozott a dolgozók környezetének modern kialakításán is.

Miske Kálmán még 1925-ben is azt írta a múzeumról írott ismertetésében, hogy »a néprajzi osztályon lényegtelen változásokon kívül *Kárpáti Kelemen* munkáját látjuk.«⁸⁾ Utóda a néprajzi tár gondozásában *Erdélyi Irén* premontrei tanár volt, ki 1912—1918. években folytatott folyton csökkenő érdeklődéssel néprajzi gyűjtéseket. *Erdélyi* utóda pedig *Vadász Norbert* premontei tanár volt, ki 1918—1919 között talán a mozgalmas idők miatt, nem fejtett ki számottevő munkát. 1919—1926. években senkisé is gondozta a néprajzi gyűjteményt ; Szombathelyen, a »kultúrvárosban« majd egy évtizedig nem akadt olyan tanár, aki a nép tudományával foglalkozott volna. Nem érzett rá senki sem kedvet és hivatást, hogy törődjék a szegény nép tudományával és tanulmányozásával a Nyugat királynőjének elkeresztelt városban. *Kárpáti Kelemen* utódai nem voltak olyan átütő erejű egyéniségek, hogy fel tudták volna lelkesíteni a háborúban és az ellenforradalomban, a kapitalista világ zürzavarában hanyódó népet saját életformája problémáival való foglalkozás szükségességére, s maguk sem tudták, talán nem is akarták, lényeges anyaggal, új felfogással gazdagítani a gyűjteményt, vonzóvá tenni kiállítását. A tespedő múzeumi életet a mindenképpen kormány anyagi támogatással igen gyengén injekciózta, úgyhogy lassanként halodásnak indult.

Megállapításaink helyességét igazolja az a körülmény, hogy *Bátly Zsigmond* már 1922 augusztus 10-én rámutatott azokra a hibákra, amelyek még ma is fennállnának, ha a második világháború viharai tönkre nem tették volna a múzeum belső berendezését : »A néprajzi osztály gyönyörű és csoportokba sorakoztatott anyagának az emelet három termében jutott kerekén 150 m²-nyi elégtelen férőhely. Ez az oka, hogy a szekrények teteje, a falak és a padlók tele vannak rakva tárgyakkal. A túltömöttség olyan mértékű, hogy a múzeumot

⁷⁾ Ez a jegyzék a *Kárpáti Kelemen* kéziratai között maradt meg. Ma már nem állapítható meg, hogy ezek a képek mely tárgyak mellett, s hogyan voltak kiállítva, mivel a Vasvármegyei Múzeum néprajzi tárának majdnem minden fényképe megsemmisült a második világháború folyamán.

Feladatomnak tartom, hogy *Kárpáti Kelemen* néprajzi képei bemutatásának emlékeit is felkutassam.

⁸⁾ *Miske*, i. m. 56.

mai állapotában sokkal inkább raktárnak, mint kiállításnak mondhatjuk. Magyarázó felírásokat csak a nagyobb csoportok kaptak; illusztratív szemléltető anyaga, néhány rajzot, fényképet leszámítva, egyáltalán nincs.«

»Ezek a nagy fáradtsággal és hozzáértéssel egybehordott tárgyak csak akkor tevődnek össze *beszédés és tanító múzeumná*, ha eredeti életkörülmények, természetszülte miliójük körébe tudjuk őket valamiképpen elhelyezni — folytatja Bátky. — Topográfiai és tájrajzi, demográfiai és szociológiai, hely- és gazdaságtörténeti kimélyítést kell adnunk mindenféle rajzokban, grafikonokban, térképekben ennek a gyűjteménynek is, ha azt akarjuk, hogy ne egyes, megbámult, sokszor helytelenül felfogott, vagy éppen értetlen tárgyak tárháza legyen, hanem a népnevelés egyik fontos eszköze. Semmiképpen sem szabad megengedni, hogy egy fényes palota, s benne elsőrendű gyűjtemények, némán tekintsenek le a parkban sétáló közönségre.«⁹⁾

Miske Kálmán, a múzeum igazgatója, a múzeum évkönyvében hiába tárja a nyilvánosság elé a néprajzi tár orvosolhatatlannak látszó betegségeit: »Múzeumunk e megbecsülhetetlen értékű osztályának jelenlegi szomorú helyzetét sem elleplezni, sem elhallgatni nem lehet — írja. — Túltömöntsége miatt mostani állapotában át nem tekinthető. E bajon csak második emelet ráépítésével lehetne segíteni. Súlyos probléma az is, hogy nincsen öre, pedig az anyag konzerválása, fenntartása, feliratokkal való ellátása szakavatott munkaerőt igényelne.«¹⁰⁾ A *Kárpáti Kelemen* által rendkívüli szorgalommal összegyűjtött és logikusan elrendezett anyag tehát csupán a konzerválást és a modern formában való átrendezést igényelte volna, azonban ezt sem kapta meg az érdeklődés teljes hiánya miatt. Hiába tesz előterjesztést a múzeum vezetője az épület bővítésére, a személyi kérdések rendezésére, a trianoni hangulatba bódított ország semmit nem tesz a kérdések gyökeres orvoslására.

A néprajzi tár hibái körül egyhelyben való topogást 1928-ban megszüntette az a körülmény, hogy *Pável Agoston* gimnáziumi tanár személyében a néprajzi tár végre vezetőt kapott, aki főcéljának »az abbamaradt gyarapítását, az elhanyagolt nemzetiségi, főleg vendvidéki területek néprajzi feltárását és az egész állomány új lajstromozását« tekintette.¹¹⁾ Megkezdte *Kárpáti Kelemen* folklorenchivumának feldolgozását, munkahelyiséget teremtett magának nagy csatározások közepette, megalapította a múzeum néprajzi kézikönyvtárát. Intenzív és tervszerű munkát azonban ő sem tudott végezni: ennek okát a pénzhiányban jelöli meg. Társadalmi úton, a múzeum fenntartóinál, pénzügyezeteknél próbál pénzt előteremtteni az intenzív belső munka alapjainak megteremtésére, azonban nagyon lassan halad előre. Dícséretreméltó eredményei részleteredmények, mert bármilyen eredményesek voltak is nagy szervezőképességről tanuskodó múzeumi mozgalmi, múzeumbaráti egyesületének működése, a régi hibákat megszüntetni nem tudta. Fűtés és takarítás hiányában a múzeum rendszeres nyitvatartásáról, a tárgyak konzerválásáról gondoskodni ő sem tudott.

1937 nyarán végre kezdetét vette az a nagyarányú belső munka, amelynek szükségességét majd két évtizede hangoztatta a múzeum minden vezető embere. Megkezdte az egész anyag konzerválását, új szakszerű és tanulságos csoporto-

⁹⁾ Jelentésének a Vasvármegyei Múzeum irattárában levő másolatából.

¹⁰⁾ Miske, i. m. 57. Várady Imre, A Vasvármegyei Múzeum II. évkönyve, 79. Szombathely, 1927.

¹¹⁾ Krisztin Ernő, A Vasvármegyei Múzeum III. évkönyve, 37. Szombathely, 1929.

sítását, törzskönyvezését és a rendkívül hiányos belső berendezés modernizálását. Néhány kisebb átalakítással megoldotta a tár munkahelyiségének évek óta vajudó kérdését is. A szekrényeket átalakította, akasztótáblákat készíttetett, a villanyvilágítást átalakította. 1206 tárgyat katalogizált és konzervált 1938 végéig, amikor is pénz hiányában kénytelen volt a munkát abbahagyni.

Az új elrendezés folytán az összes tárlók és táblák a közönség által eléggé megközelíthetőkké és láthatóakká váltak, azonban a terem túlzúsúfoltsága még most sem szűnt meg teljesen. Ennek oka az volt, hogy raktárhelyiség még most sem volt, s így olyan tárgyakat is kénytelen volt kiállítani, amelyek a kiállítás hangulatát megzavarták. A szekrények alsó fiókjait is raktárnak használta, ami szintén az áttekinthetőséget csökkentette. 1939—1940. években már a légvédelmi intézkedések következtében vannak zavarok a selejtes anyagok a padlástérről való lehordása miatt. A következő években a háborús intézkedések következtében a múzeum átrendezési és megnyitási zavarai mindig csak fokozódnak. 1944. év végén a Közgyűjtemények Főfelügyelősége által a gyűjtemény biztonságba helyezése végett leküldött tisztviselő már nem érkezik meg, s a bombatámadások és a múzeum mellett levő hidak robbanásai a néprajzi tár anyagát a múzeum egyéb anyagával együtt törmelék és cseréphulladékok közé temetik.

Pável Ágostonra várt a felszabadulás után a múzeum teljes újjárendezése, azonban nem érthette meg azt az örömet, hogy lássa heroikus erőfeszítéseinek eredményét: a demokrácia, a Magyar Népköztársaság modern múzeumát. Java erejében, amikor végre teljesen szeretett múzeumának élhetett volna, ragadta el a kérélnthetetlen végzet.¹²⁾ Három évi kényszerszünet után, most készülünk arra, hogy megvalósítsuk álmaikat a modern szombathelyi múzeumból, amely a népi hagyományok és a modern fejlődés összefonódásának eredményeivel mutatja meg számunkra a diadalmas jövő felé vezető utat.

Dömötör Sándor

Néprajzi tevékenység a kecskeméti múzeumban.

Nincs az országnak még egy múzeuma, amely nagyobb károkat szenvedett volna, mint éppen a kecskeméti Városi Múzeum. A második világháború nyomán elpusztult épületünk és tűz martalékká lett múzeumi anyagunknak csaknem minden darabja. Óvóhelyen semmisült meg a hajdan híres kiskunsági és bugaci pásztorkodás minden emléke, nincsen halászati gyűjteményünk és a tudomány számára elvesztek a régészeti ásatások bizonyágtételei. Utóbbiak közül különösen a történeti néprajz, vagy ha úgy tetszik: művelődéstörténelmi, illetőleg középkori régészeti emlékeinket sajnáljuk különösen, mert az innen kikerült ásatási anyag engedett hepillantást a középkori magyar paraszt mindennapi életébe és házatájába.

A felszabadulás után mindent újra kellett kezdenünk. Az épület helyreállítása ma is folyik s a még 1904-ben megkezdett néprajzi anyag gyűjtését ismét előlről kezdhettük.

Elsősorban azokat a néprajzi emlékeket kell gyűjtenünk, amelyeknek ma már csak itt-ott maradt néhány darabja. Kiveszöben van mind a paraszt-

¹²⁾ Életéről, működéséről részletesen beszámolnak a Fáy F. Ervin által szerkesztett Pável Ágoston emlékkönyv adatokban bővelkedő tanulmányai. Szombathely, 1949. Vö. Viski Károly, NÉ., XIX (1927), 82.

halászás, mind a halász-paraszt kéziszerszáma, a bugaci pásztorkodás pedig teljesen megszűnt. Szétosztották a legelőket s a földhözjuttatottak ekéi hasítanak barázdákat azon a földön, ahol azelőtt a bugaci csikósok és gulyások uralták a teret.

A halászati gyűjtésünk eddigi eredményei minden reményünket felülmúlták. Bejártuk a kecskemétkörnyéki Tisza minden zugát és felkutattuk azokat a halászszerszámokat, amelyek még az apákról maradtak a fiúkra. Dr. Gaál Károly gyűjtésében kaparóháló, kuszakesze, varsák, marázsa-háló, farszák, pendelyhálók, merítők, vizáló muzsika, fentők, módlák, kárászszedő gazdagítják gyűjteményünket. Sikerült néhány vesszőből font halászati eszközt is gyűjtenünk: tapogató, haltartókosár, vesszővarsa, csiborvarsa stb.

A pásztoremlékek közül az utolsó bugaci cserény került teljes berendezésével múzeumunkba. Szerencsénkre él még az utolsó bugaci csikósszámadó, akinek tulajdonából került be a cserény gyűjteményünkbe. Zubornyák József egykori ridegpásztor, majd csikósszámadó, hozzánk juttatta »büruháját«: az inget, gatyát, kismándlit, előtét kéknadrágot, fekete kalapot és somfabotot. Ugyanakkor Dobos József gulyásszámadónak és Herczeg János volt bugaci csikósnak is hozzánk került néhány megmaradt ruhadarabja.

A kecskeméti kisiparosok szerszámjait is gyűjtjük. A Hírös Városban különösen a kádármesterség volt messzeföldön híres, s mi most azt szeretnénk, ha egy régi kádárműhelyt teljes egészében összegyűjthetnénk. Eddig 54 darab kádárszerszám gazdagítja gyűjteményünket és örvendénk, ha annak hiányait tökéletesen pótolhatnánk. Van néhány esztergályos eszközünk is. Olyanok, amilyeneket a mai fiatalabb esztergályosivadék már csak hallomásból ismer.

A kecskeméti Városi Múzeum egy hatalmas parkban épült. Az épület melletti parkban szeretnénk a táj néprajzi anyagból egy kisebbszerű Skansent berendezni. Itt állítanánk fel a bugaci cserényt és idekívánkozna a régi kecskeméti szárazmalmokból egy, amelyből oly sok volt még a mult század végén is a város területén. Most azt nyomozzuk, hogy egy ilyen szárazmalom széthordott alkatrészeiből rekonstruálhatnánk egyet. Arra már semmi reményünk nincs, hogy a régi kecskeméti táposmalmokból, csak alkatrészeiben is, bármit találhatnánk.

Az annakidején éppen Kecskemétről elindult középkori házkutatás tudományát még az elmúlt év őszén ismét megkezdtük. A Nagykőrös határához tartozó Nyársapáton tavaly ásattuk ki a románkorból épült és a gótikus korban megújított és megnagyobbított templomot s a körülötte elpusztult középkori Nyársapát község egyik lakóházát. A községhez mintegy 166 házból álló háromutcás település tartozott s ma ennek nyomait a síkból kiemelkedő kisebb dombocskák jelzik. Eddig összesen hét ilyen dombocskát ásattunk meg és mindegyik egy-egy lakóházat takart. A lakóházak egy- és kétszobásúak. Van olyan is, ahol a kétszobás lakóház mellett fészert állott. A házak kívül-belül sárral vastagon tapasztott sövényből, vagy vert falból, illetőleg terméskő alapból készültek. Az egyik terméskőalapból készült házunkat tapasztott sövényfonatos fallal osztották meg.

Itt a Duna—Tisza közén, ahol a legkevesebb a fekete föld és mindenütt a homokot fújja a szél, a szövetkezetekbe tömörült újjgazdálkodás ma már traktorokkal szánt. Az eddigi eke nem szántott olyan mélyen, mint a traktor. A középkori házak alapjai pedig alig 25—30 cm mélyen maradtak meg a föld felszíne alatt, pedig a régi eke ezek alapjaiból is sokat elszántott. Kíváncsag volna, hogy az ilyen irányú kutatásokat minél előbb és minél több helyen lehetne folytatni mindaddig, míg nem késő.

Bálint Alajos

A nógrádvármegyei Nagy Iván Múzeum, Balassagyarmat.

A nógrádvármegyei Nagy Iván Múzeum alapjait a nógrádvármegyei Múzeum Társulat vetette meg, amely Nagy Iván horpácsi földbirtokos és család-történész, az Akadémia rendes tagjának kezdeményezésére 1891 március 15-én alakult meg. A társulat megalapításakor 27 alapító, 4 örökös, 89 rendes és 14 pártoló tagja volt. 1894 július 1-én a társulat saját helyiségébe költözött. Valószínű, hogy a társulat működésének első éveiben sok nehézséggel kellett megküzdenie, mert Nagy Iván, mint elnöklő titkár az 1897 június 27-én megtartott közgyűlésen, amikor beszámolt a Múzeum 5 évi munkájáról, keserűen jegyezte meg, hogy »... átok fogta a magyart, hogy az soha együtt nem tart.« A Múzeum Társulat élén Nagy Iván csak egy évig állt, mert 1898 október 27-én meghalt. Élete utolsó évében azonban arról sem feledkezett meg, hogy egy új múzeum-épület tervét szorgalmazza. Nagy Iván halála után évekig nem történt említésre méltó esemény a társulat életében. 1904 november 27-én tartott közgyűlés kellett ismét életre a Múzeum Társulatot. Vannay Ignác akkori elnök javaslatára új alapszabályokat készített a társulat és elhatározta, hogy belép a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének kebelébe. Ez a következő évben meg is történt. Vannay indítványára 1905-ben a társulat Balassagyarmat nagyközségtől a Múzeum épülete számára egy 1.000 négyszögöles területet kért az Erzsébet-sétányon. Balassagyarmat nagyközség a kérést teljesítette azzal a fenntartással, hogy a terület kizárólag múzeumi célra használható fel és az azon emelendő épületre Nógrád vármegye közönsége javára, az általa múzeumi célokra adományozott 20.000 korona jelzálogilag feljegyzést talál.

Az 1909 december 9-én tartott közgyűlésen Jaskovics Ferenc múzeum-igazgató a Múzeum gyűjteményéről is beszámolt. A könyvtárban Nagy Iván hagyatékából 6.509 mű volt 9.264 kötetben, a Szontagh-, Ghiczy és Kacsokovics-féle hagyatékban pedig 6.000 db könyv. Az akkori múzeumi anyag, a beszámoló szerint, a következő volt: őskori régiség : 316, — római régiség : 87, újabbkori régiség : 303, érmék és pénzjegyek : 3.380, néprajzi gyűjteményben : 55, — képzőművészeti gyűjteményben : 349, természetrajzi gyűjteményben : 298 és különféle : 43 darab.

A Múzeum jelenlegi épületének építési munkálatai az 1914. esztendő tavaszán kezdődtek és a következő év őszén fejeződtek be, azonban a világháború eseményei folytán a különféle igénybevételek, beszállások következtében történt épületkárok miatt csak azok helyrehozatala után, 1926-ban adták át az épületet eredeti hivatásának. A Múzeum gyűjteményeinek jelentékenyebb gyarapodása, a néprajzi anyag gyűjtése, valójában csak ezután kezdődött. 1938 december 14-én Nógrád és Hont vármegyék törvényhatósági bizottsága jóváhagyta a nógrádvármegyei Nagy Iván Múzeum szervezetéről és igazgatásáról szóló szabályrendeletet, amelynek értelmében a Múzeum a vármegye tulajdonába ment át.

A Múzeum 1936 június 9-én megkezdett, leltárkönyvének utolsó bejegyzése szerint az 1944. évi háborús események előtt 7.279 leltározott tárgya volt. A hadiesemények — természetesen — a Múzeumnak is jelentős károkat okoztak. Erősen megrongálódott a Múzeum épülete, a palóház, és mind a múzeumi, mind a berendezési tárgyának a 80%-a elpusztult. Az elpusztult tárgyak között voltak a Múzeum néprajzi anyagának azok a viseleti, pásztoréleti és pásztorművészeti darabjai, fényképfelvételei, amelyek ma már alig, vagy egyáltalán nem pótolhatók, nem gyűjthetők össze ismét. Károsodás érte a

Múzeum könyvtárát is, azonban ennek a mértékét, mivel a könyvtár katalógusa is elpusztult, pontosan nem lehet megállapítani.

A könyvtári anyag megtisztítása, a megmaradt tárgyaknak a törmelékekből való kiválogatása és az épületkárok helyrehozatala már 1945 tavaszán megkezdődött. Ebben a munkában kiváló érdemei vannak: Krepuska Gyulának, aki 1945-től 1948 január 1-ig volt a vezetője a Múzeumnak és Trautwein Ottónak, aki 1946-ban a szemétből való kiválogatására, megtisztítására, a könyvtári anyag összehordására önként jelentkezett, majd 1948 januárjától 1949 májusáig a gondnoki teendőket látta el.

A Közgyűjtemények Országos Felügyelőségének gondosságával és jelentős támogatásával nemcsak az épületkárok kijavítása és helyrehozása történt meg, hanem még a tárgyak gyűjtésére is sor került. 1947-ben és 48-ban Nógrád, Hont, Heves és Pest megye északi részének területén Palotay Gertrud, Gönyey Sándor, Bakó Ferenc és Szolnoky Lajos a kendermunkák eszközeit gyűjtötték össze a Múzeum részére. Ez az anyag teljesen mondható és a tárgyak a konzerválási munkák elvégzése után kiállíthatók.

1949 májusában került sor a Múzeum régi, a háborús események után megmaradt anyagának azonosítására, konzerválására és mind a megmaradt, mind az 1947 óta begyűjtött tárgyak leltározására. Ebben a munkában részt vett 1949 augusztusában Solymos Ede egyetemi hallgató is, aki egyhónapot töltött a múzeumban. Az újonnan kezdett leltárkönyv adatai szerint a régi néprajzi anyagból megmaradt, illetve a múzeumnak visszajuttatott tárgyak száma 618, az 1947 óta begyűjtött tárgyaké pedig közel 400. Ez a szám, a vidéki gyűjtőhálózatok szervezésével, állandóan emelkedik. A fonás-szövés eszközein kívül az újabban begyűjtött tárgyak konzerválása is megtörtént. A cédulakatalógus elkészítése megkezdődött, azonban technikai okoknál fogva, nem fejeződött be. Sor került a múzeum régi fényképnegatívanyagának rendezésére is. A fényképgyűjtemény még nagyobb kárt szenvedett, mint a néprajzi anyag. A negatívak 95%-a teljesen tönkrement, a filmek emulziós rétege a különböző fizikai és kémiai behatások következtében a törmelékek között teljesen összekarcolódott, elszíneződött, megfoltosodott vagy levált, annyira, hogy másolásra, illetve nagyításra a negatívak alkalmatlanná váltak.

A múzeum nyári munkatervének még két fontos programja volt: egyik a kiállítási anyag előkészítése és kiegészítése, másik a szakkönyvtári anyag kiválogatása a múzeumnak mintegy 12.000 kötetes könyvtárából.

A Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének munkaterve szerint 1949 szeptemberében és októberében a brigádmunkával készülő kiállítás, a fonás-szövés anyagán kívül, a pásztorélet, a pásztorművészet, a népi hangszereket, a házbelső és a kismesterséget öleli fel. Kiállításra kerül ezenkívül a nógrádverőcei ásatások gazdag római, továbbá a nógrádi várak anyaga, mely a középkori, a XVI—XVII. századi kézművesség fejlettségét dicséri. A múzeum kiállítási helyiségeiben jelentős helyet kapnak Nógrád vármegye ipari üzeimi is, amelyek tárgyaikkal, fényképeikkel stb. a gyártmányok munkafázisait, a termelés fejlődését, a termelt áruk jellegzetes darabjait és ezeknek az ipari, mezőgazdasági vagy egyéb szerepét mutatják be. A kiállítási tárgyak kiegészítése főleg a pásztorélet, pásztorművészet, a népi hangszerek és a kismesterségek tárgykörében mutatkozott szükségesnek. A vármegye ipari üzeimeinek anyagát teljes egészében most kellett összeállítani az egyes ipari üzemek vezetőségével egyetértésben. Szükségesnek mutatkozott ezenkívül a kiállítás képanyagához nélkülözhetetlen fénykép- és mozifelvelek elkészítése is. A szak-

könyvtárba mintegy 2.500 kötet került. Ennek és az egész könyvtári anyagnak számbavétele, katalogizálása folyamatban van.

A múzeum ezévi munkatervében szerepel még a vármegye területén a gyűjtőhálózat fokozatos megszervezése, a nógrádi dudásokra vonatkozó adatgyűjtési munkálatok, fénykép-, rajz- és fonográffelvételek befejezése, a kendermunkákról, a fazekasműhelyekről, a dudásokról és a pásztorélet egyes mozzanatairól, továbbá az egyéni és kollektív gazdálkodásról mozifelvételek elkészítése keskenyfilmre. A múzeum őszi, illetve téli munkatervében szerepel még a szabadművelődési felügyelőséggel, az MDP oktatási bizottságával és a szakszervezetekkel karöltve rendezendő 16 előadásból álló sorozat megtartása a múzeum előadótermében, a múzeum tárgyainak, film- és hangfelvételeinek, továbbá vetített képeknek bemutatásával.

Manga János

Beszámoló az orosházi múzeumról.

Az orosházai múzeum fiatal intézmény. Csak 1946 tavaszán nyitotta ki kapuját a közművelődés számára. Talán nem is nagysága, gazdagsága indokolja meg, hogy dióhéjban ismertessem keletkezésének történetét, hanem inkább születésének körülményei.

Mint gyűjtemény bizonyos multra tekinthet vissza. A múzeum alapjait névadója, néhai Juhász Balázs orosházai polgári iskolai tanár vetette meg, s idők folyamán gazdag és értékes iskolai múzeum gyűlt össze. 1926-ban a volt orosházai polgári iskola egyik tantermében a gyűjtemény mint »Orosházi Múzeum« megnyílt. Azonban rövidesen az iskola tanteremhiánnyal küzdött s bizony hamarosan be kellett csukni a múzeum kapuit. A gyűjtemény szertárba, előszobákba, folyosókra s a padlásra került. Ezzel le is zárult intézetünk történetének hőskora. Ebben az időben a gyűjtemény régészeti, néprajzi, numizmatikai és világháborús anyagból állt. A második világháború, sajnos, nem vonult nyomtalanul el a múzeum fölött. Legtöbb kár a régészeti anyagot érte.

A felszabadulás után következett intézetünk második korszaka.

Múzeumunk sorsára döntő fontosságú volt városunk egyik derék polgárának az a nemes gesztusa, mellyel otthont biztosított intézetünk számára. Központi fekvésű, modern építésű, villaszerű emeletes családi házának nagy részét átadta örök használatra múzeumunknak. Hat pompás, parkettás, kisebb-nagyobb helyiség várta gyűjteményünket.

Orosháza városa is feladatának tekintette a városi múzeum létesítését. Múzeumi bizottság alakult. Engem tisztelt meg azzal a feladattal, hogy a leendő városi múzeumot vezessem. Kitűnő munkatársat kaptam Sitkei József polgári iskolai tanár személyében, aki Juhász Balázs után őre volt az elárvult gyűjteménynek. Miután egy nyilvános városi múzeum létrehozásának immár minden előfeltétele megvolt, hozzáfogtunk megvalósításához.

A tárgyak, bútorzat átköltöztetésében városunk kisebb-nagyobb diákjai tevékeny részt vettek. A helyiségek rendbehozásához az anyagot a kereskedők ingyen adták össze s a kifestését, az infláció kellős közepén, az orosházi szobafestők szintén teljesen ingyen vállalták el. Ipari munkások, iparosok, diákok, kereskedők, értelmiségiek összefogásából, kollektív munkájuk eredménye lett az Orosházi Juhász Balázs Múzeum, melyet 1946. év tavaszán ünnepélyesen megnyitottunk. Hogy hiánytöplő intézményt hoztunk létre, azt abból láttuk,

milyen sokan látogatták s szerették meg múzeumunkat. A megnyitás időpontjában a gyűjtemény régészeti, néprajzi és várostörténeti osztályból állott.

Múzeumunk nem érthette volna el fejlődésének mai fokát, ha hivatalos helyről nem támogatták volna munkánkat. Őszinte és hatékony támogatást elsősorban a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségétől kaptunk. Múzeumunk eleven intézménynek bizonyult. Az ifjúság, munkásság, közületek egyenként és csoportosan látogatták. Közéletünk, tudományos és művészeti életünk számos kiválósága tekintette meg múzeumunkat.

Ez volt múzeumunk második korszaka. Harmadik, fejlődési szakaszába pedig akkor fog belépni, ha intézetünk főhivatású vezetőt kap. Reméljük, hogy a közeljövő ezt meghozza. Múzeumunknak jelenleg ez a legégetőbb problémája.

A gyűjtés zömét eddig a növendékeinken keresztül folytattuk. — Gyűjtési módszereinket tökéletesítjük. Kikérdezzük látogatóinkat. A tanyavilágban gyűjtőket szerveztünk meg. Múzeubarátok, városközi tisztviselők, kéményseprők, összeírók, kézbesítők szolgáltatják a címeket, ahol valami néprajzi tárgy lappang. Kb. 200—300 kisebb-nagyobb tárgy címe gyűlt össze s várja, hogy múzeumunkba kerülhessen. Rájöttem arra, hogy a tulajdonosok hirdetésre, izengetésre nem válnak meg tárgyaiktól, csak a személyesen végzett munka az eredményes. Közben rábukkantam az utolsó szabad kéményre. Lemérése, lerajzolása, lefényképezése elengedhetetlenül szükséges.

Ha egy kicsit is körülnézünk Orosházán s a környező tanyavilágban, több évre való tennivaló tornyosul élénk. Pedig tervünk az, hogy gyűjtőterületünk határát kitoljuk az orosházi járás határáig. Igen, a jelenlegi elhelyezés bizony szűk, s az anyagot nem igen tudná magába foglalni, de a város tervbe vette, hogy az ötéves terv keretében egy korszerű kultúrházat épít, melyben helyet kap a múzeum is. Legalább akkorra járási múzeummá szeretnénk fejleszteni múzeumunkat. Az idetartozó nagyközségek: Szentetornya, Gádoros, Nagyszénás, Csorvás, Pusztaföldvár, Tótkomlós, Békéssámson, Gerendás még sok kitűnő anyagot szolgáltathatnak, különösen Tótkomlós gazdag terület e tekintetben.

Tudjuk azt, hogy az Orosházi Múzeum az ötéves tervben megkapja a lehetőséget arra, hogy komoly tájmúzeummá fejlődhessen s ez a legnagyobb jutalmunk a mostoha körülmények között éveken át végzett munkánkért.

Nagy Gyula

Pécs város múzeuma.

A Pécs város múzeumában elhelyezésre kerülő baranyavármegyei néprajzi gyűjtemény három gyűjteménycsoportból tevődik össze: Pécs város múzeumának és Baranya vármegye múzeumának néprajzi gyűjteményeiből, valamint néhai özv. Mattyasovszky-Zsolnay Jakabné néprajzi gyűjteményének egy részéből.

A felsorolt három gyűjtemény egyesítésével egy 10.000-nél több tárgyat magában foglaló néprajzi gyűjtemény jön létre. Ennek az anyagnak tekintélyes része textília (a több, mint 6.000 darabból álló Mattyasovszky-Zsolnay hagyatéka csaknem teljesen textília, s szép számmal találunk textiliát a másik két gyűjteményben is), így bizvást mondhatjuk, hogy a pécsi múzeum a Néprajzi Múzeum után következő legnagyobb textilgyűjtemény birtokosa.

A múzeum gyűjtési területe kiterjed egész Baranya vármegyére. Különösen az utóbbi években történt telepítések, melyek nagymértékben megváltozt-

tatták a megye régi képét, bíztatnak szép feladatokkal. Most folyamatban levő munkálataink — a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége ütemtervének megfelelően — az anyag megőrzését (raktározás, konzerválás), korszerű kiállításra való előkészítését igyekeznek megoldani. Ezeknek a munkáknak során lehet majd megállapítani a hiányokat: azokat a tárgycsoportokat, amelyeknek körében rendszeres gyűjtésre lesz szükség.

Ifj. Kodolányi János

Szovjetunió

A »Szovjet Tudományos Akadémia Antropológiai és Néprajzi Múzeumárók« (Leningrád.)

A különböző szovjet néprajzi folyóiratokban és múzeumi jelentésekben szétszórva meglehetősen sok anyag található, melyekből megismerhetjük a szovjet múzeumok szervezetét, belső és külső munkáját. Ez alkalommal a Szovjetunió legrégebb néprajzi múzeumáról kívánunk pár szót szólni, hogy az ezekből adódó tanulságok minél szélesebb körben legyenek felhasználhatók.

A Szovjet Tudományos Akadémia Antropológiai és Néprajzi Múzeuma igen nagy multra tekint vissza, mert egykor szerves tartozéka volt a pétervári ősmúzeumnak, a »Kunstkamer«-nek. Az első néprajzi anyag minden valószínűség szerint 1716-ban került a múzeum birtokába, amikor is a »Kunstkamer« egy amsterdami gyógyszerésztől »kelet- és nyugatindiai és más távoli országokból származók« tárgyakat vásárolt. A múzeum első néprajzi tárgyai közül 1718-ból egy fapapucsról van tudomásunk, melyet Nagy Péter Dániából hozott magával. Ma már ez a tárgy megsemmisült ugyan, de egy akvarell ma is megőrizte pontos alakját.

Természetesen ebben a korszakban rendszeres gyűjtésről még nem beszélhetünk, bár már az ilyenre is megtaláljuk a kezdeményező lépéseket; ilyen pl. *G. F. Müller* kéziratban maradt utasítása a következő címen: »Utasítás azokra a szempontokra, melyeket a népek, különösképpen pedig a szibériaiak leírásakor kell figyelembe venni«. Ez az érdekes és 923 pontot magába foglaló kérdőív később, 1900-ban, a múzeum évkönyvében jelent meg. Ezekben a kérdésekben *Müller* mindazt a tapasztalatot összefoglalja, melyeket 1733—1744 között, mint a második kamszatkai expedíció tagja szerzett.

A múzeum kezdeti időszakából meg kell emlékeznünk a néprajzi tárgyak első kiállításáról is, mely 1741-ben a falak mentén elhelyezett 22 szekrényben történt meg. Az ugyanezen évben megjelent első múzeumi vezetőben több tárgy képe is megtalálható.

A múzeumban nagy és általános gyűjtő tevékenység csak a XIX. század végén indult meg, amikor *Radlov* megindította a néprajzi tárgyak rendszeres gyűjtését, elsősorban Közép-Ázsiában. Ebben a munkában 1901-től kezdve különösen *Sternberg* volt nagy segítségére, aki múzeumi munkáját egy hét évre terjedő száműzetés alatt kezdte Szachalin-szigetén, de ezidő alatt járt az Amur vidékén is az orocok, goldok és a tunguz törzsek között.

1903-ban nyílt meg az újjászervezett múzeum egy jelentős kiállítása, s mint jellemző adatot megjegyezhetjük, hogy ekkor a múzeumnak mindössze három tudományos tisztviselője volt, akiket a tényleges múzeumi munka mellett még adminisztrációs elfoglaltságok is terheltek. Ez a kiállítás megmutatta azt, hogy bármennyire gazdag is a múzeum egyes tárgyakban, a gyűjtések dilet-

tantizmusa és esetlegessége miatt mégis hatalmas úrök voltak a múzeum anyagában. Így egész sor nép, mint pl. az altáji törzsek, a burjátok, szamojédek, tunguzok nem, vagy csak igen kis mértékben voltak a múzeumi anyagban képviselve. Sternberg volt az, aki a rendszeres gyűjtéshez nemcsak az anyagi feltételeket teremtette meg, de a gyűjtők képzéséről is gondoskodott. Munkássága nyomán, nemsokára a néprajzi gyűjtés iránt oly nagy érdeklődés nyilvánult meg, hogy az egyszerű magánbeszélgetéseken nem lehetett a gyűjtők képzését lebonyolítani. Ebben az időben az orosz egyetemeken a néprajznak még nem volt külön tanszéke, így a múzeumon belül tartottak az érdeklődők számára rendszeres néprajzi előadásokat. A hallgatóság egyetemi hallgatókból és tanítókából került ki s ezek nagyobb részét Szibériából származtak. Ezek az előadások olyan embereket képeztek ki, akik önkéntesen szolgálták a múzeumot és a néprajzot és akik különösen nyári vakáció idején történt gyűjtésük révén jelentős anyagot szaporították a múzeum gyűjteményét.

E korszakban a múzeum gyarapítása nemcsak expedíciós munka révén történt, hanem külföldi múzeumokkal lebonyolított csere útján is. Ennek eredménye volt az, hogy a Délamerikai Osztály, melynek 1913-ban mindössze 257 tárgya volt, 1927-re tárgyainak számát 6.866-ra emelte. Sternberg a maga gyűjtésével elsősorban a Szibériai Osztályt gyarapította s annak anyagát működése alatt megnégyszerezte, vagyis 15.000 tárgy fölé emelte. Az ő általa alapított Szibériai Samán Alosztály gazdagságát és teljességét illetően egyedülálló a maga nemében.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után nyílt lehetőség arra, hogy a múzeumot komoly könyvtárral lássák el. 1928-ban már 14.000 tételszámot tartott nyilván a könyvtár. 1920-ban indult meg a múzeum »Szbornik«-ja, melynek hatalmas vaskos kötetei a legfontosabb forrástanulmányokat tartalmazták, elsősorban a szibériai kérdésekkel foglalkozó szakemberek számára.

Néhány számadat illusztrálja a múzeum fejlődését a szovjet hatalom első tíz évében. A múzeumnak 1925-ben 42 tudományos tisztviselője, a 30-as években pedig több mint 100 tudományos munkása volt. A 33 kiállítási terem kívül 26 dolgozó- és olvasóhelyiség állott a munkatársak rendelkezésére. Az anyag természete szerint 15 osztályra oszlott, ezek közül megemlítjük: az orosz, szláv, kaukázusi, középpázsiai, ausztráliai, indonéziai, észak- és középs-amerikai, kínai, szibériai és archeológiai osztályokat. A múzeum tárgyainak száma a szovjet hatalom első tíz évében megkétszereződött és 1927-re 191.000-re emelkedett.

A Nagy Honvédő Háború befejezése után a múzeum elsőrendő feladatának tartotta, hogy kapuit minél hamarabb megnyissa a dolgozók előtt. Már 1945 júniusában, a Tudományos Akadémia jubileumával kapcsolatban, megnyitották a múzeum második emeletét. Itt azokat a tárgyakat mutatták be, amelyeket orosz felfedezők a XVIII. és XIX. század folyamán a »Kunstkamer« számára gyűjtöttek. Ettől az időponttól kezdve mind több és több kiállítást nyitottak meg, melyek közül különösen ki kell emelnünk az 1948. év végén megnyílt, Északamerika népeiről szóló kiállítást, amelyet az alábbiakban részletesen ismertetünk.

Az északamerikai osztály kiállításainak az új helyiségekben való bemutatását az ötéves terv tette lehetővé. Ennek az osztálynak a gyűjteménye főleg Alaszkából és az Aleuti-szigetekről származik, mégpedig elsősorban abból az időből, amikor a fenti területek orosz tulajdonban voltak. Az egykori »Kunstkamer«-nek rendkívül értékes az e területekre vonatkozó anyaga, mely még

abból az időből való, mikor a törzsek nem jutottak kapcsolatba az amerikai civilizációval és nem vesztették el saját kultúrájukat. A gyűjtemény másik része az Egyesült-Államokból származik és részben az Amerikában élt oroszok ajándékából került a múzeumba. Nagyobb része azonban 1917 utáni csere, melyet *Sternberg* és *Bogoráz* bonyolított le különböző amerikai múzeumokkal. Ez utóbbi csoport is alkalmas arra, hogy az egyes törzsek életéről, kultúrájáról áttekinthető képet nyújtson.

A kiállítás a következő részekre tagozódik: 1. bevezető rész, 2. eszkimók, 3. aleuták, 4. északnyugati indiánok, elsősorban tlingitek, 5. atapaszkok, elsősorban kenauk, 6. kaliforniai indiánok, 7. síksági (préri) indiánok, 8. a nyugati erdők algonkin törzsei, 9. irokézek, 10. pueblo-indiánok, 11. bezáró rész.

A kiállítás bevezető része az ember megjelenésével foglalkozik az amerikai szárazföldön. Felhívja a figyelmet azokra az ősi kapcsolatokra, melyek a Bering-szoros környékén fennállottak az amerikai és ázsiai partvidék lakói között. Ez az elmélet archeológiai anyag alapján nyomonza ennek az áttelepülésnek utolsó hullámát, éppen az eszkimókkal kapcsolatban. Az eszkimók őskultúráját archeológiai anyag alapján mutatja be, melyet az Arktikus Intézet 1945-ben ásozt ki a Csukcs-félsziget különböző pontjain. A többi anyagot *Bettak* és *Boroszilov* gyűjtötték a XX. század elején. Ez az anyag meggyőzően bizonyítja azt a feltevést, hogy Északkelet-Ázsia peremvidéke valamikor kulturálisan összefüggött Észak-Amerika arktikus területeivel.

Földrajzi térkép mutatja be a régi kultúrák elterjedését és azok felfedezésének útját Ázsiában és Amerikában. A csukcs ősi kultúra néhány tárgyi komplexusa meggyőzően bizonyítja a régi és a mai népek kultúrájának hasonlóságát az északi sarkkör zónájában. A kiállítás következő része Amerikának a nyugatiak és a keleti orosz felfedezők által történt megszállásával foglalkozik. Gazdag anyagot mutat be az Orosz-Amerikai Társaságról, dokumentálja annak sötét szerepét az orosz tudományban és Északnyugat-Amerika eladása körül.

Élég bő néprajzi anyag mutatja be a grönlandi és aleuta-eszkimók technikáját, gazdaságát és művészetét. Különösen érdekesek azok az eszközök, melyek minden északsarkköri nép életének alapvető jellegzetességei (ruházat, házi eszközök, fegyverek, közlekedési eszközök, stb.). Grönlandban 1924-ben végzett ásatások a kiállított tárgyak teljes archeológiai paralelljét szolgáltatják a Csukcs-félszigettel. Külön rá kell mutatni *Vezneszenszkij* rendkívül értékes anyagára, amelyet 1839-ben »Orosz-Amerikában« gyűjtött, ahol természet-tudományi és néprajzi kutatásokat végzett.

Az aleutákkal foglalkozó kiállítás első része az aleuták életét mutatja be a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Az eszközök közül különös érdeklődésre tarthat számot a hód elejtésére szolgáló nyíl; a hód elejtésében az aleuták olyan gyakorlatra tettek szert, hogy az általuk hajtott haszon az Orosz-Amerikai Társaság egyik legfőbb jövedelmét képezte. Viseleti tárgyaik közül két teljes öltözet van kiállítva, melynek aleuta neve »parka« és 40—60 madárbőrből készült. A mindennapi munkaruha tengeri állatok beléből készül és az előbb említett ruha fölé veszik fel. Mint érdekességet megemlíthetjük, hogy a fenti ruhák közül néhányon a XIX. század első felének orosz pellerinköpeny szabásának hatása érződik. Egészen egyedülálló a régi szemvédő homlokellenzőkből álló gyűjtemény; e homlokellenzők elsősorban arra szolgálnak, hogy a vadász szemét megvédjék a víz felületén vakító napsugaraktól. Rozmárcsontfaragással, továbbá a tengeri halászat egyes jelenteinek ábrázolásával díszítették őket. Ilyen homlokellenzőket különböző formákban, az összes aleuta

törzsek viseltek; egynek-egynek az ára rendkívül magas volt, mert két-három rabszolgába, vagy egy teljes csónakba kerültek.

Az indián csoportok közül legteljesebb a tlingit gyűjtemény. (Az oroszok kolosejok-nak nevezték őket.) Régebben is megtelepült halászok ezek, kik Alaszkától délre, a Csendes-óceán erdőkkel fedett, fjordokkal megszagattott partvidékén éltek. A kiállítás bemutatja a tlingitek halászatának különböző módjait, a csónakok készítését, az építkezési technikát, a szövészetet, az ábrázoló művészetet, a csontra, agancsra, falra alkalmazott faragásokat, stb. E kiállítás végén bemutatják az egykor annyira harcias tlingitek teljes harci felszerelését. Ezek az »északi lovagok« — amint az oroszok nevezték őket — tengerészek voltak és igen sok kellemetlenséget okoztak a hódítóknak. Fejükön nehéz fából kivájt sisakot hordtak, melynek tetején a totemállat volt kiformalva: foka, sas, medve, farkas, vidra, stb. A vastag sisakok igen jó védelmet nyújtottak a kő- és csonthegyű nyilak ellen.

A tlingitek kérdésével *Engels* is behatóan foglalkozott és arra a megállapításra jutott, hogy a tlingitek az európaiaknak Amerikában való megjelenése idején a barbárság felső fokán állottak. (*Marx* és *Engels* levelei. Fordítás. Szocekliz 1931. 229. *Engels* Marxhoz.)

A vagyoni elosztás és az alapvető társadalmi osztályok szerint az orosz utazók már a XVIII. században a tlingitek között éles különbséget állapítottak meg a ruházatban (lásd ehhez a kiállítás vezérbábuját s mellette a törzs közönséges tagját), díszítésben stb. Az előkelő tlingitek átszúrták az alsó ajkukat, a nyílásba betettek egy kőből, fából vagy csontból készült kis pálcikát. A szegény férfiaknak ehhez nem volt joguk.

Manapság a tlingitek száma az imperialista gyarmati politika következtében erősen mecsappat. Nagyobb részüket megfosztották földjeiktől és megélhetési forrásaiktól. Többségük ma halászkonzernekben és bányákban dolgozik. A tlingitek kiállításának zárórészében látható egy idézet a *Pravda* 1947 november 19-i számából: »New York, nov. 18. (T. A. Sz. Sz.): A dél-alaszkai tlingit és haida törzsek panasszal fordultak az USA bíróságához, hogy földjeiket elvették tőlük az erdőkitermelő társaságok, a nagy halászati konzernek és a bányák... A panaszból kitűnik, hogy a törzs 16 millió acre földjéből az indiánok 15 millió acret már elveszítettek.«

Néhány értékes szarvasbőrruha, fegyverzet, szerszámok mutatják be az atapaszkokat, pontosabban ezeknek egy dél-alaszkai tengerparti csoportját, a tenainokat, akiket az oroszok kenauknak neveznek. Az angol és amerikai kereskedők megjelenésével az atapaszkok szabad vadászokból a szörmekereskedő társaságok szállítóivá váltak. Az észak-kanadai bennszülöttek mostani helyzete nagyon emlékeztet a szibériai bennszülöttek helyzetére a cári Oroszországban: kihalnak a hiányos táplálkozás és a betegségek miatt.

Különösen nagy értéket képvisel a középkaliforniai törzsek gyűjteménye, melyet *Vezneszenszkij* gyűjtött a Sacramento és a San-Joaquin folyó völgyében, 1840—41-ben, vagyis röviddel a kaliforniai arany felfedezése (1848) előtt. Az aranykeresők ezrei Kalifornia őslakosságát csaknem teljesen kipusztították, néhány törzset teljesen kiirtottak. A kaliforniai indiánok száma az arany felfedezésének idején 250.000 volt, napjainkban számuk alig éri el a 14.000-et. Ma mint bérmunkások keresik meg nehéz kenyerüket.

A síksági indiánok régebben a Missouri és a Mississippi folyó medencéjének erdős, steppés térségén laktak és földműveléssel foglalkoztak. Csak később költöztek át a prérire, az ott eredményesebb bölényvadászat miatt. Az

indiánok az európaiak elől nyugat felé hátráltak az erdőtlen steppékre, ahol a földművelő életmódot teljesen abbahagyták és bölényvadászathól éltek. Ezeknek ma már hírmondójuk sincs.

A kiállítási anyag lehetőséget nyújt annak kinyomozására, hogy az európai hódítókkal való összeütközés következtében az indiánok egész életmódja átalakult: a ló elterjedésével a lovaglás háttérbe szorította a gyalogjárást, a puska kiszorította az íjat, a kőből való tomahawk s a többi sajátos fegyver szintén eltűnt. A posztó kiszorította a szarvasbőrt, a különböző üveggyöngyök megszüntették a finom tüvel való kivarrásokat.

A XIX. század nyolcvanas éve körül a transzkontinentális vasútvonallal véglegesen kipusztultak a bölények. A rezervációk indiánjai megfogyatkoztak a gyakori éhínségek miatt és nehezen tengetik nyomorúságos életüket.

A pueblo-indiánok az USA száraz éghajlatú délnyugati részében laknak, közös falutelepeken és a legrégebb idők óta mesterséges öntözésű földműveléssel foglalkoztak. Rendszeres irtásukat már a vadállati konkvisztádorok megkezdték (1540—42). Ebben a száraz országban az eső a lakosok legfőbb reménye és kívánsága, ezért a vallásos szertartások mind az eső hívására irányulnak. A kiállítás közepe egy félig földbe épített közösségi háznak (kiva) a belsejét ábrázolja. Ez szertartási hely és templom; bejárata a tetőn keresztül van.

A kiállítás befejező része az indiánok mai helyzetét mutatja be a dollár-demokrácia és a faji megkülönböztetés országában. Két hatalmas térkép vázolja az északamerikai indiántörzsek elhelyezkedését a XVII. és a XX. században. Az első térképen a benszülött törzsek az egész szárazföldet elfoglalják és az európai hódítóknak csupán a keleti területeken van kisebb településük (Új-Anglia és Új-Franciaország). A másodikon már a rezervációkban látjuk az indiánokat, csaknem kizárólag a szárazföld nyugati felében. Egész sor kép, fénykép, régi metszet és rajzmásolat tanuskodik az indiánok földjükért, szabadságukért vívott harcáról. Ezeknek a harcoknak a során az európaiak egész indián törzseket irtottak ki, hogy földjeiket megkaparinthassák. E nagy földrészt tragikus történetű lakosságának addigi keserveit betetőzte egy 1887-ben hozott törvény, mely a még meglévő indiánokat is megfosztotta rezervációs földjeik kétharmadától. Az 1934-ben, sokszoros sürgetésre hozott roosevelt-i törvény megtiltotta a föld felosztását egyéni telkekre, de ez már csak eredménytelen kísérlet volt az indiánok végleges kirablásának megakadályozására.

Az amerikai kiadványokból vett fényképek sora (1941—45), az indián irca jelentéseiből vett idézetek, illusztrálják az indiánok nyomorúságos helyzetét a rezervációkban. Erről beszél maga a Times című ujság is: »A navajo törzs kietlen territóriumában kb. 30.000 indián él, az éhhalál veszedelmének árnyékában. 1948-ban éppen a navajok territóriumában nagy hó volt s rengeteg gyermek és öreg meghalt az éhség és a hideg következtében.« Azok a vitrinek, melyekben a rezervációk indiánjainak tárgyai vannak kiállítva, már a hamis indián stílusról tanuskodnak; piciny mokasszinok, nyirfacsonakocskák, babák, kis táskák, gyöngyös készítmények, stb. — mind eladásra való, céltalan készítmények. A rezervációk indiánjai az ezekből szerzett csekély összeggel igyekeznek alátámasztani megélhetésüket. A kiállításon néhány amerikai könyv fedőlapja is szerepel: »Évszázados szégyen« — »Vágóhíd« — »Az eltűnés útja«. — Mindez arról beszél, hogy a haladó amerikai sajtó félelemmel nézi a teljesen »eltűntetendő« faj előrelátható katasztrófáját.

A kiállítás *Mc Leed* munkájából vett idézettel végződik: »Az embereket nem szabad vadállatokként a turisták szórakoztatására tartani. A mi kormá-

nyunknak is úgy kellene cselekednie, mint ahogy a Szovjetunió kormánya cselekszik a szibériai bennszülöttek ügyében.«

A múzeum munkájában igen fontos helyet foglal el az anyag leltározása és a leltárak kiegészítése. Ezt a munkát 1947-ben a múzeum nyolc osztályán teljesen befejezték. 1948-ban azokon az osztályokon, melyeken a leltározás kiegészítése befejeződött, hozzákezdtek a számnélküli tárgyak meghatározásához. Egyidejűleg a múzeum illusztrációs anyagának átnézéséhez is hozzáfogtak, ami rendkívül hosszantartó és fáradságos munkát követel. Ezzel egyidejűen indult meg a múzeum negatívosztályának rendezése is. Itt kb. 60.000 fénykép-negatívról van szó.

Igen nagy gondot fordítanak az új anyag beszerzésére. Így 1947-ben 53 új gyűjteményt leltároztak be, melyek tárgyak szempontjából a következőképpen oszlanak meg : 714 néprajzi tárgy, 1264 antropológiai, 4.839 archeológiai objektum és 483 illusztráció. 1948-ban 13 új néprajzi gyűjtemény (800 tárgy) került a múzeumba. A legnagyobb gyűjtemény ezek között 393 tárgyból áll és M. G. Levin gyűjtötte az ajnuk között. Nagyjából kultikus tárgyak és a medvéekre vonatkoznak. Egy száz tárgyból álló gyűjtemény az északi jakutoktól származik, hasonlóképpen jelentős gyűjtemények érkeztek a tadzikoktól, üzbégekől is. Sikerült egy 53 tárgyból álló és az afrikai népek életére vonatkozó gyűjteményt is megszerezni. A múzeumba bekerült nagyszámú archeológiai tárgyat jórészt Sz. I. *Rugyenko* gyűjtötte a Csukcs-félszigeten.

A Nagy Honvédő Háború befejezése óta a múzeum tudományos népszerűsítő osztálya igen jelentős munkát végzett. Felújította kapcsolatait a gyárakkal és a város társadalmi szervezeteivel. A múzeum kiállításait a rádión keresztül, előadásokon és a villamosokon hirdetés útján népszerűsítette. Az elmondottakon kívül a tudományos népszerűsítő osztály feladatához tartozik a napilapok átnézése és a cikkek kijegyzetelése. Ezeket nemcsak a kiállításvezetők, de a tudományos munkatársak is felhasználják. A tudományos népszerűsítő osztály a múzeum egyes látogatóiból is hallgatócsoportokat alakított és ezek számára rendszeres előadásokat tartott. Pl. »N. N. *Mikluho-Maklaj* élete és munkássága«, »A hideg és meleg éghajlatú országok népei«, »Nagy utazók és felfedezők«, »Népi játékok Középázsiaiban, Kínában és Japánban« stb. A népszerűsítő osztály munkájának eredményeképpen 1948-ban több mint kétszerannyi látogatója volt a múzeumnak, mint a megelőző évben, így elérték a 48.000 látogatót. Az osztály tudománynépszerűsítő filmbemutatókat is tartott és rendszeresített konzultációt a látogatók számára. Az osztály mellett fiatal, aktív látogatókból és tanulókból »múzeumi baráti kör« alakult.

Összeállította : *Balassa Iván*

Szláv kiállítás a leningrádi Állami Néprajzi Múzeumban.

A kiállítás első termét az orosz néprajzi anyag tölti meg. Az első teremben mutatják be az északi, déli és középfekvésű kerületek orosz lakosságának népi életét. Bemutatják a lakást, ruházatot, az ünnepi szokásokat, szertartásokat. Ez az anyag világosan mutatja az orosz nép alkotó készségét a kultúra területén. Ez a készség még a cári rendszer különösen nehéz körülményei között is utat tört magának.

A következő teremben a népi foglalkozásokat, iparokat és technikát mutatják be: földművelés, állattenyésztés, vadászat, méhészet, halászat, a különböző népi iparokat túlnyomórészt technikájuk alapján mutatják be.

A kiállított tárgyak óriási gyakorlatról és leleményességről tanuskodnak, mégis a népi technika általános színvonala nagyon elmaradott volt, mivel a cári Oroszország földbirtokosainak és tőkéseinek kizsákmányoló rendszere nem adott lehetőséget a paraszti gazdálkodás fejlesztésére, hanem nagyon alacsony színvonalon tartották azt. A kiállításnak a szocialista valóságot képviselő anyaga azt mutatja, hogy a mai orosz népi gazdálkodás, hála a szovjet rendszernek, mind technikáját, mind munkaszervezését tekintve, élvonalbeli.

A harmadik termet az orosz népművészet gazdagságának és változatoságának a bemutatására szentelték. A kitűnően megválogatott kiállítási tárgyak meggyőzően bizonyítják, hogy az orosz népművészet igazi virágkorába csak a szovjet feltételek között lépett és máris kifejezi a szocialista valóságot.

A negyedik termet a fehér-oroszok népi életéről és kultúrájáról tájékoztató anyag tölti meg. A nagy fehér-orosz teremben elhelyezett kiállítási tárgyak mindenekelőtt a fehér-orosz népnek a cári rendszerbeli nehéz életét mutatja be, amely a zord fehér-orosz természeti viszonyok között folyt. Itt látjuk a fehér-orosz népi technika sajátosságait és elmaradottságát. A cári rendszerben és ezzel szembeállítva azt az anyagot, amelyik a fehér-oroszok népi gazdálkodásának jelenkori magas színvonaláról tanuskodik. Ez a rendkívül éles ellentét különösen szemléltető módon jut kifejezésre ott, ahol a fehér-orosz ház életét látjuk (lakás, háziélet, ruházat), itt jól visszatükröződnek a forradalom előtti időkben a fehér-oroszok között fennálló társadalmi különbözőségekből folyó sajátosságok.

Az ötödik termet ukrán néprajzi tárgyak foglalják el. A kiállítás az ukrán nép alapvető foglalkozásainak technikáját bemutató anyaggal kezdődik (földművelés, állattenyésztés, méhészet, halászat stb.) és itt is minden témakörön belül szembeállítják a régi anyagot az ukrán népi gazdálkodásnak a szocializmusban elért magas eredményeivel. Közben, a lehetőség szerint töreksenek az egyes földrajzi és kulturális területek, (beleértve a nyugati területeket is,) néprajzi sajátosságainak bemutatására.

Ezt az elvet valósítják meg a színdús és változatos ukrán népiélet szemléltetésével (lakás, viselet). Különösen változatosan mutatják be a híres ukrán népművészetet. Ezt a részt a káprázatos hímzések, jellegzetes falfestés, gazdag fafaragás, faberakás, ötvösség, fazekas- és üvegtárgyak képviseleik. A terem nagyrészt a mai ukrán népművészet anyaga tölti meg.

A hatodik és legnagyobb termet a többi szláv nép néprajzának szemléltetésére használták fel. Ebből az anyagból azonban, tekintettel a múzeum rendkívüli gazdagságára, csak a népviseleti anyagot lehetett bemutatni. A keleti, nyugati és déli szlávok anyaga, nemcsak a szlávok kultúrájának változatoságát, hanem közös vonásait is szemlélteti. Ebben a teremben mutatták be ugyancsak a »szláv népek barátságára« vonatkozó anyagot. Itt már nem néprajzi, hanem olyan anyagot látunk, mely szláv népeknek a szabadságért vívott sok évszázados harcát, a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak a jelentőségét a szláv világ szempontjából, a szláv népeknek a fasiszta Németország felett aratott győzelmét és a békéért és demokráciáért vívott harcát mutatja. A kiállítást Sztálin következő szavai zárják le: » A szláv népek szövetsége — nem a cári nagybirodalmi pánszlávizmus — ez az egyenlő szláv államok szövetsége. A Szovjetunió éppen egy ilyen szövetség megvédéséért száll síkra.«

(Potapov beszámolója nyomán Sz. E. 1948. 2. szám. 216—217.)

»A fehér-orosz népviselet és népművészet kiállítása« a Szovjetnépek Múzeumában.

Ez a kiállítás körülbelül 100 m² területnyi két helyiséget foglal el. Rövid bevezetéssel kezdődik, ahol tájékoztatást adnak a területről, természeti viszonyokról, a népségről és foglalkozásairól. Az első teremben a viseletet mutatják be, földrajzi kerületek szerint, valamint a ruha készítéséhez felhasznált anyagok előállításának technikáját. A rendelkezésre álló anyag nem teszi lehetővé a fehér-orosz népviselet sokféleségének jársonként és megyénként való bemutatását, de jó képet ad a fehér-orosz viselet alaptípusairól és lehetővé teszi a formák és az anyag változásainak nyomonkövetését. A kiállításnak további célja bemutatni a ruhák és a hajviselet használatában jelentkező korkülönbségeket, a lányoknál, asszonyoknál, a férfiaknál stb. (Az anyag színezése, díszítése, stb.) A vitrinekben állítják ki a viselet egyes részeit: női öves ruhát, a szoknyát, ujjatlan blúzt és a régi férfi viseleti darabokat. Nagyon változatos a női hajviselet fejlődését szemléltető gyűjtemény, régi cipőkollekciók stb.

A második tárgykör, amelynek a bemutatása a ruházattal párhuzamosan halad — a rostos növények és a gyapjú feldolgozását szemlélteti. Határozott következetességgel sorakoztatják fel a len elsődleges feldolgozásának eszközeit, az első állványon, a második állványon a fonás eszközeit látjuk. A terem közepén pedig külön emelvényen van felállítva a szövőszék, mellette külön állványon posztó verésére szolgáló kallóberendezés. A len- és gyapjúfonal minták vitrinekben vannak elhelyezve. Kiegészítő anyagként a különböző vidékek népviseletét és rostos növények feldolgozásával kapcsolatos munkafolyamatokat bemutató fényképeket állítanak ki. Szokolov szobrászművész által a fehér-orosz kiállítás számára készített mannequinek valóban művésziek, testtartásuk természetes és a fiziognómiájuk általában helyes képet ad a fehér-orosz típusról. Ezt a valóban nagyon érdekes kísérletet azonban nem vitték következetesen végig, amennyiben részletekben hiányosságokat fedezhetünk fel (pl. szemek keresztmetszete és színe stb.). És ezeknek kiküszöbölése még komoly munkát igényel a művésztől.

A második termet a fehér-orosz népművészeti anyag tölti meg. Itt sokkal szélesebb keretekben mutatják be a fehér-orosz takácsművészetet. Az állványokon egymás mellett sorakoznak a paraszti takács, s a mai falusi kisipari szövetkezetek termékei. Szőnyegek, ágyterítők, kendők, abroszok és egyéb tárgyakat technikájuk és a hagyományos alapmotívumaik figyelembevételével válogatták össze.

Nem kevésbé gazdag anyaggal van képviselve a fehér-orosz hímzés-művészet: törülközők, hímzett női ujjasok és egyéb ruhadarabok.

Különösen színpompás ebben a részben az öveket tartalmazó vitrin és állvány. A fatermekék között központi helyet foglalnak el, egy autodidakta népi művész munkái (Sachnovics A. I.). Itt látjuk a fehér-orosz Sz. Sz. T. címerét tizenötféle fából készült berakással. A Szovjetunió himnuszát fába vésve, faragásban egy jelenetet a Nagy Honvédó Háború korszakából stb., más állványokon használati tárgyak vannak kiállítva: faedények, merítőkanalak, tányérok, dézsák, tálak, dagasztódézsák. Nagyon érdekesek a szalmafonás minták. A fagyökerek és nyirfakéreg felhasználása (eperszedéshez készített kosarak, szakajtók, dohánytartók stb.). Bemutatják a népi fazekasságot is. A népművészeti kiállítást a népi hangszerek zárják be. A második teremben vannak a tárgyi kiállítást kiegészítő fényképek. A kiállítás anyaga egyszerű fényezett állványokon, nyitott standokon és vitrinekben van elhelyezve. Az installáció egyszerűsége kellemesen emeli ki a tárgyak jellegzetességét.

(V. Belicer beszámolója nyomán, Sz. E. 1948. 2. szám 217—219.)

A moszkvai Állami Keleti Múzeum.

Moszkvában újra megnyílt az Állami Keleti Múzeum. Ezt a múzeumot 1918-ban alapították. A háború elején a múzeumi tárgyak nagyrészt elszállították az ország távoleső vidékeire. Most már az egész anyag ismét Moszkvában van, sértetlenül, teljes egészében. A múzeum tágas és világos termeit ismét rendbehozták és a kiállított anyag elrendezését jelentősen tökéletesítették a háborúelőtti elrendezéshez képest. A háború alatt a múzeum új tárgyakkal is gazdagodott; ez a gyarapodás most sem állt meg.

Gazdagon és sokszerűen van képviselve a múzeumban Kína művészete. Két termet foglal el, melyek kitűnő képet adnak arról, hogyan fejlődött a kínai művészet három évezred alatt. Egy szép ornamentikájú bronzváza bemutatja, milyen érett technikával dolgoztak a kínai mesterek már néhány évszázaddal a mi időszámításunk kezdete előtt is. Ugyanerről tanuskodik a számos metszet és relief, amely i. e. a III. századból származik. A következő évezredből származó kiállított tárgyak közül különösen érdekesek a kis bronzszobrok és tartók (VI. század), a halotti szertartással kapcsolatos agyagfigurák (VIII. század) és Csou-Fan csodálatos selyemfestménye (VIII. század). Érdekes figyelemmel kísérni azt az utat, amelyet a kínai festészet a híres Szuchan-Csen (XII. század) óta egészen a most élő Zsu Peon-ig, a nankingi egyetem világhírű professzoráig, a fametszet mai mesteréig befutott. Nem sorolhatjuk fel a múzeumban kiállított kínai gobelineket, faszobrokat, hímezéseket, elefántcsonttárgyakat, faragványokat, porcellánokat stb. Különösen figyelemreméltó a XVII. században az orosz Nagy Péter cár megrendelésére készült porcellán gyógyszerdoboz, az elefántcsont jour-gömb, amelyben még 17 ugyanilyen gömb van, s ezek szabadon foroghatnak, egyik a másikban.

A következő teremben Japán művészetével ismerkedünk meg. Itt mindenképp előtt egy pompás bronzszobor tűnik szemünkbe, amely egy elefánton ülő istent ábrázol (XII. század). A híres japán lakkok nagy számban vannak kiállítva, ezek közül kiemelkednek egy Korin nevű XVIII. századbeli mesternek a munkái. Különösen nagy gyűjteménye van az ú. n. netszukéknek — fából vagy elefántcsontból kifaragott nagy gomboknak. Látjuk azonkívül a hagyományos hímezett tájképet, egy buddhista kolostorból származó érdekes ernyőt, amely egy majmot ábrázol, stb. Természetesen nem hiányzanak a japán festészetet képviselő kiállítási tárgyak sem.

A következő teremben Irán művészete van kiállítva. Gazdagon van képviselve a XI—XIII. századi iráni kerámia és ugyanennek a korszaknak szőttesei is. A szőnyeggyűjtemény különböző helyi stílusokat képvisel: Horaszán, Dzsu-segán, Gerat stb. Külön üvegszekrényben látunk finom fehér és színes üveg-készítményeket. A miniatűr-gyűjteményből különösen figyelemreméltó Hizam öt versének illusztrációja (1491. év) és Alja Kerima csodás miniatűrje, mely arról tesz tanúságot, hogy a művészetnek ez a területe a következő öt évszázad alatt még tovább fejlődött.

A török teremben brokátok és bársonyok, a jellegzetes növénymintával. Vannak itt fegyverek és kerámia is. Ugyanebben a teremben az egyik falon a spanyol-mór művészetet képviselő tárgyakat találjuk, amelyek közül különösen érdekesek az Alhambra modelljei.

A múzeum alsó emeletét az indiai osztály foglalja el, amely — a kínai termék mellett — a legmélyebb benyomást teszi a látogatóra. Mindenekelőtt

az elsőrendű miniatúrgyűjtemény vonja magára a látogató figyelmét. Ebből kiválnak festői tökéletességükkel a Babur szultán moárjainak perzsa változatából való miniatűrök (XVI. század) és a XVII. század portréfestészetének néhány darabja. A falon finomságával és elegáns kidolgozásával magára vonja a figyelmet egy kék kazsmir sál a XVII. századból. Az ezzel szomszédos fal egy része Dzsagan-nath kollekciójából való érdekes faszobrokkal van díszítve (XVIII. század). Odébb a XIX. század fémkészítményeinek néhány darabja. A határontúli kelet utolsó terme a tibeti terem. Ebben sok vallásos tárgyú vásznat találunk, valamint számos bronz Buddha-szobrot.

A következő termekben a Szovjet-Kelet műtárgyai vannak kiállítva. Ezek a kiállított tárgyak nagyon sokfélék és a népi művészet olyan erejéről tesznek tanuságot, amely külön tanulmányt érdemelne. Itt most csak a legkiemelkedőbb darabokat említhetjük meg. A szovjet keleti rész előtermében egy a parthus császárság korából származó fényezett vázát (i. e. II—III. évezredből) látunk; továbbá a VIII—X. századból származó kerámiákat. Odébb, a főtermekben csodálatos szőnyegek, futók, hímzések. Vannak itt imaszőnyegek is, kirgiz hímzések, buhár selyem és bársony köpenyek, stb. Látunk rendkívül finom ékszereket, faragott bútort, dohány-szelencéket, stb. Külön termet foglal el a régi és új Grúzia, híres ezüst szerzőmáival, klasszikusan egyszerű atlasz arany-hímzéseivel és végül azokkal a csodálatos fa- és elefántcsontfaragásokkal, amelyek Kubacsa falu mestereinek olyan nagy dicsőséget szereztek.

Végül a látogató néhány teremben megtekintheti a Szovjet-Kelet legkiválóbb modern festőinek néhány vásznát — hogy csak néhány olyan népszerű festő nevét említsük meg közülük, mint Szarjan, Todzse stb.

(*A Magyar-Szovjet Társaság közlése nyomán*)

Díszítő és alkalmazott népi művészetek kiállítása Moszkvában.

Moszkvában, a Keleti Művészetek Múzeumában megnyílt a díszítő és alkalmazott népi művészetek kiállítása. Minden tanácsköztársaság csak legjellegzetesebb népművészeti tárgyait küldte be, mégis mérhetetlenül gazdag és pompás anyag gyűlt egybe. Bár legnagyobb része a háború alatt és után készült, amikor kevés volt a nyersanyag, a festék és a szabad idő, a kiállítás a legkülönfélébb ízléseket, hagyományokat, stílusokat, a népi művészet egész világát képviseli.

Paloch, Mesztyerach, Choluj, Fedoszkino, az ivanovi, a vladimiri és moszkvai területek községei már több évszázad óta tökéletesítik a papírmaséból és fából készült tárgyak lakkfestéssel való díszítését. Minden szövethozóknak megvan a maga különleges eljárása, sajátossága, témája és története. Fedoszkinoiban sapkaellenzőket gyártottak és mikor a hadsereget a XIX. század elején újjászervezték, gyártmányaik jellegével a piac igényeihez igazodtak. A fedoszkinoi mesterek az orosz életből vett jelenetekkel díszített kis dobozokat vezetőjük nevével »lukitini« miniatűröknek nevezték. Palochról az 1913. évi lexikonban ezt olvashatjuk: »falu a vladimiri kormányzóságban, a vjaznyikovi járásban, lakói ikonokat gyártanak«. A mesterek nevét azonban csak a szövethozóknak és a faluban ismerték.

A lakkfestés a szovjethatalom alatt érte el tökéletességét. A kiállításon bemutatott miniatűrök valósággal ragyognak, színeik úgy folynak egymásba,

mint a gyöngyházé. Témái művésziesen gazdagok, »Sztálingrádi epeopea«, »Leánykörtánc«, orosz mesék, a Szovjetunió marsalljainak arcképei, virágok, tájképek . . . Borodkin, Morozoc, Klükov, lakkfestőművészek neve ismert a Szovjetunióban, ugyanúgy Juriné és Katuhiné is, akiknek munkáját itt látjuk a kiállításon.

A moszkvai terület Bogorodszkoje nevű falujában időtlen idők óta készítenek elmés kis fajtákokat. Mesék és mondák témái, mindennapi képek: favágás, téli káposztagyatulás, vagy magot csipegető madarak díszítik a játékszereket. Ha meghúzzuk a fonalat, akkor a csibék szépen csipegetik a magot a deszkáról, ha megpróbáljuk az ingaszerűen felfüggesztett fából készült súlyt, a fából kifaragott leányok elkezdik sulykolójukkal a teknőt csapkodni. A gyermekek nagyon szeretik ezeket a játékszereket, melyeket régen a vásárokon árultak.

Sztulovnak, a bogorodi szövetség elnökének készítményei — fából kifaragott szarvascsalád, kertészkedő leány, egészségügyi nővér, harcos — már nem is háziipari munkák, hanem művészi szobrok. Érdekesek a csukoti rozmaryarból készült faragványok — pelikánok, régi pogány istenszobrocskák, valamint a színes ceruzarajzok csontalapon, melyek a Csukcs-félsziget és a Wellen-fok lakóinak életét ábrázolják.

Teljesen utánczhatatlan a chochlemi díszítés. Mesterei Szemjonov faluban dolgoznak a gorjkovi területen. Paraszti háztartás cikkei készülnek itt, kanalak, tálak, merítókanalak, sótartó, hasas korsók — és mindez fából. Mikor a cserépedények olcsó termelése megindult, a chochlomi mesterek vázákat és asztalkákat kezdtek díszíteni; a stilizált, régies orosz háztartási cikkek ma már csak dísz tárgyak. Viszont a munka minősége emelkedett, a színek többfélék, a rajz szebb, a kidolgozás gondosabb lett. — Fémszínezéssel (feketítéssel) és fémmetszéssel Szovjet-Dagesztánban, a Kaukázusban és Velikij Usztjugban foglalkoznak. Mindenütt megmaradtak az eredeti eljárások, a sajátos stílus, amit gondosan adott át egyik nemzedék a másíknak. Szépek az ezüst és aranyozott szálakból készült szövött munkák, poháralátétek, brossok, gombok. Az urali kövekből a mesterek keze alatt értékes figurák és szobrocskák születnek. Kerámiai és terracotta-készítmények is nagy bőségben szerepelnek a kiállításon, mindegyik az egyes tanácsköztársaságok nemzeti jellegét viseli. Ugyanilyen változatosak a kiállított szőnyegek, sálak, köpenyek és takarók. A szövés sajátossága, a különleges anyagok, a színezés, a vonalak törése, vagy a rajz tárgya: mindez jellegzetesen tükrözi az egyes népek hagyományos kultúráját. Vannak ukrán, lett, grúz, örmény, azerbejdzsáni, turkmén, üzbég, tadzsik szőnyegek. — A kresz-teci szövetszettek finom, aprólékos munkái mellett a penzai nők mesterei gyapjúkötéseit látjuk. Msztyera férfiai lakkfestéssel foglalkoznak, asszonyaik gyönyörű varrottasokat készítenek. A torzskai aranyhímzések versenyeznek a hucul mesterek hímzéseivel. Látunk itt nyirfakéregből, bőrből, gyökérből készült tárgyakat. A dümkovi festett agyagjátékszerek annyira különbözik a zagorszki fából készült, festett és égetett játékszertől, mintha nem is ugyanebből az évszázadból származnék.

Az államszövetségi díszítő és alkalmazott művészetek kiállítása pompás bizonyítéka a kitűnő szovjet nemzetiségi politikának, amely lehetővé teszi, hogy minden nép szabadon fejlessze és tökéletesíthesse képességeit és alkotó sajátosságait.

(A Magyar-Szovjet Társaság közlése nyomán)

A Komi (zürjén) Autonom Köztársaság helytudományi múzeumának néprajzi kiállítása.

A Komi Autonom Köztársaság Szyktyvkar városban levő helykutató múzeumának 1946-ban megnyitott néprajzi kiállítása a történeti osztály anyagának egyrészét foglalja magában. A komi nép gazdálkodását, életét és kultúráját megvilágító kiállítási tárgyakat témák szerint csoportosították és helyszűke miatt egyetlen szobában helyezték el.

A mezőgazdaságot néhány földművelési eszköz képviseli: ekeka (szocha), szilfaborona, gorbusa¹⁾ primitív ágeséphadaró és a gabonamagvak összezúzására szolgáló mozsár. Mindez azt mutatja a látogatónak, hogy a földművelés elmaradott, igen primitív formák között folyt, s e formák az északi természeti viszonyok közepette, jóval tovább fennmaradtak. Ezen az állványon néhány házi eszköz is képviselve van: rokkák, sajátkészítményű súlyok, nyirfahánc kosarak stb. Egy csónakmodell, néhány halászeszköz, szigony (»osztrogak«) és zsákalakú merítőháló (»szak«), ennyit lát a múzeumlátogató ebből a gazdasági ágból, amely annyira gazdag, sokoldalú és jelentős a Komi Köztársaságban. Teljesebb a vadászat anyaga. Két férfialak teljes vadászfelszerelésben, mellettük egy táblán szerepelnek a vadászat eszközei: bőrrel bevont hótalp, puskák a kováspuskától kezdve a legmodernebb típusig, lőportartók, vadásztűszők, vadászszakok, fejsze, kés tokban, mint a vadászöltözék elengedhetetlen tartozékai. Az állványon a vadfogás eszközei: csapda (cserkam), régi kelepccék, vastörök, szőr- és dróthurkok. Végül az erdei vadászraktár, a »scamja« modellje. A tárgyi anyagot a vadászkunyhó, a vadásztípusok, a megye vadászatábrázolásai és a vadászterületek megoszlásának térképe egészítik ki.

A ruházatot mutatják be a legteljesebben, ez képet is ad a népviselet alaptípusairól. E tárgykört öt felnőtt és két gyermekalak mutatja be. Az első szekrényben egy nőtől, kislányból és fiúból álló csoport áll. Mindhárman házi-szöttes, tarka kendervászonba vannak öltözve.²⁾ A nő a ma már nem használatos »szoroka« nevű fejdísz és a tarka kendervászonból készült szarafánt³⁾ viseli. A második szekrényben két Uszty-Ciljmából való gazdag asszonyt látunk XVIII. századvégi és XIX. századeleji viseletben. Brokátból készült szarafánt, pruszlikot, hosszú ujjú selyeminget és selyemsáلكendőt viselnek. A harmadik szekrényben ugyancsak két nőalak áll. Egyiken »dukesz«, otthon készült posztó felsőruha van, a másik a vállán vörös beszövéssel díszített fehér inget és kéknymású vászonból készült szarafánt — »susun«-t visel. A viseletet bemutató kiállítási anyag mellett van egy vitrin, amely fejviseleteket tartalmaz.

Figyelemreméltó az edényes állvány. A látogató talál itt igen sokféle formájú, házikészítésű agyagedényt, amelyet fazekaskorong segítségével, kézzel alakítottak; fenyőgyökérből és nyirfaháncsból font kosarakat, nagy, madárformára emlékeztető fa merítő edényeket, lapos és mély tálakat, fakannákat, fazarakat és kacsiforma, fedelükön kis kacsákkal díszített sőtartókat. A kiállítás e részén különösen jól megnyilvánul az északi erdővidéken lakó komi nép

¹⁾ Északon és Szibériában használatos, rövid, könnyedén hajlott nyéllal és hajlítót pengével ellátott kasza, a kemény fű vágására alkalmas.

²⁾ Pesztrjagy Bawlowsky szerint bunte od. blaugestreifte Hanfleinwand, Usakov szerint goromba, különböző színű fonalból készült pamutzövet, színesalapú fehérmintás, vagy fehér-alapú színes mintás szövött anyag.

³⁾ Az orosz parasztok hosszú, öves, elől kaposos, ujjatlan, vagy bevarrott ujjú, válldíszítéses ruhája.

sajátos művészete, amely házi szükségleteire fölhasználja a fát s művészileg meg tud munkálni minden ágat, minden hajlatot.

A népművészet is gazdagon és sokoldalúan van képviselve. A kötött gyapjúholmik: övek, harisnyák, ujjas és ujjatlan kesztyűk élénk színeikkel és gazdag díszítmenyekkel lepnek meg. Bemutatják a vászonnyomás mintáit, a nyomódúcot és a nyomópárnát. A mintás szövést vörös fonallal mintázott vásznak képviselik. A szücsmesterséget bőr-, irha- és szarvasbőrkészítmények, zacskók, zsákok, kesztyűk, sapkák, szőnyegek stb. mutatják be. Nagy anyaggal szerepel a fafaragás is.

A kiállítás erős zsufoltsága ellenére sem világítja meg kellőképpen a komi nép életét és kultúráját. Igen sajnálatos, hogy nem mutatják be a munkafolyamatokat: a szövés-fonást, az agyag- és faedények elkészítését.

(V. Belicer beszámolója nyomán Sz. E. 1946. 4. szám 222.)

A Mordva Autonóm Köztársaság múzeumának gyűjtőtevékenysége.

A múzeum gyűjtőmunkája alapításakor, 1918-ban indult meg. Az elmúlt, viszonylag rövid idő alatt jelentős gyűjteményre tett szert a vidék történetére vonatkozólag. Körülbelül 10.000 db. tárgyat gyűjtött, közülük egyes tárgyak és kollekciónak nagy tudományos értéket képviselnek s jelentőségük messze túlnő a Mordva Autonóm Köztársaság határain. Bizonyos tárgyakat állami nyilvántartásba vesznek s szerepelni fognak az ország múzeális kincseiről készült összesített tudományos katalógusokban.

A múzeum vagyonában jelentős értéket képvisel a néprajzi gyűjtemény. A ruházat, hímzések, háztartási tárgyak, mezőgazdasági munkaeszközök világos képet adnak a lakosság multibeli életéről. A XVII. századi perzsa fegyverek, keleti edények, szövetek, szőnyegek, a keleti kereskedelmi kapcsolatok mellett bizonyítanak. A múzeumnak szép kép- és porcellángyűjteménye is van.

Az anyaggyűjtés leglényegesebb módját a múzeum által szervezett expedíciók jelentik. A múzeum dolgozói rendszeresen szállanak ki olyan körzetekbe és falvakba, ahol feltehetőleg múzeális értékű tárgyak vannak. A tyangu-sevzski körzetben találtak egy XVIII. századi boronát és több mint 20 nyomódúcot, amelyekkel a mintát nyomták a háziszövésű anyagok és kendők festésekor. A köztársaság falvaiban több mint 700 néprajzi tárgyat gyűjtöttek (ruha, lábbeli, házi- és mezőgazdasági eszközök) 2—300 évvel ezelőttről. A volt földesúri kastélyokból meglehetősen sok régi képet és szobrot szedtek össze. A múzeum más lehetőséget is kihasznál. Több értékes tárgyat a piacon vagy antikváriusoknál szereztek. Így jutottak a régi gyárak fayence- és porcellánkészítményeihez. A még 1917 előtt leállt tyemnyikovi üzemek által készített tányérok, tálak, teáscészék igen jól kiállíthatók »a forradalom előtti mordva föld ipara« című részen.

A múzeum nem végezheti az anyaggyűjtést csupán saját együttese erejéből. A kérdések teljesebb tanulmányozása és nagyobb terület felkutatása érdekében a munkásság, az értelmiség és iskolások köréből is von be munkatársakat. Az aktíva segítsége igen jelentős a múzeum munkájában.

A múzeum munkatársai sok fáradságot fordítottak arra, hogy felkutassák a ruzajevkai munkások 1905-ös felkelésével kapcsolatos tárgyakat. A munkások annak idején maguk készítették vágó- és szűrőfegyvereket a küzdő munkáscsapatok számára. Ezeket Ruzajevka állomás állomás kovácsműhelyében kovácsolták.

A múzeum munkatársai találtak még olyan öreg munkásokat, akik résztvettek a felkelésben. Az ő segítségükkel felkutatták a kovácműhelyt, ahol a fegyverek készültek, megtalálták azokat a helyeket, ahol a felkelés leverése után elásták az épenmaradt fegyvereket. Az események résztvevőinek útmutatása alapján, a múzeum munkatársai felvázolták a kovácműhely belsejét, rekonstruálták azokat a körülményeket, amelyek közt 1905-ben a munka folyt. A ruzajevkai vasúti állomás területén végzett ásások kiegészítették a múzeum állományát olyan szűrő-vágó fegyverekkel (tőrök, pikák stb.), amelyeket a felkelés idején használtak a munkások. Véletlenül előkerültek a szaranszki hulladékanyaggyűjtő térségében oly bilincsek, amelyeket a cári időben a bűnösökre, köztük a politikai foglyokra is, vertek.

Sok tárgyhoz jutott a múzeum látogatóinak kikérdezése útján is. A múzeum munkatársai így időnként olyan címekeket kaptak, ahol értékes tárgyakat találhattak. Ezúton szereztek meg primitív varrógépeket, amelyeket sok évtizeddel ezelőtt importáltak külföldről Oroszországba. Elsőkészítményű Edison-fonográfokat hanglemezekkel együtt, három XVIII. századbeli puskát stb.

A Honvédó Háború idején a múzeum szoros kapcsolatot tartott fenn azokkal az emberekkel, akik a frontról Szaranszkba értek. Általuk a múzeum sok kiállítási tárgyat szerzett az »1941—45-ös Nagy Honvédó Háború« című osztálya számára. A Mordva Kultúra és Nyelv Intézetével együtt a múzeum is gyűjti a mordva föld fiait, a Szovjetunió hősei által végbevitt katonai hőstettekről, a háború alatt a fronton, vagy a hátorszáiban rendjellel kitüntetettek-ről szóló cikkeket, elbeszéléseket, életrajzokat, fényképfelvételeket és arcképeket. A múzeumnak több mint 70 színes arcképe van a mordva köztársaság híres embereiről.

A több mint 30 évi fáradságos tudományos és gyűjtőmunka meghozta gyümölcsét. A Mordva Autonóm Köztársaság múzeumának megvannak az eszközei arra, hogy szemléletesen bemutassa, milyen óriási a távolság a forradalomelőtti mordva föld, a nyomor és éhség földje és a mai Mordva Autonóm Köztársaság, a szabad kolhozparasztok és az ipari vállalatok országa között.

(D. D. *Annfaiov* beszámolója nyomán 1947. I. szám 213.)

Bulgária

A néprajzi múzeumok ügye a Bolgár Népköztársaságban.

Bulgáriában a múltban egyetlen állami néprajzi múzeum működött: a Nemzeti Néprajzi Múzeum Szófiában; ezenkívül néhány kisebb-nagyobb néprajzi gyűjtemény a vidéki városi múzeumokban (Plodviv, Varna, Lovecs, Szvistov, Koprivstica, Karnobat, Kazalnak és Szamokov). Ezek a vidéki gyűjtemények azonban igen jelentéktelenek voltak, főként helybeli szótteseket, hímezéseket, ezüst női ékszereket s más, kevésbé jelentős tárgyakat mutattak be. Gyűjtőkörük ezzel le is zárult, csak Karnobatban és Szvistovban állítottak ki néhány népviseleti darabot is. Vidéken a néprajzi munkának abban az időben nem volt központja, szabadjára engedett, elszört magánkezdeményezések képviselték a néprajz iránti érdeklődést. A kezdeményezők — tanítók, művészek, gyógyszerészek — általában műkedvelők voltak a néprajz területén, állami támogatást nem kaptak, sőt még a helyi közigazgatási hatóságok sem segítették őket. A gyűjtemények — a nagyobb, archeológiai jellegűekkel együtt — a helyi olvasókörben találtak menedéket, ott kaptak egy-két szobát, inkább raktározás, mint kiállítás céljaira.

1944 szeptember 9-e után, amikor a Népköztársaság megalakult és a Hazafias Front vette kezébe a hatalmat, szemmel látható változás történt a

múzeumkérdés néprajzi vonalán is. 1946-ban a Nemzeti Néprajzi Múzeumot a többi társadalomtudományi jellegű múzeummal, a Nemzeti Régészeti és a vidéki múzeumokkal, az összes színházakkal, operákkal, a rádióval együtt, az újonnan fölállított Művészeti és Tájékoztatásügyi Minisztérium alá rendelték. A Néprajzi Múzeum megszűnt másodrendű intézmény lenni, feladatai egysorba kerültek a hasonló tudományos intézményekkel.

A múzeumok, s így a néprajzi múzeum irányában megnyilvánuló gondoskodás kitűnik abból a körülményből is, hogy a trnovoí, varnai, sumeni és szvistovi múzeumok a tájékoztatásügyi minisztérium alá rendelve, állandó, minősített státusba kerültek s mindegyikben megnyílt az önálló néprajzi osztály. A szofiai-val és plovdivival együtt, így hét nemzeti múzeum létesült az országban.

1948. év kezdetétől, a tudományos intézmények központosításával, a Nemzeti Néprajzi Múzeum a Bolgár Tudományos Akadémia kötelékébe tartozik és Néprajzi Múzeum néven, az »Etnográfiai Intézet és Múzeum«-osztály egyik részét alkotja. Így összpontosították a tudományos kádereket is, melyek eddig részben az Akadémia mellett működő Néprajzi Intézetben és a Tudományos és Művészeti Tanács vezetése alatt működő Nemzeti Néprajzi Múzeumban dolgoztak. Ezzel kiküszöbölték a két intézet munkakörében előforduló azonosságokat: pl. a néprajzi archivum anyagának egyszerre két helyen való gyűjtése; a kiadások, publikálások pedig most egységesen, a Tudományos Akadémia védnöksége alatt történnek stb. Az összevonás harmadik fontos eredménye, az intézet két részének tervszerűbb és eredményesebb pénzügyi ellátása.

A vidéki múzeumok (államiak és nemállamiak) továbbra is a községek kezelésében maradnak, tudományos vonatkozásban pedig a Tudományos Akadémia mellett létesült Művészeti és Kultúrtaács közvetlen irányítása alá tartoznak. Hogy ez a szervezési forma mennyire célszerű, azt a legközelebbi idők gyakorlata meg fogja mutatni.

Hr. Vakarelszki

NÉPRAJZI HÍREK

A népi tánc-kutatás két esztendeje.

Bármely néprajzi jelenség tudományos vizsgálata csak akkor lehet eredményes, ha tárgyát történelmileg előállott társadalmi produktumnak tekinti. Ehhez kell minden területen alkalmaznia vizsgálati módszereit. A tánc-kutatás esetében többetként járul még ehhez a követelményhez a vizsgálandó jelenség összetett volta, mely a maga teljességében (mozdulat- és zenei anyagában, valamint etnológiai tartalmában) csak hasonlóképpen összetett vizsgálati módszerrel ragadható meg.

Amikor a népi tánc-kutatás legújabb korszakának eredményeit mérlegre óhajtjuk tenni, a fentiekre figyelemmel, vissza kell tekintenünk arra a kezdeményezésre, mely a mai követelményeknek megfelelő tánckutató munka alapvetésének tekinthető.

Évtizedes munkásság foglalataként jelent meg 1924-ben *Réthei Prikkelnek* a magyarság táncairól szóló monográfiája. E mű vitathatatlan érdeme a magyar táncra vonatkozó régebbi művelődéstörténeti anyag feltárása, s az addigi szakirodalom eredményeinek áttekintése. A tárgy fentebb kívánatosnak jelzett teljes megragadását azonban — a szerző egyéniségében s szaktudományunk akkori fejlettségében rejlő okok miatt — nem hozhatta meg.

Réthei Prikkelnek még kevés korabeli élő táncanyag állott rendelkezésére, s a még szinte élőnek tekinthető multszázadi népi táncanyagról szóló közléseket alig vette figyelembe. Az élő tánc hagyomány beható elemzése nélkül pedig sikerrel nem vállalkozhatott arra, hogy a népi táncélet egykorú és

történelmi feljegyzésekből ismert jelenségeinek a népi társadalom életében elfoglalt szerepét megvilágíthassa. Korát megelőző társadalmias látást nem is kívánhattunk volna tőle. *Réihei Prikkel* zeneileg s koreohistóriailag sem volt a tárgy megkövetelte mértékben képzett. Anélkül, hogy elmarasztalni akarnók, meg kell állapítanunk, hogy nem volt képes teljes mértékben megfelelni sokrétű feladatának. Az ő korában más sem lett volna képes erre. Ha gondolt volna is *Réihei Prikkel* a mozdulatmegörökítés korszerű módjaira, — a századvég óta fonográffal dolgozó zenefolklor-kutatás példája inspirálhatta volna — a technikai eszközök anyagi feltételek híján nem alkalmazhatta, a sztenokoreográfia, a táncmozdulat kottázása pedig még nem állott a tudományos használhatóság kellő fokán.

Komoly lépést jelentett a korszerű kutatómódszer felé a huszas évek második felében népi táncaink mozgóképen való megörökítése. Az első magyar táncnéprajzi filmet *Gönyey Sándor* készítette 1926-ban Kaposvárott.¹⁾ *Gönyey* a harmincas években tervszerűen folytatta a táncfilmzést. 1932 óta több alkalommal közölt olyan táncleírásokat (az elsőt, a tiszapolgári csapásolását, a Népünk és Nyelvünk hasábjain²⁾), amelyekben, valamelyes néprajzi jellemzés mellett, a mozgókép legjellemzőbbnek ítélt kockáiról készített fényképekkel és rajzokkal igyekezett megörögzíteni a mozdulatanyagot is. Igen értékes dokumentációs anyagot nyújtó táncfilmjei azonban nélkülözik a filmre vett táncokhoz tartozó tánczene szakszerű megörögzítését³⁾ és a táncnéprajzi

anyag mélyrehatóbb felgyűjtését, s megszenvedik azt, hogy szerzőjük nem volt képzett koreografus.

Gönyey többesztendőös táncgyűjtő tevékenységének tapasztalatai, kiegészülve szerzőtársának, *Lajtha* Lászlónak a zenefolklor-kutatás során szerzett beható anyagismeretével és invenciójával, a tánc kutatás ügyét előrevívó módon érvényesültek a Magyarság Néprajzának (1937.) a táncról szóló fejezetében.⁴⁾ Nem szándékozunk itt ez összefoglaló és mégis úttörő tanulmányt minden vonatkozásában értékelni, csak a kutatómódszer tekintetében legtanulságosabb vonásait emeljük ki. Áttekintésükben novum az egyes táncfajták elkülönítésére és etnológiai értékelésére irányuló törekvés, valamint annak a módszertani elvnek hangoztatása és részleges alkalmazása, amely szerint a népi tánc különféle összetevőit (zene, mozdulat, szokás, öltözet stb.) egységükben kell vizsgálni. Táncleíró módszerük a *Gönyey* által már korábban alkalmazott, ábrákkal és szavakkal való leírást, amelynek plaszticitását növeli a mozdulatot kísérő dallamanyag behatóbb figyelembevételével. Az általuk ismert élő táncanyagot számbavéve — a népzene gyűjtésre hivatkozva — hangsúlyozzák a tervszerű, hangosfilm alkalmazásával egybekapcsolt gyűjtőmunka fontosságát.

S valóban, a helyes kutatómódszer kialakítására a magyar népzene gyűjtés példája és *Bartók* Béla tanítása adhattott volna már korábban indíttatást. *Bartók* 1936-ban megjelent módszertani munkájában⁵⁾ hangsúlyozza a szakszerű népzene gyűjtéshez elengedhetetlenül szükséges (fonetikai, koreográfiai, folklorisztikai, szociológiai, településtörténeti és zenei) szellemi felkészültség fontosságát, s a megoldhatatlannak látszó kérdés megoldására

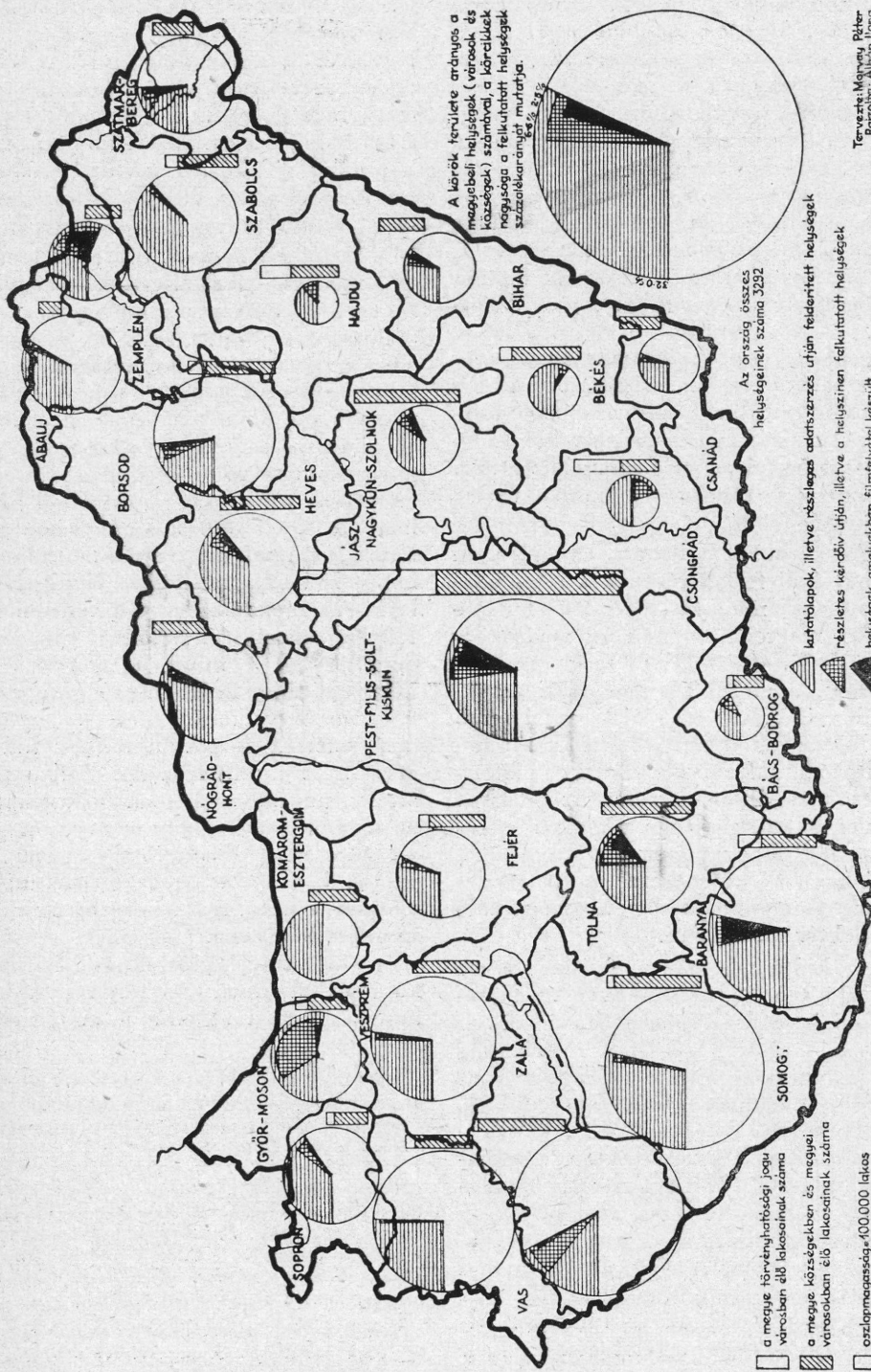
¹⁾ A kézhajtásos felvevő géppel készített kb. 10 m-es normálfilm a Néprajzi Múzeumban van.

²⁾ *Ébner Sándor*: A tiszapolgári csapásolás, *Népünk és Nyelvünk*, IV (1932), 77—81.

³⁾ A jövő kollektív munkája felé mutató szerencsés eset a kunszentmiklósi táncleírás (*Gönyey Sándor*: *Kun táncok*, *Ethn.* XLVII. (1936) 214—218.), amelyhez képzett zene-folklorista jegyezte le a táncdallamot.

⁴⁾ IV. 85—149.

⁵⁾ Miért és hogyan gyűjtünk népzene? 4—5.

karatólapok, illetve részleges adatszűrés után feldarabított helységek részletes leírás útján, illetve a helyszínen felkutatott helységek helységei, amelyekben filmfelvételek készült

A magyar népi táncoktatás eddigi eredményei.

a munkaközösségi kutatómódszert ajánlja. (Az ő esetében legalább a zenefolklorista és a nyelvész együttműködését.)

Molnár István többszertendős táncgyűjtő tevékenységét összefoglaló 1947-ben megjelent művében (Magyar Táncagyományok) a gyűjtött anyag megörökítésére a filmszalag mellett már a fonográfot is használatba vette.

Gönyey Sándor és Lugossy Emma Magyar népi táncok c. műve (1947) már közös munka terméke. Gönyey régebben gyűjtött (jórészt csak szavakkal lejegyzett) párostáncait Lugossy Emma, a táncírás magyarországi meghonosítója, a *Lábán—Knutst-féle* táncírással írta át, s ezzel közrebocsátotta a korszerű tánckutató munka utolsó hiányzó feltételét.

A korábbi kutatás módszertani tanulságai felismerésének s a munkaközösségi munkát biztosító kutatókeret megteremtésének érdeme Ortutay Gyulánéé. Ő találta meg a Néptudományi Intézet néprajzi szakembereiben azt a bázist, amelyen a kollektív módszerű, korszerű, tánckutató munka nyugodhatik, s biztosította az általa létrehozott Magyar táncmunkaközösség (s a később ebből kisarjadt Magyar Táncszövetség) táncíráshoz értő koreografus munkatársainak közreműködését a meginduló kollektív munkában.

A kultuszkormány, felismerve az induló munka tudományos és társadalmi jelentőségét, megadta a szükséges anyagi támogatást a nyersanyag és a munkaeszközök (filmfelvevő és leadó, valamint »vágó«-berendezés, magnetofon, lemezvágókészülék, fényképezőgépek) beszerzésére, a kiszállások költségeire, s adminisztratív munkakerőt is bocsátott rendelkezésre.

Megalakultak a kutatócsoportok. Egy-egy csoport négy munkatársból állott. Az etnográfus feladata volt a terepen a táncok és táncosok felkutatása, s a népi táncélet jelenségeinek

leírása. A koreografus munkatársnak a felkutatott táncok táncírásos lejegyzésének feladata jutott. Ehhez csatlakozott a zenefolklorista munkája, mely nemcsak a táncdallam megörökítésére, hanem a népi tánczeneélet teljes felkutatására irányult. A felkutatott táncokat a filmoperatőr munkatárs örökítette meg mozgóképen.⁶⁾

A mozdulatmegörökítés filmfelvételes módját kiegészítette a *Lábán—Knutst-féle* táncírási módszer. A film (akárcsak a fonográf-henger, vagy a hanglemez a népzene-kutatásban) hiteles dokumentul szolgál a táncok tudományos tanulmányozásához. Emellett azonban szükség van a mozgás általános érvényű törvényszerűségeire épített, analitikus táncírásra is, amellyel bármely tánc, a »többszólamú« csoportos tánc is, nemcsak motívumaiban, hanem kompozicionális teljességében is, a legkisebb mozdulategységig teljes mértékben rögzíthető. Szükség van erre egyrészt azért, mivel a mozgóképen a felvevőgép irányában eső mozgások nehezen figyelhetők meg, másrészt, mert enélkül a mozdulatanyag tudományos tanulmányozásra alkalmas hiteles publikációja nem valósítható meg. A táncírás nagy előnye, hogy — akárcsak a dallamkóta — bármely nyelvű hozzáértő által egyértelműen visszaolvasható. Ha fel is vethetők vele szemben kifogások⁷⁾ (ilyenek a fonetikus beszédlejegyzéssel és dallamkótával szemben is felvethetők), mindenesetre a táncírás a ma ismert

⁶⁾ A kutatócsoportok tagjai az alábbiak voltak: Etnográfusok: *Belényessy Márta, Bereczki Imre, Gönyey Sándor, Kaposi Edit, Morvay Péter* és *Vajkai Aurél*. — Táncíró koreografusok: *Bene Zsuzsa, Hermann Anna, Lugossy Emma, Merényi Zsuzsa, Rábai Miklós, Szentpál Mária* és *Szentpál Olga*. — Zenefolkloristák: *Kerényi György, Manga János, Vargyas Lajos, Vass Lajos, Vig Rudolf, Volly István* és *Vujicsics Tihamér*. — Filmoperatőrök: *Erdős Lajos, Gönyey Sándor, K. Kovács László, Lugossy Emma* és *Teuchert József*.

⁷⁾ Vö. *Lajtha* Lászlónak a Néprajzi Társaság felolvasó ülésén elhangzott előadásával.

legtökéletesebb mozdulatmegrögzítő módszer, és használatára feltétlenül szükség van.⁸⁾

A tánczene megrögzítése, ugyancsak a terepen, kezdetben hangjegyes lejegyzéssel és fonográffal történt, később pedig magnetofonnal, amelynek felvevődrótjáról, a dallamanyag az archívális megőrzés számára, később decelit — vagy kemény hanglemezeze került át. A filmfelvétel, sajnos, egyelőre csak 16 mm-es szürke némafilmen készült. A könnyebb tanulmányozás céljaira részlet- és lassított-felvételekkel, s esetenként egyszerre két felvevőgép alkalmazásával.

A meginduló tánc kutatás a kutatómódszer korszerűségével egyenrangú feltételnek tekintette a munka tervszerűségét és szerveztségét. Beilleszkedett abba a nagy számbavételbe, mellyel tudományunk áttekintette eddigi eredményeit és mulasztásait, s ennek megfelelően megkezdte a maga területén a néprajzos nemzedékek által sürgetett országos gyűjtést.

A rendelkezésre álló adatokra támaszkodva megindította az etnikai csoportok és vidékek táncgyűjtésének felgyűjtését, s emellett, a későbbi feltárás érdekében, a kutatási térkép fehér foltjain mélyfúrás jellegű vizsgálatokat kezdett.

A kétszintű munka eredménye a zemplénmegyei Bodrogköz, a tolna-megyei Völgységbe telepített bukovinai székelység, a pestmegyei Galgavölgy s a három borsodmegyei matyó község táncéletének teljes felkutatása, továbbá többé-kevésbé előrehaladott gyűjtés a Csallóközzel határos Szigetköz, a Rábaköz, Göcsej, Somogy, az abauj-megyei Cserehát, a Mátraalja, a XVIII. századi telepítésű pestkörnyéki falvak, a Kiskunság, a Nagykunság s Békés területén. A monografikus célú kutatás tizenkilenc hazai tájegységet, illetve etnikai csoportot érintett, s nemcsak

a magyarság, hanem a hazai nemzeti-ségek táncgyűjtésének megismerésére is irányult. Ez utóbbi a hazai román táncgyűjtés kutatásával indult meg.

A kutatócsoportok terepmunkáját, a munka meggyorsítása és tervszerűségének biztosítása érdekében, előkészítő, felderítő célzatú adatszervező tevékenységgel kellett kiegészíteni. Kereken 1300 táncra vonatkozó adatközlést produkált a fokozatosan kiépített országos gyűjtőhálózat. Másfél-estendős munka során — a negatív közléseket figyelmen kívül hagyva — 1065 helységből, az ország helységeinek közel egyharmadából, érkeztek be a helyi táncokra és táncéletre vonatkozó adatok. Olyan eredmény ez, amely kiterjedésével és eloszlásával példa nélkül áll a magyar néprajzi gyűjtések történetében. A kutatócsoportok kétszintű terepmunkájának és a másféléves archívális adatgyűjtésnek eredményeit összefogva, a tánc kutatás most tárgyalt korszakát (a későbbben indult és korábban befejeződött, 430 helységet érintő 48-as néphagyománygyűjtéssel együtt) az *Ortutay Gyula* által inaugurált országos néprajzi gyűjtés⁹⁾ első megnyert hadjáratának kell tekintenünk.

A kutatómunkával párhuzamosan már korán megindult a gyűjtött anyag feldolgozása is. Ezt megelőzőleg szükségesnek látszott az eddigi szakirodalom áttekintése és újraértékelése. E sorok írója végezte el ezt a Néptudomány Kézikönyve számára készült, kéziratban maradt tanulmányában. A kutatócsoportok befejezett munkáiból három táji táncéletmonográfia készült el, és vár kiadásra, *Kaposi Edit*, *Szentpál Mária* és *Vass Lajos* közös munkája a Bodrogköz, *Belényessy Márta*, *Vargyas Lajos* és *Szentpál Olga* műve a Bukovinából hazatelepített

⁸⁾ Vö. Lugossy—Gönyey i. m. Magyarázat atáncíráshoz, 83—95.

⁹⁾ Vö. *Ortutay Gyula*: A mai magyar belső vándorlás és a néprajzi kutatás. Két előadás, 1947. 43—83.

csángók, és Gönyey Sándor, Lugossy Emma, Manga János, s Volly István közösségi munkájának terméke a Galgavölgy táncéletéről.

A folyó év elejére már a gyűjtőhálózat adatanyaga is annyira felduzzadt, hogy alkalmasnak mutatkozott a tipológiai rendszerezésre. A kicédulázott táncadatok kataszter földrajzi és táncfajok szerinti csoportjaiba rendeződtek s — amennyire a közlések ezt lehetővé tették — etnológiai és koreológiai meghatározást nyertek.

E koreológiai tevékenység előmunkálatának tekintendő még az a munkaközösségi munka is, melynek során megtörtént a korszerű archivális tárolás és feldolgozás alapjául szolgáló adattári lapok, s ebben a koreológiai elemzés szempontjainak kidolgozása. A táncelemzőlap fogalmainak definiálásával készült »fogalomszótár« egyúttal a szaktudományi munkában nélkülözhetetlen egységes terminológia kialakításának alapvetése volt.

Szükségesnek tartjuk itt kiemelni, hogy a tánc kutatás most tárgyalt kor-

Galgahévízi karikázó $\text{♩} = 144$

15'

Kül-son-ly a palános-ko-ló - je. Bóni legényemre meg-látó - ra. Folyam-ly meg-látó-ly egy bar - na. Hon-lo - ká - ra gondvá-ros a ha - ja. A - lig vé - rem, hogy ne-vel-je-tem. Hogy a-lyan pá-ros csillog-roggyon. Hogy a-lyan pá-ros csillog-roggyon. Ki - sárj a - ra a me-re-tilm kopó - ja.

$\text{♩} = 180$

42'

Lában—Knut-féle táncírással megörökített népi tánc. Galgahévíz (Pest m.) 1949.

szaka nem volt az élettől elvonatkoztatott öncélú tudományos munka. Az új tánc kutatás, a Bartók—Kodály-nemzedék korszakalkotó népzene-gyűjtő és feldolgozó példájától indítva, egy hatalmas tudományos adatgyűjtés lehetőségét látta maga előtt, de felismerte és szolgálni akarta a felszabadulás után kibontakozott, a színvonalas tömegkultúra kialakítá-sát munkáló népi táncmozgalom hiteles népi táncanyag szükségletét, s megalapozni szándékozott azokat a törekvéseket, amelyek egy a népi tánc-kincsből megújuló, korszerű tartalmú nemzeti műtánc kultúra kialakítására törekedtek, s amelyek a szomszédos államok közül elsősorban a Szovjet-unióban és Bulgáriában, de Romá-niában, Csehszlovákiában és Lengyel-

országban is, már komoly eredmé-nyekre hivatkozhatnak.¹⁰⁾

Tánc kutatásunknak éppen erre az igényre hivatkozva sikerült megszer-veznie a társadalom (elsősorban a népi táncmozgalomba bekapcsolódott falusi fiatalság s a parasztság idősebb nemzedékének az ügy jelentőségét megértő egyedei) segítségét a népi-táncok felderítésében és gyűjtésében.

A társadalom segítő munkáját a tudományos tánc kutatás két éves kor-szakának munkatársai máris viszonzni tudták. Az iskolai táncoktatás céljaira

¹⁰⁾ Vö. Georg Gojan: A nemzeti balett. A Szovjetunió népeinek színházai c. mű (Moszkva, 1946.) kéziratos fordítása a Népzene-tudományi Intézet könyvtárában. L. még Igor Mojszejevnek a Világifjúsági Találkozó alkalmával Budapesten tartott előadását és az ugyanakkor megrendezett nemzetközi koreo-grafus értekezlet jegyzőkönyvét.

készült *Szentpál* Mária folyó évben megjelent *Gyermektáncok* c. tankönyve, mely jórészt a táncukató munkaközösség tagjainak gyűjtéseiből vette anyagát. Sajtó alatt a munkaközösség két tagjának, *Lugossy Emmának* és *Gönyey Sándornak*, a nagyközönség érdeklődésére is számot tartó *Leánytáncok* c. munkája, melynek táncanyaga jórészt kettőjük galgavölgyi gyűjtéséből származik. A felállítandó táncszakiskola készülő tánckönyvének táncanyaga is főleg a Néptudományi Intézet táncarchívumából került ki. A táncmozgalom és a szaktudomány ügyét egyaránt óhajtja szolgálni e sorok írójának sajtó alá rendezés állapotában levő munkája. A magyar tánc kutatás olvasókönyve, amely a tárgyra vonatkozó irodalmat teszi hozzáférhetővé szövegkritikai kiadásban, a kezdetektől századunk elejéig.

Tánc kutatásunknak ezen korszaka jelentős eredményeit áttekintve, hangsúlyoznunk kell, hogy az elvégzett munka csak kezdet. Széles alapvetés, amelyre tervszerűen építeni lehet. Az adattári anyag feldolgozásából adódó problémák csak szükségesebbé teszik az országos felderítő gyűjtés folytatását. Az egyes tájegységeken megkezdett kutatások befejezése után új vidékek monografikus feldolgozása kell, hogy következzen. Közölt munkatérképünkön az adatgyűjtés révén felderített és a filmes kiszállással felkutatott területek aránya megmutatja, hogy mely vidékeken ígérkezik legeredményesebbnek a kutatás folytatása. Az eddig gyűjtött anyag birtokában megindulhat az elmélyültebb koreológiai munka, a motívumkincs rendszerezése, a táncfajok koreológiai elkülönítése, s ezek alapján később a máris sejtett táncdialektus-területek határainak kirajzolása.¹¹⁾ Mind a koreológiai, mind a néprajzi értelmezéshez

¹¹⁾ Vö. Viktor *Irving*: Tyeatr No. 5. 1941. *G. Gojan* i. m. 47. L. még *Curt Sachs*: *Eine Weltgeschichte des Tanzes*, Berlin, 1933.

szükség van a táncra vonatkozó lappangó történeti anyag feltárásának folytatására.¹²⁾

A remélnél már eddig is jóval gazdagabbnak mutatkozó magyar táncanyag egy öt éves gyűjtési terv végrehajtása során teljesen felkutatható. Minden remény megvan arra, hogy e terv megvalósultával zenefolklor kutatásunkéhoz hasonló méretű és jelentőségű anyaggal gyarapodik a magyar és az egyetemes néprajztudomány.

Morvay Péter

Néprajzi előadások a budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán: 1948/49 II. félév.
 Dr. *Vajda László* mb. előadó: Egyetemes néprajz: A világ népei. Heti 3 óra. Egyetemes néprajz, összehasonlító ergológia. Heti 2 óra. Egyetemes néprajzi gyakorlatok. Heti 2 óra. Egyetemes néprajzi gyakorlatok. Heti 2 óra.
 Dr. *Vargha László* mb. előadó: Magyar népi építkezés. Heti 1 óra. Dr. *Tálas István* mb. előadó: Magyar néprajzi gyakorlatok. Heti 1 óra. Magyar népi gazdálkodás. Heti 3 óra. Magyar néprajzi gyakorlatok. Heti 1 óra. Dr. *Ligeti Lajos* ny. r. t.: Mongol néprajzi kérdések. Heti 1 óra. Dr. *Szendrey Ákos* mt.: Évnegyedes szokások. Heti 2 óra. Dr. *Dégh Linda* mb. előadó: Folklorisztikai alapvetés. Heti 2 óra. Dr. *Rajeczky Benjámín* mb. előadó: Collegium Musicum. Heti 1 óra.

Az előadások az Egyetemi Néprajzi Intézetben tartattak.

1949/50. I. félév. Dr. *Vajda László* mb. előadó: Egyetemes néprajz: A világ népei. Heti 3 óra. Múzeológiai proszeminárium. Heti 4 óra. Összehasonlító néprajz. Heti 2 óra. Összehasonlító néprajzi gyakorlatok. Heti

¹²⁾ E munka támogatására a Magyar Táncszövetségben tánc történeti munkaközösség alakult, amely vállalkozott a mult századi folyóiratokban és más régi forrásokban a népi táncokra vonatkozó szétszórt adatok összegyűjtésére.

2 óra. Az etnológia polgári irányai. Heti 1 óra. Dr. *Tálas István* mb. előadó: Magyar néprajzi alapvetés. Heti 3 óra. Múzeológiai proszeminárium. Heti 4 óra. Magyar néprajz. Heti 3 óra. Magyar néprajzi gyakorlatok. Heti 2 óra. Dr. *Ligeti Lajos* ny. r. t.: Fejezetek a mongol néprajzból. Heti 2 óra. Dr. *Szendrey Ákos* mt.: A népszokások tárgyi anyaga. Heti 2 óra. Dr. *Diószegi Vilmos* mb. előadó: Szibéria népei. Heti 2 óra. Dr. *K. Kovács László* mb. előadó: A finnek néprajza. Heti 2 óra. Dr. *Dégh Linda* mb. előadó: Folklorisztikai alapvetés. (Gyakorlati mesekutatás.) Heti 2 óra.

Az előadások színhelye az Egyetemi Néprajzi Intézet, a gyakorlatoké a Néprajzi Múzeum.

Néprajzi előadások a szegedi egyetemen. 1948/49. II. félév: *Eperjessy Kálmán*; A magyar falu története (heti 2 óra). *Bálint Sándor*: Magyar tájak néprajza (heti 2 óra). *Bálint Sándor*: Bevezetés a néprajztudományba (heti 2 óra). *Bálint Sándor*: Néprajzi gyakorlatok (heti 1 óra). *Szeghy Endre*: A Dunántúl népzeneje (heti 1 óra). *Szeghy Endre*: Népzenei szeminárium (heti 1 óra).

1949/50. I. félév: *Bálint Sándor* ny. r. tanár: Népköltészet és néphagyományok, heti 1 órában, Magyar népi epika, heti 3 órában, Szeged néprajza, heti 1 órában. Néprajzi gyakorlatok, heti 1 órában. *Csefkó Gyula*: ny. rk. tanár: A szólás-tan alapvonalai, heti 1 órában. *Temesi Mihály* m. tanár: A népnyelv és népi műveltség, heti 1 órában. *Nyiri Antal* mb. előadó: Néprajzi alapismeretek, heti 1 órában. *Ujszászy Kálmán* m. tanár: Bevezetés a mai magyar falu-irodalomba, heti 1 órában. *Tóth János* m. tanár: A magyar nagytájak házalakja, heti 1 órában.

A szegedi egyetem pályatetelei közül néprajzi vonatkozásúak: Jogtörténet-

ből: Egy magyar község jogélete 1848 előtt és után. Sebészettől: Népi sebészeti gyógyeljárások a szegedi tanyavilágban. Néprajzból: Tetszés szerint választható falu néprajza.

Néprajzi előadások a debreceni egyetemen. 1948/49. II. félév: *Gunda Béla* nyilv. rk. tanár: Az emberi települések néprajza (heti 2 óra). Bevezetés az általános néprajzba (heti 2 óra). Néprajzi szeminárium (heti 1 óra). *N. Bartha Károly* magántanár: Néprajzi alapismeretek (heti 2 óra). A magyarság néprajzi csoportjai (heti 2 óra). *Lükő Gábor* magántanár: Zenei nevelésünk és a keleteurópai zene-folklore (heti 2 óra). A folklore szerepe a szláv nyelvek iskolai tanításában (heti 1 óra).

1949/50. I. félév: *Gunda Béla* nyilv. rk. tanár: Népköltészet és néphagyomány (heti 1 óra). Néprajzi alapismeretek (heti 2 óra). A magyarság és a szomszéd népek néprajza (heti 1 óra). A települések néprajzi tanulmányozása (heti 1 óra). Néprajzi gyakorlatok (heti 2 óra). *N. Bartha Károly* magántanár: Néprajzi alapismeretek (heti 2 óra). *Csenki Imre*: Népzenei problémák (heti 1 óra).

Néprajzi Intézet a debreceni egyetemen. A VK. miniszter úr 1949 június hó 23-án kelt határozatával hozzájárult a debreceni egyetemen Néprajzi Intézet felállításához s az intézet megszervezésével dr. *Gunda Béla* egyetemi nyilv. rk. tanárt bízta meg. Az Intézet az ötéves néprajzi terv keretében első sorban a Tiszántúl kutatásával foglalkozik.

A Soproni Múzeum néprajzi szemináriumának tevékenysége 1947—49-ben. A Soproni Múzeumban létesült néprajzi szeminárium megalakulásáról, 1946-os évről az Ethnographia-Népelet már megemlékezett (1947. 1-2.

szám). Azóta tovább folytatja tevékenységét változó érdeklődés közepette. A szeminárium elsősorban a tanuló ifjúságnak szól és iskolában nem is volna hiány Sopronban, sokkal nehezebb azonban ezek érdekeit összehangolni, hiszen nemrégiben még a tanítás egyikben délelőtt, a másikban délután folyt. A tanuló ifjúság erős elfoglaltsága a szorgalmi időben kevés teret ad a szeminárium nagyobb tevékenységére, nyári szünet idején nehéz összehozni őket. Így — bár különösen 1948-ban felnőttek részéről is akkora érdeklődés mutatkozott, hogy előadásainkkal több ízben egyik szomszédos iskola dísztermét kellett igénybevevünk — mégis csak egy kisebb, 12—15 főnyi diákkörre szorítkozik a munka; az összejöveteleken előadások hangzanak el, tapasztalatok kicserélése, a múzeum néprajzi anyagának ismertetése; ez a munkarend. 1947-ben a következő előadások hangzottak el: A múzeum néprajzi anyaga (*Palotay Gertrud*), A fogfájás népi gyógyítása (*Csatkai Endre*), Régi halászat a Fertőn (*Kótai Albert*); 1948-ban: A néprajz célja és módszerei (*Végh József*), A magyar ház (*Tatay Jenő*), Rózsa Sándor a valóságban és a romantika tükrében (*Hetény János*); 1949-ben: Hany Istók, Mosolygó Sopronmegye. Népies gyógy módok. (Mindhárom előadást *Csatkai Endre* tartotta; a középsőt átvitte a Kossuthiparostanulótthonba is.) A szeminárium egyes tagjai élénk részt vesznek iskoláik népi előadásain is.

Csatkai Endre

A sárospataki főiskola faluszemináriumának 194/849. évi működéséből. A tárgyi néprajzi anyagról beszámolván, el kell mondani, hogy az elmúlt év folyamán főként bodrogközi tárgyakkal és ezek között is elsősorban kerámiai anyaggal gyarapodott a gyűjtemény. Ennek magyarázata abban van, hogy a pataki fazekasmesterségre vonatkozó

anyagunk kiállítása miatt ennek az anyagnak kibővítésére és lehetőség szerinti teljesséttételére koncentráltuk az év folyamán végzett gyűjtésünket.

Amennyire érdekesen alakult s elevenedett meg tárgyi néprajzi anyagunk gyűjtése (jelenleg 1236 katalogizált tárgyat tartunk nyilván), ugyanannyira jelentős változásról számolhatunk be szellemi néprajzi gyűjtésünk, általában pedig adalékgyűjtő munkánk területéről is. Eltekintve a szemináriumi helységek bővülésével kapcsolatban adódó berendezési és egyéb munkáktól, ennek az anyagnak a rendezésére összpontosítottuk munkánkat. Ennek eredményeképpen szellemi néprajzi adaléktárunk ma összesen 11.823 tétel adalékot tartalmaz 29.552 egész vagy félféves cédulán. Legjelentősebb tételek: a dalszöveg gyűjtemény 7991 (gyarapodás 828), hiedelem és babonaszokások gyűjteménye 7148 cédulán 705 tétel (gyarapodás 3448 cédulán 351 tétel). Igen értékesnek minősülő anyagunk, a parasztírások is külön gyűjteményé alakultak 65 (versgyűjtemény, próza, napló) tétellel és külön gyűjteményként vezetjük gyülekezetrajzi anyagunkat is, amely kicédulázás és feldolgozás után egész eddigi gyűjtőmunkánk gerincét fogja alkotni.

Egyéb gyűjteményeink is további szép gyarapodást mutatnak. Fénykép-gyűjteményünk szaporulattal 1561; mind érdekesebbé és értékesebbé váló tájképes * levelezőlapgyűjteményünk 914 új darabbal 3065; ujsághír- és cikkgyűjtésünk 127 új darabbal 1055; nyomtatványgyűjteményünk 180 új darabbal 1111; főleg iskola- és város-történeti szempontból figyelemreméltó meghívó- és műsorgyűjtésünk 33 újjal 154 tételt számlál.

Ezeknek a számoknak ellenére az a gyűjtő és feldolgozó munka, amely mögöttünk áll, még mindig csak részjelentőséggel bír szemináriumunk életében, amelynek értéke és értelme akkor fog kidomborodni, amikor ered-

ményeit beállíthatjuk a magyar református gyülekezetre és ezen belül a református emberre vonatkozó konkrét kérdések vizsgálatába. De ha egyszer el is jut idáig a fejlődés, a munka hangsúlya akkor is az összejöveteleken, a kiszállásokon és a könyvtár fejlesztésében megnyilvánuló nevelői feladaton lesz. Könyvtárunk tavaly 1861 kötetet számlált, ma pedig 188 gyarapodással 2059 művet foglal magában. Vele kapcsolatban, azontúl, hogy a kiviteli naplón összesen 686 tétel szerepel, az a legfontosabb jelenteni valónk, hogy a tanév folyamán elkészítettük teljes címkatalógusát és szakkatalógusának is nagyobbik felét. A könyvtárat értékesen kiegészítő kéziratár is tovább gyarapodott.

Ujszászy Kálmán

Szovjetunió

A Kalevala százéves évfordulójára. Száz éve annak, hogy megjelent a Kalevala teljes szövegének kiadása, a karéliai finn nép íratlan költészetének e kiváló emléke. 1908-ban Gorkij ezt írta róla: »A közösségi alkotás erejét mindennél ekesebben bizonyítja az, hogy századok százain keresztül az egyéni alkotás nem hozott létre semmit, ami az Iliással, vagy a Kalevalával felérne«.

A Kalevala százéves évfordulójáról, mint a karéliai finn nép nemzeti kultúrájának örömnepéről emlékezünk meg. A Kalevala megalkotásával nagy szolgálatot tett a világ kultúrájának. A sok nyelvre lefordított Kalevala egy csapásra a világirodalom tulajdonává lett.

A reakciós finn tudósok mind a mai napig sikertelenül azt bizonyítgatják, hogy a karéliai finn szovjetnép elődei nem lehettek képesek ilyen magasrendű költői mű létrehozására. A nacionalista finn folkloristák a törté-

nelem és a Kalevala tartalmának szemérmetlen elferdítésével elméletet alkottak arról, hogy a Kalevala dalai nyugatfinországi, sőt germán eredetűek.

E rosszindulatú rágalommal és ferdítéssel szemben vitathatatlan történeti tények állnak. A Kalevalát abban a formájában, ahogy most ismerjük, 1849 februárjában adta ki egy haladó gondolkodású falusi orvos, Elias Lönnrot. A népköltészet e nagy ismerője és értékelője, aki maga is parasztcsaládból származott, bizonyítja azt, hogy ő és más folkloristák a Kalevala legtöbb énekét »Orosz-Karéliában« (ma a Karéliai Finn Szovjetköztársaság Kalevala körzete) jegyezték fel. Ott születtek és az alkotó nép emlékezete féltve őrizte, szájról-szájra, nemzedékről-nemzedékre adta őket. Ezért az első, nem teljes énekgyűjteménynek, ami 1835-ben jelent meg, Lönnrot ezt a címet adta: »Kalevala, vagy Karélia ősi énekei«.

Nehéz megállapítani, milyen korban keletkeztek a Kalevala első runái. Mint más népek eposzaiban, a Kalevalában is a társadalmi fejlődés különböző korszakainak hatása rétegeződik. De a Kalevala éppen úgy, mint a bylinák, dalok és mesék, a nép sejtelseinek, várakozásának fenséges páthosát tolmácsolja. A Kalevalát a munka költeményének nevezhetjük. A természetet úgy ábrázolja, mint a munkahelyet, ahol az ember fáradtság, harc és nehézségek legyőzése közepette kivívja magának a szerencsét. A Kalevala énekeiben az egyszerű emberek mindennapi dolgairól, szokásairól, életmódjáról, a népnek a boldogulásért való harcáról van szó. A Kalevala főhőse a földműves, vadász és halász Vajnemöjnen, aki bölcs, határozott és vakmerő ember. Ő vezeti a Kalevala népének harcát a sötétség országa, Pohjola ellen. Nagy rokonszenvet kelt maga iránt Ilmarinen, az ügyes kovács, aki megcsinálja a csudálatos Szampót,

a világmunka eszközét, a csodalmalmot, amely

*Egy hombárral este tájba,
Eggyel öröl eleségre,
Mással öröl nyereségre,
Harmadikkal háztartásra.
(X. ének, 54. lap.)*

Imarinen kovács éppen úgy megtestesítője a nemes munkának, mint Lemminkejnen az ellenséggel való harcban a férfiaságnak, bátorságnak, rettenthetetlenségnek.

A Kalevala főtárgya a Kalevala népének harca Pohjola lakóival. A napfényes, életvidám Kalevalával a hideg, sötét Pohjola áll szemben. Kalevala lakói tisztelik a munkát, szorgalmat, ügyességet. A Kalevala minden hőse fizikai munkával foglalkozik, de nagyra értékeli a kultúrát és művészetet is. Pohjolában ellenben mindezt megvetik. Pohjola a varázslók országa, akik csak ártanak az embereknek. A legravaszabb és legveszedelmesebb varázsló Louhi, a Pohjola gazdasszonya. Irigység, kapzsiság, hatalomvágy irányítják cselekedeteit. Ravaszsággal megszerzi a Szampót és elrejtí a sziklában. A Kalevala hősei igazságos háborút kezdenek Pohjolával a Szampóért, saját népük érdekében, népük boldogulásáért harcolnak.

Kalevala és Pohjola harca Kalevala teljes győzelmével végződik. A munka, világosság és igazság dicső védelmezői legyőzik a sötétség országa embereinek önzését, mohóságát, alattomoságát.

Az utóbbi években egyes kiváló énekmondók, mint M. Michejeva, Je. Chamjalajnen, A. Kibrojeva, P. Ivánova, T. Perttunen sok új éneket költöttek a Kalevala témájára. Bennük a szerencsés, boldog és szabad szovjet nép hősi dolgait éneklük meg.

M. Michejeva az új Szampóról szóló dalában arról énekel, hogy a szovjet hatalomnak és a Bolsevik Pártnak hála, valóra válik a karéliei finnek távoli őseinek ábrándja a csodálatos Szampó-

ról. A nép nagy vezérei, Lenin és Sztálin vezetésével elnyerte a Szampót :

*Kijött a nap a felhő mögül,
A sötétből felemelkedett a hold.
Megjelent az új Szampó
És elkezdett magot örölni,
Elkezdett fehérkenyeret csinálni.
Mentek róla hírek délre,
Eljutottak északra is,
Hogy ismét megszületett a Szampó,
Hogy a szerencse eljött a néphez.
Rádió vitte a híret,
Ujság hordta szerteszéjjel.*

Nagy szeretettel énekel a költő Szovjet-Karélia munkás népének dicső csapatáról, a favágókról. Figyelmesen vizsgálja, mi újat hozott a szovjet hatalom a nehéz erdei munka megkönnyítésére és dalokat költ az erdőbe bevonult villanyfűrésztől :

*Hogy ledőljön a luc- és jegenyefenyő
Ezüstözött ágaival,
A favágók baltáikkal,
A fűrészes acélfűrészeivel,
Döntik a fát az új épületekhez.
Faháznak hosszú gerendát,
Kaleva fiai döntik a fát,
Aprítják a dicső hősök . . .
A traktor a parthoz viszi,
Folyóhoz a tutajfákat . . .
Aztán összeerősítik a boronákat
Tutajokká a Kémi folyón,
Hogy vigyék a fűrésztelepre,
A gyárba épületeknek.*

M. Michejeva dalokat költ a sztálini alkotmányról, a szovjetnépek barátságáról. Mély hálával énekel arról az emberről, aki a karéliei finn népet a Szovjetunió többi népével együtt a szerencsés, boldog élet felé vezette — a nagy Sztálinról :

*Minden határt megbékített,
Szabadságot biztosított
Kalevala völgyei közt,
A drága karél vidéken,
A széles nagy orosz földön.*

Szocialista hazája felett érzett hatalmas büszkeséggel ünnepli a karéliei

finn nép eposza országgraszoló megdicsőülésének százéves évfordulóját. Most valósággá vált, amiről őseink ábrándoztak. Szabadon és boldogan virágozik ki a karéliai finn nép élete a Szovjetunió népeinek testvéri családjában.

A Bolsevik Párt és a nagy Sztálin által vezetett karéliai finn nép a Szovjetunió minden népével együtt, a nagy orosz nép szüntelen támogatásával, hittel halad a kommunizmus felé.

I. Szjukijajnen

a Karéliai Finn Szovjetköztársaság minisztertanácsának elnökhelyettese.

(Az Izvesztija 1949 febr. 25. száma nyomán.)

A Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének ülése a gyarmati és elnyomott országok népei mai helyzetének tanulmányozására. Az 1949. febr. 2-4-én Leningrádban tartott ülést mind a tudományos körök, mind Moszkva és Leningrád közönsége nagy figyelemmel kísérte. A gyűlésen résztvettek a Keletkutató Intézet, a Nyelv- és Gondolkodástudományi Intézet, a Csendes-óceáni Intézet dolgozói, a Leningrádi Egyetem előadói, tanársegédei, diákjai, az Orosz Múzeum dolgozói stb.

Az ülést Sz. P. *Tolszov*, a Néprajzi Intézet igazgatója nyitotta meg és rámutatott arra, hogy milyen komoly feladat előtt áll az a néprajzos, aki a gyarmati és elnyomott országok népeit tanulmányozza. Hangsúlyozta *Tolszov*, hogy sohasem szabad elfelejteni azt, hogy Lenin és Sztálin úgy tekintik a gyarmati és elnyomott népeket, mint a forradalom tartalékerőit. Ezért az e népekkel összefüggő problémák kidolgozása főfeladatát képezi a szovjet néprajzosoknak. Ennek az ülésnek az a feladata, hogy ráirányítsa a figyelmet azokra a népekre, amelyeket az imperialisták mindjobban elnyomnak.

Ezután J. J. *Potekhin* (Néprajzi Intézet) tartott előadást »Az imperia-

lista gyarmati rendszer válságának kiszélesedése és a szovjet néprajz feladatai« címmel. Az imperialista gyarmatosító rendszert most utóléri az el nem hárítható mély válság. Dél-Koreában, Malájföldön, Burmában, Indokínában és Indonéziában most nyíltan folyik a harc a függetlenségért, az imperialista rendszer leküzdésére. Megalakultak a szabad demokratikus köztársaságok Vietnamban és Észak-Koreában. Anglia kénytelen volt formális függetlenséget adni Indiának, Burmának, Ceylonnak. A felszabadító mozgalom hatalmas nyomása alatt reszket a gyarmati imperializmus. A gyarmati és elnyomott országok nacionalista burzsoáziája még egy lépést tett. A gyarmati és elnyomott országok nacionalista nagyburzsoáziája az imperializmussal szövetezik, így a legfejlettebb gyarmati országok nagyburzsoáziája arra az útra lépett, amely a nemzeti érdekek árulására vezet. Ezért a felszabadító mozgalom a munkásosztályból összetevődött hadsereget küldött segítségül, s ezzel a kommunista pártok szerepét megnövelte. Most már sok gyarmati és elnyomott országban a kommunista párt szervezi és irányítja a nemzeti demokratikus erőket. »A gyarmati országok népei nem akarnak tovább is a régi módon élni. A fővárosok uralkodóosztályai nem tudják továbbra is vezetni a gyarmatokat« — mondta Zsdánov elvtárs. Ezek az uralkodóosztályok széles ideológiai támadást kezdtek. Ezzel a támadással akarják igazolni az imperialista uralmat, s legyöngíteni a függetlenségért harcoló gyarmati népi erőket. Már régen leplezték azt a hamis elméletet, amely szerint vannak magasabbrendű és alacsonyabbrendű fajok s amelyet a fasiszta agresszió tűzött zászlójára. Az imperialisták azonban, érvek hiányában, még mindig a régi nótát éneklék, különböző hangnemekben. Az amerikai néprajz erélyesen fejleszti

»új«, u.-n. faj-lélektani elméletét. Az imperializmus propagandistái továbbra is azt hajtogatják, hogy ezek a népek még mindig kezdetlegesek és annyi idő alatt önállóan nem tudnak kiemelkedni ebből az állapotból, ezért szükségük van az imperialisták »gyámkodására«. A gyarmatokon, ahol még megmaradtak a régi törzsi szervezet nyomai, a gyarmati hatóság az adminisztráció jogából egy részt átadott a régi törzsek arisztokratáinak s ezzel megerősítik ennek az arisztokráciának a társadalmi helyzetét. Úgy állítják be, mintha ez »sajátságos demokrácia« lenne. Az imperialisták egyenesen fölfűjják azt a tényt, hogy az egész nép apró törzsek-ből áll, szerintük nincs is szó népről, melynek függetlenséget lehetne adni, ha ők elmennének, káosz támadna, polgárháború törne ki.

Minden tudósnak, de főleg a szovjet néprajzosnak az a kötelessége, hogy keresse és megszólaltassa az igazságot és ezzel megállítsa a nagy folyamban hömpölygő hazugságot és demagógiát. A szovjet néprajzosnak kell megmutatnia, hogy a gyarmati népek nem azért maradtak le a fejlődésből, mert fajkülönbségek vannak, hanem az imperialisták nyomásának következtében, s nekik egyáltalán nincs szükségük gyámra, mert ők semmi-estre sem kezdetlegesek. A szovjet néprajzos meg kell, hogy mutassa az egész nép etnikai összetételének igazságos képét és be kell bizonyítani, hogy a látszólag sok kis törzs mögött rokonnépek nagy csoportjai állanak, s a gyarmati országokban már kialakultak olyan nemzetiségek, melyeknek nemzetté való alakulását csak az imperialisták uralma akadályozza meg. A szovjet néprajzosoknak le kell leplezniük a »sajátságos demokráciával« kapcsolatos demagóg trükköt, meg kell mutatni, hogy a törzs felső rétegei kizsákmányolókká, az imperialisták (helső?) társadalmi támpontjaivá váltak. Az említett csoport adminisztratív

jogainak kibővítése semmiféle kapcsolatban sincs a demokráciával és az önkormányzattal.

A szovjet néprajzosok már sokat tettek a faji elmélet reakciós lényegének leleplezéséért. A második világháború folyamán, amikor napvilágot vetettek a német fasizmus faji elméletére, ők is nagy segítséget nyújtottak a sötét reakció elleni küzdelemben; de ezzel még nem szabad megnyugodni, mert az ellenség új támpontokat talált. Az amerikai néprajzos-pszichorasszisták (fajelmélet hívei) igyekeznek bebizonyítani, hogy a gyarmati népeknek — mint minden, nem az angolszász fajhoz tartozó népek — nincs tökéletes »pszichológiai profil«-juk, hogy »profiljukat« saját erejükben megváltoztatni nem képesek, s ezért az Amerikai Egyesült Államokhoz kell fordulniok segítségért, be kell kapcsolódniok a Marshall-tervbe, illetve »marshallizálódniok« kell. Az előadó további harcra hívta fel a szovjet néprajzosokat a fajelméletek hívei ellen. Üldözni kell az ellenséget, új pozícióiban is csapásokkal sújtani.

Hozzászóltak: D. A. *Olderogge* professzor, Sz. R. *Szmirnov*, M. K. *Kudrjavcev*, A. A. *Guber* professzor, N. A. *Butinov*, E. V. *Talanova*, rámutatva az előadás kérdéseinek aktualitására. A. A. Guber hangsúlyozta, hogy a gyarmati és elnyomott országok történészei nagyon érzik a társadalmi néprajz munkájának hiányát. Ha világosan akarjuk ábrázolni a nemzeti felszabadító harcot, akkor szükség van a történészek és a néprajzosok közös munkájára.

Még néhány előadás hangzott el a gyarmati és elnyomott népek mai helyzetéről. J. A. *Zolotarevszkája* (Néprajzi Intézet) az »USA indiánok mai helyzete« címen tartott előadást, amelyben az indiánok életének reménytelenségét vázolta. A gyarmatosítás ideje alatt az indiánok nagyrészt megsemmisítették, a megmaradtakat

rezervációkba tömörítették, ahol éhezve és szörnyű körülmények, nélkülözések között élnek. Az indiánok legnagyobb részétől elvették a földet, és most béresekként dolgoznak a fehéreknél. Még a háború előtt elvették a rezervációk földjének 60%-át: a háború alatt a rezervációk földjének újabb részét vonták el hadiszükséglet címén. Az indiánok sokkal magasabb adót fizetnek, mint a fehér emberek. A háborúban kb. 75.000 indián vett részt, ebből 40.000 fronton volt, 35.000 pedig hadiüzemben dolgozott. Most az USA hatóságait az nyugtalanítja, hogy visszajönnek a leszerelt indián katonák és félős, hogy újra kezdődik a küzdelem a faji diszkrimináció ellen. Több indiánnak nincs választási joga, azzal a kifogással, hogy ők az USA gyámsága alá vannak rendelve, vagy nem fizetnek adót stb. Indián bíró csak indiánok ügyét tárgyalhatja. Mivel az indiánok ritkán kapnak orvosi kezelést, igen sokan halnak meg tüdőbajban. Igen gyakori betegség a trahoma is. Az indián iskolák legnagyobb része a katolikus egyház kezében van: ezzel nagy befolyást gyakorolnak az indián diákokra. Az USA kormány minden áron igyekszik megakadályozni az indiánok fejlődését; minden haladó irányzattól elzárják őket.

N. G. *Sprincin* előadásában még szomorúbb képet festett: «Dél-Amerika elnyomott népeiről »Brazília négereinek és indiánjainak helyzete« címmel. Előadása az 1821—29. évi orosz Langsdorf expedíció és az 1914—15-i Manizer expedíció anyagára épült fel. Annak ellenére, hogy ez az anyag régi, mégis nagy helyet foglal el a dolgozatban a braziliai négerek és indiánok mai helyzetének jellemzése.

L. E. *Karnszovszkaja* »Az indonéz nép és harca a függetlenségért« címen adott elő. A kérdések egész sorát vetette fel, melyeket részletesen már nem fejtett ki. A burzsoázia tudósai azt állapították meg, hogy az indonéz

nép sok apró törzsből áll, ez azonban nem helytálló, mert embertani, nyelvészeti és néprajzi adatok szerint az indonéz nép néhány nagy csoportból áll s ezek a nagyobb csoportok közel állanak egymáshoz mind embertani, mind nyelvi vonalon, sőt kultúrájuk is nagyjából azonos.

Sz. A. *Tokarjev* professzor kijelentette, hogy az előbbi előadások nagyon érdekesek voltak, csak sajnos egy nagyon fontos kérdésre egyik sem adott választ, nevezetesen, hogy hová jutott a nemzetek konszolidációja Indonéziában. A. A. *Guber* professzor részletesen átvizsgálta a nemzeti felszabadító mozgalom kérdéseit és kimutatta, milyen osztályrétegződés van a mai Indonéziában. Rávilágított azokra az okokra, amik miatt legyőzték az indonéz köztársaságot. *Guber* nem azonosítja magát *Karumovszkaja* azon véleményével, hogy az indonéz nép már néhány nagy csoportta alakult, mert véleménye szerint egységes indonéz nép még nincs, csak most van folyamatban néhány indonéz nemzet — nadur, szundanéz és javan — kialakulása.

V. Ja. *Golant* Délnyugat-Afrika herero és hottentotta népeinek 1904—1908. évi forradalmáról tartott előadást. Bár nagyon élesek voltak az angol-német ellentétek, ebben az időben mégis egy fronton harcoltak a Délnyugat-Afrika és Kamerun nemzeti felszabadító mozgalma ellen. Ehhez az előadáshoz I. I. *Potekhin* szólt hozzá és rámutatott arra, hogy az előadásból látszik: az angol tőke segítette a német tőkét elnyomni Dél-Afrika népeinek forradalmát.

Nagyon érdekes volt G. G. *Sztratanovics* előadása, amit »A demokratikus Kína gazdasági rendszere a háború utáni (1945—48) években és legközelebbi feladatai«-ról tartott. Bőven ismertette a Kína demokratikus részében élő kínaiak életét. Elsősorban az agrárproblémát kellett megoldani,

először elkobozták a nagybirtokosok földjét, állatait és mezőgazdasági gépeit. Kezdetben a demokratikus kormány csak egészen kis öntudatos rétegre támaszkodott, a nagy tömegek bizalmát csak nehezen tudta megszerezni, mert a reakciós körök a vallásos hagyományok felhasználása révén nagyban akadályozták a szélesebb rétegek bizalmának megnyerését. A parasztság 25%-a munkabrigádokba tömörült. Megállapították a munkaidő normáját. Kína más vidékeivel szemben az adót lenyomták. 1942—44-ben nagyon magasra emelkedett a demokratikus Kína életszínvonala, bevezették a kötelező írni-tanulást, politikai iskolákat szerveztek. Az új törvények lényegesen megváltoztatták a nők sorsát, megkapták a jogot a válásra, az özvegyek pedig a saját akarattal szerinti új házasság kötésére. Nincs már messze az az idő, amikor egész Kína felszabadul. A viruló felszabadított Kína egész más képet mutat, mint az elnyomott Kuo-min-tang-Kína.

I. P. *Sztroganov* »Irodalom és folklóre szuaheli nyelven« címmel tartott előadást.

T. L. *Tjutrjumova* Etiópia népének amhar irodalmáról tartott előadást és egész sor érdekes közmondást mutatott be amhar nyelven.

D. A. *Olderogge* professzor »A hamita kérdés az afrikánisztikában« című előadásában a hamita-elméletről beszélt és anthropológiai, nyelvészeti és néprajzi bizonyítékok alapján kimutatta annak tarthatatlanságát. Ugyanis sem hamita nyelv, sem hamita nép nem létezik. Bemutatta egyúttal Afrika nyelvészeti felosztásának új feldolgozását is.

Olderogge elméletét elfogadva, szólt az előadáshoz *Kacnelson* professzor (Nyelv- és gondolkozástud. Intézet), I. I. *Potekhin* és E. V. *Talanova*, utóbbi kiemelte, hogy *Olderogge* nyelvészeti kimutatásai nagyjelentőségűek az

afrikánisztikában, mert bebizonyította munkájával a hamitaelmélet téves voltát.

Sz. A. *Tokarjev* Ausztrália és Óceánia népeinek mai helyzetét tanulmányozta. A kutatások legnagyobb problémája szerinte a forrásanyag elégtelensége, illetve az esetleges források gyöngesége. A burzsoá kutatók és a hittérítők szebb képet igyekeztek festeni a mai helyzetről, mint a valóság; azt írják, hogy az életszínvonal Ausztráliában és Óceániában emelkedik, ez azonban nem igaz, mert a bennszülöttek mai helyzete igen rossz.

Az ülés utolsó napján E. V. *Talanova* és N. A. *Butinova* tartott előadást. *Talanova* »A brit imperializmus agrárpolitikája Bugandában« című előadásában kifejtette, hogy nagy földbirtokok alakultak s ennek következtében a nép elszegényedett. Bugandában az egész föld háromnegyedrészre 230 család tulajdonában van. Bugandában kialakulóban van egy proletárréteg, ezek a munkások gyapotfinomító- és cukorgyárakban és kikötőkben dolgoznak. A munkások gyakori sztrájkokkal követelik a munkabérek emelését és a földek európaiaknak való eladása tilalmát.

I. I. *Potekhin* hozzászólásában hangsúlyozta, hogy a bennszülöttek két táborra oszlottak, egy demokratikus és egy reakciós táborra. A nagy földbirtokosok, emírek és szultánok összejátszottak az imperialistákkal és eltértek a nemzeti felszabadító mozgalomtól. A munkásosztály bár nagy, de nem játszik vezetőszerepet a felszabadítómozgalomban. Az azonban kétségtelen, hogy példájával megmutatja valamennyi dolgozónak, hogyan kell szervezni és megerősíteni a népet.

N. A. *Butinova* előadásában az amerikai néprajzot bírálta, bebizonyítva, hogy az amerikai néprajzosok reakciósok és a fajelmélet hívei.

Sz. P. *Tolszov* zárja be az ülést és hiányolja, hogy nem hangzott el az

ülésen előadás Nyugatáziáról és Indiáról és nem volt minden előadás teljesen kidolgozva. De ha a munka ilyen tempóban és ilyen irányban fog haladni, akkor a szovjet néprajzosok minden kitűzött feladatát el fogják tudni végezni.

M. Rajt.

beszámolója nyomán.

(Szovjetszkaja Etnográfija,
1949. 2. 165—9. lap.)

A Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének terepkutatásai 1948-ban. A Néprajzi Intézet 1945-től kezdve a Szovjetunió különböző vidékein megindította széleskörű expedíciós kutatásait. Míg az első években, a munka kezdő szakaszaiban az expedíciók egész sora rekognoszáló jellegű volt, a továbbiakban az Intézet áttért az egyes népek monografikus tanulmányozására s az egyes körzetekben való hosszús, többéves munkálkodásra. A hosszú évek folyamán dolgozó expedíciók nemcsak, hogy jelentős területeket dolgozhattak fel, de meghatározott terv, aprólékosan kidolgozott program szerint is végezheték kutatásaikat, amelyben minden kutatószezon az előzők közvetlen folytatását képezi. Ilyen természetű a chorezmi régészeti és néprajzi expedíció, az északkeleti antropológia és néprajzi expedíció, a dagesztáni, kárpátalji expedíciók, a komi (zürjén és permjáék) nép néprajzi tanulmányozásával foglalkozó expedíció stb. munkája.

Az Intézet 1947. évi terepkutatásainak áttekintésénél (lásd: Szovjetszkaja Etnográfija 1948. 3. szám.) rámutattunk arra, hogy már az 1948. évi expedíciós munkálatok programjának kidolgozásánál különös figyelem irányult a gazdaság és életforma új formáinak, a szovjetnépek szocialista kultúrájának tanulmányozására. E tanulmány alapvető módszerül az egyes kolhozok monografikus leírását fo-

gadták el. Valamely kolhoz folyamatos tanulmányozásánál a kutató részletesen megvizsgálhatja a kultúra és életforma különböző oldalait, részletes adatokat gyűjthet az illető csoport történetére nézve, megállapíthatja az új, szocialista gazdasági formák kialakulásának különböző szakaszait, felfedheti azokat a bonyolult folyamatokat, amelyek közepette az illető nép tartalmában szocialista, formájában nemzeti kultúrája kifejlődött. Mint az 1948. év tapasztalata mutatja, a kolhozok monografikus leírásának módszere tökéletesen helyesnek bizonyult.

Az 1948. évi expedíciós munkálatok áttekintését Középáziával kezdjük.

A Sz. P. *Tolszto*v professzor által vezetett chorezmi expedíció, mint az előző években, most is egy régész- és több néprajzos brigádból állt. A régészeti munkák folyamatos ásatásokból és hatalmas terület repülőfelvételekkel, egymással összefüggő légi és autótúrák segítségével való felderítéséből álltak. A helyhez kötött munkák főként az előző évek ásatásaiból jól ismert III. századi emlék területén a chorezmsachok régi székhelyén, Toprak-Kala kastélyában folytak. Az 1948. évi ásatásokat óriási felfedezés tette nevezetessé: feltárták a III. századi chorezmi levéltárat, amelynek okmányait tussal fatáblácskákra, bőrre és textilre írták. Sz. P. *Tolszto*v meghatározása szerint a szövegek nagyrésze nagy chorezmi betűkkel van írva, amelyek élénken emlékeztetnek a chorezmi pénzek feliratára és erőteljesen őrzik a kiindulópontjukul szolgáló arameus abc hagyományait. A toprak-kalai kastély 1948. évi ásatásai közben több szobából szoborcsoportok, portréfestmények kerültek elő (a monumentális művészeti emlékek feltárása még 1946-ra esik). Nagy érdeklődésre tarthatnak számot egy íjkészítő műhely és egy fegyverraktár feltárt maradványai, ahonnan igen szépen konzerválódott íjak, nyilak,

katonai felszerelés maradványai kerültek elő.

Az ásatások másik tárgya a Kyzyl-Kum sivatag északi részén, a Szír-Darja régi, kiszáradt mellékága, a Kuvan-Darja mellett fekvő Altyn-Aszar gorodisce volt, amit *Tolszto*v a szír-darjai tocharokkal hoz kapcsolatba. Rekognoszáló jellegű ásatások folytak a Tamauzi terület Usztyurt fennsíkján fekvő Semacha középkori gorodiscében is. Felfedeztek és elsőnek vettek fel a régészeti térképre egész sor különböző időből származó emléket.

A chorezmi expedíció néprajzi munkái négy brigádban folytak. A karakalpak brigád T. A. *Zsdanko* vezetése alatt a Kujbisevi és Kara-Uzjaki körzetekben (tisztá karakalpak lakosságúak), a Kypcsaki körzetben (ahol túlsúlyban van az üzbég elem) és a (főként kazach lakosságú) Tachtakupyri körzetben dolgozott. Az 1948. évben nagyjából befejeződött a Karakalpak Autonóm Köztársaság részletes néprajzi térképének összeállítása és azon történeti-néprajzi anyag összegyűjtése, amely elárulja a különböző lokális, nemzeti-ségi és törzsi karakalpak csoportok eredetét, etnikai és kulturális kapcsolatait. A monografikus leírás tárgyául a Csimbaji körzetben fekvő Achunbabajev kolhozot választották ki, ahol az elmúlt években is folytak néprajzi kutatások (lásd T. A. *Zsdanko* cikkét a Sz. E. u. e. számában).

Az északüzbég néprajzi brigád K. L. *Zadychina* vezetése alatt a Karakalpak Autonóm Köztársaság Kungradi és Kypcsaki körzetében, valamint az Üzbég Népköztársaság Chorezmi területén, Novo-Urgencs körzetében lakó üzbég lakosság néprajzi tanulmányozását folytatta. A délüzbég brigád M. V. *Szazonova* vezetése alatt a Chorezmi terület Chivai, Chankai, Chazaraszpi körzeteiben dolgozott, ahol a chorezmi üzbégek kultúrájához és életéhez gyűjtött anyagot. Különösen ki kell emelnünk a brigád által gyűjtött nép-

művészeti anyagot. Folyt a kolhozok néprajzi tanulmányozása.

1948-ban először szerepelt a chorezmi expedíció munkatervében Chorezmi turkmén lakosságának tanulmányozása. E munkát a G. P. *Vasziljeva* vezetése alatt álló negyedik brigád végezte Északkelet-Turkménia két körzetében: a Csardzsou-i terület Dargan-Atai körzetében és a Tamauzi terület Kunya-Urgencsi körzetében. A Dargan-Atai körzetben folyó munkák megvetették az alapját a turkmén ata törzs monografikus tanulmányozásának, ami még a további kutatás feladata. Monografikusan tanulmányozták a Kunya-Urgencsi körzetben fekvő »Bolshevik« kolhoz, Turkménia egyik legnagyobb és leghaladóbb kolhozát.

A chorezmi expedíció néprajzi brigád-jainak munkája kölcsönösen kiegészíti egymást s szorosan összefügg az expedíció alapfeladatával, Chorezmi történetének tanulmányozásával. Már munkában van s a közeljövőben meg is jelenik a Trudy Chorezmszkoy ekspedycii (A chorezmi expedíció munkálatai) című mű, amelynek első kötete az utóbbi években gyűjtött régészeti, a második a néprajzi anyagot fogja tartalmazni.

A Kirgiz néprajzi expedíció Sz. M. *Abramzon* vezetése alatt folytatta az előző évek kutatásait, 1948-ban a Tyanyisani terület Dzsungali körzetében dolgozott. Alaptémáját a multbeli családi és házassági viszonyoknak és a család és a házasság mai formáinak a kolhoz-aulban való kutatása képezte.

N. A. *Kiszljakov* Pendzsikent körzetébe (Észak-Tadzsiszisztán) szállt ki, hogy kiegészítse »A házasság és család az iráni népeknél« című készülő monográfiája anyagát; a kolhozok életét a Pendzsikent városban levő »Karl Marx« kolhozban tanulmányozta. G. G. *Sztratanovics* folytatta a dungánok néprajzi tanulmányozását s e célból 1948-ban a Dzsambuli kerület Kúrdáji körzetének dungán lakosságú települé-

seit látogatta meg. Je. M. *Pescserjeva* a Bucharai és Ferganai területek több pontján volt kiküldetésben, ahol jelentős anyagot gyűjtött »A középázsiai fazekasipar« általa kutatott témájához. L. F. *Monogárova*, az Intézet aspiránsa folytatta a jazguljemvölgyiek 1947-ben elkezdett monográfikus tanulmányozását. I. B. *Zacharova* aspiránsa Kirgiz Szövetséges Köztársaság Osi területének és az Üzbég Szövetséges Köztársaság Andzsáni területének ujgurjai között dolgozott.

A Kaukázusban L. B. *Panyek* vezetése alatt tovább folyt a lezginék néprajzi tanulmányozása. L. I. *Lavrov* tanulmányutat tett Abchaziába és a Cserkesz autonóm területre, utóbbi helyre azért, hogy az abchazokat és a helyi nogáj csoportokat tanulmányozza.

Ju. V. *Ivanova* aspiránst a Zaporozsjei terület Azovmelléki körzetébe küldték ki, hogy a körzet három helységében élő albán népcsoportot tanulmányozza. Érdekes anyagot gyűjtött e csoport történetéhez, részletesen leírta kultúrájának, életének különböző oldalait s monográfikusan tanulmányozta az albán kolhozot (Georgijevka falu). A kárpátalji expedíció I. F. *Szimonnyenko* vezetése alatt 1948-ban a Nagybereznyai, Valoveci, Rachovoi kerületekben dolgozott. Az expedíció munkájában kimagasló helyen áll a kárpátalji falu új életformájának, a Kárpátalján kibontakozó kolhozépítésnek a tanulmányozása. Négyévi kutatás eredményeképpen az expedíció felkutatta a terület valamennyi körzetét és alapjában véve befejezte a kárpátalji ukránok monográfikus tanulmányozását. Hatalmas anyagot gyűjtött, mely anyagi és szellemi kulturájuk különböző oldalait jellemzi.

1948-ban az Intézet megvalósította az Onyega medencéjébe irányuló északnagyorosz expedíciót. A G. Sz. *Mászlóva* vezetése alatt álló expedíció az Onyega alsó és középső folyásának vidékén dolgozott, az archangelszki

terület Kenozeroi körzetében. E régi szláv kolonizációs területet néprajzi tekintetben eddig kevésbé tanulmányozták. Az expedíció érdekes anyagot gyűjtött a vidék etnikai történetével s a népi ábrázolóművészettel kapcsolatban, részletesen tanulmányozta anyagi kultúráját, feljegyezte hagyományos és mai folklorját. Folyt a kolhozok monográfikus leírása.

A V. N. *Belicer* által vezetett komi-permják expedíció munkálatai egyenes folytatását képezik a Komi-Permják kerületben 1947-ben folyt expedíció kutatásoknak. Az 1948-as expedíció feladata elsősorban az volt, hogy tanulmányozza a komi-permják nép déli, ún. »nyivenk« csoportját, másodsorban, hogy tanulmányozza a Komi Autonóm Köztársaság határán, a Gainszki körzet északi részén lakó legészakibb csoportot, amit mindmáig szinte egyáltalán nem vettek vizsgálat alá. Monográfikusan a Komi-Permják kerület két kolhozát dolgozták fel.

A V. Ju. *Krupjanszkája* vezetése alatt dolgozó sztalingrádi folklorisztikai expedíció központi témája a kolhozfolklor tanulmányozása volt. A Sztalingrádi terület két körzetében: a podtyolkovszki körzetben és a Novo-Annyinszkájai körzetben folyt a munka. Az expedíció munkájának alapelve az volt, hogy a folklort a reális valósággal teljes összefüggésben tanulmányozza. Nem izoláltan vették vizsgálat alá a népköltészet egyes mestereinek és hordozóinak munkásságát, kutatásaikat nem feszélyezte egyik vagy másik, a konkrét valóságból mesterségesen kiszakított folklorisztikai műfaj sorsának kérdése. Ez tágitotta az expedíciós munka diapazonját, amelyben elsőrendű jelentőségű a kolhozmunkások életének minden oldalról való tanulmányozása volt. Az expedíció kb. 500 dalt, 800 császtuskát, sok mesét jegyzett le, anyagot gyűjtött a népi színpálya, lakodalomra vonatkozólag stb. K. G. *Szvitova*, aki mint a Moszkvai Konzer-

vatórium Népzenei Szemináriumának tagja vett részt az expedícióban, 75 dallamot jegyzett le. Jelentős illusztrációs anyagot is gyűjtöttek.

Térjünk át a szibériai expedíciós munkákra. Az északkeleti expedíció 1948-ban két irányban folytatta kutatásait. V. G. *Kuznyecova*, az expedíció tudományos munkatársa jelenleg az Amguem folyó medencéjében lakó szarvastenyésztő csukcsok körében dolgozik. A terv szerint $\frac{1}{2}$ —2 évig fog dolgozni a csukcs félszigeten, ami lehetővé teszi számára, hogy a nyelvet elsajátítva megvizsgálja mind a szarvastenyésztő, mind pedig a parti csukcs csoportokat, figyelmét e csoportok kulturális kölcsönhatásaira irányíthassa, ami a csukcs néprajz egyik központi problémája, s tanulmányozza a csukcsok ősi társadalmi szervezetét. A munkaprogram központjában a mai kultúr- és életformák tanulmányozása áll. G. F. *Gyebec* professzor 1948 nyarán a Köves Tunguzka mellé utazott, hogy antropológiai vizsgálat alá vegye az evenkiket és típusukat összehasonlítsa az általa korábban vizsgált lamutok típusával. Banavar falutól a folyó torkolatáig csónakon megtett kutatóútja alkalmával 150 evenkit (férfit és nőt), a Köves Tunguzka alsó folyásánál pedig egy kis ket csoportot vizsgált meg.

1948-ban fogott munkához az Intézet tajmiri néprajzi expedíciója, amelynek feladata az Alsó-Jeniszej, Tajmir és a szomszédos területek népeinek (iganaszánok, encek, nyenyecsek, szelkupok, ketek) tanulmányozása. B. O. *Dolgich* több hónapig dolgozott az encek között. E kis, kb. 400 embert számláló nép szétszórtan él a Jeniszeji öböl keleti partján. Az irodalomban az encekről csak igen gyér adatokat találunk. B. O. *Dolgich* hatalmas anyagot (benne több mint 50 lap a folklorisztikai feljegyzés) gyűjtött, amely elsőnek világítja meg e nép kiala-

kulásának kérdését, a közte és a szomszédos csoportok közt fennálló etnikai és kulturális viszonyt. Részletesen leírja az encek — nemrég még a távoli Észak legelmaradottabb népe — új gazdálkodási és életformáját. B. O. *Dolgich* és a vezetése alatt álló diákcsoport új anyagot gyűjtött a Köves Tunguzka alsó folyásánál lakó ketek néprajzára vonatkozólag is.

N. F. *Pritkovát* Tobolszkba és Chantamanszijszkba küldték, hogy kiegészítse a chantyknéprajzára vonatkozó adatgyűjtést. V. V. *Chramova* az ú. n. »mocsári« tatárok közé szállt ki. E csoport, amely az Irtyss mellékfolyói (Nocka, Lajma, Noszkinbas stb.) mentén lakik, a tobolszki körzet szállítási viszonyok miatt nehezen megközelíthető varmachlinszkijei falusi szovjetjében, eddig még egyáltalán nem került tanulmányozás alá. V. V. *Chramova* összegyűjtött anyaga lényeges hiányt pótol a nyugatszibériai tatárok etnográfájában.

G. M. *Vasziljevics*, aki 1948-ban az Urmii, Amguni, Bureii körzeteket utazta be (a Chabarovszki vidék Kur-Urmii és Felső-Bureii-i körzetei) folytatta az evenkik néprajzára, nyelvére és folklorjára vonatkozó adatgyűjtést.

A felsoroltak képezik a Néprajzi Intézetnek a szovjet népek tanulmányozását célzó terepkutatásait. Ezenkívül az Intézet a Sz. V. *Kiszeljev* professzor vezetése alatt dolgozó mongol expedícióban is résztvesz. Az expedíció néprajzi csoportját K. V. *Vjatkina*, az Intézet tudományos munkatársa vezeti. E csoport még 1949-ben is folytatni fogja munkáját.

M. Ljevin beszámolója alapján.
(Szovjetszkája Etnográfija 1949. 2. sz.,
156—158.)

Szovjet néprajzi kutatók expedíciója.
A Szovjetunió Mikluho-Maklaj nevű tudományos akadémiai néprajzi intézete a múlt évben több, mint húsz tudományos kutató expedíciót és külö-

nítményt küldött szét az ország különböző körzeteibe. Az expedíciók óriási területet jártak ba a Pamírtól a Tajmirig, Kárpátaljától Csukotkáig.

A tudósok a Szovjetunió különböző népei gazdagságát és életmódját tanulmányozták. A tudományos munka főcélja a kolhózfaluk néprajzi tanulmányozása volt.

A sztálingrádi népköltési (folklore)-expedíció bőséges anyagot gyűjtött. A sztálingrádi körzet podtelkovszki és novo-annaszki kerületeiben 500 éneket és mintegy 800, a kolhózfalu életéről és munkájáról szóló népi dalt, 60 mesét, 75 zenei dallamot jegyeztek fel.

Az Archangelszk terület Onyega folyójának medencéjében és a Kenntó területén a kutatásokat az Észak-Nagyorosz expedíció végezte. Ezt a területet a néprajzi (etnográfiai) kutatás szempontjából régebben elhanyagolták. A néprajzi kutatók itt ismerték meg a terület népeit és alkotásait, részletes tanulmányt írva a »Lenin« és »Előre« kolhózoikról.

A kutatók jártak a Tjanj-Sanj kirgiz kolhózbán, a Karl Marx nevű mezőgazdasági termelőszövetkezetben (Pendszikenta terület, Tadzsikisztántól északra), a pamíri fensíkon levő Tadzsik-jazgulemi kolhózbán, a Ferganszk-völgy ujugurszki kolhózaiban és a Komi-Permjeck nemzeti körzet kolhózarasztjainál.

A chorezmi régészeti-néprajzi expedíció résztvevői is nagy munkát végeztek széleskörű kutatásaikkal, melyeket már tizennégy éve vezet Sz. P. Tolszov professzor. Az expedíció néhány különítménye felkereste a karakalpak, a turkméniai és az üzbég kolhózokat. Az összegyűjtött anyag világosan mutatja azt a nagyszerű változást, amelyen a középpázsiai gazdaság, kultúra és népelet átment az utolsó két évtizedben. Az eredmények összefoglalásának első kötetét Tolszov professzor már közre is adta.

(A M. Sz. T. közlése nyomán.)

Az ukrán mondavilág gyűjteménye. Az 1917. évi Októberi Forradalom teljes felszabadulást hozott a volt orosz impérium népeinek, így az ukrán népnek is.

A Szovjetunió kulturális szervezete lehetővé tette, hogy az ukránok közismerten gazdag népi műveltségét most ne csak néhány lelkes tudós, hanem állami intézetek rendszeres gyűjtéssel kutassák fel. Először az Ukrán Tudományos Akadémia keretében szerveztek néprajzi bizottságot, majd 1936-ban ukrán *népmondaintézetet*. 1944-ben ezt az intézetet átszervezték »Művészettörténeti, néprajzi és népmese« intézet elnevezéssel. Élén Maxim *Bülszkij* akadémikussal. A szájhagyományban élő mondák összegyűjtésével foglalkozó osztály élén Pavel *Ponov* dolgozik, az Ukrán Tudományos Akadémia levelező tagja.

Az ukrán mondák gyűjteményét jelenleg Vazevolod *Daskevics* rendezi sajtó alá: a gyűjtemény nyolc vastag kötetből fog állani, kötetenként kb. 600 oldalnyi terjedelemmel. Vazevolod *Daskevics*et, ezt a fiatal, tehetséges szovjet tudóst, akinek érdeklődési köre egészen széleskörű, történelemmel, filológiával, irodalommal foglalkozik, de érdeklődésének középpontjában a néprajz és a népi mondák vannak, az Ukrán Tudományos Akadémia legutóbbi választásai alkalmával választották meg levelező tagnak.

A hallatlanul gazdag ukrán mondananyag eddig csak elszórtan volt megtalálható számos kiadványban, melyek kb. másfél évszázad óta jelentek meg, Alexander *Andrijevszkij* hatalmas kötete. »Az ukrán népi irodalom mondanbibliográfiája« (I. köt. Kiev. 1930.) ad némi lehetőséget arra, hogy ebben az óriási anyagban tájékozódni tudjunk. Sajnos, ezt a lelkiismeretes bibliográfust korai halála megakadályozta abban, hogy munkáját befejezhesse (az idézett kötet csak az első világháború elejéig szól).

A népi mondák új gyűjteménye már megkönnyíti nagyon sok olyan forrás kihasználását, amelyek eddig csak a kutatók szűk köre számára voltak hozzáférhetők. A gyűjtemény összeállítója, Vazevolod *Daskevics*, már 1927-ben megkezdte munkáját. Több év eredményeképpen sikerült összegyűjtenie a nem vallásos jellegű ukrán dalokat, mondákat és közmondásokat. A gyűjteményben megtalálható az az ukrán mondaanyag is, amely nemcsak ukrán forrásokban, (beleértve ebbe nyugati ukrán és bukovinai forrásokat is), hanem orosz, lengyel, szerb, bolgár, cseh, francia, olasz és más forrásokban jelent meg a XIX. és XX. században, sőt részben a XVIII. században.

Nyomtatott forrásmunkákon kívül nagy kéziratanyag is felhasználásra került, többek között magának a gyűjtemény összeállítójának több, mint 1500 feljegyzése.

A gyűjtemény első részében foglaltatnak a nem egyházi, nem szertartási énekek. Itt megtaláljuk a népi írást is: szerelmi dalokat, a családi élet dalait, bölcső- és altatódalokat, szociális és történelmi témájú dalokat, népi balladákat, moralizáló és tréfás dalokat. A műdalokat beosztották a megfelelő helyre, főleg a szociális és lírai dalok közé.

A fejezetekre való beosztás tekintetében megmaradtak a hagyományos, egyben legkézenfekvőbb beosztás mellett, annál is inkább, mert a könyv végén levő mutató megkönnyíti az anyag felhasználását. A gyűjtemény tudományos munka szempontjából fontos része a variánsok jegyzéke, olyan bibliografiai munkák kimutatója, melyek bizonyos mondákkal foglalkoznak; egyesített mutatók műfaj és téma szerint, végül az ukrainai folklorkutatás térképe.

A gyűjteményt egy bizottság nézte át, melyben résztvett: Maxim *Byluskij*, Alexandrov *Bjelveckij* és Pavel *Popov*, az Ukrán Tudományos Akadémia levelezőtagja.

Az ukrán folklornak ez az akadémiai kiadása, amelyet Vazevolod *Daskevics* rendezett sajtó alá, komoly gazdagítását jelenti nemcsak az ukrán, hanem az egész világ folklorisztikájának is, emellett nemcsak a néprajz és folklóre kutatóit fogja érdekelni, hanem a kultúrtörténészeket, irodalomárokat, művészettörténészeket, filológusokat, a jogtörténet kutatóit, írókat is.

(*A Magyar-Szovjet Társaság közlése nyomán.*)

A moszkvai állami egyetem könyvtárának néprajzi bibliográfiai munkássága. A moszkvai állami egyetem »Gorkij« tudományos könyvtárának bibliográfiai oszálya által indított tudománytörténeti bibliográfiai munkálatok között igen nagy társadalmi és történeti jelentősége van a Szovjetunió történeti tudományainak történetére vonatkozó bibliográfiának.

A bibliográfia terve az egyetem által 1944-ben összehívott tudományos értekezlet anyagának publikálásával kapcsolatban merült fel. Az értekezlet tárgya az volt, milyen szerepet töltött be az orosz tudomány a világ tudományának és kultúrájának fejlesztésében. Az értekezlet anyagának utolsó kötetei az orosz tudománytörténet bibliográfiáját kell, hogy magukban foglalják. Ennek összeállításával a »Gorkij« tudományos könyvtárat bízták meg.

Az exakt- és természettudományok történeti bibliográfiájával együtt most elkészült a történeti tudományok bibliográfiája is. A történettudomány fejlődésével összefüggő legfontosabb problémák és tudományos intézmények, valamint legfőbb művelői jegyzékének összeállításában aktív részt vettek a moszkvai állami egyetem történettudományi karának következő professzorai: Je. A. *Kozszminszkij*, V. I. *Picseta*, A. V. *Arcichovszkij*, N. L. *Rubinstein*, Sz. A. *Tokarjev*,

N. A. Maskin stb. Hozzáfogtak a néprajztörténeti bibliográfia összeállításához is. Itt az alapvető problémákat, amelyek történetét föltétlenül fel kell kutatni a szovjet bibliográfia összeállításánál, a néprajztörténetben jelentős nyomot hagyott tudományos intézmények, valamint az etnográfusok jegyzékét Sz. A. Tokarjev professzor állította össze. A bibliográfiai anyag kiválasztásánál különös figyelmet fordítanak a következő kérdésekre: a szovjetnépek etnogenézise, népek régi költözései a Szovjetunió területén, kulturális és történeti kapcsolatok Ázsia és Amerika között, a keleti szlávok és szomszédaik, kapitalizmuselőtti maradványok a szovjetnépeknél, a korábban elmaradott népek fejlődésének kapitalizmuson kívüli útjai, a Szovjetunió nemzeti politikája, a tényleges egyenlőtlenség megszüntetése stb.

A néprajztörténeti bibliográfia, mint a történeti tudományok történetére vonatkozó bibliográfia általában, feltételezi, hogy de visu alapos vizsgálat alá vegyük az alapvető néprajzi és történeti folyóiratokat. A munkák befejezését 1948-ra irányozták elő.

N. V. Sztarikov beszámolója nyomán.

(Szovjetszkaja Etnografija
1946. 4. sz. 214—215.)

A moszkvai Néprajzi Intézet bibliográfiai csoportja. A moszkvai Néprajzi Intézet felállításkor az Intézet keretében bibliográfiai csoport alakult. A csoport alapvető feladata az etnográfiai jellegű művek számontartása. A nyilvántartást az 1935. esztendőnél kezdték el, s ma már kiterjesztették az egész világ etnográfiai irodalmára s ehhez megfelelő kartotékrendszert állítottak föl. Ugyanakkor figyelembe veszik a Moszkvai Városi Könyvtárban föllelhető irodalmat s ezt saját kartotékjaikon föl is tüntetik. A csoport ki akarja terjeszteni munkáját a folyó-

iratos etnográfiai irodalom számbavételére is, mihelyt a belföldi irodalom periódikus rendszer szerint való elrendezése megtörtént.

A gyűjtés alapján a csoport közzéteszi az olyan etnográfiai jellegű munkák ismertetését, amelyek nincsenek meg a moszkvai könyvtárakban s kivonatot közöl a külföldi művekből. Ezek a kivonatok a Tudományos Akadémia történeti és filozófiai osztályának könyvtárában igényelhetők, valamint a Lenin-könyvtárban. Emellett általános érdeklődéssel, tudományos jelentőséggel bírnak az Intézet által, Külső munkatársak bevonásával készített jegyzetes lajstromok régi, moszkvai könyvtárakban meg nem található művekről.

Végző soron az egész gyűjtőmunka arra irányul, hogy az egyes etnográfiai témák pontos, rendszeres bibliográfiája elkészüljön. Kiadásra vár a »Szovjetunió népei etnográfiájának bibliográfiai mutatója, irodalmi áttekintések«. Előkészületben van »Az orosz és délszláv nyelven megjelent néprajzi irodalom«, »A család és házasság néprajzi bibliográfiája«, a »Kaukázus népei etnográfiájának rövid, rendszerezett mutatója«, »A külföldi néprajz bibliográfiájának mutatója« stb.

N. Lisztova beszámolója nyomán.

(Szovjetszkaja Etnografija
1947. 1. sz. 197—198.)

A »Világ népei« c. szovjet kiadvány tervezete. Az előkészületben levő többkötetes »Világ népei« kiadványból a Néprajzi Intézet kiadásában sajtó alatt van az »Északázsia népei« című kötet. Ez a kötet, mivel Szibéria néprajzának legjobb szakemberei írják s mivel főleg eredeti — eddig nem publikált — expedíciós anyagra épül, méltán első helyet foglal el az ilyen irányú összefoglaló munkák sorában.

A hamarosan megjelenő kötet a következő cikkeket tartalmazza:

I. rész.

A történelem és néprajz általános kérdései:

Szibéria régi kulturája. Írja: *A. P. Okladnikov.*

A szibériai népek történetének főbb szakaszai. Írja: *N. N. Stepanov.*

Észak-Ázsia népeinek társadalmi szerkezete. Írja: *M. A. Sergeev.*

Szibéria embertani típusai. Írja: *M. G. Levin.*

Észak-Ázsia népeinek néprajza. Írja: *M. G. Levin.*

II. rész.

Északázsia népei:

A manszik (vogulok). Írja: *E. D. Prokof'eva* és *V. N. Csernecov.*

A khantyk (osztjások). Írja: *E. D. Prokof'eva* és *V. N. Csernecov.*

A nyenyecék (jurák-sza-mojédok). Írja: *G. D. Verbov.*

Az erdei nyenyecék. Írja: *E. D. Prokof'eva.*

A nganaszánik (szamojédok). Írja: *A. A. Popov.*

Az enyecék (jeniszjei szamojédok). Írja: *G. D. Verkhov* és *B. O. Dolgikh.*

A szelkupok (osztják-szamojédok). Írja: *G. N. Prokof'ev* és *E. D. Prokof'eva.*

A ketek (jeniszjei-osztjások). Írja: *A. A. Popov* és *B. O. Dolgikh.*

Az evenkik (tungzok). Írja: *G. M. Vasilevics* és *N. P. Nikul'sin.*

A dolgánok. Írja: *A. A. Popov.*

A lamutck. Írja: *B. A. Vasilev* és *G. M. Levin.*

A negidálok. Írja: *A. M. Zolotarev* és *A. V. Strenina.*

A nanajok (goldok). Írja: *N. A. Lipskaja.*

Az ulcsák (olcsák). Írja: *A. M. Zolotarev.*

Az orckek. Írja: *B. A. Vasilev.*

Az orocsek. Írja: *B. A. Vasilev.*

Az udék (udehék). Írja: *B. A. Vasilev.*
A csukcsok. Írja: *Melnikova* és *A. F. Anisimov.*

A korjások. Írja: *N. S. Stebnickij.*
Az itelmenek. Írja: *V. V. Antropova.*
A jukagirek. Írja: *M. V. Stepanova*
és *V. V. Khramova.*

Az eszkimók. Írja: *M. O. Knopf-Miller* és *N. B. Snakenburg.*

Az aleuták. Írja: *V. V. Antropova.*
A nivkhek (giljások). Írja: *A. M. Zolotarev* és *S. V. Ivanov.*

Az ajnuk.

Irodalom:

1. A történelem és a néprajz általános kérdései.

2. Bibliográfiai mutatók.

3. Általános munkák Észak-Ázsia népeiről:
Utazások.

Általános munkák a népekről.

4. Az egyes népekről szóló munkák:
Manszik, khantyk, nyenyecék, erdei nyenyecék, nganaszánok, enyecék, szelkupok, evenkik, dolgánok, negidálok, korjások, itelmenek, jukagirok, aleuták, nivkhek, nanajok, ulcsák, orokok, orocskok, udék, csukcsok.

A néprajzi terminusok és helyi elnevezések.

Földrajzi és néprajzi tárgyi és névmutató.

Kratkie Szooobszenija V.
(1949).

Csehszlovákia

Az ellenállási mozgalom motívumai a szlovák nép szájhagyományában. Joggal elvárhattuk, hogy a szlovák népnek a német elnyomók elleni dicső felkelése, mely a szlovák nemzeti felkelésben csúcspontot ért el, különösen a felszabadító Vörös Hadsereg eljöveteleig, ezen ellenállási időszaknak gazdag visszhangjalesz nemcsak az irodalmi, hanem a szlovák népi alkotások

ban is. Ma még korai arról beszélnünk, hogyan tükröződnek vissza majd a szlovák néphagyományban (folklorban) a felkeléssel és a partizánmozgalmakkal kapcsolatos események. Az 1944—45. év őszenek és telének szomorú eseményei mély nyomot hagytak a nép lelkében, gondolatvilágában. Kezdenek átmenni az alkotásokba is. A hagyományos folklorisztikai és epikai repertoár új elemekkel gazdagodik.

Ami azokban az időkben elsősorban lekötötte a szlovák nép alkotóerejét, azok a hősi cselekedetek, elhatározások voltak, amelyek a szlovák partizánokban testesültek meg. A német megszállókkal szemben folytatott dicsőséges és győzedelmes harcok a nép törhetetlen hite és áldozatkészsége, továbbá a szlovák nép szenvedése az elnyomók korbáca alatt, a felégett házak, tömeggyilkosságok, fogságba hurcolás, az újkori rabszolgamunkák, a koncentrációs táborok és azokban a nehéz és lehetetlen élet, a végső győzelem és szabadulás. Ezek azok a határok, amelyek között élt a szlovák nép és amihez most is visszatér alkotóereje. A nagy revolúciós tűz, a nagy elnyomatás időszaka ismeretlen ezrek hősi éposza.

A hősi énekek és mesék születésére és terjedésére vonatkozó kutatásokban sok volt a tapogatódzás. Az egyenes bizonyító adatok hiányában csak feltevésekre szorítkozhatunk. Gondolunk itt elsősorban a Jánosikkal és a »hegyi legények«-kel kapcsolatos népköltészeti témákra. Kétségtől sok közös vonást találunk az akkori témák és a partizánmozgalom következtében keletkezett szájhagyományban. Igaz, hogy a társadalmi és történelmi feltételek a két időszakban különbözők, mégis találunk sok megegyező vonást, amelyek elég támpontot adnak a mai kutatásoknak és más színekben világítják meg az akkori népköltészeti alkotásokat.

A mai idők folkloristájának sok lehetősége van arra, hogy az új folklorisztikai értékeknek a keletkezését és terjedését vizsgálja. Kétségtől hasznosnak ígérkezik ennek az irány-
nak szem előtt tartása tudományos szempontból is. Felvázolom, hogy melyek azok a témák, amelyek itt figyelembe jöhetnek. Formai szempontból nincs megállapítva, hogyan keletkezett a partizán-téma új formája. Nagyon érdekes lesz követni formális kanonizációját ennek az újfajta alkotásnak és annak a megállapítása, hogy mennyiben fog egyezni a folklorisztikai alkotások általános szabályaival. A keletkezés folyamatos vizsgálatainak lehetőségénél és az új folklorisztikai elemek további gyarapodásánál igen fontos minél nagyobb számban megállapítani több variációs egységet és ezek keletkezésének adatait. A folklorisztikai értékek keletkezésének kérdése nem lesz jelentőség nélküli ott, ahol vannak lehetőségeink a közvetlen megfigyelésre. Ugyanúgy fontos lesz követni a szocializálódás processzusát, valamint azt, hogyan illeszkedik bele az ének és mese világába, mennyiben érvényesül az új alkotásoknak értéke és mennyiben függ a régi alkotásoktól, vajjon kombinációról, vagy pedig kimondottan új egyedek érvényesüléséről van szó. Nagyon érdekesnek ígérkezik, hogy milyen mértékben és milyen arányban valósul meg ez a jelenség. Hasonlóképpen fontos lesz követni és a probléma egyéni és közösségi hátterét megfigyelni. Ezek mind olyan dolgok, amelyek fontossággal bírnak a népi tradíció keletkezésének megvilágításánál, átélésénél és kiformalásánál. Azok a megfigyelések, amelyek általános érvényességgel bírnak, más korszakokra is átvihetők, megvilágítják a problémát, amelyekre ma csak fenntartással tekintünk. A mai partizántradíciók keletkezésének és elterjedésének sokoldalú megvilágítása segít bennünket abban, hogy új

és realisabb színben lássuk meg pl. a Jánosik-féle folklorisztikai hagyományok keletkezését is.

A mult év őszén Fekete Balogon a helyszíni és környékén végzett kutatások alapján érdeklődtem aziránt is, vajjon azon a vidéken nincsenek-e jelek arra, amelyek alapján elbírálni lehetne, hogy megvannak-e a feltételei a partizán- és nemzeti felkelés témájának folklorisztikai alkotásokban való kifejezésére. Kétséget kizáróan megállapítottam, hogy a nép alkotásaiban új elemek (értékek) tűnnek fel. Pl. felvázolom a következő dalt: »A szabadság rövid napjai után...« Ez a dal az ottani nép adatai szerint 1944—45 telén a Dobroc feletti hegyekben keletkezett és az ottani partizánok a bunkerokban szerezték. Tulajdonképpen ez a dal nem eredeti, szövegét hozzákapcsolták az ukrajnai partizánénekek dallamához. Ma ismeretes Fekete Balog egész környékén és éneкли az ifjúság. Az itt közölt vázlatot lejegyezte Valašt'an Bohuslav a balogi leányok éneke után:

*A szabadság rövid napjai után jött a tél,
(jöttek a németek Szlovákiába)
Sírt a szlovák, sírt a szlovák.*

A. Melicherčik cikke nyomán.

(Národopisný Sborník,
1945—46. 2—4. sz. 200—202. 1.)

A prágai Károly-Egyetem Néprajzi Intézetéből. Intézetünket a harmincas évek elején Chotek Karel professzor szervezte meg és vezeti a mai napig. A néprajzot főszakként tanuló egyetemi hallgatók száma ma mintegy 60 fő. Az egyetemi reform értelmében, amely az egyetemi néprajzi stúdiumot is tervszerűsítette, a hallgatók tanulókörökbe tömörültek, hogy jobban elsajátítsák az anyagot és kialakítsák a kollektív munkaszellemet. Chotek professzor iskolája a terepen végzett kutatómunkára, a néppel és a nép kultúrájával való közvetlen érintkezésre fekteti a fősúlyt. Az intézet egyik

tanulóköre az elmúlt nyáron a morva-szlovák »Horňácko« nevű vidéken végzett előre kidolgozott munkaterv szerint kollektív kutató munkát. A tanulókör tagjai most tájmonográfiává dolgozzák fel az összegyűjtött és gondosan rendezett anyagot. Az intézet másik tanulóköre a cseh és morvaországi bányászok hagyományait vizsgálja.¹⁾ Az egyetemi tanulmányaik befejezése előtt álló hallgatók doktori értekezésükkel kapcsolatban önálló kutatómunkát végeznek. 1945 óta 11 jelölt doktorált néprajzból. Ezek doktori értekezésükben a következő tárgyköröket dolgozták fel: A morvaországi erdei kunyhók élete; A terheséggel és szüléssel kapcsolatos szokások és babonák Chodov környékén (Chodsko); Települési típusok és települési egységek Chodov környékén; A komló és komlótermelés a Zsatec-vidéken a múltban és ma; A rózsa a népi kultúrában; A váltakozó ritmusú táncok fogalma és meghatározása; Az Opava-vidéki népi ház; A társadalmi helyzet ideológiai átvitele az állatvilágra az északeurázsiai népek vallási elképzeléseiben; A régi népi műveltség csökevényei a morva-sziléziai-szlovák határvidéken elterülő Kárpát-lejtőkön. Ezek mellett van még az intézetben néhány elfogadott doktori értekezés, amelyek szerzői a folyó tanévben teszik le szigorlataikat. (A Hlučín-vidék néprajzi monográfiája; A cseh és morva népi interieur fejlődése a barokk-korig; A cseh és morva ház népi szókinccse; A gyerekek művészi alkotókészségének szerepe a népi műveltségben; A Jičín-környéki női viselet; Az északcsehországi üvegiparvidék néprajzi monográfiája. Az intézetben jelenleg készülő disszertációk, a szlovák textiliák, a népdal, népi tánc, valamint a néprajzi jelenségek kartográfikus feldolgozásán ak kérdéseiről szólnak.

¹⁾ Vö. M. Skalník: A néprajz és a bányászok. Ethn. LX, 412.

Az intézet tagjai a tanév folyamán kötelező szemináriumi gyakorlatokon és tanulmányi kirándulásokon vesznek részt, ahol egymás beszámolóit vitatják meg, illetőleg megismerkednek a terepen végzendő munka problémáival és módszereivel. A gyakorlatokat és kirándulásokat *Chotek* professzor vezeti. Az intézet gazdag könyvtára naponta a hallgatók rendelkezésére áll. A néprajzi tanszéken *Chotek* professzor mellett három magántanár működik. *Chotek* professzor európai etnográfival és főleg a csehszlovák népi kultúra kérdéseivel foglalkozik. *Stránská Drahomíra* egyetemi magántanár tárgyköre a szláv népek etnográfiája, különösen a balkáni etnográfia. *Pražák Vilém* egyet. magántanár munkaterülete a csehszlovákiai ethnographia és ezen belül főleg a népművészet. *Voráček* Josef egyet. magántanár, összehasonlító és általános etnográfival foglalkozik. A történettudományi, illetőleg filozófiai tanszékek egy-egy előadója is közreműködik a néprajzi tanszék munkájában.

Az 1949/50. tanévben a néprajzos hallgatók a következő kötelező előadásokat fogják hallgatni: I—II. évek: Általános történet (2 ó.) — I. évek: Történelmi materializmus (2 ó.); Az ősközösség története (2 ó.); A világ népeinek áttekintése (2. ó.) A néprajz története (2. ó.) A csehszlovákiai népi műveltség, I. rész (2. ó.); Proszeminárium: Bevezetés a néprajzi tanulmányokba (2. ó.) — II. évek: Az ősközösség története (2. ó.); Történelmi materializmus (2 ó.); A csehszlovákiai népi műveltség, II. rész (2 ó.); Antropológia (2 ó.); A szlávok népi műveltsége (2 ó.); II. proszeminárium: A terepmunka módszertana (2 ó.); Ajánlott előadás az I—II. éves hallgatóknak: Bevezetés a szláv archeológiába (2 ó.). — III—IV. éveknek: A csehszlovákiai népviseletek tanulmányozása (2 ó.); Cseh népi képzőművészet, II. rész; (2 ó.) Az

európai népi kultúrák alapelemei és kölcsönös kapcsolatai (2 ó.); Szeminárium: Önálló munkák elemzése (2 ó.).

A most kezdődő tanév folyamán a hallgatók föl akarják venni a kapcsolatokat a népi demokratikus országok egyetemi néprajzi intézeteivel, hogy a maguk munkaterületén szintén hozzájáruljanak a szocializmus felé haladó népek barátságának megszilárdításához és elmélyítéséhez. Biztosak vagyunk benne, hogy magyar szakértársainkra számíthatunk ebben a törekvésünkben.

Prága, 1949 október.

K. Freieslebenová

A néprajz és a bányászok.

A Csehszlovák Kommunista Párt központi bizottságának kulturális és politikai hetilapja, a *Tvorba*, f. évi 39. számában »A néprajz és a bányászok« címen cikket közöl Milan *Skalník* tollából. Tekintettel arra, hogy a cikk részletesen tájékoztat a fiatal cseh néprajzosok marxista tanulókörének a mi számunkra is nagyon tanulságos egyik vállalkozásáról, amely a cseh néprajztudomány újjászületéséről tanuskodik, a cikket teljes egészében közöljük.

A Károly-Egyetem Néprajzi Intézetének marxista tanulókörében tömörült fiatal néprajzosok egy csoportja örömmel kapcsolódott bele a csehszlovák bányászati hétszázéves jubileumának ünnepségeibe, hogy néhány bányakerületben végzett rendszeres munkával megkezdje törleszteni néprajztudományunknak a munkásosztályal szemben fennálló adósságát. A kutatómunkát természetesen egészen újszerű elméleti felkészülés előzte meg, amelynek az volt a feladata, hogy a kör tagjait megszabadítsa a régi előítéletektől és módszerektől és felfegyverezze őket a munkára. A polgári tudósok ugyanis a néprajzot olyan szűkkörű tudományzagnak tekintették, amelyek érdeklődési köre csupán a paraszt-ság alkotókészségének sajátos meg-

nyilvánulásait öleli fel. Ezt a felfogást a haladó művészek, sőt, a munkásosztály képviselői is gyakran felrötták a néprajzosoknak. (Minálunk már az 1895. évi Néprajzi kiállítás alkalmával).

A néprajz a népről a népnek szóló tudomány. A népi alkotókészséget nem lehet egy osztályra korlátozni. Az egész nép alkot, a paraszt is, a munkás is. És mégis, a mai napig alig gyűjtöttek és főleg alig dolgoztak fel néhány adatot munkásaink életmódjáról. Szükséges, hogy ebben is, mint mindenben, tanítónk — a világ leg-haladóbb néprajztudománya, — a dicső szovjet etnográfia legyen.

Az uralkodóosztállyal összeforrott polgári etnográfus szándékosan mellőzte az ipari proletariátus élet-megnyilvánulásait. A munkásosztály alkotókészségének megnyilatkozásai nemcsak gazdagok és érdekesek, hanem éppen most rendkívül fontosak is, mert meggyőzően mutatják a munkásosztály nehéz szociális helyzetét és a kapitalisták ellen vívott megalkuvás nélküli harcát. A polgári tudománynak éppen ezeket a megnyilatkozásokat kellett elnyomnia.

Az az anyag, amit a tanulókör tagjai Kladno, Ostrava, Píbram és Mostec bányavidékein összegyűjtöttek, bányászainknak a múltban és ma játszott kiváló szerepéről tanuskodik: megmutatta, milyen forrásokból ered bányászaink büszkesége, amely a következő jelmondatban jut kifejezésre: »*Bányász vagyok — és ki több ennél?*«. Ez az anyag igazolta azt, hogy a bányászok élete, noha szomorú is volt azelőtt, fényes sávként húzódik végig multunkon, amelyre a mai bányászok és velük együtt minden dolgozó, támaszkodhatnak, amelyből meríthetnek.

Ez a kutatás fiatal dolgozóink számára ugyan új munkát jelent, ez a munka azonban gyönyörű, szükséges és rendkívül tanulságos. A bányászok életének és munkájának gazdag hagyományai, valamint a bányászoknak a dolgozók élén elfoglalt helye, már előre eddig ismeretlen óriási anyaggal kecsegtettek. Fiatal kutatóink egyetlen jelentősebb cikke, pláne nagyobb munkára nem támaszkodhattak. Be kell vallanunk, hogy a tanulókör tagjai amikor a terepre indultak, nem bíztak abban, hogy el fogják végezni a vállalt feladatot. De már az első munkaértekezleten, ahol első tapasztalataikat vitatták meg, megszűnt ez a bizonytalanság, a tapogatózás és már csak amiatt aggódtak, hogy talán nem fogják rendesen feldolgozni azt, amit felfedeztek.

Ma nem csodálatraméltó különlegeségeket, csökevényeket kell gyűjteni, nem szellemes és gyakran fantasztikus, de teljesen haszontalan elméleteket kell szövögetni, hanem ki kell nyomozni, meg kell állapítani és fel kell jegyezni mindazt, amit a dolgozó nép művelt és művel: a nép életét, munkáját és minden megnyilatkozását. Meg kell azonban ragadni mindezeknek az értelmét és okait is, a bennük érvényesülő hatásokkal együtt.

Az adatokon, az élő történéseken, a hallott és írásos feljegyzéseken, a bányászdalokon, balladákon és képzőművészeti alkotásokon majd szemléltethetjük, hogy kimutatható törvényszerűséggel hogyan fejlődött a szocializmushoz vezető út ennek a népnek a munkájából és gondolataiból. A régi adatokat össze kell vetni az élő valósággal, amelynek tanui vagyunk.

Az adatokon, az élő történéseken, a hallott és írásos feljegyzéseken, a bányászdalokon, balladákon és képzőművészeti alkotásokon majd szemléltethetjük, hogy kimutatható törvényszerűséggel hogyan fejlődött a szocializmushoz vezető út ennek a népnek a munkájából és gondolataiból. A régi adatokat össze kell vetni az élő valósággal, amelynek tanui vagyunk.

Meg kell vizsgálni a bányászcsalád egész életét, amely a multban alig tudta pusztá létét fenntartani. Nyomórútságos viskókban élt, ahol a család tagjai és még néhány ágyrajáró a szó szoros értelmében alig tudták a fejüket hova lehajtani. Étlapjukon könyörtelen szabályossággal szinte naponta szerepelt az üres hagymaleves, amely csak itt-ott váltakozott vízzel »zsírozott«, kelt-tésztából készült, néhány szem mákkal meghintett palacsinta-

félével, vagy (Příbram környékén) hagymás-káposztás krumplilepénnyel. Érthető, hogy ez a szegényes étlap szükségszerűség volt, hiszen a koldusbér így sem volt elegendő. Mi minden-nél megpróbálkoztak a bányászcsaládok tagjai, hogy bármily szerény mellékkeresetre szert tehessenek! A gyerekek nemcsak a szeméttetereken gyűjtögettek, gombázni és áfonyázni jártak, hanem segíteniük kellett az anyjuknak gyöngyöt fűzni, meg olvasót készíteni, nem is beszélve a háztartásban és a házkörüli kis »gazdaságban« végzett munkáról, amely gyakran egyetlen sovány kecske gondozásából állt. És a bányászasszony keztüvárásával rontotta szemét és egészségét. Ékes bizonyítéka ennek a fiatalasszonyok magas halandósága és a tüdővész. Mit szólnának a mai bányászok, ha megélhetésük biztosításához a bányában végzett nehéz munkájukon kívül még a söntésekben való kisegítéssel, békafogással (hogy az urak békacombot ehessenek), a bányából felhozott acél-arabokból készített egyszerű kések és egyéb eszközök árusításával kellene még pár krajcárt megkeresniük. És amikor nemcsak a felügyelő, hanem még a bányatanácsos is odatartotta a markát, elképzelhetetlen volt, hogy a bányász ezek megvesztegetése nélkül megtarthassa munkahelyét.

És a nélkülözés és nyomorúság ellenére a fejlett kultúrélet mennyi bizonyítékát találjuk a bányavidékeken! Kladno környékén több mint százötven kultúregyesület, Příbram környékén és egyebütt sok olvasóköri működött. Írott emlékek, dalok, faszobrocskák, kenyérfigurák és nemcsak a kizsákmányolókat, hanem a sztrájktrőroket és árulókat is ostorozó satírikus versek — mindez egybevéve a bányászoknak a kultúrához való nemes, egészséges és forró viszonyát bizonyítja.

A kladnoi bányavidéken füzeteket találtak, amelyekbe a bányászok az

időszerű dalok és alkalmi versek mellé lemásolták a Munka dalát és a Vörös zászlót. Bányászaink a feudális urak, az egyházi hierarchia és a tőkés ellen a kizsákmányoltak élén vívott dicsőséges harcukkal a szocializmus legszervezettebb és legerősebb élcsapatát képezték. Osztályöntudatuk, amelyet beleoltottak gyermekeikbe — akik ugyan sokszor még olvasni sem tudtak rendesen, de már nagyon jól tudták, hogyan kell viselkedniök a gyakori sztrájkok alkalmával —, továbbá a nem igen válogatós tőkés elnyomók által szándékosan és mesterségesen előidézett nemzetiségi harcok az ost-ravai bányavidéken — mindez anyag a népért dolgozni akaró néprajzos számára.

Lehet, hogy a régi szemlélettől terhelt egyik-másik etnográfus az ilyen munkát az etnográfia felforgatásának fogja nevezni. Ez a tudomány azonban nem lehet ma már csupán a jelentőségüket vesztett régi dolgok kincstára, hanem figyelembe kell vennie a népünk multjában és jelenében élő haladó hagyományokat is. És ezt a szempontot — a szovjet tudomány példájára — magáévá kell tennie a mi tudományunknak is.

Milan Skalník

Bulgária

A bolgár partizánfolklore összegyűjtése. A bolgároknak a fasiszta kormány ellen vívott hároméves harca (1941-től 1944 szeptember 9-ig), amely később, különösen 1943—44-ben a hegyekből és havasokból kiinduló tömeges partizánmozgalommá fejlődött, látható nyomokat hagyott a bolgár népeletben. A népi alkotás új, harcoss anyaggal gazdagodott, amely új dalszövegekben és új dallamokban fejlődik ki. Új nevek jelentek meg bennük, új hősök, új események és új világnézet. A

partizánegységekkel, vezéreikkel, a partizánalakulatok egyéni hőseivel kapcsolatban új elbeszélések születtek.

Ez az egész anyag ideológiai és formai tekintetben bizonyos fokig kapcsolatban van az 1923-as, emlékezetes eseményekkel, különösen az akkori majdnem általános népfölkeléssel, mely »szeptemberi fölkelés« néven ismeretes.

A demokratikus állam kivívása után bekövetkezett tökéletes változással a partizánélet eltűnt, az elnyomás ideje gyorsan feledésbe merült. Ezért a Néprajzi Intézet és a Néprajzi Múzeum magára vállalta a partizánfolklornak az egész országra kiterjedő tanulmányozását és gyűjtését. Ebből a célból az országot kerületekre osztották s mindegyik kerületbe különleges brigádokat küldenek ki; ezek a néprajzi szakemberek a lehetőség szerint adatszerűen összegyűjtöttek mindent a partizánmozgalommal kapcsolatban és följegyzik a hároméves hősi harccal kapcsolatos szóbeli anyagot. Az eseményeknek ötéves távlatra megengedi, hogy erre úgy tekintsünk, mint kifejezetten folkloranyagra.

A már eddig gyűjtött anyag egyrésztől értékes adalék a bolgár folklore motívumgazdagságához, módszertani szempontból pedig nagyon fontos kísérleti bizonyíték a folklorjelenségek fejlődésére és keletkezésére vonatkozólag.

Dokumentumfilmek a bolgár népeletről.

A szófiai bolgár filmszolgálat tervbe vette, hogy filmsorozatot készít a bolgár népeletről és népművészetről. Először »Faragásaink« c. keskenyfilm forgatását kezdték el. Ebben a filmben bemutatják a bolgár népi faragást és az életben való sokféle alkalmazását, a templom- és lakóházépítésben, a paraszt és a munkás mindennapi használatra készült apró tárgyainak díszítésében. Az építkezésnél alkalmazott faragás szemléltetésére a film bemutatja a keleti bolgár faragóiskolát,

amelynek központja Trjavna és a nyugatit, Szamokov és Razlog központtal. Nagy helyet szentel a film a pásztorfaragásnak, amellyel főleg a gyapjú, len és gyapot fonásánál használatos guzsalyokat, továbbá pásztorbotokat, poharakat, kanalakat, dobozokat, puskaportartókat és más házi eszközöket díszítenek. A szófiai Néprajzi Múzeum irányítása biztosítja, hogy a film az igazi népeletet tárja a nézők szeme elé.

Hr. Vakarelszki

Románia

A Cercul de Studii Etnografice și Folklorice ülései 1948—49-ben.

A Cercul de Studii Etnografice și Folklorice (Néprajzi és Folklor Tanulmányi Kör), a kolozsvári néprajzosok munkaközössége. 1939-ben szervezte *Romulus Vuia*, a kolozsvári román egyetemen a néprajz professzora és a kolozsvári Néprajzi Múzeum igazgatója. A Kör 1940-ig Kolozsvárt működött, majd a bécsi döntés után a román egyetemmel együtt, Szebenbe távozott, onnan 1945-ben tért vissza Kolozsvárra. 1947 óta vezetője *Gheorghe Pavelescu*, *Vuianak*, mind a V. Babes Egyetem néprajzi tanszékén, mind a Múzeum igazgatásában utóda.

A Kör, mivel tagjai túlnyomórészt a kolozsvári egyetemek és főiskolák köré csoportosult szakemberek, üléseit a tanév folyamán, kéthetenként rendezi. Egy ülés során két dolgozat kerül bemutatásra s mindkettőt megbeszélés, vita követi.

1948—49-ben a Kör munkája, mind az elhangzott előadások számát, mind azok minőségét tekintve, igen sikeres volt. Az évi munka célja a történelmi materializmus módszerének megismerése és elsajátítása, a néprajzi kutatásban való alkalmazása s ezáltal tevékeny hozzájárulása a hazai materialista

néprajztudomány kialakításához. Az elhangzott előadások a következők:

Zderciuc, Boris: Néprajz és marxizmus. — *Pavelescu, Gheorghe*: Szebeni népkönyvek. — *Bănăţeanu, Tancred*: A »plugusor« (karácsonyi szokások egyike) a románságnál. — *Drimba, Ovidiu*: A kereszt jelének eredete. — *Micle, Emil*: Néprajzi kutatások a Forradalom előtti Oroszországban. — *Dunăre, Nicolae*: A román-magyar együttélés kutatásáról. — *Bănăţeanu, Tancred*: A folklórkutatás időszerű kérdései. — *Zderciuc, Boris*: A szovjet néprajztudomány kérdései. — *Micle, Emil*: Comoara Satelor (Faluk Kincse) egy folklór-folyóirat. — *Dunăre, Nicolae*: Román-magyar folklórkapcsolatok. — *Bănăţeanu, Tancred*: A ló szerepe a társadalom fejlődésében. — *Tănase, Eugen*: Filológia és folklór.

A Kör 1945 óta már nem kizárólag a román néprajzosok munkaközössége, hanem az itt élő szakemberek minden téren megnyilvánuló következetes együttműködésének jegyében a magyarok is: ülésein a kolozsvári magyar néprajzosok szintén résztvesznek, a vitákba bekapcsolódnak s a Kör munkáját önálló előadásaikkal is gazdagítják. 1948—49 folyamán a Kör ülésein három románnyelvű magyar néprajzi előadás került sorra: *Kós Károly*: Hagyomány és anyagi élet (a lakodalom napja megválasztásának gazdasági feltételei) című dolgozatát mutatta be, *Jagamas János* a magyar népzene-kutatás időszerű kérdéseit ismertette, *Faragó József* pedig A magyar népballada a feudalizmus és a kapitalizmus korában címen adott elő. Az előadásokat — mint minden esetben — termékeny megbeszélés követte. A magyar néprajzosok a román kartársaik

körében tartott előadásait a kolozsvári magyar sajtó is figyelemre méltatta.

A Kör 1949 júliusától kezdődően a Történelmi, Irodalmi és Néprajzi Társaság Néprajzi Szakosztályaként folytatja munkáját. F. J.

Olaszország

Az olasz etnográfus köröket 1946 óta élénk kontrapozíció tartja izgalomban: milyennek mondható a néprajztudomány helyzete Olaszországban? M. M. *Caracciolo* előadásával kapcsolatban (»Gli Studi Coloniali in Italia«) *Grottanelli* professzor igen heves támadást intézett a lassú és határozatlan kormányzat és adminisztráció ellen, mely nem akar tudomást venni az egyetemi néprajzitanítás fontosságáról. Felszólalásának kiinduló pontja tulajdonképpen az a visszásság volt, melyet a néprajznak, mint tudománynak kezelésében a gyarmatügyi politika szempontjai okoztak. Kritikáját két pontban összegezte: 1. Olaszországban a néprajzraktulajdonképpen nincs is katedrája; 2. A néprajzzal foglalkozó egyetemi hallgatók között sincsen igazi néprajzszakos.

A *Rivista di Ethnographia* 1949. I—II. száma ezzel kapcsolatban megelégedéssel közli, hogy a palermói egyetemen felállították a népi hagyományok rendes tanszékét (*G. Cocchiara* vezetésével) és reméli, hogy ezt majd hasonlók követik Olaszország többi egyetemén is.

Figyelemreméltó az olasz néprajztudomány szervezeti elmaradottsága, szembeállítva a Szovjetunió és a népi demokráciák néprajzi munkájának fokozódó lendületével.

Rajeczky Benjámín

TÁRSASÁGI ÜGYEK

I.

Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaság 1949 június hó 22-én d. u. 5 órakor a Magyar Tudományos Akadémia előadótermében tartott LXI. rendes közgyűléséről.

Jelen vannak: Ortutay Gyula elnök, Tálasi István alelnök, Lajtha László alelnök, Vargha László főtitkár, Balassa Iván titkár, Kodolányi János pénztáros. — Albán Tünde, Banó István, Balogh István, Barabás Jenő, Belényessy Márta, Belovai Sándor, Benkó Lóránd, Béres Ferenc, Bodor Antal, Boross Marietta, Czakó István, Cseh-Szombathy László, Csikós-Tóth András, Csermák Géza, Cs. Sebestyén Károly, Dajaszászy F. Józsefné, Dégh Linda, Diószegi Vilmos, Dobrovits Aladár, Dobrovits Aladárné, D. Egved Edit, Erdős Lajos, Fehér Gyula, Földyné Virány Judit, Gergely Pál, Gondos Györgyné, Gyórfy György, Gyórfy Györgyné, Hofer Tamás, Igaz Mária, Kanszky Márton, Kaposi Edit, Kálmán Béla, Kerecsényi Edit, Keszegh István, Király Péterné, Klinkó József, Kossányi Béla, Kovács Ágnes, Kresz Mária, Lőrincze Lajos, Manga János, Marót Károly, Méri István, Molnár József, Muharay Elemér, M. Kovács Ferenc, Nagy Dezső, Nagy Gyula, Nemeskéri János, Nemeskéri Jánosné, Némethy Endre, Ókrós László, Palotay Gertrud, Péter László, Sergő Erzsébet, Sitkei József, Solymos Ede, Szabó Dénes, Szendrey Ákos, Szőke Béla, Vajda László, Varga Gyula, Vincze István, tiszteleti, levelezői, választmányi és rendes tagok, továbbá a meghívott vendégek nagyszámban.

Tárgysorozat:

1. *Dr. Ortutay Gyula* elnök megnyitja a közgyűlést, üdvözlí a jelenlevőket és megállapítja, hogy a szabályszerűen egybehívott közgyűlés határozatképes. A jegyzőkönyv írására *Balassa Iván* titkárt, hitelesítésére pedig *dr. Marót Károly* tiszteleti és *dr. Gunda Béla* levelező tagokat kéri fel.

2. *Dr. Ortutay Gyula* elnök, megtartja előadását: »A magyar néprajztudomány elvi kérdései« címmel.

3. *Dr. Vargha László* bemutatja főtitkári jelentését.

A közgyűlés a jelentést egyhangúlag tudomásul veszi.

4. *Dr. Kodolányi János* pénztáros bemutatja pénztárosi jelentését, az 1948. év bevételéről és kiadásairól, az 1948 december 31. vagyoniállapotáról és az 1949. évi költségelőirányzatról. Egyben bejelenti, hogy vidékre való helyezése miatt a Társaság pénztárosi teendőit a jövőben nem tudja ellátni. *Dr. Ortutay Gyula* elnök megköszöni Kodolányi János önzetlen és eredményes munkáját és indítványozza, hogy a közgyűlés számára jegyzőkönyvi köszönetet és dícséretet szavazzon meg.

A közgyűlés *dr. Kodolányi János* pénztáros lelkiismeretes munkájáért jegyzőkönyvi köszönetet és dícséretet szavaz meg.

5. *Czakó István* számvizsgáló jelenti, hogy a számvizsgáló bizottság a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyvitelét megvizsgálta és miután azt minden tekintetben rendben levőnek találta, javasolja, hogy a pénztárosnak a felmentvényt a szokásos fenntartással megadassék.

A közgyűlés a számvizsgáló jelentését tudomásul veszi és *dr. Kodolányi Jánosnak* a szokásos fenntartással a felmentvényt megadja és a számvizsgáló bizottság tagjainak köszönetet szavaz.

6. *Dr. Vargha László* főtitkár beterjeszti a Magyar Néprajzi Társaság módosított alapszabályát. A beterjesztés után *dr. Ortutay Gyula* elnök indítványozza, hogy az alapszabály módosítását végző bizottságnak, névszerint: *dr. Marót Károly*, *dr. Tálasi István*, *dr. Vargha László*, *dr. Dégh Linda*, *dr. Vajda László* és *Balassa Ivánnak* a közgyűlés köszönetet szavazzon munkájukért.

A közgyűlés a módosított alapszabályt egyhangúan elfogadja és az alapszabálmódosítást végző bizottság tagjainak köszönetet szavaz.

7. *Dr. Ortutay Gyula* bejelenti, hogy a Társaság tisztikara és választmánya lemond megbízatásáról és az új tisztikar megválasztásáig korelnökül *dr. Marót Károly*, tiszteleti tagot javasolja.

A közgyűlés *dr. Marót Károly* tiszteleti tagot egyhangúan korelnöknek választja meg.

8. *Dr. Marót Károly* korelnök köszönti a közgyűlést és kéri *dr. Vargha László* főtitkárt, hogy a választmány határozatát az elnöki szék betöltésére vonatkozóan terjessze elő. *Dr. Vargha László* jelenti, hogy a választmányi ülés az elnöki tisztségre egyhangúlag *dr. Ortutay Gyulát* vallás- és közoktatásiügyi minisztert jelölte.

A közgyűlés *dr. Ortutay Gyulát* közfelkiáltással elnöknek választja meg.

Marót Károly felkéri *Ortutay Gyulát* az elnöki szék elfoglalására és néhány szóval üdvözlí az új elnököt.

9. *Dr. Ortutay Gyula* elnök felkéri *dr. Vargha Lászlót*, hogy a választmány javaslatát a tisztikarra és a választmányra vonatkozóan terjessze elő. *Dr. Vargha László* az alábbiakban terjeszti elő a Társaság tisztikarára és választmányára vonatkozó javaslatot:

Ügyvezető alelnök: *Tálasi István*

Alelnökök: *Lajtha László*

Vargha László

Főtitkár: *Vajda László*

Titkár: *Balassa Iván*

Pénztáros: *Barabás Jenő*

Ellenőr: *Oláh Imre*

Ügyész: *Benkó Gyula*

A számvizsgáló bizottság tagjai: 1. *Györffy György*
2. *Szabó Dénes*
3. *Dégh Linda*
4. *Komáromy József*

A választmány tagjai:

1. *Vargyas Lajos*

2. *Szendrey Ákos*

3. *Molnár József*

4. *Dömötör Sándor*

5. *Fél Edit*

6. *Kresz Mária*

7. *Manga János*

8. *Beke Ödön*

9. *K. Kovács László*

10. *Szabolcsi Bence*

11. *Gunda Béla*

12. *Diószegi Vilmos*

13. *Bakó Ferenc*

14. *Bodrogi Tibor*

15. *Méri István*

16. *Harmatta János*

Választmányi póttagok: 1. *Balogh István*, 2. *László Gyula*, 3. *Vincze István*, 4. *Fülep Ferenc*, 5. *Sulán Béla*.

10. *Dr. Vargha László* jelenti, hogy a választmány az *Ethnographia* szerkesztésével az alábbiakat bízta meg:

Főszerkesztő: *Ortutay Gyula*

A szerkesztőbizottság tagjai: *Vajda László*

Tálasi István

Vargha László

Gunda Béla

Dégh Linda

Szerkesztő: *Balassa Iván*.

A közgyűlés a választmány által adott megbízást tudomásul veszi.

11. *Dr. Ortutay Gyula* elnök megállapítja, hogy indítvány nem érkezett be. Tekintettel arra, hogy több tárgy nincs, köszönetet mond a jelenlevőknek és a Magyar Néprajzi Társaság LXI. rendes közgyűlését bezárja.

Kmf.

Balassa Iván s. k., titkár.

Ortutay Gyula s. k., elnök.

Marót Károly s. k., tiszteleti tag.

Gunda Béla s. k., választmányi tag.

II. Dr. Vargha László főtítkári jelentése.

Elnök Úr!

Tisztelt Közgyűlés!

A Magyar Néprajzi Társaság több mint félévszázados — 60 éves működése alatt mindig szem előtt tartotta az alapszabályában lefektetett célkitűzését: »a néprajztudományt általában, első sorban pedig hazánkra s a szomszédos és a magyarral rokon népekre vonatkozólag művelni, s a néprajzi ismereteket terjeszteni«. A Társaság nagymúltú folyóirata: az Ethnographia-Népelet, valamint a felolvasó üléseken elhangzott előadások tanubizonyosságai annak, hogy ez a célkitűzés sok esetben meg is valósult. Természetes azonban, hogy voltak olyan idők és volt olyan korszak, amelyben mindezek az irányelvek vajmi kevéssé válhattak iránytadóvá. Gondoljunk csupán arra az időpontra, amikor az elvakult és gyűlölködő sovinizmus, még a tudomány megfogalmazásában és helyes értelmezésében is mélyreható félreértéseket, téves felfogásokat fokozott. Pedig már a multban is lehetőség nyílt volna arra, hogy elsősorban a szomszédnépek tudományos értékeinek és eredményeinek elfogulatlan ismertetését és értékelését, megfelelő felhasználását, szakembereink megtegyék.

Mintegy terhes és elvetendő örökségül, ez az eléggé elítélendő felfogás, hiányosság, még a közelmultban is éreztette hatását. Napjainkban azonban már valóban a józan és tárgyilagos megismerés kívánalma hatja át tudományos intézményeinket, s azoknak minden egyes tagját.

Ez az egyedül helyes és követendő elv vezette Társaságunkat is, amikor az eddigi tanulások figyelembevételével, alapszabályzatunkat — s mintegy szervezetünket is — mélyrehatóan megváltoztatni óhajtjuk. Jól tudjuk azonban, hogy minden új elgondolás, terv, valójában csupán akkor valósulhat meg maradéktalanul, teljes egészében, ha azt valamennyien és őszintén igényeljük, annak a végrehajtását egyöntetűen kívánjuk, s ha az azzal járó feladatokat el is végezzük.

Társaságunk működésének ez évében ezek a gondolatok érlelődtek ki, ez volt a szükséglet, az igények közelebbi megismerésének, kiértékelésének az éve, s ennek az eredményeként készülhet fel Társaságunk a jövő s minden bizonnyal nagyobb látókörű, szélesebb hatáskörű munkásságára.

Társaságunk elmúlt évi működését tehát ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével kell mérlegelnünk. Mindezek a szempontok Társaságunk folyó ügymenetét is befolyásolták és ösztönzően is hatottak, annál is inkább, mivel a tisztikar, a választmány és valamennyi tagtársunk, legjobb tudásával és lelkiismeretes munkájával szolgálta Társaságunk célkitűzéseit s az azzal kapcsolatos feladatokat.

Őszinte tisztelettel és hálával emlékezem meg elnökünk: dr. Ortutay Gyula, vallás- és közoktatásügyi miniszter úr mindenkori megértő és hatékony támogatásáról. Elnökünk tette lehetővé — többek között, hogy folyóiratunk, az Ethnographia 1948. évi, XLIX. évfolyama, jelentős és bő (16 és 1/2 ív) terjedelemben megjelenhetett. Nemcsak kötelességszerűen, hanem őszinte örömmel fejezem ki a Társaság hálás köszönetét Elnökünknek, a kivételesen értékes támogatásért.

Hasonlóképpen a legnagyobb elismerés hangján kell megemlékeznem a Magyar Tudományos Tanács eddigi működéséről, mert már eddig is számos tanuljelt adta nagyértékű munkásságának s a Néprajztudomány iránti megértő és érdemes támogatásának.

Ezzel kapcsolatosan kell megemlékeznem kormányzatunk rendkívül nagyjelentőségű elhatározásáról és rendelkezéséről: tudományos életünk érdemes munkásai igen jelentős tudospótlékban részesülnek. Nem kell külön részleteznem s méltatnom, hogy tudományos életünkben mit jelent a szakemberek s így a néprajztudomány művelőinek — Társaságunk tagjai nagyrésznél — a fokozott támogatása, tudományos munkásságuk elismerése.

Ismétlen örömmel jelenthetem, hogy a magyar tudományos élet legnagyobb elismerését jelentő Kossuth-díjjal kitüntettek között ez évben is két tagtársunkat üdvözölhetjük: dr. Zsirai Miklós és dr. Ravasz János tagtársainkat.

Mély megilletődéssel jelentem, hogy Társaságunk hosszú évtizedeken át tagja, a kaposvári Somogyvármegyei Múzeum érdemes igazgatója: *Gönczi Ferenc*, nyug. tanfelügyelő, valamint *Müller Ottó* (MÁV főtanácsos), *Benedek Ferenc Sándor* (hittudományi egyetemi hallgató) és *Vereczkei Sándor* (orvoskari egyetemi hallgató) tagtársaink, az elmúlt év folyamán elhunytak. Emléküket kegyelettel fogjuk megőrizni.

Tisztelettel jelentem még a továbbiakban, hogy Társaságunk egykori kiváló tagjának: *dr. Viski Károly* egyetemi nyilv. r. tanár, a közgyűjtemények orsz. főfelügyelője, síremlékét emelhetünk, elnökünk, dr. Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter úr megértő gondoskodása révén. Viski Károly síremlékét 1948 november 1-én, bensőséges ünnepség keretében, miniszter úr és a Társaságunk nevében dr. Vargha László főtítkár avatta fel. A Pázmány Péter Tudomány egyetem és a tanítványok nevében dr. Vajda László egyetemi tanársegéd mon-

dott beszédet. Koszorúkat helyeztek el még, a Közgyűjtemények Orsz. Főfelügyelősége nevében : dr. Radnóti Aladár főfelügyelőhelyettes ; a Néptudományi Intézet nevében : dr. Györffy György igazgató ; a Néprajzi Múzeum nevében : dr. Szendrey Ákos főigazgatóhelyettes.

Dr. Solymossy Sándor egyetemi nyilv. r. ranár, Társaságunk hosszú időn át volt jeles főtitkára és kiváló alelnöke, majd tiszteleti tagja síremlékének az avatásán dr. Szendrey Ákos és dr. Györffy György tagtársaink helyezték el Társaságunk koszorúját.

Be kell jelentenem, hogy Társaságunk tisztviselői : titkára és pénztárosa, valamint az Ethnographia-Népélet folyóiratunk szerkesztője, ez évben is lemondtak a múltban szokásos tiszteletdíjaikról ; hasznos munkájukat minden ellenszolgáltatás nélkül végezték el. Fogadják érte köszönetünket.

Legutóbbi közgyűlésünk óta, a mai közgyűlésünket is beleértve egy (1948 szeptember 29.) rendkívüli tagdíjmegállapító közgyűlést, hét nyilvános felolvasó ülést és kilenc választmányi ülést tartottunk.

Felolvasóüléseink tárgysorozata a következő volt :

1. 1948 szeptember 29. (Rendkívüli közgyűlés alkalmával) .

Dr. Korompay Bertalan : A magyar házkérdés finn-ugor megvilágításban.

2. 1948 október 27.

Dr. Fél Edit : Néprajzi munka és szemlélet Franciaországban.

3. 1948 november 24.

Dr. Marót Károly : Beszámoló a brüsszeli III. Nemzetközi Anthropológiai és Ethnológia Kongresszusról.

4. 1948 december 15.

Dr. Manga János : Egy előénekes dallamanyaga.

5. 1949 január 26.

Dr. Lajtha László : A mai népzene-tudomány technikai előfeltételei.

6. 1949 március 16. A Szovjet Kultúra Hónapja alkalmával tartott rendkívüli felolvasó ülés.

Dr. Ortutay Gyula : Elnöki megnyitó.

Dr. Sulán Béla : Ethnographia a Szovjetunióban.

Dr. Lengyel Dénes : Néphagyományok gyűjtése a Szovjetunió egyik fogolytáborában.

Dr. Sági Károly : Néprajzi gyűjtés a Leningrád-környéki magyar hadifogolytáborokban.

7. 1949 március 30.

Kiss Lajos : Hogyan alakul át a lápi falu mezőgazdasági községgé?

8. 1949 április 27.

Dr. Vajda László : A néprajztudomány kultúrtörténeti iránya és a »bécsik« iskola.

Felolvasó és választmányi üléseinket az Egyetemi Néprajzi Intézet és a Magyar Tudományos Akadémia előadótermében tartottuk meg, fogadják érte köszönetünket.

Társaságunk taglétszáma, a mai közgyűlés napján a következő : 19 tiszteleti, 23 levelező, 57 alapító és 263 rendes tag ; összesen tehát 362.

A Magyar Néprajzi Társaság elmúlt évi működését mérlegelve, úgy érzem, hogy Társaságunk, tudományos jelentőségének megfelelően vesz részt a magyar tudományos életben. Ennek tudatában és a további jó munka reményében tisztelettel kérem jelentésem tudomásul vételét.

Budapest, 1949 június 22.

Dr. Vargha László s. k., főtitkár.

III.

A számvizsgáló bizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Alulírottak, mint a Magyar Néprajzi Társaság LXI. évi rendes közgyűlése által kiküldött számvizsgálók és ellenőr, tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Néprajzi Társaság ügyvitelét a mai napon megvizsgáltuk és miután azt rendben levőnek találtuk, javasoljuk, hogy a pénztárnoknak a felmentvény a szokásos fenntartással megadassék és neki lelkiismeretes munkájáért köszönet szavazzassék.

Budapest, 1949 május 12.

Czakó István s. k. Pákay Zsolt s. k. Komáromi József s. k. Oláh Imre s. k.

IV.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság 1948. évi bevételeiről és kiadásairól.

I. Bevételek :

1. Rendes tagsági díjak	2.248.— Ft
2. Adomány (segély, felülfizetés)	24.500.— «
3. Előfizetés	16.80 «
4. Kiadvány eladás	2.587.66 «
5. Maradvány az 1948. évről	361.93 «
Bevételek összege	29.714.39 Ft

II. Kiadások :

1. Ügyvitel	2.241.96 Ft
2. Folyóirat	19.761.05 «
3. Melléklet	2.000.— «
4. Egyéb kiadvány	2.387.72 «
5. Vegyes (átfutó)	3.175.50 «
Kiadások összege	29.566.23 Ft

Összesítés :

I. Bevételek összege	29.714.39 Ft
II. Kiadások összege	29.566.23 «
Készpénzmaradvány	148.16 Ft

azaz Egyszáznegyvennyolc 16/100 forint.

Budapest, 1948 december 31.

Kodolányi János s. k.,
a Magyar Néprajzi Társaság pénztárosa

A fenti kimutatást átvizsgáltuk és mindenben rendben levőnek találtuk.

Czakó István s. k.,
számvizsgáló

Pákay Zsolt s. k.,
számvizsgáló

Komáromi József s. k.,
számvizsgáló

Oláh Imre s. k.,
ellenőr

V.

Pénztári kimutatás

a Magyar Néprajzi Társaság vagyonáról 1948 december 31-én.

1. 70 darab egyenként 40 forint névértékű »Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata Rt.« részvény	2.800.— Ft
2. A Magyar Postatakarékpénztárban a 3.019 sz. csekkszámán	51.34 «
3. A Magyar Néprajzi Társaság kézipénztárában	96.82 «
4. Kb. 10.000 évfolyam Ethnographia	600.000.— «
5. 950 példány Kodály-émlékkönyv	114.000.— «
6. 100 példány Strauss: Bolgár néphit	3.000.— «
7. 35 példány Sebestyén: Rovásírás	1.050.— «
8. 275 példány Tagányi: Hazai élő jogászok gyűjtése	8.250.— «
9. 584 példány Mutató az Ethnographia I—L. évfolyamához	35.000.— «
10. Kb. 3000 kötet könyv, letétként a Néprajzi Múzeumban	20.000.— «
11. 1510 kg félfamentes papír (értéke kg-ként 6.20 Ft)	9.362.— «
12. 1120 kg famentes (Nicon) papír (értéke kg-ként 7.35 Ft)	8.657.60 «
13. 1 darab pénztári páncélkassza	1.000.— «
14. 1 darab LE 61.603. sz. Remington irodai írógép	1.500.— «
Összesen	804.807.70 Ft

azaz Nyolcszáznegyvezernyolcszázhet 70/100 forint.

Budapest, 1948 december 31.

Kodolányi János s. k.,
a Magyar Néprajzi Társaság pénztárosaCzakó István s. k.,
számvizsgálóPákay Zsolt s. k.,
számvizsgálóKomáromy József s. k.,
számvizsgálóOláh Imre s. k.,
ellenőr

VI.

A Magyar Néprajzi Társaság költségelőirányzata az 1949. évre.

I. Bevételek :

1. Rendes tagsági díjakból	3.000.— Ft
2. Adomány (segély, felülfizetés)	8.000.— «
3. Kiadványeladásból	6.000.— «
4. Készpénzmaradvány 1948. évről	148.16 «
Bevételek összege	17.148.16 Ft

II. Kiadások :

1. Ügyvitelre	2.000.— Ft
2. Ethnographia folyóiratra	14.000.— «
3. Vegyes kiadásokra	1.148.16 «
Kiadások összege	17.148.16 Ft

Összesítés :

I. Bevételek összege	17.148.16 Ft
II. Kiadások összege	17.148.16 «
	— Ft

Budapest, 1948 december 31-én.

Kodolányi János s. k.,
a Magyar Néprajzi Társaság pénztárosaTálas István s. k.,
a Magyar Néprajzi Társaság ügyvezető alelnökeEGYETEMI
NÉPRAJZI
INTÉZET
BUDAPEST

ETHNOGRAPHIA

ЖУРНАЛ ВЕНГРЕСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА
REVUE DE LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE HONGROISE
REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY

Главный редактор: — Rédacteur en chef:
ORTUTAY GYULA

Редакционная комиссия: — Membres de la rédaction:
DÉGH LINDA, GUNDA BÉLA, TÁLASI ISTVÁN, VAJDA LÁSZLÓ

Редактор: — Rédacteur:
BALASSA IVÁN

A folyóirat célja a néprajztudomány elvi kérdéseinek tárgyalása; a magyar, a szomszédos és a magyarral rokon népek néprajzára vonatkozó kutatások és eredmények közlése. Az Ethnographiában megjelenő cikkekhez orosz, francia, angol, német nyelvű tartalmi kivonatot csatolunk.

Kéziratok, ismertetési példányok és minden a szerkesztőséggel kapcsolatos levelezés a szerkesztőség címére (Bp., X., Könyves Kálmán-krt. 40. Néprajzi Múzeum) küldendők. Minden egyéb, a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés a Társaság titkári hivatalához (ugyanott) címzendő.

A folyóirat megrendelhető a Tudományos Folyóiratkiadó N. V.-nél (Bp., V., Szalay-u. 4.) Előfizetési díj az 1949. évre 20 forint.

Цель журнала — обсуждение принципиальных вопросов этнографии; и сообщение о результатах и исследованиях относящихся к этнографии венгерцев, соседних и родственных с венгерцами народов. К появившимся статьям в этнографии приключены касающиеся содержания выписки на русском, французском, английском и немецком языках.

Рукописи, освещающие экземпляры, переписка связанная с редакцией, могут быть посылаемы на адрес редакции (Будапешт, X., Кеньвеш Кальман керут, 40. Этнографический Музей (Непрайзи Музеум), Все другое, а также интересующая Этнографическое Общество переписка, могут быть адресованы в секретарское учреждение Общества (там же).

На журнал можно подписаться в Издательстве Научного журнала Н. В. (национальное предприятие, Будапешт, V., Салаи ул. 4.) Плата за подписку на 1949 год — 20 форинтов.

Le programme de notre périodique est la discussion des questions principales de l'ethnographie; la communication des recherches ethnographiques concernant le peuple hongrois et les peuples voisins ou apparentés. Les articles édités dans notre Revue apparaissent avec un extrait en langue russe, française, anglaise ou allemande.

On est prié d'adresser tous les manuscrits, ouvrages pour comptes-rendus et tout le courrier concernant la rédaction directement au rédacteur: Könyves Kálmán körút 40. Budapest, X., Musée Ethnographique. Le courrier de la Société Ethnographique Hongroise, réclamations et ouvrages d'échange sont à adresser au secrétariat de la Société (même adresse).

Le périodique doit être commandé au Tudományos Folyóiratkiadó N. V. (Szalay-u. 4. Budapest V.) L'abonnement pour l'année 1949: 20 Ft.

The aim of the review is to deal with the chief problems of ethnology, to publish researches on the folk-civilization of the Hungarian and kindred people, including the neighbouring peoples. The published articles contain extracts in Russian, French, English or German.

Manuscripts, reviewer's copies and letters concerning the edition are to be sent to the address of the editor: Könyves Kálmán körút 40. Budapest X. Ethnographical Museum. Letters concerning the Hungarian Ethnographical Society, reclamations, exchange-copies are to be sent to the secretary of the Society (same address). The review can be ordered from Tudományos Folyóiratkiadó N. V. Szalay u. 4. Budapest V. Price for the year 1949: 20 Ft.

ETHNOGRAPHIA

ЖУРНАЛ ВЕНГЕРСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА
REVUE DE LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE HONGROISE

KÖNYVES KÁLMÁN-KÖRÜT 40. BUDAPEST X.

VOL. LX.

1949.

1-4.

СОДЕРЖАНИЕ — SOMMAIRE

<i>Дь. Ортумай</i> : Основные вопросы этнографии	1—24
<i>С. П. Толстов</i> : Советская школа в этнографии	24—45
<i>Vajda, L.</i> : Die kulturhistorische Richtung der Ethnologie und die »Wiener Schule«	45—71

Научные статьи — Etudes

<i>Szabolcsi, B.</i> : Two lectures on the relation of folk-music and art-music	71—87
<i>Е. Чаткай</i> : Рисунки на стекле в народном стиле	88—99
<i>И. Балашиа</i> : Коллекция деревянных вил в Венгерском Этнографическом Музее	99—139

Сообщения данных — Documentation

<i>А. Павел</i> : Выращивание тыквенных культур и забивка мазла в Салафё	139—154
<i>N. Bartha, K.</i> : Variantes de quelques jeux d'enfants á Sáránd	154—157
<i>Kós, K. jr.</i> : Bee-keeping in Mezöség	158—164
<i>Katona, I.</i> : Superstitions regarding poultry in Csongrád	164—182
<i>Szolnoky, L.</i> : Le travail du chanvre á Kemence	182—221
<i>Faragó J.</i> : The Betlehem-play in Ciobotani	222—236
<i>Csermák, G.</i> : La pratique vétérinaire des habitants d'Istensegíts	236—266
<i>Kovách, G.</i> : Contributions á l'étude des mesures populaires de capacité en Salaj	267—271
<i>И. Барабаш</i> : Уборка соломы с вертелем в Гёчей	271—276
<i>Tárkány-Szücs, E.</i> : Un concasseur á vent á Hódmezövásárhely	276—277
<i>Dömötör, S.</i> : Variantes de l'histoire de Markalf dans le comitat de Vas	277—278
<i>Dömötör, S.</i> : La »mise d'épines« á la St. Georges dans le comitat de Vas	278—280
<i>Csalog, J.</i> : A substitute for a fishing drag-net	281
<i>Némethy, E.</i> : Two traditional dishes connected with Lent, 'at Kemenesalja	281—282
<i>Némethy, E.</i> : Contributions á la médecine populaire	283—284
<i>Iványi, B.</i> : Contributions á l'histoire de la médecine populaire	284—285
<i>И. Балашиа</i> : Вопрос происхождения гужевых повозон и их рас- пространения	286—292

Литературный обзор — Revue littéraire	292—346
Музеология — Muzéologie	346—387
Этнографические известия — Nouvelles ethnographiques	387—416
Известия Этнографического Общества — Nouvelles de la Société Ethnographique	417—422